M. TULLII CICERONIS OPERA EX RECENSIONE CHRIST...

Marcus Tullius Cicero

1. 3. 32

M. T. CICERONIS

OPERA OMNIA

TOM. V.

M. TVLLII
CICERONIS
OPERA

EX RECENSIONE

CHRIST. GODOFR. SCHÜTZII

ADDITIS COMMENTARIIS

TOMVS QVINTVS

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXVI.

II

M. TVLLII CICERONIS

ORATIONES

TOM. II.

ACTIONIS SECVNDAE

IN C. VERREM

LIBER TERTIVS.

DE RE FRVMENTARIA

SVMMARIVM

Tertius liber agit de furtis a Verre Siciliae praetore in omni frumenti genere commissis.

In exordio Cicero demonstrat, eum, qui nulla privatim laesus iniuria, nullo praemio adductus hominem scelestum, libidinosum, perfidum, rapacem, crudelem accuset, sibi ipsi hanc legem imponere, ne in eiusmodi vitiis deprehendatur, quae in isto reprehenderit; c. 1, 2; seque nullam aliam ob causam Verri inimicum esse, quam quod omnia contra omnium bonorum rem, causam, rationem, utilitatem, voluntatemque fecerit, c. 3; neque vero causam esse aliam cur Hortensius aliique nobiles ei faveant, quam quod lucrum ex eius divitiis capiant, sperentque alios etiam ei similes suis cupiditatibus inservituros; c. 4.

Iam tres facit orator huius orationis partes, et se de fraudibus ac furtis Verris, primum in frumento decumano, deinde in empto, postremum in aestimato acturum ostendit; c. 5.

Primum igitur agit de furtis Verris in frumento decumano. Siciliae civitates non omnes eodem iure utebantur. Septemdecim enim olim bello subactae erant; horum ager quum esset iure belli publicus populi romani factus, a victoribus hac lege est iis redditus, ut a censoribus locaretur. Nonnullae foederatae erant et liberae eaedemque immunes. Reliquarum omnium ager decumanus erat, h. e. aratores decumas pendebant frumenti ex-

arati; idque appellabatur *frumentum decumanum*. Has decumas vendere solebant praetores licitantibus, ita ut in venditione legem Hieronicam observarent. Redimere autem plerumque solebant equites romani, alias publicani, si decumas emissent, decumani appellati; c. 6. Verres, tota venditionis ratione sine auctoritate Senatus mutata, primum certos instituit nomine decumanos, re vera ministros ac satellites cupiditatum suarum, quorum in numero princeps fuit Apronius homo teterrimus: hoc enim maxime Verres usus est ad fortunas aratorum vexandas ac diripiendas; c. 7—9. Primum Verres edictum dedit: quantum decumanus edidisset aratorem sibi decumae dare oportere, ut tantum arator decumano dare cogeretur. Sic aratores traditi Apronii decumani libidini et avaritiae. Addiderat quidem in edicto, se in decumanum, si plus sustulerit, quam debitum sit, in octuplum iudicium daturum; sed si usus venisset, ut arator posceret octupli damnari Apronium, recuperatores Verres dabat, de cohorte sua, quorum iudicio aratores etiam in iustissima causa inferiores discedebant; c. 10—13. Edixerat etiam ne quis frumentum de area tolleret ante, quam cum decumano pactus esset; c. 14. Deinde ut arator decumano, quo vellet decumanus, vadimonium promitteret, etsi erat in iuribus Siculorum ne extra suum forum vadimonium promittere cogerentur; c. 15. Haec omnia Verrem turpissimi quaestus sui causa instituisse confirmatur c. 16. In quo ostenditur vanam esse eius gloriationem, se magno decumas vendidisse, et hac ratione bene meritum esse de aerario populi romani; provinciam autem sic fuisse eius institutis exhaustam, ut successor Metellus peteret a Siculis, ut sererent, et ararent, neque tamen antiquum sationis modum assequi posset, etsi lege Hieronica se decumas, ut antea, venditurum ostendisset. Nullum igitur populo romano lucrum e Verris rationibus accessisse, maximum vero ipsum e depraedatione aratorum quaestum fecisse; c. 17—20. Iam sequuntur exempla iniuriarum in ratione frumentaria: 1.° privatim singulis factarum; ubi narratur quid in Nymphonem centuripinum, c. 21; in Xenonem menenum, c. 22; in Polemarchum murgentinum aliosque, c. 23, commiserit. Neque vero Siculis solis, sed etiam civibus romanis et equitibus infestum fuisse, quod potissimum narratione de C. Matrinio et Q. Lollio confirmatur, quos iniuriis et contumeliis coëgit, ut ad Apronii leges conditionesque venirent; c. 24, 25. His breviter repetitis, c. 26, sequuntur 2.° publicae iniuriae in civitates commissae. Ab Agy-

rinensibus vi, minis, imperio eripuit tritici medimnum XXXIII et praeterea HS LX; c. 27—31. Simili ratione Herbitenses spoliavit, quos etiam teterrimis mulieribus Pippae et Tertiae vectigales esse coëgit; c. 32—35. In quo simul ostenditur eum de capite vectigalium populi romani remisisse, quod ne Sullae quidem concessum fuerit; c. 35, 36. Sequuntur aliarum civitatum exempla, quibus, ut illis Apronium, alios asseclas improbos homines tanquam canes immisit, ut illis vel frumentum vel pecunias darent. Sic ad Liparenses A. Valentium, c. 37, ad Tissenses Diognotum Venerium (h. e. e servis Veneris Erycinae) misit; c. 38. Amestratinos pecuniam praeter decumas M. Caesio, Sex. Vennonio, Banobali Venerio; c. 39. Petrinos P. Naevio Turpioni, Halicyenses eidem, Segestanos Symmacho dare coëgit; c. 40, ubi simul ipsos quoque senatores in Sicilia summis iniuriis affectos esse docet; c. 41. Similes iniuriae in Thermitanos, in Ennenses, c. 42, in Calactinos, Mutycenses, Hyblenses aliasque civitates memorantur; c. 43. Copiosius deinde versatur in demonstranda immani praeda ex Aetnensium, c. 44, 45, et Leontinorum agro capta; c. 46—49. Itaque vanam esse Verris gloriationem, se decumas magno vendidisse, quum sit perspicuum eum bona fortunasque aratorum non populi romani, sed sui quaestus causa vendidisse; c. 50. Nam agrum decumanum propter istius avaritiam desertum esse, aratores profugisse, c. 51, 52, et qui manserint, (quae vix decima pars fuerit aratorum) ipsos quoque agros relicturos fuisse, nisi Verris successor L. Metellus literas Roma misisset, quibus se decumas Hieronica lege venditurum ostenderet, Siculosque, ut quam plurimum sererent, rogaret. Eius rei causa recitantur literae a Metello ad Cn. Pompeium et M. Crassum, ad M. Mummium praetorem et ad quaestores urbis missae; c. 53—55. Tantam vero acerbitatem Verris, tantum scelus in aratores fuisse, ut homines propter iniurias licentiamque decumanorum mortem sibi ipsi consciverint; c. 56. Ipsum vero Apronium aliosque saepe dictitasse, perparvum ex ingentibus lucris ad sese, plurimum ad praetorem pervenisse; c. 57—62. Cuius rei novum argumentum affert hoc, quod agri Leontini decumas quum pluris vendere posset, noluerit tamen his addicere qui contra Apronium licerentur, sed Apronio multo minoris tradiderit; c. 63, 64. Ipsos etiam amicos defensoresque Verris male de eius improbitate iudicasse; quod primum confirmatur Metelli dicto, qui quum C. Gallius postulasset ab Apronio, ut ex edicto suo

iudicium daret in Apronium, *quod per vim aut metum abstulisset*, tamen ei non concessit, quum diceret, praeiudicium se de capite C. Verris per hoc iudicium nolle fieri; c. 65. Deinde uberius declaratur ex epistola quadam Timarchidis, Verris liberti et accensi, ex qua tota familiae i. e. libertorum, scribarum, accensorum, Verris disciplina cognosci poterat, c. 66—68, in quo simul Verri hoc exprobratur quod filium praetextatum omnibus modis depravaverit, et ad suas turpitudines erudiverit; c. 69.

Secunda orationis pars versatur in Verris furtis in *frumento empto* commissis. Quum enim Verres ex senatusconsulto et ex lege Terentia et Cassia (lata A. V. C. 680, a duobus coss. C. Cassio et M. Terentio) emere deberet frumentum in Sicilia; emundi autem duo genera essent, unum alterarum decumarum (h. e. ut quantum ex primis decumis fuisset, tantum emeretur pretio in singulos modios constituto HS ternis), alterum imperatum h. e. quod civitatibus aequaliter esset distributum, in quo tritici modium IↃCCC millia erant emenda, pretio in singulos modios constituto HS quaternis) quumque pro omni isto frumento per triennium prope HS centies et tricies Verri erogatum esset, Cicero demonstrat hanc pecuniam ita ab eo laceratam esse, ut probari possit eum omnem hanc pecuniam domum suam avertisse; c. 70. *Primum* ostendit, eum hac pecunia publica ex aerario erogata ad quaestum suum sic abusum esse, ut eam binis centesimis usuris feneraretur (*gegen 24 Procent Zinsen*). Id confirmatur literis P. Vettii Chilonis; c. 71, 72. *Deinde* permultis civitatibus Verrem pro frumento empto nihil omnino solvisse demonstrat: exemplo potissimum Halesinae civitatis, cui quum in annos singulos sexaginta tritici millia modium imperavisset, pro tritico nummos abstulit, quanti erat in Sicilia triticum; quos de publico nummos acceperat, retinuit omnes. Inprimis docetur Aeneae halesini narratione, eum, quum omnis frumenti copia decumarum nomine penes istum esset redacta, solitum esse frumentum, quod, alterarum decumarum nomine, vel quod imperatum esset, emendum erat, improbare, et pro eo pecuniam exigere; deinde quantum frumenti Romam esset mittendum, tantum de suo quaestu ac de sua copia frumenti mittere; c. 73—77. Postremo Cicero ostendit Verrem ex omni pecunia quam aratoribus solvere debuerit, certis nominibus deductiones fecisse; primum pro spectatione

et collybo; deinde cerarii nomine; tertio scribae nomine binis quinquagesimis detractis, c. 78, 79, idque scribis concessum esse aeque improbat, atque illum annulum aureum, quo Verres scribam suum in concione donaverat; c. 80.

Tertia pars orationis Verris furta in *frumento aestimato* persequitur. Ex senatus consulto et ex legibus frumentum Verri in cellam sumere licebat; idque frumentum senatus ita aestimaverat, quaternis HS tritici modium, binis hordei. Verres primum numerum ad summam tritici adiecit, deinde tritici modios singulos cum aratoribus denariis ternis, id est duodenis sestertiis aestimavit. Iam hoc quidem Cicero non reprehendit, eum frumentum quod in cellam sumi oporteret aestimasse, et pecuniam pro frumento abstulisse; hanc enim rationem ab aratore primum profectum esse, aut ab ea civitate, cui hoc frumentum in cellam imperaretur; quum aut frumentum vendidisset, aut servare vellet, aut in eum locum, quo imperabatur, portare nollet; itaque ab iis petitum esse in beneficii loco, ut sibi pro frumento, quanti frumentum esset dare liceret. Sed Verris crimen ex eo pendere dicit, quod ab aratoribus, quum HS ternis tritici modium vendere non possent, Verres iniustissima aestimatione ab iis pro singulis modiis ternos denarios, id est HS duodenos exigeret; c. 81, 82. Neque vero Verrem dicere posse illos aratores vecturae difficultate adductos ternos denarios dare maluisse. Nam nec alio portandum fuisse, et in Sicilia, quo quisque frumentum vehere iussus esset, ibi tantidem frumentum emere potuisse, quanti domi vendidisset; c. 83, 84. Immanem igitur aratoribus iniuriam factam esse, quod Verres, quam pecuniam acceperat a senatu ad frumentum in cellam emendum, retinuerit, et insuper pecuniam ab aratoribus exegerit; c. 85-87. Tum ostenditur non posse Verrem hac ratione excusari, quod alii iidem fecerint, c. 88, neque tamen proferri posse exempla praetorum, plena dignitatis et auctoritatis, qui hanc rationem in frumento aestimato tenuerint. Vnum M. Antonii factum nihil ad eum excusandum valere, quum ei potius perniciosum sit dicere se in re improbissima voluisse hunc Antonium imitari. Sacerdotem autem et Sex. Peducaeum nihil simile fecisse; c. 89—93. Denique Cicero contendit, si crimen hoc ad plures pertineat, id ubicumque factum sit, improbe factum, et quicumque fecerit, eum supplicio dignum esse, c. 94, 95. Simul refutat Hortensium, qui etiamsi palam hoc non dicat, tamen ita dicat, ut iudices

suspicari et cogitare possint, hanc rationem aestimationis frumenti ad commodum senatorum, et ad utilitatem eorum, qui iudicent, qui in provinciis cum potestate aut cum legatione se futuros aliquando esse arbitrentur, pertinere; c. 96. Ex quo nihil aliud consequi ostendit, quam ut iudicia a Senatu ad alium ordinem transferantur; c. 97.

In extrema oratione Cicero iudices admonet, ut cognita iam tota re frumentaria sibi certo persuadeant, amissam esse populo romano Siciliam, fructuosissimam atque opportunissimam provinciam, nisi eam Verris damnatione recuperent, efficiantque, ut, quum illius scelere arationes tota Sicilia desertae atque a dominis relictae sint, hoc iudicio aratores in agros atque in aedes suas revertantur; c. 98.

I.

Omnes, qui alterum, iudices, nullis impulsi inimicitiis, nulla privatim laesi iniuria, nullo praemio adducti, in iudicium rei publicae causa vocant, providere debent, non solum quid oneris in praesentia tollant, sed etiam quantum in omnem vitam negotii suscipere conentur. Legem enim sibi ipsi dicunt innocentiae, continentiae, virtutumque omnium, qui ab altero rationem vitae reposcunt: atque eo magis, si id, ut ante dixi, faciunt nulla re commoti alia, nisi utilitate communi. Nam qui sibi hoc sumpsit, ut corrigat mores aliorum, ac peccata reprehendat, quis huic ignoscat, si qua in re ipse ab religione officii declinarit? Quapropter hoc etiam magis ab omnibus civis laudandus ac diligendus est, qui non solum ab re publica civem improbum removet, verum etiam se

Solum) abest aliquod edd. pr. codd. Pall.

Sumpsit) Ern. legi volebat *sumit*.

Ab omnibus) Vulg. additur *eiusmodi*; quod recte Herelius delendum iudicavit.

Ab re publica) Ita dedit Lallem. e codd. Pariss. Item Beck. At Grae-

ipsum eiusmodi fore profitetur ac praestat, ut sibi non modo communi voluntate virtutis atque officii, sed etiam ut quadam magis necessaria ratione recte sit honesteque vivendum. Itaque hoc, iudices, ex homine clarissimo, atque eloquentissimo L. Crasso, saepe auditum est, quum se nullius rei tam poenitere diceret, quam quod C. Carbonem unquam in iudicium vocavisset. Minus enim liberas omnium rerum voluntates habebat, et vitam suam pluribus, quam vellet, observari oculis arbitrabatur. Atque ille his praesidiis ingenii fortunaeque munitus, tamen hac cura continebatur, quam sibi, nondum confirmato consilio, sed ineunte aetate, susceperat. Quo minus etiam perspicitur eorum virtus et integritas, qui ad hanc rem adolescentuli, quam qui iam firmata aetate descendunt. Illi enim, antequam potuerunt existimare, quanto liberior vita sit eorum, qui neminem accusarint, gloriae causa atque ostentationis accusant: nos, qui iam, et quid facere, et quantulum iudicare possemus, ostendimus, nisi facile cupiditates nostras teneremus, nunquam ipsimet nobis praecideremus istam licentiam libertatemque vivendi.

vius *a re publica*. Ern. dedit *republica*. Olim edebatur *reipublicae*.

Necessaria ratione) Cod. Met. omittit voc. *ratione*. In Hittorp. fuit: *sed etiam vi quadam magis necessaria recte sit*. Guilielmio et Grutero hoc placebat, sed ita ut omitteretur *magis*.

C. Carbonem) C. Papirius Carbo summus fuit orator. Seditiosissimum gessit tribunatum. Itaque L. Crassus annos natus 21 eum statim ab ipsius consulatu, initio anni 634, accusavit maiestatis. Celebratum fuit hoc publicum iudicium magno populi concursu: et meminit Cicero variis in locis accusationis Crassianae, in qua primum L. Crassus eloquentiae summae dedit experimentum. C. Carbo voluntaria morte se a severitate iudicum vindicavit. Cic. in Bruto, cap. 27. Cantharidas sumpsisse dicitur, Fam. IX, 21. Hort.

Perspicitur) *Praecipitur* codd. duo Pariss. Hittorp. quod probarunt Guil. et Garat. Recepit Beck; hoc sensu: intelligitur antea, qualis eorum virtus futura sit. At enim de praesenti, non de futura virtute adolescentium agitur.

Quantulum) *Quantillum* Lambin. e cod. Nann.

II. Atque hoc ego plus oneris habeo, quam qui ceteros accusarunt (si onus est id appellandum, quod cum laetitia feras ac voluptate); verumtamen hoc ego amplius suscepi, quam ceteri, quod ita postulatur ab omnibus, ut his se abstineant maxime vitiis, in quibus alterum reprehenderint. Furem aliquem aut rapacem accusaris? vitanda tibi semper erit omnis avaritiae suspicio. Maleficum quempiam adduxeris aut crudelem? cavendum erit semper, ne qua in re asperior aut inhumanior fuisse videare. Corruptorem, adulterum? providendum diligenter, ne quod in vita vestigium libidinis appareat. Omnia postremo, quae vindicaris in altero, tibi ipsi vehementer fugienda sunt. Etenim non modo accusator, sed ne obiurgator quidem ferendus est is, qui, quod in altero vitium reprehendit, in eo ipse deprehenditur. Ego in uno homine omnia vitia, quae possunt in homine perdito nefarioque esse, reprehendo: nullum esse dico indicium libidinis, sceleris, audaciae, quod non in istius unius vita perspicere possitis. Ergo in isto reo legem hanc, iudices, mihi statuo, vivendum ita esse, ut isti non modo factis dictisque omnibus, sed etiam oris oculorumque illa contumacia ac superbia, quam videtis, dissimillimus esse, ac semper fuisse videar. Patior non moleste, iudices, eam vitam, quae mihi sua sponte antea iucunda fuerit, nunc iam mea lege et conditione necessariam quoque futuram.

Plus oneris habeo) *Subeo* Lamb.

Ab omnibus) Cod. Naun. *hominibus.*

Vt his se abstineant) Vulgo *ut ab iis se abstineant.* In cod. Met. et Hitt. *ut his abstineant.*

Adduxeris) Edd. Lambin. addunt *in iudicium.*

In uno homine) Non opus est quod Herelius putabat rescribere *in uno hoc Verre.* Nam nec initio libri secundi et quarti nomen Verris diserte exprimitur.

Ergo in isto reo) Sic Ern. recte censuit legendum. Vulg. *Ego.*

III. Et in hoc homine saepe a me quaeris, Hortensi, quibus inimicitiis, aut qua iniuria adductus, ad accusandum descenderim. Mitto iam rationem officii mei, necessitudinisque Siculorum: de ipsis tibi inimicitiis respondeo. An tu maiores ullas inimicitias putas esse, quam contrarias hominum sententias, ac dissimilitudines studiorum et voluntatum? Fidem sanctissimam in vita qui putat, potest ei non inimicus esse, qui quaestor consulem suum, consiliis commissis, pecunia tradita, rebus omnibus creditis, spoliare, relinquere, prodere, oppugnare ausus sit? Pudorem et pudicitiam qui colit, potest animo aequo istius quotidiana adulteria, meretriciam disciplinam, domesticum lenocinium videre? Qui religiones deorum immortalium retinere vult, ei, qui fana spoliarit omnia, qui ex thensarum orbitis praedari sit ausus, inimicus non esse qui potest? Qui iure aequo omnes putet esse oportere, is tibi non infestissimus sit, quum cogitet varietatem libidinemque decretorum tuorum? Qui sociorum iniuriis, provinciarumqe incommodis doleat, is in te non expilatione Asiae, vexatione Pamphyliae, squalore et lacrymis Siciliae concitetur? Qui civium romanorum iura ac libertatem sanctam apud omnes haberi velit, is non tibi plus etiam, quam inimicus esse debeat, quum tua verbera, quum secures, quum cruces ad civium romanorum supplicia fixas recordetur? An, si qua in re contra rem meam decresset aliquid iniuria, iure me ei inimicum esse arbitrarere: quum omnia contra omnium bonorum rem, causam, rationem, utilitatem, voluntatemque fecerit, quaeris, cur ei sim inimicus, cui populus romanus infestus sit? qui praesertim plus etiam, quam

Ex thensarum orbitis) Vide supra lib. I, cap. 59.

pars virilis postulat, pro voluntate populi romani oneris ac muneris suscipere debeam?

IV. Quid? illa, quae leviora videntur esse, non cuiusvis animum possunt movere? quod ad tuam ipsius amicitiam, ceterorumque hominum magnorum atque nobilium, faciliorem aditum istius habet nequitia et audacia, quam cuiusquam nostrum virtus et integritas? Odistis hominum novorum industrias; despicitis eorum frugalitatem; pudorem contemnitis; ingenium vero, et virtutem depressam exstinctamque cupitis; Verrem amatis. Ita credo: si non virtute, non industria, non innocentia, non pudore, non pudicitia; at sermone, at literis, at humanitate eius delectamini. Nihil horum est: contraque sunt omnia cum summo dedecore ac turpitudine, tum singulari stultitia atque inhumanitate oblita. Huic homini si cuius domus patet, utrum ea patere, an hiare ac poscere aliquid videtur? Hunc vestri ianitores, hunc cubicularii diligunt; hunc liberti vestri, hunc servi ancillaeque amant; hic quum venit, extra ordinem vocatur; hic solus introducitur; ceteri, saepe frugalissimi homines, excluduntur. Ex quo intelligi potest, eos vobis esse carissimos, qui ita vixerunt, ut sine vestro praesidio salvi esse non possint. Quid? hoc cuiquam ferendum putas esse, nos ita vivere in pecunia tenui, ut prorsus nihil acquirere velimus; ut dignitatem nostram, populique romani beneficia, non copiis, sed virtute tueamur: istum, rebus omnibus undique ereptis, impune eludentem circumfluere

An hiare) Proprie dicuntur pulli avium ad escam: metaphorice, est avide expetere. Hinc *hiantes cupiditates* apud Tacit. hist. lib. I, cap. 12. Domus *hiat*, continens pro contento; id est, dominus domus aperto ore, id est, avidissime praedam concupiscit. HORTENS.

Vixerunt) *Vixerint* coni. Ern.

atque abundare? huius argento dominia vestra, huius signis et tabulis forum comitiumque ornari? praesertim quum vos vestro Marte his rebus omnibus abundetis? Verrem esse, qui vestras villas suis manubiis ornet? Verrem esse, qui cum L. Mummio certet; ut plures hic sociorum urbes, quam ille hostium, spoliasse videatur? plures hic solus villas ornamentis fanorum, quam ille fana spoliis hostium ornasse? et is erit ob eam rem vobis carior, ut ceteri libentius suo periculo vestris cupiditatibus serviant?

V. Verum haec et dicentur alio loco, et dicta sunt: nunc proficiscemur ad reliqua, si pauca ante fuerimus a vobis, iudices, deprecati. Superiore omni oratione perattentos vestros animos habuimus. Id fuit nobis gratum admodum. Sed multo erit gratius, si reliqua voletis attendere: propterea quod in his omnibus, quae antea dicta sunt, erat quaedam ex ipsa varietate ac novitate rerum ac criminum delectatio. Nunc tractare causam instituimus frumentariam, quae magnitudine iniuriae fere criminibus ceteris antecellit; iucunditatis in agendo et varietatis minus habebit. Vestra autem auctoritate et prudentia dignissimum est, iudices, in audiendi diligentia non minus religioni tribuere, quam voluptati. In hac causa fru-

Dominia vestra) *Dominia* sunt magisteria s. regna poculorum. Et sic h. l. iam legit Nonius Marcell. 4, 125, item codd. Met. Fabr. Hitt. Olim *domus vestras* legebatur, quod perperam restituit Graev.

Suis manubiis) Verbum invidiosum: quasi Verres Siculos, quos expilavit, hostium in loco habuerit; nam *manubiae* praedam de hostibus captam significat. Hort.

Magnitudine iniuriae fere criminibus) Restitui lectionem veterem. Gruterus e cod. Fabr. et Met. recepit *magnitudine iniuriae et re*, quod imitati sunt Ern. Beck. Ernestio *fere* languere videbatur. Id potius ad veritatem sententiae necessarium est. Nam crimen suppliciorum de civibus Romanis sumptorum utique magnitudine iniuriae ceteris omnibus criminibus antecellebat.

In audiendi diligentia) Sic cod. Met. et Fabr. unde receperunt Grut. aliique. Olim erat *in audiendo diligentiam*.

mentaria cognoscenda haec vobis proponitę, iudices, vos de rebus fortunisque Siculorum omnium, de civium romanorum, qui arant in Sicilia, bonis, de vectigalibus a maioribus traditis, de vita victuque populi romani cognituros. Quae si magna atque adeo maxima vobis videntur, quam varie et quam copiose dicantur, exspectare nolite. Neminem vestrum praeterit, iudices, omnem utilitatem opportunitatemque provinciae Siciliae, quae ad commoda populi romani adiuncta sit, consistere in re frumentaria maxime. Nam ceteris rebus adiuvamur ex illa provincia: hac vero alimur ac sustinemur. Ea causa tripertita, iudices, erit in accusatione. Primum enim de decumano, deinde de empto dicemus frumento, postremo de aestimato.

VI. Inter Siciliam ceterasque provincias, iudices, in agrorum vectigalium ratione hoc interest, quod ceteris aut impositum vectigal est certum, quod stipendiarium dicitur, ut Hispanis et plerisque Poenorum, quasi victoriae praemium, ac poena belli: aut censoria locatio constituta est, ut Asiae, lege Sempronia. Siciliae civitates sic in amicitiam fidemque

Impositum vectigal est certum) Non frumento, sed pecunia pendebatur. Eam certam et definitam populo Romano quotannis in frugum sive copia sive inopia, quaedam provinciae persolvebant. Hae ob eam rem *stipendiariae* appellantur. *Decumanae* dicebantur, quae decimam frugum partem solvebant; quod vectigal, quia ex annorum ratione, et frugum copia aut inopia pendet, et modo minus, modo amplius est, ideo *incertum* appellatum est. De *censoria locatione* haec habe. Agri devictarum nationum Romae a censoribus locari solebant ea lege, ut certum frumenti numerum quotannis locatores populo Romano penderent. Quod etiam in quibusdam Siciliae civitatum agris factum est, ut modo dicetur. Per *legem Semproniam*, eam intellige, quam tulit Tib. Sempronius Gracchus anno 620, ut agri regis Attali, qui populum Romanum heredem fecerat, a censoribus locarentur; unde vectigal populo Romano penderetur. HORT.

(*Quod stipendiarium dicitur*) Haec supposita videbantur Garatono, vel ita scribenda *qui stipendiarii dicuntur*.

recepimus, ut eodem iure essent, quo fuissent; eadem conditione populo romano parerent, qua suis antea paruissent. Perpaucae Siciliae civitates sunt bello a maioribus nostris subactae: quarum ager quum esset publicus populi romani factus, tamen illis est redditus. Is ager a censoribus locari solet. Foederatae civitates duae sunt, quarum decumae venire non soleant, Mamertina et Taurominitana. Quinque praeterea sine foedere immunes civitates ac liberae, Centuripina, Halesina, Segestana, Halicyensis, Panormitana; praeterea omnis ager Siciliae civitatum decumanus est; itemque, ante imperium populi romani, ipsorum Siculorum voluntate et institutis fuit. Videte nunc maiorum sapientiam, qui, quum Siciliam, tam opportunum subsidium belli atque pacis, ad rem publicam adiunxissent, tanta cura Siculos tueri et retinere voluerunt, ut non modo eorum agris vectigal novum nullum imponerent, sed ne legem quidem venditionis decumarum, neve vendundi aut tempus aut locum commutarent; ut certo tempore anni, ut ibidem, in Sicilia, denique ut lege Hieronica venderent: voluerunt eos in suis rebus ipsos interesse: eorumque animos, non modo lege nova, sed ne nomine quidem

Recepimus) Cod. Met. *accepimus*.

Foederatae civitates) Foederatarum triplex erat genus. Vnum, quum bello victis leges a victore dabantur, suaeque leges, sui magistratus adimebantur. Alterum, quum pares bello, aequo foedere in pacem atque amicitiam veniebant. Tertium, quum quae hostes nunquam fuerant, ad amicitiam sociali foedere iungendam coibant. Harum optima erat conditio; nam etsi aliquid ex foedere populo Romano debebant, tamen in ceteris rebus liberae erant, suamque rempublicam, suas leges, et suos magistratus habebant. HORT.

Decumanus est) Decumas dat. Sunt igitur ex quatuor generibus Siciliae civitates. Aliae, quarum ager a censoribus locatur, ut pro decumis pecuniam capiant. Aliae, quarum ager non locatur, nec veneunt decumae, sed exiguntur. Aliae, quae nihil omnino pendant. Aliae, quae decumas dent. MANVT.

legis novo commoveri. Ita decumas lege Hieronica semper vendundas censuerunt, ut iis iucundior esset muneris illius functio, si eius regis, qui Siculis carissimus fuit, non solum instituta, commutato imperio, verum etiam nomen maneret. Hoc iure ante Verrem praetorem Siculi semper usi sunt; hic primus instituta omnium, consuetudinem a maioribus traditam, conditionem amicitiae, ius societatis, convellere et commutare ausus est.

VII. Qua in re primum illud reprehendo et accuso, cur in re tam veteri, tam usitata, quidquam novi feceris. Ingenio aliquid assequutus es? tot homines sapientissimos et clarissimos, qui illam provinciam ante te tenuerunt, prudentia consilioque vicisti? Est tuum, est ingenii diligentiaeque tuae. Do hoc tibi et concedo. Scio, te Romae, quum praetor esses, edicto tuo possessiones hereditatum a liberis ad alienos, a primis heredibus ad secundos, a legibus ad libidinem tuam transtulisse. Scio, te edicta superiorum omnium correxisse, et possessiones hereditatum non secundum eos, qui proferrent, sed secundum eos, qui dicerent testamentum factum, dedisse: easque res novas abs te prolatas et inventas magno tibi quaestui fuisse scio: eundemque te memini censorias quoque leges in sartis tectis exigendis tollere et commutare; ne is redimeret, cuia res esset; ne pupillo tutores propinquique consulerent, quo minus fortunis omnibus everteretur; exiguam diem praefinire operi, quo ceteros ab negotio excluderes, ipse in tuo redemptore nullam certam diem

Diligentiaeque) *Prudentiaeque* vulgo edebatur ante Gruterum, qui *diligentiaeque* reposuit e codd. Hitt. Fabr. Met.

A liberis ad alienos) In cod. Pal. 2 est *a suis ad alienos*, quod recepit Ern.

Quo ceteros) Ita rescripsit Ern. ex edd. vett.; plerique *qua ceteros*. — Paulo post alii, *quum ipse*. T.

observares. Quamobrem novam legem te in decumis statuisse non miror, hominem in edictis praetoriis, in censoriis legibus tam prudentem, tam exercitatum: non, inquam, miror, te aliquid excogitasse: sed, quod tua sponte, iniussu populi, sine senatus auctoritate, iura provinciae Siciliae mutaris, id reprehendo, id accuso. L. Octavio et C. Cotta consulibus senatus permisit, ut vini et olei decumas, et frugum minutarum, quas ante te quaestores in Sicilia vendere consuessent, Romae venderent, legemque his rebus, quam ipsis videretur, edicerent. Quum locatio fieret, publicani postularunt, quasdam res ut ad legem adderent, neque tamen a censoriis ceteris legibus recederent. Contra dixit is, qui casu tum Romae fuit, tuus hospes, Verres, hospes, inquam, et familiaris tuus, Sthenius hic thermitanus. Consules causam cognoverunt: quum viros primarios atque amplissimos civitatis multos in consilium advocassent, de consilii sententia pronuntiarunt, se lege Hieronica vendituros.

VIII. Itane vero? prudentissimi viri, summa auctoritate praediti, quibus senatus legum dicendarum in locandis vectigalibus omnem potestatem permiserat, populusque romanus idem iusserat, Siculo uno recusante, cum amplificatione vectigalium, nomen Hieronicae legis mutare noluerunt: tu, homo minimi consilii, nullius auctoritatis, iniussu populi ac senatus, tota Sicilia recusante, cum maximo detrimento atque adeo exitio vectigalium, totam Hieronicam legem sustulisti. At quam legem corrigit, iudices, atque

Consulibus) Hotomannus putabat h. l. legendum esse *censoribus*, et paulo post *censores causam cognoverunt*. At saepius, quum censores in re publica non essent, munera eorum vel consulibus vel praetoribus delata sunt.

Quam ipsis videretur) *Quam ipsis* revocarunt Graev. et Ern. ex antiquis edd. Alii *quae ipsis*.

adeo totam tollit? acutissime ac diligentissime scriptam; quae omnibus custodiis subiectum aratorem decumano tradit, ut neque in segetibus, neque in areis, neque in horreis, neque in amovendo, neque in asportando frumento, grano uno possit arator sine maxima poena fraudare decumanum. Scripta lex ita diligenter est, ut eum scripsisse appareat, qui alia vectigalia non haberet; ita acute, ut Siculum; ita severe, ut tyrannum; qua lege Siculis tamen arare expediret. Nam ita diligenter constituta sunt iura decumano, ut tamen ab invito aratore plus decuma non possit auferri.

IX. Quum haec essent ita constituta, Verres tot annis atque adeo saeculis inventus est, qui haec non commutarit, sed everterit; eaque, quae iamdiu ad salutem sociorum, utilitatemque rei publicae composita comparataque essent, ad suos improbissimos quaestus converterit: qui primum certos instituerit nomine decumanos, re vera ministros ac satellites cupiditatum suarum; per quos ostendam sic provinciam per triennium vexatam atque vastatam, iudices, ut eam multis annis, multorum praetorum innocentia sapientiaque recreare nequeamus. Eorum omnium, qui decumani vocabantur, princeps erat Q. ille Apronius, quem videtis: de cuius improbitate singulari gravissimarum legationum querimonias audistis. Adspicite, iudices, vultum hominis et adspectum; et ex ea con-

Asportando) *Exportando* edidit Lambin. probante Garatono.

Commutarit — everterit — converterit) In cod. Nann. legebatur *commutaret — everteret — converteret.* Quod Graev. Ern. Beck. receperunt. At horum temporum eadem ratio est, quae paulo post in *instituerit.*

Multorum praetorum) Sic Lambin. Vulgo abest *praetorum.*

Querimonias) Grut. *querimonia.*

Adspectum) Herelius malebat *adsessum*; nam *adspicere — adspectum* ei haud placebat. At in Catil. IV similiter dicitur: *Versatur mihi ante oculos Cethegi adspectus.* Itaque h. l.

tumacia, quam hic in perditis rebus retinet, illos eius spiritus sicilienses quos fuisse putetis, cogitate ac recordamini. Hic est Apronius, quem in provincia tota Verres, quum undique nequissimos homines conquisisset, et quum ipse secum sui similes duxisset non parum multos, nequitia, luxuria, audacia, sui simillimum iudicavit. Itaque istos inter se perbrevi tempore, non res, non ratio, non commendatio aliqua, sed studiorum turpitudo similitudoque coniunxit. Verris mores improbos impurosque nostis. Fingite vobis, si potestis, aliquem, qui in omnibus isti rebus par ad omnium flagitiorum nefarias libidines esse possit: is erit Apronius ille, qui, ut ipse non solum vita, sed etiam corpore atque ore significat, immensa aliqua vorago est ac gurges vitiorum turpitudinumque omnium. Hunc in omnibus stupris, hunc in fanorum expilationibus, hunc in impuris conviviis principem adhibebat; tantamque habebat morum similitudo coniunctionem atque concordiam, ut Apronius, qui aliis inhumanus ac barbarus, isti uni commodus ac disertus videretur; ut, quem omnes odissent, neque videre vellent, sine eo iste esse non posset; ut, quum alii, ne conviviis quidem iisdem, quibus Apronius, hic iisdem etiam poculis uteretur; postremo, ut odor Apronii teterrimus oris et corporis, quem (ut aiunt) ne bestiae quidem ferre possent, uni isti suavis et iucundus videretur. Ille erat in tribunali proximus; in cubiculo socius; in

ferri potest *adspectum*, praesertim quum praecedat *vultum*. Pertinet autem *vultus* ad *os*, *adspectus* ad totam corporis faciem. Itaque paulo post dicitur *corpore atque ore significat*.

Non res, non ratio) Non quod negotia inter se communia haberent. Hotom. Coniunguntur haec, quia *res*, hoc est negotiatio, sine ratione non potest esse. Plaut. Prolog. Amphytr. *Vt res rationesque vestrorum omnium Bene expedire vultis.* Graev.

In omnibus isti rebus) *Isti* e cod. Iannoct. pro vulg. *istis* receperunt Hotom. Lamb. Beck.

In cubiculo socius) Codd. Pall. Met.

convivio dominus; ac tum maxime, quum accubante praetextato praetoris filio, in convivio saltare nudus coeperat. Hunc, uti dicere institui, principem Verres ad fortunas aratorum vexandas diripiendasque esse voluit: huius audaciae, nequitiae, crudelitati, fidelissimos socios, optimosque cives, scitote, hoc praetore traditos, iudices, atque addictos fuisse, novis institutis et edictis, tota Hieronica lege (quemadmodum antea dixi) reiecta et repudiata.

X. Primum, edictum, iudices, audite praeclarum: « *quantum decumanus edidisset aratorem sibi decumae dare oportere, ut tantum arator decumano dare cogeretur* ». Quomodo? Quantum poposcerit Apronius, dato. Quid est hoc? utrum praetoris institutum in socios, an in hostes victos insani edictum atque imperium tyranni? Ego tantum dem, quantum ille poposcerit? Poscet omne, quantum exaravero. «Quid omne? immo plus etiam, inquit, si volet. Quid tum? Quid censes? Aut dabis, aut contra edictum fecisse damnabere.» Per deos immortales! quid est hoc? veri simile enim non est. Sic mihi persuadeo, iudices: tametsi omnia in istum hominem convenire putetis, tamen hoc vobis falsum videri. Ego enim, quum hoc tota Sicilia diceret, tamen affirmare non auderem, si haec edicta non ex ipsius tabulis totidem verbis recitare possem, sicuti faciam. Da, quaeso, scribae; recitet ex codice. Recita edictum de professione. EDICTVM DE PROFESSIONE. Negat me recitare

Nann. Franc. edd. vett. *solus*, quod restituit Beck.

Quomodo?) Dialogismus. Arator: *Quomodo?* Verres: *Quantum poposcerit etc.* Arator: *Quid est hoc?* etc. Verres: *Quid omne? immo* etc. Arator: *Quid censes?* etc. Verres: *Aut dabis* etc. Verba iudicum; *Per deos immortales!* Verba Ciceronis: *Sic mihi* etc. HOTT.

Quid est hoc?) *Quid, quid est hoc* cum MS. Iannoct. rescripsit Beck.

DE PROFESSIONE) Ne arator minus profiteatur, quam exaraverit: ne de-

totum. Nam id significare nutu videtur. Quid praetereo? an illud, ubi caves tamen Siculis, et miseros respicis aratores? Edicis enim, te in decumanum, si plus abstulerit, quam debitum sit, in octuplum iudicium daturum esse. Nihil mihi placet praetermitti. Recita hoc quoque, quod postulat; totum recita. EDICTVM DE IVDICIO IN OCTVPLVM. Iudicio ut arator decumanum persequatur? miserum atque iniquum, ex agro homines traduci in forum, ab aratro ad subsellia, ab usu rerum rusticarum ad insolitam litem atque iudicium.

XI. Quum omnibus in aliis vectigalibus, Asiae, Macedoniae, Hispaniae, Galliae, Africae, Sardiniae, ipsius Italiae, quum in his, inquam, rebus omnibus publicanus petitor ac pignerator, non ereptor neque possessor soleat esse: tu de optimo, de iustissimo, de honestissimo genere hominum, hoc est de aratoribus, ea iura constituebas, quae omnibus aliis essent contraria. Vtrum est aequius, decumanum petere, an aratorem repetere? iudicium integra re, an perdita fieri? eum, qui manu quaesierit, an eum, qui digito licitus sit, possidere? Quid? qui in singulis iugis arant, qui ab opere ipsi non recedunt, quo in numero magnus ante te praetorem numerus, magna multitudo Siculorum fuit, quid facient? quum dederint Apronio, quod poposcerit, relinquent arationes?

cumanus plus, quam sibi debeatur, deberi profiteatur. MANVT.

Si plus abstulerit) Sic e cod. Vrsin. auctore Ernestio edidit Beck. Vulgo *si plura sustulerit.*

Ipsius Italiae) Delevi verba *quae vectigalia sunt*, hic interpolata, iam ab Ernestio uncis inclusa. Lambin. edidit, *quae vectigalis sit.* Hotom. coni. *qua vectigalia sunt.*

Petitor) In his vectigalibus solet publicanus petere ab aratore; qui si non solvit, idem publicanus, praetoris auctoritate, pignus ab eo, ut res extra sit aleam, accipit; Gall. *fait une saisie.* Sed rem ipsam non eripit aratori, neque in illius possessionem irruit. HOTT.

In singulis iugis) Non in amplo fundo, sed in uno tantum iugo, quod ipsi arant, et unde recedere non licet. Iugum erat, quod uno die iuncti boves exarare possent. MANVT.

relinquent Larem familiarem suum? venient Syracusas, ut, te praetore videlicet, aequo iure, Apronium, delicias ac vitam tuam, iudicio recuperatorio persequantur? Verum esto. Reperietur aliquis fortis et experiens arator, qui, quum tantum dederit decumano, quantum ille deberi dixerit, iudicio repetat, et poenam octupli persequatur. Exspecto vim edicti, severitatem praetoris; faveo aratori, cupio octupli damnari Apronium. Quid tandem postulat arator? nihil, nisi ex edicto iudicium in octuplum. Quid Apronius? non recusat. Quid praetor? iubet recuperatores reiicere. - Decurias scribamus. - Quas Decurias? - De cohorte mea! reiicies, inquit. - Quid? ista cohors quorum hominum est? - Volusii haruspicis, et Cornelii medici, et horum canum, quos tribunal meum vides lambere. - Nam de conventu

Recuperatores) Gall. *des Commissaires.* Erant homines ab ordinario iudice seu praetore delegati, qui de privatis controversiis iudicarent. Hinc *recuperatorium iudicium* appellatur, quod exercetur per *recuperatores*, sic dictos a *recuperando*, quod per eos suum quisque recuperaret. Deligebantur in singulis provinciis ex conventu civium Romanorum, qui inibi negotiabantur. Itaque Verrem reprehendit Orator, et quod in hac aratorum causa ab illa consuetudine more suo recessurus sit; et quod recuperatores de cohorte sua, homines nequam, daturus sit. *Quid* faciet bonus *praetor*, inquit Cicero, quum arator ad eum in ius venerit? *Iubebit* aratorem recuperatores *reiicere*; id est, sorte ducere, et pro suo iure eos reiicere qui sibi non placeant. Arator, qui rem via pervulgata tractatum iri putabit, dicet statim, *Decurias scribamus:* id est, recuperatores sortiamur ex decuriis, seu ex conventu civium Romanorum, qui in decurias in provinciis, uti Romae senatores, describebantur: et nomina eorum, quos sorte duxerimus, in albo describamus. Respondebit Verres: *Quas* tu mihi narras *decurias?* dabo tibi recuperatores ex mea cohorte: reiicies, id est, eliges ex ea, quos tu voles. *Quid* ais? dicet arator: qui sunt isti ex tua cohorte homines? Sunt, inquiet praetor, Volusius haruspex, Cornelius medicus meus, et ceteri mei asseclae, qui omnia, more canum, ad praedam meam odorantur, quique tribunal meum, quasi nutriculam, exsugunt. Hactenus dialogismus. Hort. — Hic et supra cap. 10 in alternis dictis dispiciendis Hortens. a Schutzio dissentit. Iudicent harum rerum periti. T.

Quos tribunal meum vides lambere) Verres ait: *decurias scribamus* h. e. nomina iudicum s. recuperatorum conscribamus. Quaerit arator: *quas*

nullum unquam iudicem, nec recuperatorem dedit. Iniquos decumanis esse aiebat omnes, qui ullam agri glebam possiderent. Veniendum erat ad eos contra Apronium, qui nondum etiam aproniani convivii crapulam exhalassent. O praeclarum et commemorandum iudicium! o severum edictum! o tutum perfugium aratorum!

XII. Atque ut intelligatis, cuiusmodi ista iudicia in octuplum, cuiusmodi istius de cohorte recuperatores existimati sint, sic attendite. Ecquem putatis decumanum, hac licentia permissa, ut tantum ab aratore, quantum poposcisset, auferret, plus, quam deberetur, poposcisse? Considerate cum vestris animis vosmetipsi, ecquem putetis, praesertim quum id non solum avaritia, sed etiam imprudentia accipere potuerit. Multos necesse est. At ego omnes dico plus, ac multo plus, quam decumas, abstulisse. Cedo mihi unum ex triennio praeturae tuae, qui octupli damnatus sit. Damnatus? immo vero, in quem iudicium ex edicto tuo postulatum sit. Nemo erat videlicet aratorum, qui iniuriam sibi factam queri posset: nemo decumanorum, qui grano amplius sibi, quam deberetur, deberi professus esset. Immo vero contra, rapiebat et asportabat, quantum a quoque volebat, Apronius; omnibus autem locis aratores spoliati ac vexati querebantur; neque tamen ullum iudicium

decurias? Respondet Verres: *De cohorte mea. Vnde tu eos, qui tibi suspecti videbuntur, reiicies.* Arator quaerit: *Quid? Ista cohors quorum hominum est?* Respondit Verres: *Volusii haruspicis etc.* Si sic dispescamus alterna utriusque dicta, nihil opus est cum Graevio et Ern. *reiicies* delere.

Non solum avaritia, sed etiam imprudentia) Sic e MSS. Beck. post Graevium edidit pro vulg. *non solum sine avaritia, sed etiam sine impudentia.* — Potuit fieri, inquit Cicero, ut non modo avaritia impulsus plus acciperet decumanus, sed etiam imprudenter, quum putaret sibi vere tantum deberi. Graev.

reperietur. Quid est hoc? tot viri fortes, honesti, gratiosi, tot Siculi, tot equites romani ab uno homine nequissimo ac turpissimo laesi, poenam octupli sine ulla dubitatione commissam non persequebantur? Quae causa? quae ratio est? Vna illa, iudices, quam videtis: quod ultro etiam illusos se et irrisos ab iudicio discessuros videbant. Etenim quod esset iudicium, quum e Verris turpissimo flagitiosissimoque comitatu tres recuperatorum nomine assedissent, asseclae istius, non a populo romano ei traditi, sed a meretricula commendati? Ageret videlicet causam arator; nihil sibi frumenti ab Apronio relictum, bona sua etiam direpta; se pulsatum verberatumque diceret. Conferrent viri boni capita; de comissatione loquerentur inter se, ac de mulierculis, si quas a praetore abeuntes possent deprehendere. Res agi videretur. Surrexisset Apronius, nova dignitas publicani, non ut decumanus, squaloris plenus ac pulveris, sed unguentis oblitus, vino vigiliisque languidus; omnia primo motu ac spiritu suo, vini, unguenti, corporis odore complesset. Dixisset haec, quae vulgo dicere solebat, non se decumas emisse, sed bona

Non a populo Romano) Vulgo *non a patre ei traditi.* Quod alienum esse vidit Graevius. In cod. Franc. est: *non a populo Romano ei traditi*; quod verum Graevio videbatur. Recte. Nam inter comites praetoris alii erant, quos ei adiutores negotiorum publicorum dederat ipsa res publica, ut ait Cic. ad Q. Fr. I, 1: *alios ipse praetor delegerat.*

Conferrent — capita) Sic Liv. lib. XI, cap. 45, pro quo Plautus dixit *conferre sermones inter se*; Terent. *Conferre consilia*: Gall. *délibérer ensemble.* Hortens.

Res agi videretur) Simularent se colloqui et conferre de aratoris controversia. Hotom.

Nova dignitas publicani) Dignitas est in publicanis, quia sunt equestris ordinis. Apronius eques Romanus non erat: ideo, *nova dignitas publicani* cum quadam irrisione dixit. Fungebatur autem Apronius, quum decumanus esset, munere publicani. Manvt.

Nova dignitas publicani) Fortasse scripsit Cicero: *novum genus publicani*, ut c. 20, *Apronium Veneriosque servos, quod isto praetore fuit novum genus publicanorum.*

fortunasque aratorum; non se decumanum esse Apronium, sed Verrem alterum, dominum illorum ac tyrannum. Quae quum dixisset, illi viri optimi de cohorte istius recuperatores, non de absolvendo Apronio deliberarent, sed quaererent, ecquo modo petitorem ipsum Apronio condemnare possent.

XIII. Hanc tu licentiam diripiendorum aratorum quum decumanis, hoc est Apronio, permisisses, ut, quantum vellet, posceret, quantum poposcisset, auferret, hoc tibi defensionis ad iudicium tuum comparabas, habuisse te edictum, recuperatores daturum in octuplum? Si mehercule ex omni copia conventus syracusani, splendidissimorum honestissimorumque hominum faceres potestatem aratori, non modo reiiciundi, sed etiam sumendi recuperatores: tamen hoc novum genus iniuriae ferre nemo posset, se, quum suos omnes fructus publicano tradidisset, et rem de manibus amisisset, tum bona sua repetere, ac persequi lite atque iudicio. Quum vero verbo iudicium sit in edicto, re quidem vera tuorum comitum, hominum nequissimorum, collusio cum decumanis, sociis tuis, atque adeo procuratoribus: tamen audes illius iudicii mentionem facere; praesertim quum id non modo oratione mea, sed etiam re ipsa refellatur? quum in tantis incommodis aratorum, iniuriisque decumanorum, nullum ex isto praeclaro edicto non

Condemnare) Graev. malebat: *condonare*. At *condemnare Apronio* est, in gratiam eius condemnare. Sic *sibi condemnat* Verr. II, 8.

Apronio permisisses) Olim edebatur: *sed quaerent, quo modo petitorem ipsum Apronio permisissent, ut quantum vellet, posceret*, omissis istis, *condemnare possent. Hanc tu licentiam — decumanis hoc est Apronio*, quae primus addidit Gruter. auctoritate codd. Nann. et Metell.

Tum bona sua repetere) Verissime sic h. l. emendavit Wyttenbachius Bibl. crit. II, p. 13. Vulgo legitur: *te, quum omnes tradidisses — amisisses, tum bona repetere*; cf. c. 11, ubi est: *reperietur arator — qui quum tantum dederit decumano — iudicio repetat et poenam octupli persequatur.*

modo factum, sed ne postulatum quidem iudicium inveniatur? Erit tamen in aratores lenior, quam videtur. Nam, qui in decumanos octupli iudicium se daturum edixit, idem habuit in edicto, se in aratorem in quadruplum daturum. Quis hunc audet dicere aratoribus infestum aut inimicum fuisse? Quanto lenior est, quam in publicanum? Edixit, ut quod decumanus edidisset sibi dari oportere, id ab aratore magistratus siculus exigeret. Quid dereliquit iudicii, quod in aratorem dari posset? « Non malum est, inquit, esse istam formidinem: ut quum exactum sit ab aratore, tamen ne se commoveat, reliquus metus iudicii sit.» Si iudicio a me vis exigere, remove siculum magistratum: si hanc vim adhibes, quid opus est iudicio? Quis porro erit, qui non malit decumanis tuis dare, quod poposcerint, quam ab asseclis tuis quadruplo condemnari.

XIV. Illa vero praeclara est clausula edicti, quod omnium controversiarum, quae essent inter aratorem et decumanum, si uter velit, edicit se recuperatores daturum. Primum, quae potest esse controversia, quum is, qui petere debet, aufert? et quum is non,

Quis hunc audet) Obiectionis occupatio per ironiam. Hort.

Inimicum) Faërn. et Vrsin. corr. *iniquum*.

Edixit) Solutio obiectionis. Verres lenis in aratores non fuit, sed durus. Probatur. Arator tantum dare decumano debet ex edicto, quantum decumanus petit. Si dare negat, per magistratum Siculum cogitur. Ergo si plus dederit arator, quam debeat, idque repetere velit, iam ad magistratum Siculum confugere non poterit, a quo nimirum solvere coactus est. Hort.

Quid dereliquit iudicii) Cod. Franc. *quid reliquit iudicii*. In marg. Lambin. *quid est reliqui iudicii*.

Quid dereliquit iudicii) Id est, quos igitur iudices Verres aratori reliquit, ad quos confugeret? Nullos, nisi suos asseclas, a quibus iterum damnabitur. Non igitur Verres in aratorem lenis, sed durus fuit. Hac Ciceronis responsione conturbatus Verres alio se detorquet. *Non malum est*, inquit etc. Hanc eius prolepsim Cicero, ex aratoris persona, dilemmate convellit. *Si iudicio a me* aratore *vis*, inquit, *exigere*. Hort.

quantum debetur, sed quantum commodum est, aufert, ille autem, unde ablatum est, iudicio suum recuperare nullo modo potest? Deinde in hoc homo luteus etiam callidus ac veterator esse vult, quod ita scribit, SI VTER VOLET, RECVPERATORES DABO. Quam lepide se furari putat? Vtrique facit potestatem; sed utrum ita scripserit, *si uter volet*, an *si decumanus volet*, nihil interest; arator enim tuos istos recuperatores nunquam volet. Quid? illa cuiusmodi sunt, quae ex tempore, ab Apronio admonitus, edixit? Q. Septitio, honestissimo homine, equiteque romano, resistente Apronio, et affirmante, se plus decuma non daturum, exoritur peculiare edictum repentinum, ne quis frumentum de area tolleret, ante quam cum decumano pactus esset. Ferebat hanc quoque iniquitatem Septitius, et imbri frumentum corrumpi in area patiebatur: quum illud edictum repente uberrimum et quaestuosissimum nascitur, ut ante Kalendas Sext. omnes decumas ad aquam deportatas haberent. Hoc edicto non Siculi (nam eos quidem iam superioribus edictis satis perdiderat atque afflixerat) sed isti ipsi equites romani, qui suum ius retinere se contra Apronium posse erant arbitrati, splendidi homines, et aliis praetoribus gratiosi, vincti Apronio traditi sunt. Attendite enim, cuiusmodi edicta sint. NE TOLLAT, inquit, EX AREA, NISI ERIT PACTVS. Satis haec magna vis est ad inique paciscendum. Malo enim plus dare, quam non mature ex area tollere. At ista vis

Homo luteus) Edd. vett. Ven. Vict. *lynceus*, quod cum Lambino recepit Ern. quia sensus sit: *vult videri callidus nam est lynceus.* At enim hoc esset idem per idem explicare. Ecquinam enim, Hotomannus ait, *calluli* sunt ac versuti nisi lyncei? Itaque recte restituit Beckius lectionem *homo luteus*, i. e. homo nihili. Lambino tamen magis placebat: *homo bliteus.*

Ad aquam) Ad litus freti Siculi, unde Romam avehantur.

Septitium, et nonnullos Septitii similes, non coërcet; qui ita dicunt: Non tollam potius, quam paciscar. His hoc opponitur: deportatum habeas ante Kalendas Sext. — Deportabo igitur. — Nisi pactus eris, non commovebis.— Sic deportandi dies praestituta tollere cogebat ex area. Prohibitio tollendi, nisi pactus esset, vim adhibebat pactioni, non voluntatem.

XV. Iam vero illud non solum contra legem Hieronicam, nec solum contra consuetudinem superiorum, sed etiam contra omnia iura Siculorum, quae habent a senatu populoque romano, ne extra suum forum vadimonium promittere cogantur. Statuit iste, ut arator decumano, quo vellet decumanus vadimonium promitteret; ut hic quoque Apronio, quum ex Leontino usque Lilybaeum aliquem vadaretur, ex miseris aratoribus calumniandi quaestus accederet. Quamquam illa fuit ad calumniam singulari consilio reperta ratio, quod edixerat, ut aratores iugera sationum suarum profiterentur. Quae res quum ad pactiones iniquissimas magnam vim habuit, sicut ostendam, neque ad ullam utilitatem rei publicae pertinuit: tum vero ad calumnias, in quas omnes inciderent, quos vellet Apronius. Vt enim quisque contra voluntatem eius dixerat, ita in eum iudicium de professione iugerum postulabatur. Cuius iudicii metu magnus a

Vt hic quoque) Sensus est. Vt hic, id est, hac in re quoque quaestus ex miseris aratoribus calumniandis (sic enim lego cum Hotom.) contractus accederet Apronio, quum verbi gratia ex Leontino agro usque Lilybaeum, id est, ex ultima parte Siciliae ad partem huic oppositam, aliquem vadaretur, id est, cogeret sistere se in iudicio: nam aratores ne tantum itineris emetiri cogerentur, malebant quavis, etiam iniquissima, conditione cum Apronio pacisci. HORTENS.

Quum ex Leontino) Scil. *agro* edd. Vict. Car. Steph. At Lamb. Grut. e MSS. nonnullis *a Leontinis*.

Iudicii postulandi) Hotom. coni. *formidandi*. Lambin. edidit: *pertimescendi*. Ernestio quoque *iudicandi* verum esse haud videbatur; nihil tamen quid melius esset decernebat. Vulgatam tamen lectionem bene de-

multis frumenti numerus ablatus, magnaeque pecuniae coactae sunt; non quo iugerum numerum vere profiteri esset difficile, aut amplius etiam profiteri (quid enim in eo periculi esse posset?) sed causa erat iudicii postulandi, quod ex edicto professus non esset. Iudicium autem quod fuerit isto praetore, si quae cohors, et qui comitatus fuerit, meministis scire debetis. Quid igitur est, quod ex hac iniquitate novorum edictorum intelligi velim, iudices? Iniuriamne factam sociis? at videtis. Auctoritatem superiorum repudiatam? non audebit negare. Tantum Apronium isto praetore potuisse? confiteatur necesse est.

XVI. Sed vos fortasse, quod vos lex commonet, id in hoc loco quaeretis, num quas ex hisce rebus pecunias ceperit. Docebo, cepisse maximas; omnesque eas iniquitates, de quibus antea dixi, sui quaestus causa constituisse vincam, si prius illud propugnaculum, quo contra omnes meos impetus usurum se putat, ex defensione eius deiecero. « Magno, inquit, decumas vendidi ». Quid ais? an tu decumas, homo audacissime atque amentissime, vendidisti? Tu partes eas, quas te senatus populusque romanus voluit, an fructus integros, atque adeo bona fortunasque aratorum omnes vendidisti? Si palam praeco iussu tuo praedicasset, non decumas frumenti, sed dimidias venire partes, et ita emptores accessissent, ut ad dimidias partes emendas; si pluris vendidisses tu

feudit Beckius. *Causa postulandi iudicii* est *praetextus*. Hoc scil. praetextu, quod aliquis iugera non ex edicto professus esset, semper utebatur Apronius, ut ii, quos vellet, in calumnias inciderent. Itaque omnes hoc iudicium metuebant, eiusque metu frumenta aut pecunias dabant, ut istud iudicium effugerent.

An tu decumas) Quod vendidisti, id est, locavisti decumarum nomine non potest appellari; nam *decumae* sunt decimae partes frumenti, quae publicanis vendi solent: at tu non partes decumas, sed Siculum frumentum eisdem totum vendidisti: ergo etc. Hotm.

dimidias, quam ceteri decumas, cuinam mirum videretur? Quid vero, si praeco decumas pronuntiavit, re vera, hoc est, lege, edicto, conditione plus etiam, quam dimidiae venierunt? tamen hoc tibi praeclarum putabis, te pluris, quod non licebat, quam ceteros, quod oportebat, vendidisse? Pluris vendidi decumas, quam ceteri. Quibus rebus id assequutus es? Innocentia? adspice aedem Castoris, deinde, si audes, fac mentionem innocentiae. Diligentia? codicis lituras tui contemplare in Sthenii thermitani nomine, deinde aude te dicere diligentem. Ingenio? qui testes interrogari priore actione nolueris, et iis tacitum os tuum praebere malueris, quantum vis, et te, et patronos tuos, ingeniosos esse dicito. Qua re igitur id, quod ais, assequutus es? Magna est enim laus, si superiores consilio vicisti, posterioribus exemplum atque auctoritatem reliquisti. Tibi fortasse idoneus fuit nemo, quem imitarere. At te videlicet, inventorem rerum optimarum ac principem, imitabuntur omnes. Quis aratorum, te praetore, decumam dedit? quis duas? quis non maximo se affectum beneficio putavit, quum tribus decumis pro una defungeretur, praeter paucos, qui propter societatem furtorum tuorum nihil omnino dederunt? Vide, inter importunitatem tuam, senatusque bonitatem, quid intersit. Senatus, quum temporibus rei publicae cogitur, ut decernat, ut alterae decumae exigantur, ita decernit, ut pecunia pro his decumis solvatur aratoribus; ut, quod plus sumitur, quam debetur, id emi, non auferri putetur. Tu, quum tot decumas non senatus consulto, sed novis edictis tuis, nefariisque institutis exigeres et eriperes, magnum te fecisse arbitrabere, si pluris vendideris, quam L. Hortensius, pater istius Q. Hortensii, quam Cn. Pompeius, quam

C. Marcellus, qui ab aequitate, ab lege, ab institutis non recesserunt? An tibi unius anni, aut biennii ratio habenda fuit, salus provinciae, commoda rei frumentariae, ratio rei publicae in posteritatem fuit negligenda, quum ita rem constitutam accepisses, ut et populo romano satis frumenti ex Sicilia suppeditaretur, et aratoribus tamen arare atque agros colere expediret? Quid effecisti? quid assequutus es? Vt populo romano, praetore te, nescio quid ad decumas accederet, deserendas arationes relinquendasque curasti.

XVII. Successit tibi L. Metellus. Tu innocentior, quam Metellus? tu laudis et honoris cupidior? Tibi enim consulatus quaerebatur, Metello paternus honor et avitus negligebatur. Multo minoris vendidit, non modo, quam tu, sed etiam, quam qui ante te vendiderunt. Quaero, si ipse excogitare non poterat, quemadmodum quam plurimo venderet, ne tua quidem recentia proximi praetoris vestigia persequi poterat, ut tuis praeclaris abs te principe inventis et excogitatis edictis atque institutis uteretur? Ille vero tum se Metellum minime fore putasset, si te ulla in re imitatus esset: qui ab urbe Roma, quod nemo unquam post hominum memoriam fecit, quum sibi in provinciam proficiscendum putaret, literas ad Siciliae civitates misit, per quas hortatur et rogat, ut arent, ut serant in beneficio populi romani. Hoc petit

C. Marcellus) Sic e codd. Nann. dederunt Car. Stephan. Lallem. Beck. Vulgo *M. Marcellus*; cf. c. I, et II, 21.

In posteritatem) Manut. Lambin. aliique post eos *in posterum*.

In beneficio populi Romani) Hotom. intpr. *in iis agris, quos beneficio P. R. debent*. Graev. cum cod. Nann. praepositionem *IN* delevit, et *ut serant beneficio populi Romani* sic explicavit: *ut utantur beneficio P. R.* i. e. *iis legibus et conditionibus quas beneficio P. R. debent.* Ego vero suspicor legendum esse: *ut serant. In beneficii loco praetor populi Romani hoc petit.* Sic infra c. 82, *petivit in beneficii loco et gratiae.*

aliquanto ante adventum suum; et simul ostendit, se lege Hieronica venditurum, hoc est, in omni ratione decumarum nihil isti simile facturum. Atque haec, non cupiditate aliqua scribit adductus, ut in alienam provinciam mittat literas ante tempus; sed consilio, ne, si tempus sationis praeteriisset, granum in provincia Sicilia nullum haberemus. Cognoscite Metelli literas. Recita epistolam L. Metelli. LITERAE L. METELLI. Hae literae, iudices, L. Metelli, quas audistis, hoc, quantum est ex Sicilia frumenti hornotini, exaraverunt. Glebam commosset in agro decumano Siciliae nemo, si Metellus hanc epistolam non misisset. Quid? Metello divinitus hoc venit in mentem, an ab Siculis, qui Romam frequentissimi convenerant, negotiatoribusque Siciliae doctus est? Quorum quanti conventus ad Marcellos, antiquissimos Siciliae patronos, quanti ad Cn. Pompeium, consulem designatum, ceterosque illius provinciae necessarios, fieri soliti sint, quis ignorat? Quod quidem iudicium nullo unquam de homine factum est, ut absens accusaretur ab iis palam, quorum in bona liberosque summum imperium potestatemque haberet. Tanta vis erat iniuriarum, ut homines quidvis perpeti, quam non de istius pravitate et iniuriis deplorare et conqueri mallent. Quas literas quum ad omnes civitates prope suppliciter misisset Metellus, tamen antiquum modum sationis nulla ex parte assequi potuit. Diffu-

Frumenti hornotini) Id est, huius anni. Nam *hornotinum* dicebant veteres, quod erat eiusdem anni; pro quo *hornum* dixit Horat. Od. XXIII, lib. III, v. 3, et alibi bis. HOTT.

Doctus est?) Gulielm. coni. *edoctus*.

Pravitate) Cod. Nann. edd. Lamb. *improbitate*.

Modum sationis) *Modus* in agro significat longitudinem, et latitudinem descriptam ac dimensam. Sic Horat. lib. II, Sat. 6, v. 1: *Hoc erat in votis; modus agri non ita magnus.* HOTT.

gerant enim permulti, id quod ostendam; non solum arationes, sed etiam sedes suas patrias, istius iniuriis exagitati, reliquerant.

XVIII. Non mehercule criminis augendi causa dicam, iudices: sed, quem accepi ipse oculis animoque sensum, hunc vere apud vos, et, ut potero, planissime exponam. Nam, quum quadriennio post in Siciliam venissem, sic mihi affecta visa est, ut hae terrae solent, in quibus bellum acerbum diuturnumque versatum est. Quos ego campos antea collesque nitidissimos viridissimosque vidissem, hos ita vastatos nunc ac desertos videbam, ut ager ipse cultorem desiderare, ac lugere dominum videretur. Herbitensis ager, Hennensis, Morgantinus, Assorinus, Imacharensis, Agyrinensis, ita relictus erat ex maxima parte, ut non solum iugerum, sed etiam dominorum multitudinem quaereremus. Aetnensis vero ager, qui solebat esse cultissimus, et, quod caput est rei frumentariae, campus Leontinus, cuius antea species haec erat, ut, quum obsitum vidisses, annonae caritatem non vererere, sic erat deformis atque horridus, ut, in uberrima Siciliae parte Siciliam quaereremus. Labefactarat enim vehementer aratores iam superior annus; proximus vero funditus everterat.

XIX. Tu mihi etiam audes mentionem facere decumarum? Tu in tanta improbitate, tu in tanta acerbitate, in tot et tantis iniuriis, quum in arationibus, et in earum rerum iure provincia Sicilia consistat,

Quadriennio post) Nempe post quaesturam A. V. C. 678 in Sicilia gestam.

Cuius antea species haec erat) Recte revocavit Beckius lectionem *species*, quae est in optimis MSS. Eam deseruit Gruterus, reposuitque *spes*, quod Ernestius quoque defendit. At opponitur *species* aspectui *deformi ac horrido*.

Quaereremus) *Requireremus* Lamb.

eversis funditus aratoribus, relictis agris, quum in provincia tam locupleti ac referta, non modo rem, sed ne spem quidem ullam reliquam cuiquam feceris, aliquid te populare putabis habere, quum dices, te pluris, quam ceteros, decumas vendidisse? Quasi vero aut populus romanus hoc voluerit, aut senatus hoc tibi mandaverit, ut, quum omnes aratorum fortunas decumarum nomine eriperes, in posterum fructu illo commodoque rei frumentariae populum romanum privares: deinde, si quam partem tuae praedae ad summam decumarum addidisses, bene de populo romano meritus viderere. Atque haec perinde loquor, quasi in eo sit iniquitas eius reprehendenda, quod propter gloriae cupiditatem, ut aliquos summa decumarum vinceret, acerbiorem legem, duriora edicta interposuerit, omnium superiorum auctoritatem repudiarit. Magno tu decumas vendidisti. Quid, si doceo, te non minus domum tuam avertisse, quam Romam misisse decumarum nomine? quid habet populare ratio tua, quum ex provincia populi romani aequam partem tu tibi sumpseris, atque populo romano miseris? Quid, si duabus partibus doceo te amplius frumenti abstulisse, quam populo romano misisse? tamenne putamus patronum tuum in hoc crimine cerviculam iactaturum, et populo se ac coronae daturum? Haec vos antea, iudices, audistis:

Atque haec) In Grut. Graev. Ern. omissum *haec*.

Cerviculam iactaturum) In Hortensio frequenter actionem et gestum (cuius, ut scribit Valer. Maximus, ille perstudiosus fuit) reprehensum fuisse, Gellius et Quintilianus testantur. Hotom.

Et populo se ac coronae) Recte sic Lamb. Lall. Ern. cum aliis. Vulgo erat *et populo se ad coronam daturum*. Graevius hoc ordine edidit: *et populo ac coronae se daturum*. *Coronae se dat*, qui orationem accommodat ad plausum multitudinis oratorem circumstantis captandum. Similiter dixit or. pr. Flacco c. 28: *A iudicibus oratio avertitur, vox in coronam turbamque effunditur.*

verum fortasse ita audistis, ut auctorem rumorem haberetis, sermonemque omnium. Cognoscite nunc, innumerabilem pecuniam frumentario nomine ereptam, ut simul illam quoque eius vocem improbam agnoscatis, qui se uno quaestu decumarum omnia sua pericula redempturum esse dicebat.

XX. Audimus hoc iamdiu, iudices: nego quemquam esse vestrum, quin saepe audierit, socios istius fuisse decumanos. Nihil aliud arbitror in istum falso esse dictum ab iis, qui male de isto existimarint, nisi hoc. Nam socii putandi sunt, quos inter res communicata est. Ego rem totam, fortunasque aratorum omnes, istius fuisse dico: Apronium, Veneriosque servos, quod isto praetore fuit novum genus publicanorum, ceterosque decumanos, procuratores istius quaestus et administros rapinarum fuisse dico. "Quomodo hoc doces?" quo modo ex locatione illa columnarum docui istum esse praedatum?[1] opinor, ex eo maxime, quod iniquam legem novamque dixisset. Quis enim unquam conatus est iura omnia, et consuetudinem omnium commutare cum vituperatione, sine quaestu? Pergam, atque insequar longius. Iniqua lege vendebas, quo pluris venderes. Cur, iam addictis et venditis decumis, quum iam ad summam decumarum nihil, ad tuum quaestum multum posset accedere, subito atque ex tempore nova nascebantur edicta? Nam ut vadimonium decumano, quocumque is vellet, promitteretur; ut ex area, nisi pactus esset, arator ne tolleret; ut ante Kalend. Sext. decumas deportatas

Audimus) Sic Grut. e Pall. Antea edebatur *audivimus*.

Administros) Sic Beck. e cod. Nann. Vulgo *ministros*.

Columnarum) Quae erant in aede Castoris. Vide I, 55.

1. Schutz semicolon praefert; ego signum interrogationis restitui. Typ.

Novamque dixisset) Gulielm. coni. *edixisset*. Idem paulo post maluit *iura communia*.

Decumas deportatas haberent)

haberent, haec omnia, iam venditis decumis, anno tertio te edixisse dico; quae si rei publicae causa faceres, in vendundo essent pronuntiata; quia tua causa faciebas, quod erat imprudentia praetermissum, id quaestu ac tempore admonitus reprehendisti. Illud vero cui probari potest, te sine tuo quaestu, ac maximo quaestu, tantam tuam infamiam, tantum capitis tui fortunarumque periculum neglexisse; ut quum totius Siciliae quotidie gemitus querimoniasque audires; quum, ut ipse dixisti, reum te fore putares; quum huiusce iudicii discrimen ab opinione tua non abhorreret: paterere tamen aratores indignissimis iniuriis vexari ac diripi? Profecto, quamquam es singulari crudelitate et audacia, tamen abs te totam alienari provinciam, tot homines honestissimos tibi inimicissimos fieri nolles, nisi hanc rationem et cogitationem salutis tuae, pecuniae cupiditas ac praesens illa praeda superaret. Etenim, quoniam summam et numerum iniuriarum, iudices, vobis non possum exponere; singillatim autem de uniuscuiusque incommodo dicere infinitum est: genera ipsa iniuriarum, quaeso, cognoscite.

XXI. Nympho est centuripinus, homo navus et industrius, experientissimus ac diligentissimus arator. Is quum arationes magnas conductas haberet (quod homines etiam locupletes, sicut ille est, in Sicilia fa-

Scil. ii qui decumas debebant. Sine causa Ern. rescripsit *haberet.*

Iam venditis decumis) Sic in vett. codd. legi testatur Hotom. Vulgo abest *iam.* Lamb. Graev. *venditis iam decumis.*

Reprehendisti) Eleganter dictum. Vt ap. Ter. *retraham fugitivum argentum.* In cod. Nann. est *deprehendisti.*

Reprehendisti) Revocasti: omissum antea per imprudentiam, admonente quaestu fecisti. MANVT.

Ac maxime quaestu) Edd. Lamb. addunt *quidem.*

Homines honestissimos) In marg. Lamb. adscriptum *ac locupletissimos.* Id Gruterus, quasi esset in cod. Nann. recepit eumque sequuti sunt Oliv. Lall. Oxx. Non esse autem in cod. Nann. monuit Graev.

cere consueverunt), easque magna impensa, magno instrumento tueretur, tanta ab isto iniquitate oppressus est, ut non modo arationes relinqueret, sed etiam ex Sicilia profugeret, Romamque una cum multis ab isto eiectis veniret. Fecit ut decumanus Nymphonem negaret, ex edicto illo praeclaro, quod nullam ad aliam rem, nisi ad huiusmodi quaestus pertinebat, numerum iugerum professum esse. Nympho quum se vellet aequo iudicio defendere, iste viros optimos recuperatores dat, eundem illum medicum Cornelium (is est Artemidorus Pergaeus, qui in sua patria dux isti quondam et magister ad despoliandum Dianae templum fuit), et haruspicem Volusianum, et Valerium praeconem. Nympho, antequam plane constitit, condemnatur. Quanti? fortasse quaeritis. Nulla erat edicti poena certa. Frumenti eius omnis, quod in areis esset. Sic Apronius decumanus, non decumam debitam, non frumentum remotum atque celatum, sed tritici septem millia medimnum ex Nymphonis arationibus, edicti poena, non redemptionis aliquo iure, tollit.

XXII. Xenonis meneni, nobilissimi hominis, uxoris fundus erat colono locatus. Colonus, quod decumanorum iniurias ferre non poterat, ex agro profugerat. Verres in Xenonem iudicium dabat illud suum damnatorium de iugerum professione. Xeno ad se per-

Pergaeus) Sic recte Manut. Grut. et seqq. (a Perga Pamphyliae oppido) Victor. Car. Steph. Lamb. *Pergamenus.*

Ad despoliandum) Ernestio rectius videbatur *dispoliandum*, ut Verr. IV, 20.

Plane constitit) Planum factum omnino fuit, an professus revera numerum iugerum non esset. Hort.

Celatum) Quod Nympho removisset atque celasset, decumani fraudandi gratia. *Non redemptionis*, non aliquo iure, quod haberet ut publicanus; sed edicti poena. Idem.

Vxoris esse) *Vxorem esse* Vict. Manut. Lamb.

tinere negabat: fundum elocatum esse dicebat. Dabat iste iudicium, SI PARERET, iugera eius fundi esse plura, quam colonus esset professus, tum uti Xeno damnaretur. Dicebat ille non modo non arasse se, id quod satis erat, sed nec dominum eius esse fundi, nec locatorem; uxoris esse; eam ipsam suum negotium gerere; ipsam locavisse. Defendebat Xenonem homo summo splendore et summa auctoritate praeditus, M. Cossetius. Iste nihilominus iudicium HS LXXX millium dabat. Ille tametsi recuperatores de cohorte latronum sibi parari videbat, tamen iudicium accepturum se esse dicebat. Tum iste magna voce Veneriis imperat, ut Xeno audiret: *dum res iudicetur, hominem ut asservent: quum iudicatum sit, ad se adducant*; et illud simul dixit: se non putare, illum, si propter divitias poenas damnationis contemneret, etiam virgas contemnere. Hac ille vi et hoc metu adductus, tantum decumanis, quantum iste imperavit, exsolvit.

XXIII. Polemarchus est morgantinus, vir bonus atque honestus. Is, quum pro iugeribus quinquaginta, medimna IↃCC decumae imperarentur, quod recusabat, domum ad istum in ius eductus est; et quum

Iudicium — dabat) Dabat Verres in Xenonem iudicium, id est iudices, seu recuperatores, qui eum sestertium octoginta millium (Gall. 8000 *liv.*) condemnarent, *si pareret iugera etc.* HORT.

Medimna IↃCC decumae imper.) Quum e L iugeribus ad summum emeti possent *quingenta medimna*, quorum decumae fuissent L medimna, incredibile videri posset Verrem in L iugera decumas imperasse *IↃCC* medimna, nisi etiam postea disertis verbis narraretur, cum tribus aliis plus frumenti decumarum nomine imperasse quam quantum exararant.

In ius eductus) Verba *in ius* Ern. uncinis inclusit quia domum non veniatur in ius, sed in forum ad tribunal. Recte; sed hoc loco id additur per irrisionem Verris, qui tribunal in cubiculo haberet. Herelius coni. *ad istum vinctus eductus est.* — *Eductus* est in MSS. Pall. Nann. quod Ern. frustra dixit alienum esse. Nam sic item occurrit II, 20; III, 47. Ipse ex edd. vett. dedit *deductus*.

iste etiam cubaret, in cubiculum introductus est; quod, nisi mulieri et decumano, patebat alii nemini. Ibi, quum pugnis et calcibus conscissus esset, qui DCC medimnis decidere noluisset, mille promisit. Eubulides est Grosphus, centuripinus, homo quum virtute et nobilitate domi suae, tum etiam pecunia princeps. Huic homini, iudices, honestissimae civitatis honestissimo, non modo frumenti scitote, sed etiam vitae et sanguinis tantum relictum esse, quantum Apronii libido tulit. Nam vi, malo, plagis adductus est, ut frumenti daret, non quantum haberet, sed quantum cogeretur. Sostratus, et Numenius, et Nymphodorus eiusdem civitatis, quum ex agris tres fratres consortes profugissent, quod iis plus frumenti imperabatur, quam quantum exararant: hominibus coactis, in eorum arationes Apronius venit, omne instrumentum diripuit, familiam abduxit, pecus abegit. Postea quum ad eum Nymphodorus venisset Aetnam, et oraret, ut sibi sua restituerentur, hominem corripi ac suspendi iussit in oleastro quodam; quae est arbor, iudices, in foro. Tamdiu pependit in arbore socius amicusque populi romani, in sociorum urbe ac foro, colonus aratorque vester, quamdiu voluntas Apronii tulit.

XXIV. Genera iamdudum innumerabilium iniuria-

Conscissus esset) Edd. pr. *concisus* quod praefert Gron. de pec. vet. III, 1.

Domi suae) *Suae* hic neque delendum censeo, ut Gronovius lib. II, cap. 46. GRAEV.

Nymphodorus eiusdem civitatis) Hotomannus transpositis tribus verbis ita legendum putabat: *Nymphodorus, tres fratres consortes, eiusdem civitatis quum etc.* Sane nunc verba *tres fratres consortes* loco minus apto posita videntur. *Eiusdem civitatis* sc. Centuripinae. *Consortes* autem dicuntur fratres, quia coheredes erant, nondum divisa hereditate.

Hominibus coactis) Idest, quos collegerat Apronius ad diripienda ista bona. Alii legunt *exactis*, id est expulsis, eiectis.

Iudices in foro) Cod. Nann. post *iudices* addit *Aetnae* receptum a Lambino et Car. Steph.

rum, iudices, singulis nominibus profero: infinitam multitudinem iniuriarum praetermitto. Vos ante oculos animosque vestros, tota Sicilia decumanorum hos impetus, aratorum direptiones, huius importunitatem, Apronii regnum proponite. Contempsit Siculos; non duxit homines; nec ipsos ad persequendum vehementes fore, et vos eorum iniurias leviter laturos existimavit. Esto: falsam de illis habuit opinionem, malam de vobis: verumtamen quum de Siculis male mereretur, cives romanos coluit, his indulsit, eorum voluntati et gratiae deditus fuit. Iste cives romanos? at nullis inimicior, aut infestior fuit. Mitto vincla, mitto carcerem, mitto verbera, mitto secures, crucem denique illam praetermitto, quam civibus romanis testem humanitatis in eos ac benivolentiae suae voluit esse; mitto, inquam, haec omnia, atque in aliud dicendi tempus reiicio: de decumis, de civium romanorum conditione in arationibus disputo; qui quemadmodum essent accepti, iudices, audistis ex ipsis. Bona sibi erepta esse dixere. Verum haec, quoniam eiusmodi causa fuit, ferenda sunt: nihil valuisse aequitatem, nihil consuetudinem; damna denique, iudices, nulla tanta sunt, quae non viri fortes, magno et libero animo affecti, ferenda arbitrentur.

XXV. Quid, si equitibus romanis non obscuris neque ignotis, sed honestis et illustribus, manus ab Apronio, isto praetore, sine ulla dubitatione afferebantur? quid exspectatis? quid a me amplius dicendum putatis? An id agendum, ut eo celerius de isto transigamus, quo maturius ad Apronium possimus, id quod

Quoniam eiusmodi causa) Hoc e cod. Fabr. recepit Lambin. sequentibus ceteris. Olim erat *quoniam huiusmodi casus affuit*. Neutrum vero satis placet. Suspicor ab auctore scriptum esse: *Verum haec, quoniam eiusmodi (scil. praetor, Verres) fuit, ferenda putant.*

Quo maturius ad Apronium possimus — pervenire?) Ita cod. Nann.

ego illi iam in Sicilia pollicitus sum, pervenire? Qui C. Matrinium, iudices, summa virtute hominem, summa industria, summa gratia, Leontinis, in publico, biduum tenuit. Atque ab Apronio, iudices, homine in dedecore nato, ad turpitudinem educato, ad Verris flagitia libidinesque accommodato, equitem romanum scitote biduum cibo tectoque prohibitum; biduum Leontinis, in foro, custodiis Apronii retentum atque servatum, neque ante dimissum, quam ad conditiones eius depactus est. Nam quid ego de Q. Lollio, iudices, dicam, equite romano spectato atque honesto? Clara res est, quam dicturus sum, tota Sicilia celeberrima atque notissima: qui quum araret in Aetnensi, quumque is ager Apronio cum ceteris agris esset traditus, equestri vetere illa et auctoritate et gratia fretus, affirmavit, se decumanis, plus quam deberet, non daturum. Refertur eius sermo ad Apronium. Enimvero iste ridere ac mirari, Lollium nihil de Matrinio, nihil de ceteris rebus audisse. Mittit ad hominem Venerios; hoc quoque attendite, apparitores a praetore assignatos habuisse decumanum: si hoc mediocre argumentum videri potest, istum decumanorum nomine ad suos quaestus esse abusum. Adducitur a Veneriis, atque adeo attrahitur Lollius, commodum quum Apronius e palaestra redisset, et in triclinio, quod in foro Aetnae straverat, decubuisset. Statuitur Lollius in illo tempestivo gladiatorum convivio. Non

non quod singularem Apronio litem vellet intendere, ut Manutius putabat, sed quod iam in hac ipsa oratione ad eius facinora perventurus erat. Vulgo olim *venire.*

Depactus est) Ern. maluit *depactus esset.*

Commodum quum) Vulgo: *attrahitur Lollius commode, quum Apronius* —; sensu inepto. Rescripsi *commodum quum.*

Decubuisset) Lambin. *recubuisset.* Vulgatum defendit Garaton. sed ita ut legi etiam posse *discubuisset* moneret.

Tempestivo — convivio) Convivia

mehercule, haec, quae loquor, crederem, iudices, tametsi vulgo audieram, nisi mecum ipse senex, quum mihi atque huic voluntati accusationis meae lacrymans gratias ageret, summa cum auctoritate esset loquutus. Statuitur, ut dico, eques romanus, prope annos XC natus, in Apronii convivio, quum interea Apronius caput atque os suum unguento perfricaret. « Quid est, Lolli? inquit. Tu, nisi malo coactus, recte facere nescis? » Homo quid ageret, taceret, responderet, quid faceret denique, illa auctoritate et aetate praeditus, nesciebat. Apronius interea coenam ac pocula poscebat. Servi autem eius, qui et moribus iisdem essent, quibus dominus, et eodem genere ac loco nati, praeter oculos Lollii haec omnia ferebant. Ridere convivae, cachinnari ipse Apronius; nisi forte existimatis, eum in vino ac luxu non risisse, qui nunc in periculo atque exitio suo risum tenere non possit. Ne multa, iudices; his contumeliis scitote Q. Lollium coactum ad Apronii leges conditionesque venisse. Lollius, aetate et morbo impeditus, ad testimonium dicendum venire non potuit. Quid opus est Lollio? Nemo hoc nescit; nemo tuorum amicorum, nemo abs te productus, nemo interrogatus nunc se primum hoc dicet audire. M. Lollius, eius filius, adolescens lectissimus praesto est: huius verba audietis. Nam Q. Lollius eius filius, qui Calidium accusavit, adolescens et bonus et fortis, et in primis

dicebantur *tempestiva*, quae de die inibantur, hoc est, ante legitimam coenae horam, quae erat nona. GRAEV.

Praeter oculos) Ante oculos. Et sic loquutus est Livius lib. belli Maced. VIII: *An non praeter omnium oculos tantum auri argentique in triumpho L. Scipionis etc.* Sic Varro Eumenidibus, apud Non. Marcellum, qui etiam hunc locum citat: *Praeter matris Deum aedem exaudio cymbalorum sonitum.* HOTOM.

In vino ac luxu) *Lucro* codd. Franc. ω. ed. Ven. Lamb.

Nemo interrogatus) Ita Gruterus primum edidit auctoritate Nonii Marcelli voc. *producere*; antea edebatur *nemo abs te interrogatus*.

disertus, quum his iniuriis contumeliisque commotus in Siciliam esset profectus, in itinere occisus est. Cuius mortis causam fugitivi sustinent; re quidem vera nemo in Sicilia dubitat, quin eo sit occisus, quod habere clausa non potuerit sua consilia de Verre. Iste porro non dubitabat, quin is, qui antea alium studio adductus accusasset, sibi advenienti praesto esset futurus, quum esset parentis iniuriis et domestico dolore commotus.

XXVI. Iamne intelligitis, iudices, quae pestis, quae immanitas in vestra antiquissima, fidelissima, proximaque provincia versata sit? Iam videtis, quam ob causam Sicilia, tot hominum antea furta, rapinas, iniquitates, ignominiasque perpessa, non potuerit hoc novum, ac singulare, atque incredibile genus iniuriarum contumeliarumque perferre. Iam omnes intelligunt, cur universa provincia defensorem suae salutis eum quaesiverit, cuius iste fidei, diligentiae, perseverantiae, nulla ratione eripi possit. Tot iudiciis interfuistis; tot homines nocentes et improbos accusatos, et vestra et superiorum memoria, scitis esse; ecquem vidistis, ecquem audistis, in tantis furtis, in tam apertis, tanta audacia, tanta impudentia esse versatum? Apronius stipatores Venerios secum habebat; ducebat eos circum civitates; publice sibi convivia parari, sterni triclinia, et in foro sterni iubebat; evocari homines honestissimos, non solum Si-

Fugitivi sustinent) E graecis fontibus derivata locutio. Nam *αἰτίαν ὑπέχειν* graece dicimus. Similiter Epist. ad Att. l. XIII. *Nunc vero quum de magno constet, nonne furor eius omnem causam sustinet? Fugitivos* autem dicit, qui in Sicilia Athenione duce grassabantur. HOTOM.

Quaesiverit) Ita bene correxit Herelius. Vulgo *quaesivit.*

Eripi possit) Ern. correxit *posset.*

Tanta audacia) Vulgo *in tanta.* Praepositionem delevimus. Sensus est enim: *ecquem audistis in tantis furtis, in tam apertis tam audacter tamque imprudenter versatum.*

Evocari homines hon.) Ita codd.

culos, sed etiam equites romanos; ut, quicum inire convivium nemo unquam nisi turpis impurusque voluisset, ad eius convivium spectatissimi atque honestissimi viri tenerentur. Haec tu, omnium mortalium profligatissime ac perditissime, quum scires, quum audires quotidie, quum videres, si sine tuo maximo quaestu fierent, cum tanto periculo tuo fieri paterere atque concederes? Et tantum apud te quaestus Apronii, tantum eius sermo inquinatissimus, et blanditiae flagitiosae valuerunt, ut nunquam animum tuum cura tuarum fortunarum cogitatioque tangeret? Cernitis, iudices, quod et quantum incendium decumanorum impetu non solum per agros, sed etiam per reliquas fortunas aratorum, neque solum per bona, sed etiam per iura libertatis et civitatis, isto praetore pervaserit. Videtis pendere alios ex arbore; pulsari autem alios et verberari; porro alios in publico custodiri; destitui alios in convivio; condemnari alios a medico et praecone praetoris; bona tamen interea nihilominus eorum omnium ex agris auferri ac diripi. Quid est hoc? populi romani imperium? populi romani leges? iudicia? socii fideles? provincia suburbana? nonne omnia potius eiusmodi sunt, quae, si Athenio vicisset, in Sicilia non fecisset? Non, inquam,

Pall. Franc. Vulgo ed. Ven. *eo vocari*, quod minus placet, quia significare videtur eos ad convivium invitatos esse. Hotom. in codd. reperit *eo convocari*, quod receperunt Manut. Lambin.

Destitui alios in convivio) *Destitui* pro *constitui*: ut lib. Accusat. V. *Qui qua Cleomenem in defendendo filio laeserat, nudus pene est destitutus.* Q. autem Lollium intelligit. Sic in oratione C. Gracchi apud A. Gellium: *Idcirco solus destitutus est in foro, vestimenta detracta sunt.* Item apud Livium lib. VII, ubi de Galli et Manlii Torquati duello loquitur: *Duo*, inquit, *in medio armati destituuntur.* Hotom.

Si Athenio vicisset) In cod. Nann. additum *rex fugitivorum*; quod, quum apertum sit glossema, mirum est Lambino sic placuisse, ut in ordinem reciperet.

iudices, esset ullam partem istius nequitiae fugitivorum insolentia consequuta.

XXVII. Privatim hoc modo. Quid? publice civitates quemadmodum tractatae sunt? Audistis permulta indicia et testimonia civitatum, et reliquarum audietis. Ac primum de agyrinensi populo, fideli et illustri, breviter cognoscite. Agyrinensis est in primis honesta civitas Siciliae, hominum ante hunc praetorem locupletium, summorumque aratorum. Eius agri decumas quum emisset idem Apronius, Agyrium venit. Qui, quum eo cum apparitoribus, id est, cum minis ac vi venisset, poscere pecuniam grandem coepit, ut, accepto lucro, discederet. Nolle se negotii quidquam habere dicebat, sed, accepta pecunia, quam primum aliam civitatem occurrere. Sunt omnes Siculi non contemnendi, si per nostros magistratus liceat, sed homines et satis fortes, et plane frugi ac sobrii; et in primis haec civitas, de qua loquor, iudices. Itaque homini improbissimo respondent Agyrinenses, sese decumas ei, quemadmodum deberent, daturos; lucrum, quum ille magno praesertim emisset, non addituros. Apronius certiorem facit istum, cuia res erat, quid rei esset.

XXVIII. Statim, tanquam coniuratio aliqua Agyrii contra rem publicam facta, aut legatus praetoris pulsatus esset, ita Agyrio magistratus, et quinqueprimi accitu istius evocantur. Veniunt Syracusas; praesto est Apronius; ait, eos ipsos, qui venissent, contra edictum praetoris fecisse. Quaerebant, quid? Respondebat, se ad recuperatores esse dicturum. Iste, ac-

Aliam civitatem occurreret) Herel. coni. *obruere*.

Et satis fortes, et plane frugi ac sobrii, in quo *plane* suspectum erat Ernestio. Immo potius vocabulum *satis* temere repetitum est. Itaque expunxi.

quissimus homo, formidinem illam suam miseris Agyrinensibus iniiciebat: recuperatores se de cohorte sua daturum minabatur. Agyrinenses, viri fortissimi, iudicium se passuros esse dicebant. Ingerebat iste Artemidorum Cornelium medicum, Valerium praeconem, Tlepolemum pictorem, et eiusmodi recuperatores, quorum civis romanus nemo erat, sed Graeci sacrilegi, iampridem improbi, repente Cornelii. Videbant Agyrinenses, quidquid ad eos recuperatores Apronius attulisset, illum perfacile probaturum. Condemnari cum istius invidia infamiaque malebant, quam ad eius conditiones pactionesque accedere. Quaerebant, quae in verba recuperatores daret. Respondebat, SI PARERET, ADVERSVS EDICTVM FECISSE: quae se in iudicio dicturum esse dicebat. Iniquissimis verbis, improbissimis recuperatoribus, conflictari malebant, quam quidquam cum isto sua voluntate decidere. Summittebat iste Timarchidem, qui moneret eos, si

Repente Cornelii) A Verris nomine, cuius beneficio cives romani erant facti. Sic Manutius, approbante Graevio. Sed rectius Hotomannus a Sylla, qui victor decem circiter annis antea proscriptorum servos, amplius decem millia, cives romanos esse, et *Corneliorum* nomine appellari voluit. Aliam quoque interpretationem amicorum unus mihi suggerit. Putat vir eruditus istos hic a Cicerone dici *Cornelios*, non quod revera sit istud illorum praenomen, sed quia adiuncti socii Cornelio Artemidoro, bipedum omnium nequissimo, ipsi ex ea societate facti sunt repente Cornelii Artemidori, id est, ex improbis (nam iampridem erant improbi) mortalium omnium, ut ille, nequissimi. Si veram hanc esse interpretationem aliquis negaverit; at sane subtilem et ingeniosam esse nemo non fatebitur. HORTENS.

Quae in verba) Quam iudicandi formulam praescriberet recuperatoribus. Verres respondebat se daturum hanc formulam: *Si pareret aratores fecisse, contra edictum praetoris, ea, quae Apronius se in iudicio dicturum esse dicebat, uti eosdem aratores recuperatores condemnarent.* ID.

Quae se — dicebat) Haec verba sine causa Ernestio suspecta fuerunt. Nempe sicut antea quum aratores quaesivissent, quid contra edictum praetoris fecisse dicerentur, Apronius responderat, se ad recuperatores esse dicturum, sic Verres, se quae adversus edictum fecerint, in iudicio dicturum esse.

saperent, ut transigerent. Pernegabant. « Quid? ergo in singulos HS quinquagenis millibus damnari mavultis? » Malle dicebant. Tum iste clare, omnibus audientibus, « qui damnatus erit, inquit, virgis ad necem caedetur. » Hic illi flentes rogare atque orare coeperunt, ut sibi suas segetes, fructusque omnes, arationesque vacuas Apronio tradere liceret, ut ipsi sine ignominia molestiaque discederent.

XXIX. Hac lege, iudices, decumas vendidit Verres. Dicat licet Hortensius, si volet, magno Verrem vendidisse. Haec conditio fuit isto praetore aratorum, ut secum praeclare agi arbitrarentur, si vacuos agros Apronio tradere liceret. Multas enim cruces propositas effugere cupiebant. Quantum Apronius edidisset deberi, tantum ex edicto dandum erat. Etiamne si plus edidisset, quam quantum natum esset? Etiam. Quomodo? Magistratus ex ipsius edicto exigere debebant. At arator repetere poterat. Verum Artemidoro recuperatore. Quid, si minus arator dedisset, quam poposcisset Apronius? Iudicium in aratorem in quadruplum. Ex quo iudicum numero? Ex cohorte praetoris praeclara hominum honestissimorum. Quid amplius? «Minus te iugerum professum esse dico; quod adversum edictum feceris. Recuperatores reiice!» Ex quo numero? « Ex eadem cohorte. » Quid erit extremum? « Si damnatus eris (nam dubitatio damnationis, illis recuperatoribus, quae poterat esse?) virgis te ad necem caedi necesse erit. »

XXX. His legibus, his conditionibus, erit quisquam

Quid? ergo) Ita rescripsi pro vulgato *quid ergo? in singulos.*

Si volet) *Si audet* Vict. Manut. Lamb. al.

Ex ipsius edicto) *Istius* Lamb.

Quod adversum edictum feceris) Transposui verba quae vulgo sic ordinantur: *esse dico; recuperatores reiice, quod adversum edictum feceris.* Pro *reiice* Graev. putabat scribendum *recipe.* Sed nihil mutandum; cf. cap. 11, 59.

tam stultus, qui decumas venisse arbitretur? qui aratori novem partes reliquas factas esse existimet? qui non intelligat, istum sibi quaestui praedaeque habuisse bona, possessiones, fortunas aratorum? Virgarum metu Agyrinenses, quod imperatum esset, facturos se esse dixerunt. Accipite nunc, quid imperarit: et dissimulate si potestis, vos intelligere, ipsum praetorem, quod tota Sicilia perspexerit, redemptorem decumarum, atque adeo arationum dominum ac regem fuisse. Imperat Agyrinensibus, ut decumas ipsi publice accipiant, Apronio lucrum dent. Si magno emerat, quoniam tu es, qui diligentissime pretium exquisisti, qui, ut ais, magno vendidisti, quare putabas emptori lucrum addi oportere? Esto: putabas. Quamobrem imperabas, ut adderent? Quid est aliud, capere et conciliare pecunias, in quo te lex tenet, si hoc non est, vi atque imperio cogere invitos lucrum dare alteri, hoc est, pecuniam dare? Age, quid tum? si Apronio, deliciis praetoris, lucelli aliquid iussi sunt dare, putate Apronio datum, si apronianum lucellum ac non praetoria praeda vobis videbitur. Imperas, ut decumas accipiant; Apronio dent lucrum, tritici medimnum XXXIII. Quid est hoc? Vna civitas ex uno agro plebei romanae prope menstrua cibaria praetoris imperio donare Apronio cogitur. Tu magno decumas vendidisti, quum tantum lucri decumano sit datum? Profecto, si pretium exquisisses diligenter, tum quum vendebas, X medimnum potius addidissent, quam HS IↃC postea.

Dissimulate si potestis) Vulgo erat *dissimulate vos.* Pronomen hic superfluum, ab Ern. uncis inclusum, delevi. Herelio placebat: *dissimulate quaeso.*

Vt decumas) Quas redemerat Apronius. *Accipiant*, subauditur, *solvendas*, Gall. *qu'ils se chargent* etc. *Publice*, id est, data de publico pecunia. *Lucrum dent.* Addant summae principali aliquid pecuniae, lucri nomine. Hort.

X medimnum) Ita cum Hotom.

XXXI. Magna praeda videtur: audite reliqua, et diligenter attendite, quo minus miremini, Siculos, re necessaria coactos, auxilium a patronis, a consulibus, a senatu, a legibus, a iudiciis petivisse. Vt probaret Apronius hoc triticum, quod ei dabatur, imperat Agyrinensibus Verres, ut in medimna singula dentur Apronio HS III. Quid est hoc? Tanto numero frumenti, lucri nomine, imperato et expresso, nummi praeterea exigentur, ut probetur frumentum? an poterat non modo Apronius, sed quivis, exercitui si metinndum esset, improbare siculum frumentum, quod isti ex area, si vellet, admetiri licebat? Frumenti tantus numerus imperio tuo datur et cogitur. Non est satis. Nummi praeterea imperantur. Dantur. Parum est. Pro decumis hordei alia pecunia cogitur. Iubes HS XXX lucri dari. Ita ab una civitate, vi, minis, imperio, iniuriaque praetoris eripiuntur tritici medimnum XXXIII, et praeterea HS CXXIX. An haec obscura sunt? aut, si omnes homines velint, obscura esse possunt, quae tu palam egisti, in conventu imperasti, omnibus inspectantibus coëgisti? qua de re agyrinenses magistratus, et quinqueprimi, quos tu tui quaestus causa evocasti, acta et imperia

Graev. Beckio al. scripsi pro vulg. *x medimna.*

Vt probaret) *Probare*, hic est inspicere, et examinare, num bonum sit. HORT.

Quod ei dabatur) Ita e cod. Nann. receperunt Car. Steph. Graev. sine causa Ernestio de glossa suspectum.

Siculum) Emphasis est in hoc verbo: probum enim significatur, quum *Siculum* dicitur. *Quod isti*: Apronio. *Area*: locus est apud nos tectus propter pluvias, at olim (et nunc etiam in pluribus Subalpinorum regionibus. TYP.) erat subdialis. Aream esse oportebat, ex praeceptis Varronis lib. I de re Rustica, cap. 51, in agro, sublimiori loco, quam perflare posset ventus. Nam trita grana mos erat e terra subiactari, quum ventus spirabat lenis, quo paleae inanes, et quod levissimum est, extra aream mitteretur; et frumentum purum veniret ad corbem. Tritum et purgatum frumentum arator domum deportabat. Licebat Apronio, inquit Cicero, admetiri ex area, ubi tritum fuerat frumentum, antequam

tua domum ad senatum suum renuntiaverunt; quorum renuntiatio, legibus illorum, literis publicis mandata est: quorum legati, homines nobilissimi, Romae sunt, qui hoc idem pro testimonio dixerunt. Cognoscitè Agyrinensium publicas literas, deinde testimonium publicum civitatis. Recita literas publicas. LITERAE PVBLICAE. Recita testimonium publicum. TESTIMONIVM PVBLICVM. Animadvertistis in hoc testimonio, iudices, Apollodorum, cui Pyragro cognomen est, principem suae civitatis, lacrymantem testari ac dicere, nunquam post populi romani nomen ab Siculis auditum et cognitum, Agyrinenses contra quemquam infimum civem romanum dixisse, aut fecisse quippiam; qui nunc contra praetorem populi romani magnis iniuriis et magno dolore publice testimonium dicere cogerentur. Vni mehercule huic civitati, Verres, obsistere tua defensione non potes: tanta auctoritas est in eorum hominum fidelitate, tantus dolor in iniuria, tanta religio in testimonio. Verum non una te tantum, sed universae, similibus afflictae incommodis, legationibus ac testimoniis publicis persequuntur.

XXXII. Etenim deinceps videamus, Herbitensis civitas, honesta et antea copiosa, quemadmodum spoliata ab isto ac vexata sit. At quorum hominum? summorum aratorum, remotissimorum a foro, iudiciis, controversiis: quibus parcere et consulere, homo impurissime, et quod genus hominum studiosissime conservare debuisti. Primo anno venierunt eius agri decumae tritici medimnum XVIII. Atidius,

domum aratoris deportaretur, et ab eo vitiari posset. HOTT.

Tantus dolor in iniuria) Sic e codd. Nann. ediderunt Car. Steph. etc. Olim erat *dolor iniuriae.*

Homo impurissime) Aptius h. l. visum Herelio: *importunissime.*

Medimnum XVIII) Subaudi (hic

istius item minister in decumis, quum emisset, et praefecti nomine quum venisset Herbitam cum Veneriis, locusque ei publice, quo deverteretur, datus esset: coguntur Herbitenses ei lucri dare tritici medimnum XXXVII, quum decumae venissent tritici medimnum XVIII. Atque hoc tantum lucri coguntur dare publice, quum iam privatim aratores ex agris, spoliati atque exagitati decumanorum iniuriis, profugissent. Anno secundo quum emisset Apronius decumas tritici medimnum XXV millibus, et ipse Herbitam cum illa praedonum copia manuque venisset, populus publice coactus est ei conferre tritici medimnum XXVI, et accessionem HS CIↃCIↃ. De accessione dubito, an Apronio ipsi data sit, merces operae, pretiumque impudentiae. De tritici quidem numero tanto, quis potest dubitare, quin ad istum praedonem frumentarium, sicut agyrinense frumentum, pervenerit?

XXXIII. Anno vero tertio in hoc agro consuetudine usus est regia. Solere, aiunt, barbaros reges Persa-

et supra pluribus locis) *millibus*, vel ducatur lineola, millenarii nota, super numerum. FACC.

Lucri) Subauditur *causa*, id est, pro lucro. *Medimnum XXXVII millia.* Nempe decem et octo millia pro decumis, reliqua ad XXXVII pro lucro, et incremento, seu additamento. Non enim verisimile est ab iis exactum fuisse lucri nomine, duplo amplius, quam pro decumis. HORT.

Tantum lucri) Delevi *triticum* post *tantum* quod additur in edd.

Coactus est ei conferre) Vulgo additur *lucri*, quod ut superfluum et hic durius adiectum, auctore Ernestio expunxi.

Accessionem CIↃCIↃ) Sestertium duorum millium. Sed quia tenuior pro istorum cupiditate haec summa est, suspicatur Manutius de mendo: et pro CIↃ CIↃ, reponendum putat CCCIↃↃↃ. Id est, centum millium, Gall. 10000 *liv.* HORT.

De accessione) Sensus est: De pecunia illa, quae, ut frumentum probaretur (cap. 31) et decumis, et lucro addita est quasi merces operae, quam Verri navabat Apronius, et quasi pretium huius impudentiae, dubito an Apronio ipsi data sit: suspicor eam statim praetoris in manus venisse, quemadmodum et decumarum pretium, et lucrum venit. HORT.

Solere aiunt) Huius consuetudinis Plato in Alcibiade priore mentionem facit his verbis: Ἐπεὶ ποτ' ἐγὼ etc. *Audivi enim ex uno eorum, qui ad*

rum ac Syrorum plures uxores habere; his autem uxoribus civitates attribuere, hoc modo: Haec civitas mulieri redimiculum praebeat, haec in collum, haec in crines. Ita populos habent universos non solum conscios libidinis suae, verum etiam administros. Eandem istius, qui se regem Siculorum esse ducebat, licentiam libidinemque fuisse cognoscite. Aeschrionis syracusani uxor est Pippa, cuius nomen, istius nequitia, tota Sicilia pervulgatum est: de qua muliere versus plurimi supra tribunal et supra praetoris caput scribebantur. Hic Aeschrio, Pippae vir adumbratus, in herbitensibus decumis novus instituitur publicanus. Herbitenses quum viderent, si ad Aeschrionem pretium redisset, se ad arbitrium libidinosissimae mulieris spoliatum iri, liciti sunt usque eo, quoad se efficere posse arbitrabantur. Supra adiecit Aeschrio. Neque enim metuebat, ne, praetore Verre, decumana mulier damno affici posset. Addicitur medimnum xxxv millibus, dimidio fere pluris, quam superiore anno. Aratores funditus evertebantur; et eo magis, quod iam superioribus annis exhausti erant ac paene perditi. Intellexit iste, ita magno venisse, ut amplius ab Herbitensibus exprimi non posset. Demit de capite medimnum CIƆCIƆCIƆIƆC.

Regem ierant fide digno, quum se regionem plane amplam et fructuosam praeteriisse diceret, unius prope diei iter longam, quam incolae Reginae zonam *vocitarent. Esse aliam praeterea, quam rursus* calyptram *nominarent, itemque alia loca esse quamplurima, eaque amoena ac fructuosa, quae mundo Reginae attributa essent, et quorum singula ex singulis ornamentis nomen adepta essent.* Idem scribit Athenaeus libro I. HOTOM.

Addicitur) Aeschrioni.

Dimidio fere pluris, quam superiore anno) Decumae anno superiore venierant XXVI millibus, nunc XXXV millibus addicebantur. Si XXXIX fuissent addictae, haec summa praecise fuisset dimidio maior quam anno superiore. Nunc recte dicit dimidio *fere pluris.*

Demit) Non Herbitensibus, qui summam integram solvere coacti sunt, sed reipublicae, cui totum id pretium debebatur, quo decumae venditae fuerant. HOBT.

Iubet in tabulas pro medimnum xxxv referri xxxi et cccc.

XXXIV. Hordei decumas eiusdem agri Docimus emerat. Hic est Docimus, qui ad istum deduxerat Tertiam, Isidori mimi filiam, vi abductam ab rhodio tibicine. Huius Tertiae plus etiam, quam Pippae, plus quam ceterarum, ac prope dicam, tantum apud istum in siciliensi praetura auctoritas valuit, quantum in urbana Chelidonis. Veniunt Herbitam duo praetoris aemuli, non molesti, muliercularum teterrimarum improbissimi cognitores; incipiunt postulare, poscere, minari: non poterant tamen, quum cuperent, Apronium imitari. Siculi Siculos non tam pertimescebant. Quum omni ratione tamen illi calumniarentur, promittunt Herbitenses vadimonium Syracusas. Eo posteaquam ventum est, coguntur Aeschrioni, id est Pippae, dare tantum, quantum erat de capite demptum, tritici medimnum CIↃCIↃCIↃ DC. Mulierculae publicanae noluit ex decumis nimium lucri dare, ne forte ab nocturno suo quaestu animum ad vectigalia redimenda transferret. Transactum putabant Herbitenses, quum iste: « Quid de hordeo, inquit, et Docimo, amiculo meo? quid cogitatis? » At hoc agebat in cubiculo, iudices, atque in lectulo suo. Negabant illi sibi quidquam esse mandatum. « Non audio: numerate HS xv. » Quid facerent miseri? aut quid recusarent? praesertim quum in lectulo decumanae mulieris vestigia viderent recentia, quibus illum inflammari ad perseverandum intelligebant? Ita civitas una sociorum atque amicorum, duabus teterrimis mulierculis, Verre praetore, vectigalis

Praetoris aemuli) Intelligit Aeschrionem, propter Pippam uxorem, et Docimum, propter Tertiam. Id.

Quid de hordeo) Quid dabitis Do-

fuit. Atque ego nunc eum frumenti numerum, et eas publice pecunias decumanis ab Herbitensibus datas esse dico: quo illi frumento, et quibus pecuniis tamen a decumanorum iniuriis cives suos non redemerunt. Perditis enim et direptis aratorum bonis, haec decumanis merces dabatur, ut aliquando ex eorum agris atque ex urbibus abirent. Itaque quum Philinus herbitensis, homo disertus et prudens, et domi nobilis, de calamitate aratorum et de fuga et de reliquorum paucitate publice diceret, animadvertistis, iudices, gemitum populi romani, cuius frequentia huic causae nunquam defuit. Qua de paucitate aratorum alio loco dicam.

XXXV. Nunc illud, quod paene praeterii, non omnino relinquendum videtur: nam, per deos immortales! quod de capite ipse [1] dempsit, quo tandem modo vobis non modo ferendum, verum etiam audiendum videtur? Vnus adhuc fuit post Romam conditam (dii immortales faxint, ne sit alter!) cui res publica totam se traderet, temporibus coacta, et malis domesticis, L. Sulla. Hic tantum potuit, ut nemo, illo invito, nec bona, nec patriam, nec vitam retinere posset: tantum animi habuit ad audaciam, ut dicere in concione non dubitaret, bona civium romanorum quum venderet, se praedam suam vendere. Eius omnes res gestas non solum obtinemus, verum etiam propter maiorum incommodorum et calamitatum metum, publica auctoritate defendimus. Vnum hoc illius senatus-

cimo lucri nomine, pro decumis hordei. Id.

1. Sic tacite Schütz. Alii *capite ipso*. Typ. T.

De capite) De summa frumenti, quae ex decumarum venditione solvenda populo Romano erat. *Dempsit*. Vt eo minus Aeschrio, Pippae vir, solveret; pluris amorem faciens mulierculae, quam pop. Rom. emolumentum. Hort.

Metum) Ne, si eius acta rescinderemus, durius aliquid accideret. Manut.

consulto reprehensum, decretumque est, ut, quibus ille de capite dempsisset, hi pecunias in aerarium referrent. Statuit senatus, hoc ne illi quidem esse licitum, cui concesserat omnia, populo factarum quaesitarumque rerum summas imminuere. Illum viris fortissimis iudicarunt patres conscripti remittere de summa non potuisse: te mulieri teterrimae recte remisisse senatores iudicabunt? Ille, de quo lege populus romanus iusserat, ut ipsius voluntas populo esset pro lege, tamen in hoc uno genere, veterum religione legum, reprehenditur: tu, qui omnibus implicatus tenebare, libidinem tibi tuam pro lege esse voluisti? In illo reprehenditur, quod ex ea pecunia remiserit, quam ipse quaesierat: tibi concedetur, qui de capite vectigalium populi romani remisisti?

XXXVI. Atque in hoc genere audaciae multo etiam

Quibus ille de capite dempsisset, hi pecunias in aerarium referrent) Brevius hoc dictum lectionis veritatem posset in dubitationem adducere. Sensus est: *Vnum hoc* Sullae factum vel decretum, quod nonnullis asseclis suis de capite i. e. summa pecuniarum e bonis proscriptorum sub hasta venditis, vel e venditione praedae redactarum aliquid remisisset, *Senatus consulto reprehensum, decretumque est, ut quibus ille de capite* pecunias *dempsisset* h. e. remisisset, hi easdem *pecunias* in aerarium referrent. Quum tamen in edd. vett. pro *hi pecunias* legatur *ne pecunias*, videndum an sic potius Cicero scripserit: *unum hoc illius Senatusconsulto reprehensum decretum est, ut quibus ille de capite dempsisset, ne pecunias in aerarium referrent.* Hoc optime sequentibus verbis convenit: *Statuit senatus hoc ne illi quidem esse licitum etc.*

Statuit senatus hoc) Ern. sic interpunxit: *Statuit senatus hoc, ne illi etc.*

Populo factarum) Vulgo *a populo factarum.* At illas res non populus quaesierat, sed Sulla. Et postea dicitur *pecunia quam ipse quaesierat.* Itaque Graevio assentior, qui praepositionem *a* tollendam putabat. Et abest in uno cod. ap. Lallem. *Populo quaesitae res* sunt populi commodo quaesitae. Hotomannus legendum censebat *ab ipso factarum.* Lambin. dedit *ab ipso parturum.*

De quo lege) Lambin. e vet. cod. *de quo legem.*

Vt ipsius voluntas populo esset pro lege) Vulgo *ut ipsius voluntas populo Romano esset pro lege.* Beckius e cod. Iannoct. dedit: *ut ipsius voluntas ei posset esse pro lege.* Ego in vulgata lectione acquiescendum putavi, nisi quod voc. *Romano* incommode hic repetitum delevi.

impudentius in decumis Segestensium versatus est: quas quum addixisset eidem illi Docimo, tritici modium quinque millibus, et accessionem adscripsisset HS MD, coëgit Segestenses a Docimo tantidem publice accipere: id quod ex Segestensium publico testimonio cognoscite. Recita testimonium publicum. TESTIMONIVM PVBLICVM. Audistis, quanti decumas acceperit a Docimo civitas, tritici modium quinque millibus, et accessione. Cognoscite nunc, quanti se vendidisse retulerit. LEX DECVMIS VENDVNDIS C. VERRE PR. Hoc nomine videtis tritici modium CIƆCIƆCIƆ de capite esse dempta, quae quum de populi romani victu, de vectigalium nervis, de sanguine detraxisset aerarii, Tertiae mimae condonavit. Vtrum impudentius a sociis abstulit? an turpius meretrici dedit? an improbius populo romano ademit? an audacius tabulas publicas

Eidem illi Docimo, tritici modium quinque millibus) *Eidem illi Docimo hoc est tritici m. q. millia* edd. vett. in quo recte Naunius correxit *millibus*. Lambinus in MS. invenit *eidem illi Docimo hoc est tertiae tritici etc.* quod post eum Graevius aliique probarunt. At enim *Tertiae mimae* Verres non addixit totam illam summam, *modium quinque millium*; sed ei tantum *de capite*, i. e. de tota hac summa *tria millia* condonavit. Ergo h. l. Tertiae nomen alienum est. Beckius verba *hoc est tritici modium quinque millibus* uncis inclusit ut spuria. Ego vero satis esse arbitratus sum voculas *hoc est* delere. Nam verba *tritici modium quinque millibus* si delerentur, tota ratio non constaret.

MD) Nota *MD* Graevio corrupta esse videtur, utpote summam accessionis nimis exiguam efficiens. At quum decumae addictae essent modium quinque millibus, sat magna videtur nobis accessio esse *HS MD*. Supra *in XXVI millibus medimnum* accessio erat *HS CIƆCIC*.

Quinque millibus, et accessione) Vulgo erat: *quinque millia et accessionem*. Hotom. correxit ut supra, *quinque millibus*. Ita vero etiam *accessione* scribendum erat, id quod nunc edidi.

Retulerit) Subauditur, in tabulas publicas Verres. Porro decumas vendiderat iste tritici modium, seu potius medimnum quinque millibus; at in tabulis publicis scripserat duobus tantum millibus medimnum eas a se venditas fuisse. HOTT.

Tabulas publicas) Quas in provincia Verres conficiebat. *Commutavit.* Referendo in eas numerum medimnum minorem eo, quo venditae decumae fuerant. ID.

commutavit? Ex horum severitate te ulla vis, aut ulla largitio eripiet? Sed si eripuerit, non intelligis, haec, quae iamdudum loquor, ad aliam quaestionem atque ad peculatus iudicium pertinere? Itaque hoc mihi reservabo genus integrum totum; ad illam, quam institui, causam frumenti ac decumarum revertar.

XXXVII. Qui quum agros maximos ac feracissimos, per se ipsum, hoc est per Apronium, Verrem alterum, depopularetur, ad minores civitates habebat alios, quos, tanquam canes, immitteret, nequam homines et improbos, quibus aut frumentum, aut pecuniam publice cogebat dare. A. Valentius est in Sicilia, interpres; quo iste interprete non ad linguam graecam, sed ad furta et flagitia uti solebat. Fit interpres hic, homo levis atque egens, repente decumanus. Emit agri liparensis, miseri atque ieiuni, decumas tritici medimnis IↃC. Liparenses vocantur. Ipsi accipere decumas, et numerare Valentio coguntur lucri HS xxx millia. Per deos immortales! utrum tibi sumes ad defensionem? tantone minoris te decumas vendidisse, ut ad medimna IↃC, xxx millia lucri, statim sua voluntate civitas adderet, hoc est, tritici medimnum II millia? an, quum magno decumas vendidisses, te expressisse ab invitis Liparensibus hanc pecuniam? Sed quid ego ex te quaero, quid defensurus sis, potius quam cognoscam ex ipsa civitate, quid gestum sit? Recita testimonium publicum Liparensium, deinde quemadmodum Valentio nummi sint dati. TESTIMONIVM PVBLICVM, QVOMODO SOLVTVM SIT, EX LITERIS PVBLICIS. Etiamne haec tam parva civitas, tam procul a manibus tuis, atque a conspectu remota,

Ex horum severitate) Ern. coni. *Et ex horum*; et *ex horum ergo.*

Cogebat dare) scil. civitates. Sic rescripsit Ern. Vulgo *dari.*

seiuncta a Sicilia, in insula inculta tenuique posita, cumulata aliis tuis maioribus iniuriis, in hoc quoque frumentario genere, praedae tibi et quaestui fuit? quam tu totam insulam cuidam tuorum sodalium, sicut aliquod munusculum, condonaras, ab hac etiam haec frumentaria lucra, tanquam a mediterraneis, exigebantur? Itaque qui tot annis agellos suos ante te praetorem redimere a piratis solebant, iidem se ipsos a te pretio imposito redemerunt.

XXXVIII. Quid ergo? a Tissensibus, perparva et tenui civitate, sed aratoribus laboriosissimis, frugalissimisque hominibus, nonne plus, lucri nomine, eripitur, quam quantum frumenti omnino exararant? ad quos tu decumanum Diognotum Venerium misisti, novum genus publicani. Cur hoc auctore, non Romae quoque servi publici ad vectigalia accedant? Anno secundo Tissenses HS XXI lucri dare coguntur inviti. Tertio anno ccIↃↃccIↃↃ medimnum tritici, lucri Diognoto Venerio dare coacti sunt. Hic Diognotus, qui ex publicis vectigalibus tanta lucra facit, vicarium nullum habet, nihil omnino peculii. Vos etiam nunc dubitate, si potestis, utrum tantum numerum tritici Venerius apparitor istius sibi acceperit, an huic exegerit. Atque haec ex publico Tissensium testimonio cognoscite. TESTIMONIVM PVBLICVM TISSENSIVM. Obscure, iudices, praetor ipse decumanus est, quum eius apparitores frumentum a civitatibus exigant, pecunias imperent, aliquanto plus ipsi lucri auferant, quam

Tissensibus) *Tissiensibus* Lamb. Grut.

Non Romae quoque servi publici ad vectigalia) *Non Romae quoque servi ad publica vectigalia* cod. Naun. Recepit Graev.

Vicarium) Postremus igitur est servorum omnium. Nam servi paulo maioris notae servos ipsi suos habebant, qui appellabantur vicarii, et peculium, permissu domini, hoc est rem propriam suo labore partam. Hotr.

quantum populo romano decumarum nomine daturi sunt? Haec aequitas in tuo imperio fuit, haec praetoris dignitas, ut servos Venerios Siculorum dominos esse velles: hic delectus, hoc discrimen, te praetore, fuit, ut aratores in servorum numero essent, servi in publicanorum.

XXXIX. Quid? Amestratini miseri, impositis ita magnis decumis, ut ipsis reliqui nihil fieret, nonne tamen numerare pecunias coacti sunt? Addicuntur decumae M. Caesio, quum adessent legati amestratini; statim cogitur Heraclius legatus numerare HS XXII. Quid hoc est? quae est ista praeda? quae vis? quae direptio sociorum? Si erat Heraclio ab senatu mandatum, ut emeret, emisset: si non erat, qui poterat sua sponte pecuniam numerare? Caesio renuntiat se dedisse. Cognoscite renuntiationem ex literis. Recita ex literis publicis. LITERAE PVBLICAE. Quo senatus consulto erat hoc legato permissum? nullo. Cur fecit? coactus est. Quis hoc dicit? tota civitas. Recita testimonium publicum. TESTIMONIVM PVBLICVM. Ab hac eadem civitate anno secundo, simili ratione extortam esse pecuniam, et Sex. Vennonio datam, ex eodem testimonio cognovistis. At Amestratinos, homines tenues, quum eorum decumas medimnis DCCC vendidisses Banobali Venerio (cognoscite nomina publicanorum), cogis eos plus lucri addere, quam quanti venierant, quum magno venissent. Dant Banobali medimnis DCCC, HS MD. Profecto nunquam iste tam amens fuisset, ut

Amestratinos) Garat. coni. *Mutistratinos*, s. *Mytistratinos*; quia e cap. 43 colligit agri Amestratini decumas tertio quoque anno venditas esse Caesio.

Banobali Venerio) Respicit peregrinum nomen *Banobalis*, et significat hunc publicanum esse haud potuisse,

Nomina publicanorum) Non verorum, qui cives, atque adeo equites esse debebant, sed eorum quos Verres arbitrio suo contra leges fecerat, servos, peregrinos etc. HORT.

DCCC, HS MD) *DCCCL sine HS MD*

ex agro populi romani plus frumenti servo Venerio, quam populo romano tribui pateretur, nisi omnis ea praeda, servi nomine, ad istum ipsum perveniret.

XL. Petrini, quum eorum decumae magno addictae essent, tamen invitissimi P. Naevio Turpioni, improbissimo homini, qui iniuriarum, Sacerdote praetore, damnatus est, HS LII dare coacti sunt. Itane dissolute decumas vendidisti, ut, quum medimnum esset HS XV, decumae autem medimnum III venissent, hoc est HS XXXXV, lucri decumano HS LII darentur? « At permagno decumas eius agri vendidi. » Videlicet gloriatur, non Turpioni lucrum datum, sed Petrinis pecuniam ereptam. Quid? Halicyenses, quorum incolae decumas dant, ipsi agros immunes habent, nonne huic eidem Turpioni, quum decumae C med. venissent, HS XVCIↃ dare coacti sunt? Si id, quod maxime vis, posses probare, haec ad decumanos lucra venisse, nihil te attigisse; tamen hae pecuniae, per vim atque iniuriam tuam captae et conciliatae, tibi fraudi et damnationi esse deberent; quum vero hoc nemini persuadere possis, te tam amentem fuisse, ut Apronium ac Turpionem, servos homines, tuo liberorumque tuorum periculo divites fieri velles: dubitaturum quemquam existimas, quin illis emissariis haec tibi omnis pecunia quaesita sit? Segestam item ad immunem civitatem Venerius Symmachus decumanus immittitur. Is ab isto literas affert, ut sibi contra omnia senatus consulta, contra omnia iura, contraque legem Rupiliam, extra forum

cod. Naun. *DCCCL HS MD* Graev. Oxx.

(Quam populo Romano) Sic codd. Hot. et Naun. al. At in edd. pr. erat *quam praetori.*

Damnatus est) In sequentibus numeris cum Beckio scripturam cod. Naun. sequutus sum. Ceterum conf. quae dixi in Addendis.

Contra omnia iura) Guil. coni. *contra communia iura.*

vadimonium promittant aratores. Audite literas, quas ad Segestanos miserit. LITERAE C. VERRIS. Hic Venerius quemadmodum aratores eluserit, ex una pactione hominis honesti gratiosique cognoscite. In eodem enim genere sunt cetera. Diocles est panormitanus, Phimes cognomine, homo illustris, ac nobilis arator. Is agrum in Segestano (nam commercium in eo agro Panormitanis est) conductum habebat HS sex millibus. Pro decuma, quum pulsatus a Venerio esset, decidit HS XVI millibus et ƆƆCLIIII. Id ex tabulis ipsius cognoscite. NOMEN DIOCLIS PANORMITANI.

XLI. Huic eidem Symmacho Anneius Brocchus, senator, homo eo splendore, ea virtute, qua omnes existimatis, nummos praeter frumentum coactus est dare. Venerio-ne servo, te praetore, talis vir, senator populi romani, quaestui fuit? Hunc ordinem si dignitate antecellere non existimabas, ne hoc quidem sciebas, iudicare? Antea quum equester ordo iudicaret, improbi et rapaces magistratus in provinciis inserviebant publicanis; ornabant eos, quicunque in operis erant; quemcunque equitem romanum in provincia viderant, beneficiis ac liberalitate prosequebantur; neque tantum illa res nocentibus proderat, quantum obfuit multis, quum aliquid contra utilitatem eius ordinis voluntatemque fecissent. Retinebatur hoc tum, nescio quomodo, quasi communi consilio ab illis diligenter, ut, qui unum equitem romanum contumelia dignum putasset, ab universo

Ac nobilis arator) Voc. *arator* omissum in cod. Nann. et a C. Steph. et Graev. deletum recte restituit Ern.

In eo agro Panormitanis est) *In eo agro nemini est* e cod. Naun. ediderunt Car. Steph. Lamb. alii in his Beck. ut sensus sit: *nemo exterorum potuit ibi agrum emere, conducere omnes debebant.* At tum addi debuisset *exterorum.* Itaque cum Ern. servavi *Panormitanis.*

ordine malo dignus iudicaretur. Tu sic ordinem senatorium despexisti, sic ad iniurias libidinesque tuas omnia coaequasti, sic habuisti statutum cum animo ac deliberatum, omnes, qui habitarent in Sicilia, aut qui Siciliam te praetore attigissent, iudices reiicere, ut illud non cogitares, tamen ad eiusdem ordinis homines te iudices esse venturum? In quibus, si ex ipsorum domestico incommodo nullus dolor insideret, tamen esset illa cogitatio, in alterius iniuria sese despectos, dignitatemque ordinis contemptam et abiectam. Quod mehercule, iudices, mihi non mediocriter ferendum videtur. Habet enim quendam aculeum contumelia, quem pati pudentes ac viri boni difficillime possunt. Spoliasti Siculos. Solent enim inulti esse in iniuriis suis provinciales. Vexasti negotiatores. Inviti enim Romam raroque decedunt. Equitem romanum ad Apronii iniurias dedisti. Quid enim iam nocere possunt, quibus non licet iudicare? Quid? quum senatorem summis iniuriis afficis, quid aliud dicis, nisi hoc? «cedo mihi etiam istum senatorem: ut hoc amplissimum nomen senatorium non modo ad invidiam imperitorum, sed etiam ad contumeliam improborum natum esse videatur.» Neque hoc in uno fecit Anneio, sed in omnibus senatoribus; ut ordinis nomen non tantum ad honorem, quantum ad ignominiam valeret. In C. Cassio, viro clarissimo et fortissimo, quum is eo ipso tempore, primo istius anno consul esset, tanta improbitate usus est, ut, quum

Qui habitarent) In cod. Nann. *qui haberent.*

Pudentes) Ita codd. Nann. Hotom. Pal. 2. Olim vulgabatur *prudentes.*

Provinciales) Sic C. Steph. Lamb. Manut. etc. incertum qua auctoritate. Codd. plerique et edd. vett. pro eo habent *graves.* Cod. Nann. utrumque omittit, quod fortasse verum est.

Equitem Romanum) Sic ex edd. pr. restituit Ern. Vulgo erat *equites R.*

Senatorem) Ita correxit Ern. sine libris. Vulgo *Senatores.* Nempe loquitur de Anneio.

eius uxor, femina primaria, paternas haberet arationes in Leontino, frumentum omne in decumas auferri iusserit. Hunc tu in hac causa testem, Verres, habebis, quoniam, iudicem ne haberes, providisti. Vos autem, iudices, putare debetis, esse quiddam nobis inter nos commune atque coniunctum. Multa sunt imposita huic ordini munera, multi labores, multa pericula, non solum legum ac iudiciorum, sed etiam rumorum ac temporum. Sic est hic ordo quasi propositus atque editus in altum, ut ab omnibus ventis invidiae circumflari posse videatur. In hac tam misera et iniqua conditione vitae, ne hoc quidem retinebimus, iudices, ut magistratibus nostris in obtinendo iure nostro ne contemptissimi ac despectissimi esse videamur?

XLII. Thermitani miserunt, qui decumas emerent agri sui. Magni sua putabant interesse, publice potius quamvis magno emi, quam in aliquem istius emissarium incidere. Appositus erat Venuleius quidam, qui emeret. Is liceri non destitit. Illi, quoad videbatur ferri aliquo modo posse, contenderunt: postremo liceri destiterunt. Addicitur Venuleio tritici modium VIII millibus. Legatus Possidorus renuntiat. Quum omnibus hoc intolerandum videretur, tamen Venuleio dantur, ne accedat, tritici mod. VIII, praeterea HS CIƆCIƆ. Ex quo facile apparet, quae merces decumani, quae praetoris praeda esse videatur. Cedo Thermitanorum mihi literas et testimonium. TABVLAE THERMITANORVM, ET TESTIMONIVM. Imacharen-

In decumas auferri) Vulgo *in decumas auferre.* At vet. cod. ap. Lambin. *omne decumanos auferre.*

Quoniam, iudicem ne haberes, providisti) Scil. quia eum reiecerat.

Ne accedat) Id est, ne Thermas veniat decumarum causa. HORT.

Imacharenses) Grut. *Archarenses*, cod. Franc. *Macharenses.*

tes iam omni frumento ablato, iam omnibus iniuriis tuis exinanitos, tributum facere, miseros ac perditos, coëgisti: ut Apronio darent HS xx millia. Recita decretum de tributis, et publicum testimonium. SENATVS CONSVLTVM DE TRIBVTO CONFERENDO. TESTIMONIVM IMACHARENSIVM. Hennenses, quum decumae venissent agri hennensis medimnum CIↃ CIↃ CIↃ CC, Apronio coacti sunt dare tritici modium XVIII, et HS III millia. Quaeso, attendite, quantus numerus frumenti cogatur ex omni agro decumano. Nam per omnes civitates, quae decumas debent, percurrit oratio mea; et in hoc genere nunc, iudices, versor, in quo non singillatim aratores eversi bonis omnibus sunt, sed publice decumanis lucra data sunt, ut aliquando ex eorum agris atque urbibus expleti atque saturi cum hoc cumulo quaestus decederent.

XLIII. Calactinis quamobrem imperasti anno tertio, ut decumas agri sui, quas Calactae dare consueverant, Amestrati M. Caesio decumano darent, quod neque ante te praetorem illi fecerant, neque tu ipse hoc ita statueras antea per biennium? Theomnastus syracusanus in agrum mutycensem cur abs te immissus est? qui aratores ita vexavit, ut illi in alteras decumas, id quod in aliis quoque civitatibus ostendam, triticum emere necessario, propter inopiam, cogerentur. Iam vero ex Hyblensium pactionibus intelligetis, quae pactae sint cum decumano Cn. Sergio, sexies tantum, quam quantum satum sit, ablatum esse ab aratoribus. Recita sationes et pactiones

Tributum facere) Est viritim impositam pecuniam colligere. HORT.

Aratores eversi) Sic recte Graev. e. aliis e cod. Franc. Vulgo *eversis*.

Calactae) Ita Graev. ex emendatione Cluverii. Vulgo olim *Calatinis* — *Calatae*.

Mutycensem) *Muticensem* cod. Huyde cop. ap. Dorvill. in Siculis. *Mutiensem* cod. Naun.

ex literis publicis. Recita. PACTIONES HYBLENSIVM CVM CN. SERGIO EX LITERIS PVBLICIS. Cognoscite item professiones sationum, et pactiones Menenorum cum Venerio servo. Recita ex literis publicis. PROFESSIONES SATIONVM, ET PACTIONES MENENORVM CVM VENERIO SERVO EX LITERIS PVBLICIS. Patiemini, iudices, a sociis, ab aratoribus populi romani, ab iis, qui vobis laborant, vobis serviunt, qui ita plebem romanam ab sese ali volunt, ut sibi ac liberis suis tantum supersit, quo ipsi ali possint; ab his, per summam iniuriam, per acerbissimas contumelias, plus aliquanto ablatum esse, quam natum sit? Sentio, iudices, moderandum mihi esse iam orationi meae, fugiendamque vestram satietatem. Non versabor in uno genere diutius, et ita cetera de oratione mea tollam, ut tamen in causa relinquam. Audietis Agrigentinorum, fortissimorum virorum, diligentissimorumque querimonias; cognoscetis, iudices, Entellinorum, summi laboris summaeque industriae, dolorem et iniurias; Heracliensium, Gelensium, Soluntinorum incommoda proferentur; Catinensium, locupletissimorum hominum amicissimorumque, agros vexatos ab Apronio cognoscetis; Tyndaritanam, nobilissimam civitatem, Cephaloeditanam, Halentinam, Apolloniensem, Engyinam, Capitinam, perditas esse hac iniquitate decumarum intelligetis; Murgentinis, Assorinis, Elorinis, Hennensibus, Letinis, nihil omnino relictum; Cetarinos, Acherinos, parvarum civitatum homines, omnino abiectos esse ac perditos; omnes denique agros

CVM CN. SERGIO) Ita MS. Hotom. Male vulgo *CVM VENERIO SERVO*.

Menenorum) *Meneniorum* cod. Nann. ap. Grut.

Vobis serviunt) *Vobis serunt* coni. Lall. non male.

Cetarinos) Sic correxit Cluverius. Vulgo *Citarinos*. Wassius ad Thucyd. coni. *Hyccarinos*.

decumanos per triennium populo romano ex parte decuma, C. Verri ex omni reliquo vectigales fuisse, et plerisque aratoribus nihil omnino superfuisse: si cui quid aut remissum, aut relictum sit, id fuisse tantum, quantum ex eo, quo istius avaritia contenta fuit, redundarit.

XLIV. Duarum mihi civitatum reliquos feci agros, iudices, fere optimos ac nobilissimos, Aetnensem et Leontinum. Horum agrorum ego missos faciam quaestus triennii; unum annum eligam, quo facilius id, quod institui, explicare possim. Sumam annum tertium, quod et recentissimus est, et ab isto ita administratus, ut, quum se certo decessurum videret, non laboraret, si aratorem nullum in Sicilia omnino esset relicturus. Agri Aetnensis et Leontini decumas agemus. Attendite, iudices, diligenter. Agri sunt feraces; annus tertius; decumanus Apronius. De Aetnensibus perpauca dicam. Dixerunt enim ipsi priore actione publice. Memoria tenetis, Artemidorum aetnensem, legationis eius principem, publice dicere, Apronium venisse Aetnam cum Veneriis; vocasse ad se magistratum; imperasse, ut in foro sibi medio lecti sternerentur; quotidie solitum esse non modo in publico, sed etiam de publico convivari; quum in eis conviviis symphonia caneret, maximisque poculis ministraretur, retineri solitos esse aratores, atque ab iis non modo per iniuriam, sed etiam per contumeliam, tantum exprimi frumenti, quantum Apronius imperasset. Audistis haec, iudices, quae nunc ego omnia praetereo ac relinquo. Nihil de luxuria Apronii loquor,

Ex parte decuma) Decuma fructuum suorum partem populo Romano solvisse; reliquas novem partes, hoc est, totam reliquam arationem, vectigalis nomine, Verrem abstulisse. Hotr.

Retineri solitos esse) Sic Lambin. Vulgo *retinere solitum esse* quod non

nihil de insolentia, nihil de singulari nequitia ac turpitudine; tantum de quaestu ac lucro dicam unius agri et unius anni, quo facilius vos coniecturam de triennio, et de tota Sicilia facere possitis. Sed mihi Aetnensium brevis est oratio. Ipsi enim venerunt; ipsi publicas literas deportarunt. Docuerunt vos, quid lucelli fecerit homo non malus, familiaris praetoris, Apronius. Id, quaeso, ex ipsorum testimonio cognoscite. Recita testimonium Aetnensium. TESTIMONIVM AETNENSIVM: Quid ais? dic, dic, quaeso, clarius; ut populus romanus de suis vectigalibus, de suis aratoribus, de suis sociis atque amicis audiat. L MEDIMNVM, HS L MILLIA. Per deos immortales! unus ager uno anno CCC millia modium tritici, et praeterea HS L millia, lucri dat Apronio? Tantone minoris decumae venierunt, quam fuerunt; an, quum satis magno venissent, hic tantus tamen frumenti pecuniaeque numerus ab aratoribus per vim ablatus est? Vtrum enim horum dixeris, in eo culpa et crimen haerebit. Nam illud quidem non dices, quod utinam dicas, ad Apronium non pervenisse tantum. Ita te non modo publicis tenebo, sed etiam privatis aratorum pactionibus ac literis: ut intelligas, non te diligentiorem in faciendis furtis fuisse, quam me in deprehendendis. Hoc tu feres? hoc quisquam defendet? hoc hi, si aliter de te statuere voluerint, sustinebunt? Vno adventu, ex uno agro, Q. Apronium, praeter eam, quam dixi, pecuniam numeratam, CCC millia modium tritici lucri nomine sustulisse?

bene coit cum sequentibus verbis *tantum exprimi.*

Nihil de insolentia) Post *insolentia* F. Vrsinus in vet. cod. additum invenit *nihil de permissa ab eo licentia.*

Hoc tu feres) I. e. *hoc tu crimen sustinebis*, s. *defendere poteris*, quod vidit Ern.

XLV. Quid? hoc Aetnenses soli dicunt? immo etiam Centuripini, qui agri aetnensis multo maximam partem possident; quorum legatis, hominibus nobilissimis, Androni et Artemoni, senatus ea mandata dedit, quae publice ad civitatem ipsorum pertinebant. De iis iniuriis, quas cives centuripini non in suis, sed in aliorum finibus acceperunt, senatus et populus centuripinus legatos noluit mittere; ipsi aratores centuripini, qui numerus est in Sicilia maximus, hominum honestissimorum et locupletissimorum, tres legatos, cives suos, delegerunt, ut eorum testimonio non unius agri, sed prope totius Siciliae calamitates cognosceretis. Arant enim tota Sicilia fere Centuripini. Et hoc in te graviores certioresque testes sunt, quod ceterae civitates suis solum incommodis commoventur: Centuripini, quod in omnium fere finibus habent possessiones, etiam ceterarum civitatum damna ac detrimenta senserunt.

XLVI. Verum, ut dixi, ratio certa est Aetnensium, et publicis et privatis literis consignata. Meae diligentiae pensum magis in Leontino agro est exigendum, propter hanc causam, quod ipsi Leontini publice non sane me multum adiuverunt. Neque enim eos isto praetore, hae decumanorum iniuriae laeserunt; potius etiam, iudices, adiuverunt. Mirum fortasse hoc vobis, aut incredibile videatur, in tantis

In omnium fere finibus) Sic e cod. Nann. dederunt Car. Steph. seqq. olim legebatur *omnibus*.

Meae diligentiae) In edd. vett. *consignata mea diligentia. Pensum* — Verum vidit Lambinus.

Pensum) Est manipulus lanae, aut lini colo alligatus. Fit a verbo *pendo*. Nam herae lanam ancillis olim appendebant nendam per diurnum opus, reddendamque in filo. Hinc *pensum* pro parte muneris, aut pro officio usurpatur ab ipsis etiam oratoribus. Hort.

Adiuverunt) Quia *adiuverunt* est in clausula periodi proxime antecedentis, suspicor Ciceronem hic scripsisse *sublevarunt* vel simile aliquid. In Orat. pro Caecina c. 9 sibi opponuntur *laedere* et *sublevare*.

aratorum incommodis, Leontinos, qui principes rei frumentariae fuerunt, expertes incommodorum atque iniuriarum fuisse. Hoc causae est, iudices, quod in agro Leontino, praeter unam Mnasistrati familiam, glebam Leontinorum possidet nemo. Itaque Mnasistrati, hominis honestissimi atque optimi viri testimonium, iudices, audietis. Ceteros Leontinos, quibus non modo Apronius in agris, sed ne tempestas quidem ulla nocere potuit, exspectare nolite. Etenim non modo incommodi nihil ceperunt, sed etiam in apronianis illis rapinis in quaestu sunt compendioque versati. Quapropter, quoniam me Leontina civitas atque legatio, propter eam, quam dixi, causam, defecit, mihimet ineunda ratio et via reperiunda est, qua ad Apronii quaestum, sive adeo, qua ad istius ingentem immanemque praedam possim pervenire. Agri Leontini decumae anno tertio venierunt tritici medimnum XXXVI, hoc est, tritici modium CCXVI. Magno, iudices, magno; neque enim hoc possum negare. Itaque necesse est, aut damnum, aut certe non magnum lucrum fecisse decumanum. Hoc enim solet usuvenire iis, qui magno redemerunt. Quid, si ostendo, in hac una emptione, lucri fieri tritici modium C? quid, si CC? quid, si CCC? quid, si CCCC millia? dubitabitis etiam, cui ista tanta praeda quaesita sit? Iniquum me esse quispiam dicet, qui ex lucri magnitudine coniecturam faciam furti atque praedae. Quid, si doceo, iudices, eos, qui CCCC millia modium lucri faciunt, damnum facturos fuisse, si tua iniquitas, si tui ex cohorte recuperatores non

Dubitabitis) Hoc restituit Ern. ex edd. pr. Vulgo *dubitatis.*

Damnum facturos) Quia vocati ab aratoribus in iudicium condemnati essent, nisi Verres ex cohorte sua qui iudicarent, recuperatores dedisset. MANVT.

intercederent? Num quis poterit in tanto lucro tantaque iniquitate dubitare, quin propter improbitatem tam magnos quaestus feceris? propter magnitudinem quaestus improbus esse volueris?

XLVII. Quomodo igitur hoc assequar, iudices, ut sciam, quantum lucri factum sit? non ex Apronii tabulis, quas ego quum conquirerem, non inveni; et quum in ius ipsum eduxi, expressi, ut conficere tabulas se negaret. Si mentiebatur; quamobrem removebat, si hae tabulae nihil tibi erant obfuturae? Si omnino nullas confecerat literas; ne id quidem satis significabat, illum non suum negotium gessisse? Ea est enim ratio decumarum, ut sine plurimis literis confici non possit. Singula enim nomina aratorum, et cum singulis pactiones decumanorum, literis persequi et conficere necesse est. Iugera professi sunt aratores omnes imperio atque instituto tuo: non opinor quemquam minus esse professum, quam quantum arasset, quum tot cruces, tot supplicia, tot ex cohorte recuperatores proponerentur. In iugere Leontini agri medimnum fere tritici seritur, perpetua atque aequabili satione. Ager efficit cum octavo, bene ut agatur: verum, ut omnes dii adiuvent, cum decumo: quod si quando accidit, tum fit, ut tantum

Improbitatem) Sic editum e cod. Nann. Olim *iniquitatem*.

Illum non suum negotium gessisse?) Lambin. *significat illum tuum non suum negotium gessisse.* Sed *tuum* hic praestat intelligi quam diserte dici.

Ratio decumarum) Ita Beck. recte, auctore etiam Garatono, rescripsit pro vulg. *decumanorum*. *Decumarum* est in codd. MSS. aliquot et edd. vett.

Iugere) *Iugero* cod. Nann. quod Garatonus defendit auctoritate Prisciani, statuitque *iugere* poëtis tantum usitatum.

Leontini agri) Sic Priscian. pag. 742 ex edd. vett. Plerique post Lamb. *agri Leontini*. Illud cum Beckio restitui quod h. l. vis est in *Leontini*.

Ager efficit) Agri sui ubertate contentus arator est, quum pro uno medimno quod satum est, octo medimna colligit. At ager feracissimus est, quum, Diis ipsis iuvantibus, decem pro uno reddit medimna. HOTT.

decumae sit, quantum severis: hoc est, ut, quot iugera sunt sata, totidem medimna decumae debeantur. Hoc quum ita esset, primum illud dico, pluribus millibus medimnum venisse decumas agri Leontini, quam quot millia iugerum sata erant in agro Leontino. Quod si fieri non poterat, ut plus quam decem medimna ex iugero ararent; medimnum autem ex iugere decumano dari poterat, quum ager, id quod perraro evenit, cum decumo extulisset: quae erat ratio decumani, siquidem decumae, ac non bona venibant aratorum, ut pluribus aliquanto medimnis decumas emeret, quam iugera erant sata?

XLVIII. In Leontino iugerum subscriptio ac professio non est plus xxx millium. Decumae xxxvi medimnum venierunt. Erravit, an potius insanivit Apronius? Immo tum insanisset, si aratoribus, quod deberent, licitum esset, et non, quod Apronius imperasset, necesse fuisset dare. Si ostendo, minus tribus medimnis in iugerum neminem dedisse decumae, concedes, opinor, ut quum decumo fructus arationis perceptus sit, neminem minus tribus decumis dedisse. Atque hoc in beneficii loco petitum est ab Apronio, ut in iugera singula ternis medimnis decidere liceret. Nam quum a multis quaterna, etiam quina exigerentur; multis autem non modo granum nullum, sed ne paleae quidem ex omni fructu atque ex annuo labore relinquerentur: tum aratores centuripini, qui numerus in agro Leontino maximus est, unum in locum convenerunt; hominem suae civitatis in primis honestum ac nobilem, Andronem centuripinum, legarunt ad Apronium, eundem, quem

Quum decumo) Quum decem medimna reddidisset. In.

Non modo granum nullum) Sic Lambin. edd. vett. *non solum granum ullum*.

hoc tempore ad hoc iudicium legatum et testem centuripina civitas misit: ut is apud eum causam aratorum ageret, ab eoque peteret, ut ab aratoribus centuripinis ne amplius in iugera singula, quam terna medimna exigeret. Hoc vix ab Apronio in summo beneficio, pro iis, qui etiam tum incolumes erant, impetratum est. Id quum impetrabatur, hoc videlicet impetrabatur, ut pro singulis decumis, ternas decumas dare liceret. Quod si tua res non ageretur, a te potius postularent, ne amplius quam singulas, quam ab Apronio, ut ne plus quam ternas decumas darent.

XLIX. Nunc, ut hoc tempore ea, quae regie, seu potius tyrannice statuit in aratores Apronius, praetermittam, neque eos appellem, a quibus omne frumentum eripuit, et quibus nihil non modo de fructu, sed ne de bonis quidem suis reliqui fecit: ex his ternis medimnis (quod beneficii gratiaeque causa concessit) quid lucri fiat, cognoscite. Professio est agri Leontini ad iugerum XXX millia. Haec sunt ad tritici medimnum $\overline{\text{XC}}$, id est, tritici modium DXL millia. Deductis tritici modium CCXVI millibus, quanti decumae venierunt, reliqua sunt tritici CCCXXIV millia. Adde totius summae IↃXL millium modium tres quinquagesimas, id est, tritici modium XXXII millia CCCC (ab omnibus enim ternae praeterea quinquagesimae exigebantur), sunt haec iam ad CCCLVI millia, CCCC mod. tritici. At ego CCCC millia lucri facta esse dixeram. Non enim duco in hac ratione eos, quibus ternis medimnis non est licitum decidere. Verum, ut hac ipsa ratione summam mei promissi compleam, ad singula medimna multi HS duo, multi HS quinque accessionis cogebantur dare: qui minimum, singulos nummos. Hoc minimum ut sequamur, quoniam

xc medimnum millia duximus, accedebant eo, novo pessimoque exemplo, HS xc millia. Hic mihi etiam dicere audebit, magno se decumas vendidisse, quum ex eodem agro, dimidio plus ipse abstulerit, quam populo romano miserit? ccxvi modium millibus decumas agri Leontini vendidisti; si ex lege, magno: si lex esset libido tua, ut, quae dimidiae essent, decumae vocarentur, parvo vendidisti. Multo enim pluris fructus annui Siciliae venire potuerunt, si id te senatus aut populus romanus facere voluisset. Etenim saepe decumae tanti venierunt, quum lege Hieronica venirent, quanti nunc lege Verrea venierunt. Cedo mihi C. Norbani decumas venditas. C. NORBANI DECVMAE VENDITAE AGRI LEONTINI. Atqui tum neque iudicium de modo iugerum dabatur; neque enim erat Artemidorus Cornelius recuperator: neque ab aratore magistratus siculus tantum exigebat, quantum decumanus ediderat; nec beneficium petebatur a decumano, ut in iugera singula ternis medimnis decidere liceret; nec nummorum accessionem cogebatur

Accedebant) Bene sic emendavit Ern. vulg. *accedant*

Si lex — essent) Ita correxit Manutius. Vulgo: *si ut lex esset libido tua parvo, si ut quae dimidiae essent etc.*

Etenim saepe decumae) Redit ad decumas, dimidiis omissis, et alia ratione Verris propugnaculum aggreditur. Quid gloriaris, inquit, magno a te venditas esse decumas? tantidem alii quoque saepe vendiderunt, nec tamen, ut tu, contra legem Hieronicam. Qui fit autem, ut alii decumas magno vendiderint, salva lege Hieronica, Verri autem eadem lege tantidem vendere non licuerit? Solvit hunc nodum Manutius hoc modo: Verres, etsi non dena medimna in iugero nascerentur, quod saepe fit, ad eam tamen rationem decumas triennio vendit, ut medimnorum numerus iugerum numerum aequaret: lex autem Hieronica medimnum ex iugero, decumae nomine, concedebat duntaxat, quum dena medimna arator ex iugero caperet, ubi vero minus perciperet, decuma minuebatur, id est, medimno minor erat. Norbanus autem et alii, qui tanti decumas iure vendiderunt, quanti Verres iniuste, per legem Hieronicam id facere potuerunt, in maxima agrorum ubertate, denis medimnis ex iugero perceptis. HORT.

arator dare, nec ternas quinquagesimas frumenti addere: et tamen populo romano magnus frumenti numerus mittebatur.

L. Quid vero istae sibi quinquagesimae, quid porro nummorum accessiones volunt? quo id iure, atque adeo, quo id more fecisti? Nummos dabat arator, quomodo? aut unde? qui, si largissimus esse vellet, cumulatiore mensura uteretur, ut antea solebant facere in decumis, quum aequa lege et conditione venibant. Is nummum dabat. Vnde? de frumento? quasi habuisset, te praetore, quod venderet. De vivo igitur erat aliquid resecandum, ut esset, unde Apronio ad illos fructus arationum hoc corollarium nummorum adderetur. Iam id porro utrum libentes, an inviti dabant? Libentes? amabant, credo, Apronium. Inviti? qua re, nisi vi et malo, cogebantur? Iam iste, homo amentissimus, in vendundis decumis nummorum faciebat accessiones ad singulas decumas; neque multum; bina aut terna millia addebat. Fiunt per triennium HS fortasse ıɔ millia. Hoc neque exemplo cuiusquam, neque ullo iure fecit: neque eam pecuniam retulit: neque hoc parvum crimen quemadmodum defensurus sit, homo quisquam unquam excogitabit.

LI. Quod quum ita sit, audes dicere, te magno decumas vendidisse, quum sit perspicuum, te bona fortunasque aratorum, non populi romani, sed tui quaestus causa, vendidisse? Vt, si quis villicus ex eo fundo, qui HS dena meritasset, excisis arboribus

Quo id more fecisti?) Sic emendavit Ern. Vulgo *quo id potius ore fecisti.* Et *more* est in cod. Franc.

De vivo) Id est, de cibariis, de iis subsidiis, quibus unicis se, suamque familiam aratores sustentabant. Translatum de medicis, qui non modo putrescentia, sed etiam de vivo resecant. Hort.

Excogitabit) Sic Ern. Vulgo *excogitavit.*

Qui HS dena meritasset) *Cui*

ac venditis, demptis tegulis, instrumento, pecore abalienato, domino xx millia nummum pro x miserit, sibi alia praeterea centum confecerit: primo dominus, ignarus incommodi sui, gaudeat, villicoque delectetur, quod tanto sibi plus mercedis ex fundo refectum sit; deinde, quum audierit, eas res, quibus fundi fructus et cultura continetur, amotas et venditas, summo supplicio villicum afficiat, et secum male actum putet: item populus romanus, quum audit pluris decumas vendidisse C. Verrem, quam innocentissimum hominem, cui iste successit, C. Sacerdotem, putat se bonum in arationibus fructibusque suis habuisse custodem ac villicum; quum senserit, istum omne instrumentum aratorum, omnia subsidia vectigalium vendidisse, omnem spem posteritatis avaritia sua sustulisse, arationes et agros vectigales vastasse atque exinanisse, ipsum maximos quaestus praedasque fecisse: intelliget secum actum esse pessime, istum autem summo supplicio dignum existimabit. Vnde ergo hoc intelligi potest? ex hoc maxime, quod ager decumanus provinciae Siciliae propter istius avaritiam desertus est. Neque id solum accidit, uti minus multis iugis ararent, si qui in agris remanserunt; sed etiam, ut permulti locupletes homines, magni et navi aratores, agros latos ac fertiles desererent, totasque arationes derelinquerent. Id adeo sciri facillime potest ex literis publicis civitatum, propterea quod lege Hieronica numerus aratorum

HS dena merces esset Naugl. Graev. alii. Hotom. coni. *cuius HS denum merces esset.*

Item) *Ita* cod. Vrs. Franc.

Accidit) Sic cod. Naun. Olim *actum est.*

Agros latos) Antiquam hanc lectionem recte restituit Ern. Nam *laetos* quod Grut. Graev. Lall. dederunt, minus aptum est; quum idem significetur sequenti epitheto *fertilis.* Et *lati agri* conveniunt *magnis aratoribus.*

quotannis apud magistratus publice subscribitur. Recita tandem, quot acceperit aratores agri Leontini Verres. LXXXIII; quot anno tertio profiteantur. XXXII. Vnum et quinquaginta aratores ita video deiectos, ut his ne vicarii quidem successerint. Quot aratores, adveniente te, fuerunt agri mutycensis? videamus ex literis publicis. CLXXXVIII. Quid? anno tertio? CI. — LXXXVII aratores unus ager istius iniuria desiderat, atque adeo nostra res publica, quoniam illa populi romani vectigalia sunt, hunc tot patrumfamilias numerum desiderat et reposcit. Ager herbitensis primo anno habuit aratores CCLVII, tertio CXX, hinc CXXXVII patresfamilias extorres profugerunt. Agyrinensis ager, quorum hominum! quam honestorum! quam locupletium! CCL aratores habuit primo anno praeturae tuae. Quid tertio anno? LXXX; quemadmodum legatos agyrinenses recitare ex publicis literis audistis. Pro dii immortales! si ex provincia tota centum septuaginta eiecisses, possesne, severis iudicibus, salvus esse? Vnus ager agyrinensis CLXX aratoribus inanior quum sit, vos coniecturam totius provinciae non facietis?

LII. Atque hoc peraeque in omni agro decumano reperietis: quibus aliquid tamen reliqui fuerit ex magno patrimonio, eos in agris minore instrumento, minus multis iugis, remansisse, quod metuebant, si recessissent, ne reliquas fortunas omnes amitterent: quibus autem iste nihil reliqui, quod perderent, fecerat, eos plane non solum ex agris, verum ex civi-

Multis iugis) Ita cod. Nann. quod recte substituerunt edd. pro eo quod olim legebatur *multis locis*.

Vix decuma pars aratorum) *Aratorum* Ernestio glossatorem sapere videbatur.

Sua causa) Hoc Ern. revocavit ex edd. vett. Plerique *sui causa*.

tatibus suis profugisse. Illi ipsi, qui remanserant, vix decuma pars aratorum, relicturi agros omnes erant, nisi ad eos Metellus Roma literas misisset, se decumas lege Hieronica venditurum; et nisi ab iis hoc petivisset, ut sererent quam plurimum: quod illi semper sua causa fecerant, quum eos nemo rogaret, quamdiu intelligebant, sese sibi et populo romano, non Verri et Apronio serere, impendere, laborare.

LIII. Iam vero, iudices, si Siculorum fortunas negligitis; si, quemadmodum socii populi romani a magistratibus nostris tractentur, non laboratis; at vos communem populi romani causam suscipite atque defendite. Eiectos aratores esse dico; agros vectigales vexatos atque exinanitos a Verre; populatam, vexatamque provinciam. Haec omnia doceo literis publicis honestissimarum civitatum, et privatis primariorum virorum testimoniis. Quid vultis amplius? num exspectatis, dum L. Metellus is, qui multos in istum testes imperio et potestate deterruit, idem absens de istius scelere, improbitate, audacia testimonium dicat? Non opinor. At is optime, qui successit isti, potuit cognoscere. Ita est: verum amicitia impeditur. At debet nos certiores facere, quo pacto se habeat provincia. Debet: verumtamen non cogitur. Num quis in Verrem L. Metelli testimonium requirit? nemo. Num quis postulat? non opinor. Quid, si testimonio L. Metelli ac literis haec omnia vera esse doceo, quid dicetis? utrum Metellum falsum scribere? an amicum laedendi esse cupidum? an praetorem, quemadmodum

Haec omnia — civitatum) Ita cod. Nann. Olim omissum erat *literis*. Vrsinus e libro vetere attulit lectionem: *haec omnia doceo literis publicis honestissimarum civitatum*, quam concinnitatis causa praetuli. Iusto verbosior est lectio a Lambino e MS. recepta: *Haec omnia docebo literis civitatum, ostendam testimoniis et publicis honestissimarum c. c. p. p. V.*

Doceo) Sic Ern. Vulgo *docebo*.

provincia affecta sit, nescire? Recita literas L. Metelli, quas ad Cn. Pompeium et M. Crassum consules, quas ad M. Mummium praetorem, quas ad quaestores urbis misit. EPISTOLA L. METELLI. DECVMAS FRVMENTI LEGE HIERONICA VENDIDI. Quum scribit, se lege Hieronica vendidisse, quid scribit? ita se vendidisse, ut omnes, praeter Verrem; se per istum erepta Siculis maiorum nostrorum beneficia, ius ipsorum, conditionem societatis, amicitiae, foederum reddidisse. Dicit deinde, quanti cuiusque agri decumas vendiderit. Quid scribit? Recita de epistola reliqua. SVMMA DATA EST OPERA A ME, VT QVAM PLVRIMO DECVMAS VENDEREM. Cur igitur, Metelle, non ita magno vendidisti? « Quia desertas arationes, inanes agros, provinciam miseram perditamque offendi. » Quid? id ipsum, quod satum est, qua ratione quisquam, qui sereret, inventus est? Recita literas. LITERAE. Literas ait se misisse, et praesentem confirmasse, suam interposuisse auctoritatem. Tantum quod aratoribus Metellus obsides non dedit, se nulla in re Verri similem futurum. At quid est tandem, in quo se laborasse dicat? Recita. VT ARATORES, QVI RELIQVI ERANT, QVAMPLVRIMVM SERERENT. Qui reliqui? quid hoc est? reliqui? quo ex bello? qua ex vastitate? quaenam in Sicilia tanta clades, aut quod bellum tam diuturnum,

Affecta) *Afflicta* cod. Nann.

Quas ad quaestores urbis misit) *Quas ad urbanos quaestores misit* cod. Nann. Graev.

Vt omnes, praeter Verrem; se per istum erepta) Post verba *praeter Verrem* repetuntur in MSS. et edd. ista: *Quum scribit se lege Hieronica vendidisse, quid scribit?* Recte haec repetitio suspecta fuit Ernestio. Tantum enim abest ut vim addat orationi, ut potius sententiam frangat ac delumbet.

Dicit deinde — Quid scribit?) Sic cod. Hotom. Vulgo: *dicit quanti — vendiderit. Deinde quid scribit.*

SVMMA DATA) Cod. Nann. *Summa vi data.* Herelius coniecit scribendum esse *SVMMAQVE DATA*, copula scilicet ad vocabulum *VENDIDI* in superiore loco epistolae relata.

Literas ait se misisse) Adieci voc.

tam calamitosum, te praetore, versatum est, ut is, qui tibi successerit, reliquos aratores collegisse et recreasse videatur?

LIV. Quum bellis carthaginiensibus Sicilia vexata est, et post, nostra patrumque memoria, quum bis in ea provincia magnae fugitivorum copiae versatae sunt, tamen aratorum interitio facta nulla est. Tum, semente prohibita, aut messe amissa, fructus annuus interibat, tamen incolumis numerus manebat dominorum atque aratorum. Tum, qui M. Laevino, aut P. Rupilio, aut M.' Aquillio, praetoribus in eam provinciam successerant, aratores reliquos non colligebant. Tantone plus Verres cum Apronio provinciae Siciliae calamitatis importavit, quam aut Hasdrubal cum Poenorum exercitu, aut Athenio cum fugitivorum maximis copiis, ut temporibus illis, simul atque hostis superatus esset, ager araretur omnis, neque aratori praetor per literas supplicaret, neque eum praesens oraret, ut quam plurimum sereret; nunc autem, ne post abitum quidem huius importunissimae pestis quisquam reperiretur, qui sua voluntate araret, pauci essent reliqui, qui L. Metelli auctoritate in agros, atque ad suum larem familiarem redirent? His te literis, homo audacissime atque amentissime, iugulatum esse non sentis? non vides, quum is, qui tibi successit, aratores reliquos appellet, hoc eum diserte scribere, reliquos hos esse, non ex bello, neque ex aliqua huiusmodi calamitate, sed ex tuo scelere, importunitate, avaritia, crudelitate? Recita cetera. TAMEN PRO EO, VT

literas, ut Lambin. voc. *praesentem* ex c. 54 extr.

Interitio) Sic editum e codd. Nann. Pall. Franc. Olim erat *internecio*. Apud Nonium quoque est *interitio*.

Praetoribus) Pighius ad A. 544 scribendum putavit: *proconsulibus et praetoribus*, quod Laevinus e consulatu in provinciam profectus est. Bene autem Ern. monuit omnes provinciarum rectores communi nomine praetores dici.

TEMPORIS DIFFICVLTAS ARATORVMQVE PENVRIA TVLIT. Aratorum, inquit, penuria. Si ego accusator toties de re eadem dicerem, vererer, ne animos vestros offenderem, iudices: clamat Metellus: NISI LITERAS MISISSEM, non est satis. NISI PRAESENS CONFIRMASSEM, ne id quidem satis est. RELIQVOS, inquit, ARATORES; reliquos? prope lugubri verbo calamitatem provinciae Siciliae significat; addit, ARATORVM PENVRIA.

LV. Exspectate etiam, iudices, exspectate si potestis, auctoritatem accusationis meae. Dico aratores istius avaritia eiectos; scribit Metellus, reliquos ab se esse confirmatos. Dico agros relictos arationesque desertas esse: scribit Metellus aratorum esse penuriam. Hoc quum scribit, illud ostendit, deiectos, eiectos, fortunis omnibus expulsos esse populi romani socios atque amicos, quibus si qua calamitas propter istum, salvis vectigalibus nostris, accidisset, animadvertere in eum vos oportebat, praesertim quum ea lege iudicaretis, quae sociorum causa esset constituta: quum vero perditis profligatisque sociis, vectigalia populi romani sint deminuta, res frumentaria, commeatus, copiae, salus urbis atque exercituum nostrorum, in posteritatem istius avaritia interierit; saltem commoda populi romani respicite, si sociis fidelissimis prospicere non laboratis. Atque ut intelligatis, ab isto, prae lucro praedaque praesenti, nec vectigalium, nec posteritatis habitam esse rationem, cognoscite, quid ad extremum scribat Metellus. IN RELIQVVM TEMPVS VECTIGALIBVS PROSPEXI. In reliquum tempus ait se vectigalibus prospexisse. Non scriberet se vectigalibus prospexisse, nisi hoc vellet ostendere, te vectigalia perdidisse. Quid enim erat, quod vectigalibus prospiceret Metellus in decumis, et in tota re frumentaria, si iste non vectigalia populi romani suo quaestu pervertis-

set? Atque ipse Metellus, qui vectigalibus prospicit, qui reliquos aratores colligit, quid assequitur, nisi hoc, ut arent, si quid possunt, quibus aratrum saltem aliquod satelles istius Apronius reliquum fecit; qui tamen in agris spe atque exspectatione Metelli remanserunt? Quid ceteri Siculi? quid ille maximus numerus aratorum, qui non modo ex agris eiecti sunt, sed etiam ex civitatibus suis, ex provincia, denique bonis fortunisque omnibus ereptis, profugerunt, qua ratione ii revocabuntur? quot praetorum innocentia sapientiaque opus est, ut illa aratorum multitudo aliquando in suis agris ac sedibus collocetur?

LVI. Ac, ne miremini, tantam multitudinem profugisse, quantam ex literis publicis, aratorumque professionibus cognovistis: scitote, tantam acerbitatem istius, tantum scelus in aratores fuisse (incredibile dictu est, iudices; sed et factum, et tota Sicilia pervulgatum), ut homines, propter iniurias licentiamque decumanorum, mortem sibi ipsi consciverint. Centuripinum Dioclem, hominem locupletem, suspendisse se constat, quo die sit ei nuntiatum, Apronium decumas redemisse. Dyrrachinum, primum civitatis, eadem ratione mortem oppetisse, dixit apud vos homo nobilissimus, Archonidas elorinus, quum audisset tantum decumanum professum esse ex edicto istius sibi deberi, quantum ille bonis suis omnibus efficere non posset.

LVII. Haec tu, tametsi omnium hominum dissolutissimus crudelissimusque semper fuisti, tamen nunquam perpeterere, quod illi gemitus luctusque provinciae ad tui capitis periculum pertinebant: non, inquam, perpeterere, ut homines iniuriae tuae reme-

Efficere) Lambin. coni. *reficere*, quod tamen ipse vidit necessarium non esse.

dium morte ac suspendio quaererent, nisi ea res ad quaestum et ad praedam tuam pertinerent. Quid? illud perpeterere? Attendite, iudices; omnibus enim nervis mihi contendendum est, atque in hoc laborandum, ut omnes intelligant, quam improbam, quam manifestam, quam confessam rem pecunia redimere conentur. Grave crimen est hoc, et vehemens, et post hominum memoriam, iudiciaque de pecuniis repetundis constituta, gravissimum, praetorem populi romani socios habuisse decumanos. Non hoc nunc primum audit privatus de inimico, reus ab accusatore. Iam antea in sella sedens praetor, quum provinciam Siciliam obtineret, quum ab omnibus non solum (id quod commune est) propter imperium, sed etiam (id quod istius praecipuum est) propter crudelitatem metueretur, millies audivit, quum eius animum ad persequendum non negligentia tardaret, sed conscientia sceleris avaritiaeque suae refrenaret. Loquebantur enim decumani palam, et praeter ceteros is, qui apud istum plurimum poterat, maximosque agros populabatur, Apronius: perparvum ex illis magnis lucris ad sese pervenire; praetorem esse socium. Hoc quum palam decumani tota provincia loquerentur, tuumque nomen in re tam turpi nefariaque interponerent, nihilne tibi venit in mentem existimationi tuae consulere? nihil denique capiti ac fortunis tuis providere? quum tui nominis terror in auribus animisque aratorum versaretur; quum decumani aratoribus ad pactiones faciendas, non suam vim, sed tuum scelus ac nomen opponerent: ecquod iudicium Romae tam dissolutum, tam perditum, tam numma-

Contendendum) *Connitendum* Gruter. e cod. Naun.

Confessam) *Professam* cod. Franc. quod placebat Graevio.

Conentur) Lambin. *conetur*.

rium fore putasti, quo ex iudicio te ulla Salus servare posset? quum planum fieret, decumis contra instituta, leges, consuetudinemque omnium venditis, in aratorum bonis fortunisque diripiendis decumanos dictitasse tuas esse partes, tuam rem, tuam praedam: idque te tacuisse, et quum dissimulare non posses, potuisse tamen perpeti et perferre, quod magnitudo lucri obscuraret periculi magnitudinem, plusque aliquanto apud te pecuniae cupiditas, quam iudicii metus posset?

LVIII. Esto: cetera negare non potes. Ne illud quidem tibi reliquum fecisti, ut hoc posses dicere, nihil eorum te audisse, nihil ad tuas aures de infamia tua pervenisse? Querebantur cum luctu et gemitu aratores. Tu id nesciebas? Fremebat tota provincia. Nemo id tibi renuntiabat? Romae querimoniae de tuis iniuriis, conventusque habebantur. Ignorabas haec? Ignorabas haec omnia? Quid? quum palam Syracusis, te audiente, maximo conventu P. Rubrius Q. Apronium sponsione lacessivit, NI APRONIVS DICTITARET, TE SIBI IN DECVMIS ESSE SOCIVM: haec te vox non perculit? non perturbavit? non, ut capiti et fortunis tuis prospiceres, excitavit? Tacuisti; sedasti etiam lites illorum; et sponsio illa ne fieret, laborasti. Pro dii immortales! hoc innocens homo perpeti potuisset? aut quamvis nocens, qui modo iudicia Ro-

Vlla Salus) Iterum hic deam Salutis intelligi vidit Hotomannus.

Instituta, leges) Sic emendavit Hotomannus. Vulgo olim *instituta legis*.

Haec te vox non perculit?) Ernestius quia putabat *perculit* esse vehementius verbum, quam *perturbavit*, e coniectura reposuit *percussit*. Enimvero *perculit* hic de prima impressione dicitur, quam illa vox in Verris animo facere debebat: eam deinde *perturbatio* sequuta esset, denique excitatus esset ut capiti et fortunis prospiceret, nisi intelligeret, ut postea dicitur, se in re tam manifesta quidquid dixisset, deterius esse facturum.

mae fore putaret, non aliqua simulatione existimationi se hominum venditasset? Quid est hoc? sponsio fit de capite ac fortunis tuis. Tu sedes et quiescis? non persequeris? non perseveras? non perquiris, cui dixerit Apronius? quis audierit? unde hoc natum, quemadmodum prolatum sit? Si quis tibi ad aurem accessisset, et dixisset, Apronium dictitare, te sibi esse socium, commoveri te oportuit, vocare Apronium, nec illum ante tibi satisfacere, quam tu omnium existimationi satisfecisses. Quum vero in foro celeberrimo, tanta frequentia, hoc, verbo et simulatione Apronio, re vera tibi obiectum esset, tu unquam tantam plagam tacitus accipere potuisses, nisi hoc ita statuisses, in re tam manifesta quidquid dixisses, te deterius esse facturum? Quaestores, legatos, praefectos suos, tribunos multi missos fecerunt, et de provincia decedere iusserunt, quod eorum culpa se minus commode audire arbitrarentur, aut quod peccare illos aliqua in re iudicarent; tu Apronium, hominem vix liberum, contaminatum, perditum, flagitiosum, qui non modo animum integrum, sed ne animam quidem puram conservare potuisset, eum, in tanto tuo dedecore, non profecto ne verbo quidem graviore appellasses, neque apud te tam sancta religio societatis fuisset, ut tui capitis periculum negligeres, nisi rem tam notam esse omnibus et tam manifestam videres. Cum eodem Apronio postea P. Scandilius, eques romanus, quem vos omnes nostis, eandem sponsionem de societate fecit, quam Rubrius facere

Non aliqua simulatione — venditasset?) Sic plerique MSS. et edd. recte; i. q. non aliqua simulatione studuisset efficere, ut homines bene de se existimarent. Male quidam vett. libri *non aliqua se simulatione P. R. e vindicasset.*

Ne animam quidem puram) Foetorem oris impuri notat.

Non profecto) Negationem quae

voluerat. Instituit, oppressit, non remisit: facta est sponsio HS v millium. Coepit Scandilius recuperatores, aut iudicem postulare.

LIX. Satisne vobis praetori improbo circumdati cancelli videntur in sua provincia, immo vero in sella ac tribunali, ut aut de suo capite iudicium fieri patiatur praesens ac sedens, aut confiteatur, se omnibus iudiciis convinci necesse esse? Sponsio est, NI TE APRONIVS IN DECVMIS SOCIVM ESSE DICAT; provincia tua est; ades; abs te iudicium postulatur. Quid facis? quid decernis? Recuperatores dicis te daturum. Bene agis; tametsi qui erunt tantis cervicibus recuperatores, qui audeant in provincia, quum praetor adsit, non solum contra voluntatem eius, sed etiam contra fortunas iudicare? Verum esto. Manifesta res est, quum nemo esset, quin hoc se audisse liquido diceret, locupletissimus quisque certissimus testis esset. Nemo erat Sicilia tota, qui nesciret decumas esse praetoris; nemo, qui non audisset ita Apronium dictitasse; praeterea conventus honestus Syracusis, multi equites romani, viri primarii, ex qua copia recuperatores reiici oporteret, qui aliter iudicare nullo modo possent. Instat Scandilius poscere recuperatores: tum iste homo innocens, qui illam suspicionem levare, atque ab se removere cuperet, recuperatores dicit se de cohorte sua daturum.

LX. Pro deum hominumque fidem! quem ego accuso? in quo meam industriam ac diligentiam spe-

vulgo aberat, recte addiderunt Manut. Ern.

Cancelli) Sunt septa ex ferro, in modum retis facta. *Circumdati cancelli* metaphorice dicuntur ii, qui undique tenentur, neque elabi possunt. HORT.

Bene agis) *Bene ais* Graev. e cod. Franc.

Tantis cervicibus) Tam forti, tam libero animo. Translatum a bobus, quorum robur in cervicibus praecipuum est. HORT.

ctari volo? quid est, quod ego dicendo aut cogitando efficere, aut assequi debeam? Teneo, teneo, inquam, in mediis vectigalibus populi romani, in ipsis fructibus provinciae Siciliae, furem, manifesto averrentem rem frumentariam omnem, pecuniam maximam: teneo, inquam, ita, ut negare non possit. Nam quid hic dicet? Sponsio facta est cum cognitore tuo Apronio de fortunis tuis omnibus, ni socium te sibi in decumis esse dictitaret. Exspectant omnes, quantae tibi ea res curae sit, quemadmodum hominum existimationi te atque innocentiam tuam probari velis. Hic tu medicum, et haruspicem, et praeconem tuum recuperatores dabis, aut etiam illum ipsum, quem tu in cohorte tua Cassianum iudicem habebas, si qua res maior esset, Papirium Potamonem, hominem severum, ex vetere illa equestri disciplina? Scandilius postulare de conventu recuperatores. Tum iste negat se de existimatione sua cuiquam, nisi suis, commissurum. Negotiatores putant esse turpe, id forum sibi iniquum eiurare, ubi negotientur. Praetor provinciam suam totam sibi iniquam eiurat. O impudentiam singularem! Hic postulat se Romae absolvi, qui in sua provincia iudicavit, se absolvi nullo modo posse? qui

Averrentem) Sic e cod. Nann. C. Steph. Graev. Garat. Beck. Plerique *avertentem*.

Cum cognitore tuo Apronio) Non intellexerunt interpretes quid hoc loco *cognitor* sit. Sic quidem proprie dicebatur voluntarius susceptor alienae litis, sed interdum latius patet, ut superius lib. II: *Datum Sthenio absenti cognitorem*. Quin et honestiore vocabulo sic dicebantur delatores, tanquam qui causas fisci atque ita populi et principis susciperent sponte ac tuerentur, cuius operae pretium partes de proscriptorum bonis accipiebant, ut ait Gronovius lib. IV de pec. vet. cap. 3, quem vide. Hinc et Manilio *cognitor urbis*, est defensor urbis, ἔκδικος, σύνδικος. Sic Apronius hic dicitur cognitor Verris, qui est delator aratorum, et simul quasi causam Verris suscipit in agenda praeda et furtis, ac extorquendo frumento et pecunia. GRAEV.

Te sibi) *Se tibi* cod. Nann.

Cassianum iudicem) ironice. Vide pro Roscio Amerino, cap. 30.

plus existimet apud lectissimos senatores pecuniam, quam apud tres negotiatores metum valere? Scandilius vero negat sese apud Artemidorum recuperatorem verbum esse facturum; et tamen auget atque onerat te bonis conditionibus, si tu uti velis; si ex provincia Sicilia tota statuas idoneum iudicem, aut recuperatorem nullum posse reperiri, postulat a te, ut Romam reiicias. Hic enimvero tu exclamas, hominem improbum, qui postulet, ibi de tua existimatione iudicium fieri, ubi te invidiosum esse intelligat. Negas te Romam reiecturum; negas de conventu recuperatores daturum; cohortem tuam proponis. Scandilius rem se totam relicturum dicit, et suo tempore esse rediturum. Quid? tu ibi tum quid facis? Scandilium cogis sponsionem acceptam facere? Impudenter tollis exspectatum existimationis tuae iudicium. Non facis. Quid ergo? Apronio permittis, ut, quos velit, de cohorte sumat recuperatores? Indignum, uni potius ex iniquis sumendi, quam utrisque ex aequis reiiciendi fieri potestatem. Neutrum facis eorum. Quid ergo? Est aliquid, quod improbius fieri potest. Cogit enim Scandilium quinque illa millia nummum dare atque adnumerare Apronio.

LXI. Quid potuit elegantius facere praetor cupidus

Apud tres negotiatores) Quos de conventu iudices esse noluit. Tres autem recuperatores erant. MAN.

Et tamen auget) *Vrget* Ed. Ascens. Lambin. Et sic cod. Iannoct.

Romam reiicias) Subaudi sponsionis factae disceptationem. HORT.

Intelligat) Bene sic Ern. correxit vulg. *intelligebat.*

Scandilium cogis sponsionem) Vulgo sic: *Scandilium cogis. Quid? sponsionem* — qua lectione sensus obscuratur, immo pervertitur. Simplex hic debet esse interrogatio, ut paulo post in verbis: *Apronio permittis — recuperatores?*

Acceptam facere) Pro persequi. MANVT.

Impudenter tollis) Hoc sensu: Iudicium fieri non vis in ea re, in qua homines, quid de tua existimatione decerneretur, exspectabant. ID.

Quinque illa millia) Quibus Scandilius sponsionem fecerat. HORT.

existimationis bonae, qui ab sese omnem suspicionem propulsare, qui se eripere ex infamia cuperet? Adductus erat in sermonem, invidiam, vituperationem; dictitarat homo improbus atque impurus, Apronius, socium esse praetorem; venerat res in iudicium atque discrimen; potestas erat isti, homini integro atque innocenti, data, ut, in Apronium quum animadvertisset, sese gravissima levaret infamia. Quid excogitat poenae? quid animadversionis in Apronium? cogit Scandilium Apronio ob singularem improbitatem, atque audaciam praedicationemque nefariae societatis, HS v millia mercedis ac praemii dare. Quid interfuit, homo audacissime, utrum hoc decerneres, an id, quod Apronius dictitabat, tu de te profiterere ac dictitares? Quem hominem, si quis pudor in te, atque adeo si quis metus fuisset, sine supplicio dimittere non debuisti, hunc abs te sine praemio discedere noluisti. Omnia simul intelligere potuistis, iudices, ex uno crimine [1] Scandiliano: primum, hoc non esse Romae natum de societate decumarum, non ab accusatore fictum: non (ut solemus interdum in defensionibus dicere) crimen domesticum ac vernaculum, non ex tempore periculi tui constitutum: sed vetus iam, et, te praetore, iactatum, et non ab inimicis Romae compositum, sed Romam de provincia deportatum. Simul intelligi potest illud istius in Apronium studium, Apronii de isto non modo confessio, verum etiam commemoratio. Eodem accedit, quod hoc quoque intelligere potestis, istum statuisse, in provincia

Tu de te) Sic cod. Naun. edd. vett. Graev. Beck. Alii *tute de te*.

1. Alii *ex hoc uno crim*. Typ. T.

Sed vetus) Vulgo male addebatur *excogitatum*, quod iam Ernestius uncis inclusit. Pro eo Hotom. coni. legendum, *cognitum*. Lamb. *agitatum*. Guil. *exagitatum*.

Deportatum) Sic cod. vet. in marg. Lambinianae laudatus; et reposuit Ern. Vulgo *exportatum*.

sua existimationis suae iudicium, extra cohortem suam, committendum fuisse nemini.

LXII. Ecquis est iudex, cui non ab initio decumani criminis persuasum sit, istum in aratorum bona fortunasque impetum fecisse? quis hoc non ex eo statim iudicavit, quod ostendi, istum decumas nova lege, atque adeo nulla lege, contra omnium consuetudinem atque instituta vendidisse? Verum, ut istos ego iudices tam severos, tam diligentes, tam religiosos non haberem, ecquis est, ex iniuriarum magnitudine, improbitate decretorum, iudiciorum iniquitate, qui hoc non iamdudum statuerit et iudicarit? Etiam sane sit aliquis dissolutior in iudicando, legum, officii, reipublicae, sociorum, atque amicorum negligentior: quid? is possitne de istius improbitate dubitare, quum tanta lucra facta, tam iniquas pactiones, vi et metu expressas cognoverit? quum tanta praemia civitates, vi atque imperio, virgarum ac mortis metu, non modo Apronio atque eius similibus, verum etiam Veneriis servis dare coactas? Quod si quis sociorum incommodis minus movetur; si quem aratorum fugae, calamitates, exsilia, suspendia denique non permovent: non possum dubitare, quin is tamen, quum vastatam Siciliam, relictos agros, ex civitatum literis et epistola L. Metelli cognoverit, statuat, fieri non posse, ut de isto non severissime iudicetur. Erit etiam aliquis, qui haec omnia dissimulare ac negligere possit. Attuli sponsiones ipso praesente factas de decumarum societate, ab ipso prohibitas iudicari. Quid est, quod possit quisquam manifestius hoc desiderare? Non dubito, quin vobis satisfecerim, iudices. Verumtamen progrediar longius: non mehercule quo magis hoc vobis persuadeatur, quam iam persuasum esse confido; sed ut ille aliquando impudentiae suae

finem faciat, aliquando desinat, ea se putare posse emere, quae ipse semper habuit venalia, fidem, iusiurandum, veritatem, officium, religionem: desinant amici eius ea dictitare, quae detrimento, maculae, invidiae, infamiae nobis omnibus esse possint. At qui amici? O miserum, atque invidiosum, offensumque paucorum culpa atque indignitate ordinem senatorium! Albam Aemilium sedentem in faucibus macelli loqui palam, *vicisse* Verrem, emptos habere iudices, alium HS cccc millibus, alium HS ıɔ, quem minimo, ccc. Atque ei quum responsum esset, fieri non posse, multos testes esse dicturos, me praeterea causae non defuturum. « Licet hercules, inquit, omnes omnia dicant in illum, nisi ita res manifesta erit allata, ut responderi nihil possit, vicimus. » Bene ais, Alba: ad tuam veniam conditionem. Nihil putas valere in iudiciis coniecturam, nihil suspicionem, nihil anteactae vitae existimationem, nihil bonorum virorum testimonia, nihil civitatum auctoritates ac literas; res manifestas quaeris. Non quaero iudices Cassianos; veterem iudiciorum severitatem non requiro; vestram in hoc fidem, diligentiam, religionem in iudicando non imploro; Albam habebo iudicem, eum hominem, qui se scurram improbissimum existimari vult; qui a scurris potius semper gladiator, quam scurra appel-

Nobis omnibus) Gulielm. coni. *bonis omnibus*.

Bene ais) Sic Graev. etc. e cod. Franc. Vulgo *bene agis*.

Res manifestas quaeris) Recte sic post Lambinum Beckius correxit vulgatam: *auctoritates ac testimonia literas manifestas quaeris*. Ernestius ediderat *auctoritates ac testimonia res m. q.* Verum *testimonia* temere a librariis repetitum est ex antecedentibus, praesertim quum *auctoritates* hic sint testimonia.

Diligentiam) Ita Herelius emendavit vulg. *dignitatem* quod minus hic aptum est; coll. or. pro Cluent. cap. 1.

Scurram improbissimum existimari vult) Ita turpiter vivit, ut, si scurra existimetur, honori sibi ducat. At cum scurrae suo dignum nomine non putant, gladiatorem vocant: quod multo est ignominiosius. Hort.

latus sit. Afferam rem eiusmodi in decumis, ut Alba fateatur, istum in re frumentaria, et in bonis aratorum aperte palamque esse praedatum.

LXIII. Decumas agri Leontini magno dicit se vendidisse. Ostendi iam illud initio, non existimandum magno vendidisse eum, qui verbo decumas vendiderit, re et conditione et lege et edicto et licentia decumanorum decumas aratoribus nullas reliquas fecerit. Etiam illud ostendi, vendidisse alios magno decumas agri Leontini, ceterorumque agrorum; et lege Hieronica vendidisse; et pluris etiam, quam te vendidisse; nec aratorem quemquam esse questum. Nec enim fuit quod quisquam queri posset, quum lege aequissime scripta venirent: neque illud unquam aratoris interfuit, quanti decumae venirent. Non enim ita est, ut, si magno venierint, plus arator debeat: si parvo, minus. Vt frumenta nata sunt, ita decumae veneunt. Aratoris autem interest, ita se frumenta habere, ut decumae quam plurimo venire possint. Dum arator ne plus decuma det, expedit ei decumam esse quam maximi. Verum hoc, ut opinor, esse vis caput defensionis tuae, magno te decumas vendidisse, agri vero Leontini, qui plurimum efficit, tritici modium CCXVI millibus. Si doceo, pluris aliquanto potuisse te vendere, neque his voluisse addicere, qui contra Apronium licerentur; et Apronio multo minoris, quam aliis potueris, tradidisse; si hoc doceo: poteritne te Alba, tuus antiquissimus non solum amicus, verum etiam amator, absolvere?

LXIV. Dico, equitem romanum, hominem in primis

Quam maximi) Sic editum e cod. Hotom. et duobus codd. ap. Lamb. Edd. pr. *maximam.*

Magno te decumas vendidisse) Lambinus ex uno codice addidit ista: *atque aliorum quidem agrorum proportione magno decumas vendidisse.*

honestum, Q. Minucium, cum sui similibus, ad decumas agri Leontini tritici modium non CIↃ, non CIↃCIↃ, non CIↃCIↃCIↃ, sed ad unas unius agri decumas tritici modium XXX millia voluisse addere, et ei potestatem emendi non esse factam, ne res abiret ab Apronio. Negare hoc, nisi forte negare omnia constituisti, nullo modo potes. Palam res gesta est, maximo conventu, Syracusis; testis est tota provincia, propterea quod undique ad emendas decumas solent eo convenire. Quod sive fateris, sive convinceris: quot, et quam manifestis in rebus teneare, non vides? Primum tuam rem illam et praedam fuisse. Nam, nisi ita esset, cur tu Apronium malebas (quem omnes tuum procurare in decumis negotium loquebantur), quam Minucium, decumas agri Leontini sumere? Deinde immensum atque infinitum lucrum esse factum. Nam si XXX millibus modium tritici tu commotus non esses, certe hoc idem lucri Minucius Apronio libenter dedisset, si ille accipere voluisset. Quantam igitur illi spem praedae propositam arbitramur fuisse, qui tantum praesens lucrum, nulla opera insumpta, contempserit atque despexerit? Deinde ipse Minucius nunquam tanti habere voluisset, si decumas tu lege Hieronica venderes: sed quod tuis novis edictis, et iniquissimis institutis plus aliquanto se, quam decumas, ablaturum videbat, idcirco longius progressus est. At Apronio semper plus etiam multo abs te

Manifestis in rebus) Sic cod. Nann. Olim: *maximis in rebus*. Cod. Lamb. *manifestis rebus*.

Quem omnes—loquebantur) Lamb. incertum qua auctoritate: *quem omnes tuum procuratorem esse in decumis, tuum negotium agere loquebantur*.

Nam si — tu commotus non esses) Sensus videtur postulare: *nam si — tu contentus fuisses*. Si vera lectio est *commotus non esses*, intelligendum est, *ad spem maioris praedae*. Ferratius deleri volebat particulam *non*, et *commotus esses* dictum putabat pro *contentus esses*.

permissum est, quam quod edixeras. Quantum igitur quaestum putamus factum esse per eum, cui quidvis licitum sit, quum tantum lucri voluerit addere is, cui, si decumas emisset, idem non liceret? Postremo illa quidem certe tibi praecisa defensio est, in qua tu semper omnia tua furta atque flagitia latere posse arbitratus es: magno te decumas vendidisse, plebi romanae consuluisse, annonae prospexisse. Non potest hoc dicere is, qui negare non potest, se unius agri decumas XXX millibus modium minoris, quam potuerit, vendidisse: ut etiam si tibi hoc concedam, Minucio ideo te non tradidisse, quod iam addixisses Apronio; aiunt enim te ita dictitare, quod ego exspecto, cupioque te ita illud defendere; verum ut ita sit, tamen non potes hoc, quasi praeclarum aliquid, praedicare, magno te decumas vendidisse, quum fuisse fateare, qui multo pluris voluerint emere.

LXV. Tenetur ergo iam, iudices, et manifesto tenetur avaritia, cupiditas hominis, scelus, improbitas, audacia. Quid si haec, quae dico, ipsius amici defensoresque iudicarunt? quid vultis amplius? Adventu L. Metelli, praetoris, quum omnes eius comites iste sibi suo illo panchresto medicamento amicos reddidisset, aditum est ad Metellum; eductus est Apronius; eduxit vir primarius C. Gallius senator; postulavit a L. Metello, ut ex edicto suo iudicium daret in Apronium, QVOD PER VIM AVT METVM ABSTVLISSET: quam

Tenetur ergo iam) Sic C. Steph. Graev. Beck. e cod. Nann. Alii *tenetur igitur*.

Panchresto medicamento) Ad verbum, *medicamento* ad omnia utili et accommodato: qualis est herba, quam panacem sive panaceam indidem sumpto nomine Graeci vocant, ut Plinius scribit. Pecuniam autem significat, qua una suos sibi omnes amicos devinxerat. HOTOM.

Reddidisset) Sic editum e cod. Nann. Olim *redemisset*.

Eductus) In ius vocatus.

formulam Octavianam, et Romae Metellus habuerat, et habebat in provincia. Non impetrat: quum hoc diceret Metellus, praeiudicium a se de capite C. Verris per hoc iudicium nolle fieri. Tota Metelli cohors, hominum non ingratorum, aderat Apronio. C. Gallius, homo nostri ordinis, a suo familiarissimo L. Metello iudicium ex edicto non potest impetrare.

LXVI. Non reprehendo Metellum. Pepercit homini amico, et quemadmodum ipsum dicere audivi, necessario. Non reprehendo, inquam, Metellum: sed hoc miror, quomodo, de quo homine praeiudicium noluerit fieri per recuperatores, de hoc ipso non modo praeiudicarit, verum gravissime ac vehementissime iudicarit. Primum enim, si Apronium absolutum iri putaret, nihil erat, quod ullum praeiudicium vereretur; deinde, si, condemnato Apronio, coniunctam cum eo Verris causam omnes erant existimaturi, Metellus quidem certe iam hoc iudicabat, eorum rem causamque esse coniunctam, qui statuerit, Apronio condemnato, de isto praeiudicium futurum. Et simul una res utrique rei est argumento: et aratores vi et metu coactos Apronio multo plus, quam debuerint, dedisse, et Apronium istius rem suo nomine egisse, quum L. Metellus statuerit, non posse

Formulam Octavianam) Quam L. Octavius, quum praetor esset, instituerat, et quam Romae Metellus etc. Porro hanc parenthesim consulto addit Orator ad laudem L. Octavii, qui iudex in causa Verris sedebat. *Habuerat*, id est, in praetura sua servaverat. Ius istud aequissimum, et perpetuo ab ipso Metello in aliis observatum erat: sed illud ab eodem Gallius in Verrem non impetrat: hinc maxime ostenditur Metelli studium in Verrem. Causam autem cur denegaret, hanc Metellus afferebat, *praeiudicium se etc.* Porro *praeiudicium* illud est, quod, prius iudicatum, sequentibus iudiciis exemplum aliquod allaturum est. *De Capite C. Verris*, in quem ista Apronii damnatio, propter causarum utriusque coniunctionem redundaret. Hort.

Non ingratorum) salse. Hoc dicit propter *panchrestum* istud medicamentum, quo iste sibi eos amicos reddiderat. Id.

Apronium condemnari, quin simul de istius scelere atque improbitate iudicaretur.

LXVII. Venio nunc ad epistolam Timarchidis, liberti istius et accensi: de qua quum dixero, totum hoc crimen decumanum peroraro. Haec epistola est, iudices, quam nos Syracusis in aedibus Apronii, quum literas conquireremus, invenimus: missa est, ut ipsa significat, ex itinere, quum Verres iam de provincia decessisset, Timarchidis manu scripta. Recita epistolam Timarchidis. « *Timarchides Verris accensus Apronio salutem dicit.* » Iam hoc quidem non reprehendo, quod adscripsit *Accensus.* Cur enim sibi hoc scribae soli sumant: *L. Papirius scriba?* Volo ego hoc esse commune accensorum, lictorum, viatorum. « *Fac diligentiam adhibeas, quod ad existimationem praetoris attinet.* » Commendat Apronio Verrem, et hortatur, ut inimicis eius resistat. Bono praesidio munitur existimatio tua, siquidem in Apronii constituitur diligentia atque auctoritate. « *Habes virtutem atque eloquentiam.* » Quam copiose laudatur Apronius a Timarchide? quam magnifice? cui ego non putem illum placere oportere, qui tantopere Timarchidi probatus sit? « *Habes, sumptum unde facias.* » Necesse est, quod redundarit de vestro frumentario quaestu, ad illum potissimum, per quem agebatis, defluxisse. « *Scribas, apparitores recentes arripe. Cum L. Vulteio, qui plurimum potest, caede, concide.* »

Peroraro) Ita C. Steph. Graev. Lall. e codd. Nanu. et Pariss. Alii *perorabo.*

Soli sumant) Cur hoc soli sibi arrogent, ut officii sui titulum epistolis suis adscribant; uti L. Papirius ille Potamo (cap. 60) solet epistolis suis adscribere, hoc modo, *L. Papirius scriba illi, aut illi, S. D.* Iocus in Papirium. Hort.

Redundarit) Sic Lambin. et sqq. Olim edebatur *redundaret.*

Apparitores) Hoc nomine accensi, interpretes, lictores, viatores, et alii denique omnes imperatoris ministri intelliguntur. *Recentes.* Qui recens

Videte, quam valde malitiae suae confidat Timarchides, qui etiam Apronio improbitatis praecepta det. Iam hoc *caede*, *concide*, nonne verba domo patroni depromere videtur, ad omne genus nequitiae accommodata? « *Volo mi frater fraterculo tuo credas;* » consorti quidem in lucris atque furtis gemino et simillimo nequitia, improbitate, audacia. « *In cohorte carus habebere.* » Quid est hoc, *in cohorte?* quo pertinet? Apronium doces? quid? in vestram cohortem, te monitore, an sua sponte pervenerat? « *Quod cuique opus sit, oppone.* » Qua impudentia putatis eum in dominatione fuisse, qui in fuga tam improbus sit? ait, omnia pecunia effici posse: dare, profundere oportere si velis vincere. Non hoc mihi tam molestum est, Apronio suadere Timarchidem, quam quod hoc idem patrono suo praecipit. « *Te postulante omnes vincere solent.* » Verre quidem praetore, non Sacerdote, non Peducaeo, non hoc ipso Metello. « *Scis Metellum sapientem esse.* » Hoc vero ferri iam non potest, irrideri viri optimi, L. Metelli, ingenium, et contemni ac despici a fugitivo Timarchide. « *Si Vulteium habebis, omnia ludibundus conficies.* » Hic vehementer errat Timarchides, qui aut Vulteium pecunia corrumpi putet posse, aut Metellum unius arbitratu gerere praeturam; sed errat coniectura domestica, quia multos, per se et per alios, multa ludibundos apud Verrem effecisse vidit; ad omnes,

in provinciam cum L. Metello venerunt. Hort.

Nonne verba) Ern. ex edd. vett. restituit *non verba*, quia sit efficacius.

Dare, profundere oportere) Expressi Lamb. lectionem. Vulgo *dare, profundere, opponere*. At Cicero exponit verbum in epistola Timarchidis per verba *dare*, *profundere*. Hotom. coni. *da*, *profunde*, *oppone*, quem multi edd. sequuti sunt.

Multa ludibundos) Vulgo additur *libidinose;* quod abest ab edd. pr. Primus adiecit Aldus. Sane melius abest.

eosdem patere aditus arbitratur. Facilius vos efficiebatis ludibundi, quae volebatis, a Verre, quod multa eius ludorum genera noratis. « *Inculcatum est Metello et Vulteio, te aratores evertisse.* » Quis istuc Apronio attribuebat, quum aratorem aliquem everterat? aut Timarchidi, quum ob iudicandum, aut decernendum, aut imperandum aliquid, aut remittendum, pecuniam acceperat? aut Sextio lictori, quum aliquem innocentem securi percusserat? Nemo. Omnes ei Verri tunc attribuebant, quem nunc condemnari volunt. « *Obtuderunt eius aures, te socium praetoris fuisse.* » Videsne, hoc quam clarum sit ac fuerit, quum etiam Timarchides hoc metuat? Concedesne, non hoc crimen nos in te confingere, sed iampridem ad crimen aliquam defensionem libertum quaerere? Libertus et accensus tuus, et tibi ac liberis tuis, omnibus in rebus, coniunctus ac proximus, ad Apronium scribit, vulgo esse ab omnibus ita demonstratum Metello, tibi Apronium in decumis socium fuisse. « *Fac sciat improbitatem aratorum. Ipsi sudabunt, si dii volunt.* » Quod istuc, per deos immortales! aut qua de causa excitatum esse dicamus in aratores tam infestum odium atque tantum? quantam iniuriam fecerunt Verri aratores, ut eos etiam libertus et accensus etiam tam irato animo his literis insequatur?

LXVIII. Neque ego huius fugitivi, iudices, epistolam vobis recitassem, nisi ut ex ea totius familiae praecepta et instituta et disciplinam cognosceretis. Videtis,

Arbitratur) Ita Lamb. item e cod. Franc. Graev. quos cum Beckio sequor. Plerique *erravit* — *arbitrabatur*.

Hoc metuat? Concedesne — quaerere? Olim edebatur *metuat concedes — quaerere*, sine interrogandi signo quod retinuerunt Oliv. Lall. Oxx. At *metuat? Concedesne — quaerere?* cum aliis praetulimus, quia haec forma dictionis melius respondet antecedentibus. Lambinus maluit: *concedes, non nunc hoc crimen etc.*

ut moneat Apronium? quibus rebus ac muneribus insinuet in familiaritatem Metelli? Vulteium corrumpat? scribas accensumque pretio deleniat? Ea praecipit, quae vidit: ea monet alienum hominem, quae domi didicit ipse. Verum in hoc errat uno, quod easdem existimat vias ad omnium familiaritates esse munitas. Quamquam merito sum iratus Metello, tamen haec, quae vera sunt, dicam. Apronius ipsum Metellum non pretio, ut Verrem, non convivio, non muliere, non sermone impuro atque improbo posset corrumpere: quibus rebus non sensim atque moderate ad istius amicitiam adrepserat, sed brevi tempore totum hominem, totamque eius praeturam possederat. Cohortem autem Metelli, quam vocat, quid erat, quod corrumperet, ex qua in aratorem recuperatores nulli dabantur? Nam quod scribit, Metelli filium puerum esse, vehementer errat. Non enim ad omnes praetorum filios iidem aditus sunt. O Timarchide! Metelli est filius in provincia, non puer, sed adolescens bonus ac pudens, dignus illo loco ac nomine. Vester ille puer praetextatus, in provincia quemadmodum fuisset, non dicerem, si pueri esse illam culpam, ac non patris existimarem.

LXIX. Tune, quum te ac tuam vitam nosses, in Siciliam tecum grandem praetextatum filium ducebas? ut, etiamsi natura puerum a paternis vitiis, atque a generis similitudine abduceret, consuetudo tamen eum et disciplina degenerare non sineret? Fac enim fuisse in isto aut C. Laelii, aut M. Catonis materiem

Insinuet) Cod. Nann. *se insinuet.* Hotom. *quibus se rebus — insinuat.*

Impuro) Recte hoc e cod. Nann. ediderunt C. Steph. Lamb. Graev. Beck. pro vulg. *incauto.*

In aratorem) Sic cod. Nann. et duobus Pariss. unde hoc recte adiecerunt C. Steph. Graev. Lall. Beck. vulgo omissum.

atque indolem: quid ex eo boni sperari atque effici potest, qui in patris luxurie sic vixerit, ut nullum unquam pudicum neque sobrium convivium viderit? qui in epulis quotidianis, adulta aetate, per triennium inter impudicas mulieres et intemperantes viros versatus sit? nihil unquam a patre audierit, quo pudentior aut melior esset? nihil unquam patrem agere viderit, quod quum imitatus esset, non, id quod turpissimum est, patri similis putaretur? Quibus in rebus non solum filio, verum etiam rei publicae fecisti iniuriam. Susceperas enim liberos non solum tibi, sed etiam patriae; qui non modo tibi voluptati, sed etiam qui aliquando usui rei publicae esse possent. Eos instituere atque erudire ad maiorum instituta, atque civitatis disciplinam, non ad tua flagitia neque ad tuas turpitudines debuisti. Esset ex inerti, atque impuro, et improbo parente navus, et pudens, et probus filius: haberet aliquid abs te res publica muneris. Nunc pro te Verrem substituisti alterum civitati: nisi hoc forte deterior est, si fieri potest, quod tu eiusmodi evasisti, non in hominis luxuriosi, sed tantum in furis ac divisoris disciplina educatus. Quid isto festivius fore arbitramur, qui est tuus natura filius, consuetudine discipulus, voluntate similis? Quem ego, iudices, quamvis bonum fortemque facile paterer evadere. Non enim me inimicitiae commovent, si quae mihi cum isto futurae sint. Nam si in omnibus rebus innocens fuero, meique similis, quid mihi istius inimicitiae nocebunt? sin aliqua in re

Quibus in rebus) Herelius coni. *quibus moribus*.

Non solum filio) Lambino addendum videbatur *Verres*.

Neque ad tuas turpitudines) Sic Lambinus codicum, ut ait, auctoritate. In aliis MSS. codd. tantum legitur *non ad tuas turpitudines*, ceteris omissis, quae Ernestius delevit; equidem cum Beckio restitui.

Verri similis fuero, non magis mihi deerit inimicus, quam Verri defuit. Etenim, iudices, eiusmodi respublica debet esse, et erit, severitate iudiciorum constituta, ut inimicus neque deesse nocenti possit, neque obesse innocenti. Quapropter nulla res est, quamobrem ego istum nolim ex paternis probris ac vitiis emergere. Id quod tametsi isti difficile est, tamen haud scio an fieri possit; praesertim si (ut nunc fit) custodes amicorum eum sectabuntur, quoniam pater tam negligens ac dissolutus est. Verum huc longius, quam voluntas fuit, ab epistola Timarchidis degressa est oratio mea. Qua recitata, conclusurum me esse crimen decumanum dixeram: ex quo intellexistis, innumerabilem frumenti numerum per triennium aversum a re publica esse ereptumque aratoribus.

LXX. Sequitur, ut de frumento empto vos, iudices, doceam, maximo atque impudentissimo furto: de quo dum certa, et pauca, et magna dicam breviter, attendite. Frumentum emere in Sicilia debuit Verres ex senatusconsulto, et ex lege Terentia et Cassia frumentaria. Emundi duo genera fuerunt: unum alterarum decumarum, alterum, quod praeterea civitatibus aequaliter esset descriptum. Illius decumani tantum, quantum ex primis decumis fuisset; huius imperati tritici modium ıↄccc millia; pretium autem constitutum decumano in modios singulos HS terni: imperato HS IIII. Ita in frumentum imperatum HS bis et tricies in annos singulos Verri decernebatur, quod aratoribus solveret: in alteras decumas ferme ad nonagies. Sic per triennium ad hanc frumenti emptionem sici-

Crimen decumanum) Scripsi *decumanum* ut supra c. 67. Vulgo h. l. *decumarum*.

Descriptum) Sic Ernestius legendum censuit probante Wyttenbachio Bibl. crit. II. Vulgo *distributum*.

Huius imperati) abest in edd. vett. et aliquot MSS. additum e cod. Nann.

liensem prope centies et tricies erogatum est. Hanc pecuniam tantam, datam tibi ex aerario inopi atque exhausto; datam ad frumentum, hoc est, ad necessitatem salutis et vitae; datam, ut siculis aratoribus, quibus tanta onera res publica imponeret, solveretur: abs te sic laceratam esse dico, ut possim illud probare, si velim, omnem te hanc pecuniam domum tuam avertisse. Etenim, sic hanc rem totam administrasti, ut hoc, quod dico, probari aequissimo iudici possit. Sed ego habebo rationem auctoritatis meae; meminero, quo animo, quo consilio ad causam publicam accesserim. Non agam tecum accusatorie; nihil fingam; nihil cuiquam probari velim, me dicente, quod non ante mihimet ipsi probatum sit. In hac pecunia publica, iudices, haec insunt tria genera furtorum. Primum, quum posita esset pecunia apud eas societates, unde erat attributa, binis centesimis feneratus est; deinde permultis civitatibus pro frumento nihil solvit omnino; postremo, si cui civitati solvit, tantum detraxit, quantum commodum fuit; nulli, quod debitum est, reddidit.

Prope centies) Nam ex duabus summis superioribus tantum efficitur centies vicies et bis; Gall. *millio unus, ducenta viginti millia librorum.* Sed maluit Orator numerum rotundare. Verres ergo toto triennio acceperat tres *milliones* nostratis pecuniae; praeterea sexcenta sexaginta librarum millia, frumenti decumani, et imperati solvendi nomine. Hort.

Ex aerario) Quomodo *ex aerario?* Deposita adhuc erat ea pecunia apud eas societates, unde erat attributa; ut mox dicet. Sed quod debetur aerario, proinde ac si in aerario esset, intelligitur. Id.

Omnem te hanc pecuniam domum tuam avertisse) Cod. Franc. 1: *omnem pecuniam domum tuam revertisse.*

Binis centesimis) Subauditur *menstruis.* Quae sunt, pro centenis, viginti quatuor in anno. Singulis calendis pars capitis, seu sortis, centesima, more et legibus creditori pendebatur, usurae nomine. Quae usura ideo *centesima* dicebatur, quod centesimo mense sortem aequaret. At ista Verres non contentus utpote leviori, eam duplicavit, et exegit binas centesimas menstruas ab ea publicanorum societate, apud quam posita erat illa pecunia, et pro qua, quasi pro deposito, usura nulla debebatur. Hort.

LXXI. Ac primum hoc ex te quaero, cui publicani ex Carpinatii literis gratias egerunt: pecunia publica ex aerario erogata, ex vectigalibus populi romani ad emendum frumentum attributa, fueritne tibi quaestui? Pensitaritne tibi binas centesimas? Credo te negaturum. Turpis enim est et periculosa confessio. Mihi autem hoc perarduum est demonstrare. Quibus enim testibus? publicanis? tractati honorifice sunt; tacebunt. Literis eorum? decreto decumanorum remotae sunt. Quo me igitur vertam? rem tam improbam, crimen tantae audaciae, tantaeque impudentiae, propter inopiam testium ac literarum praetermittam? Non faciam, iudices: utar teste: quo? L. Vettio Chilone, homine equestris ordinis honestissimo atque ornatissimo: qui isti ita amicus et necessarius est, ut, etiamsi vir bonus non esset, tamen, quod contra istum diceret, grave videretur: ita vir bonus est, ut, etiamsi inimicissimus isti esset, tamen eius testimonio credi oporteret. Admiratur et exspectat, quidnam Vettius dicturus sit. Nihil dicet ex tempore; nihil ex sua voluntate; nihil, ut ei utrumvis licuisse videatur. Misit in Siciliam literas ad Carpinatium, quum esset magister scripturae, et eius societatis publicanorum, quas ego Syracusis, apud Carpinatium in literarum allatarum libris, Romae, in literarum missarum apud magistrum Tullium, familiarem tuum,

Ex te quaero cui publicani) Vulgo *tu cui*. Pronomen *tu* ab Ernestio uncis inclusum resecui: Graevius illud ita defendit, ut mutatam esse constructionem dicat. Schellerus vocativum esse putat. Neutrum placet.

Literis eorum?) Sic Lambin. e MSS. Vulgo *publicani tractati — literae eorum.*

L. Vettio Chilone) In multis edd. est *P. Vettio Chilone.* Verum vidit Manutius; idque Beckius restituit. Nam alius est *P. Vettius*, huius Lucii frater, Verris quaestor.

Et eius societatis publicanorum) Olim vulgabatur *et sex publicanorum*. Lambinus *et societatis publicanorum*; cod. Vrsin. *et eius s. p.*

Quas ego Syracusis — inveni) In cod. Nann. ed. C. Steph. *quas ego Sy-*

inveni: quibus ex literis impudentiam fenerationis, quaeso, cognoscite. LITERAE MISSAE L. VETTII, P. SERVILII, C. ANTISTII, MAGISTRORVM. Praesto se tibi ait futurum Vettius, et observaturum, quemadmodum rationes ad aerarium referas: ut, si hanc ex fenore populo pecuniam non retuleris, reddas societati.

LXXII. Possumus hoc teste, possumus P. Servilii et C. Antistii, magistrorum, literis primorum hominum atque honestissimorum, possumus auctoritate societatis, cuius literis utimur, quod dicimus, obtinere? an aliqua firmiora, aut graviora quaerenda sunt? Vettius, tuus familiarissimus, Vettius, tuus affinis, cuius sororem habes in matrimonio, tuae frater uxoris Vettius, frater tui quaestoris, testatur impudentissimum tuum furtum, certissimumque peculatum (nam quo alio nomine pecuniae publicae feneratio est appellanda?). Recita reliqua. Scribam tuum dicit, Verres, huius perscriptorem fenerationis fuisse. Ei quoque magistri minantur in literis: etenim casu tum duo magistri fuerunt cum Vettio. Binas centesimas ab se ablatas ferendum non putant: et recte non putant. Quis enim hoc fecit unquam? quis denique conatus est facere, aut posse fieri cogitavit, ut quum senatus publicanos usura saepe iuvisset, magistratus a publicanis pecuniam pro usuris auderet auferre? Certe huic homini spes nulla salutis esset,

racusis in literarum missarum libris apud L. Tullium familiarem inveni.

Fenerationis) Cod. Nann. *feneratoris.*

Literis primorum hominum) *Literis* e cod. Nann. additum a C. Steph. Lamb. Grut. Graev. Beckio aliisque; sine causa idonea ab Ernestio deletum.

Scribam tuum dicit) Scil. Vettius. Ernestius reposuit *dicunt.*

Etenim casu) Vulgo *etenim casu scribae.* Sed recte Ernestius iudicavit *scribae* spurium esse.

Publicanos usura saepe iuvisset) Recte Hotom. Manut. sic explicant: *pecuniam iis utendam sine fenore dedisset.* Gronov. de pecunia vetere IV, 3 malebat *versura iuvisset* h. e. *mutuo* gratuito.

si publicani, hoc est, si equites romani iudicarent. Minor esse nunc, iudices, vobis disceptantibus debet: et tanto minor, quanto est honestius, alienis iniuriis, quam re sua commoveri. Quid ad haec respondere cogitas? Vtrum factum negabis? an tibi hoc licitum esse defendes? Negare qui potes? an ut tanta auctoritate literarum, tot testibus publicanis convincare? Licuisse vero qui? Si mehercule te tuam pecuniam, praetorem populi romani, in provincia feneratum docerem, tamen effugere non posses: sed publicam, sed ob frumentum decretam, sed a publicanis fenore accepto: hoc licuisse cuiquam probabis? quo non modo ceteri, sed tu ipse nihil audacius improbiusque fecisti. Non mehercule hoc, quod omnibus singulare videtur, de quo mihi deinceps dicendum est, possum, iudices, dicere audacius esse, aut impudentius, quod permultis civitatibus pro frumento nihil solvit omnino. Maior haec praeda fortasse est; sed illa impudentia certe non minor. Et, quoniam de illa feneratione satis dictum est, nunc de hac tota pecunia aversa, quaeso, cognoscite.

LXXIII. Siciliae civitates multae sunt, iudices, ornatae atque honestae; ex quibus in primis numeranda est civitas Halesina. Nullam enim reperietis aut officiis fideliorem, aut copiis locupletiorem, aut auctoritate graviorem. Huic iste in annos singulos, quum sexaginta tritici millia modium imperavisset, pro tritico nummos abstulit, quanti erat in Sicilia triticum: quos de publico nummos acceperat, retinuit omnes. Obstipui, iudices, quum hoc mihi primum Ha-

Tuam pecuniam) Sic melius edd. Ven. Naug. Manut. Vulgo *pecuniam tuam*.

Populi Romani) Vulgo *non populi Romani*. At in marg. Lamb. e cod. MS. notatur lectio *praetorem in provincia*: quod recepi, servato tamen *populi Romani*.

Obstipui) Hanc formam quae est

lesiae demonstravit in senatu Halesinorum homo summo ingenio, summa prudentia, summa auctoritate praeditus, halesinus Aeneas; cui senatus dederat publice, ut mihi fratrique meo gratias ageret, et simul, qui nos ea, quae ad iudicium pertinerent, doceret. Demonstrat, hanc istius consuetudinem ac rationem fuisse: quum omnis frumenti copia decumarum nomine penes istum esset redacta, solitum esse pecuniam cogere a civitatibus; frumentum improbare; quantum frumenti Romam esset mittendum, tantum de suo quaestu, ac de sua copia frumenti mittere. Posco rationes; inspicio literas; video frumenti granum Halesinos, quibus LX millia modium imperata erant, nullum dedisse; pecuniam Volcatio, Timarchidi, scribae dedisse. Reperio genus huiusmodi, iudices, praedae, ut praetor, qui frumentum emere debebat, non emat, sed vendat: pecunias, quas civitatibus distribuere debebat, eas omnes avertat atque auferat. Non mihi iam furtum, sed monstrum ac prodigium videbatur: civitatum frumentum improbare, suum probare; quum suum probasset, pretium ei frumento constituere; quod constituisset, id civitatibus auferre; quod a populo romano accepisset, tenere.

LXXIV. Tot videtis esse in uno furto peccatorum gradus, ut si singulis insistere velim, progredi ipse non possim. Improbas frumentum siculum. Quid?

in codd. Nann. et Fabr. praeeunte Beckio recepi pro vulg. *obstupui*.

Cui senatus dederat publice) Vulgo additur *causam*, merito ab Ernestio reiectum, ut insititium. Idem *qui* post *simul* delendum putabat. Paulo post *fratri*, scil. *patrueli*.

Solitum esse) *Istum* h. l. male repetitum, Ernestio auctore, delevi.

Tot videtis) Vulgo *quot vultis*. Id, quoquo te vertas, incommodum est. Itaque recepi Ernestii correctionem, *tot videtis*.

Progredi ipse non possim) Sic Hotom. et Lambin. Vulgo *progredi iste non possit*. Significat Cicero, si omnia in uno furto peccata vellet explicare, sibi tempus defuturum.

ipse quod mittis? peculiarem habes aliquam Siciliam, quae tibi ex alio genere frumentum suppeditare possit? Quum senatus decernit, ut ematur in Sicilia frumentum, aut quum populus iubet, hoc, ut opinor, intelligit, ex Sicilia siculum frumentum apportari oportere. Tu, quum civitatum Siciliae vulgo omne frumentum improbas, num ex Aegypto, aut ex Syria frumentum Romam mittis? Improbas halesinum, cephaloeditanum, thermitanum, amestratinum, tyndaritanum, herbitense, multarum praeterea civitatum. Quid accidit tandem, ut horum populorum agri frumentum eiusmodi, te praetore, ferrent, quod nunquam antea, ut neque tibi, neque populo romano posset probari, praesertim quum ex iisdem agris, eiusdemque anni frumentum ex decumis Romam mancipes advexissent? quid acciderat, ut ex eodem horreo decumanum probaretur, emptum non probaretur? Dubiumne est, quin ista omnis improbatio cogendae pecuniae causa nata sit? Esto: improbas halesinum; habes ab alio populo, quod probes. Eme illud, quod placet; missos fac eos, quorum frumentum improbasti. Sed ab iis, quos repudias, exigis tantum pecuniae, quantum ad eum numerum frumenti satis sit, quem civitati imperas. Dubium est, quid egeris? In medimna singula video ex literis publicis tibi Halesinos HS quinos denos dedisse. Ostendam ex tabulis locupletissimorum aratorum, eodem tempore neminem in Sicilia pluris frumentum vendidisse.

Quid accidit tandem ut) Lambin. rescripsit *quid accidit tandem cur.* Idem tamen scribi posse animadvertit *qui accidit tandem ut.*

Vt neque tibi) Post *ut* in edd. plerisque additur *neque mihi*; abest autem ed. Ven. et recte delevit Beckius.

Emptum non probaretur?) *Emptum improbaretur* Lambin.

Quem civitati imperas) *Quem civitati imperas emendum*, Lambin. e MS.

LXXV. Quae est ergo ista ratio, aut quae potius amentia, frumentum improbare id, quod ex eo loco sit, ex quo senatus et populus romanus emi voluerit; ex eo acervo, ex quo partem tu idem, decumarum nomine, probaris; deinde a civitatibus pecunias, ad emendum frumentum, cogere, quum ex aerario acceperis? Vtrum te lex Terentia Siculorum an populi romani pecunia frumentum ab Siculis emere iussit? Iam vero ab isto omnem illam ex aerario pecuniam, quam his oportuit civitatibus pro frumento dari, lucrifactam videtis. Accipis enim HS quinos denos pro medimno. Tanti enim est illo tempore medimnum. Retines HS XVII. Tanti enim est frumentum siciliense ex lege aestimatum. Quid interest, utrum hoc feceris, an frumentum non improbaris, sed frumento probato et accepto, pecuniam publicam tenueris omnem, neque quidquam ulli dissolveris civitati, quum aestimatio legis eiusmodi sit, ut ceteris temporibus tolerabilis Siculis, te praetore etiam grata esse debuerit? Est enim modius lege HS III aestimatus: fuit autem, te praetore, ut tu in multis epistolis ad amicos tuos gloriaris, HS II s. Sed fuerit HS III, quoniam tu tantum a civitatibus in modios singulos exegisti. Quum, si solveres Siculis tantum, quantum te populus romanus iusserat, aratoribus fieri gratissimum posset: tu non modo eos accipere, quod opor-

Vtrum te lex Terentia — iussit?) Sic concinnius Lambinus edidit: Vulgo *utrum te lex Terentia Siculorum, pecunia frumentum emere a Siculis, an populi Romani pecunia frumentum ab Siculis emere iussit.*

HS XVII) Sic Hotom. et Lamb. Vulgo edebatur *XII* cod. Nann. XXI.

HS II s.) Hanc scripturam Lambin. in antiquissimo cod. invenit, eoque et Garatono auctoribus recepit Beck. Significat: *duobus sestertiis et semisse.* Neque vero aliter ratio constat. Verres enim pro singulis medimnis acceperat *HS* XV. Ergo *modius* i. e. sexta pars medimni esse debebat *HS* II *cum semisse.*

HS III) Cod. Nann. *HS III S.*

tebat, noluisti; sed etiam dare, quod non debebant, coëgisti. Atque haec ita gesta esse, iudices, cognoscite et ex literis publicis civitatum, et ex testimoniis publicis: in quibus nihil fictum, nihil ad tempus accommodatum intelligetis. Omnia, quae dicimus, rationibus populorum non interpositis, neque perturbatis, neque repentinis, sed certis, institutis, ordine relata atque confecta sunt. Recita rationes Halesinorum. Cui pecuniam datam dicit? dic, dic etiam clarius. VOLCATIO, TIMARCHIDI, MAEVIO.

LXXVI. Quid est, Verres? ne illam quidem tibi defensionem reliquam fecisti, mancipes in istis rebus esse versatos? mancipes frumentum improbasse? mancipes pretio cum civitatibus decidisse, et eosdem abs te illarum civitatum nomine pecunias abstulisse; deinde ipsos sibi frumentum coëmisse; nihil haec ad te pertinere? Mala mehercule ac misera defensio, praetorem hoc dicere: Ego frumentum neque attigi, neque inspexi; mancipibus potestatem probandi improbandique permisi; mancipes a civitatibus pecunias extorserunt; ego autem, quam pecuniam populis dare debui, mancipibus dedi. Mala est haec quidem, ut dixi, ac potius perdita defensio criminis; sed tamen hac ipsa tibi, si uti cupias, non licet; vetat te Volcatius, tuae tuorumque deliciae, mentionem mancipis facere. Timarchides autem, columen familiae

Interpositis) Lambin. *interpolatis.*

Sed certis institutis ordine) Ern. coniicit *certo institutis ordine;* vulgato sane melius. Nisi forte sic placeat: *sed certis, institutis, ordine confectis relata sunt.*

Mala) Sic Graev. Gron. alii ex edd. pr. et cod. Franc. Olim *magna.*

Inspexi) Sic cod. Nann. quod cum C. Steph. et Lamb. recepi, utpote significantius quam vulg. *adspexi.*

Ac potius perdita) Haec verba, praeeunte Graevio, e cod. Fabric. assumpsi, quae in ceteris edd. omittuntur. Sic II, 62, *defensionem miseram ac perditam.* Alia in cod. Fabr. hic interpolata nil moror.

vestrae, premit fauces defensionis tuae; cui simul et Volcatio pecunia a civitate numerata est. Iam vero scriba tuus annulo aureo suo, quem ex his rebus invenit, ista te ratione uti non sinet. Quid igitur est reliquum, nisi uti fateare, te Romam frumentum emptum Siculorum pecunia misisse, publicam pecuniam domum tuam convertisse? O consuetudo peccandi, quantam habes iucunditatem in improbis et audacibus, quum poena abfuit et licentia consequuta est! Iste in hoc genere peculatus non nunc primum invenitur, sed nunc demum tenetur. Vidimus huic ab aerario pecuniam numerari quaestori ad sumptum exercitus consularis; vidimus paucis post mensibus et exercitum et consulem spoliatum. Illa omnis pecunia latuit in illa caligine ac tenebris, quae totam rempublicam tum occuparant. Iterum gessit hereditariam quaesturam cum Dolabella; magnam pecuniam avertit; sed eius rationem cum damnatione Dolabellae permiscuit. Commissa est pecunia tanta praetori. Non reperietis hominem timide nec leviter haec improbissima lucra ligurrientem; devorare omnem pecuniam publicam non dubitavit. Ita serpit illud insitum in natura malum, consuetudine peccandi libera, finem ut audaciae statuere ipse sibi non possit. Tenetur igitur aliquando, et in rebus tum maximis, tum manifestis tenetur. Atque in eam fraudem mihi videtur divinitus incidisse, non solum

Ista te ratione) Lamb. *oratione.*

Convertisse?) Lambin. *avertisse.* Idem in marg. notat apud alios vel *averrisse*, vel *converrisse* legi.

Occuparant) Sic Lambin. Vulgo *occupaverant.*

Hereditariam quaesturam) Malleolo quaestore mortuo. Hereditariam vocat, quod eam ut hereditatem quandam accepit, in qua lucri plurimum faceret. Lib. I: *C. Malleolo, quaestore Cn. Dolabellae occiso, duas sibi hereditates venisse arbitratus est, unam quaestoriae procurationis, alteram tutelae.* MANVT.

ut eas poenas quas proxime meruisset, solveret, sed ut illa etiam scelera eius in Carbonem et in Dolabellam vindicarentur.

LXXVII. Etenim nova quoque alia res exstitit, iudices, in hoc crimine, quae tollat omnem dubitationem superioris illius decumani criminis. Nam, ut illud missum faciam, permultos aratores in alteras decumas, et in haec ɪↄccc millia modium, quod emptum populo romano darent, non habuisse, sed a tuo procuratore, hoc est ab Apronio, emisse; ex quo intelligi potest, nihil te aratoribus reliqui fecisse; ut hoc praeteream, quod multorum est testimoniis expositum: potest illo quidquam esse certius, in tua potestate, atque in tuis horreis omne frumentum Siciliae, per triennium, atque omnes fructus agri decumani, fuisse? Quum enim a civitatibus pro frumento pecuniam exigebas, unde erat frumentum, quod Romam mitteres, si tu id non omne clausum et compressum possidebas? Itaque in eo frumento primus tibi ille quaestus fuit ipsius frumenti, quod erat ereptum ab aratoribus: alter, quod id frumentum improbissime per triennium partum, non semel, sed bis, neque uno, sed duobus pretiis, unum et idem frumentum vendidisti semel civitatibus, HS xv in medimnum; iterum populo romano, a quo HS xviii in medimna, pro eodem illo frumento abstulisti. At enim frumentum Centuripinorum, et Agrigentinorum, et nonnullorum fortasse praeterea probasti, et his populis pecuniam dissolvisti. Sint aliquae

Quod multorum est testimoniis) Sic Lambin. e cod. Vrsin. Vulgo *quod in multis est testimoniis.*

Frumentum vendidisti) *Frumentum* Ern. deleri maluit. Mihi vero Cic. scripsisse videtur: *alter quod unum et idem frumentum improbissime per triennium partum — sed duobus pretiis vendidisti.*

HS xviii) Cod. Naun. *xxi*. Olim edebatur *xii*.

civitates in eo numero, quarum frumentum improbare nolueris. Quid tandem? his civitatibus omnisne pecunia, quae pro frumento debita est, dissoluta est? Vnum mihi reperi, non populum, sed aratorem; vide, quaere, circumspice, si quis forte est ex ea provincia, in qua tu triennium praefuisti, qui te nolit perisse; unum, inquam, da mihi ex illis aratoribus, qui tibi vel ad statuam pecuniam contulerunt, qui sibi dicat pro frumento omne esse, quod oportuerit, solutum. Confirmo, iudices, neminem esse dicturum.

LXXVIII. Ex omni pecunia, quam aratoribus solvere debuisti, certis nominibus deductiones fieri solebant: primum pro spectatione et collybo, deinde pro nescio quo cerario. Haec omnia, iudices, non rerum certarum, sed furtorum improbissimorum sunt vocabula. Nam collybus esse qui potest, quum utantur omnes uno genere nummorum? Cerarium vero quid? Quomodo hoc nomen ad rationes magi-

Pro spectatione) Id est, exploratione, et probatione pecuniae. *Spectatores* pecuniae alio nomine *Nummularii* appellabantur. Eorum diligentiae erat inspicere nummos, qui ad se deferebantur, et explorare an probi essent; cuius auri; an non subaerati; an aequi ponderis; an bonae fusionis etc. Hinc sumpta metaphora Chaerea lepide dicit se elegantem esse *formarum spectatorem*, apud Terentium in Eunuch. act. III, sc. 5, v. 18. HOTT.

Collybo) Id est, permutatione. *Collybus* proprie significat nummulum aereum, cui bos esset impressus. Sed quia minutis hisce nummis permutari soleret aurum argentumque, hinc factum, ut generatim pro pecuniae permutatione dici coeperit: et latius etiam, ut hoc loco, accipitur, pro intertrimento nummorum ex permutatione pecuniae, quae fieri solet apud nummularium. Nam pecunia, quam quis habet, quum aut abrogata est, aut non accepta in ea provincia, in qua debet expendi, tum illa permutatur; et nummulario permutanti, pro permutatione dantur nummi aliquot, lucri nomine. Quod lucrum etiam *Collybus* appellatur. ID.

Cerarium) Erat pecunia quam Verres exigebat pro cera, seu pro ceratis tabulis, in quas erogatam aratoribus pecuniam scribae referebant. Sic hodie publicanorum servi pro schedula acceptilationis, Gall. *pour la quittance*, denarios aliquot exigunt. ID.

stratus, quomodo ad pecuniam publicam allatum est? Nam illud genus tertium deductionis erat eiusmodi, quasi non modo liceret, sed etiam oporteret: nec solum oporteret, sed plane necesse esset. Scribae nomine de tota pecunia binae quinquagesimae detrahebantur. Quis tibi hoc concessit? quae lex? quae senatus auctoritas? quae porro aequitas, ut tantam pecuniam scriba tuus auferret, sive de aratorum bonis, sive de populi romani vectigalibus? Nam si potest ista pecunia sine aratorum iniuria detrahi, populus romanus habeat, praesertim in tantis aerarii angustiis; sin autem et populus id voluit, et aequum ita est, solvi aratoribus, tuus apparitor parva mercede populi conductus, de aratorum bonis praedabitur? et in hac causa scribarum ordinem in me concitabit Hortensius? et eorum commoda a me labefactari, atque oppugnari iura dicet? quasi vero hoc scribis ullo exemplo sit aut ullo iure concessum.

LXXIX. Quid ego vetera repetam? aut quid eorum scribarum mentionem faciam, quos constat sanctissimos homines atque innocentissimos fuisse? Non me fugit, iudices, vetera exempla pro fictis fabulis iam audiri atque haberi. In his temporibus versabor miseris ac perditis. Nuper, Hortensi, quaestor fuisti. Quid tui scribae fecerint, tu potes dicere: ego de meis hoc

Scribae nomine de tota pecunia binae quinquagesimae detrahebantur) Hoc per se apertum fiet apertius, si dixeris de quinquaginta, verbi gratia, nummis duos nummos in lucrum scribae fuisse detractos, ita ut, pro quinquaginta qui deberentur, arator octo et quadraginta tantum acciperet. Sic supra c. 49, summa decumarum Leontini tres quinquagesimas addere coacti; pro centum v. g. millibus modium, centum et sex millia dederunt. Nam sex millia sunt tres quinquagesimae centum millium. Id.

Auferret) Cod. Naun. *averreret* Graev. Gruter. alii receperunt. Lamb. Lall. *averteret.*

Oppugnari iura) Vulg. *oppugnari iniuria.* Sed *iura* e cod. Naun. assumpserunt Lamb. C. Steph. Graev. Ern. qui tamen utrumque maluit abesse.

dico, quum in eadem ista Sicilia pro frumento civitatibus pecuniam solverem, et mecum duos frugalissimos homines scribas haberem, L. Mamilium et L. Sergium, non modo istas duas quinquagesimas, sed omnino nummum nullum cuiquam esse deductum. Dicerem, hoc mihi totum esse attribuendum, iudices, si illi unquam a me hoc postulassent, si unquam omnino cogitassent. Quamobrem enim scriba deducat, ac non potius mulio, qui advexit? tabellarius, cuius adventu certiores facti? praeco, qui adire iussit? viator, ac Venerius, qui fiscum sustulit? Quae pars operae aut opportunitatis in scriba est, [1] cur ei non modo merces tanta detur, sed cur cum eo tantae pecuniae partitio fiat? Ordo est honestus. Quis negat? aut quid ea res ad hanc rem pertinet? Est vero honestus, quod eorum hominum fidei tabulae publicae periculaque magistratuum committuntur. Itaque ex his scribis, qui digni sunt illo ordine, patribus familias, viris bonis atque honestis, percontamini, quid sibi istae quinquagesimae velint. Iam omnes intelligetis, novam rem totam atque indignam videri. Ad eos me scribas revoca, si placet: noli hos colligere,

Advexit) *Advexerit* MSS. et edd. pr. Nonnullae edd. *adduxerit*. Lambin dedit *advexit*. Sane aptior est indicativus, et respondet indicativis in sequentibus membris.

Advexit) Pecuniam. *Certiores facti* aratores venerunt ad praetorem. *Qui adire*; qui eos, quum ad praetorem venerunt, nominatim vocavit. *Qui fiscum sustulit*; qui saccos plenos pecuniae, quae numeranda erat aratoribus, sustinuit, et attulit. Hort.

Certiores facti) Vulgo additur *petiverunt*; quod est a glossatore.

(1) Schütz V. C. signo interrogationis hic distinguit. Typ. T.

Periculaque magistratuum) *Pericula* hoc loco sunt libelli, seu tabulae, quibus aliquid consignatur. Magistratuum administrationis tabulas scribae diligenter conficiebant, ex quibus postea ratio istius administrationis senatui reddi posset; ideo iis, quibus illae tabulae committuntur, *magistratuum pericula* committi aptissime dicuntur; id est, tabulae ex quibus senatus periculum seu documentum capiet, recte ne, an secus provincia administrata fuerit. Hort.

Noli hos colligere) Similes Verris

qui nummulis corrogatis de nepotum donis, ac de scenicorum corollariis, quum decuriam emerunt, ex primo ordine explosorum in secundum ordinem civitatis se venisse dicunt. Eos scribas tecum disceptatores huius criminis habebo, qui istos scribas esse moleste ferunt. Tametsi quum in eo ordine videamus esse multos non idoneos, qui ordo industriae propositus est et dignitati: mirabimur, turpes aliquos in eo esse, quo cuivis licet pretio pervenire?

LXXX. Tu ex pecunia publica HS tredecies scribam tuum permissu tuo quum abstulisse fateare, reliquam tibi ullam defensionem putas esse? hoc ferre quemquam posse? hoc quemquam denique nunc tuorum advocatorum animo aequo audire arbitrare? Qua in civitate C. Catoni, clarissimo viro, consulari homini,

scribae, quem Orator scenicum fuisse significat, ineptum quidem, et ex iis maxime qui explodereritur; sed qui tamen ab iis qui suas opes in ludos profundebant, scenicisque corollaria praebebant, locupletatus, locum in aliqua scribarum decuria coëmerat. *Nepotes*, ii dicuntur, qui temere et inconsulte largiendo; qui epulis, ludis, compotationibus patrimonia sua offundunt. Hi solebant in theatro saepe, ad ostendendam suam liberalitatem, pecunia, aut aliis muneribus histriones donare. *Corollarium* dicitur id, quod additur praeter debitum. Fit a corollis, quae actoribus, quum placuerant, in scena olim dari solebant. ID.

Quum decuriam) Id est, locum in aliqua scribarum decuria. Porro *decuriae* erant collegia, in quibus librarii, scribae, lictores, viatores, nomenclatores, accensi magistratuum Romanorum censebantur. H. VALESIVS *ad Amm. Marc.* l. XX.

Explosorum) Histriones, quum eorum actio, ac pronuntiatio non probatur, exsibilantur, et exploduntur. In iis fuisse videtur scriba Verris, antequam decuriam emeret. Primus ordo explosorum deterrimos significat histriones; in quo festive Cicero, quum videtur laudare, dicens *primus ordo*, vituperat, subiungens *explosorum*. MANVT.

In secundum ordinem) Is equester ordo. Primus erat senatorius. *Se venisse dicunt*: non quod revera venerint; sed quod venisse se sibi videantur; quia decuriam emerunt, unde in equestrem ordinem ascendi solet. ID.

In eo ordine) Nempe senatorio, ad quem nemo potest, si recte agatur, nisi industria et dignitate pervenire.

Turpes aliquos) Sic cod. Nann. olim *aliquot*.

C. Catoni) Iudicatus est Cato de provincia praedatus fuisse ad sestertium decem et octo millia (Gall. 1800

HS XVIII millibus lis aestimata sit, in eadem civitate apparitori tuo esse concessum, ut HS uno nomine tredecies auferret? Hinc ille est annulus aureus, quo tu istum in concione donasti; quae tua donatio singulari impudentia praedita, nova Siculis omnibus, mihi vero etiam incredibilis videbatur. Saepe enim nostri imperatores, superatis hostibus, optime re publica gesta, scribas suos annulis aureis in concione donarunt: tu vero quibus rebus gestis, quo hoste superato, concionem, donandi causa, advocare ausus es? Neque enim solum scribam tuum annulo, sed etiam virum fortissimum ac tui dissimillimum, Q. Rubrium, excellentem virtute, auctoritate, copiis, corona et phaleris, et torque donasti, M. Cossutium, sanctissimum virum, atque honestissimum, M. Castritium, summo splendore, ingenio, gratia praeditum. Quid haec sibi horum trium civium romanorum dona voluerunt? Siculos praeterea, potentissimos nobilissimosque donasti; qui non, quemadmodum sperasti, tardiores fuerunt, sed ornatiores tuo iudicio ad testimonia dicunda venerunt. Quibus ex hostium spoliis, de qua victoria, qua ex praeda aut quibus manubiis haec abs te donatio constituta est? an quod, te praetore, paucorum adventu myoparonum, classis pulcherrima, Siciliae propugnaculum, praesidiumque provinciae, piratarum manibus incensa est? an quod ager syracusanus praedonum incendiis, te praetore, vastatus est? an quod forum syracusanum navarcho-

liv.) atque nulla dignitatis hominis, aut tenuitatis pecuniae habita ratione, ut eam restitueret, condemnatus est. Consul fuit C. Cato anno 639. Ex consulatu Macedoniam administravit, ex qua repetundarum est damnatus. Hott.

Donasti) Atque equitem fecisti: nam annulus erat equitum Rom. insigne. Id.

Aut quibus manubiis) *Quibus* addendum esse vidit Ern. Perperam in MSS. et edd. omissum.

rum sanguine redundavit? an quod in portu syracusano piraticus myoparo navigavit? Nihil possum reperire, quamobrem te in istam amentiam incidisse arbitrer: nisi forte id egisti, ut hominibus ne oblivisci quidem rerum tuarum male gestarum liceret. Annulo est aureo scriba donatus, et ad eam donationem concio est advocata. Quod erat os tuum, quum videbas in concione eos homines, quorum ex bonis iste annulus aureus donabatur, qui ipsi annulos aureos posuerant, liberisque detraxerant, ut esset, unde scriba tuus hoc tuum munus ac beneficium tueretur? quae porro praefatio tuae donationis fuit? Illa scilicet vetus atque imperatoria? «Quando tu quidem in proelio, in bello, in re militari;» cuius ne mentio quidem, te praetore, ulla facta est. An illa «Quandoquidem tu nulla unquam mihi in cupiditate ac turpitudine defuisti: omnibusque in iisdem flagitiis mecum et in legatione, et in praetura, et hic in Sicilia versatus es: ob hasce res, quoniam te locupletavi, hoc annulo aureo dono.» Vera haec fuisset oratio. Non enim iste annulus aureus abs te datus, istum virum fortem, sed hominem locupletem esse declarat. Ita eundem annulum ab alio datum, testem virtutis duceremus: abs te donatum, comitem pecuniae iudicamus.

LXXXI. Dictum, iudices, est de decumano frumento: dictum de empto: extremum et reliquum est, de aestimato. Quod quum magnitudine pecuniae, tum

Vt esset) Recte hoc Gronov. e cod. Franc. dedit. Vulgo *essent*.

Vt esset, unde scriba tuus) Vt census equestris tuo scribae conficeretur, unde ius haberet annuli illius gestandi, qui muneris ac beneficii tui est. Census equestris sestertium erat quadringentorum millium. (Gall. 40000 *liv.*). Hort.

De aestimato) De quo haec habe: Dabat praetori provincia frumenti in cellam, seu ad usus domesticos, certum modiorum numerum; quorum singuli quaternis sestertiis solveban-

iniuriae genere quemvis debet commovere: tum vero eo magis, quod ad hoc crimen non ingeniosa aliqua defensio, sed improbissima confessio comparatur. Nam quum ex senatusconsulto et ex legibus frumentum ei in cellam sumere liceret, idque frumentum senatus ita aestimasset, quaternis HS tritici modium; binis, hordei: iste, numero ad summam tritici adiecto, tritici modios singulos cum aratoribus denariis ternis aestimavit. Non est in hoc crimen, Hortensi; ne forte ad hoc meditere, multos saepe viros bonos, et fortes, et innocentes cum aratoribus et cum civitatibus frumentum, in cellam quod sumi oporteret, aestimasse, et pecuniam pro frumento abstulisse. Scio, quid soleat fieri: scio, quid liceat. Nihil, quod antea fuerat in consuetudine bonorum, nunc in istius facto reprehenditur. Hoc reprehendo, quod, quum in Sicilia HS II tritici modius esset, ut istius epistola ad te missa declarat, summum HS ternis, id quod et testimoniis omnibus et tabulis aratorum planum factum antea est: tum iste pro tritici modiis singulis ternos ab aratoribus denarios exegit. Hoc crimen est; ut intelligas, non ex aestimatione, neque ex ternis dena-

tur aratoribus, ex senatusconsulto. Licebat praetori pro frumento pecuniam, si vellet, accipere; non illam solum ex senatus decreto constitutam, sed tantam quantam in singulos modios ipse pro iure suo constituerat. Itaque in ea re, ut ait Asconius, avarissimi quique praetores infinitam pecuniam contrahebant, iniquum pretium sociis imperando. Id.

Quum magnitudine) Ita cod. Nann. Olim *tum magnitudine*.

Non ex aestimatione) Non ex eo Verrem reprehendo, quod frumentum aestimarit; quia id iam antea ab aliis factum scio; neque ex eo maxime, quod ternos denarios pro singulis modiis acceperit; potuit enim in caritate annonae modius tanto aestimari. Sed ex eo illum reprehendo, quod modiorum, qui dari debebant, numerum auxerit; et quod, in vilitate annonae, modiorum singulorum aestimationem ad ternos denarios produxerit. Hoc crimen est. Atque adeo non avaritiam praetoris, sed eius impudentiam, quod illa coauctione consuetudinem, leges, et instituta violarit, accuso. Porro, *annona*, pro frumento praetoris annuo

riis pendere crimen, sed ex coauctione annonae atque aestimationis.

LXXXII. Etenim haec aestimatio nata est, iudices, initio non ex praetorum, aut consulum, sed ex aratorum atque civitatum commodo. Nemo enim fuit initio tam impudens, qui quum frumentum deberetur, pecuniam posceret. Certe hoc ab aratore primum est profectum, aut ab ea civitate, cui imperabatur: quum aut frumentum vendidisset, aut servare vellet, aut in eum locum, quo imperabatur, portare nollet: petivit in beneficii loco, et gratiae, ut sibi pro frumento, quanti frumentum esset, dare liceret. Ex huiuscemodi principio, ex liberalitate atque accommodatione magistratuum, consuetudo aestimationis introducta est. Sequuti sunt avariores magistratus: qui tamen in avaritia sua non solum viam quaestus invenerunt, verum etiam exitum ac rationem defensionis. Instituerunt semper ad ultima ac difficillima ad portandum loca frumentum imperare, ut vecturae difficultate, ad quam vellent, aestimationem pervenirent. In hoc genere facilior est existimatio, quam reprehensio, ideo quod eum, qui hoc facit, avarum possumus existimare, crimen in eo constituere non

sumitur hoc loco. Nam alias rerum omnium ad victum pertinentium, sed maxime rei frumentariae proventum annuum significat. Annonam veteres pro Dea coluerunt. Declarat inscriptio vetus, *Divae Annonae*, apud Voss. in etymol. et *Annonae Sanctae*, apud Gruter. p. 81. HORT.

Sed ex coauctione) In cod. Ox. ψ est *coniunctione*. Verum est *coauctione*; simul enim auxerat Verres annonam, et aestimationem. Primum enim ad summam modiorum tritici in cellam sibi debitorum numerum adiecerat; deinde singulos tritici modios, qui *HS* quaternis aestimandi erant, ternis denariis, h. e. duodenis sestertiis aestimavit.

Ex huiuscemodi principio) Sic ed. Ven. Naug. Manut. Beck. Plerique *huiusmodi*.

Ex liberalitate) Vulgo *atque ex*. Sed *atque* melius abest cod. Franc.

Difficillima ad portandum loca) Ita rectius cod. Fabr. auctoritate Lambin. haec verba ordinavit. Vulgo *difficillima loca ad portandum*.

tam facile possumus; quod videtur concedendum magistratibus nostris esse, ut iis, quo loco velint, frumentum accipere liceat. Itaque hoc est, quod multi fortasse fecerunt: sed ita multi, ut ii, quos innocentissimos meminimus, aut audivimus, non fecerint.

LXXXIII. Quaero nunc a te, Hortensi, cum utris tandem istius factum collaturus es? cum iis, credo, qui benignitate adducti, per beneficium et gratiam civitatibus concesserunt, ut nummos pro frumento darent. Ita credo, petiisse ab isto aratores, ut, quum HS ternis tritici modium vendere non possent, pro singulis modiis ternos denarios dare liceret. An, quoniam hoc non audes dicere, illuc confugies, vecturae difficultate adductos, ternos denarios dare maluisse? Cuius vecturae? quo ex loco, in quem locum ne portarent? Philomelio ne Ephesum? Video quid inter annonam interesse soleat; video quot dierum via sit; video Philomeliensibus expedire, quanti Ephesi sit frumentum, tantum dare potius in Phrygia, quam Ephesum portare, aut ad emendum frumentum Ephesum pecuniam et legatos mittere. In Sicilia vero quid eiusmodi? Enna mediterranea est maxime. Coge, ut ad aquam tibi, id quod summi iuris est, frumentum Ennenses metiantur: vel Phintiam, vel Halesam, vel

Sed ita multi) Vulg. *et ita multi.* Bene autem Manutius *sed ita multi*, quo significatur, multos fortasse fecisse, hac tamen cum exceptione, ut innocentissimi, quos meminerit aut viderit, non fecerint.

Ita credo) Εἰρωνικῶς, ut saepe alias.

An, quoniam hoc) Male e cod. Nann. Grut. Graev. addiderunt *quum.*

Philomelione Ephesum?) An a Philomelio, verbi gratia, urbe Phrygiae, ultra montes posita, Ephesum usque portandum erat frumentum? quod iter passuum ducentorum triginta millium difficile vecturis faciunt anfractus diversi, variique flexus Maeandri. Hort.

Video) Scio frumenti pretium non idem esse omnibus in locis: potest enim pluris esse Ephesi, quam Philomelii. Id.

Catinam, loca inter se maxime diversa, eodem die, quo iusseris, deportabunt. Tametsi ne vectura quidem opus est. Nam totus quaestus hic, iudices, aestimationis ex annonae natus est varietate. Hoc enim magistratus in provincia assequi potest, ut ibi accipiat, ubi est carissimum. Ideo valet ista ratio aestimationis in Asia; valet in Hispania; valet in his provinciis, in quibus unum pretium frumento esse non solet. In Sicilia vero quid cuiusquam intererat, quo loco daret? neque enim portandum erat: et, quo quisque vehere iussus esset, ibi tantidem frumentum emeret, quanti domi vendidisset.

LXXXIV. Quamobrem, si quid, Hortensi, docere vis ab isto simile in aestimatione, atque a ceteris, esse factum, doceas oportet, aliquo in loco Siciliae, praetore Verre, ternis denariis tritici modium fuisse. Vide, quam tibi defensionem patefecerim; quam iniquam in socios, quam remotam ab utilitate reipublicae, quam seiunctam a voluntate atque sententia legis. Tu, quum tibi ego frumentum in meis agris, atque in mea civitate, denique quum in iis locis, in quibus es, versaris, rem geris, provinciam administras, paratus sim dare, angulum mihi aliquem eligas provinciae reconditum ac derelictum? iubeas ibi me metiri, quo portare non expediat? ubi emere non possim? Improbum facinus, iudices, non ferendum, nemini lege concessum, sed fortasse adhuc in nullo etiam vindicatum. Tamen ego hoc, quod ferri nego posse, Verri, iudices, concedo et largior. Si ullo in loco eius provinciae frumentum tanti fuit, quanti iste aestimavit, hoc crimen in istum reum valere oportere non arbi-

Quamobrem si — docere vis) Vulgo additur *aliquid*, quod auctore Garatono delevi. Lambinus edidit: *quamobrem si vis Hortensi docere aliquid etc.*

tror. Verum enimvero quum esset HS binis, aut etiam ternis, quibusvis in locis provinciae duodenos sestertios exegisti. Si mihi tecum neque de annona, neque de aestimatione tua potest esse controversia, quid sedes? quid exspectas? quid defendes? Vtrum tibi pecuniae conciliatae videntur adversum leges, adversum rem publicam, cum maxima sociorum iniuria; an vero id recte, ordine, e republica, sine cuiusquam iniuria factum esse defendes? Quum tibi senatus ex aerario pecuniam prompsisset, et singulos tibi denarios adnumerasset, quos tu pro singulis modiis aratoribus solveres, quid facere debuisti?

LXXXV. Si, quod L. Piso ille Frugi, qui legem de pecuniis repetundis primus tulit, quum emisses, quanti esset, quod superaret pecuniae, retulisses; si, ut ambitiosi homines, aut benigni, quum pluris senatus aestimasset, quam quanti esset annona, ex senatus aestimatione, non ex annonae ratione, solvisses: sin, ut plerique faciunt, in quo etiam erat aliquis quaestus, sed is honestus, atque concessus, frumentum, quoniam vilius erat, ne emisses: sumpsisses id nummorum, quod tibi senatus, cellae nomine, concesserat. Hoc vero quid est? quam habet rationem, non quaero aequitatis, sed ipsius improbitatis atque impudentiae? Neque enim est fere quidquam, quod homines palam facere audeant in magistratu, quamvis improbi, quin eius facti, si non bonam, at aliquam rationem afferre soleant. Hoc quid est? Venit praetor; «Frumentum,

Pecuniae conciliatae) Lambin. *pecuniae coactae conciliatae.*

Frumentum) Dialogismus praetorem inter, et aratorem. *Optime*, inquit arator. *Modium*, ait praetor, *emam denario*, seu quatuor sestertiis. *Benigne etc.* ait arator. *Vendere*, subauditur, hic in provincia. *Mihi etc.* verba praetoris. *Nam*, pro sed. *Me ad denarios etc.* Me pecuniam pro frumento accepturum. *Necesse est*, ut ego dem pecuniam. *Video esse*, inquit Verres. *Quid ergo?* verba aratoris. *Dederit*, quos possis retinere;

inquit, me abs te emere oportet ». Optime. « Modium denario. » Benigne, ac liberaliter: nam ego tribus HS non possum vendere. « Mihi frumento non opus est: nummos volo. » Nam speraveram, inquit arator, me ad denarios perventurum: sed, si ita necesse est, quanti frumentum sit, considera. « Video esse binis HS. » Quid ergo a me tibi nummorum dari potest, quum senatus tibi quaternos HS dederit? — Quid poscat, attendite; et vos, quaeso, simul, iudices, aequitatem praetoris attendite. « Quaternos HS, quos mihi senatus decrevit, et ex aerario dedit, ego habebo, et in cistam transferam ex fisco. » Quid postea? « Quid? pro singulis modiis, quos tibi impero, tu mihi octonos HS dato. » Qua ratione? « Quid quaeris rationem? non tantam rationem res habet, quantam utilitatem atque praedam. » Dic, dic, inquit ille, planius. Senatus te voluit mihi nummos dare: me tibi frumentum metiri. Tu eos nummos, quos mihi senatus dari voluit, ipse habebis: a me, cui singulos denarios dari oportuit, binos aufers? et huic praedae ac direptioni cellae nomen imponis?

LXXXVI. Haec deerat iniuria, et haec calamitas aratoribus, te praetore, qua reliquis fortunis omnibus everterentur. Nam quid esse reliqui poterat ei, qui per hanc iniuriam non modo frumentum omne amittere, sed etiam omne instrumentum vendere cogere-

et quum frumentum sit vilius. Hort.

Nam speraveram) *Nam* hic ponitur, ut saepe, suppressa brevi sententia sed facile intelligenda; i. q. mirum te a me iam nummos poscere. *Nam speraveram, te, ut dixeras, frumentum a me modium denario emere velle.*

Quid poscat) Verba Ciceronis. *Quaternos HS*, verba Verris. *Quid postea?* verba aratoris. *Quid?* ait praetor. Hort.

Qua ratione?) Verba aratoris. *Quid quaeris?* verba Ciceronis inserta dialogismo. *Inquit ille*, id est, arator. Id.

Haec deerat iniuria) Cod. Nann. *hoc deerat iniuriae.*

Frumentum omne) Lambin. *fructum omnem.*

tur? Quo enim se verteret, non habebat. Ex quo fructu nummos, quos tibi daret, inveniret? Decumarum nomine tantum erat ablatum, quantum voluntas tulerat Apronii: pro alteris decumis, emptoque frumento, aut nihil datum, aut tantum datum, quantum reliqui scriba fecerat, aut ultro etiam (id quod didicistis) ablatum. Cogantur etiam nummi ab aratore? quomodo? quo iure? quo exemplo? Nam, quum fructus diripiebantur aratorum, atque omni lacerabantur iniuria, videbatur id perdere arator, quod aratro ipse quaesisset, in quo elaborasset, quod agri segetesque extulissent. Quibus iniuriis gravissimis tamen illud erat miserum solatium, quod id perdere videbatur, quod alio praetore, eodem ex agro reparare posset. Nummos vero ut det arator, quos non exarat, boves et aratrum ipsum, et omne instrumentum vendat, necesse est. Non enim debetis hoc cogitare: habet idem in nummis; habet idem in urbanis praediis. Nam quum aratori onus aliquod imponitur, non hominis, si quae sunt praeterea facultates, sed arationis ipsius vis ac ratio consideranda est, quid ea sustinere, quid pati, quid efficere possit ac debeat. Quamquam illi quoque sunt homines ab isto omni

Aut ultro — ablatum) Nannius maluit: *aut ultro etiam id, quod dedistis, ablatum.*

Aut ultro) Id est, nulla causa, nullo nomine, sed pro Verris ipsius libidine ablatum est. HORT.

Nummos vero ut det) Recte sic Ern. correxit vulgatum *daret.*

Arator, quos non exarat) Ita cod. Nann. quod ut brevius et exquisitius cum Beckio praetuli vulgato *aratro ac manu quaerit.* Lambinus utrumque coniunctum edidit, *quos non exarat, quos non aratro ac manu quaerit.* Sed verba *aratro ac manu quaerit* ab interprete adiecta sunt.

Habet idem) Facultates *in nummis* sive in foenore positis, sive in arca reconditis. Idem habet villas et praedia. Porro *urbana praedia* Iurisconsulti appellant, inquit Hotomannus, omnia aedificia, quamvis in villa sint. HORT.

Non hominis) Sic cod. Franc. 1, Iannoct. quod recte receperunt Naug. Manut. Lamb. Lall. Beck. Vulg. *non omnes.*

ratione exinaniti ac perditi; tamen hoc vobis est statuendum, quid aratorem ipsum arationis nomine muneris in republica fungi ac sustinere velitis. Imponitis decumas; patiuntur: alteras; temporibus vestris serviendum putant: dent emptum praeterea; dabunt, si voletis. Haec quam sint gravia, et quid, his rebus detractis, possit ad dominos puri ac reliqui pervenire, credo vos ex vestris rebus rusticis coniectura assequi posse. Addite nunc eodem istius edicta, instituta, iniurias; addite Apronii Veneriorumque servorum, in agro decumano regna ac rapinas. Quamquam haec omitto: de cella loquor. Placetne vobis, in cellam magistratibus nostris frumentum Siculos gratis dare? quid hoc indignius? quid iniquius? Atqui hoc scitote, aratoribus, hoc praetore, optandum ac petendum fuisse.

LXXXVII. Sositheus est entellinus, homo cumprimis prudens, et domi nobilis, cuius verba audistis; qui ad hoc iudicium legatus publice cum Artemone et Menisco, primariis viris, missus est. Is quum in senatu entellino multa mecum de istius iniuriis ageret, hoc dixit: si hoc de cella atque hac aestimatione concederetur, velle Siculos senatui polliceri frumentum in cellam gratis, ne posthac tantas pecunias magistratibus nostris decerneremus. Perspicere vos certo scio, Siculis quantopere hoc expediat, non ad aequitatem conditionis, sed ad minima malorum eligenda. Nam, qui mille modium Verri suae partis in cellam gratis dedisset, duo millia nummum, aut summum tria dedisset: idem nunc pro eodem numero frumenti HS VIII millia dare coactus est. Hoc arator assequi

Sositheus) Ita scripsit nomen hoc Lambinus. Vulgo *Sositenus*, cuius insolentia iure eum offendit.

Suae partis) *Pro sua parte* Lamb.

per triennium, certe fructu suo, non potuit: vendiderit instrumentum necesse est. Quod si hoc munus et hoc vectigal aratio tolerare, hoc est, Sicilia ferre ac pati potest, populo romano ferat potius, quam nostris magistratibus. Magna est pecunia, magnum praeclarumque vectigal. Si modo id salva provincia, si sine iniuria sociorum percipere possitis, nihil detraho. Magistratibus tantundem detur in cellam, quantum semper datum est. Quod praeterea Verres imperat, id, si facere non possunt, recusent. Si possunt, populi romani potius hoc sit vectigal, quam praeda praetoris. Deinde cur in uno genere solo frumenti ista aestimatio constituitur? Si est aequa et ferenda, debet populo romano Sicilia decumas; det pro singulis tritici modiis ternos denarios; sibi habeat frumentum. Data tibi pecunia est, Verres; una, qua frumentum tibi emeres in cellam; altera, qua frumentum emeres a civitatibus, quod Romam mitteres. Tibi datam pecuniam domi retines, et praeterea pecuniam permagnam tuo nomine aufers. Fac idem in eo frumento, quod ad populum romanum pertinet; exige eadem aestimatione pecuniam a civitatibus, et refer, quam accepisti. Tum refertius erit aerarium populi romani, quam unquam fuit. «At enim istam rem in publico frumento Sicilia non ferret; hanc rem in meo frumento tulit.» Proinde quasi aut aequior sit ista aestimatio in tuo, quam in populi romani commodo: aut ea res, quam ego dico, et ea, quam

Certe fructu suo) Edd. vett. *certo fructu suo.*

Hoc est, Sicilia ferre pati) Fortasse haec verba e glossemate in contextum venerunt.

Populo Romano ferat potius, quam nostris magistratibus) Cod. Lambini: *populus Romanus ferat potius quam nostri magistratus.*

Ternos denarios) Cod. Nano. et Fabr. item ed. Graev. *ternos X* (*scil. nota denarii*).

Proinde) *Perinde* aliquot edd. vett. Lall. et al.

tu fecisti, inter se genere iniuriae, non magnitudine pecuniae differat. Verum istam ipsam cellam ferre nullo modo possunt. [1] Vt omnia remittantur, ut omnibus iniuriis et calamitatibus, quas te praetore tulerunt, in posterum liberentur, istam se cellam atque istam aestimationem negant ullo modo ferre posse.

LXXXVIII. Multa Sophocles agrigentinus apud Cn. Pompeium consulem nuper, homo disertissimus, et omni doctrina et virtute ornatissimus, pro tota Sicilia de aratorum miseriis graviter ac copiose dixisse ac deplorasse dicitur. Ex quibus hoc, iis qui aderant, (nam magno conventu acta res est) indignissimum videbatur: qua in re senatus optime ac benignissime cum aratoribus egisset, large liberaliterque aestimasset, in ea re praedari praetorem, bonis everti aratores, et id non modo fieri, sed ita fieri, quasi liceat concessumque sit.

LXXXIX. Quid ad haec Hortensius? Falsum esse crimen? hoc nunquam dicet. Non magnam hac ratione pecuniam captam? ne id quidem dicet. Non iniuriam factam Siculis, atque aratoribus? qui poterit dicere? Quid igitur dicet? fecisse alios. Quid est hoc? Vtrum crimini defensio, an comitatus exsilio quaeritur? Tu in hac re publica, atque in hac hominum libidine, et (ut adhuc habuit se status iudiciorum) etiam licentia, non ex iure, non ex aequitate, non ex lege, non ex eo, quod oportuerit, non ex eo, quod licuerit, sed ex eo, quod aliquis fecerit, id, quod reprehenditur, recte factum esse defendes? Fecerunt alii alia quam multa: cur in hoc uno cri-

Istam se cellam — ullo modo ferre posse) Sic Ald. Manut. Ern. Vulgo *istam se cellam — negant se ullo modo*.

(1) Commate hic distinguit Schütz V.C. et infra post *liberentur* semicolon cum Ernestio posuit. Aliarum optimarum editionum interpunctionem praeferendam duxi. Typ. T.

Dicet) Sic edd. vett. Gruterus re-

mine isto genere defensionis uteris? Sunt quaedam omnino in te singularia, quae in nullum alium hominem dici, neque convenire possint; quaedam tibi cum multis communia. Ergo, ut omittam tuos peculatus, ut ob ius dicundum pecunias acceptas, ut eiusmodi cetera, quae forsitan alii quoque etiam fecerint: illud, in quo te gravissime accusavi, quod ob iudicandam rem pecuniam accepisses, eadem ista ratione defendes, fecisse alios? Vt ego assentiar orationi, defensionem tamen non probabo. Potius enim, te damnato, ceteris angustior locus improbitatis defendendae relinquatur, quam, te absoluto, alii, quod audacissime fecerunt, recte fecisse existimentur. Lugent omnes provinciae, queruntur omnes liberi populi, regna denique iam omnia de nostris cupiditatibus et iniuriis expostulant; locus intra oceanum iam nullus est, neque tam longinquus, neque tam reconditus, quo non per haec tempora nostrorum hominum libido iniquitasque pervaserit. Sustinere iam populus romanus omnium nationum non vim, non arma, non bellum, sed luctum, lacrymas, querimonias non potest. In eiusmodi re ac moribus, si is, qui erit adductus in iudicium, cum manifestis in flagitiis tenebitur, alios eadem fecisse dicet: illi exempla non deerunt; rei publicae salus deerit, si improborum exemplis improbi iudicio ac periculo liberabuntur. Placent vobis hominum mores? placet ita geri magistratus, ut geruntur? placet socios sic tractari, quod

posuit *dicit*, temere sequutis aliis, ipsoque Ernestio. Futurum recte restituerunt Lall. Beck.

Ob ius dicundum — ob iudicandam rem) Haec duo differunt. Illo, tota Verris praetura urbana significatur: hoc vero, Sopatri et Sthenii damnatio intelligitur, de qua fuse actum est libro superiore. Hort.

Relinquatur) Vulgo *relinquetur*. Concinnius *relinquatur* Hotomanno placuit, idque Graev. recepit e cod. Franc.

restat, ut per haec tempora tractatos videtis? Cur haec a me opera consumitur? quid sedetis? cur non in media oratione mea consurgitis atque disceditis? Vultis autem istorum audacias ac libidines aliqua ex parte resecare? Desinite dubitare, utrum sit utilius, propter multos improbos uni parcere, an unius improbi supplicio multorum improbitatem coërcere.

XC. Tametsi quae ista sunt exempla multorum? Nam quum in causa tanta, quum in crimine maximo dici a defensore coeptum est, factitatum esse aliquid, exspectant ii, qui audiunt, exempla ex vetere memoria et monumentis ac literis, plena dignitatis, plena antiquitatis. Haec enim plurimum solent et auctoritatis habere ad probandum, et iucunditatis ad audiendum. Africanos mihi, et Catones, et Laelios commemorabis? et eos fecisse idem dices? quamvis res mihi non placeat, tamen contra hominum auctoritatem pugnare non potero. An, quum eos non poteris proferre, proferes hos recentes, Q. Catulum patrem, C. Marium, Q. Scaevolam, M. Scaurum, Q. Metellum? qui omnes provincias habuerunt, et frumentum cellae nomine imperaverunt. Magna est hominum auctoritas, et tanta, ut etiam delicti suspicionem tegere possit. Non habes, ne ex his quidem hominibus, qui nuper fuerunt, ullum auctorem istius aestimationis. Quo me igitur, aut ad quae exempla revocas? Ab illis hominibus, qui tum versati sunt in republica, quum et optimi mores erant, et hominum existimatio gravis habebatur, et iudicia severa fiebant, ad hanc hominum licentiam et libidinem me abducis? et in quos aliquid exempli populus romanus statui putat oportere, ab iis tu defensionis exempla quaeris? Non fugio ne hos quidem mores, dummodo ex his ea, quae probat populus romanus exempla, non ea,

quae condemnat, sequamur. Non circumspiciam, non quaeram foris, quum habeas iudices principes civitatis, P. Servilium, Q. Catulum: qui tanta auctoritate sunt, tantis rebus gestis, ut in illo antiquorum et clarissimorum hominum, de quibus antea dixi, numero reponantur. Exempla quaerimus, et ea non antiqua. Modo uterque horum exercitum habuit. Quaere, Hortensi, quoniam te recentia exempla delectant, quid fecerint. Itane vero? Q. Catulus frumento est usus, pecuniam non coëgit. P. Servilius quinquennium exercitui quum praeesset, et ista ratione innumerabilem pecuniam facere posset, non statuit sibi quidquam licere, quod non patrem suum, non avum Q. Metellum facere vidisset. C. Verres reperietur, qui, quod expediat, id licere dicat? quod nemo, nisi improbus fecerit, id aliorum exemplo se fecisse defendat?

XCI. At in Sicilia factitatum est. Quae est ista conditio Siciliae? cur, quae optimo iure, propter vetustatem, fidelitatem, propinquitatem esse debet, huic praecipua lex iniuriae definitur? Sed in ista ipsa Sicilia, non quaeram exemplum foris: hoc ipso ex consilio utar exemplis. C. Marcelle, te appello. Siciliae provinciae, quum esses pro consule, praefuisti. Num quae in tuo imperio pecuniae, cellae nomine, coactae sunt? Neque ego hoc in tua laude pono. Alia sunt tua facta, atque consilia, summa laude digna, quibus illam tu provinciam afflictam et perditam erexisti atque recreasti. Nam hoc de cella ne Lepidus quidem fecerat, cui tu successisti. Quae sunt tibi igitur exempla in Sicilia cellae, si hoc crimen non modo Marcelli facto, sed ne Lepidi quidem potes

In tuo imperio) In Franc. 1, *quae tuo imperio*, idque probat Graev.

defendere? An me ad M. Antonii aestimationem frumenti, exactionemque pecuniae revocaturus es? « Ita, inquit, ad M. Antonii. » Hoc enim mihi significasse et annuisse visus est. Ex omnibusne igitur populi romani praetoribus, consulibus, imperatoribus, M. Antonium delegisti, et eius unum improbissimum factum, quod imitarere? Et hic utrum mihi difficile est dicere, an his existimare, ita se in illo infinito imperio M. Antonium gessisse, ut multo isti perniciosius sit dicere, se in re improbissima voluisse Antonium imitari, quam defendere, si possit, nihil in vita se M. Antonii simile fecisse. Homines in iudiciis ad crimen defendendum, non, quid fecerit quispiam, proferre solent, sed quid probarit. Antonium, quum multa contra sociorum salutem, multa contra utilitatem provinciarum et faceret et cogitaret, in mediis eius iniuriis et cupiditatibus mors oppressit. Tu mihi, quasi eius omnia facta atque consilia senatus populusque romanus comprobarint, ita M. Antonii exemplo istius audaciam defendis.

XCII. At idem fecit Sacerdos. Hominem innocentem et summa prudentia praeditum nominas: sed tum idem fecisse erit existimandus, si eodem consilio fe-

Consulibus) *Proconsulibus* e cod. Nann. ediderunt Car. Steph. Grut. Graev.

Simile fecisse) Sensus est: Fatetur Verres se unum Antonii improbissimum factum imitatum esse. Hoc ei ad damnationem perniciosius est, quam si hoc dicat et defendat, se nihil in vita M. Antonii simile fecisse, qua in defensione quia Antonii multo plura mala et improba facta fuerunt, quam bona et iusta, sane haberet, quo se magis iudicibus probaret. Ceterum rescripsi oppositionis causa, *quam defendere, si possit*. Vulgo e cod. Nann. edebatur *quam si defendere possit*. Olim *quam se defendere posset*. Lambinus coniiciebat legendum esse: *ut multo perniciosius sit isti dicere, se in re improbissima voluisse Antonium imitari, quam facilius defendere nihil etc.*

Sed quid probarit) I. e. quid senatui et populo Romano probarit.

Populusque Romanus) Expunxi voc. *iudices* h. l. inepte additum et iam ab Ern. uncis inclusum.

cerit. Nam genus aestimationis ipsum a me nunquam est reprehensum; sed eius aequitas aratorum commodo et voluntate perpenditur. Non potest reprehendi ulla aestimatio, quae aratori non modo incommoda non est, sed etiam grata est. Sacerdos, ut in provinciam venit, frumentum in cellam imperavit. Quum esset, ante novum, tritici modius denariis quinque, petiverunt ab eo civitates, ut aestimaret. Remissior aliquanto eius fuit aestimatio, quam annonae. Nam aestimavit denariis III. Vides, eandem aestimationem, propter temporis dissimilitudinem, in illo laudis causam habere, in te, criminis; in illo, beneficii, in te, iniuriae? Eodem tempore Antonius III denariis aestimavit, post messem, summa in vilitate, quum aratores frumentum dare gratis malebant. Et aiebat, se tantidem aestimasse, quanti Sacerdotem; neque mentiebatur; sed eadem ista aestimatione, alter sublevarat aratores, alter everterat. Quod nisi omnis frumenti ratio ex temporibus esset et annona, non ex numero neque ex summa consideranda, nunquam tam grati hi sesquimodii, Q. Hortensi, fuissent, quos tu quum ad mensurae tam exiguam rationem populo romano in capita descripsisses, gratissimum omnibus fecisti. Caritas enim annonae faciebat, ut istuc, quod re parvum videbatur, tempore magnum videretur. Idem istuc si in vilitate populo romano largiri voluisses, derisum tuum beneficium esset atque contemptum.

XCIII. Noli igitur dicere, istum idem fecisse, quod Sacerdotem, quoniam non eodem tempore neque

Ante novum) Recte subintelligendum vidit Fr. Fabricius *frumentum*, i. e. ante novam messem.

Quos tu) Subauditur, quum esses quaestor. HORT. Describere autem, significat distribuere, dispertiri. HOT.

Non eodem tempore) Sic edd.

simili fecit annona. Dicito potius, quoniam habes auctorem idoneum, quod Antonius uno adventu et vix menstruis cibariis fecerit, id istum per triennium fecisse: et istius innocentiam M. Antonii facto atque auctoritate defendito. Nam de Sex. quidem Peducaeo, fortissimo atque innocentissimo viro, quid dicetis? de quo quis unquam arator questus est? aut quis non ad hoc tempus innocentissimam omnium diligentissimamque praeturam illius hominis existimavit? Biennium provinciam obtinuit, quum alter annus in vilitate, alter in summa caritate fuerit. Num aut in vilitate nummum arator quisquam dedit, aut in caritate de aestimatione frumenti questus est? At uberiora cibaria facta sunt caritate. Credo: neque id est novum, neque reprehendendum. Modo C. Sentium vidimus, hominem vetere illa ac singulari innocentia praeditum, propter caritatem frumenti, quae fuerat in Macedonia, permagnam ex cibariis pecuniam deportare. Quamobrem non ego invideo tuis commodis, si qua ad te lege venerunt; iniuriam queror, improbitatem coarguo, avaritiam in crimen et in iudicium voco.

XCIV. Quod si suspiciones iniicere voletis, ad plures homines et ad plures provincias crimen hoc pertinere: non ego istam defensionem vestram pertimescam, sed me omnium provinciarum defensorem profitebor. Ete-

Lamb. et Ern. recte pro vulg. *non eo tempore.*

Quid dicetis?) Ita cod. Naun. Olim erat *dicitis.*

At uberiora cibaria facta sunt caritate) H. e. frumentum in cellam, quum caritas esset annonae, cuius partem vendere poterat praetor, uberiorem efficiebat pecuniae proventum; quam in vilitate. Eam igitur pecuniam ex cibariis redactam lucratum esse praetorem, nec novum, nec reprehendendum esse dicit.

Deportare) Ita cod. Nann. et Ven. Olim edebatur *reportare.*

* *Defensorem profitebor*) Vulgo *defensorem esse profitebor.* Assentior Ernestio *esse* hic inculcatum, ac delendum esse. Aliud enim est *se defensorem profiteri*; aliud *profiteri se*

nim hoc dico, et magna voce dico: Vbicumque hoc factum est, improbe factum est. Quicumque hoc fecit, supplicio dignus est. Nam per deos immortales! videte, iudices, et prospicite animis, quid futurum sit. Multi magnas pecunias ab invitis civitatibus atque ab invitis aratoribus ista ratione, cellae nomine, coëgerunt (omnino ego neminem video, praeter istum, sed do hoc vobis, et concedo, esse multos): in hoc homine rem adductam in iudicium videtis: quid facere potestis? Vtrum, quum iudices sitis de pecunia capta, conciliata, tantam pecuniam captam negligere: an, quum lex sociorum causa rogata sit, sociorum querimonias non audire? Verum hoc quoque vobis remitto, negligite praeterita, si vultis; sed ne reliquas spes turbetis, atque omnes provincias evertatis: id providete, ne avaritiae, quae antehac occultis itineribus atque angustis uti solebat, auctoritate vestra viam patefaciatis illustrem atque latam. Nam si hoc probatis, et si licere pecunias isto nomine capi, iudicatis, certe hoc, quod adhuc nemo nisi improbissimus fecit, posthac nemo nisi stultissimus non faciet. Improbi sunt, qui pecunias contra leges cogunt: stulti, qui, quod licere iudicatum est, praetermittunt. Deinde, iudices, videte, quam infinitam sitis hominibus licentiam pecuniarum eripiendarum daturi. Si ternos denarios qui coëgit, erit absolutus,

esse defensorem. Illud, non hoc huius loci sententia requirit.

Conciliata) Non opus est, quod Schellerus Obss. p. 63 putabat, hoc voc. delere. Nam etiam Verr. II, 58 componuntur *conciliarit et ceperit;* et, quod h. l. sine copula ponuntur *capta, conciliata*, non magis est insolens in formula iudiciorum solemni, quam quum dicitur de *vi, armatis hominibus.*

Angustis) Sic edd. e coniectura Hotomanni. In MSS. *angustiis.*

Pecunias isto nomine capi) Haec verba glossam sapere videntur Wyttenbachio Bibl. crit. I, 2, p. 16. Me quidem haud offendunt, modo absit

quaternos, quinos, denos denique, aut vicenos coget alius. Quae erit reprehensio? in quo primum iniuriae gradu resistere incipiet severitas iudicis? quotus erit iste denarius, qui non sit ferendus, et in quo primum aestimationis iniquitas atque improbitas reprehendatur? Non enim a vobis summa, sed genus aestimationis erit comprobatum, neque hoc potestis iudicare, ternis denariis aestimare licere, denis non licere. Vbi enim semel ab annonae ratione, et ab aratorum voluntate res ad praetoris libidinem translata est, non est iam in lege atque in officio, sed in voluntate hominum atque avaritia positus modus aestimandi.

XCV. Quapropter si vos semel in iudicando finem aequitatis et legis transieritis, scitote, vos nullum ceteris in aestimando finem improbitatis et avaritiae reliquisse. Videte igitur, quam multa simul a vobis postulentur. Absolvite eum, qui se fateatur maximas pecunias cum summa sociorum iniuria cepisse. Non est satis. Sunt alii quoque complures, qui idem fecerint. Absolvite etiam illos, si qui sunt: ut uno iudicio quam plurimos improbos liberetis. Ne id quidem satis est. Facite, ut ceteris posthac idem liceat. Licebit. At hoc parum est. Permittite, ut liceat, quanti quisque velit, tanti aestimet. Aestimabit. Videtis iam profecto, iudices, hac aestimatione a vobis comprobata, neque modum posthac avaritiae cuiusquam, neque poenam improbitatis futuram. Quas ob res, quid agis, Hortensi? Consul es designatus; provinciam sortitus es; de aestimatione quum dices fru-

superfluum *hoc*, ante *licere*, quod expunxi.

Avaritia) Ita cod. Nann. Olim edebatur *audacia*.

Complures) *Plures* ed. Grut. al.; *complures* Ven. Manut. Lamb. Beck.

Sortitus es) Ant. Augustin. malebat *sortiturus es*. Provinciae consu-

menti, sic te audiemus, quasi id, quod ab isto recte factum esse defendes, te facturum profiteare, et quasi, quod isti licitum esse dices, vehementer cupias tibi licere. Atqui, si id licebit, nihil est, quod putetis quemquam posthac commissurum, ut de pecuniis repetundis condemnari possit. Quantam enim quisque concupierit pecuniam, tantam licebit, per cellae nomen, aestimationis magnitudine consequatur.

XCVI. At enim est quiddam, quod, etiamsi palam in defendendo non dicit Hortensius, tamen ita dicit, ut vos id suspicari et cogitare possitis: pertinere hoc ad commodum senatorium; pertinere ad utilitatem eorum, qui iudicent, qui in provinciis cum potestate, aut cum legatione se futuros aliquando arbitrentur. Praeclaros vero existimas iudices nos habere, quos alienis peccatis concessuros putes, quo facilius ipsos peccare liceat. Ergo id volumus populum romanum, id provincias, id socios nationesque exteras existimare, si senatores iudicent, hoc certe unum genus infinitae pecuniae per summam iniuriam cogendae nullo modo posse reprehendi? Quod si ita est, quid possumus contra illum praetorem dicere, qui quotidie templum tenet, qui rem publicam sistere negat posse, ni ad equestrem ordinem iudicia referantur? Quod si ille hoc unum agitare coeperit, esse aliquod genus cogendae pecuniae, senatorum commune, et iam prope concessum ordini, quo genere ab sociis

lares lege Sempronia futuris consulibus ante comitia consularia a senatu decernebantur: poterant igitur consules designati inter se provincias sortiri, etsi id plerumque factum, postquam consulatum adierant.

Illum praetorem — qui — templum tenet) M. Aurelium Cottam significat, qui quotidie h. e. saepe pro rostris conciones habebat, quibus populo persuadere studebat, ut iudicia ad equestrem ordinem ab senatu transferrentur.

Sistere) *Subsistere* C. Steph. Lambin. Gruter. e cod. Naun.

maxima pecunia per summam iniuriam auferatur: neque ullo modo senatoriis iudiciis reprehendi posse, idque, dum equester ordo iudicaret, nunquam esse commissum: quis obsistet? quis erit tam cupidus vestrum, tam fautor ordinis, qui de transferendis iudiciis possit recusare?

XCVII. Atque utinam posset aliqua ratione hoc crimen, quamvis falsa, modo humana atque usitata defendere! minore periculo vestro, minore periculo provinciarum omnium iudicaretis. Negaret hac aestimatione se usum? vos id credidisse homini, non factum comprobasse videremini. Nullo modo negare potest; urgetur a tota Sicilia; nemo est ex tanto numero aratorum, a quo pecunia cellae nomine non sit exacta. Vellem etiam hoc posset dicere, nihil ad se istam rationem pertinere: per quaestores rem frumentariam esse administratam. Ne id quidem ei licet dicere, propterea quod ipsius literae recitantur, ad civitates de ternis denariis missae. Quae est igitur defensio? Feci, quod arguis; coëgi pecunias maximas cellae nomine; sed hoc mihi licuit; vobis, si prospicitis, licebit. Periculosum provinciis, genus iniuriae confirmari iudicio; perniciosum nostro ordini, populum romanum existimare, non posse eos homines, qui ipsi legibus teneantur, leges in iudicando religiose defendere. Atque isto praetore, iudices, non solum aestimandi frumenti modus non fuit, sed ne imperandi quidem. Neque enim id, quod debebatur, sed quantum commodum fuit, imperavit. Summam faciam

Auferatur) *Averratur* C. Steph. Grut. Graev. e cod. Nann. Grutero magis placebat *avertatur*.

Obsistet) *Obstet* C. Steph. Graev. al. e cod. Nann.

Atque utinam posset) Excidisse videtur *iste*.

Negaret hac) Sic Lambin. e MSS. ut videtur. Vulgo *negaret hic*.

vobis ex publicis literis et testimoniis civitatum, frumenti in cellam imperati. Reperietis quinquies tanto, iudices, amplius istum, quam quantum in cellam sumere licitum sit, civitatibus imperasse. Quid ad hanc impudentiam addi potest, si et aestimavit tanti, ut homines ferre non possent, et tanto plus, quam erat ei concessum legibus, imperavit?

XCVIII. Quapropter, cognita tota re frumentaria, iudices, iam facillime perspicere potestis, amissam esse populo romano Siciliam, fructuosissimam atque opportunissimam provinciam, nisi eam vos istius damnatione recuperatis. Quid est enim Sicilia, si ei agri cultionem sustuleris, et si aratorum numerum ac nomen exstinxeris? Quid enim potest esse in calamitate residui, quod non ad miseros aratores, isto praetore, per summam iniuriam ignominiamque pervenerit? quibus, quum decumas dare deberent, vix ipsis decumae relictae sunt; quum pecunia deberetur, soluta non est; quum optima aestimatione senatus frumentum eos in cellam dare voluisset, etiam instrumenta agrorum vendere coacti sunt. Dixi iam antea, iudices, ut has omnes iniurias tollatis, tamen ipsam rationem arandi spe magis et iucunditate quadam, quam fructu atque emolumento teneri. Etenim ad incertum casum et eventum certus quotannis labor et certus sumptus impenditur. Annona porro pretium, nisi in calamitate fructuum, non habet. Si autem ubertas in percipiendis fructibus fuit, consequitur vilitas in vendendis; ut aut male vendendum intelligas, si bene processit; aut male perceptos fructus, si recte licet vendere. Totae autem res rusticae eiusmodi

Licitum sit) Ern. malebat *licitum esset.*

Si bene processit) Ita Beckius e Franc. 1 ed. Ven. rescripsit. Vulgo omittitur *bene.*

sunt, ut eas non ratio, neque labor, sed res incertissimae, venti tempestatesque moderentur. Hinc quum unae decumae lege et conditione trahantur, alterae novis institutis propter annonae rationem imperentur; ematur praeterea frumentum quotannis publice; postremo etiam in cellam magistratibus et legatis imperetur: quid aut quantum praeterea est, quod aut liberum possit habere ille arator ac dominus in potestate suorum fructuum, aut in ipsis fructibus solutum? Quod si haec feruntur omnia; si vobis potius ac populo romano, quam sibi et suis commodis, opera, sumptu, labore deserviunt: etiamne haec nova debent edicta et imperia praetorum, et Apronii dominationem, et Veneriorum servorum furta rapinasque perferre? etiamne frumentum pro empto gratis dare? etiamne in cellam quum cupiant gratis dare ultro, pecuniam grandem dare? etiamne haec tot detrimenta atque damna cum maximis iniuriis contumeliisque perferre? Itaque haec, iudices, quae pati nullo modo potuerunt, non pertulerunt. Arationes tota Sicilia desertas atque a dominis relictas esse cognoscitis; neque quidquam aliud agitur hoc iudicio, nisi ut antiquissimi socii fidelissimique, Siculi, coloni populi romani atque aratores, vestra severitate et diligentia, me duce atque auctore, in agros atque in aedes suas revertantur.

Lege et conditione) Ea lege et pactione, qua in amicitiam pop. Rom. recepti sunt. *Conditio* pactionem significat. Hotom.

Conditione) Graev. e cod. Nann. *consuetudine*.

ACTIONIS SECVNDAE

IN C. VERREM

LIBER QVARTVS

DE

SIGNIS

ACTIONIS SECVNDAE

IN C. VERREM

LIBER QVARTVS.

SVMMARIVM

In quarto accusationis libro Cicero Verris furta in signis et reliquis ornamentis Siciliae persequitur. Ac statim, ut iudices genus ipsum cognoscant, negat in Sicilia ullum argenteum vas, ullum Corinthium aut Deliacum fuisse, ullam gemmam, aut margaritam, quidquam ex auro aut ebore factum, signum ullum aeneum, marmoreum, eburneum, ullam picturam neque in tabula neque in textili fuisse, quin conquisierit, inspexerit, quod placitum sit, abstulerit; c. 1.

Messanae (etsi civitatem Mamertinorum praecipue diligere videbatur, hi etiam miserant qui eum laudarent) tamen C. Heio quatuor signa abstulit pulcherrima, summo artificio, summa nobilitate, c. 2, 3, mentitus se ista, ut multa alia emisse (etsi ne licebat quidem per leges iis qui cum potestate aut legatione in provinciam essent profecti mancipium emere, nisi in locum demortui); c. 5—8. Itaque hoc ipso argumento aliisque ostendit Mamertinorum laudationem Verris nihil valere, praesertim quum parum auctoritatis apud S. P. Q. R. habere debeant, quippe qui Cicerone, senatore populi romani publice haud invitato, ordini senatorio debitum honorem detraxerint, praeterea populum romanum ea re offenderint, quod crucem illam, cui Verres civem romanum affixerat, nondum revellerint; c. 9—11.

Praeterea Heio Verres peripetasmata attalica rogatu suo ad eum missa haud reddidit; Philarcho Centuripino, Aristo Panormitano, Cratippo Tyndaritano phaleras pulcherrimas abstulit; c. 12.

In hisce furtis opera usum esse ostenditur fratrum Tlepoleni et Hieronis, qui omnia eiusmodi signa et ornamenta investigarent, idque exemplo Pamphili Lilybaetani confirmatur; c. 13, 14; neque enim ipsum his in rebus aliquem sensum habere; etsi studiosus sit huius existimationis, ut putetur in iis intelligens esse; c. 15.

Lilybaei Diocli Popillio omnia abaci vasa, c. 16, M. Caelio, equiti romano vasa argentea, Cacurio supellectilem omnem, Q. Lutatio Diodoro mensam vitream, Apollonio Drepanitano omne argentum optime factum, Lysoni Apollinis signum, pupillo Hegio scaphia cum emblematis eripuit; c. 17.

Tum narrantur iniuriae Diodoro Melitensi propterea factae, quod ille pocula duo Thericlea Mentoris manu facta Verris cupiditati subtraxerat; c. 18, 19. Cn. Calidio equiti romano argenteos equuleos, L. Papirio thuribuli emblema abstulit, aliaque eiusmodi furta commisit; c. 20. 21. Catinensibus, Centuripinis, Agyrinensibus, Haluntinis omne argentum caelatum, et omnia vasa Corinthia eripuit, praeterea plurimam vestram stragulam, lectos auratos, candelabra aenea sibi confici iussit; c. 22—26.

Sequitur nefarium facinus, quo Antiochum, Antiochi regis Syriae filium, per Siciliam iter facientem vasis compluribus aureis et gemmeis, inprimis candelabro pulcherrimo e gemmis clarissimis opere mirabili perfecto, spoliavit; c. 27—31

Tum narrantur quae Segestanis, c. 32—38, Tyndaritanis, c. 39—42, Agrigentinis, c. 43 sq. Enguinis, c. 44, Catinensibus, c. 45, Melitensibus, c. 46, 47, Ennensibus, c. 48—51, Syracusanis, c. 52—59, abstulerit. Quibus in furtis significat acerbiorem fuisse civitatibus falsam istam et simulatam emptionem, quam si omnia aut eripuisset palam, aut clam surripuisset; c. 60.

In extrema oratione narratur Syracusanos, etsi clientes et amici Verris habiti sint, honorifice Ciceronem accusatorem eius excepisse, laudationem Verri decretam, et Verrea, festum a Verre Marcelleorum loco institutum, sustulisse; c. 67.

I.

Venio nunc ad istius, quemadmodum ipse appellat, studium; ut amici eius, morbum et insaniam; ut Siculi, latrocinium. Ego, quo nomine appellem, nescio. Rem vobis proponam: vos eam suo, non nominis pondere penditote. Genus ipsum prius cognoscite, iudices; deinde fortasse non magnopere quaeretis, quo nomine appellandum putetis. Nego in Sicilia tota, tam locupleti, tam vetere provincia, tot oppidis, tot familiis tam copiosis, ullum argenteum vas, ullum Corinthium aut Deliacum fuisse, ullam gemmam, aut margaritam, quidquam ex auro aut ebore factum, signum ullum aeneum, marmoreum, eburneum; nego ullam picturam neque in tabula,

Non nominis pondere) Sic corr. Turnebus Adv. XXV, 5, idque est in cod. Cuiac. Hittorp. aliis. In quibusdam codd. ut Pall. Grut. *suo nominis pondere*.

neque in textili fuisse, quin conquisierit, inspexerit, quod placitum sit, abstulerit. Magnum videor dicere: attendite etiam, quemadmodum dicam. Non enim verbi, neque criminis augendi causa complector omnia. Quum dico, nihil istum eiusmodi rerum in tota provincia reliquisse, latine me, scitote, non accusatorie loqui. Etiam planius: nihil in aedibus cuiusquam, ne in oppidis quidem; nihil in locis communibus, ne in fanis quidem; nihil apud siculum, nihil apud civem romanum; denique nihil istum, quod ad oculos animumque acciderit, neque privati, neque publici, neque profani, neque sacri, tota in Sicilia reliquisse.

II. Vnde igitur potius incipiam, quam ab ea civitate, quae tibi una in amore atque in deliciis fuit? aut ex quo potius numero, quam ex ipsis laudatoribus tuis? Facilius enim perspicietur, qualis apud eos fueris, qui te oderunt, qui accusant, qui persequuntur, quum apud tuos Mamertinos inveniare improbissima ratione esse praedatus. C. Heius est mamertinus (omnes hoc mihi facile concedent, qui Messanam accesserunt) omnibus rebus in illa civitate ornatissimus. Huius domus est vel optima Messanae, notissima quidem certe, et nostris hominibus apertissima, maximeque hospitalis. Ea domus ante adventum istius sic ornata fuit, ut urbi quoque esset ornamento. Nam ipsa Messana, quae situ, moenibus, portuque ornata sit,

Neque in textili) Vulgo *neque textili*. Olim edebatur *neque in tabulis, neque textilem*.

Picturae in textili) Sunt ornamenta quae acu pinguntur in textili, hoc est, in panno e lana etc. contextu. Nam *textile*, hic est substantivum, uti ap. Liv. XLV, 35, ubi habes, *regia textilia*. Legebat Victorius: *Nego ullam picturam, neque in tabulis, neque textilem fuisse*: quod non mihi sane displicet. Cur enim Cicero minus recte dixerit *picturam textilem*, quam Virgil. Aen. III, 483, *picturatas vestes?* id est, pictura decoratas, inquit Servius; ea nimirum, quae lana diversi coloris, et acu efficitur. Hort.

Quae situ) Ern. sine causa idonea scribi volebat *quum situ* vel *quamvis situ*.

ab his rebus, quibus iste delectatur, sane vacua atque nuda est. Erat apud Heium sacrarium magna cum dignitate in aedibus, a maioribus traditum, peranti-quum, in quo signa pulcherrima quatuor, summo artificio, summa nobilitate, quae non modo istum hominem, ingeniosum atque intelligentem, verum etiam quemvis nostrum, quos iste idiotas appellat, delectare possent: unum Cupidinis, marmoreum, Praxitelis; nimirum didici etiam, dum in istum inquiro, artificum nomina; idem, opinor, artifex eiusdemmodi Cupidinem fecit illum, qui est Thespiis, propter quem Thespiae visuntur: nam alia visendi causa nulla est. Itaque ille L. Mummius, quum The-

Sacrarium) Domesticum, seu Lararium, in quo Lares et Dii domestici colebantur. Solebant ibi veteres non Deorum tantum, sed magnorum quoque virorum, aut eorum quos praecipue admirarentur, imagines habere. Suet. *in Vitel. cap.* 2. Lampr. *in Sever. cap.* 29. Hort.

Idiotas) Graeca vox, privatos significans. At quia privati homines usu magnarum rerum carentes earum iudicium nullum adipiscuntur, *idiota* saepe usurpatur, uti hic, pro *imperito*. Id.

Praxitelis) Insignis fuit statuarius, natione Graecus, duabus praecipue Veneribus, quas e marmore fecerat, et quarum unam Coi, alteram Cnidii ab ipso artifice emerunt, nobilitatus. Plinius XXXIV, 19, et XXXVI, 4 ed. Hard. Floruit Praxiteles circa annum 360 ante Christum. Id.

Eiusdemmodi) Id est, marmoreum etiam. Cupidinem illum e marmore Pentelico, Praxitelis operum praestantissimum, Phryne meretrix ab ipso Praxitele dono acceptum Thespiis, patriae suae donavit. Athen. l. XIII. Quo astu mulier ab ipso artifice expresserit hoc signum, operum illius absolutissimum, docet Pausan. in Att. cap. 20. Phrynem, inquit, amabat Praxiteles. Illa quum ab hoc sibi depoposcisset statuam, quae esset eius operum pulcherrima, non sane renuit Praxiteles. Verum quia ipse de suis operibus iudicium facere pertinaciter recusabat, hoc astu id ab eo mulier expressit. Subornavit servum, qui accurrens nuntiaret, Praxitelis officinam igne correptam conflagrare, bonamque eius operum partem iam flammis haustam esse: non omnia tamen adhuc periisse. Ibi tum exanimatus Praxiteles foras exsilit, et, Actum est, inquit, de laboribus meis, si Satyro et Cupidini flammae non pepercerunt. Tum Phryne eum bene sperare iubet: nihil triste ait accidisse: sed illum dolo cogere voluisse, ut, quod pulcherrimum operum suorum esse iudicaret, confiteretur. Atque ita sibi illa Cupidinem delegit. Id.

L. Mummius) Qui, excisa Corintho, de Achaeis triumphavit, anno 608, et *Achaicus* est appellatus. Id.

spiadas, quae ad aedem Felicitatis sunt, ceteraque profana ex illo oppido signa tolleret, hunc marmoreum Cupidinem, quod erat consecratus, non attigit.

III. Verum, ut ad illud sacrarium redeam, signum erat hoc, quod dico, Cupidinis e marmore: ex altera parte Hercules, egregie factus ex aere. Is dicebatur esse Myronis, ut opinor; et certe. Item ante hosce deos erant arulae, quae cuivis sacrarii religionem significare possunt. Erant aenea praeterea duo signa, non maxima, verum etiam eximia venustate, virginali habitu atque vestitu, quae manibus sublatis sacra quaedam, more Atheniensium virginum, reposita in capitibus sustinebant. Canephorae ipsae vocabantur. Sed earum artificem, quem? quemnam? recte admones; Polycletum esse dicebant. Messanam ut quisque nostrum venerat, haec visere solebat; omnibus haec ad visendum patebant quotidie; domus erat non domino magis ornamento, quam civitati. C. Claudius, cuius aedilitatem magnificentissimam scimus fuisse, usus est hoc Cupidine tamdiu, dum forum diis immortalibus populoque romano habuit ornatum: et, quum esset hospes Heiorum, mamertini autem populi patronus, ut illis benignis usus est ad com-

Egregie factus) Ante Graevium edebatur *factus est*. Rectius *est* omittitur in codd. Franc. Guelf.

Myronis) Natus Eleutheris, Boeotiae in oppido, Atheniensi deinde civitate donatus est: quare Atheniensis a Pausania semper appellatur. Statuarius fuit insignis, quem nobilitavit maxime bucula ex aere, in quam epigrammata graeca diversorum poëtarum, plenissima elegantiae ac leporis, ferme quadraginta reperies in *Anthologia* IV, 7. Varia Myronis opera recenset cum laude Plin. XXXIV, pag. 650 edit. Hard. HORT.

Arulae) Sic Lamb. e MSS. quem sequentes editores imitati sunt. Olim edebatur *tabulae*.

Canephorae) Cereris ministrae.

Quem? quemnam?) Ita cod. Cuiac. Quintil. IX, 2, 45. Iul. Rufin. c. 9 (pag. 203 ed. Ruhnk.) Vulgo olim in edd. omissum *quem?*

Polycletum) Statuarius fuit celebris: floruit iisdem, quibus Myron, temporibus. Eius opera recenset Plin. XXXIV, p. 650. HORT.

modandum, sic ipse diligens fuit ad reportandum. Nuper homines nobiles eiusmodi, iudices, et quid dico nuper? immo vero modo, ac plane paulo ante vidimus, qui forum, ac basilicas, non spoliis provinciarum, sed ornamentis amicorum, commodis hospitum, non furtis nocentium, ornarent; qui tamen signa atque ornamenta sua cuique reddebant, non ablata ex urbibus sociorum, quatridui causa, per simulationem aedilitatis, domum deinde, atque ad suas villas auferebant. Haec omnia, quae dixi, signa, iudices, ab Heio de sacrario Verres abstulit: nullum, inquam, horum reliquit, neque aliud ullum tamen, praeter unum pervetus ligneum, Bonam Fortunam, ut opinor. Eam iste habere domi suae noluit.

IV. Pro deum hominumque fidem! quid hoc est? quae est causa? quae haec impudentia est? Ista quae dico signa, antequam abs te sublata sunt, Messanam cum imperio nemo venit, quin viderit. Tot praetores, tot consules in Sicilia, tum in pace, tum etiam in bello fuerunt; tot homines cuiusque modi; non loquor de integris, innocentibus, religiosis; tot cupidi, tot improbi, tot audaces: quorum nemo sibi tam vehemens, tam potens, tam nobilis visus est, qui ex illo sacrario quidquam poscere, aut tollere, aut attingere auderet. Verres, quod ubique erit pulcherrimum, auferet? nihil habere praeterea cuiquam licebit? tot

Commodis hospitum) Rebus, quas hospites commodabant. Id.

Quatridui causa) Hoc Lambino suspectum videbatur. Bene monuit Ernestius ad quatuor dies ludorum pertinere.

Tamen) Hotomanno suspectum; transponendum videtur, et sic legendum: *neque aliud ullum, praeter unum tamen pervetus etc.*

Ista quae dico signa) Haud scio an verius sit *quae dixi signa;* ut paulo ante: *omnia, quae dixi, signa. Ista* adieci, quia absque eo abruptior est sententia, quam ob caussam Ernestio hic lacuna esse videbatur.

domus locupletissimas domus istius una capiet? idcirco nemo superiorum attigit, ut iste tolleret? ideo C. Claudius Pulcher retulit, ut C. Verres posset auferre? at non requirebat ille Cupido lenonis domum, ac meretriciam disciplinam; facile illo sacrario patrio continebatur; Heio se a maioribus relictum esse sciebat in hereditate sacrorum; non quaerebat meretricis heredem. Sed quid ego tam vehementer invehor? Verbo iam uno repellar. Emi, inquit. O dii immortales! praeclaram defensionem! Mercatorem cum imperio ac securibus in provinciam misimus, qui omnia signa, tabulas pictas, omne argentum, aurum, ebur, gemmas coëmeret, nihil cuiquam relinqueret. Haec enim mihi ad omnia defensio patefieri videtur, *emisse*.

V. Primum, si id, quod vis, tibi ego concedam, ut emeris; quoniam in toto hoc genere hac una defensione usurus es: quaero, cuiusmodi tu iudicia Romae putaris esse, si tibi hoc quemquam concessurum putasti, te in praetura atque imperio, tot res, tam pretiosas, omnes denique res, quae alicuius pretii fuerint, tota ex provincia coëmisse. Videte maiorum diligentiam, qui nihildum etiam istiusmodi suspicabantur, verumtamen ea, quae parvis in rebus accidere poterant, providebant. Neminem, qui cum potestate aut legatione in provinciam esset profectus, tam amentem fore putaverunt, ut emeret argentum; dabatur enim de publico: ut vestem; praebebatur enim legibus. Mancipium putaverunt; quo et omnes

In hereditate) Sic plerique codd. MSS. et Graev. alteram lectionem *ad hereditatem* revocavit Ern.

In hereditate sacrorum) Romae unaquaeque familia sua sacra, gentis suae propria, habebat, quae gentilitia vocabantur, et perpetua esse iubebantur lege XII tabul. Itaque bonorum heredem, sacrorum quoque heredem esse oportebat. Cicero lib. de Legib. II. Hot.

Res quae alicuius pretii fuerint) Opponuntur *rebus valde pretiosis*.

Quo et omnes utimur) Ern. coni.

utimur, et non praebetur a populo. Sanxerunt, NE QVIS EMERET MANCIPIVM, NISI IN DEMORTVI LOCVM. Si qui Romae esset demortuus? Immo, si quis ibidem. Non enim te instruere domum tuam voluerunt in provincia; sed illum usum provinciae supplere. Quae fuit causa, cur tam diligenter nos in provinciis ab emptionibus removerent? Haec, iudices, quod putabant ereptionem esse, non emptionem, quum venditori suo arbitratu vendere non liceret. In provinciis intelligebant, si is, qui esset cum imperio ac potestate, quod apud quemque esset, emere vellet, idque ei liceret, fore, uti, quod quisque vellet, sive esset venale, sive non esset, quanti vellet, auferret.

VI. Dicet aliquis: «Noli isto modo agere cum Verre. Noli eius facta ad antiquae religionis rationem exquirere; concede, ut impune emerit, modo ut bona ratione emerit, nihil pro potestate, nihil ab invito, nihil per iniuriam.» Sic agam. Si quid venale habuit Heius, si id, quanti aestimabat, tanti vendidit, desino quaerere, cur emeris. Quid igitur nobis faciundum est? Num argumentis utendum in re eiusmodi? Quaerendum est, credo, Heius iste num aes alienum habuerit, num auctionem fecerit: si fecit, num tanta difficultas eum rei nummariae tenuerit, tanta egestas, tanta vis oppresserit, ut sacrarium suum spoliaret, ut deos patrios venderet. At hominem video auctio-

quod et (i. e. *quia*) *omnes utimur*, vel *quod eo omnes utimur*.

Si quis) Nota syllepsim. Nam, *quis*, non refertur ad τὸ *mancipium*, ut videtur; sed ad vocem, *servus*, quam animo concipiebat Orator, quum haec scriberet. Vide *Sanctii Min. l. IV, cap.* 10. An licebat, inquies, si quis servus Romae, antequam praetor proficisceretur, esset demortuus, alterum in eius locum emere in provincia? minime: verum id licebat tantummodo, quum servus erat in provincia mortuus. HORT.

Oppresserit) *Presserit* cod. Cuiac. Reg. Graev. et Guelf. idque placuit Gulielmio. Ernestius autem monuit *oppresserit* hic melius et exquisitius esse.

nem fecisse nullam, vendidisse, praeter fructus suos, nihil unquam; non modo in aere alieno nullo, sed in suis nummis multis esse ac semper fuisse. Si haec contra, ac dico, essent omnia, tamen illum haec, quae tot annos in familia sacrarioque maiorum fuissent, venditurum non fuisse. Quid, si magnitudine pecuniae persuasum est ei? Verisimile non est, ut ille homo tam locuples, tam honestus, religioni suae monumentisque maiorum pecuniam anteponeret. Sunt ista: verumtamen abducuntur homines nonnunquam etiam ab institutis suis magnitudine pecuniae. Videamus, quanta ista pecunia fuerit, quae potuerit Heium, hominem maxime locupletem, minime avarum, ab humanitate, a pietate, ab religione deducere. Ita iussisti, opinor, ipsum in tabulas referre: HAEC OMNIA SIGNA PRAXITELIS, MYRONIS, POLYCLETI, HS VI MILL. ET IↃ VERRI VENDITA SVNT. Recita ex tabulis. TABVLAE HEII. Iuvat me, haec praeclara nomina artificum, quae isti ad caelum ferunt, Verris aestimatione sic concidisse. Cupidinem Praxitelis HS CIↃ IↃC. Profecto hinc natum est, *Malo emere, quam rogare.*

VII. Dicet aliquis: « Quid? tu ista permagno aestimas? » Ego vero ad meam rationem usumque non aestimo. Verumtamen a vobis ita arbitror spectari oportere, quanti haec eorum iudicio, qui studiosi sunt harum rerum, aestimentur; quanti venire soleant; quanti haec ipsa, si palam libereque venirent, venire

Cupidinem Praxitelis) Iuvat me audire Cupidinem Praxitelis non pluris aestimatum et emptum a Verre fuisse, quam mille sexcentis sestertiis (Gall. 160 *liv.*) Sed totus hic locus per ironiam tractatur. Notum ex Plinio quanti artificum illorum opera olim aestimarentur. Narrat *lib.* XXXVI, *pag.* 726, regem Nicomedem voluisse a Cnidiis mercari Venerem eiusdem Praxitelis, de qua infra cap. 60, totum aes civitatis alienum, quod erat ingens, dissolvendo. Idem narrat lib. XXXIV, pag. 650 de Polycleto, *Diadumenum eum fecisse iuvenem, centum talentis* (Gall. 244453 liv.) *nobilitatum.* HORT.

possent; denique ipse Verres quanti aestimet. Nunquam enim, si denariis quadringentis Cupidinem illum putasset, commisisset, ut propter eum in sermonem hominum atque in tantam vituperationem veniret. Quis vestrum igitur nescit, quanti haec aestimentur? In auctione signum aeneum non magnum HS cxx millibus venire non vidimus? Quid, si velim nominare homines, qui aut non minoris, aut etiam pluris emerint? nonne possum? Etenim qui modus est in his rebus cupiditatis, idem est aestimationis. Difficile est enim finem facere pretio, nisi libidini feceris. Video igitur Heium neque voluntate, neque difficultate aliqua temporis, neque magnitudine pecuniae adductum esse, ut haec signa venderet: teque ista simulatione emptionis, vi, metu, imperio, fascibus, ab homine eo, quem una cum ceteris sociis non solum potestati tuae, sed etiam fidei populus romanus commiserat, eripuisse atque abstulisse. Quid mihi tam optandum, iudices, potest esse in hoc crimine, quam ut haec eadem dicat ipse Heius? nihil profecto. Sed ne difficilia optemus. Heius est mamertinus; mamertina civitas istum publice communi consilio sola laudat; omnibus ipse ceteris Siculis odio est; ab his solis amatur; eius autem legationis, quae ad istum laudandum missa est, princeps est Heius (etenim est primus civitatis); ne forte, dum publicis mandatis serviat, de privatis iniuriis reticeat. Haec quum scirem

HS cxx millibus) Codd. Lamb. *HS XL millibus.*

Sola laudat) Oratorie: nam et Syracusana etiam civitas, inquit Manutius, Verrem laudavit, infra cap. 63, et Divinat. cap. 4. Sed decreta tantummodo haec laudatio fuit; soli enim Romam iverunt laudandi causa Mamertini legati. Itaque Tullius vere dicit, *sola laudat.* HORT.

Ne forte) Ioci genus: quasi civitas id spectaverit, quum legatum misit: quod ei certe propositum non fuit. Ipse tamen utrumque fecit et faciet. MANVT.

Ne forte, dum publicis mandatis

et cogitarem, commisi tamen me, iudices, Heio. Produxi eum prima actione; neque id tamen ullo periculo feci. Quid enim poterat Heius respondere, si esset improbus, si sui dissimilis? signa illa domi suae esse, non apud Verrem? Qui poterat quidquam eiusmodi dicere? Vt homo turpissimus esset, impudentissimeque mentiretur, hoc diceret: illa se habuisse venalia, eaque sese, quanti voluerit, vendidisse. Homo domi suae nobilissimus, qui vos de religione sua ac dignitate vere existimare maxime vellet, primo dixit, se istum publice laudare, quod sibi ita mandatum esset: deinde neque se illa habuisse venalia, neque ulla conditione, si, utrum vellet, liceret, adduci unquam potuisse, ut venderet illa, quae in sacrario fuissent a maioribus suis relicta et tradita.

VIII. Quid sedes, Verres? quid exspectas? quid te a Centuripina civitate, a Catinensi, ab Halesina, ab Tyndaritana, Ennensi, Agyrinensi, ceterisque Siciliae civitatibus circumveniri atque opprimi dicis? tua te altera patria, quemadmodum dicere solebas, Messana circumvenit: tua, inquam, Messana, tuorum adiutrix scelerum, libidinum testis, praedarum ac furtorum receptrix. Adest enim vir amplissimus eius civitatis, legatus, huiusce iudicii causa domo missus, princeps laudationis tuae, qui te publice laudat; ita enim mandatum atque imperatum est. Tametsi rogatus de Cybea, tenetis memoria, quid responderit: aedificatam publicis operis, publice coactis, eique

serviat) Ern. vitium in *ne forte* esse suspicatus est. Wyttenbachio tamen Bibl. Crit. vol. I, P. II, p. 14 integer locus videtur, et *ne forte* poni ut Graecum *μήποτε* elliptice, eiusmodi sententia: verendum est ne reticeat.

De Cybea) Si verum est *cybea* significat navem onerariam figura quadratam, a *κύβος*. Graevius suspicabatur Ciceronem scripsisse *cymbia*. Fortasse etiam *cypaea* a *κύπη*, quod Turnebo et Salmas. in mentem venit.

aedificandae publice mamertinum senatorem praefuisse. Idem ad vos privatim, iudices, confugit; utitur hac lege, qua iudicium est, communi arce sociorum. Tametsi lex est de pecuniis repetundis, ille se negat pecuniam repetere, quam ereptam non tantopere desiderat; sacra se maiorum suorum repetere abs te dicit; deos penates a te patrios reposcit. Ecqui pudor est, ecqua religio, Verres? ecqui metus? Habitasti apud Heium Messanae: res illum divinas apud eos deos in suo sacrario prope quotidie facere vidisti. Non movetur pecunia; denique quae ornamenti causa fuerunt, non requirit. Habe Canephoros: deorum simulacra restitue.

IX. Quae quia dixit, quia tempore dato modeste apud vos socius amicusque populi romani questus est; quia religioni suae non modo in diis patriis repetundis, sed etiam in ipso iureiurando ac testimonio, proximus fuit: hominem missum ab isto scitote esse Messanam de legatis unum, illum ipsum, qui navi istius aedificandae publice praefuit, qui a senatu peteret, ut Heius ignominia afficeretur. Homo amen-

Qua iudicium est, communi arce sociorum) Hanc lectionem iure restituit Beckius e cod. Pal. 2 ed. Herv. Vulgata *qua iudicium est communis et privatae rei sociorum*. Lambin. recepit: *hac lege tanquam communi arcae sociorum*.

Deos penates a te patrios reposcit) Graev. probabat scripturam MS. Franc. *penates atque patrios*. Ernestius negabat *penates patrios dici*: opinabaturque scribendum esse *penates privatos*. Beckius edidit (*deos*) *penates te patrios reposcit*; voc. *deos* uncinis incluso. Mihi *penates* e glossa adiectum videtur.

Quotidie) Cod. Cuiac. Reg. *cottidiano*, quod adverbium etsi alibi occurrit, tamen h. l. nihil opus est unius aut alterius codicis auctoritate vulgatum mutare. Lamb. maluit *quotidianas*.

Quia dixit) Subauditur, Heius in prima actione. *Tempore dato*. Nactus occasionem querendi. *Proximus fuit religioni suae*, id est, a sua religione non discessit. Notanda locutio. Sic Phaedrus lib. I, fab. 10: *Negabat illa se esse culpae proximam*, id est, ream. Hort.

Ignominia afficeretur) Decreto nimirum, quod senatus mamertinus daret, quo poena constitueretur in eum, quasi contra voluntatem fecis-

tissime, quid putasti te impetraturum? quanti is a civibus suis fieret, quanti auctoritas eius haberetur, ignorabas? Verum fac te impetravisse; fac aliquid gravius in Heium statuisse Mamertinos: quantam putas auctoritatem laudationis eorum futuram, si in eum, quem constet verum pro testimonio dixisse, poenam constituerint? Tametsi quae est ista laudatio, quum laudator interrogatus laedat necesse est? Quid? isti laudatores tui, nonne testes mei sunt? Heius est laudator; laesit gravissime. Producam ceteros; reticebunt, quae poterunt, libenter; dicent, quae necesse erit, ingratis. Negent isti onerariam navem maximam aedificatam esse Messanae? negent, si possint, negent ei navi faciundae senatorem mamertinum publice praefuisse? Vtinam negent! Sunt etiam cetera, quae malo integra reservare, ut quam minimum sit illis temporis ad meditandum confirmandumque periurium. Haec tibi laudatio procedat in numerum. Hi te homines auctoritate sua sublevént, qui te neque debent adiuvare, si possint, neque possunt, si velint; quibus tu privatim iniurias plurimas contumeliasque imposuisti; quo in oppido multas familias in perpetuum infames tuis stupris flagitiisque fecisti. At publice commodasti. Non sine magno quidem reipublicae provinciaeque Siciliae detrimento. Tritici

set eiusdem senatus, quum de Verre apud senatum romanum questus est. Id.

Ingratis) In edd. pr. ut plerisque cod. MSS. *gratis*. Lambin. edidit *in gratiis*.

Procedat in numerum) Succedat ex animi tui sententia. Metaphora sumpta de histrionibus, numerum in motu servantibus. Parad. 3 circa finem: *Histrio si paulum se movit extra numerum, exsibilatur, et exploditur*. Manvt. Vel, haec laudatio unius civitatis, sit tibi pro numero decem civitatum, qui numerus in istiusmodi laudationibus usitatus, et quasi legitimus est. Hotom.

At publice commodasti) Si minus singulis civibus, tamen universis profuisti. Rempub. enim eorum adiuvisti, quum ei quod populo debebat, remisisti. Gvt.

modium LX millia empta populo romano dare debebant, et solebant; abs te solo remissum est. Res publica detrimentum fecit, quod per te imperii ius una in civitate imminutum est; Siculi, quod hoc non de summa frumenti detractum est, sed translatum in Centuripinos et Halesinos, immunes populos; et hoc plus impositum, quam ferre possent. Navem imperare ex foedere debuisti. Remisisti in triennium. Militem nullum unquam poposcisti per tot annos. Fecisti item, uti praedones solent; qui quum communes hostes sint omnium, tamen aliquos sibi instituunt amicos, quibus non modo parcant, verum etiam praeda quos augeant, et eos maxime, qui habent oppidum opportuno loco, quo saepe adeundum sit navibus, nonnunquam etiam necessario.

X. Phaselis illa, quam cepit P. Servilius, non fuerat urbs ante Cilicum atque praedonum: Lycii illam, Graeci homines, incolebant. Sed quod erat eiusmodi loco, atque ita proiecta in altum, ut et exeuntes e Cilicia praedones saepe ad eam necessario devenirent; et quum ex hisce se locis reciperent, eodem deferrentur: asciverunt illud sibi oppidum piratae, primo commercio, deinde etiam societate. Mamertina civitas, improba antea non erat; etiam erat inimica improborum; quae C. Catonis, illius, qui consul fuit, impedimenta retinuit. At cuius hominis? clarissimi potentissimique; qui duorum hominum clarissimorum, L. Pauli, et M. Catonis, nepos, et P. Africani sororis filius, tamen quum consul fuisset, damnatus est; quo damnato, tum, quum severa iudicia fiebant, HS

Phaselis illa) Vrbs est Pamphyliae nobilis, olim piratarum receptrix, quam Strabo lib. Geograph. XIV, Zeniceti piratae fuisse scribit: qui, quum Olympum montem Servilius Isauricus cepisset, sese cum universa domo cremavit. Hotom.

Quo damnato) Vulgo sic edebatur:

XVIII millibus lis aestimata est! Huic Mamertini irati fuerunt, qui maiorem sumptum, quam, quanti Catonis lis aestimata est, in Timarchidi prandium saepe fecerunt. Verum haec civitas isti praedoni ac piratae siciliensi Phaselis fuit. Huc omnia undique deportabantur; apud istos relinquebantur; quod celari opus erat, habebant sepositum ac reconditum; per istos, quae volebat, in navem clam imponenda, occulte exportanda curabat; navim denique maximam, quam onustam furtis in Italiam mitteret, apud istos faciendam aedificandamque curavit. Pro hisce rebus, vacatio data est ab isto sumptus, laboris, militiae, rerum denique omnium. Per triennium soli non modo in Sicilia, verum, ut opinio mea fert, his, his quidem temporibus, in omni orbe terrarum, vacui, expertes, soluti ac liberi fuerunt ab omni sumptu, molestia, munere. Hinc illa Verrea nata sunt; hinc in convivium Sex. Cominium protrahi iussit, in quem scyphum de manu iacere conatus est; quem obtorta gula de convivio in vincula atque in tenebras abripi iussit. Hinc illa crux, in quam civem romanum iste,

qui tamen quum consul fuisset, condemnatus est. Ita C. Cato duorum hominum clarissimorum nepos L. Paulli et M. Catonis et P. Africani sororis filius, quo damnato. Transpositione hunc locum sublevavi; in quo, ex vulgari verborum ordine satis intricato Ernestius, Wyttenbachius et Beckius probabili coniectura statuerunt verba: *ita C. Cato — sororis filius* interpolata esse, eaque uncinis incluserunt. Tamen quia Velleius Paterculus qui h. l. respexisse videtur, item hunc C. Catonem, ubi eius damnationis mentionem facit, M. Catonis nepotem et Africani sororis filium fuisse memorat, verba, ut fecimus, transposita, genuina nobis videntur.

Lis aestimata est) Nempe repetundarum erat accusatus ex Macedonia. Velleius l. l. habet IIII millibus, quem ex h. l. corrigendum esse recte viri docti censuerunt.

Irati fuerunt) Ernestius ex edd. vett. restituit *irati non fuerunt*, ut ad Verrem haec referantur, Sed *huic* pertinet ad Catonem.

Illa Verrea) Dies festus, in honorem Verris institutus. MANVT.

Illa Crux) De qua libro V.

multis inspectantibus, sustulit: quam non ausus est usquam defigere, nisi apud eos, quibuscum omnia scelera sua ac latrocinia communicasset.

XI. Laudatum etiam vos quemquam venire audetis? qua auctoritate? utrum, quam apud senatorium ordinem, an quam apud populum romanum habere debetis? Ecqua civitas est, non modo in provinciis nostris, verum in ultimis nationibus, aut tam potens, aut tam libera, aut etiam tam immanis ac barbara, rex denique ecquis est, qui senatorem populi romani tecto ac domo non invitet? qui honos non homini solum habetur, sed primum populo romano, cuius beneficio nos in hunc ordinem venimus, deinde ordinis auctoritati, quae nisi gravis erit apud socios, atque exteras nationes, ubi erit imperii nomen et dignitas? Mamertini me publice non invitarunt. Me quum dico, leve est; senatorem populi romani si non invitaverunt, honorem debitum detraxerunt, non homini, sed ordini. Nam ipsi Tullio patebat domus locupletissima et amplissima Cn. Pompeii Basilisci; quo etiamsi esset invitatus a vobis, tamen devertisset. Erat etiam Parcenniorum, qui nunc item Pompeii sunt, domus honestissima; quo L. frater meus summa illorum voluntate devertit. Senator populi romani, quod in vobis fuit, in vestro oppido iacuit et pernoctavit in publico. Nulla hoc civitas unquam alia com-

Ecqua) Sic Beck. cum MS. Lambin. et edd. nonnullis. Vulgo *ecquae*.

Non modo) Sic Ern. ex edd. vett. aliquot codd. MSS. faventibus Lamb. Beck. alii omittunt *modo*.

Atque exteras nationes) Hoc Beckius restituit una cum Graevio aliisque: Lambinus e MS. dederat *et exteras nationes* Grut. et Ern. e codd. Pall. *in exteras*.

Pompeii sunt) Id est, vocantur; quia cives Romani et ipsi per Cn. Pompeium facti, eius nomen etiam de more sumpserunt. HOTT.

Frater meus) Patruelis, qui cum Cicerone in Siciliam ad inquirendum in Verrem profectus est. MANUT.

misit. « Amicum enim nostrum in iudicium vocabas. » Tu, quid ego privatim negotii geram, interpretabere imminuendo honore senatorio? Verum haec tum queremur, si quid de vobis per eum ordinem agetur, qui ordo a vobis adhuc solis contemptus est. In populi romani quidem conspectum, quo ore vos commisistis, nec prius illam crucem, quae etiam nunc civis romani sanguine redundat, quae fixa est ad portum urbemque vestram, revellistis, neque in profundum abiecistis, locumque illum omnem expiastis, quam Romam atque in horum conventum adiretis? In Mamertinorum solo foederato atque pacato monumentum istius crudelitatis constitutum est. Vestrane urbs electa est, ad quam quum adirent ex Italia, crucem civis romani prius, quam quemquam amicum populi romani viderent? quam vos Rheginis, quorum civitati invidetis, item incolis vestris civibus romanis, ostendere soletis, quo minus sibi arrogent, minusque vos despiciant, quum videant ius civitatis illo supplicio esse mactatum. —

XII. Verum haec emisse te dicis. Quid? illa attalica tota Sicilia nominata ab eodem Heio peripetasmata emere oblitus es? Licuit eodem modo, ut signa. Quid enim actum est? An literis pepercisti? Verum hominem amentem hoc fugit: minus clarum putavit

Quorum civitati) Id est: Quibus invidetis, quia iam cives Romani sunt. *Incolis vestris*, civibus Romanis qui apud vos in urbe vestra habitant. *Incola* dicitur qui urbem habitat sine civitatis iure. Hort.

Quid) Ordo est: Quid? oblitus es ab eodem Heio emere, hoc est, in tabulas referri iubere, te emisse illa peripetasmata (Gall. *des tapisseries.*) *Attalica*, id est, auro intertexta, qualia rex Asiae Attalus primus invenit. Plin. VIII, pag. 476: *Emere oblitus es?* Facete. *Licuit* emere, seu emptionem simulare, *eodem modo*, Heium cogendo nimirum ut scriberet in suis tabulis, tibi a se illa vendita fuisse, quemadmodum iussus a te scripserat, signa, id est, Cupidinem et Herculem, se tibi vendidisse. Id.

fore, quod de armario, quam quod de sacrario esset ablatum. At quo modo abstulit? non possum dicere planius, quam ipse apud vos dixit Heius. Quum quaesissem, nunquid aliud de bonis eius pervenisset ad Verrem, respondit istum ad se misisse, ut sibi mitteret Agrigentum peripetasmata. Quaesivi an misisset. Respondit, id quod necesse erat, se dicto audientem fuisse praetori; misisse. Rogavi, pervenissentne Agrigentum? dixit pervenisse; quemadmodum revertissent? negavit adhuc revertisse. Risus populi atque admurmuratio omnium facta est. Hic tibi in mentem non venit, iubere, ut haec quoque referret, HS VI millibus IↃ se tibi vendidisse? Metuisti, ne aes alienum tibi cresceret, si HS VI millibus IↃ tibi constarent ea, quae tu facile posses vendere HS CC millibus? Fuit tanti, mihi crede. Haberes, quod defenderes; nemo quaereret, quanti illa res esset. Si modo te posses docere emisse, facile cui velles, tuam causam et factum probares. Nunc de peripetasmatis quemadmodum te expedias, non habes. Quid? a Philarcho centuripino, homine locuplete ac nobili, phaleras pulcherrime factas, quae regis Hieronis fuisse dicuntur, utrum tandem abstulisti, an emisti? In Sicilia quidem quum essem, sic a Centuripinis, sic a ceteris audiebam (non enim parum res erat clara), tam te

Esset ablatum) Donat. ad Terent. Andr. I, 1, 13, *fuisset ablatum*.

Se dicto audientem) *Se dicto* Hotomanno auctore scripsi. Vulgo *scilicet dicto*. Sed quia praecedit *id quod necesse erat*, otiosum est *scilicet*.

Quemadmodum revertissent) Ita Beckius edidit auctoritate cod. Memm. Cuiac. Franc. al. et aliquot edd. vett. *quaesivi quemadmodum revertissent*, Graev. et Lall. e cod. Reg. et IV Pariss. *quaesivi an domum revertissent* Grut. Ern.

Admurmuratio) Graev. ex aliquot ed. vett. *admiratio*.

Omnium facta est) MS. Lamb. Franc. ed. Ven. Graev. addunt *vestrum* post *omnium*.

Phaleras) Ornamenta equorum, et equitum. V. Hard. ad Pl. VII, p. 390.

has phaleras a Philarcho centuripino abstulisse dicebant, quam alias item nobiles ab Aristo panormitano, quam tertias a Cratippo tyndaritano. Etenim si Philarchus vendidisset, non ei, posteaquam reus factus es, redditurum te promisisses. Quod quia vidisti plures scire, cogitasti, si ei reddidisses, te minus habiturum, rem nihilominus testatam futuram; non reddidisti. Dixit Philarchus pro testimonio, se, quod nosset tuum istum morbum, cupisse te celare de phaleris; quum abs te appellatus esset, negasse habere sese; apud alium quoque eas habuisse depositas, ne qua invenirentur; tuam tantam fuisse sagacitatem, ut eas per illum ipsum inspiceres, ubi erant depositae; tum se deprehensum negare non potuisse; ita ab se invito ablatas phaleras gratis.

XIII. Iam, ut haec omnia reperire ac perscrutari solitus sit, iudices, est operae pretium cognoscere. Cibyratae sunt fratres quidam, Tlepolemus et Hiero: quorum alterum fingere opinor e cera solitum esse, alterum esse pictorem. Hosce opinor Cibyrae, quum in suspicionem venissent suis civibus fanum expilasse Apollinis, veritos poenam iudicii ac legis, domo profugisse. Quod Verrem artificii sui cupidum cognoverant tum, quum iste, id quod ex testibus didicistis, Cibyram cum inanibus syngraphis venerat, domo

Teminus) Cod. Hotom. Pall. Franc. et edd. vett. plurimae addunt *invidiae*, quod rectius abest MSS. Reg. ap. Graev. et Guelf.

Quod nosset tuum istum morbum) Vulgo hic additur: *ut amici tui appellant studiose*. In Guelf. ed. C. Steph. et Manut. *ut amici tui appellant*. In MS. Franc. ed. Victor. *Vt amici tui appellant*, *studium*.

Cibyratae) Cibyra, unde Cibyratae, urbs fuit Ciliciae, in qua Verres fuerat, Dolabellae praetoris legatus. Hort.

Inanibus syngraphis) Si vera est lectio, *syngraphae inanes*, ut Ern. explicavit, significant eas, ex quibus nihil debetur s. commentitias. Fortasse tamen res pertinet ad Malleoli syngraphas de quibus agitur Verr. I,

profugientes ad eum se exsules, quum iste esset in Asia, contulerunt. Habuit secum eos ab illo tempore, et in legationis praedis atque furtis multum illorum opera consilioque usus est. Hi sunt illi, quibus in tabulis retulit sese Q. Tadius dedisse iussu istius, Graecis pictoribus. Eos iam bene cognitos et re probatos secum in Siciliam duxit. Quo posteaquam venerunt, mirandum in modum (canes venaticos diceres) ita odorabantur omnia et pervestigabant, ut ubi quidque esset, aliqua ratione invenirent. Aliud minitando, aliud pollicendo, aliud per servos, aliud per liberos, per amicum aliud, aliud per inimicum inveniebant. Quidquid illis placuerat, perdendum erat. Nihil aliud optabant, quorum poscebatur argentum, nisi ut Hieroni et Tlepolemo displiceret.

XIV. Vere mehercules hoc, iudices, dicam. Memini, Pamphilum lilybaetanum, hospitem meum et amicum, nobilem hominem, mihi narrare: quum iste ab sese hydriam Boëthi manu factam, praeclaro opere et grandi pondere, per potestatem abstulisset, se sane tristem et conturbatum domum revertisse, quod vas eiusmodi, quod sibi a patre et a maioribus esset re-

36, unde fortasse, quod Ernestio in mentem venit, legendum *cum* Malleoli *syngraphis*. — *Inanibus syngraphis*) Interpretor, eas ex quibus exigi nihil iam potest, quia solutione liberatae sunt. Auctorem sequor Vlpian. *Digest.* X, *tit.* 4, *l.* 18, ubi ait *solutione chirographo inani facto*; ad quem locum Gothof.: Inane fit chirographum, solutione debiti facta creditori. Hort.

Profugientes) *Perfugientes* Grut. Ern. incertum qua auctoritate.

Hydriam) Magnum erat vas aquarium, vel etiam vino servando idoneum, plerumque lapideum. *Est certum genus Ophitis, ex quo vasa etiam, et cados faciunt. In Siphno lapis est, qui cavatur tornaturque in vasa coquendis cibis utilia, vel ad esculentorum usus.* Plin. lib. XXXVI, p. 752. Vrnarum lapidearum meminit Homerus Odyss. lib. XIII, vers. 105. Illam Pamphili et argenteam, et caelatam fuisse verba Ciceronis faciunt ut credam; quia eius et opus, et pondus memorat. Hort.

lictum, quo solitus esset uti ad festos dies, ad hospitum adventum, a se esset ablatum. Quum sederem, inquit, domi tristis, accurrit Venerius: iubet me scyphos sigillatos ad praetorem statim afferre. Permotus sum, inquit; binos habebam; iubeo promi utrosque, ne quid plus mali nasceretur, et mecum ad praetoris domum ferri. Eo quum veni, praetor quiescebat; fratres illi Cibyratae inambulabant. Qui, me ubi viderunt, « ubi sunt, Pamphile, inquiunt, scyphi? » Ostendo tristis. Laudant. Incipio queri, me nihil habiturum, quod alicuius esset pretii, si etiam scyphi essent ablati. Tum illi, ubi me conturbatum vident: Quid vis nobis dare, ut isti abs te ne auferantur? ne multa, sestertios CIↃ dixi me daturum. Vocat interea praetor: scyphos poscit. Tum illos coepisse praetori dicere, putasse se, id quod audissent, alicuius pretii scyphos esse Pamphili; luteum negotium esse; non dignum, quod in suo argento Verres haberet. Ait ille, idem sibi videri. Ita Pamphilus scyphos optimos aufert.

XV. Et mehercules ego antea, tametsi hoc nescio quid nugatorium sciebam esse, ista intelligere: tamen mirari solebam, istum in his ipsis rebus aliquem sensum habere, quem scirem nulla in re quidquam simile hominis habere. Tum primum intellexi, ad eam rem istos fratres Cibyratas fuisse, ut iste in furando manibus suis, oculis illorum uteretur. At ita studiosus

Scyphos sigillatos) In quibus sigilla quaedam insculpta sunt, ut deorum, ut animalium. Hot. Non fuerunt insculpta, sed sigillis, hoc est icunculis ex aere aut argento factis ornata. Sigilla enim sunt parva signa seu parvae statuae. Graev.

Eo quum veni) *Venio* codd. et edd. vett. Ern. reposuit *veni*.

Dixi me daturum) Hanc lectionem e codd. Pall. et Grut. item edd. vett. revocavit Beck. Plerique editores dederunt: *ne multa, sestertios CC me, inquit, poposcerunt; dixi me daturum c*.

est huius praeclarae existimationis, ut putetur in hisce rebus intelligens esse, ut nuper (videte hominis amentiam) posteaquam est comperendinatus, quum iam pro damnato mortuoque esset, ludis Circensibus, mane apud L. Sisennam, virum primarium, quum essent triclinia strata, argentumque expositum in aedibus; quum pro dignitate L. Sisennae, domus esset plena hominum honestissimorum, accesserit ad argentum, contemplari unumquodque otiose et considerare coeperit. Mirari stultitiam alii, quod in ipso iudicio, eius ipsius cupiditatis, cuius insimularetur, suspicionem augeret; alii amentiam, cui comperendinato, quum tam multi testes dixissent, quidquam illorum veniret in mentem. Pueri autem Sisennae, credo, qui audivissent, quae in istum testimonia essent dicta, oculos de isto nusquam deiicere, neque ab argento digitum discedere. Est boni iudicis, parvis ex rebus coniecturam facere uniuscuiusque et cupiditatis et incontinentiae. Qui reus lege, et reus comperendinatus, re et opinione hominum paene damnatus, sibi temperare non potuerit maximo conventu, quin L. Sisennae argentum tractaret et consideraret: hunc in provincia praetorem quisquam putabit a Siculorum argento cupiditatem, aut manus abstinere potuisse?

XVI. Verum, uti Lilybaeum, unde digressa est, oratio revertatur, Diocles est, Pamphili gener, illius, a quo hydria ablata est, Popillius cognomine. Ab hoc abaci vasa omnia, ut exposita fuerant, abstulit. Dicat, licet, se emisse. Etenim hic propter magnitudinem furti, sunt, ut opinor, literae factae. Iussit Timarchidem aestimare argentum. Quo modo? quo qui unquam tenuissime in donatione histrionum aesti-

Sibi temperare) Sic Lamb. Vulgo *temperare* omisso *sibi*.

In donatione histrionum) Agitur de corollariis scenicorum, sive co-

mavit. Tametsi iamdudum erro, qui tam multa de tuis emptionibus verba faciam, et quaeram, utrum emeris, et quomodo, et quanti emeris; quod verbo transigere possum. Ede mihi scriptum, quid argenti in provincia Sicilia pararis, unde quidque, aut quanti emeris. Quid fit? quamquam non debeam ego abs te has literas poscere: me enim tabulas tuas habere et proferre oportebat. Verum negas te horum annorum aliquot confecisse. Compone hoc, quod postulo, de argento: de reliquo videro. « Nec scriptum habeo, nec possum edere. » Quid futurum igitur est? Quid existimas hosce iudices facere posse? Domus plena signorum pulcherrimorum iam ante praeturam; multa ad villas tuas posita, apud amicos multa deposita, multa aliis data atque donata; tabulae nullum indicant emptum. Omne argentum ablatum ex Sicilia est; nihil cuiquam, quod suum dici vellet, relictum. Fingitur improba defensio, praetorem omne id argentum coëmisse: tamen id ipsum tabulis demonstrari non potest. Si quas tabulas profers, in his, quae habes, quomodo habeas, scriptum non est. Horum autem temporum, quum te plurimas res emisse dicas, tabulas omnino nullas proferas, nonne te et prolatis et non prolatis tabulis condemnari necesse est?

rollis argenteis, quae praemii loco histrionibus dabantur si placuissent. Sed in aestimatione haeserunt Manut. et Ern. Suspicor eiusmodi corollas saepe ab histrionibus venditas esse, et ab emptoribus, qui inde lucrum facere vellent, minimi aestimatas. Sic supra Verr. III, 70 memorantur homines, qui sibi ex corollariis scenicorum nummulos corrogaverunt.

Vtrum emeris) *Nec ne* addidit Graev. e MS. Reg.

Compone) Ede mihi scripta sifoul haec tria, quid argenti pararis in Sicilia, unde quidque emeris, quanti emeris. MANVT.

Iam ante praeturam) Vulgo post *iam* additur *etiam*, quod Lamb. auctoritate optimi codicis omisit.

Quae habes) Sic Beckius recte, ut est in cod. Cuiac. et Reg. cod. Pall. et edd. vett. *quas habes*. Ed. Grut. Ern. al. *quid habeas*, ed. Graev. *quae habeas*.

XVII. Tu a M. Caelio, equite romano, lectissimo adolescente, quae voluisti, vasa argentea Lilybaei abstulisti: tu C. Cacurii, promptissimi hominis, et experientis, et inprimis gratiosi, supellectilem omnem auferre non dubitasti; tu maximam et pulcherrimam mensam citream a Q. Lutatio Diodoro, qui Q. Catuli beneficio a L. Sulla civis romanus factus est, omnibus scientibus, Lilybaei abstulisti. Non tibi obiicio, quod hominem dignissimum tuis moribus, Apollonium, Niconis filium, drepanitanum, qui nunc A. Clodius vocatur, omni argento optime facto spoliasti ac depeculatus es. Taceo. Non enim putat ille sibi iniuriam factam, propterea quod homini iam perdito, et collum in laqueum inserenti, subvenisti, quum pupillis drepanitanis bona patria erepta cum illo partitus es. Gaudeo etiam, si quid ab illo abstulisti; et abs te nihil rectius factum esse dico. A Lysone vero lilybaetano, primo homine, apud quem deversatus es, Apollinis signum ablatum certe non oportuit. At dices te emisse. Scio: HS CIↃ. Ita opinor; scio, inquam; proferam literas; et tamen id factum non oportuit. A pupillo Heio, cui Marcellus tutor est, a quo pecuniam grandem eripueras, scaphia cum emblematis Lilybaei utrum empta esse dicis, an confiteris erepta?

XVIII. Sed quid ego istius in eiusmodi rebus mediocres iniurias colligo, quae tantummodo in furtis

Promptissimi hominis) In agendis rebus. MANUT.

Mensam citream) Eiusmodi mensae maximo erant in pretio. Memoratur illa Ciceronis empta HS decies (Gall. 100000 *liv.*) Plinius XIII, 29, ubi disserit de mensarum illarum dotibus, et insania. HORT.

Ablatum certe) Vulg. additur *esse.* Id Graev. auctoritate cod Reg. delevit, sequentibus Ern. Beck.

Scaphia cum emblematis) *Scaphia,* sunt *scyphi* instar scaphae facti. HOT. Emblemata sunt signa, seu sigilla Deorum, hominum, animalium, quae pateris, scyphis, aliisque vasis poterant inseri, et ab iis revelli, et aliis rursus illigari. Vid. Salmas. Exerc. Plinian. p. 736 ed. nov. GRAEV.

istius, et damnis eorum, a quibus auferebat, versatae esse videantur? Accipite, si vultis, iudices, rem eiusmodi, ut amentiam singularem, ut furorem iam, non cupiditatem eius perspicere possitis. Melitensis Diodorus est, qui apud vos antea testimonium dixit. Is Lilybaei multos iam annos habitat, homo et domi nobilis, et apud eos, quo se contulit, propter virtutem splendidus et gratiosus. De hoc Verri dicitur, habere eum perbona toreumata: in his pocula duo quaedam, quae Thericlea nominantur, Mentoris manu, summo artificio facta. Quod iste ubi audivit, sic cupiditate inflammatus est non solum inspiciundi, verum etiam auferendi, ut Diodorum ad se vocaret, ac posceret. Ille, qui ea non invitus haberet, respondet se Lilybaei non habere; Melitae apud quendam propinquum suum reliquisse. Tum iste continuo mittit homines certos Melitam; scribit ad quosdam melitenses, ut ea vasa perquirant; rogat Diodorum, ut ad illum suum propinquum det literas. Nihil ei longius videbatur, quam dum illud videret argentum. Diodorus, homo frugi ac diligens, qui sua servare vellet, propinquo suo scribit, ut iis, qui a Verre venissent, responderet, illud argentum se paucis illis diebus

Vt furorem) Graev. e MS. Reg. *et furorem.*

Toreumata) Toreumata dicuntur opera sculpta et caelata. HOTOM. Non est idem *sculpere* et *caelare.* Τόρευμα Graecis proprie argentum caelatum. Caelatura autem extantes figuras ostendebat, et extra corpus materiae prominentes. Sculpebantur vero, quae cavabantur. Hodie fere tantum scalpitur et cavatur argentum, ex quo pocula fiunt: apud veteres tamen frequentius caelabatur argentum figuris extantibus. Salmas. in Exerc. Plin. ubi vide plura. GRAEV.

Thericlea) Hoc recepit Ern. cum Graevio in tribus codd. repertum. Turnebus defendit *Heraclea*. Sed ea ut recte monet Ern., dicuntur a magnitudine. Hic autem agitur de poculis ad modum illorum, quae Thericles, nobilissimus figulus, fabricaverat, factis.

Qui ea) *Ea* rescripsi pro *illa*: male enim sonat *ille qui illa;* et paulo post dicitur *ea vasa.* Ernestius vel *ista* legi vel *illa* deleri volebat.

misisse Lilybaeum. Ipse interea recedit. Abesse ab domo paulisper maluit, quam praesens illud optime factum argentum amittere. Quod ubi audivit iste, usque eo est commotus, ut sine ulla dubitatione insanire omnibus ac furere videretur. Quia non potuerat argentum eripere, ipse a Diodoro erepta sibi vasa optime facta dicebat; minitari absenti Diodoro; vociferari palam; lacrymas interdum vix tenere.

XIX. Eriphylam accepimus in fabulis ea cupiditate, ut quum vidisset monile, ut opinor, ex auro et gemmis, pulcritudine eius incensa, salutem viri proderet. Similis istius cupiditas: hoc etiam acrior atque insanior, quod illa cupiebat id, quod viderat; huius libidines non solum oculis, sed etiam auribus excitabantur. Conquiri Diodorum tota provincia iubet. Ille ex Sicilia iam castra moverat, et vasa collegerat. Homo, ut aliquo modo illum in provinciam revocaret, hanc excogitavit rationem: si haec ratio potius, quam amentia nominanda est. Apponit de suis canibus quendam, qui dicat, se Diodorum melitensem rei capitalis reum velle facere. Primo mirum omnibus videri, Diodorum reum, hominem quietissimum, ab omni non modo facinoris, verum etiam minimi errati suspicione remotissimum. Deinde esse perspicuum, fieri omnia illa propter argentum. Iste non dubitat iubere nomen deferri: et tum primum opinor istum absentis nomen recepisse. Res clara Sicilia tota, propter caelati argenti cupiditatem reos fieri rerum capitalium: neque solum praesentes reos fieri, sed etiam

Salutem viri) Amphiarai vatis: quem latentem, ne ad bellum Thebanum iret, quod ibi se periturum ex auguriis noverat, aureo monili corrupta uxor Polynici prodidit. MAN.

Castra iam moverat) Argute pro discesserat: quia sequitur, *vasa collegerat;* nam vasa, id est impedimenta, milites colligunt castra moturi: iocus est: quia sua vasa, id est scyphos, Diodorus abstulerat. ID.

Neque solum praesentes) Ita cod.

absentes. Diodorus Romae sordidatus circum patronos atque hospites cursare: rem omnibus narrare. Literae mittuntur isti a patre vehementes, ab amicis item, videret, quid ageret, de Diodoro quo progrederetur; rem claram esse et invidiosam; insanire hominem; periturum hoc uno crimine, nisi cavisset. Iste etiam tum patrem, si non in parentis, at in hominum numero putabat; ad iudicium nondum se satis instruxerat; primus annus erat provinciae: non, ut in Sthenio, iam refertus pecunia. Itaque furor eius paululum, non pudore, sed metu ac timore repressus est. Condemnare Diodorum non audet; absentem de reis eximit. Diodorus interea praetore isto prope triennium provincia domoque caruit. Ceteri non solum Siculi, sed etiam cives romani hoc statuerant: quoniam iste tantum cupiditate progrederetur, nihil esse, quod quisquam putaret, se, quod isti paulo magis placeret, conservare, aut domi retinere posse. Postea vero, quam intellexerunt, isti virum fortem, quem summe provincia exspectabat, Q. Arrium, non succedere: statuerunt se nihil tam clausum, neque tam reconditum posse habere, quod non istius cupiditati apertissimum promptissimumque esset.

XX. Tum iste ab equite romano splendido et gratioso, Cn. Calidio, cuius filium sciebat senatorem populi romani et iudicem esse, equuleos argenteos nobiles, qui Q. Maximi fuerant, aufert. Imprudens

Pall. Grut. Franc. edd. vett. Car. Steph. Manut. Graev. In cod. Cuiac. et Hittorp. abest *praesentes*; et omisit Grut. P. Manutius verba *reos fieri* post *praesentes* eiecit.

Insanire hominem) I. e. Diodorum vehementer iratum furere.

Equuleos argenteos nobiles) Equulei sunt pulli equini: sunt etiam tormenta quaedam: hic videntur esse vasa caelata, cum aliqua fortasse equi forma, unde nomen acceperint. Subiungit enim infra de his ipsis equuleis: *Vende mihi vasa caelata.* MANVT.

Qui Q. Maximi fuerant) *Quique maximi fuerant* cod. Reg. Graev.

huc incidi, iudices; emit enim, non abstulit; nollem dixisse. Iactabit se, et in his equitabit equuleis. « Emi; pecuniam solvi. » Credo, etiam tabulae proferentur. Est tanti. Cedo tabulas. Dilue sane crimen hoc Calidianum, dum ego tabulas adspicere possim. Verumtamen quid erat, quod Calidius Romae quereretur, se, quum tot annos in Sicilia negotiaretur, abs te solo ita esse contemptum, ita despectum, ut etiam una cum ceteris Siculis dispoliaretur? Si emeras, quid erat, quod confirmabat, se abs te argentum esse repetiturum, si tibi sua voluntate vendiderat? tu porro posses facere, ut Cn. Calidio non redderes? praesertim quum is L. Sisenna, defensore tuo, tam familiariter uteretur, et quum ceteris familiaribus Sisennae reddidisses? Denique non opinor negaturum esse te, homini honesto, sed non gratiosiori, quam Cn. Calidius est, L. Cordio argentum per Potamonem, amicum tuum, reddidisse. Qui quidem ceterorum causam apud te difficiliorem fecit. Nam quum te compluribus confirmasses redditurum, posteaquam Cordius pro testimonio dixit, te sibi reddidisse, finem reddendi fecisti; quod intellexisti, te praeda de manibus amissa, testimonium tamen effugere non posse. Cn. Calidio, equiti romano, per omnes alios praetores licuit argentum habere bene factum; licuit posse domesticis copiis, quum magistratum aut aliquem superiorem

Guelf. tres Pariss. Idem legitur ap. Priscianum III, p. 618, Putsch.

Credo, etiam tabulae proferentur) Ita ediderunt omnino omnes, et ipse Hortensius: cui tamen haec eadem retractanti venit in mentem apponere notam quietis post verbum *Credo*, hoc modo. Dicet Verres, *Emi: pecuniam solvi*. Respondebit Cicero. *Credo*. Addet Verres, *Etiam tabulae proferentur*, id est, proferam tabulas, quibus confirmabo ea me emisse. Refert Cicero, *Est tanti* etc. Quovis modo legatur, vides hic subesse ironiam. Qui enim Verres annorum illorum tabulas proferat, quas iam se confessus est nullas habere? Oliv.

Dispoliaretur? Si emeras) Sic Ern. Vulgo *despoliaretur si emerat?*

invitasset, ornare et apparare convivium; multi domi Cn. Calidii cum imperio ac potestate fuerunt; nemo inventus est tam amens, qui illud argentum tam praeclarum ac tam nobile eriperet; nemo tam audax, qui posceret; nemo tam impudens, qui postularet, ut venderet. Superbum est enim, iudices, et non ferendum, dicere praetorem in provincia homini honesto, locupleti, splendido: VENDE MIHI VASA CAELATA. Hoc est enim dicere: non es dignus tu, qui habeas, quae tam bene facta sint: meae dignitatis ista sunt. Tu dignior, Verres, quam Calidius? qui, ut non conferam vitam atque existimationem tuam cum illius: neque enim est conferenda: hoc ipsum conferam, quo tu te superiorem fingis: quod HS LXXX millia divisoribus, ut praetor renuntiarere, dedisti; trecenta accusatori, ne tibi odiosus esset: ea re contemnis equestrem ordinem, ac despicis? ea re indignum tibi visum est, quidquam, quod tibi placeret, Calidium potius habere, quam te?

XXI. Iactat se iamdudum de Calidio: narrat omnibus, se emisse. Num etiam de L. Papirio, viro primario, locuplete honestoque, equite romano, turibulum emisti? qui pro testimonio dixit, te, quum inspiciendum poposcisses, vulso emblemate remisisse: ut intelligatis, in homine intelligentiam esse, non avaritiam; artificii cupidum, non argenti fuisse. Nec solum in Papirio fuit haec abstinentia: tenuit hoc institutum in turibulis omnibus, quaecumque in Sicilia fuerunt. Incredibile est autem, quam multa et quam praeclara fuerint. Credo tum, quum Sicilia florebat opibus et copiis, magna artificia fuisse in ea insula: nam domus erat ante istum praetorem nulla

Vulso emblemate) Sic Ern. ex edd. pr. Vulgo *avulso*. MS. Lamb. et Guelf. *evulso*.

paulo locupletior, qua in domo haec non essent, etiamsi praeterea nihil esset argenti; patella grandis cum sigillis ac simulacris deorum, patera, qua mulieres ad res divinas uterentur, turibulum. Haec autem omnia antiquo opere et summo artificio facta; ut hoc liceret suspicari, fuisse aliquando apud Siculos peraeque pro portione cetera, sed quibus multa fortuna ademisset, tamen apud eos remansisse ea, quae religio retinuisset. Dixi, iudices, multa fuisse fere apud Siculos omnes: ego idem confirmo, nunc ne unum quidem esse. Quid hoc est? quod monstrum, quod prodigium in provinciam misimus? Nonne vobis id egisse videtur, ut non unius libidinem, non suos oculos, sed omnium cupidissimorum insanias, quum Romam revertisset, expleret? qui simul atque in oppidum quodpiam venerat, immittebantur illi continuo Cibyratici canes, qui investigabant et perscrutabantur omnia. Si quod erat grande vas et maius opus inventum, laeti adferebant: si minus eiusmodi quippiam venari potuerant, illa quidem certe pro lepusculis capiebantur, patellae, paterae, turibula. Hic quos putatis fletus mulierum? quas lamentationes fieri solitas esse in hisce rebus? quae forsitan vobis parvae esse videantur, sed magnum et acerbum dolorem commovent, mulierculis praesertim, quum eripiuntur e manibus ea; quibus ad res divinas uti consuerunt, quae a suis acceperunt, quae in familia semper fuerunt.

XXII. Hic nolite exspectare, dum ego hoc crimen agam ostiatim; ab Aeschylo tyndaritano istum pate-

Peraeque pro portione) Ita edidit Ern. e coni. Turnebi. Edd. pr. *aequa portione*. Victor. etc. *peraequa proportione.*

Cupidissimorum) Edd. vett. *avarissimorum.*

Adferebant) Sic Ern. e MSS. Graev. Vulg. *auferebant.*

ram abstulisse, a Thrasone item tyndaritano patellam, a Nymphodoro agrigentino turibulum. Quum testes ex Sicilia dabo, quem volet, ille eligat, quem ego interrogem de patellis, pateris, turibulis: non modo oppidum nullum; domus nulla paulo locupletior expers huius iniuriae reperietur: qui quum in convivium venisset, si quidquam caelati adspexerat, manum abstinere, iudices, non poterat. Cn. Pompeius est Philo, qui fuit tyndaritanus; is coenam isti dabat apud villam in Tyndaritano: fecit, quod Siculi non audebant; ille, civis romanus quod erat, impunius id se facturum putavit: apposuit patellam, in qua sigilla erant egregia. Iste continuo ut vidit, non dubitavit illud insigne penatium hospitaliumque deorum ex hospitali mensa tollere: sed tamen, quod antea de istius abstinentia dixeram, sigillis avulsis reliquum argentum sine ulla avaritia reddidit. Quid? Eupolemo calactino, homini nobili, Lucullorum hospiti ac perfamiliari, qui nunc apud exercitum cum L. Lucullo est, non idem fecit? Coenabat apud eum; argentum ille ceterum purum apposuerat, ne purus ipse relinqueretur; duo pocula non magna, verumtamen cum emblematis. Hic, quasi festivum acroama, ne sine corollario de convivio discederet, ibidem, convivis inspectantibus, emblemata avellenda curavit.

XXIII. Neque ego nunc istius facta omnia enume-

Domus nulla) Hoc Ern. restituit ex edd. vett. it. codd. Pall. Franc. al. Olim edebatur *oppidum nullum, sed ne domus quidem ulla.*

Argentum ille) Sic e MS. Reg. edidit Graev. quem alii sequuti sunt. Olim *illi*.

Purum) Hoc est, sine emblematis. Manvt.

Purus) Nudus, inanis. Fac.

Quasi festivum acroama) *Acroama* graece auditionem significat: Latini pro festiva narratione, et pro eo item qui festiva narratione auditorum animos exhilarat, usurpant. Tales plerumque adhiberi solebant locupletum conviviis, qui convivarum animos exhilararent: iisque dari corollaria solebant. Hotom. Vide Plut. lib. VIII, Problem. 8.

rare conor; neque opus est, nec fieri ullo modo potest: tantummodo uniuscuiusque de varia improbitate generis indicia apud vos, et exempla profero: neque enim ita se gessit in his rebus, tanquam rationem aliquando esset redditurus; sed prorsus ita, quasi aut reus nunquam esset futurus, aut, quo plura abstulisset, eo minore periculo in iudicium esset venturus: qui haec, quae dico, iam non occulte, non per amicos atque interpretes, sed palam de loco superiore ageret, pro imperio et potestate. Catinam quum venisset, oppidum locuples, honestum, copiosum, Dionysiarchum ad se proagorum, hoc est, summum magistratum, vocari iubet; ei palam imperat, ut omne argentum, quod apud quemque esset Catinae, conquirendum curaret, et ad se transferendum. Philarchum centuripinum, primum hominem genere, virtute, pecunia, non hoc idem iuratum dicere audistis, sibi istum negotium dedisse atque imperavisse, ut Centuripis, in civitate totius Siciliae multo maxima et locupletissima, omne argentum conquireret, et ad se comportari iuberet? Agyrio similiter istius imperio vasa Corinthia per Apollodorum, quem testem audistis, Syracusas deportata sunt. Illa vero optima, quod quum ad Haluntium venisset praetor laboriosus et diligens, ipse in oppidum accedere noluit, quod erat difficili adscensu atque arduo, Archagathum halun-

De loco superiore) De tribunali. Hoc additur, non ad veritatem, sed ad amplificationem. Hort.

Proagorum) Proagorus est Dorica ratione, quam Latini aemulantur; et Siculorum lingua erat, qui ab aliis προήγορος dicitur, qui princeps est, et ante alios verba facit. Turn. Advers. VIII, 10.

Hoc est, summum magistratum) Verba Ernestio de glossa suspecta; defendi tamen posse idem indicavit.

Primum hominem) Olim *primarium hominem*. At edd. vett. et MS. Pall. Cuiac. Grut. *primum hominem*. Gruterus suspicabatur *hominem* esse delendum.

Accedere) *Ascendere* scripsit Lambin.

tinum, hominem non solum domi suae, sed tota Sicilia in primis nobilem, vocari iussit: ei negotium dedit, ut, quidquid Halunti esset argenti caelati, aut, si quid etiam Corinthiorum, id omne statim ad mare ex oppido deportaretur. Adscendit in oppidum Archagathus. Homo nobilis, qui a suis et amari et diligi vellet, ferebat graviter, illam sibi ab isto provinciam datam: nec, quid faceret, habebat. Pronuntiat, quid sibi imperatum esset: iubet omnes proferre, quae haberent. Metus erat summus. Ipse enim tyrannus non discedebat longius: Archagathum et argentum in lectica cubans ad mare infra oppidum exspectabat. Quem concursum in oppido factum putatis? quem clamorem? quem porro fletum mulierum? qui viderent,[1] equum Troianum introductum, urbem captam esse dicerent. Efferri sine thecis vasa, extorqueri alia de manibus mulierum, effringi multorum fores, revelli claustra. Quid enim putatis? scuta si quando conquiruntur a privatis in bello ac tumultu, tamen homines inviti dant, etsi ad salutem communem dari sentiunt: ne quem putetis sine maximo dolore argentum caelatum domo, quod alter eriperet, protulisse. Omnia deferuntur. Cibyratae fratres vocantur; pauca improbant; quae probarant, iis crustae aut emblemata detrahuntur. Sic Haluntini, excussis deliciis, cum argento puro domum reverterunt.

XXIV. Quod unquam, iudices, huiusmodi everriculum in illa provincia fuit? Avertere aliquid de

Adscendit) Graev. e MSS. Reg. *escendit*. Ceterum verba *adscendit in oppidum Arch.* interpolata videntur.

Ad mare infra oppidum exspectabat) Lambin. coni. *ad mare infra ante oppidum exspectabat.*

(1) Commate distinguo, quod iniuria deest in aliis editionibus. TYP.

Detrahuntur) Beckius e cod. Reg. Franc. dedit *detrahebantur*.

Excussis deliciis) Ern. coni. *excussi deliciis.*

publico quam obscurissime per magistratum solebant; etiam aliquid de privato nonnunquam occulte auferebant; et illi tamen condemnabantur. Et, si quaeritis, ut ipse de me detraham, illos ego accusatores puto fuisse, qui huiusmodi hominum furta odore aut aliquo leviter presso vestigio persequebantur. Nam nos quidem quid facimus in Verre, quem in luto volutatum totius corporis vestigiis invenimus? permagnum est, in eum dicere aliquid, qui praeteriens, lectica paulisper deposita, non per praestigias, sed palam per potestatem, uno imperio, ostiatim totum oppidum compilarit? At tamen, ut posset se dicere emisse, Archagatho imperat, ut aliquid illis, quorum argentum fuerat, nummulorum, dicis causa, daret. Invenit Archagathus paucos, qui vellent accipere: his dedit. Eos nummos tamen iste Archagatho non reddidit. Voluit Romae petere Archagathus; Cn. Lentulus Marcellinus dissuasit, sicut ipsum dicere audistis. Recita Archagathi et Lentuli testimonium. Et, ne forte hominem existimetis hanc tantam vim emblematum sine causa coacervare voluisse, videte, quanti vos, quanti existimationem populi romani, quanti leges et iudicia, quanti testes siculos negotiatoresque fecerit. Posteaquam tantam multitudinem

Per magistratum) Cod. Cuiac. *per magistrum*.

Vt ipse de me detraham) De industria mea *detraham*, quae nulla est in hac accusatione, in qua omnia sunt summae facilitatis. *Illos* ego accusatorum nomine vere dignos fuisse puto, qui occulta huiusmodi hominum furta perquirere cogerentur. Hot.

Vt posset) Ita Graev. Ern. ediderunt pro vulg. *possit*.

Nummulorum) Edd. pr. *nummorum*, quod restituit Beck.

Dicis causa) Vsurpatur a veteribus pro ad speciem: ut vere, ac serio factum videretur id, quod simulatione quadam factum erat. Man. De hoc ipso admonere item debuerat Orat. pro Muraena cap. 12, ubi haec verba, *Sed anne tu dicis causa vindicaveris*; quae dicit intelligi non posse, poterant similiter explicari. Oliv.

collegerat emblematum, ut ne unum quidem cuiquam reliquisset, instituit officinam Syracusis in regia maximam. Palam artifices omnes, caelatores, ac vascularios convocari iubet: et ipse suos complures habebat. Eo conducit magnam hominum multitudinem. Menses octo continuos opus his non defuit, quum vas nullum fieret, nisi aureum. Tum illa, ex patellis et turibulis quae vellerat, ita scite in aureis poculis illigabat, ita apte in scyphis aureis includebat, ut ea ad illam rem nata esse diceres: ipse tamen praetor, qui sua vigilantia pacem in Sicilia dicit fuisse, in hac officina maiorem partem diei cum tunica pulla sedere solebat et pallio.

XXV. Haec ego, iudices, non auderem proferre, ni vererer, ne forte plura de isto ab aliis in sermone, quam a me in iudicio audisse vos diceretis. Quis enim est, qui de hac officina, qui de vasis aureis, qui de istius pallio, tunica pulla, non audierit? Quem voles de conventu syracusano virum bonum, nominato: producam. Nemo erit, quin hoc se aut vidisse, aut audisse dicat. O tempora, o mores! nihil nimium vetus proferam. Sunt vestrum, iudices, aliquammulti, qui L. Pisonem cognoverunt, huius L. Pisonis, qui praetor fuit, patrem. Is quum esset in Hispania praetor, qua in provincia occisus est, nescio quo pacto, dum armis exercetur, annulus aureus, quem habebat,

Artifices) Cod. Vrsin. *aurifices.*

Caelatores) *Vascularii* sunt, qui vascula ex puro, hoc est, sine sigillis, argento faciebant; *caelatores*, qui sigilla vasculis aureis, et argenteis includenda caelabant. SALMAS.

Eo conducit magnam hominum multitudinem) Tres codd. MS. Lambin. *eos concludit maxima hominum multitudine.* Grut. coni. *eo concludit magnam hom. multitudinem.*

Vellerat) Cod. Reg. *evelleret*, unde Graev. legendum putarat *evellerat*; edd. Lamb. *avellerat.*

In scyphis) *Scaphis* Cod. Cuiac. et Hittorp. Gulielm. coni. *Scaphus.*

De conventu Syracusano) Sic Lambin. e MS. Vulgo *Syracusanorum.*

fractus est, et comminutus. Quum vellet sibi annulum facere, aurificem iussit vocari in forum, ad sellam, Cordubae, et ei palam appendit aurum. Hominem in foro sellam iubet ponere, et facere annulum, omnibus praesentibus. Nimium fortasse dicet aliquis hunc diligentem. Hactenus reprehendat, si quis volet: nihil amplius. Verum fuit ei concedendum. Filius enim L. Pisonis erat, eius, qui primus de pecuniis repetundis legem tulit. Ridiculum est nunc de Verre me dicere, quum de Pisone Frugi dixerim. Verumtamen, quantum intersit, videte. Iste quum aliquot abacorum faceret vasa aurea, non laboravit, quid non modo in Sicilia, verum etiam Romae in iudicio audiret. Ille in auri semuncia totam Hispaniam scire voluit, unde praetori annulus fieret. Nimirum, ut hic nomen suum comprobavit, sic ille cognomen.

XXVI. Nullo modo possum omnia istius facta aut memoria consequi, aut oratione complecti. Genera ipsa cupio breviter attingere; ut hic modo me commonuit Pisonis annulus, quod totum effluxerat. Quam multis istum putatis hominibus honestis de digitis annulos aureos abstulisse? nunquam dubitavit, quotiescumque alicuius aut gemma aut annulo delectatus est. Incredibilem rem dicam, sed tam claram, ut ipsum negaturum non arbitrer. Quum Valentio eius interpreti epistola Agrigento allata esset, casu signum iste animadvertit in cretula; placuit ei; quaesivit, unde

In forum) Ita Graev. e cod. Reg. Vulgo *in foro*.

Ad sellam) In qua sedebat ipse praetor. MANVT.

Aliquot abacorum) Quum singuli abaci vasa multa capiant. ID.

Faceret vasa) colligeret, conquireret, ut *facere rem, exercitum*. GRAEV.

Vt hic nomen suum) Verres totam *verrendo* Siciliam probavit *Verris* nomen recte indictum sibi fuisse; sic Pisonis diligentia probavit non iniuria illum *Frugi* cognominatum fuisse. HOTT.

In cretula) Et cera, et creta in

esset epistola; respondit: Agrigento. Iste literas, ad quos solebat, misit, ut is annulus ad se primo quoque tempore afferretur. Ita literis istius, patrifamilias, L. Titio cuidam, civi romano, annulus de digito detractus est. Illa vero eius cupiditas incredibilis est. Nam ut in singula conclavia, quae iste non modo Romae, sed in omnibus villis habet, tricenos lectos optime stratos cum ceteris ornamentis convivii quaereret, nimium multa comparare videbatur. Nulla domus in Sicilia locuples fuit, ubi iste non textrinum instituerit. Mulier est segestana, perdives et nobilis, Lamia nomine: per triennium isti, plena domo telarum, stragulam vestem confecit: nihil nisi conchylio tinctum. Attalus, homo pecuniosus, Neti; Lyso Lilybaei; Critolaus Ennae; Syracusis Aeschrio, Cleomenes, Theomnastus; Elori Archonides, Megistus. Vox me citius defecerit, quam nomina. Ipse dabat purpuram tantum, amici operas, credo. Iam enim non libet omnia criminari; quasi hoc mihi non satis sit ad crimen, habuisse tam multum, quod daret; voluisse deportare tam multa; hoc denique, quod concedit, amicorum operis esse in huiuscemodi rebus usum. Iam vero lectos aeratos,

obsignandis literis veteres utebantur. Asiaticam cretam, qua publicani uterentur, Cicero nominat in oratione pro Flacco. MANVT.

Quaesivit) Ita Beckius scripsit auctoritate codd. Vrs. Reg. Guelf. Vulgo *exquisivit*.

Videbatur) Sic correxit Goërenzius ad Cic. Acad. II, 20. Vulgo *videretur*.

Elori) Vulgo olim *Pelori*, quod correxit T. Vrsin. *Pelorus* enim est promontorium Siciliae.

Lectos aeratos) Cubiculares et tricliniares erant lecti: illi, nocturnae quietis causa; hi, unde cibum accumbentes caperent: qui primum lignei, ut rude expersque deliciarum priscum seculum fuit, deinde, corruptis peregrino luxu moribus, aerati, postremo etiam eburnei, argentei, aurei fuere. Et quum ait Plin. XXXIV, 3, Cn. Manlium, devicta Asia, triclinia aerata, abacos, et monopodia primum invexisse triumpho suo, quem anno V. C. 567 duxit, lectos aeratos, qui ponebantur in tricliniis, significat, non ipsa triclinia, quae partes aedium erant, et conclavia di-

et candelabra aenea, num cui, praeter istum, Syracusis per triennium facta esse existimatis? Emebat, credo. Sed tantum vos certiores, iudices, facio, quid iste in provincia praetor egerit, ne cui forte nimium negligens fuisse videatur, neque se satis, quum potestatem habuerit, instruxisse et ornasse.

XXVII. Venio nunc, non iam ad furtum, non ad avaritiam, non ad cupiditatem, sed eiusmodi facinus, in quo omnia nefaria contineri mihi atque inesse videantur: in quo dii immortales violati, existimatio atque auctoritas nominis populi romani imminuta, hospitium spoliatum ac proditum, abalienati scelere istius a nobis omnes reges amicissimi nationesque, quae in eorum regno ac ditione sunt. Nam reges Syriae, regis Antiochi filios pueros, scitis Romae nuper fuisse: qui venerant non propter Syriae regnum; nam id sine controversia obtinebant, ut a patre et a

cebantur, a cubiculis diversa; in quibus non coenabatur. MANVT.

Sed tantum) Cod. Vrs. Franc. *sed tamen.*

Reges Syriae) Antiochum, et Seleucum intellige, quorum ille *Asiaticus*, quod in Asia fuerat educatus; hic *Cybiosactes* dictus est; quem Berenice Ptolemaei Auletis filia, ad Aegypti regnum vocatum, non multo post interfecit. Antiochum cognomento *Asiaticum*, et *Callinicum*, et *Comagenum* Syriae regem XXVII, et ultimum, Lucullus, pulso Tigrane, qui Syriae regnum tenuerat annos octodecim, in avitum regnum restitui passus est, quod ei postea Pompeius ademit, et Syriam in provinciae formam redegit, postquam in ea regnatum fuit, teste Eusebio, annis 250. Antiocho autem Comagenen provinciam in regnum reliquit. Sed ista aliquot annos post Verris praeturam Siciliensem evenerunt. VAILLANT. *Hist. Reg. Syr.*

Regis Antiochi) Cognomento *Eusebis*, seu *Pii*. Fuit Antiochi Cyziceni filius: matrem Cleopatram, quam Tryphoena interfecit; Selenen habuit uxorem. Circa annum Romae 678 obiisse videtur. ID.

Nuper) Anno Vrbis 680.

Obtinebant) Id est, obtinere debebant, utpote paternum, et avitum. Nam revera Syriam obtinebat adhuc, quum ii Romam venerunt, Tigranes: et obtinuit, donec quadriennio post, pugna infeliciter commissa cum Lucullo ad Tygranocertam, pridie nonas octobr. anno urbis 684, caesoque eius exercitu peditum 250000, equitum 50000, Syriam reliquit, quam statim Antiochus, non invito Lucullo, recuperare conatus est. HORT.

maioribus acceperant; sed regnum Aegypti ad se et ad Selenen, matrem suam, pertinere arbitrabantur. Hi ipsi posteaquam temporibus reipublicae exclusi, per senatum agere quae voluerant, non potuerunt, in Syriam, in regnum patrium profecti sunt. Eorum alter, qui Antiochus vocatur, iter per Siciliam facere voluit. Itaque, isto praetore, venit Syracusas. Hic Verres hereditatem sibi venisse arbitratus est, quod in eius regnum ac manus venerit is, quem iste et audierat multa secum praeclara habere, et suspicabatur. Mittit homini munera satis large: haec ad usum domesticum; vini, olei quod visum erat; etiam tritici, quod satis esset, de suis decumis. Deinde ipsum regem ad coenam vocat. Exornat ample magnificeque triclinium; exponit ea, quibus abundabat, plurima ac pulcherrima vasa argentea. Namque haec

Regnum Aegypti) Quod tenebat Ptolemaeus Auletes, Ptolemaei Soteris II, seu Lathyri filius nothus; heres regni non legitimus. Is, ut Selenes filios Romae esse, et a senatu Aegypti regnum postulare cognovit, per primores civitatis, quos muneribus suis corruperat, effecit, ut ne de possessione sua deiiceretur. Itaque Syri fratres re infecta discesserunt. VAILLANT. *Hist. Ptol.*

Ad Selenen) Selene filia erat natu minima Ptolemaei VII, qui dictus est *Evergetes* II; vulgo *Physcon*, et Cleopatrae. Physcon praeterea duos ex eadem Cleopatra uxore susceperat filios, Ptolemaeum Lathyrum, et Ptolemaeum Alexandrum. Regnavit in Aegyptum, post Physconis mortem, Lathyrus, cui frater successit Alexander: quo mortuo, Alexandrum secundum, huius filium, Aegypti regem Sylla instituit. Is autem anno sexto regni sui pulsus, Tyrum secessit, ubi mortuus est sine liberis, saltem legitimis. Regia stirps igitur quum in eo deficeret, regnum ad Selenem, Physconis filiam, ad eius filios pertinere existimabatur. ID. *Hist. Ptolem.*

Temporibus Reipublicae) Ratione negotiorum, quibus tum respublica distinebatur. Intelligit orator duo bella difficillima, quae tunc in Asia contra Mithridatem, et in Hispania contra Sertorium gerebantur; quo praetextu per senatum, quem sibi iam Auletes largitionibus suis conciliaverat, exclusi fratres, re infecta, discesserunt. ID. *ibid.*

Haec ad usum domesticum) *Haec* offendit viros doctos, et Ald. Nepos id omisit (Olivetus etiam, aliique. ED.) Potest tamen defendi, ut sit i. q. in his muneribus haec, quae sequuntur, ad usum domesticum.

Ad coenam vocat) Ita scribendum esse vidit Herelius. Vulgo *vocavit*.

aurea nondum fecerat. Omnibus curat rebus, instructum et paratum ut sit convivium. Quid multa? Rex ita discessit, ut et istum copiose ornatum, et se honorifice acceptum arbitraretur. Vocat ad coenam deinde ipse praetorem; exponit suas copias omnes, multum argentum, non pauca etiam pocula ex auro, quae, ut mos est regius, et maxime in Syria, gemmis erant distincta clarissimis. Erat etiam vas vinarium ex una gemma pergrandi, in trullam excavata, manubrio aureo: de qua, credo, satis idoneum, satis gravem testem, Q. Minucium dicere audistis. Iste unumquodque vas in manus sumere, laudare, mirari. Rex gaudere, praetori populi romani satis iucundum et gratum illud esse convivium. Posteaquam inde discessum est, cogitare iste nihil aliud (quod ipsa res declaravit) nisi quemadmodum regem ex provincia spoliatum expilatumque dimitteret. Mittit rogatum vasa ea, quae pulcherrima apud illum viderat: ait se suis caelatoribus velle ostendere. Rex, qui istum non nosset, sine ulla suspicione libentissime dedit. Mittit

In trullam excavata) Sic e coniectura Herelii edidi. Vulg. *trulla excavata.*

Trulla) Aliter ab aliis definitur. Certe diminutivum est a *trua*, quod est ingens cochlear, quo cibus in ollis inter coquendum agitatur. Puto *trullam* hic sumi, aut pro vase potorio, *une coupe;* uti et apud Horat. II, Sat. 3, 144. (Vide Alex. ab Alex. III, 10, et ibi Tiraq.) aut etiam pro pelvi (Gall. *un bassin à laver.*) Narrat enim Plinius, tom. II, p. 767, T. Petronium, quum iam esset moriturus, trullam murrhinam trecentis talentis (Gall. 733000 *liv.*) emptam fregisse. Ad quem locum Harduinus *trullam* interpretatur ex glossis *un bassin à laver:* et pag. 769, ait idem Plinius trullam unam *crystallinam* sestert. CL millibus (Gall. 15000 *liv.*) emptam fuisse; vertit idem doctissimus interpres *un bassin de cristal.* Quod autem trullam istam *ex una gemma* fuisse ait Cicero, non est quod a vero credas abhorrere, quasi nulla gemmarum magnitudo ad hanc amplitudinem accedat; siquidem Pompeius tertio suo triumpho, quem de piratis egit, transtulit alveum lusorium (Gall. *un damier*) e gemmis duabus, latum pedes tres, longum pedes quatuor. Plin. lib. XXXVII, cap. 6. HOBT.

Quod ipsa res) Graev. *id quod ipsa res.*

etiam trullam gemmeam rogatum: velle se eam diligentius considerare. Ea quoque ei mittitur.

XXVIII. Nunc reliquum, iudices, attendite, de quo et vos audistis, et populus romanus non nunc primum audiet, et in exteris nationibus usque ad ultimas terras pervagatum est. Candelabrum e gemmis clarissimis, opere mirabili perfectum, reges hi, quos dico, Romam quum attulissent, ut in Capitolio ponerent, quod nondum etiam perfectum templum offenderant, neque ponere potuerunt, neque vulgo ostendere ac proferre voluerunt; ut et magnificentius videretur, quum suo tempore in cella Iovis Optimi Maximi poneretur, et clarius, quum pulcritudo eius recens ad oculos hominum atque integra perveniret. Statuerunt id secum in Syriam reportare: ut, quum audissent simulacrum Iovis Optimi Maximi dedicatum, legatos mitterent, qui cum ceteris rebus illud quoque eximium atque pulcherrimum donum in Capitolium afferrent. Pervenit res ad istius aures, nescio quomodo. Nam rex [1] celatum voluerat; non quo quidquam metueret, aut suspicaretur, sed ut ne multi illud ante praeciperent oculis, quam populus romanus. Iste petit a rege, et eum pluribus verbis rogat, ut id ad se mittat: cupere se dicit inspicere, neque se aliis videndi potestatem esse facturum. Antiochus, qui animo et puerili esset et regio, nihil de istius improbitate suspicatus, imperat suis, ut id in praetorium involutum quam occultissime deferrent. Quo posteaquam attulerunt, involucrisque reiectis constituerunt, iste clamare coepit, dignam rem esse

(1) Alii, *id celatum voluerat.* Typ.

Praeciperent) Sic e cod. Hit. Reg. Pariss. cum Gronov. Lall. edidit Beck. Vulgo *perciperent.*

Suspicatus) Vulgo additur *est:* quod Herelio auctore delevi.

regno Syriae, dignam regio munere, dignam Capitolio. Etenim erat eo splendore, qui ex clarissimis et pulcherrimis gemmis esse debebat; ea varietate operum, ut ars certare videretur cum copia: ea magnitudine, ut intelligi posset, non ad hominum apparatum, sed ad amplissimi templi ornamentum esse factum. Quod quum satis iam perspexisse videretur, tollere incipiunt, ut referrent. Iste ait, se velle illud etiam atque etiam considerare; nequaquam se esse satiatum. Iubet illos discedere, et candelabrum relinquere. Sic illi tum inanes ad Antiochum revertuntur.

XXIX. Rex primo nihil metuere, nihil suspicari. Dies unus, alter, plures: non referri. Tum mittit rex ad istum, si sibi videatur, ut reddat. Iubet iste posterius ad se reverti. Mirum illi videri. Mittit iterum; non redditur. Ipse hominem appellat; rogat, ut reddat. Os hominis insignemque impudentiam cognoscite. Quod sciret, quodque ex ipso rege audisset in Capitolio esse ponendum, quod Iovi Optimo Maximo, quod populo romano servari videret, id sibi ut donaret, rogare et vehementer petere coepit. Quum ille se et religione Iovis Capitolini, et hominum existimatione impediri diceret, quod multae nationes testes essent illius operis ac muneris: iste homini minari acerrime coepit. Vbi videt, eum nihilo magis minis, quam precibus permoveri, repente hominem de provincia iubet ante noctem decedere. Ait, se comperisse, ex eius regno piratas in Siciliam esse venturos. Rex maximo conventu Syracusis, in foro, ne quis forte me in crimine obscuro versari, atque affingere aliquid suspicione hominum arbitretur, in foro, inquam,

Pulcherrimis gemmis) *Plurimis* Naug. Lamb. al.

Permoveri) *Removeri* MS. Lamb.

Suspicione) Lambin. e coniectura edidit *suspicioni*.

Syracusis flens, ac deos hominesque contestans, clamare coepit, candelabrum factum e gemmis, quod in Capitolium missurus esset, quod in templo clarissimo populo romano monumentum suae societatis amicitiaeque esse voluisset, id sibi C. Verrem abstulisse; de ceteris operibus ex auro et gemmis, quae sua penes illum essent, se non laborare; hoc sibi eripi, miserum esse et indignum. Id etsi antea iam mente et cogitatione sua, fratrisque sui, consecratum esset, tamen tum se, in illo conventu civium romanorum, dare, donare, dicare, consecrare Iovi Optimo Maximo, testemque ipsum Iovem suae voluntatis ac religionis adhibere.

XXX. Quae vox? quae latera? quae vires huius unius criminis querimoniam possint sustinere? Rex Antiochus, qui Romae ante oculos omnium nostrum biennium fere comitatu regio atque ornatu fuisset, is quum amicus et socius populi romani esset, amicissimo patre, avo, maioribus, antiquissimis et clarissimis regibus, opulentissimo et maximo regno, praeceps e provincia populi romani exturbatus est. Quemadmodum hoc accepturas nationes exteras, quemadmodum huius tui facti famam in regna aliorum atque in ultimas terras perventuram putasti, quum audierint, a praetore populi romani in provincia violatum regem, spoliatum hospitem, eiectum socium populi romani atque amicum? Nomen vestrum, populique romani, odio atque acerbitati scitote nationibus exteris, iudices, futurum, si istius haec tanta iniuria impunita discesserit. Sic omnes arbitrabuntur, praesertim quum haec omnino fama de nostrorum

Praeceps e provincia) Vulgo *praeceps provincia*. Praepositionem ex edd. vett. et plurimis codd. restituerunt Oliv. Lall. Beck.

Approbarint) Sic Ern. e cod. Guelf. Vulgo *approbarunt*.

hominum avaritia et cupiditate percrebruerit, non istius solius hoc esse facinus, sed eorum etiam, qui approbarint. Multi reges, multae liberae civitates, multi privati opulenti ac potentes habent profecto in animo Capitolium sic ornare, ut templi dignitas, imperiique nostri nomen desiderat: qui si intellexerint, interverso regali hoc dono, graviter vos tulisse: grata fore vobis populoque romano sua studia ac dona arbitrabuntur. Sin hoc vos in rege tam nobili, in re tam eximia, in iniuria tam acerba, neglexisse audierint, non erunt tam amentes, ut operam, curam, pecuniam impendant in eas res, quas vobis gratas fore non arbitrentur.

XXXI. Hoc loco, Q. Catule, te appello. Loquor enim de tuo clarissimo pulcherrimoque monumento; non iudicis solum severitatem in hoc crimine, sed prope inimici atque accusatoris vim suscipere debes. Tuus est enim honos in illo templo, senatus populique romani beneficio; tui nominis aeterna memoria simul cum templo illo consecratur; tibi haec cura suscipienda, tibi haec opera sumenda est, ut Capitolium, quomodo magnificentius est restitutum, sic copiosius ornatum sit, quam fuit: ut illa flamma divinitus exstitisse videatur, non quae deleret Iovis Optimi Maximi templum, sed quae praeclarius magnificentiusque deposceret. Audisti, Q. Minucium Rufum dicere, domi suae deversatum esse Antiochum regem Syracusis; se illud scire ad istum esse delatum; se scire non redditum. Audisti, et audies omni e con-

Q. Catule) Aedes Iovis Capitolini conflagravit anno Vrbis 670. Eius restituendae curam Sylla, tum dictator, suscepit: eoque fatis praerepto, dedicavit Q. Catulus, qui sedebat in causa Verris iudex. FERRAT.

Quomodo) Beckius rescripsit *quemadmodum* e cod. Lamb. et cod. Vrs. quia sit sonantius; attamen sic nimis saepe recurrit extrema syllaba *VM*.

ventu syracusano, qui ita dicant, sese audientibus, illud Iovi Optimo Maximo dicatum esse ab rege Antiocho et consecratum. Si iudex non esses, et haec ad te delata res esset, te potissimum hoc persequi, te petere, te agere oporteret. Quare non dubito, quo animo iudex huius criminis esse debeas, qui apud alium iudicem multo acrior, quam ego sum, actor accusatorque esse deberes.

XXXII. Vobis autem, iudices, quid hoc indignius, aut quid minus ferendum videri potest? Verresne habebit domi suae candelabrum Iovis Optimi Maximi, e gemmis auroque perfectum? cuius fulgore collucere atque illustrari Iovis Optimi Maximi templum oportebat, id apud istum in eiusmodi conviviis constituetur, quae domesticis stupris flagitiisque flagrabunt? In istius lenonis turpissimi domo, simul cum ceteris Chelidonis hereditariis ornamentis, Capitolii ornamenta ponentur? Quid huic sacri unquam fore, aut quid fuisse religiosi putatis, qui nunc tanto scelere se obstrictum esse non sentiat? qui in iudicium veniat, ubi ne precari quidem Iovem Optimum Maximum, atque ab eo auxilium petere more omnium possit? a quo etiam dii immortales sua repetunt in eo iudicio, quod hominibus ad suas res repetundas est constitutum. Miramur, Athenis Minervam, Deli Apollinem, Iunonem Sami, Pergae Dianam, multos praeterea ab isto deos tota Asia Graeciaque violatos, qui a Capitolio manus abstinere non potuerit? Quod privati homines de suis pecuniis ornant, ornaturique sunt, id C. Verres ab regibus ornari non est passus. Itaque hoc nefario scelere concepto, nihil postea tota in Sicilia neque sacri, neque religiosi esse duxit; ita

Omni) Cod. Franc. I, Iannect. edd. pr. *omnes*.

sese in ea provincia per triennium gessit, ut ab isto non solum hominibus, verum etiam diis immortalibus bellum indictum putaretur.

XXXIII. Segesta est oppidum pervetus in Sicilia, iudices, quod ab Aenea fugiente a Troia, atque in haec loca veniente, conditum esse demonstrant. Itaque Segestani non solum perpetua societate atque amicitia, verum etiam cognatione se cum populo romano coniunctos esse arbitrantur. Hoc quondam oppidum, quum illa civitas cum Poenis suo nomine, ac sua sponte bellaret, a Carthaginiensibus vi captum atque deletum est; omniaque, quae ornamento urbi esse possent, Carthaginem sunt ex illo loco deportata. Fuit apud Segestanos ex aere simulacrum Dianae, quum summa atque antiquissima praeditum religione, tum singulari opere artificioque perfectum. Hoc translatum Carthaginem, locum tantum hominesque mutarat, religionem quidem pristinam conservabat. Nam propter eximiam pulcritudinem, etiam hostibus digna, quam sanctissime colerent, videbatur. Aliquot saeculis post, P. Scipio bello Punico tertio Carthaginem cepit: qua in victoria (videte hominis virtutem et diligentiam, ut et domesticis praeclarissimae virtutis exemplis gaudeatis, et eo maiore odio dignam istius incredibilem audaciam iudicetis) convocatis Siculis omnibus, quod diutissime saepissimeque Siciliam vexatam a Carthaginiensibus cognorat, iubet omnia conquiri: pollicetur, sibi magnae curae fore, ut omnia civitatibus, quae cuiusque fuissent, restituerentur. Tum illa, quae quondam fuerant Himera sublata, de quibus antea dixi, Thermitanis sunt reddita; tum alia Gelensibus, alia Agrigentinis;

Deletum) MSS. Pall. Grut. edd. pr. Victor. *deiectum*.

in quibus etiam ille nobilis taurus, quem crudelissimus omnium tyrannorum Phalaris habuisse dicitur, quo vivos, supplicii causa, demittere homines, et subiicere flammam solebat. Quem taurum Scipio quum redderet Agrigentinis, dixisse dicitur: aequum esse illos cogitare, utrum esset Siculis utilius, suisne servire, an populo romano obtemperare; quum idem monumentum et domesticae crudelitatis et nostrae mansuetudinis haberent.

XXXIV. Illo tempore Segestanis maxima cum cura haec ipsa Diana, de qua dicimus, redditur; reportatur Segestam; in suis antiquis sedibus summa cum gratulatione civium et laetitia reponitur. Haec erat posita Segestae, sane excelsa in basi; in qua grandibus literis P. AFRICANI nomen erat incisum, eumque CARTHAGINE CAPTA RESTITVISSE, perscriptum. Colebatur a civibus; ab omnibus advenis visebatur; quum quaestor essem, nihil mihi ab illis est demonstratum prius. Erat admodum amplum et excelsum signum cum stola: verumtamen inerat in illa magnitudine aetas atque habitus virginalis. Sagittae pendebant ab humero; sinistra manu retinebat arcum; dextra ardentem facem praeferebat. Hanc quum iste sacrorum omnium hostis, religionumque praedo vidisset, quasi illa ipse face percussus esset, ita flagrare cupiditate atque amentia coepit. Imperat magistratibus, ut eam demoliantur, et sibi dent; nihil sibi gratius ostendit

Vtrum esset Siculis utilius) Cod. Lamb. *Agrigentinis*. Garat. utrumque ex glossema esse censet: et legendum *utrum esset utilius*. — paulo infra *quum iidem* legendum coniicio. TYP.

Haec erat posita) Cod. Pall. Grut. *reposita*. Temere Gruterus verba *haec erat posita Segestae* a sciolis addita esse indicavit. Abesse enim non possunt, quia haec descriptio refertur ad illud tempus, quo Verres illam Dianae statuam viderat.

Illa ipse) *Illa ipsa* est in edd. quibusdam ut Oliv. Lall.

Imperat magistratibus) Vulgo addebatur *iste*, quod recte delevit Ern.

futurum. Illi vero dicere, id sibi nefas esse: seque tum summa religione, tum summo metu legum et iudiciorum teneri. Iste tum petere ab illis, tum minari, tum spem, tum metum ostendere. Opponebant illi interdum nomen Africani; donum populi romani illud esse dicebant; nihil se in eo potestatis habere, quod imperator clarissimus, urbe hostium capta, monumentum victoriae populi romani esse voluisset. Quum iste nihilo remissius, atque etiam multo vehementius instaret quotidie, res agitur in senatu. Vehementer ab omnibus reclamatur. Itaque illo tempore, ac primo istius adventu, pernegatur. Postea, quidquid erat oneris in nautis remigibusque exigendis, in frumento imperando, Segestanis, praeter ceteros, imponebat aliquanto amplius, quam ferre possent; praeterea magistratus eorum evocabat; optimum quemque et nobilissimum ad se arcessebat; circum omnia provinciae fora rapiebat; singillatim unicuique calamitati fore se denuntiabat, universis se funditus illam eversurum esse civitatem minabatur. Itaque aliquando, multis malis, magnoque metu victi Segestani, praetoris imperio parendum esse decreverunt. Magno cum luctu et gemitu totius civitatis, multis cum lacrymis et lamentatione virorum mulierumque omnium, simulacrum Dianae tollendum locatur.

XXXV. Videte quanta religione fuerit apud Segestanos. Repertum esse, iudices, scitote, neminem, neque liberum, neque servum, neque civem, neque peregrinum, qui illud signum auderet attingere. Barbaros quosdam Lilybaeo scitote adductos esse opera-

Vniversis) Recte hoc Beckius reposuit e cod. Cuiac. Hittorp. quia melius respondet voc. *unicuique*, quam vulg. *universam.*

Repertum esse) *Quanta religio fuerit. Apud Segestanos repertam* Lambinus, Beckius; et habent nominativum *religio* Manuscripti Cuiac. Hitt. Guelf.

Adductos) Sic Ern. e MS. Gu. qui-

rios: hi denique illud, ignari totius negotii ac religionis, mercede accepta, sustulerunt. Quod quum ex oppido exportaretur, quem conventum mulierum factum esse arbitramini? quem fletum maiorum natu? quorum nonnulli etiam illum diem memoria tenebant, quum illa eadem Diana Segestam Carthagine revecta victoriam populi romani reditu suo nuntiasset. Quam dissimilis hic dies illi tempori videbatur! Tum imperator populi romani, vir clarissimus, deos patrios reportabat Segestanis, ex urbe hostium recuperatos: nunc ex urbe sociorum praetor eiusdem populi turpissimus atque impurissimus, eosdem illos deos nefario scelere auferebat. Quid tota Sicilia est clarius, quam omnes segestanas matronas et virgines convenisse, quum Diana exportaretur ex oppido? unxisse unguentis? complesse coronis et floribus? ture odoribusque incensis usque ad agri fines prosequutas esse? Hanc tu tantam religionem si tum in imperio propter cupiditatem atque audaciam non pertimescebas, ne nunc quidem in tanto tuo liberorumque tuorum periculo perhorrescis? Quem tibi aut hominem, invitis diis immortalibus, aut vero deum, tantis eorum religionibus violatis, auxilio futurum putas? Tibi illa Diana in pace atque in otio religionem nullam attulit? quae quum duas urbes, in quibus locata fuerat, captas incensasque vidisset, bis ex duorum bellorum flamma ferroque servata est; quae Carthaginiensium victoria, loco mutato, religionem tamen non amisit, P. Africani virtute religionem simul cum loco recuperavit. Quo quidem scelere suscepto, quum inanis esset basis, et in ea P. Africani nomen

cum conspirant Cuiac. Hitt. Vulgo *advocatus*.

Quid) Vulgo *quid hoc*. Monet Ern. aut *hoc* delendum esse aut *quam*; Melius abest *hoc*, quod iam Lambin. delevit.

incisum, res indigna atque intoleranda videbatur omnibus, non solum religiones esse violatas, verum etiam P. Africani, viri fortissimi, rerum gestarum gloriam, memoriam virtutis, monumenta victoriae, C. Verrem sustulisse. Quod quum isti renuntiaretur de basi ac literis, existimavit homines in oblivionem totius negotii esse venturos, si etiam basim, tanquam indicem sui sceleris, sustulisset. Itaque tollendam istius imperio locaverunt: quae vobis locatio ex publicis Segestanorum literis priore actione recitata est.

XXXVI. Te nunc, P. Scipio, te, inquam, lectissimum ornatissimumque adolescentem appello: abs te officium tuum, debitum generi et nomini, requiro et flagito. Cur pro isto, qui laudem honoremque familiae vestrae depeculatus est, pugnas? cur eum defensum esse vis? cur ego tuas partes suscipio? cur tuum onus sustineo? M. Tullius P. Africani monumenta requirit: P. Scipio eum, qui illa sustulit, defendit. Quum mos a maioribus traditus sit, ut monumenta maiorum ita suorum quisque defendat, ut ea ne ornari quidem nomine alieno sinat: tu isti aderis, qui non obstruxit aliqua ex parte monumenta P. Scipionis, sed funditus sustulit ac delevit? Quisnam igitur, per deos immortales, tuebitur P. Scipionis memoriam mortui? quis monumenta atque indicia virtutis, si tu ea relinques ac deseres, neque solum spoliata illa patiere, sed etiam eorum spoliatorem vexatoremque defendes? Adsunt Segestani, clientes tui, socii populi romani atque amici: certiorem te faciunt, P.

Cur tuum onus sustineo) Lamb. e MS. *munus.*

Qui illa sustulit) Ernestio *illa* videbatur melius abesse.

Obstruxit) Sic Beckius cum cod. Cuiac. Reg. ap. Graev. et Guelf. rescripsit, pro vulg. *obtrusit*, quod sensum non habet. *Obstruere* est aedificando obscurare. Idem placuit Ernestio et Grutero. Hotom. et Lamb. *obtrivit.* C. Steph. *obruit.*

Africanum, Carthagine deleta, simulacrum Dianae maioribus suis restituisse; idque apud Segestanos eius imperatoris nomine positum ac dedicatum fuisse; hoc Verrem demoliendum et asportandum, nomenque omnino P. Scipionis delendum tollendumque curasse; orant te, atque obsecrant, ut sibi religionem, generi tuo laudem gloriamque restituas; ut quod ex urbe hostium per P. Africanum recuperarint, id per te ex praedonis domo conservare possint.

XXXVII. Quid aut tu his respondere honeste potes, aut illi facere, nisi ut te ac fidem tuam implorent? Adsunt, et implorant. Potes domesticae laudis amplitudinem, Scipio, tueri, potes: omnia in te sunt, quae aut fortuna hominibus aut natura largitur. Non praecerpo fructum officii tui; non alienam mihi laudem appeto; non est pudoris mei, P. Scipione, florentissimo adolescente, vivo et incolumi, me propugnatorem monumentorum P. Scipionis, defensoremque profiteri. Quam ob rem si suscipis domesticae laudis patrocinium, me non solum silere de vestris monumentis oportebit, sed etiam laetari, P. Africani eiusmodi esse fortunas mortui, ut eius honos ab iis, qui ex eadem familia sint, defendatur, neque ullum adventicium requirantur auxilium. Sin istius amicitia te impediet; si hoc, quod abs te postulo, minus ad officium tuum pertinere arbitrabere: succedam ego vicarius tuo muneri; suscipiam partes, quas alienas esse arbitrabar. Nae ista praeclara nobilitas desinat queri, populum romanum hominibus novis atque industriis libenter honores mandare, semperque mandasse. Non est querendum, in ea civitate,

Quid aut tu) Sic Ern. e Guelf. id. que postulat vis antitheseos. Vulgo abest *tu*.

Arbitrabar. Nae ista) Vulgo edebatur *arbitrabar, ne ista*. Verum vidit Ernestius.

quae propter virtutem omnibus nationibus imperat, virtutem plurimum posse. Sit apud alios imago P. Africani; ornentur alii mortui virtute ac nomine. Talis ille vir fuit, ita de populo romano meritus est, ut non uni familiae, sed universae civitati commendatus esse debeat. Est aliqua mea pars virilis, quod eius civitatis sum, quam ille amplam, illustrem, claramque reddidit; praecipue quod in his artibus pro mea parte versor, quarum ille princeps fuit, aequitate, industria, temperantia, defensione miserorum, odio improborum: quae cognatio studiorum et artium propemodum non minus est coniuncta, quam ista, qua vos delectamini, generis et nominis.

XXXVIII. Repeto abs te, Verres, monumentum P. Africani: causam Siculorum, quam suscepi, relinquo: iudicium de pecuniis repetundis ne sit hoc tempore: Segestanorum iniuriae negligantur: basis P. Africani restituatur: nomen invicti imperatoris incidatur: signum pulcherrimum Carthagine capta receptum reponatur. Haec abs te non Siculorum defensor, non tuus accusator, non Segestani postulant, sed is, qui laudem gloriamque P. Africani tuendam conservandamque suscepit. Non vereor, ne hoc officium meum P. Servilio iudici non probem, qui quum res maximas gesserit, monumentaque rerum suarum quum maxime constituat, atque in his elaboret, profecto volet haec non solum suis posteris, verum etiam omnibus viris fortibus et bonis civibus defendenda, non spolianda improbis tradere. Non vereor, ne tibi,

Invicti imperatoris) Bene sic Ern. e tribus MSS. Vulgo *invictissimi.*

Carthagine capta receptum reponatur) Vulgo *Carthagine captum.* Hotom. correxit: *Carthagine capta recuperatum*, idque receperunt Manut. et Lambin. In duobus MSS. hic invenerat *captum receptum*, cuius scripturae vestigia ducunt nos ad lectionem *capta receptum*, quam vulgatae praeferendam censui.

Q. Catule, displiceat, cuius amplissimum in orbe terrarum, clarissimumque monumentum est, quam plurimos esse custodes monumentorum, et putare omnes bonos alienae gloriae defensionem ad officium suum pertinere. Et quidem ceteris istius furtis atque flagitiis ita moveor, ut ea reprehendenda tantum putem: hic vero tanto dolore afficior, ut nihil mihi indignius, nihil minus ferendum videatur. Verres Africani monumentis domum suam, plenam stupri, plenam flagitii, plenam dedecoris, ornabit? Verres temperatissimi sanctissimique viri monumentum, Dianae simulacrum virginis in ea domo collocabit, in qua semper meretricum lenonumque flagitia versantur?

XXXIX. At hoc solum Africani monumentum violasti? Quid? a Tyndaritanis non eiusdem Scipionis beneficio positum simulacrum Mercurii, pulcherrime factum, sustulisti? At quemadmodum, dii immortales! quam audacter! quam libidinose! quam impudenter! audistis nuper dicere legatos tyndaritanos, homines honestissimos ac principes civitatis, Mercurium, qui sacris anniversariis apud eos, ac summa religione coleretur, quem P. Africanus, Carthagine capta, Tyndaritanis non solum suae victoriae, sed etiam illorum fidei societatisque monumentum atque indicium dedisset, huius vi, scelere, imperioque esse sublatum; qui ut primum in illud oppidum venit, statim, tanquam ita fieri non solum oporteret, sed etiam necesse esset, tanquam hoc senatus mandasset, populusque romanus iussisset, ita continuo, signum ut demolirentur, et Messanam deportarent, imperavit. Quod quum illis, qui aderant, indignum, qui

Nihil minus ferendum videatur) Sic cod. Lambin. Reg. ap. Graev. duo alii Pariss. Guelf. it. Priscian. p. 687, et receperunt Lamb. Graev. Lall. Beck. Alii *ut nihil mihi indignius ferendum videatur.*

audiebant, incredibile videretur, non est ab isto, primo illo adventu, perseveratum. Discedens mandat proagoro Sopatro, cuius verba audistis, ut demoliatur. Quum recusaret, vehementer minatur; ita tum ex illo oppido proficiscitur. Proagorus refert rem ad senatum; vehementer undique reclamatur. Ne multa: iterum iste aliquanto post ad illos venit, quaerit continuo de signo. Respondetur ei, senatum non permittere; poenam capitis constitutam, si iniussu senatus quisquam attigisset; simul religio commemoratur. Tum iste: quam mihi religionem narras? quam poenam? quem senatum? vivum te non relinquam; moriere virgis, nisi signum traditur. Sopater iterum flens ad senatum defert istius cupiditatem minasque demonstrat. Senatus Sopatro responsum nullum dat, sed commotus perturbatusque discedit. Ille praetoris arcessitus nuntio, rem demonstrat: negat ullo modo fieri posse.

XL. Atque haec (nihil enim praetermittendum de istius impudentia videtur) agebantur in conventu palam, de sella, ac de loco superiore. Erat hiems summa, tempestas, ut ipsum Sopatrum dicere audistis, perfrigida, imber maximus; quum iste imperat lictoribus, ut Sopatrum de porticu, in qua ipse sedebat, praecipitem in forum deiiciant, nudumque constituant. Vix erat hoc plane imperatum, quum illum spoliatum, stipatumque lictoribus videres. Omnes ideo putabant, ut miser atque innocens virgis cae-

Ita tum ex illo) Codd. Lambin. *et statim ex illa.*

Ad senatum defert) Cod. Cuiac. et Lamb. *ad senatum rem defert;* cod. Guelf. *ad senatum refert*, quod probarunt Graev. Lall. Ern.

Rem demonstrat) Garaton. coni. *ille a praetore arcessitus rem demonstrat.* Gruterus verba *rem demonstrat* delenda esse putabat.

Hoc plane) Vulgo *plane etiam*. Rectius abest *etiam* codd. Reg. Guelf. et Lamb. Graev. Beck.

Omnes ideo putabant) *Omnes id*

deretur. Fefellit haec homines opinio. Virgis iste caederet sine causa socium populi romani atque amicum? Non usque eo improbus; non omnia sunt in eo uno vitia; nunquam fuit crudelis. Leniter hominem clementerque accepit. Equestres sunt medio in foro Marcellorum statuae, sicuti fere ceteris in oppidis Siciliae, ex quibus iste C. Marcelli statuam delegit, cuius officia in illam civitatem totamque provinciam recentissima erant et maxima. In ea Sopatrum, hominem tum domi nobilem, tum summo magistratu praeditum, divaricari ac deligari iubet. Quo cruciatu sit affectus, venire in mentem necesse est omnibus, quum esset vinctus nudus in aëre, in imbri, in frigore. Neque tamen finis huic iniuriae crudelitatique fiebat, donec populus, atque universa multitudo, atrocitate rei misericordiaque commota, senatum clamore coëgit, ut ei simulacrum illud Mercurii polliceretur. Clamabant fore, ut ipsi sese dii immortales ulciscerentur; hominem interea perire innocentem non oportere. Tum frequens senatus ad istum venit; pollicetur signum. Ita Sopater de statua C. Marcelli, quum iam paene obriguisset, vix vivus aufertur.

XLI. Non possum disposite istum accusare, si cupiam; opus est non solum ingenio, verum etiam artificio quodam singulari. Vnum hoc crimen videtur esse, et a me pro uno ponitur, de Mercurio tyndaritano: plura sunt; sed ea quo pacto distinguere, ac separare possim, nescio. Est pecuniarum captarum, quod signum a sociis pecuniae magnae sustulit; est peculatus, quod publicum populi romani signum,

fore putabant Lamb. e cod. Graev. *omnes fore putabant.*

In illam civitatem totamque provinciam) Sic Lamb. Graev. Ern. e codd. MSS. Vulg. *in illa civitate totaque provincia.*

Publicum) Ita Lamb. Ern. e codd. ediderunt pro vulgo *publice.*

de praeda hostium captum, positum imperatoris nostri nomine, non dubitavit auferre; est maiestatis, quod imperii nostri gloriae rerumque gestarum monumenta evertere atque asportare ausus est; est sceleris, quod religiones maximas violavit; est crudelitatis, quod in hominem innocentem, in socium nostrum atque amicum, novum ac singulare supplicii genus excogitavit. Illud vero quid sit, iam non queo dicere: quo nomine appellem, nescio, quod in C. Marcelli statua. Quid est hoc? patronusne quod erat? quid tum? quo id spectat? utrum ea res ad opem, an ad calamitatem clientium atque hospitum valere debebat? An ut hoc ostenderes, contra vim tuam in patronis praesidii nihil esse? quis hoc non intelligeret, in improbi praesentis imperio maiorem esse vim, quam in bonorum absentium patrocinio? An vero ex hoc illa tua singularis significatur insolentia, superbia, contumacia? detrahere videlicet aliquid te de amplitudine Marcellorum putasti. Itaque nunc Siculorum Marcelli non sunt patroni: Verres in eorum locum substitutus est. Quam in te tantam virtutem esse, aut dignitatem arbitratus es, ut conarere clientelam tam illustrem, tam splendidae provinciae, transducere ad te, auferre a certissimis antiquissimisque patronis? Tu ista stultitia, nequitia, inertia, non modo totius Siciliae, sed unius tenuissimi siculi clientelam tueri potes? tibi Marcelli statua pro patibulo in clientes Marcellorum fuit? tu ex illius honore in eos ipsos, qui honorem illi habuerant, supplicia quaerebas? Quid postea? quid tandem tuis statuis fore arbitrabare? an vero id, quod accidit? nam Tyndaritani statuam istius, quam sibi propter Marcellos, altiore

Clientelam tam illustrem, tam splendidae provinciae) Cod. Lamb. *clientelam tam splendidae, tam illustris provinciae.*

etiam basi poni iusserat, deturbarunt, simulac successum isti audierunt.

XLII. Dedit nunc igitur tibi fortuna Siculorum C. Marcellum iudicem, ut, cuius ad statuam Siculi, te praetore, alligabantur, eius religioni te eundem vinctum adstrictumque dederemus. Ac primo, iudices, hoc signum Mercurii dicebat iste Tyndaritanos C. Marcello huic Aesernino vendidisse; atque hoc sua causa etiam Marcellum ipsum sperabat esse dicturum; quod mihi nunquam verisimile visum est, adolescentem illo loco natum, patronum Siciliae, nomen suum isti ad translationem criminis commodaturum. Verumtamen ita res mihi tota provisa atque praecauta est, uti, si maxime esset inventus, qui in se suscipere istius culpam crimenque cuperet, tamen is proficere nihil posset. Eos enim testes deduxi, et eas literas deportavi, ut de istius facto dubium nemini esse posset. Publicae literae sunt, deportatum esse Mercurium Messanam sumptu publico. Dicunt, quanti; praefuisse huic negotio publice legatum Poleam. Quid? is ubi est? praesto est; testis est. Proagori Sopatri iussu. Quis est hic? qui ad statuam adstrictus est. Quid? is ubi est? testis est. Vidistis hominem, et verba eius audistis. Demoliendum curavit Demetrius gymnasiarchus, quod is eo loco praeerat. Quid? hoc nos dicimus? immo vero ipse praesens; Romae nuper istum esse pollicitum, sese id signum legatis esse redditurum, si eius rei testificatio tolleretur, cautumque esset, eos testimonium non esse dicturos. Dixit hoc

Dedit nunc igitur) Ita Lombin. et Beck. e cod. Guelf. Vulgo abest *nunc.*

Dederemus) Sic Ern. e legitima consecutio temporum. Vulgo *dedamus.*

Deduxi) Cod. Vrs. Franc. *adduxi.*

Demetrius) Sic Ernest. e Guelf. aliisque MSS. it. edd. Ven. Man. Lambin. rescripsit. Nonnullae edd. *Democritus.*

Dixit) Hotom. coni. legendum esse *dixerunt.*

apud vos Zosippus, et Hismenias, homines nobilissimi, et principes tyndaritanae civitatis.

XLIII. Quid Agrigenti? nonne eiusdem P. Scipionis monumentum, signum Apollinis pulcherrimum, cuius in femine literulis minutis argenteis nomen Myronis erat inscriptum, ex Aesculapii religiosissimo fano sustulisti? Quod iste, iudices, quum clam fecisset, quum ad suum scelus illud furtumque nefarium quosdam homines improbos duces atque adiutores adhibuisset, vehementer commota civitas est. Vno eodemque tempore Agrigentini beneficium Africani, religionem domesticam, ornamentum urbis, indicium victoriae, testimonium societatis, requirebant. Itaque ab illis, qui principes in ea civitate erant, praecipitur, et negotium datur quaestoribus et aedilibus, ut noctu vigilias agerent ad aedes sacras. Etenim iste Agrigenti (credo propter multitudinem illorum hominum atque virtutem, et quod cives romani, viri fortes ac strenui et honesti permulti in illo oppido, coniunctissimo animo, cum ipsis Agrigentinis vivunt ac negotiantur) non audebat palam tollere, aut poscere, quae placebant. Herculis templum est apud Agrigentinos, non longe a foro, sane sanctum apud illos et religiosum. Ibi est ex aere simulacrum ipsius Herculis, quo non facile quidquam dixerim me vidisse pulcrius (tametsi non tam multum in istis rebus intelligo, quam multa vidi)

Agrigenti) Ita correxit Ern. quia sequitur *ex fano*. Vulg. *Agrigento*.

Furtumque nefarium) Vulg. *nefarios*. Sed *nefarium* recte e codd. restituerunt Lamb. Graev. Ern.

Vno eodemque tempore) *Vno eodem tempore* Graev. al. *uno et eodem tempore* Lambin.

Quae placebant) Ergo ne clam noctu surriperet ea Verres, ideo vigiliae nocturnae a principibus Agrigentinorum ad aedes erant constitutae. Itaque non opus est quod Hotomanno in mentem venerat verba *etenim — placebant* παρενθέτως posita transponere post superiora *quod iste — fecisset*.

usque eo, iudices, ut rictum eius ac mentum paulo sit attritius, quod in precibus et gratulationibus non solum id venerari, verum etiam osculari solent. Ad hoc templum, quum esset iste Agrigenti, duce Timarchide, repente, nocte intempesta, servorum armatorum fit concursus atque impetus. Clamor a vigilibus fanique custodibus tollitur. Qui primo quum obsistere ac defendere conarentur, male mulcati clavis ac fustibus repelluntur. Postea convulsis repagulis, effractisque valvis, demoliri signum, ac vectibus labefactare conantur. Interea ex clamore fama tota urbe percrebruit, expugnari deos patrios, non hostium adventu nec opinato, neque repentino praedonum impetu, sed ex domo atque cohorte praetoria, manum fugitivorum instructam armatamque venisse. Nemo Agrigenti neque aetate tam affecta, neque viribus tam infirmis fuit, qui non illa nocte eo nuntio excitatus surrexerit, telumque, quod cuique fors offerebat, arripuerit. Itaque brevi tempore ad fanum ex urbe tota concurritur. Hora amplius iam in demoliendo signo permulti homines moliebantur; illud interea nulla nutabat ex parte, quum alii vectibus subiectis conarentur commovere, alii deligatum omnibus membris rapere ad se funibus. Repente Agrigentini concurrunt; fit magna lapidatio; dant sese in fugam istius praeclari imperatoris nocturni milites. Duo tamen

Rictum) Sic habet Non. Marcell. h. v. item codd. Cuiac. Hitt. Reg. ap. Graev. Vulgo erat *rictus*.

Osculari) Hunc in precando osculandi morem expressit Homerus, Iliad. A. 501, ubi Iunonem Iovem precantem inducit. De mento Plinius lib. XI, cap. 45: *Antiquis Graeciae in supplicandis mentum attingere mos erat.* Hotom.

Nocte intempesta) Ita dicitur nox media, qua nihil agi tempestivum est: seu qua omnia quiescunt. Vide Serv. ad Aeneid. III, 587: ubi noctem in tempora septem distribuit. Hort.

Nutabat) Sic cdd. pr. Vulgo *lababat*.

sigilla perparvula tollunt, ne omnino inanes ad istum praedonem religionum reverterentur. Nunquam tam male est Siculis, quin aliquid facete et commode dicant; velut in hac re. Aiebant, in labores Herculis non minus hunc immanissimum verrem, quam illum aprum Erymanthium referri oportere.

XLIV. Hanc virtutem Agrigentinorum imitati sunt Assorini postea, viri fortes et fideles, sed nequaquam ex tam ampla, neque tam ex nobili civitate. Chrysas est amnis, qui per Assorinorum agros fluit. Is apud illos habetur deus, et religione maxima colitur. Fanum eius est in agro propter ipsam viam, qua Assoro itur Ennam; in eo Chrysae est simulacrum, praeclare factum e marmore. Id iste poscere Assorinos propter singularem eius fani religionem non ausus est. Tlepolemo dat Hieronique negotium. Illi noctu, facta manu, armataque veniunt; fores aedis effringunt; aeditimi, custodesque mature sentiunt; signum, quod erat notum vicinitati, buccina datur; homines ex agris concurrunt; eiicitur fugaturque Tlepolemus; neque quidquam ex fano Chrysae, praeter unum perparvulum signum ex aere, desideratum est. Matris magnae fanum apud Enguinos est; iam enim mihi non modo breviter de unoquoque dicendum, sed etiam praetereunda videntur esse permulta, ut ad maiora istius

Chrysas) In eius numismatis una parte imberbis iuvenis caput redimitum, prolixa caesarie, quale Apollinis, impressum est cum titulo *Assoru*, pro *Assori*, ut *Menandru*, pro *Menandri*, herois (ut opinor) eius, a quo Assorina civitas, quod ab eo condita fuerit, nomen accepit: in altera parte hoc ipsum, quod describit Cicero, *Crysae* fluvii simulacrum incisum est, dextera manu urceolum retinens, sinistra copiae cornu, adscripto nomine *Crysas*, sine aspiratione. F. Vrsin. Posteriores tamen, ut ex Diodoro Siculo liquet, scripserunt χρύσας. F.

Armataque) Ita plerique codd. MSS. et restituit Graev. *armatique* Victor. Grut. Ern.

Aeditimi) Sic est ap. Gell. N. A. XII, 10, receptum a Lambin. et Beck. Plerique edd. *aeditui*.

ut illustriora in hoc genere furta et scelera veniamus. In hoc fano loricas galeasque aeneas, caelatas opere Corinthio, hydriasque grandes, simili in genere atque eadem arte perfectas, idem ille P. Scipio, vir omnibus rebus praecellentissimus, posuerat, et suum nomen inscripserat. Quid iam de isto plura dicam, aut querar? omnia illa, iudices, abstulit; nihil in religiosissimo fano, praeter vestigia violatae religionis, nomenque P. Scipionis, reliquit. Hostium spolia, monumenta imperatorum, decora atque ornamenta fanorum, posthac, his praeclaris nominibus amissis, in instrumento ac supellectili C. Verris numerabuntur. Tu videlicet solus vasis Corinthiis delectaris? tu illius aeris temperationem, tu operum lineamenta sollertissime perspicis? haec Scipio ille non intelligebat, homo doctissimus atque humanissimus? tu sine ulla bona arte, sine humanitate, sine ingenio, sine literis, intelligis et iudicas? Vide, ne ille non solum temperantia, sed etiam intelligentia te, atque istos, qui se elegantes dici volunt, vicerit. Nam quia, quam pulcra essent, intelligebat, idcirco existimabat, ea, non ad hominum luxuriem, sed ad ornatum fanorum atque oppidorum esse facta, ut posteris nostris monumenta religiosa esse videantur.

XLV. Audite etiam singularem eius, iudices, cupiditatem, audaciam, amentiam, in his praesertim sacris polluendis, quae non modo manibus attingi, sed ne cogitatione quidem violari fas fuit. Sacrarium Cereris est apud Catinenses, eadem religione, qua Romae, qua in ceteris locis, qua prope in toto orbe terrarum. In eo sacrario intimo fuit signum Cereris perantiquum, quod viri, non modo cuiusmodi esset, sed ne esse

Ac supellectili) *Atque in supellectile* MS. Lambin.

quidem sciebant. Aditus enim in id sacrarium non est viris; sacra per mulieres ac virgines confici solent. Hoc signum noctu clam istius servi ex illo religiosissimo atque antiquissimo fano sustulerunt; postridie sacerdotes Cereris, atque illius fani antistitae, maiores natu, probatae ac nobiles mulieres, rem ad magistratus suos deferunt. Omnibus acerbum, indignum, luctuosum denique videbatur. Tum iste permotus illa atrocitate negotii, ut abs se sceleris istius suspicio demoveretur, dat hospiti suo cuidam negotium, ut aliquem reperiret, quem ea fecisse insimularet; daretque operam, ut is eo crimine damnaretur, ne ipse esset in crimine. Res non procrastinatur. Nam quum iste Catina profectus esset, servi cuiusdam nomen defertur; is accusatur; ficti testes in eum dantur; rem cunctus senatus Catinensium legibus iudicat. Sacerdotes vocantur; ex his quaeritur secreto in curia, quid esset factum, quemadmodum arbitrarentur signum esse ablatum. Respondent illae, praetoris in eo loco servos esse visos. Res, quae esset iam antea non obscura, sacerdotum testimonio perspicua esse coepit. Itur in consilium: servus ille innocens omnibus sententiis absolvitur, quo facilius vos hunc omnibus sententiis condemnare possetis. Quid enim postulas, Verres? quid speras? quid spectas? quem tibi aut deorum, aut hominum, auxilio putas futurum? Eone tu servos ad spoliandum immittere ausus es, quo liberos adire, ne orandi quidem causa, fas erat? hisne rebus manus afferre non dubitasti, a

Antistitae) Sic Gell. N. A. XIII, 19, it. Priscian. MS. in Pall. et edd. nonnullis *antistites*.

Quid esset factum — ablatum) *Quid esse factum arbitrarentur, quemadmodum signum esse ablatum* MS. Guelf. ed. Grut.

Ad spoliandum) Vulgo *ad spoliandum fanum*. Recte Ern. delevit *fanum*, utpote e glossemate natum.

quibus etiam oculos cohibere te religionum iura cogebant? Tametsi ne oculis quidem captus in hanc fraudem tam sceleratam ac tam nefariam decidisti. Nam id concupisti, quod nunquam videras; id, inquam, adamasti, quod antea non adspexeras. Auribus tu tantam cupiditatem concepisti, ut eam non metus, non religio, non deorum vis, non hominum existimatio contineret. At ex viro bono audieras, credo, et bono auctore. Qui id potest, qui ne ex viro quidem audire potueris? Audisti igitur ex muliere, quoniam id viri neque vidisse, neque nosse poterant. Qualem porro illam feminam fuisse putatis, iudices? quam pudicam, quae cum Verre loqueretur? quam religiosam, quae sacrarii spoliandi ostenderet rationem? At minime mirum, quae sacra per summam castimoniam virginum ac mulierum fiant, eadem per istius stuprum ac flagitium esse violata.

XLVI. Quid ergo? [1] hoc solum auditione expetere coepit, quum id ipse non vidisset? immo vero alia complura; ex quibus eligam spoliationem nobilissimi atque antiquissimi fani, de qua priore actione testes dicere audistis. Nunc eadem illa, quaeso, audite, et diligenter, sicut adhuc fecistis, attendite. Insula est Melita, iudices, satis lato ab Sicilia mari periculosoque disiuncta, in qua est eodem nomine oppidum, quo iste nunquam accessit: quod tamen isti textrinum

Qui id potest) Scil. *fieri*. Sed Lamb. Graev. Beck. ediderunt *qui id potes*, ubi supplendum est *audisse*. Et sic cod. Guelf. Reg. ap. Graev.

Ostenderet rationem) *Rationem ostenderet* MSS. Lamb.

Virginum ac mulierum fiant) Sic Hotom. legendum esse iudicavit. Vulgo *virorum ac mulierum*. Reponit Ernestius: sed virgines sunt in mulieribus. Attamen supra quoque dictum erat: sacra per mulieres ac virgines confici solent. *Virorum castimoniam* Ern. ponit in eo quod ab aditu templi et sacrorum abstineant. Attamen sacra ideo per eos fieri dici haud poterat.

(1) Haud mihi placet cum Schutzio sic interpungere: *Quid? Ergo* etc.

per triennium ad muliebrem vestem conficiendam fuit. Ab eo oppido non longe, in promontorio fanum est Iunonis antiquum; quod tanta religione semper fuit, ut non modo illis Punicis bellis, quae in his fere locis navali copia gesta atque versata sunt, sed etiam in hac praedonum multitudine semper inviolatum sanctumque fuerit. Quin etiam hoc memoriae proditum est, classe quondam Masinissae regis ad eum locum appulsa, praefectum regium dentes eburneos, incredibili magnitudine, e fano sustulisse, et eos in Africam portasse, Masinissaeque donasse. Regem quidem primo delectatum esse munere: post, ubi audisset, unde essent, statim certos homines in quinqueremi misisse, qui eos dentes reportarent: itaque in his inscriptum literis punicis fuit: REGEM MASINISSAM IMPRVDENTEM ACCEPISSE: RE COGNITA, REPONENDOS RESTITVENDOSQVE CVRASSE. Erat praeterea magna vis eboris, multa ornamenta, in quibus eburneae Victoriae, antiquo opere ac summa arte perfectae. Haec iste omnia, ne multis morer, uno impetu, atque nuntio, per servos Venerios, quos eius rei causa miserat, tollenda atque asportanda curavit.

XLVII. Pro dii immortales! quem ego hominem accuso, quem legibus ac iudiciali iure persequor? de quo vos sententiam per tabellam feretis? Dicunt legati melitenses publice, spoliatum templum esse Iunonis;

Itaque revocavi aliarum editionum interpunctionem. TYP.

Navali copia) Lambin. dedit *navali proelio*.

Iudiciali iure) Hoc si verum est significatur accusatio in causa publica coram quaesitore eiusque consilio instituta. Iudicia enim proprie dici de iis quae fiunt de repetundis, de peculatu, aliisque eius generis publicis, notissimum est. Lambino tamen vox *iudiciali* suspecta fuit maluitque eam hic deleri et statim legi *per iudicialem tabell*. Ern. maluit *iudicio ac iure*.

Per tabellam) Iudices olim sententias voce dicebant; at Lucius Cassius tribunus plebis anno 616 tulit legem de suffragiis, seu *tabellariam*, qua sancitum est, ut sententiae deinceps per tabellas ferrentur. HORT.

nihil istum in religiosissimo fano reliquisse; quem in locum classes hostium saepe accesserint; ubi piratae fere quotannis hiemare soleant; quod neque praedo violarit antea, neque hostis attigerit; id ab uno isto sic spoliatum esse, ut nihil omnino sit relictum. Hic nunc aut iste reus, aut ego accusator, aut hoc iudicium appellabitur? criminibus enim coarguitur, aut suspicionibus in iudicium vocatur? Dii ablati, fana vexata, nudatae urbes reperiuntur. Earum autem rerum nullam sibi iste neque inficiandi rationem, neque defendendi facultatem reliquit; omnibus in rebus coarguitur a me, convincitur a testibus, urgetur confessione sua, manifestis in maleficiis tenetur, et manet etiam, ac tacitus facta mecum sua recognoscit.

XLVIII. Nimium mihi diu videor in uno genere versari criminum. Sentio, iudices, occurrendum esse satietati aurium animorumque vestrorum. Quam ob rem multa pratermittam; ad ea autem, quae dicturus sum, reficite vos, quaeso, iudices, per deos immortales, per eos ipsos, de quorum religione iamdiu dicimus, dum id eius facinus commemoro et profero, quo provincia tota commota est; de quo si paulo altius ordiri, ac repetere memoriam religionis videbor, ignoscite. Rei magnitudo me breviter perstringere atrocitatem criminis non sinit. Vetus est haec opinio,

Aut suspicionibus) « Graevius ex uno MS. Franc. dedit *haud suspicion.* male. Sententia est haec: non hoc est quod proprie dicatur *iudicium*. Nam non *criminibus aut suspicionibus* res agitur, sed facta eiusmodi proferuntur, ita certa, ut iudicio non sit opus, in quibus argumenta a neutra parte vel ad accusandum vel ad defendendum fieri possunt. » Hactenus Ernesti qui sine dubio verum vidit.

Earum autem rerum — inficiandi) Notanda locutio, *Facultatem earum rerum inficiandi* pro *eas res*; cuius locutionis similes aliis quibusdam locis observavimus. HOTOM. Vide Sanctii Minervam lib. III, cap. 8, et Gerard. Vossii in Aristarch. de constructione librum, cap. 53. GRAEV.

iudices, quae constat ex antiquissimis Graecorum literis atque monumentis, insulam Siciliam totam esse Cereri et Liberae consecratam. Hoc quum ceterae gentes sic arbitrantur, tum ipsis Siculis tam persuasum est, ut animis eorum insitum atque innatum esse videatur. Nam et natas esse has in his locis deas, et fruges in ea terra primum repertas arbitrantur, et raptam esse Liberam, quam eandem Proserpinam vocant, ex Ennensium nemore; qui locus, quod in media est insula situs, umbilicus Siciliae nominatur. Quam quum investigare et conquirere Ceres vellet, dicitur inflammasse taedas iis ignibus, qui ex Aetnae vertice erumpunt: quas sibi quum ipsa praeferret, orbem omnem peragrasse terrarum. Enna autem, ubi ea, quae dico, gesta esse memorantur, est loco praecelso atque edito: quo in summo est aequata agri planities, et aquae perennes. Tota vero ab omni aditu circumcisa atque dirempta est. Quam circa lacus lucique sunt plurimi, et laetissimi flores omni tempore anni; locus ut ipse raptum illum virginis, quem iam a pueris accepimus, declarare videatur. Etenim propter est spelunca quaedam, conversa ad aquilonem, infinita altitudine, qua Ditem patrem ferunt repente cum curru exstitisse, abreptamque ex eo loco virginem secum asportasse, et subito non longe a Syracusis penetrasse sub terras, lacumque in eo loco repente exstitisse: ubi usque ad hoc tempus Syracusani festos dies anniversarios agunt, celeberrimo virorum mulierumque conventu.

XLIX. Propter huius opinionis vetustatem, quod eorum in his locis vestigia, ac prope incunabula re-

Omnem) Sic Lamb. e MS. Vulgo *omnium*.

Propter est) Cod. Vrsin. *propter, eam*.

periuntur deorum, mira quaedam tota Sicilia privatim ac publice religio est Cereris Ennensis. Etenim multa saepe prodigia vim eius numenque declarant: multis saepe in difficillimis rebus praesens auxilium eius oblatum est; ut haec insula ab ea non solum diligi, sed etiam incoli custodirique videatur. Nec solum Siculi, verum etiam ceterae gentes nationesque Ennensem Cererem maxime colunt. Etenim, si Atheniensium sacra, summa cupiditate expetuntur, ad quos Ceres in illo errore venisse dicitur, frugesque attulisse: quantam esse religionem convenit eorum, apud quos eam natam esse et fruges invenisse constat? Itaque apud patres nostros, atroci ac difficili reipublicae tempore, quum Ti. Graccho occiso, magnorum periculorum metus ex ostentis portenderetur, P. Mucio L. Calpurnio consulibus, aditum est ad libros Sibyllinos: in quibus inventum est, CEREREM ANTIQVISSIMAM PLACARI OPORTERE. Tum ex amplissimo collegio decemvirali sacerdotes populi romani, quum esset in urbe nostra Cereris pulcherrimum et magnificentissimum templum, tamen usque Ennam profecti sunt. Tanta enim erat auctoritas et vetustas illius religionis, ut, quum illuc irent, non ad aedem Cereris, sed ad ipsam Cererem proficisci viderentur. Non obtundam diutius. Etenim iamdudum vereor, ne oratio mea aliena ab iudiciorum ratione, et quotidiana dicendi consuetudine esse videatur. Hoc dico, hanc ipsam Cererem, antiquissimam, religiosissimam, principem omnium sacrorum, quae apud omnes gentes nationesque fiunt, a C. Verre ex suis templis ac sedibus esse sublatam. Qui accessistis Ennam, vidistis simulacrum Cereris

Constat?) Ern. mavult *constet.* *Etenim iamdudum*) Ante Lambinum edebatur *diutius aures vestras; iamdudum.*

e marmore, et in altero templo, Liberae. Sunt ea perampla atque praeclara, sed non ita antiqua. Ex aere fuit quoddam modica amplitudine, ac singulari opere, cum facibus, perantiquum, omnium illorum, quae sunt in eo fano, multo antiquissimum. Id sustulit; ac tamen eo contentus non fuit. Ante aedem Cereris in aperto ac propatulo loco signa duo sunt, Cereris unum, alterum Triptolemi, et pulcherrima, et perampla. His pulcritudo periculo, amplitudo saluti fuit, quod eorum demolitio atque asportatio perdifficilis videbatur. Insistebat in manu Cereris dextra simulacrum pulcherrime factum Victoriae; hoc iste e signo Cereris avellendum asportandumque curavit.

L. Qui tandem istius animus est nunc in recognitione scelerum suorum, quum ego ipse in commemoratione eorum non solum animo commovear, verum etiam corpore perhorrescam? Venit enim mihi fani, loci, religionis illius in mentem; versantur ante oculos omnia; dies ille, quo ego Ennam quum venissem, praesto mihi sacerdotes Cereris cum infulis ac verbenis fuerunt; concio, conventusque civium; in quo ego quum loquerer, tanti fletus gemitusque fiebant, ut acerbissimus tota urbe luctus versari videretur. Non illi decumarum imperia, non bonorum direptiones, non iniqua iudicia, non importunissimas istius libidines, non vim, non contumelias, quibus operti oppressique erant, conquerebantur; Cereris numen, sacrorum vetustatem, fani religionem, istius sceleratissimi atque audacissimi supplicio expiari volebant; omnia se cetera pati ac negligere dicebant. Hic dolor erat tantus, ut Verres, alter Orcus, venisse Ennam,

Recognitione) Cod. Cuiac. Guelf. Memm. *recordatione.*

Operti) Cod. Reg. ap. Graev. it. Guelf. *vexati*, quod recepit Graev.

et non Proserpinam asportasse, sed ipsam abripuisse Cererem videretur. Etenim urbs illa non urbs videtur, sed fanum Cereris esse. Habitare apud sese Cererem Ennenses arbitrantur; ut mihi non cives illius civitatis, sed omnes sacerdotes, omnes accolae atque antistites Cereris esse videantur. Enna tu simulacrum Cereris tollere audebas? Ennae tu de manu Cereris Victoriam deripere, et deam deae detrahere conatus es? quorum nihil violare, nihil attingere ausi sunt, in quibus erant omnia, quae sceleri propiora sunt, quam religioni. Tenuerunt enim, P. Popillio P. Rupilio consulibus, illum locum servi, fugitivi, barbari, hostes. Sed neque tam servi illi dominorum, quam tu libidinum; neque tam fugitivi illi a dominis, quam tu a iure et a legibus; neque tam barbari lingua et natione illi, quam tu natura et moribus: neque illi tam hostes hominibus, quam tu diis immortalibus. Quae deprecatio est igitur ei reliqua, qui indignitate servos, temeritate fugitivos, scelere barbaros, crudelitate hostes vicerit?

LI. Audistis Theodorum, et Numinium, et Nicasionem, legatos ennenses, publice dicere, sese a suis civibus haec habere mandata, ut ad Verrem adirent, et eum simulacrum Cereris et Victoriae reposcerent: id si impetrassent, tum ut morem veterem Ennensium conservarent; publice in eum (tametsi vexasset Siciliam) tamen, quoniam haec a maioribus constituta

Enna) vulgo *Ennae*.

In quibus erant omnia — quam religioni) Ern. legendum putabat: *in quibus erant omnia sceleri propiora quam religioni.* Sed nihil mutandum. Sensus enim est, ne eos quidem homines illa simulacra violasse, quorum conditio esset eiusmodi, ut ab iis potius scelus aliquod, quam religio exspectari posset; seu in quibus inerant indignitas, temeritas, crudelitas, quae sunt sceleri propiora quam religioni.

Scelere) Aptius hic esset *feritate*.

Constituta) *Instituta* codd. Lamb.

accepissent, testimonium ne quod dicerent. Sin autem ea non reddidisset, tum ut iudicio adessent, tum uti de eius iniuriis iudices docerent, sed multo maxime de religione quererentur. Quas illorum querimonias nolite, per deos immortales, aspernari; nolite contemnere ac negligere, iudices! Aguntur iniuriae sociorum; agitur vis legum; agitur existimatio veritasque iudiciorum. Quae sunt omnia permagna; verum illud maximum: tanta religione obstricta tota provincia est, tanta superstitio ex istius facto mentes omnium Siculorum occupavit, ut, quaecunque accidant publice vel privatim incommoda, propter eam causam scelere istius evenire videantur. Audistis, Centuripinos, Agyrinenses, Catinenses, Herbitenses, Ennenses, complures alios, publice dicere, quae solitudo esset in agris, quae vastitas, quae fuga aratorum, quam deserta, quam inculta, quam relicta omnia. Ea tametsi istius multis et variis iniuriis acciderunt, tamen haec una causa in opinione Siculorum plurimum valet, quod, Cerere violata, omnes cultus fructusque Cereris in his locis interiisse arbitrantur. Medemini religioni sociorum, iudices: conservate vestram. Neque enim haec externa vobis religio, neque aliena. Quod si esset, si suscipere eam nolletis, tamen in eo, qui violasset, sancire vos velle oporteret. Nunc vero in communi omnium gentium religione, inque his sacris, quae maiores nostri ab exteris nationibus adscita atque arcessita coluerunt, quae

Guelf. Reg. ap. Graev. idque Lamb. et Graev. receperunt.

Propter eam causam) Haec verba Ernestio et Beckio spuria visa sunt. Defendi tamen possunt, si referantur ad Siculorum religionem et superstitionem.

Conservate vestram) In nonnullis codd. et edd. vett. additur *auctoritatem* quod recte delevit Lambin.

Sancire) *Sancire*, inquit Servius, *est sanguine fuso confirmare*.

sacra, ut erant re vera, sic appellari Graeca voluerunt: negligentes ac dissoluti, si cupiamus esse, qui possumus?

LII. Vnius etiam urbis, omnium pulcherrimae atque ornatissimae, Syracusarum direptionem commemorabo, et in medium proferam, iudices; ut aliquando totam huius generis orationem concludam ac definiam. Nemo fere vestrum est, quin, quemadmodum captae sint a M. Marcello Syracusae, saepe audierit, nonnunquam etiam in annalibus legerit. Conferte hanc pacem cum illo bello; huius praetoris adventum, cum illius imperatoris victoria; huius cohortem impuram, cum illius exercitu invicto; huius libidines, cum illius continentia; ab illo, qui cepit, conditas, ab hoc, qui constitutas accepit, captas dicetis Syracusas. Ac iam illa omitto, quae disperse a me multis locis dicentur ac dicta sunt: forum Syracusanorum, quod introitu Marcelli purum a caede servatum est, id adventu Verris Siculorum innocentium sanguine redundasse; portum Syracusanorum, qui tum et nostris classibus et Carthaginiensium clausus fuisset, eum, isto praetore, Cilicum myoparoni praedonibusque patuisse. Mitto adhibitam vim ingenuis, matresfamilias violatas: quae tum, urbe capta, commissa non sunt, neque odio hostili, neque licentia militari, neque more belli, neque iure victoriae: mitto, inquam, haec omnia, quae ab isto per triennium perfecta sunt: ea, quae coniuncta cum illis rebus sunt, de quibus antea dixi, cognoscite.

Omnium pulcherrimae) In *omnium* intelligitur *Siciliae*. Ita nihil opus cum Hotomanno corrigere *Graecorum*.

Definiam) Gulielmo et Wyttenbachio placuit *finiam*, melius certe quam *desinam*, quod Grutero in mentem venit. Potest autem defendi *definiam*. quum *definire* alibi etiam dicatur pro *terminare*.

LIII. Vrbem Syracusas maximam esse graecarum urbium pulcherrimamque omnium, saepe audistis. Est, iudices, ita, ut dicitur. Nam et situ est, tum communito, tum ex omni aditu, vel terra, vel mari, praeclaro ad adspectum; et portus habet prope in aedificatione adspectuque urbis inclusos; qui quum diversos inter se aditus habeant, in exitu coniunguntur et confluunt. Eorum coniunctione pars oppidi, quae appellatur Insula, mari disiuncta angusto, ponte rursum adiungitur et continetur. Ea tanta est urbs, ut ex quatuor urbibus maximis constare dicatur: quarum una est ea, quam dixi, Insula: quae duobus portubus cincta, in utriusque portus ostium aditumque proiecta est; in qua domus est, quae regis Hieronis fuit, qua praetores uti solent. In ea sunt aedes sacrae complures; sed duae, quae longe ceteris antecellunt: Dianae una, et altera, quae fuit ante istius adventum ornatissima, Minervae. In hac insula extrema est fons aquae dulcis, cui nomen Arethusa est, incredibili magnitudine, plenissimus piscium; qui fluctu totus operiretur, nisi munitione ac mole lapidum a mari disiunctus esset. Altera autem est urbs Syracusis, cui nomen Achradina est: in qua forum maximum, pulcherrimae porticus, ornatissimum prytaneum, amplissima est curia, templumque egregium Iovis Olympii, ceteraeque urbis partes una lata via perpetua, multisque transversis divisae, privatis aedificiis continentur. Tertia est urbs, quae, quod in ea parte Fortunae fanum

Vrbium) abest codd. Hittorp. Cuiac. Reg. idque Graevius delevit.

Communito) Vulgo *cum munito.* In uno cod. Ox. legitur *communito.*

Prytaneum) Prytanea Graecorum erant Vestae sacra, in cuius honorem perpetuus ibi ignis fovebatur. Nulla autem urbs fuit tota Graecia, quae suum prytaneum non haberet. Vid. Casaub. ad Athen. XV, 19, et Ezech. Spanhemii dissertationem de Vesta et Prytaneis. Graev.

antiquum fuit, Tycha nominata est, in qua et gymnasium amplissimum est, et complures aedes sacrae: coliturque ea pars et habitatur frequentissime. Quarta autem est urbs, quae quia postrema aedificata est, Neapolis nominatur: quam ad summam theatrum est maximum; praeterea duo templa sunt egregia, Cereris unum, alterum Liberae, signumque Apollinis, qui Temenites vocatur, pulcherrimum et maximum; quod iste si portare potuisset, non dubitasset auferre.

LIV. Nunc ad Marcellum revertar, ne haec a me sine causa commemorata esse videantur: qui quum tam praeclaram urbem vi copiisque cepisset, non putavit ad laudem populi romani hoc pertinere, hanc pulcritudinem, ex qua praesertim nihil periculi ostenderetur, delere et exstinguere. Itaque aedificiis omnibus, publicis privatis, sacris profanis sic pepercit, quasi ad ea defendenda cum exercitu, non expugnanda, venisset. In ornatu urbis habuit victoriae rationem, habuit humanitatis. Victoriae putabat esse, multa Romam deportare, quae ornamento urbi esse possent: humanitatis, non plane exspoliare urbem, praesertim quam conservare voluisset. In hac partitione ornatus, non plus victoria Marcelli populo romano appetivit, quam humanitas Syracusanis reservavit. Romam quae asportata sunt, ad aedem Honoris atque Virtutis, itemque aliis in locis videmus. Nihil in aedibus, nihil in hortis posuit, nihil in suburbano: putavit, si urbis ornamenta domum suam non contulisset, domum suam

Tycha) A Graeco τύχη, Fortuna: Dorice τύχα. Hort.

Neapolis) Id est, Nova urbs.

Temenites) Ita dictus a loco, qui τέμενος dicebatur. Vide Stephan. Lamb.

Sacris profanis) Sic Graev. e codd. Reg. Franc. ed. Ven. quam sequutus est Beck. Vulgo *publicis et privatis*, *sacris et profanis*.

Exspoliare) Ita Graev. et Beck. auctoritate codd. Lamb. et Reg. Vulgo *spoliare*.

Domum suam ornamento urbi fu-

ornamento urbi futuram. Syracusis autem permulta atque egregia reliquit: deum vero nullum violavit, nullum attigit. Conferte Verrem, non ut hominem cum homine comparetis, ne qua tali viro mortuo fiat iniuria; sed ut pacem cum bello, leges cum vi, forum et iurisdictionem cum ferro et armis, adventum et comitatum cum exercitu et victoria conferatis.

LV. Aedes Minervae est in Insula, de qua ante dixi, quam Marcellus non attigit, quam plenam atque ornatam reliquit, quae ab isto sic spoliata atque direpta est, non ut ab hoste aliquo, qui tamen in bello religionum et consuetudinis iura retineret, sed ut a barbaris praedonibus vexata esse videatur. Pugna erat equestris Agathocli regis in tabulis picta praeclare: his autem tabulis interiores templi parietes vestiebantur. Nihil erat ea pictura nobilius, nihil Syracusis, quod magis visendum putaretur. Has tabulas M. Marcellus, quum omnia, illa victoria sua, profana fecisset, tamen religione impeditus non attigit: iste, quum illa iam, propter diuturnam pacem, fidelitatemque populi syracusani, sacra religiosaque accepisset, omnes eas tabulas abstulit; parietes, quorum ornatus tot saecula manserat, tot bella effugerat, nudos ac deformatos reliquit. Et Marcellus, qui, si Syracusas cepisset, duo templa se Romae dedicaturum voverat, is, id, quod erat aedificaturus, his rebus ornare, quas ceperat, noluit: Verres, qui non Honori, neque Virtuti, ut ille, sed Veneri et Cupidini vota deberet, is Minervae templum spoliare conatus est. Ille deos deorum spoliis ornare noluit: hic ornamenta Minervae virginis in meretriciam domum

turam) Lambin. sine codd. MSS. auctoritate correxit *domui suae ornamento urbem futuram*.

Agathocli) Hanc genitivi formam e codd. MSS. restituerunt Lamb. Graev. Plerique *Agathoclis*.

transtulit. Viginti et septem praeterea tabulas pulcherrime pictas ex eadem aede sustulit: in quibus erant imagines Siciliae regum ac tyrannorum, quae non solum pictorum artificio delectabant, sed etiam commemoratione hominum, et cognitione formarum. Ac videte, quanto tetrior hic tyrannus Syracusanis fuerit, quam quisquam superiorum; quum illi tamen ornarint templa deorum immortalium, hic etiam deorum monumenta atque ornamenta sustulerit.

LVI. Iam vero quid ego de valvis illius templi commemorem? vereor, ne, haec qui non viderunt, omnia me nimis augere atque ornare arbitrentur: quod tamen nemo suspicari debet, tam esse me cupidum, ut tot viros primarios velim, praesertim ex iudicum numero, qui Syracusis fuerint, qui haec viderint, esse temeritati et mendacio meo conscios. Confirmare hoc liquido, iudices, possum, valvas magnificentiores, ex auro atque ebore perfectiores nulla unquam ullo in templo fuisse. Incredibile dictu est, quam multi Graeci de valvarum harum pulcritudine scriptum reliquerint. Nimium forsitan haec illi mirentur, atque efferant. Esto; verumtamen honestius est reipublicae nostrae, iudices, ea, quae illis pulcra esse videantur, imperatorem nostrum in bello reliquisse, quam praetorem in pace abstulisse. Ex ebore diligentissime perfecta argumenta erant in valvis. Ea

Syracusanis) Sic Ern. ex edd. Lamb. et Gruteriana antiquioribus. In Lamb. Grut. aliis est *Syracusanus*. In edd. pr. *Syracusis*.

Vllo in templo) Ita Lamb. e cod. Vrsin. Vulgo *ullo templo*.

Argumenta erant in valvis) *Argumenta* eodem modo dicuntur ut *signa*: quibus res aliqua significatur, et de re quapiam fit existimatio. Virgil. lib. VII, Turni arma describens: *At levem clypeum sublatis cornibus Io Auro insignibat, iam setis obsita, iam bos, (Argumentum ingens) et custos virginis Argus*. Quem in locum Servius interpres, *Argumentum*, ait, *fabulas*, ut *Cicero*, *Argumenta erant in valvis etc.* Hot.

detrahenda curavit omnia. Gorgonis os pulcherrimum, crinitum anguibus, revellit atque abstulit, et tamen indicavit, se non solum artificio, sed etiam pretio quaestuque duci. Nam bullas aureas omnes ex his valvis, quae erant et multae et graves, non dubitavit auferre: quarum iste non opere delectabatur, sed pondere. Itaque eiusmodi valvas reliquit, ut, quae olim ad ornandum templum erant maxime, nunc tantum ad claudendum factae esse videantur. Etiamne gramineas hastas? vidi enim vos in hoc nomine, quum testes dicerent, commoveri, quod erant huiusmodi, ut semel vidisse satis esset: in quibus neque manu factum quidquam, neque pulcritudo erat ulla, sed tantum magnitudo incredibilis, de qua vel audire satis esset: nimium, videre plus quam semel. Etiamne id concupisti?

LVII. Nam Sappho, quae sublata de prytaneo est, dat tibi iustam excusationem, prope ut concedendum atque ignoscendum esse videatur. Silanionis opus tam perfectum, tam elegans, tam elaboratum, quisquam non modo privatus, sed populus potius haberet, quam homo elegantissimus atque eruditissimus Verres? nimirum contra dici nihil potest. Nostrum enim unusquisque, qui tam beati, quam iste est, non sumus, tam delicati esse non possumus: si quando aliquid istiusmodi videre volet, eat ad aedem Felici-

Sed hic *argumenta* sunt historiae sive verae, sive fictae, in ebore sculptae. Graev.

Gramineas) *Fraxineas* e coniectura Hotomanni recepit P. Manutius.

Etiamne gramineas hastas?) Gramineae, ut reor, dicebantur, quod iis in gramine et campo se exercere solerent. Nam ut Maro gramineam palaestram vocavit, quae in gramine exercetur, *Pars in gramineis exercent membra palaestris*, eodem quoque modo appellari reor hastas gramineas, quibus in gramine velitarentur. Turneb.

In hoc nomine) Sic Graev. Ern. e MSS. Reg. Guelf. ediderunt pro vulg. *in hoc non minime.*

tatis, ad monumentum Catuli, in porticum Metelli; det operam, ut admittatur in alicuius istorum Tusculanum; spectet forum ornatum, si quid iste suorum aedilibus accommodavit. Verres haec habeat domi? Verres ornamentis fanorum atque oppidorum habeat plenam domum, villas refertas? Etiamne huius operarii studia ac delicias, iudices, perferetis? qui ita natus est, ita educatus, ita factus et animo et corpore, ut multo appositior ad deferenda, quam ad auferenda signa esse videatur. Atque haec Sappho sublata quantum desiderium sui reliquerit, dici vix potest. Nam quum ipsa fuit egregie facta, tum epigramma graecum pernobile incisum habuit in basi, quod iste eruditus homo et graeculus, qui haec subtiliter iudicat, qui solus intelligit, si unam literam graecam scisset, certe non sustulisset. Nunc enim, quod inscriptum est inani in basi, declarat, quid fuerit, et id ablatum indicat.

LVIII. Quid? signum Paeanis ex aede Aesculapii, praeclare factum, sacrum et religiosum, non sustulisti? quod omnes propter pulcritudinem visere, propter religionem colere solebant. Quid? ex aede Liberi simulacrum Aristaei non tuo imperio palam ablatum est? Quid? ex aede Iovis religiosissimum simulacrum Iovis Imperatoris, quem Graeci Vrion nominant, pulcherrime factum, nonne abstulisti?

Accommodavit) Cod. Reg. apud Graev. *commodarit*. Lamb. *commodavit*.

Iovis Imperatoris, quem Graeci Vrion nominant) Vir exquisitae ac reconditae doctrinae, Ioannes Brodaeus in suis Miscellaneis putat mendosum esse, *Imperatoris*: quod Iovem οὔριον, ὅριον, Graeci finium praesidem appellent: idque Demosthenis, Dionysii, Arriani testimonio probat. Sane verbum Graecum, Imperatorem non significat: sed aliud fortasse Graecis, aliud Latinis nomen fuit: quod, qui terminis praeesset, imperare, et arcere finitimos ab iniuria videretur. Non enim praeesset, nisi imperandi ius haberet. MANVT.

Quid? ex aede Liberae parvum illud caput pulcherrimum, quod visere solebamus, num dubitasti tollere? Atque ille Paean sacrificiis anniversariis simul cum Aesculapio apud illos colebatur: Aristaeus, qui inventor olei esse dicitur, una cum Libero patre apud illos eodem erat in templo consecratus: Iovem autem Imperatorem quanto honore in suo templo fuisse arbitramini? Hinc colligere potestis, si recordari volueritis, quanta religione fuerit eadem specie atque forma signum illud, quod ex Macedonia captum in Capitolio posuerat Flamininus. Etenim tria ferebantur in orbe terrarum signa Iovis Imperatoris uno in genere pulcherrime facta: unum illud Macedonicum, quod in Capitolio vidimus; alterum in Ponti ore et angustiis; tertium, quod Syracusis ante Verrem praetorem fuit. Illud Flamininus ita ex aede sua sustulit, ut in Capitolio, hoc est, in terrestri domicilio Iovis poneret. Quod autem est ad introitum Ponti, id, quum tam multa ex illo mari bella emerserint, tam multa porro in Pontum invecta sint, usque ad hanc diem integrum inviolatumque servatum est. Hoc tertium, quod erat Syracusis, quod M. Marcellus, armatus et victor, viderat; quod religioni concesserat, quod cives atque incolae syracusani colere, advenae non solum visere, verum etiam venerari solebant, id Verres ex templo

Qui inventor olei esse dicitur) Inter *qui* et *inventor* vulgo inculcantur verba, *ut Graeci ferunt Liberi filius*, quae spuria esse recte iudicarunt Ernestius et Wyttenbachius Bibl. Crit. Vol. I, P. II, p. 17.

Hinc colligere potestis) Vulgo sic interpungebatur: *arbitramini*, *hinc colligere potestis*. Ernestius reposuit *arbitremini.*. Incommodum vero est *colligere potestis quanto honore fuisse arbitremini*, quum dicendum esset *colligere potestis quanto honore fuerit*. Ergo hunc locum alia distinctione sublevavi praeeunte Graevio.

Vidimus) Vulgo erat *videmus* quod auctore Hotomanno correxit Ernestius ex ed. Mediol. et Ascens. Capitolium enim in quo Flamininus hoc signum posuerat, tum erat incendio consumptum.

Iovis sustulit. Vt saepius ad M. Marcellum revertar, iudices, sic habetote: plures esse a Syracusanis istius adventu deos, quam victoria Marcelli homines desideratos. Etenim ille requisisse dicitur etiam Archimedem illum, summo ingenio hominem ac disciplina, eumque quum audisset interfectum, permoleste tulisse; iste omnia, quae requisivit, non ut servaret, verum ut asportaret, requisivit.

LIX. Iam illa, quia leviora videbuntur, ideo praeteribo, quod iste mensas Delphicas e marmore, crateras ex aere pulcherrimas, vim maximam vasorum Corinthiorum, ex omnibus aedibus sacris Syracusis abstulit. Itaque, iudices, hi, qui hospites ad ea, quae visenda sunt, ducere solent, et unumquidque ostendere, quos illi mystagogos vocant, conversam iam habent demonstrationem suam. Nam, ut ante demonstrabant, quid ubique esset, ita nunc, quid undique ablatum sit, ostendunt. Quid? mediocrine tum dolore eos affectos esse arbitramini? Non ita est, iudices; primum, quod omnes religione moventur, et deos patrios, quos a maioribus acceperunt, colendos sibi diligenter et retinendos esse arbitrantur; deinde hic ornatus, haec opera atque artificia, signa, tabulae

Summo) Ern. coni. *summum.*

Quia leviora videbuntur) Verba hic vulgo adiecta *si hoc loco dicerentur* sustulit Ern. auctoritate cod. Guelf.

Mensas Delphicas) Erant abaci marmorei, tripodes, sic dicti, quod similes essent mensae illi, cui Delphis insidebat Pythia oracula faciens. Primo *Delphicae* Delphis factae sunt; postea quivis abaci, ubicumque facti, eiusdem formae, hoc nomine appellati sunt. Harduin. ad Plin. XXXIV, pag, 641. Hort.

Mystagogos) Graeca vox. Fit ex duobus verbis; nempe μύστης, id est, initiatus sacris alicuius numinis, sacer numini cuipiam; et ἀγωγὸς, id est, dux viae, dux itineris. Id.

Quid? mediocrine tum dolore) Vulgo *quid tum? mediocrine tandem dolore?* Particulas *quid tum* hic alienas esse vidit Ern.

Quos a maioribus acceperunt) Haec verba glossatori tribuit Ern. cui assentior.

pictae, graecos homines nimio opere delectant. Itaque ex illorum querimoniis intelligere possumus, haec illis acerbissima videri, quae forsitan nobis levia et contemnenda esse videantur. Mihi credite, iudices, (tametsi vosmetipsos haec eadem audire certo scio) quum multas acceperint per hosce annos socii atque exterae nationes calamitates et iniurias, nullas graeci homines gravius tulerunt, nec ferunt, quam huiuscemodi spoliationes fanorum atque oppidorum.

LX. Licet iste dicat emisse se, sicut solet dicere, credite hoc mihi, iudices, nulla unquam civitas tota Asia et Graecia, signum ullum, ullam tabulam pictam, ullum denique ornamentum urbis, sua voluntate cuiquam vendidit. Nisi forte existimatis, posteaquam iudicia severa Romae fieri desierint, graecos homines haec venditare coepisse, quae tum non modo non venditabant, quum iudicia fiebant, verum etiam coëmebant: aut nisi arbitramini, L. Crasso, Q. Scaevolae, C. Claudio, potentissimis hominibus, quorum aedilitates ornatissimas vidimus, commercium istarum rerum cum graecis hominibus non fuisse;

Vllam tabulam pictam) *Vllam* quod in codd. abest, recte adiecit Ern. auctore Gulielmo.

Nisi forte) Argumentatur a repugnantibus, hoc sensu: Credibile non est Graecos homines signa, et tabulas pictas tum vendere voluisse, quum iudicia severa Romae fieri desierunt; quas res tam magno studio coëmebant, quum iudicia fiebant. Ratio est, inquit Lambinus, quia tum res emimus quum parvo constant, tum vendimus quum bene vendere licet. At quum Romae iudicia severa fiebant, signa et tabulae pictae caro venibant, quia non metuebant earum rerum possessores, ne his a magistratibus Romanis spoliarentur: contra vero post iudiciorum dissolutiones, ista parvo pretio venire coeperunt, quia metus erat ne magistratus ea per vim extorquerent; non ergo verisimile est Graecos homines istarum rerum tam cupidos, ut eas magno pretio emerent, easdem vendere voluisse, quum parvo vendere necesse haberent. MANVT.

Aut nisi arbitramini) *Aut* e codd. Reg. et Guelf. ab Ernestio receptum praeeunte Graevio.

iis, qui post iudiciorum dissolutionem aediles facti sunt, fuisse. Acerbiorem etiam scitote esse civitatibus falsam istam et simulatam emptionem, quam si quis clam surripiat, aut eripiat palam, atque auferat. Nam turpitudinem summam esse arbitrantur, referri in literas publicas, pretio adductam civitatem, et pretio parvo, ea, quae accepisset a maioribus, vendidisse atque alienasse. Etenim mirandum in modum Graeci rebus istis, quas nos contemnimus, delectantur. Itaque maiores nostri facile patiebantur, haec esse quam plurima apud socios, ut imperio nostro quam ornatissimi florentissimique essent: apud eos autem, quos vectigales aut stipendiarios fecerant, tamen haec relinquebant, ut illi, quibus ea iucunda sunt, quae nobis levia videntur, haberent haec oblectamenta et solatia servitutis. Quid arbitramini Rheginos, qui iam cives romani sunt, merere velle, ut ab eis marmorea Venus illa auferatur? quid Tarentinos, ut Europam in tauro sedentem amittant? ut Satyrum, qui apud illos in aede Vestae est? ut cetera? Quid Thespienses, ut Cupidinis signum? quid Cnidios, ut Venerem marmoream? quid, ut pictam,

Dissolutionem) Sic Ern. e Guelf. Vulgo *dissolutiones*.

Alienasse) Lambin. *abalienasse*.

Levia videntur) Sic Ern. e MSS. Guelf. Vulgo *videantur*.

Merere) Lucrari. Notanda elegans locutio; *Vt hoc faciam, nolim mereri Deum divitias mihi*. Plaut. Men. I, 3, et saepe alias. Cicer. II de Finib. *Quid merearis igitur, ut te dicas in eo magistratu omnia etc.* Id est, quid pretii tibi postules dari etc. Sic hoc loco: quid putatis pretii Rheginos velle sibi dari, ut etc. quasi dicat, An putatis Rheginos pretio quantumvis magno posse adduci, ut etc. Hort.

Quid Thespienses, ut Cupidinis signum?) Recte Beckius verba *propter quod unum visuntur Thespiae*, quae vulgo hic leguntur, a glossatore adiecta et e cap. 2 hic repetita iudicavit; praesertim quum iis turbetur concinnitas membrorum.

Vt pictam) Marmoream Praxitelis Venerem Coi, ut et Cnidii habuerunt, teste Plinio. Sed hic loquitur Orator de Venere illa, quam Cois etiam Apelles inchoatam reliquerat, invidente morte, ne totum opus absolveret. *De*

Coos? quid Ephesios, ut Alexandrum? quid Cyzicenos, ut Aiacem, aut Medeam? quid Rhodios, ut Ialysum? quid Athenienses, ut ex marmore Iacchum, aut Paralum pictum, aut ex aere Myronis buculam? Longum est, et non necessarium, commemorare, quae apud quosque visenda sunt tota Asia et Graecia. Verum illud est, quamobrem haec commemorem, quod existimare vos hoc volo, mirum quendam dolorem accidere iis,ex quorum urbibus haec auferantur.

LXI. Atque, ut ceteros omittamus, de ipsis Syracusanis cognoscite: ad quos ego quum venissem, sic primo existimabam, ut Romae ex istius amicis acceperam, civitatem syracusanam propter Heraclii hereditatem, non minus esse isti amicam, quam mamertinam propter praedarum ac furtorum omnium societatem; simul et verebar, ne mulierum nobilium et formosarum gratia, quarum iste arbitrio praeturam per triennium gesserat, virorumque, quibuscum illae nuptae erant, nimia in istum non modo lenitudine, sed etiam liberalitate oppugnarer, si quid ex

Offic. III, 2; et *Famil.* IX, 1; Plin. XXXV, 697. Hort.

Alexandrum?) Magnum pinxit Apelles, fulmen tenentem, in templo Ephesiae Dianae, viginti talentis. Gall. 48890 liv. Plin. ibid. Id.

Ialysum) *Palmam habet tabularum Protogenis Ialysus qui est Romae dicatus in templo Pacis.* Plin. l. XXXV, pag. 699. In eam tabulam annos septem insumpsit Protogenes. Ialysum Solis nepotem Cicero vocat III de Nat. Deor. c. 21. Id.

Paralum) Heros, qui triremen struxit primus. Plin. VII, 56. F.

Commemorem) Sic Ern. e cod. Guelf. et edd. pr. Vulgo inde ab Aldo *commemorarim*.

Nimia in istum non modo lenitudine) Tullium existimo scripsisse, *nimia in istum lentitudine. Lentitudo* enim proprie dicitur de iis, qui ferunt, quae ferenda non sunt: in primis, qui uxorum licentiam non castigant, sed aequiore, quam decet, animo tolerant. Cicer. II Tusculan. *Virum denique videri negant, qui irasci nesciat, eamque, quam lenitatem nos dicimus, vitioso* lentitudinis *nomine appellant.* Ovid. Am. II, Eleg. 19 et ult. *Lentus es, et pateris nulla patienda marito.* Et Epistola Helenes: *Tu fore tam lentum iusta Menelaon in ira?* Vocabulum *lentitudo* non intellexerunt scioli, ideo perverterunt in sibi notius *lenitudo.* Graev.

literis Syracusanorum conquirerem. Itaque Syracusis cum civibus romanis eram; eorum tabulas exquirebam; iniurias cognoscebam. Quum diutius in negotio curaque fueram, ut requiescerem, curamque animi remitterem, ad Carpinatii praeclaras tabulas revertebar; ubi cum equitibus romanis ex illo conventu honestissimis, illos Verrutios, de quibus ante dixi, explicabam; a Syracusanis prorsus nihil adiumenti neque publice neque privatim exspectabam; neque erat in animo postulare. Quum haec agerem, repente ad me venit Heraclius is, qui tum magistratum Syracusis habebat, homo nobilis, qui sacerdos Iovis fuisset, qui honos apud Syracusanos est amplissimus. Agit mecum, et cum fratre meo, ut, si nobis videretur, adiremus ad eorum senatum; frequentes esse in curia; se iussu senatus a nobis petere, ut veniremus. Primo nobis fuit dubium, quid ageremus; deinde cito venit in mentem, non esse vitandum nobis illum conventum et locum.

LXII. Itaque in curiam venimus. Honorifice sane consurgitur; nos rogatu magistratus assedimus. Incipit is loqui, qui et auctoritate, et aetate, et, ut mihi visum est, usu rerum antecedebat, Diodorus Timarchides; cuius omnis oratio hanc habuit primo sententiam: Senatum populumque syracusanum moleste graviterque ferre, quod ego, quum in ceteris Siciliae civitatibus senatum populumque docuissem, quid eis utilitatis, quid salutis afferrem, et quum ab omnibus mandata, legatos, literas, testimoniaque sumpsissem,

Exquirebam) Edd. pr. usque ad Victorium *scribebam*. P. Manut. ed. a. 1540 *exquirebam*. Ernestius e lectione *scribebam* colligi posse putabat *scrutabar*.

Cum fratre meo) I. e. cum fratre patrueli *L. Cicerone*. Perperam Gruter. post alios edidit *cum Q. fratre meo*. Melius Lallem. *cum L. fratre meo*, etsi praenomen addi haud necesse est.

in illa civitate nihil eiusmodi facerem. Respondi, neque Romae in conventu Siculorum, quum a me auxilium communi omnium legationum consilio petebatur, causaque totius ad me Siciliae deferebatur, legatos Syracusanorum affuisse; neque me postulare, ut quidquam contra C. Verrem decerneretur in ea curia, in qua inauratam C. Verris statuam viderem. Quod posteaquam dixi, tantus est gemitus factus adspectu statuae et commemoratione, ut illud in curia positum monumentum scelerum, non beneficiorum videretur. Tum pro se quisque, quantum dicendo assequi poterat, docere me coepit ea, quae paulo ante commemoravi: spoliatam urbem, fana direpta; ex Heraclii hereditate, quam palaestritis concessisset, multo maximam partem ipsum abstulisse; neque postulandum fuisse, ut ille palaestritas diligeret, qui etiam inventorem olei deum sustulisset; neque illam statuam esse ex pecunia publica, neque publice datam; sed eos, qui hereditatis diripiendae participes fuissent, faciendam statuendamque curasse; eosdem Romae fuisse legatos, illius adiutores improbitatis, socios furtorum, conscios flagitiorum; eo minus mirari me oportere, si illi communi legatorum voluntati et saluti Siciliae defuissent.

Quantum dicendo assequi poterat) Vult intelligi *Latine Siculos loqui conatos*, quum paulo post eidem ipsi, quod Graece in eo Senatu locutus esset, Metellus obiecerit. Hotom. Potest tamen sic intelligi, quantum quisque etiam Graece dicendo assequi poterat, non omnes enim eiusmodi homines facundi erant et dicendi periti.

Quantum dicendo) Quantum Latine poterat dicere, nam Graeca lingua Siculi, prave licet, vulgo tamen utebantur. Hort.

Inventorem olei deum) Aristaeum, de quo paulo antea. Et est argumentum ex repugnantibus. Non et ille palaestram diligit, in qua oleum et unctiones necessariae sunt, et olei inventorem Deum sustulit. Sed respondere poterat, non olei se odio Aristaeum, sed quo ipse unctior esset, in aedes suas sustulisse. Hort.

LXIII. Vbi eorum dolorem ex illius iniuriis, non modo non minorem, sed prope maiorem, quam ceterorum Siculorum esse cognovi: tum ego meum animum in illos, tum mei consilii negotiique totius suscepti causam rationemque proposui; tum eos hortatus sum, ut causae communi salutique ne deessent; ut illam laudationem, quam se vi ac metu coactos, paucis illis diebus, decresse dicebant, tollerent. Itaque, iudices, Syracusani haec faciunt, istius clientes atque amici. Primum mihi literas publicas, quas in aerario sanctiore conditas habebant, proferunt; in quibus ostendunt omnia, quae dixi ablata esse, perscripta, et plura etiam, quam ego potui dicere: perscripta autem hoc modo, QVOD EX AEDE MINERVAE, QVOD EX AEDE IOVIS, QVOD EX AEDE LIBERI: ut quisque eis rebus tuendis conservandisque praefuerat, ita perscriptum erat, quum rationem ex lege redderet, et quae acceperat, deberet tradere: petisse, ut sibi, quod hae res abessent, ignosceretur; itaque omnes liberatos discessisse, et esse ignotum omnibus; quas ego literas obsignandas publico signo deportandasque curavi. De laudatione autem ratio sic reddita est. Primum quum a Verre literae aliquanto ante adventum meum de laudatione venissent, nihil esse decretum; deinde, quum quidam ex illius amicis commonerent, oportere decerni, maximo esse clamore et convicio repudiatos; posteaquam meus adventus appropinquarit, imperasse eum, qui summam potestatem haberet,

Quas in aerario sanctiore) Cod. Franc. *quos aerario secretiore.*

QVOD EX AEDE MINERVAE) Vulgo addebatur, *hoc et illud abesset*, quod supplementum glossatoris esse vidit Ern. Assensus est Wyttenbachius Bibl. crit. Vol. I, p. II, p. 17.

Ex lege) Graevius cum MSS. reg. delevit praepositionem *ex*. quae abest etiam MS. Guelf. Ernestius bene sic defendit, ut *ex lege* significet *nach dem Inventarium*.

Eum, qui summam potestatem ha-

ut decernerent; decretum ita esse, ut multo plus illa laudatio mali, quam boni posset afferre. Id adeo, iudices, ut mihi ab illis demonstratum est, sic vos ex me cognoscite.

LXIV. Mos est Syracusis, ut, si qua de re ad senatum referatur, dicat sententiam, qui velit. Nominatim nemo rogatur. Et tamen, ut quisque honore et aetate antecedit, ita primus solet sua sponte dicere; idque a ceteris ei conceditur. Si quando taceant omnes, tunc sortito coguntur dicere. Quum hic mos esset, refertur ad senatum de laudatione Verris. In quo primum, ut aliquid esset morae, multi interpellant; de Sex. Peducaeo, qui de illa civitate totaque provincia optime meritus esset, sese antea, quum audissent, ei negotium facessi, quumque eum publi-

beret) L. Metellum, quem satis acriter hoc loco pungit. Hotom.

Posset) Ita e cod. Reg. et Guelf. post Lambinum dederunt Graev. et Ern. Vulgo *possit*. Vtrumque potest admitti, sed diverso respectu. Si verum est *possit*, significatur, decretum est ita, ut si hac laudatione Verres uti velit, plus ei mali quam boni afferre possit.

Id adeo) Recte hoc e cod. Franc. edd. pr. revocarunt Graev. Ern. alii. Vulgo olim *ideo*.

Mos est Syracusis) Hoc eo dicit, quia Romae dissimilis erat ratio sententiarum in senatu dicendarum. Nam post comitia consularia consules designati primi rogabantur, et eorum is prior, qui priore loco declaratus esset. Ante comitia is, qui a censoribus princeps senatus lectus erat: ii deinde quos consulibus videbatur: ita tamen ut ne praetorium consulari, aedilitium praetorio, tribunitium aedilitio anteferrent: auctores Sallustius et Gellius. At in augurum collegio Romae, fere eadem quae in senatu Syracusis. Sic enim Cicero in Catone, *in collegio nostro ut quisque aetate antecellit, ita sententia principatum tenet, neque solum honore antecedentibus, sed iis etiam qui cum imperio sunt, maiores natu augures anteponuntur*. Hotom.

Aliquid esset morae) Vt decreto moram afferant, eos qui sententiam dicebant, multi interpellant, dicentes sese velle antea de Sex. Peducaeo sententiam dicere. Is autem fuerat praetor in Sicilia anno 678, ex qua reus deinde factus est, ut colligere est ex hoc loco: quo eventu, non mihi liquet. Verba tamen quae sequuntur, faciunt ut eum absolutum credam fuisse. Hort.

Facessi) Sic Ernestio auctore rescripsi pro vulg. *facessitum*. Nam hic praesens infinitivi requiritur, simulque vitatur frequentia obscurae terminationis.

ce pro plurimis eius et maximis meritis laudare cuperent, a C. Verre prohibitos esse: iniquum esse, tametsi Peducaeus eorum laudatione iam non uteretur, tamen non id prius decernere, quod aliquando voluissent, quam quod tum cogerentur. Conclamant omnes, et approbant ita fieri oportere. Refertur de Peducaeo. Vt quisque aetate et honore antecedebat, ita sententiam dixit ex ordine. Id adeo ex ipso senatusconsulto cognoscite; nam principum sententiae perscribi solent. Recita. QVOD VERBA FACTA SVNT DE SEX. PEDVCAEO. Dicit, qui primi suaserint. Decernitur. Refertur deinde de Verre. Dic, quaeso, quomodo? QVOD VERBA FACTA SVNT DE C. VERRE. Quid postea scriptum est? QVVM SVRGERET NEMO, NEQVE SENTENTIAM DICERET. Quid hoc est? SORS DVCITVR. Quamobrem? Nemo erat voluntarius laudator praeturae tuae, defensor periculorum tuorum, praesertim quum inire a praetore gratiam posset? Nemo. Ipsi illi tui convivae, consiliarii, conscii, socii, verbum facere non audebant. In qua curia statua tua stabat, et nuda filii, in ea nemo fuit, quem ne nudus quidem filius in nudata provincia commoveret. Atque etiam hoc me docent, eiusmodi senatusconsulto sese fecisse, ut omnes intelligere possent, non laudationem, sed potius irrisionem esse illam, quae commonefaceret istius

Principum sententiae perscribi solent) Ita primus e codd. edidit Lambin. Olim legebatur *principium* — *solet*.

A praetore) L. Metello.

In nudata provincia) Sic Graev. sequutus cod. Reg. qui habet *nudata provincia*. Vulgo *nuda provincia*.

In nudata provincia commoveret) Sensus est: in ista curia nemo fuit, quem nuda filii tui statua obsceni congressus vel cupiditate vel memoria commoveret, ut te laudare vellet, in conspectu nudatae a te provinciae.

Sese fecisse) Vulgo additur *laudationem*, quod auctore Garatono delevi. Nam praeterquam quod insolens est *laudationem facere*, ipsa in codd. varietas h. v. glossematis arguit.

turpem calamitosamque praeturam. Etenim scriptum esse ita, QVOD iste VIRGIS NEMINEM CECIDISSET; a quo cognoscetis nobilissimos homines atque innocentissimos securi esse percussos; QVOD VIGILANTER PROVINCIAM ADMINISTRASSET; cuius omnes vigilias in stupris constat adulteriisque esse consumptas. Hoc autem scriptum etiam, quod proferre non auderet reus, accusator recitare non desineret, QVOD PRAEDONES PROCVL AB INSVLA SICILIA PROHIBVISSET VERRES; quos etiam intra Syracusanam insulam recepisset.

LXV. Quae posteaquam ex illis cognovi, discessi cum fratre e curia, ut, nobis absentibus, si quid vellent, decernerent. Decernunt statim, primum, VT CVM L. FRATRE HOSPITIVM PVBLICE FIERET, quod is eandem voluntatem erga Syracusanos suscepisset, quam ego semper habuissem. Id non modo tum scripserunt, verum etiam in aere incisum nobis tradiderunt. Valde hercle te Syracusani tui, quos crebro commemorare soles, diligunt, qui cum accusatore tuo satis iustam causam coniungendae necessitudinis putant, quod te accusaturus sit, et quod ad inquirendum in te venerit. Postea decernitur, ac non varie, sed prope coniunctis sententiis, VT LAVDATIO, QVAE C. VERRI DECRETA ESSET, TOLLERETVR. At vero, quum iam non solum discessio facta esset, sed etiam

Turpem calamitosamque praeturam) Cicero scripsisse videtur *turpis calamitosaeque praeturae.*

HOSPITIVM) Quid sit hospitium facere cum aliquo, docebit Tomasinus de tesseris hospitalitatis, cap. 2.

Coniunctis) Graev. e cod. Reg. *cunctis.*

Discessio) Igitur, item ut Romae, sic in Sicilia senatusconsulta per discessionem fiebant, hoc pacto. Dictis sententiis, consul, aut is qui cum imperii insignibus et lictoribus erat, eam, quam ipse magis e republica ducebat, primam pronuntiabat: tum his verbis utebatur: Qui mecum sentitis, huc transite, qui alia omnia, id est, contrarium sentitis (sed hoc verbo ut mali ominis abstinebat) in aliam partem abite. Tum senatores, pro ut quisque sentiebat, in hanc, vel illam partem discedebat. Hinc

perscriptum, atque in tabulas relatum, praetor appellatur. At quis appellat? Magistratus aliqui? nemo. Senator? ne is quidem. Syracusanorum aliquis? minime. Quis igitur praetorem appellat? qui quaestor istius fuerat, Caecilius. O rem ridiculam! o desertum hominem! o desperatum ac relictum a magistratu siculo! Ne senatusconsultum Siculi homines facere possent, ne suum ius suis moribus, suis legibus obtinere possent, non amicus istius, non hospes, non denique aliquis Siculus, sed quaestor praetorem appellat. Quis hoc vidit? quis audivit? Praetor aequus et sapiens dimitti iubet senatum. Concurrit ad me maxima multitudo; primum senatores clamare, eripi sibi ius, eripi libertatem; populus senatum laudare, gratias agere; cives romani a me nusquam discedere. Quo quidem die, nihil aegrius factum est, multo labore meo, quam ut manus ab illo appellatore abstinerentur.

LXVI. Quum ad praetorem in ius adissemus, excogitat sane diligenter et caute, quid decernat. Nam ante quam verbum facerem, de sella surrexit, atque abiit. Itaque tum de foro, quum iam advesperasceret, discessimus. Postridie mane ab eo postulo, ut Syracusanis liceret senatusconsultum, quod pridie

natae locutiones illae, *discedere in sententiam alicuius*, *ire in alia omnia etc.* Id est, sententiam alicuius vel comprobare, vel reprobare, *Discessionem facere*, id est sententiam suam declarare, eundo nimirum in partem illius cuius placet sententia. HORT.

Perscriptum) Hotomannus excidisse putabat *Senatusconsultum*.

Praetor) L. Metellus qui aderat, *appellatur*, ut nimirum senatus decreto intercedat, et ut illud de Verris laudatione tolli non sinat. Porro uti Romae tribunos plebis, sic in provinciis populi Romani magistratus appellari, ad eosque provocari ius erat. HORT.

Ne is quidem) Sic edidi ex Ernesti coniectura. Vulgo *ne id quidem*.

Caecilius) Is est, cum quo Ciceroni, de accusando Verre, contentio fuerat; de qua *Divinatio* exstat oratio.

fecissent, mihi reddere. Ille enimvero negat; et ait, indignum facinus esse, quod ego in senatu graeco verba fecissem; quod quidem apud Graecos graece loquutus essem, id ferri nullo modo posse. Respondi homini, ut potui, ut volui, ut debui. Quum multa, tum etiam hoc me memini dicere, facile esse perspicuum, quantum inter hunc, et illum Numidicum, verum et germanum Metellum, interesset. Illum noluisse sua laudatione iuvare L. Lucullum, sororis virum, quicum optime convenisset; hunc homini alienissimo, a civitatibus laudationes per vim et metum comparare. Quod ubi intellexi, multum apud illum recentes nuntios, multum tabulas non commendaticias, sed

Quod in senatu Graeco verba fecissem) Valer. Maxim. lib. II, cap. de institutis antiquis, *Magistratus*, inquit, *prisci, quantopere suam populique Romani maiestatem retinentes se gesserint, hinc cognosci potest, quod inter cetera obtinendae gravitatis indicia, illud quoque magna cum perseverantia custodiebant, ne Graecis unquam nisi Latine responsa darent, quin etiam ipsa linguae volubilitate, qua plurimum valent, excussa, per interpretem loqui cogebant: non in urbe tantum nostra, sed etiam in Graecia et Asia: quo scilicet Latinae vocis honos per omnes gentes venerabilior diffunderetur. Nec illis deerant studia doctrinae, sed nulla in re pallium togae subiici debere arbitrabantur: indignum esse existimantes, illecebris, et suavitate literarum imperii pondus et auctoritatem domari.* Haec ille. Ab eadem etiam, opinor, ratione falsam credidit Plutarchus, et adulterinam orationem quandam Graecis literis conscriptam, quam Athenis pronuntiasse Catonem nonnulli affirmabant: *Nam per interpretem*, inquit, *omnia locutus est: quamquam ita Graece sciret, ut interpretis opera minime indigeret.* Scribit tamen Fabius Quintilianus libro XI, M. Crassum, Dives qui dictus est, quum Asiae praeesset, quinque Graeci sermonis differentias sic tenuisse, ut qua quisque apud eum lingua postulasset, eadem sibi ius redditum ferret. HOTOM.

Quum multa) Rescripsi *quum* pro vulg. *tum*. Est autem *quum multa* h. l. dictum pro *quum alia multa*.

Numidicum) Loquitur de Q. Caecilio Metello, qui duobus proeliis Iugurtham fudit, et universam Numidiam vastavit, unde *Numidicus* appellatus est. Consul fuit anno 644, quo anno triumphavit. HOTT.

L. Lucullum) Patrem illius L. Luculli, qui de Mithridate et Tigrane triumphavit, anno 690. Ille autem, accusante Servilio augure, repetundarum damnatus est. *Plut. in Lucullo.* IDEM.

tributarias valuisse, admonitu ipsorum Syracusanorum impetum in eas tabulas facio, in quibus senatusconsulta perscripta erant. Ecce autem nova turba atque rixa. Ne tamen istum omnino Syracusis sine amicis, sine hospitibus, plane nudum esse ac desertum putetis: retinere coepit tabulas Theomnastus quidam, homo ridicule insanus, quem Syracusani Theoractum vocant; qui illic eiusmodi est, ut eum pueri sectentur; ut omnes, quum loqui coeperit, irrideant. Huius tamen insania, quae ridicula est aliis, mihi tum molesta sane fuit. Nam quum spumas ageret in ore, arderent oculi, voce maxima vim me sibi afferre clamaret, copulati in ius pervenimus. Hic ego postulare coepi, ut mihi tabulas obsignare ac deportare liceret. Ille contra dicere; negare esse illud SCtum in quo praetor appellatus esset; negare id mihi tradi oportere. Ego legem recitare, omnium mihi tabularum et literarum fieri potestatem opor-

Tabulas commendatitias) Solebant provincialibus magistratibus mitti ab amicis commendatitiae literae, eorum causa, quibus negotia erant in provincia. Exstant Ciceronis eius argumenti epistolae complures. Solebant etiam a senatu mitti, si quando provincialibus aliquod tributum esset imperandum; quae *tabulae tributariae* appellabantur. HOTOM. At hic ludit Orator in verbo *tributarias*, quo significat, non literas missas a senatu ob tributum, sed a Verre, quae Metello munera tribuerent; Gall. *des lettres de change*. HORT.

Senatus consulta perscripta) Ita Lambin. qui in uno codice invenit. *S. C. perscripserant*. Vulgo *singula*.

Theoractum vocant) Per contumeliam; nam *Theomnastus*, qui Dei memor est; *Theoractus*, quem Deus feriit, ac furore perculit. HOTOM. De illo iam facta est mentio lib. II, cap. 21.

Ille contra dicere — Ego legem recitare) Ita cod. Guelf. Cuiac. qui tamen alterum *oportere* omittunt. Et sic edidit post Graevium Beckius. Vulgo edebatur: *ille contra instare, ego omnium mihi tabularum et literarum fieri potestatem oportere. Contra ille furiosus etc.*

Omnium mihi tabularum et literarum fieri potestatem) Lege Cornelia repetundarum, quae iubebat accusatori potestatem fieri, omnia quae ad ipsius accusationem instituendam pertinere possent, praeter publicanorum literas, Romam deportare, vel exscribere. HOTOM.

tere. Ille furiosus urgere, nihil ad se nostras leges pertinere. Praetor intelligens negare sibi placere, quod senatusconsultum ratum esse non deberet, id me Romam deportare. Quid multa? nisi vehementius homini minatus essem, nisi legum sanctionem poenamque recitassem, tabularum mihi potestas facta non esset. Ille autem insanus, qui pro isto contra me vehementissime declamasset, postquam non impetravit, credo, ut in gratiam mecum rediret, libellum mihi dat, in quo istius furta syracusana perscripta erant; quae ego antea iam ab illis cognoram et acceperam.

LXVII. Laudent te sane iam Mamertini, qui ex tanta provincia soli sunt, qui te salvum velint; ita tamen laudent, ut Heius, qui eius princeps legationis est, adsit; ita laudent, ut ad ea, quae rogati erunt, mihi parati sint respondere. Ac ne subito a me opprimantur, haec sum rogaturus: Navem populo romano debeant, necne? fatebuntur. Praebuerintne, praetore C. Verre? negabunt. Aedificaverintne navem onerariam maximam publice, quam Verri dederint? negare non poterunt. Frumentumne ab his sumpserit Verres, quod populo romano mitteret, sicuti superiores? negabunt. Quid militum, aut nautarum per triennium dederint? nullum datum dicent. Fuisse Messanam omnium istius furtorum ac praedarum receptricem, negare non poterunt. Permulta multis navibus illuc exportata, hanc navem denique maxi-

Non deberet) Propter appellationem praetoris. HOTT.

Iam ab illis) Scil. Syracusanis. Lall. e tribus codd. *aliis*.

Adsit) Et rogatus mihi respondeat, sacrarium suum a te expilatum fuisse. Vide cap. 2. HOTT.

Debeant, nec ne?) Sic bene correxit Goërenzius ad Cic. Acad. II, 39. Vulg. *debeant ne*.

Dederint?) Sic Ern. Vulgo *dederunt*.

mam a Mamertinis datam, onustam cum isto praetore profectam fatebuntur. Quamobrem tibi habe sane istam laudationem mamertinam; syracusanam quidem civitatem, ut abs te affecta est, ita in te esse animatam videmus; apud quos etiam Verrea illa flagitiosa sublata sunt. Etenim minime conveniebat, ei deorum honores haberi, qui simulacra deorum sustulisset. Etiam mehercule illud in Syracusanis merito reprehenderetur, si, quum diem festum ludorum de fastis suis sustulissent celeberrimum et sanctissimum, quod eo ipso die Syracusae a Marcello captae esse dicuntur, iidem diem festum Verris nomine agerent, quum iste Syracusanis, quae ille calamitosus dies reliquerit, ademisset. At videte hominis impudentiam atque arrogantiam, iudices, qui non solum Verrea haec turpia ac ridicula ex Heraclii pecunia constituerit, verum etiam Marcellea tolli imperarit, ut ei sacra facerent quotannis, cuius opera omnium annorum sacra deosque patrios amiserant: eius autem familiae dies festos tollerent, per quam ceteros quoque festos dies recuperarant.

Minime conveniebat) Subest vis argumenti ex repugnantibus. Non et Dii nulli sunt, et honores divini cuiquam tribuendi sunt. Primum autem ex eo confirmat, quod simulacra Deorum Verres tollens, Deos ipsos, hoc est, numen ac mentem divinam, tollere videtur. Hotom.

Diem festum) Marcellea sustulissent, non sponte tamen, sed Verris iussu. Hort.

Omnium annorum) Nam cui Deo iam sacra fierent, quum Verres omnium Deorum simulacra sustulisset? Id.

Recuperarant) Capti enim a M. Marcello iure belli omnia amiserant, proindeque recuperasse dicuntur Marcelli beneficio, quae ille non ademerat.

ACTIONIS SECVNDAE

IN C. VERREM

LIBER QVINTVS

DE

SVPPLICIIS

ACTIONIS SECVNDAE

IN C. VERREM

LIBER QVINTVS.

SVMMARIVM

Quum praevideret Cicero Verrem ab Hortensio propterea laudatum iri, quod provincia Sicilia virtute eius et vigilantia singulari dubiis formidolosisque temporibus a fugitivis atque a belli periculis esset servata, id agit hac oratione, ut hanc laudem imperatoriam prorsus falsam esse ostendat. Est autem tota oratio tripartita. Primum enim agitur de bello fugitivorum ex Spartaci reliquiis conflato; tum de maritimo bello, quod contra praedones et piratas agebatur, qui tum Siculum mare infestabant; postremo agitur de iniustis et crudelibus suppliciis civium romanorum. Et ab hac ultima parte oratio haec vulgo inscribitur *de suppliciis*.

Post exordium igitur, c. 1, quo se timere profitetur, ne Verres propter hanc eximiam virtutis bellicae laudem, omnia, quae fecisset, impune fecerit,

I. docetur nullam fuisse Verris operam in bello fugitivorum e Spartaci reliquiis. Nam per totum Verris triennium in Sicilia bellum servile haud fuisse; quum neque ex Italia servi in Siciliam transire potuerint, nec in ipsa insula servis cum telo esse licuerit, omninoque ea fuerint superiorum praetorum instituta, eaque negotiatorum romanorum et siculorum concordia, ut nullum in ipsa provincia malum domesticum nasci potuerit, c. 2—4. Itaque nihil unquam Verrem de motibus in Sicilia servorum Romam publice conscripsisse. Hic ibi tamen coeptum esse in Sicilia moveri servitium suspicatur; quibus ex motibus Verres quaestum captaverit. Ita Leonidae servos in suspicionem coniurationis vocatos damnavit, damnatos et iam ad palum alligatos

In conclusione orator iudices ad severitatem hortatur, Hortensium monet, ut videat et consideret, quo progrediatur, quem hominem et qua oratione defendat; minaturque, si praeter opinionem reus ex hoc iudicio elapsus sit, se non modo eos persequuturum, ad quos maxime culpa corrumpendi iudicii, sed etiam illos ad quos conscientiae contagio pertineat, c. 68—71. Denique deos deasque omnes, quorum templa et religiones Verres violaverit, implorat et obtestatur, ut Verrem dignus inauditis et singularibus facinoribus exitus hoc iudicio consequatur, c. 72.

I.

Nemini video dubium esse, iudices, quin apertissime C. Verres in Sicilia, sacra profanaque omnia et privatim et publice spoliarit, versatusque sit sine ulla non modo religione, verum etiam dissimulatione, in omni genere furandi atque praedandi. Sed quaedam mihi magnifica et praeclara eius defensio ostenditur; cui quemadmodum resistam, multo mihi ante, iudices, est providendum. Ita enim causa constituitur, provinciam Siciliam virtute eius et vigilantia singulari, dubiis formidolosisque temporibus, a fugitivis atque a belli periculis tutam esse servatam. Quid agam, iudices? quo accusationis meae rationem conferam? quo me vertam? Ad omnes enim meos impetus, quasi murus quidam, boni nomen imperatoris opponitur. Novi locum; video, ubi se iactaturus sit Hortensius. Belli pericula, tempora reipublicae, imperatorum penuriam commemorabit; tum deprecabitur a vobis, tum etiam pro suo iure contendet, ne patiamini, talem imperatorem populo romano Siculorum testimoniis eripi; neve obteri laudem imperatoriam criminibus avaritiae velitis. Non possum dissi-

mulare, iudices: timeo, ne C. Verres propter hanc virtutem eximiam in re militari, omnia, quae fecit, impune fecerit. Venit enim mihi in mentem, in iudicio M' Aquillii quantum auctoritatis, quantum momenti oratio M. Antonii habuisse existimata sit; qui, ut erat in dicendo non solum sapiens, sed etiam fortis, causa prope perorata, ipse arripuit M' Aquillium, constituitque in conspectu omnium, tunicamque eius a pectore abscidit, ut cicatrices populus romanus iudicesque adspicerent, adverso corpore exceptas. Simul et de illo vulnere, quod ille in capite ab hostium duce acceperat, multa dixit, eoque adduxit eos, qui erant iudicaturi, vehementer ut vererentur, ne quem virum fortuna ex hostium telis eripuisset, quum sibi ipse non pepercisset, hic non

M'. Aquillii) Meminit Tullius pro Flacco, cap. 39 his verbis: *M'. Aquillium patres nostri multis avaritiae criminibus testimoniisque convictum, quia cum fugitivis fortiter bellum gesserat, iudicio liberaverunt.* M'. Aquillius consul fuit anno 652. Siciliam proconsul rexit anno 653, et confecto bello fugitivorum, ovans in Vrbem ingressus est. Repetundarum ex Sicilia deinde postulatus (de Offic. II, 14), M. Antonii oratoris patrocinio est liberatus. *Lib.* II *de Orat. cap.* 46. Postea missus in Asiam legatus, ut Nicomedem, et Ariobarzanem, in suum quemque regnum restitueret, per Mitylenaeos vinctus traditus est Mithridati, cui bellum ut inferretur auctor praecipuus fuerat; et auro liquefacto in os eius infuso, Pergami necatus est. *Velleius Pat.* l. II, c. 18. *Appian. in Mithr.* Hort.

Fortis) Crassus de Orat. lib. II, c. 28, ubi de Antonio agit, apte ad huius vocis vim demonstrandam, ait: *Quid ornamentum, quae vis, qui animus, quae dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda non dubitavit excitare reum consularem, et eius diloricare tunicam, et iudicibus cicatrices adversas senis imperatoris ostendere?* Id.

In capite) *Augustinus* (Grammat. Putsch. p. 2026) legit *in caput*, i. q. directum in caput.

Ab hostium duce) Athenione pastore, quem Aquillius ipse sua manu interfecit. De Athenione lib. II, c. 54. Is, interfecto domino, familiam ergastulo liberavit, sub signis ordinavit, ingentem exercitum confecit, Romanos exercitus cecidit, Servilii, deinde Luculli castra vi cepit. Denique missus in Siciliam Aquillius fugitivorum exercitum delevit, Athenionem interfecit, bellum confecit, quod annos propemodum quatuor fla-

ad populi romani laudem, sed ad iudicum crudelitatem videretur esse servatus. Haec eadem nunc ab illis defensionis ratio viaque tentatur; idem quaeritur. Sit fur, sit sacrilegus, sit flagitiorum omnium vitiorumque princeps; at est bonus imperator, et felix, et ad dubia reipublicae tempora reservandus. Non agam summo iure tecum; non dicam id, quod debeam forsitan obtinere: quum iudicium certa lege sit constitutum, non quid in re militari fortiter feceris, sed, quemadmodum manus ab alienis pecuniis abstinueris, abs te doceri oportere; non, inquam, sic agam, sed ita quaeram, quemadmodum te velle intelligo, quae tua opera, et quanta fuerit in bello.

II. Quid dices? an bello fugitivorum Siciliam virtute tua liberatam? Magna laus, honesta oratio; sed tamen quo bello? Nos enim post id bellum, quod M' Aquillius confecit, sic accepimus, nullum in Sicilia fugitivorum bellum fuisse. At in Italia fuit. Fateor, et magnum quidem ac vehemens. Num igitur ex eo bello partem aliquam laudis appetere conaris? Num tibi illius victoriae gloriam cum M. Crasso aut

graverat. Adi Flor. III, 19. Diodor. in fragm. Hort.

Non agam — obtinere) Quintil. Inst. IX, 11, h. l. ita scribit: *non agam tecum iure summo; non dicam, quod forsitan obtinerem;* errore, ut videtur, memoriae.

Iudicium certa lege sit constitutum) Lambin. et Ern. auctoritate cod. Cuiac. et Guelf. deleverunt *constitutum*.

At in Italia fuit) Duce Spartaco gladiatore nobili, qui cum aliis septuaginta qui Capuae in ludo Lentuli exercebantur, fugitivorum magna coacta manu, comparatisque copiis, bellum adversus Romanos magnum et periculosum prope quadriennium gessit: sed a Crasso postea et Pompeio confectum hoc bellum fuit. *Appian. Plutarch. Athenaeus* lib. VI.

Cum M. Crasso) Crassum et Pompeium coniunctim nominat Orator, quasi pertineat ad utrumque belli Spartaci confecti gloria, quae Crassi tota est; nisi quod homines, ad quinque millia, elapsos Crassi de caede Pompeius ex Hispania post devictum Sertorium revertens, oppressit. Sed hic, ut in illa pro lege Manilia, et amicitiae Pompeii indulget Orator, et levitati hominis, gloriae etiam alienae plus nimio appetentis, qui ex

Cn. Pompeio communicandam putas? Non arbitror hoc etiam esse tuae impudentiae, ut quidquam eiusmodi dicere audeas. Obstitisti videlicet, ne ex Italia transire in Siciliam fugitivorum copiae possent. Vbi? quando? qua ex parte? quum aut navibus, aut ratibus conarentur accedere? Nos enim nihil unquam prorsus audivimus: at illud audivimus, M. Crassi, fortissimi viri, virtute consilioque factum, ne, ratibus coniunctis, freto fugitivi ad Messanam transire possent; a quo illi conatu non tantopere prohibendi fuissent, si ulla in Sicilia praesidia ad illorum adventum opposita putarentur. «At quum esset in Italia bellum tam prope a Sicilia, tamen in Sicilia non fuit.» Quid mirum? ne quum in Sicilia quidem fuit, eodem intervallo, pars eius belli in Italiam ulla pervasit. Etenim propinquitas ad utram partem hoc loco profertur? Vtrum aditum facilem hostibus, an contagionem imitandi eius belli periculosam fuisse? Aditus omnis hominibus sine ulla facultate navium, non modo disiunctus, sed etiam clausus fuit; ut illis, quibus Siciliam propinquam fuisse dicis, facilius fuerit ad oceanum pervenire, quam ad Peloridem accedere.

III. Contagio autem ista servilis belli, cur abs te

evi illo successu occupaverat prior ad senatum scribere: *Crassum quidem gladiatores acie fudisse, se vero bellum radicitus plane extirpasse.* Plutarch. in Pomp. Hort.

Esse tuae impudentiae) Ita scribendum esse vidit Ern. Nam *deesse* in hoc verborum contextu ferri non potest. Aliud esset si Cicero scripsisset: *Hoc scilicet deerat impudentiae tuae.* Nec multum proficitur si legatur: *Arbitror hoc etiam deesse tuae impudentiae.* Garatonius vulgatam sic defendit ut *deesse* i. q. *restare* dicat.

At illud audivimus) Ernestio auctore reposui *at* pro vulg. *et.*

At quum) Sic codd. Reg. Graev. Franc. edd. pr. Vulgo *at tum.* Praeterea *esset* e cod. reg. addidit Graevius, vulgo omissum.

Etenim propinquitas) Lamb e suo cod. et Graev. e Reg. addiderunt *locorum*, quod recte repudiavit Ern.

Ad oceanum) Terrestri nimirum itinere per Galliam et Hispaniam. *Peloris*, sive *Pelorus*, nam utrumque dicitur, unum e tribus est Siciliae promontoriis. Hort.

potius, quam ab iis omnibus, qui ceteras provincias obtinuerunt, praedicatur? An quod in Sicilia iam ante bella fugitivorum fuerunt? At ea ipsa causa est, cur ista provincia minimo in periculo sit et fuerit. Nam posteaquam illinc M' Aquillius decessit, omnium instituta atque edicta praetorum fuerunt eiusmodi, ut ne quis cum telo servus esset. Vetus est quod dicam, et propter severitatem exempli nemini fortasse vestrum inauditum: L. Domitium praetorem in Sicilia, quum aper ingens ad eum allatus esset, admiratum requisisse, quis eum percussisset; quum audisset, pastorem cuiusdam fuisse, eum ad se vocari iussisse; illum cupide ad praetorem, quasi ad laudem atque ad praemium, accurrisse; quaesisse Domitium, qui tantam bestiam percussisset; illum respondisse, venabulo; statim deinde iussu praetoris in crucem esse sublatum. Durum hoc fortasse videatur; neque ego ullam in partem disputo: tantum intelligo, maluisse Domitium crudelem in animadvertendo, quam in praetermittendo dissolutum videri.

IV. Ergo his institutis provinciae, iam tum, quum bello fugitivorum tota Italia arderet, homo non acerrimus, nec fortissimus, C. Norbanus, in summo otio fuit. Perfacile enim sese Sicilia tuebatur, ne quod in ipsa bellum posset existere. Etenim quum nihil tam coniunctum sit, quam negotiatores nostri cum Siculis, usu, re, ratione, concordia, et quum ipsi Siculi res suas ita constitutas habeant, ut his pacem expediat esse; imperium autem populi romani sic diligant, ut id imminui aut commutari minime velint;

Cur ista) *Ista* recte receperunt Graev. Ern. e codd. Reg. Guelf. pro vulg. *ipsa*.

In crucem) Quia cum telo fuisset, contra edictum praetoris. Hotz.

Sese Sicilia) In codd. Reg. et Guelf. additur *iam*, receptum a Graev. Beck.

quumque haec ab servorum bello pericula, et praetorum institutis, et dominorum disciplina provisa sint: nullum est malum domesticum, quod ex ipsa provincia nasci possit. Quid igitur? nulline motus in Sicilia servorum Verre praetore? nullaene consensiones factae esse dicuntur? Nihil sane, quod ad senatum populumque romanum pervenerit; nihil, quod iste Romam publice scripserit; et tamen coeptum esse in Sicilia moveri aliquot locis servitium suspicor. Id adeo non tam ex re, quam ex istius factis decretisque cognosco. Ac videte, quam non inimico animo sim acturus. Ego ipse haec, quae ille quaerit, quae adhuc nunquam audistis, commemorabo et proferam. In Triocalino, quem locum fugitivi iam ante tenuerant, Leonidae cuiusdam siculi familia in suspicionem vocata est coniurationis. Res delata ad istum. Statim (ut par fuit) iussu eius homines, qui nominati erant, comprehensi sunt, adductique Lilybaeum. Domino denuntiatum est; causa dicta damnati sunt.

V. Quid deinde? quid censetis? Furtum fortasse aut praedam exspectatis aliquam. Nolite usquequaque eadem quaerere. In metu belli, furandi qui locus potest esse? Etiamsi qua fuit in hac re occasio, praetermissa est. [1] Tum potuit a Leonida nummorum

Scripserit) Sic cod. Lambin. cod. Reg. ap. Graev. et Guelf: Vulgo *conscripserit*.

In Triocalino) Subaudi *agro*.

Tenuerant) Sic Ern. Vulgo *tenuerunt*.

Denunciatum est) Vulgo addebatur *ut adesset*, quod abest duobus codd. Lambin. Reg. ap. Graev. Guelf. trib. Lall. ideoque id cum Graevio et Beckio delevi, quum *denuntiare* saepe idem sit quod arcessere, iubere ad se venire.

Exspectatis) abest in codd. Quintil. Inst. or. IX, 2.

Eadem) *Idem* cod. Cuiac. quod recepit Graev.

(1) *Praetermissa*) subint. *minime*. Sic enim intelligendum. MANUT.

A Leonida) Servorum domino, qui conscius forte coniurationis fuisset. HOTT.

aliquid auferre, quum denuntiavit, ut adesset. Fuit nundinatio aliqua, et isti non nova, ne causam diceret. Etiam alter locus, ut absolverentur. Damnatis quidem servis, quae praedandi potest esse ratio? Produci ad supplicium necesse est. Testes enim sunt, qui in consilio fuerunt; testes, publicae tabulae; testis, splendidissima civitas Lilybaetana; testis, honestissimus maximusque conventus civium romanorum. Fieri nihil potest; producendi sunt. Itaque producuntur, et ad palum alligantur. Etiam nunc mihi exspectare videmini, iudices, quid deinde factum sit: quod iste nihil unquam fecit sine aliquo quaestu atque praeda. Quid in eiusmodi re fieri potuit? quod commodum est? Exspectate facinus, quam vultis improbum, vincam tamen exspectationem omnium. Nomine sceleris coniurationisque damnati, ad supplicium traditi, ad palum alligati, repente, multis millibus hominum inspectantibus, soluti sunt, et Leonidae illi domino redditi. Quid hoc loco potes dicere, homo amentissime? nisi id, quod ego non quaero, quod denique in re tam nefaria, tametsi dubitari non potest, tamen, ne si dubitetur quidem, quaeri oporteat, quid, aut quantum, aut quomodo acceperis. Remitto tibi hoc totum, atque ista te cura libero. Neque enim metuo, ne hoc cuiquam persuadeatur, ut, ad quod facinus nemo, praeter te, ulla pecunia adduci potuerit, id tu gratis suscipere conatus sis. Verum de ista furandi praedandique ratione nihil dico: de hac imperatoria iam tua laude disputo.

Causam diceret) Graevius e MS. Reg. maluit *dicerent*. Bene autem Ern. monuit *diceret* pertinere ad solum Leonidam, dominum, cui denuntiatum erat ut adesset, alterum *absolverentur* ad servos.

Fieri nihil potest) Ita Lambin. e cod. suo, idemque Graev. reperit in MS. Reg. Vulgo *fieri* omittitur.

Quid in eiusmodi re fieri potuit? quod commodum est?) Haec interpolata mihi videntur.

VI. Quid ais, bone custos defensorque provinciae? Tu, quos servos arma capere, ac bellum facere in Sicilia voluisse cognoras, et de consilii sententia iudicaras, hos ad supplicium iam more maiorum traditos, et ad palum alligatos, ex media morte eripere ac liberare ausus es? ut, quam damnatis servis crucem fixeras, hanc indemnatis civibus romanis reservares? Perditae civitates, desperatis omnibus rebus, hos solent exitus exitiales habere, ut damnati in integrum restituantur, vincti solvantur, exsules reducantur, res iudicatae rescindantur. Quae quum accidunt, nemo est, quin intelligat, ruere illam rempublicam; nemo est, qui ullam spem salutis reliquam esse arbitretur. Atque haec sicubi facta sunt, facta sunt, ut homines populares aut nobiles supplicio aut exsilio levarentur; at non ab his ipsis, qui iudicassent; at non statim; at non eorum facinorum damnati, quae ad vitam et omnium fortunas pertinerent. Hoc vero novum et eiusmodi est, ut magis propter reum, quam propter rem ipsam credibile videatur; ut homines servos; ut ipse, qui iudicarat; ut statim e medio supplicio dimiserit; ut eius facinoris damnatos servos, quod ad omnium liberorum caput et sanguinem pertineret. O praeclarum imperatorem, nec iam cum M' Aquillio, fortissimo viro, sed vero cum Paullis, Scipionibus, Mariis conferendum! Tantumne vidisse in metu periculoque provinciae? Quum servitiorum animos in Sicilia suspensos propter bellum Italiae fugitivorum videret, ne quis se commovere auderet, quantum terroris iniecit? Comprehendi iussit. Quis non

Ruere illam rempublicam) Vulgo additur *haec ubi veniunt*, quod auctore Ernestio, cui assensus est Wyttenbachius Bibl. Crit. I, p. II, p 18, et Beckius, delevi. Graevius e cod. Reg. dedit *haec ubi eveniunt*.

pertimescat? Causam dicere dominos. Quid servis tam formidolosum? FECISSE VIDERI pronuntiavit. Exortam videtur flammam paucorum dolore ac morte restinxisse. Quid deinde sequitur? Verbera atque ignes, et illa extrema ad supplicium damnatorum, metum ceterorum, cruciatus et crux. Hisce omnibus suppliciis sunt liberati. Quis dubitet, quin servorum animos summa formidine oppresserit, quum viderent ea facilitate praetorem, ut ab eo sceleris coniurationisque damnatorum vita, vel ipso carnifice internuntio, redimeretur?

VII. Quid? hoc in apolloniensi Aristodamo? quid? in Leonte megarensi non idem fecisti? Quid? iste motus servorum, bellique subita suspicio, utrum tibi tandem diligentiam custodiendae provinciae, an novam rationem improbissimi quaestus attulit? Halicyensis Eumenidae nobilis hominis et honesti, et magnae pecuniae, villicus quum impulsu tuo insimulatus esset, HS LX a domino accepisti: quod nuper ipse iuratus docuit, quemadmodum gestum esset. Ab equite romano C. Matrinio absente, quum is esset Romae, quod eius villicos pastoresque tibi in suspicionem venisse dixeras, HS centum abstulisti. Dixit hoc L. Fla-

Causam dicere dominos) Pro servis suis nimirum, non pro se. Nam servi quum iure civili sint ignoti, et non sint cives, neque pro se, neque pro altero causam dicere queunt. LAMB.

FECISSE VIDERI) Condemnationis verba: ut modeste suam sententiam iudices ostenderent. MANVT. Vide Lucull. c. 47.

Formidine) Ern. coni. *formido*; non male. Etsi in *formidine* potest intelligi *praetor*.

Leonte Megarensi) *Leonte Magarensi* cod. Franc. edd. Vict. Steph. *Leonte Macharensi* Priscian. p. 690; *Leonida Acharensi* cod. Cuiac. Lambin. *Leonida Imacharensi* Cluver. Sic. Ant. II, p. 329, et Lallem. Garaton. e vestigiis codd. Vrsin. et Iannoct. praefert *Leonte Imacharensi*.

Et magnae pecuniae) Ernestius copulam addidit, ut *magnae pecuniae* ad Eumenidam pertineret. Alii *magnae pecuniae* ad villicum referunt.

vius, qui tibi eam pecuniam numeravit, procurator C. Matrinii; dixit ipse C. Matrinius; dicet vir clarissimus Cn. Lentulus censor, qui Matrinii honoris causa, recenti negotio, ad te literas misit, mittendasque curavit. Quid? de Apollonio, Diocli filio, panormitano, cui Gemino cognomen est, praeteriri potest? ecquid hoc tota Sicilia clarius? ecquid indignius? ecquid manifestius proferri potest? quem iste, ut Panormum venit, ad se vocari, et de tribunali citari iussit, concursu magno frequentiaque conventus. Homines statim loqui, mirati, quod Apollonius, homo pecuniosus, tamdiu ab isto maneret integer; « excogitavit nescio quid; attulit; profecto homo dives repente a Verre non sine causa citatur. » Exspectatio summa omnium, quidnam id esset; quum exanimatus subito ipse accurrit cum adolescente filio. Nam pater, grandis natu, iam diu lecto tenebatur. Nominat iste servum, quem magistrum pecoris esse diceret; eum dicit coniurasse, et alias familias concitasse. Is omnino servus in familia non erat. Eum statim exhiberi iubet. Apollonius affirmare, servum se omnino illo nomine habere neminem. Iste hominem abripi a tribunali, et in carcerem coniici iubet. Clamare ille, quum raperetur, nihil se miserum fecisse, nihil commisisse; pecuniam sibi esse in nominibus, numeratam in praesentia non habere. Haec quum maxime summa hominum frequentia testificaretur, ut quivis intelligere posset, eum, quod pecuniam non dedisset, idcirco illa tam acerba iniuria affici; quum maxime,

Honoris causa) Ernestius vel *honoris* delendum, vel *hospitis* reponendum esse coniecit.

Quem iste ut) Sic Ern. pro vulgato *quem is ubi*.

Excogitavit) Contra Apollonium Verres. Inducit Cicero Panormitanum aliquem ita loquentem. MANVT.

Nominat iste servum, quem magistrum) Serv. ad Virg. Aen. VII, 185 *nominat hominem, quem magistrum pecoris esse dicebat.*

ut dico, hoc de pecunia clamaret, in vincla coniectus est.

VIII. Videte constantiam praetoris, et eius praetoris, qui nunc reus non ita defendatur, ut mediocris praetor, sed ita laudetur, ut optimus imperator. Quum servorum bellum metueretur, quo supplicio dominos indemnatos afficiebat, hoc servos damnatos liberabat? Apollonium, locupletissimum hominem, qui, si fugitivi bellum in Sicilia facerent, amplissimas fortunas amitteret, belli fugitivorum nomine, indicta causa, in vincla coniecit; servos, quos ipse cum consilio belli faciendi causa consensisse iudicavit, eos sine consilii sententia, sua sponte, omni supplicio liberavit. Quid? si ab Apollonio aliquid commissum est, quamobrem iure in eum animadverteretur: tamenne hanc rem sic agemus, ut crimini aut invidiae reo putemus esse oportere, si quo de homine severius iudicavit? Non agam tam acerbe; non utar ista accusatoria consuetudine, si quid est factum clementer, ut dissolute factum criminer; si quid vindicatum severe est, ut ex eo crudelitatis invidiam colligam. Non agam ista ratione; tua sequar iudicia; tuam defendam auctoritatem, quoad tu voles; simul ac tute coeperis tua iudicia rescindere, mihi succensere desinito. Meo enim iure contendam, eum, qui suo iudicio condemnatus sit, iuratorum iudicum sententiis damnari oportere. Non defendam Apollonii causam, amici atque hospitis mei, ne tuum iudicium videar rescindere; nihil de hominis frugalitate, virtute, diligentia dicam; praetermittam illud etiam, de quo antea dixi,

Rescindere) Vt in Apollonio rescidisti, quem post annum et sex menses carcere liberasti, et accepta pecunia absolutum dimisisti. *Mihi succensere desinito*, si nempe te, et tuam auctoritatem non defendo. HORTENS.

Condemnatus) Lambin. *damnatus*.

fortunas eius ita constitutas fuisse, familia, pecore, villis, pecuniis creditis, ut nemini minus expediret, ullum in Sicilia tumultum aut bellum commoveri; non dicam ne illud quidem, si maxime in culpa fuerit Apollonius, tamen in hominem honestissimum, civitatis honestissimae, tam graviter animadverti, causa indicta, non oportuisse. Nullam invidiam in te, ne ex illis quidem rebus concitabo, quum esset talis vir in carcere, in tenebris, in squalore, in sordibus, tyrannicis interdictis tuis, patri exacta aetate, et adolescenti filio adeundi ad illum miserum potestatem nunquam esse factam. Etiam illud praeteribo, quotiescunque Panormum veneris illo anno, et sex mensibus (nam tamdiu fuit in carcere Apollonius) toties ad te senatum panormitanum adisse supplicem cum magistratibus, sacerdotibusque publicis, orantem atque obsecrantem, ut aliquando ille miser atque innocens calamitate illa liberaretur. Relinquam haec omnia: quae si velim persequi, facile ostendam, tua crudelitate in alios, omnes tibi aditus misericordiae iudicum iampridem esse praeclusos.

IX. Omnia igitur ista concedam et remittam. Praevideo enim, quid sit defensurus Hortensius. Fatebitur, apud istum neque senectutem patris, neque adolescentiam filii, neque lacrymas utriusque plus valuisse, quam utilitatem salutemque provinciae; dicet, rempublicam administrari sine metu ac severitate non posse; quaeret, quamobrem fasces praetoribus praeferantur, cur secures datae, cur carcer aedificatus, cur tot supplicia sint in improbos more maiorum constituta? Quae quum omnia graviter se-

Tamen in h. honestisimum, civitatis honestissimae) Lambin. *tamen in hominem honestissimae civitatis honestissimum.*

vereque dixerit, quaeram, cur hunc eundem Apollonium Verres idem, repente, nulla nova re allata, nulla defensione, sine causa de carcere emitti iusserit? tantumque in hoc crimine suspicionis esse affirmabo, ut iam ipsis iudicibus sine mea argumentatione coniecturam facere permittam, quod hoc genus praedandi, quam improbum, quam indignum, quamque ad magnitudinem quaestus immensum infinitumque esse videatur. Nam quae iste in Apollonio fecit, ea primum breviter cognoscite, quot et quanta sint: deinde haec expendite atque aestimate pecunia. Reperietis, idcirco haec in uno homine pecunioso tot constituta, ut ceteris formidines similium incommodorum atque exempla periculorum proponerentur. Primum insimulatio est repentina capitalis atque invidiosi criminis; — statuite, quanti hoc putetis, et quam multos redemisse; — deinde crimen sine accusatore, sententia sine consilio, damnatio sine defensione; — aestimate harum rerum omnium pretia, et cogitate, in his iniquitatibus unum haesisse Apollonium; ceteros profecto multos ex his incommodis pecunia se liberasse; — postremo tenebrae, vincula, carcer, inclusum supplicium, atque a conspectu parentum ac liberum, denique a libero spiritu et communi luce seclusum. Haec vero, quae vel vita redimi recte possunt, aestimare pecunia non queo. Haec omnia sero redemit Apollonius, iam moerore ac miseriis perditus: sed tamen ceteros docuit, ante istius avaritiae ac sceleri occurrere. Nisi vero existimatis, ho-

Et quam multos redemisse) In codd. nonnullis ut Franc. est *multo.*

Inclusum supplicium) Gruterus negabat se hoc intelligere, Graevius delendum putabat; male. Antithetorum concinnitas periret. Est autem *supplicium abditum, occultum*, ut *odium inclusum* Epp. ad Fam. I, 9. Similiter ludit in *inclusus* et *exclusus* Brut. 96. Ernest.

minem pecuniosissimum sine aliqua causa quaestus electum ad tam incredibile crimen, aut sine eadem causa repente e carcere emissum; aut hoc praedandi genus ab isto in illo uno adhibitum ac tentatum, et non per illum omnibus pecuniosis Siculis metum propositum et iniectum.

X. Cupio mihi, iudices, ab illo subiici, quoniam de militari eius gloria dico, si quid forte praetereo. Nam mihi videor de omnibus iam rebus eius gestis dixisse, quae quidem ad belli fugitivorum pertinerent suspicionem; certe nihil sciens praetermisi. Habetis hominis consilia, diligentiam, vigilantiam, custodiam defensionemque provinciae. Summa illuc pertinet, ut sciatis, quoniam plura genera sunt imperatorum, ex quo genere iste sit. Ne diutius in tanta penuria virorum fortium talem imperatorem ignorare possitis, non ad Q. Maximi sapientiam, neque ad illius superioris Africani in re gerunda celeritatem, neque ad huius, qui postea fuit, singulare consilium, neque ad Paulli rationem ac disciplinam, neque ad C. Marii vim atque virtutem, sed ad aliud genus, imperatorem sane diligenter retinendum et conservandum, quaeso, cognoscite.

XI. Itinerum primum laborem, qui vel maximus est in re militari, iudices, et in Sicilia maxime necessarius, accipite, quam facilem sibi iste et iucundum ratione consilioque reddiderit. Primum temporibus hibernis, ad magnitudinem frigorum et ad tempesta-

Electum) Bene hoc Graevius e cod. Reg. (quicum consentiunt Pariss. quatuor et Guelf.) recepit pro vulg. *iniectum*. Gulielm. coniecerat *selectum*.

Sed aliud genus) Lambin. *sed ad aliud genus imperatorum esse referendum saneque etc.* Graev. e cod. Reg. *sed aliud genus imperatoris sane etc.* Vulgo *sed ad aliud genus imperatorum*. Lectionem *imperatorem* ut aptissimam cum Ernestio praetuli.

tum vim ac fluminum praeclarum sibi hoc remedium compararat. Vrbem Syracusas elegerat; cuius hic situs, atque haec natura esse loci caelique dicitur, ut nullus unquam dies tam magna turbulentaque tempestate fuerit, quin aliquo tempore eius diei solem homines viderent. Hic ita vivebat iste bonus imperator hibernis mensibus, ut eum non facile, non modo extra tectum, sed ne extra lectum quidem quisquam videret. Ita diei brevitas conviviis, noctis longitudo stupris et flagitiis conterebatur. Quum autem ver esse coeperat, cuius initium iste non a Favonio, neque ab aliquo astro notabat; sed, quum rosam viderat, tunc incipere ver arbitrabatur; dabat se labori atque itineribus; in quibus usque eo se praebebat patientem atque impigrum, ut eum nemo unquam in equo sedentem videret. Nam, ut mos fuit Bithyniae regibus, lectica octophoro ferebatur, in qua pulvinus erat perlucidus, melitensis, rosa fartus: ipse autem coronam habebat unam in capite, alteram in collo; reticulumque ad nares sibi admovebat, tenuissimo lino, minutis maculis, plenum rosae. Sic confecto itinere, quum ad aliquod oppidum venerat, eadem lectica usque in cubiculum deferebatur. Eo veniebant Siculorum magistratus, veniebant equites romani; id quod ex multis iuratis audistis; controversiae secreto deferebantur; paulo post palam decreta auferebantur. Deinde, ubi paulisper in cubiculo, pretio, non aequitate iura descripserat, Veneri iam et Libero reliquum tempus deberi arbitrabatur. Quo loco mihi non prae-

Ac fluminum) Vetus liber teste Hotom. *ac imbrium*. Edd. Lamb. Manut. al. *atque imbrium*.

Melitensis) Olim in edd. plerisque *Melitensi*. Sed verum *Melitensis*, i. e. ex Melitensi lino factus, habent codd. Franc. Reg. ap. Graev. Guelf. aliique MSS. inde receperunt Graev. Ern.

Admovebat) Sic Graev. Ern. e Non. Marcell. voc. *Minutum*, *Macula* et alibi. Olim *apponebat*.

termittenda videtur praeclari imperatoris egregia ac singularis diligentia. Nam scitote esse oppidum in Sicilia nullum ex iis oppidis, in quibus consistere praetores, et conventum agere solent, quo in oppido non isti ex aliqua familia, non ignobili, delecta ad libidinem mulier esset. Itaque nonnullae ex eo numero in convivium adhibebantur palam. Si quae castiores erant, ad tempus veniebant, lucem conventumque vitabant. Erant autem convivia non illo silentio praetorum populi rom. atque imperatorum, neque eo pudore, qui in magistratuum conviviis versari solet, sed cum maximo clamore atque convicio. Nonnunquam etiam res ad manus, atque ad pugnam veniebat. Iste enim praetor severus ac diligens, qui populi romani legibus nunquam paruisset, illis diligenter legibus, quae in poculis ponebantur, obtemperabat. Itaque erant exitus eiusmodi, ut alius inter manus e convivio, tanquam e proelio, auferretur; alius, tanquam occisus, relinqueretur; plerique fusi sine mente ac sine ullo sensu iacerent, quivis ut, quum adspexisset, non se praetoris convivium, sed ut Cannensem pugnam nequitiae videre arbitraretur.

Ad tempus) Ad quoddam tempus. Ceterae vero, quae minus castae eraut, palam adhibebantur, a convivio, quamdiu duraret, non discessurae. Hort.

Praetorum populi Rom.) Addidit Ern. e codd. Memm. Reg. apud edd. Graev. et pr.

Versari) Hotom. coni. *servari*, probante Ern.

Ponebantur) Ab eo, qui sorte ductus convivii *magister* esset, et legem atque ordinem edendi, bibendi, ciborum ponendorum, et loci in mensis, imperaret. Hinc sunt *magisteria* illa, de quibus in Catone Mai. cap. 14. Sic Graeci suos in conviviis *oenoptas* habebant. Athen. X, 7. Plut. Symp. l. IV. Quod autem istis bibendi legibus diligenter obtemperabatur, *erant* istorum Verris conviviorum *exitus eiusmodi, ut etc.* Notabis lepidam allegoriam ductam de re militari, ideo, quia de imperatore narratur. Hort.

Ut Cannensem) Id est, Videre arbitraretur stragem editam a requiti (*par la débauche*) illi stragi similem,

XII. Quum vero aestas summa esse iam coeperat, quod tempus omnes Siciliae semper praetores in itineribus consumere consueverunt, propterea quod tum putant obeundam esse maxime provinciam, quum in areis frumenta sunt, quod et familiae congregantur, et magnitudo servitii perspicitur, et labor operis maxime offenditur, et frumenti copia commonet, tempus anni non impedit: tum, inquam, quum concursant ceteri praetores, iste novo quodam ex genere imperator, pulcherrimo Syracusarum loco stativa sibi castra faciebat. Nam in ipso aditu atque ore portus, ubi primum ex alto sinus ad urbem ab litore inflectitur, tabernacula carbaseis intenta velis collocabat. Huc ex illa domo praetoria, quae regis Hieronis fuit, sic emigrabat, ut per eos dies nemo istum extra illum locum videre posset. In eum autem ipsum locum aditus erat nemini, nisi qui aut socius, aut minister libidinis esse posset. Huc omnes mulieres, quibuscum iste consueverat, conveniebant; quarum incredibile est quanta multitudo fuerit Syracusis. Huc homines digni istius amicitia, digni vita illa conviviisque veniebant. Inter eiusmodi viros ac mulieres, adulta aetate filius versabatur; ut eum, etiamsi natura a pa-

quam ad Cannas ferrum Punicum edidit. Pariter enim fusa humi et prostrata, hic ferro, illic vino iacebant corpora. De pugna Cannensi, in qua caesa sunt ab Annibale Romanorum 45000, adi Livium XXII, 49. Id.

Labor operis) Id est, quia tunc maxime cognoscitur quantum sit frugum illius anni proventus. Nam *labor* sumitur hic synecdochice pro fructu, quem paravit labor. Et *labor operis*, idem est, ac labor operosus. Veruntamen hunc locum docti suspectum habent de mendo. Id.

Offenditur) Si vera est lectio significat *deprehenditur*. At in cod. Cuiac. et tribus Pariss. apud Lallem. est *offendit*, quod ille sic interpr. operosus messis labor servos maxime incitare potest ad coniurationem: sensu satis apto.

Pulcherrimo Syracusarum loco) Falsam lectionem *luco* et paulo post *extra illum lucum*, quae nec certa auctoritate nititur et contextui repugnat, emendavit Ern.

rentis similitudine abriperet, consuetudo tamen ac disciplina patris similem esse cogeret. Huc Tertia illa perducta per dolum atque insidias ab Rhodio tibicine, maximas in istius castris effecisse turbas dicitur, quum indigne pateretur uxor Cleomenis syracusani, nobilis mulier, itemque Aeschrionis, honesto loco nata, in conventum suum mimi Isidori filiam venisse. Iste autem Hannibal, qui in suis castris virtute putaret oportere, non genere certari, sic hanc Tertiam dilexit, ut eam secum ex provincia deportaret.

XIII. Ac per eos dies, quum iste cum pallio purpureo, talarique tunica versaretur in conviviis muliebribus, non offendebantur homines in eo, neque moleste ferebant, abesse a foro magistratum, non ius dici, non iudicia fieri; locum illum litoris percrepare totum mulierum vocibus, cantuque symphoniae, in foro silentium esse summum causarum atque iuris, non ferebant homines moleste. Non enim ius abesse videbatur a foro, neque iudicia, sed vis et crudelitas et bonorum acerba atque indigna direptio. Hunc tu igitur imperatorem esse defendis, Hortensi? huius furta, rapinas, cupiditatem, crudelitatem, superbiam, scelus, audaciam, rerum gestarum magnitudine atque imperatoriis laudibus tegere conaris? Hic scilicet est

Disciplina patris) Recepi lectionem *patris* ex Ox. ψ. Eadem placebat Goërenzio ad Cic. de Fin. V, 12. item Harlesio et Beckio ad h. l. Vulgo *patri*.

Virtute — certari) Alludit ad hoc dictum Annibalis: *Hostem qui feriet, mihi erit Carthaginiensis, quisquis erit*, quod refertur in Orat. pro Balb. c. 22. HORT.

Deportaret) Sic codd. Lamb. Reg. ap. Graev. et Guelf. Olim edebatur *exportaret*.

Talarique tunica) Hinc notatur etiam Verris mollities: nam eiusmodi tunica mulierum erat. Qui ea utebantur homines, ii, tanquam molles, male audiebant. Tunicae virilis mensura vulgo erat, ut paulo infra genua cederet: nam infra, mulierum est, supra, centurionum. Fabius lib. XI, c. 3. A. Gell. lib. VII, c. 12. HORT.

Mulierum vocibus) Ap. Non. v.

metuendum, ne, ad exitum defensionis tuae, vetus illa Antoniana dicendi ratio atque auctoritas proferatur, ne excitetur Verres, ne denudetur a pectore, ne cicatrices populus romanus adspiciat, ex mulierum morsu vestigia libidinis atque nequitiae. Dii faciant, ut rei militaris, ut belli mentionem facere audeas. Cognoscentur enim omnia istius aera illa vetera, ut non solum in imperio, verum etiam in stipendiis qualis fuerit, intelligatis. Renovabitur prima illa militia, quum iste e foro abduci, non, ut ipse praedicat, perduci solebat. Aleatoris Placentini castra commemorabuntur, in quibus quum frequens fuisset, tamen aere dirutus est. Multa eius in stipendiis damna proferentur, quae ab isto aetatis fructu dissoluta et compensata sunt. Iam vero, quum in eiusmodi patientia turpitudinis, aliena, non sua satietate obduruisset, qui vir fuerit, quot praesidia, quam munita, pudoris et pudicitiae, vi et audacia ceperit, quid me attinet dicere, aut coniungere cum istius flagitio cuiusquam praeterea dedecus? Non faciam, iudices; omnia vetera praetermittam: duo sola recentia sine cuiusquam

crepare legitur *mulieribus vocibus*.

Aera illa vetera) Sunt stipendia quae militibus semestria, aut annua dabantur: et sumuntur synecdochice pro annis militiae. Haec igitur est sententia: cognoscetur vetus illa omnis istius militia, quando et cuius imperatoris in castris aera, seu stipendia meruerit. Sed Verris libidines allegorice significat Orator. HORT.

Abduci — perduci solebat) Recte Ern. *abduci* intelligit de aere alieno e luxuria, propter quod addictus creditori et *abductus* ab eo de foro domum est, et obnoxius factus libidini alienae; alterum vero *perduci*, de Verre expetito propter formam ad libidinem: et propterea in foro quaesito, et dein perducto ad eos qui eum ad libidinem expeterent. Verum vidisse Ernestium satis declarant, quae proxime sequuntur. Itaque ceterorum h. l. interpretationes praetereo.

Aere dirutus est) Ex ambiguo locus elegans est: nam quum videatur dicere *tamen ei stipendium est ademptum*, significat, alea Verrem omnia sua bona perdidisse. Nam *aere dirui*, dicitur tam de milite, cui stipendium ignominiae causa est ademptum, quam de eo, quem alea nudaverit. HORT.

Aetatis fructu) Eo quaestu, quem corpore faciebat. MANVT.

infamia ponam, ex quibus coniecturam facere de omnibus possitis: unum illud, quod ita fuit illustre, notumque omnibus, ut nemo tam rusticanus homo, L. Lucullo et M. Cotta consulibus, Romam ex ullo municipio vadimonii causa venerit, quin sciret, iura omnia praetoris urbani, nutu atque arbitrio Chelidonis meretriculae gubernari: alterum, quod, quum paludatus exisset, votaque pro imperio suo communique republica nuncupasset, noctu, stupri causa, lectica in urbem introferri solitus est ad mulierem, nuptam uni, propositam omnibus, contra fas, contra auspicia, contra omnes divinas atque humanas religiones.

XIV. O dii immortales! Quid interest inter mentes hominum, et cogitationes? Ita mihi meam voluntatem spemque reliquae vitae vestra populique romani existimatio comprobet, ut ego, quos adhuc mihi magistratus populus romanus mandavit, eos sic ac-

Paludatus) Indutus paludamento, quod pallii species, idem, ut putatur, atque chlamys, vestis militaris fuit: ex Etruria ad Romanos transierat, teste Floro l. V. Color eius eximius e cocco, seu purpureus. Hac induti imperatores ad bellum inter vota, et frequentiam amicorum eos deducentium, proficiscebantur. Hort.

Communique republica) Sic MS. Reg. et Guelf. quod recepit Graevius, probavit etiam I. F. Gronov. Obss. I, 12. Vulgo *communique populi Romani*.

Nuncupasset) *Vota nuncupare*, est nominatim et conceptis verbis aliquid vovere. Mos erat olim, ut imperatores in Capitolio vota Iovi, pro felici armorum suorum successu facerent, quae in tabulas, praesentibus multis, referrentur; atque ita votis nuncupatis, in provinciam exirent. Ibidem etiam ad bellum ituri auspicia capiebant; hoc est, summum rerum gerendarum, et belli administrandi imperium. Hinc illa locutio familiaris Livio, et ceteris: rem gerere *auspiciis alicuius*, id est, aliquo moderante. Hort.

Contra fas) Magistratui, post vota nuncupata, ex urbe in provinciam egresso, fas non erat in eam, nisi confecta provincia, regredi. Alioquin auspicia, quae ceperat in Capitolio, et quae privatum non sequebantur, hoc est, ut modo dixi, imperium, statim amittebat. Id.

Eos sic accepi) Ita de Ernestii sententia scripsi. Vulgo *sic eos*.

cepi, ut me omnium officiorum obstringi religione arbitrarer. Ita quaestor sum factus, ut mihi honorem illum tum non solum datum, sed etiam creditum ac commissum putarem. Sic obtinui quaesturam in provincia, ut omnium oculos in me unum coniectos arbitrarer; ut me quaesturamque meam quasi in aliquo orbis terrarum theatro versari existimarem; ut omnia semper, quae iucunda videntur esse, non modo his extraordinariis cupiditatibus, sed etiam ipsi naturae ac necessitati denegarem. Nunc sum designatus aedilis; habeo rationem, quid a populo romano acceperim; mihi ludos sanctissimos maxima cum caeremonia Cereri, Libero, Liberaeque faciundos; mihi Floram matrem populo plebique romanae ludorum celebritate placandam; mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani sunt nominati, maxima cum dignitate ac religione Iovi, Iunoni Minervaeque esse faciundos; mihi sacrarum aedium procurationem, mihi totam urbem tuendam esse commissam; ob earum rerum laborem et sollicitudinem fructus illos datos, antiquiorem in senatu sententiae dicendae locum, togam praetextam, sellam curulem, ius imaginis ad memoriam posteritatemque prodendae. Ex his ego rebus omnibus, iu-

Commissum putarem) Memmius probante Lambino correxit, *non tam datum, quae creditum et commissum.*

Orbis terrarum) Sic MSS. Lamb. et Guelf. Vulgo *orbis terrae.*

Extraordinariis cupiditatibus) Id est, quae sunt contra modum, et ordinem vitae temperantis et moderatae, ut quum quis vino et epulis utitur, non ut necessitati parcat, sed in his rebus novas excogitat voluptates. HORT.

Ius imaginis) Id est, nobilitatem. Nemini permittebatur ius imaginis, nisi qui magistratus curules gessisset. De imaginibus autem haec a Plinio traduntur lib. XXXV, c. 2: *Expressi cera vultus singulis deponebantur armariis, ut essent imagines quae comitarentur gentilitia funera; semperque defuncto aliquo, totus aderat familiae eius, qui unquam fuerat, populus.* Vide praeterea Polyb. lib. VI, cap. 51. ID.

Prodendae) Ita primus Iac. Gronovius edidit ex emendatione patris I. Fr. Obss. I, 12. In MSS et edd. antiquioribus *prodendam.*

dices, ita mihi deos omnes propitios esse velim, ut, tametsi mihi iucundissimus est honos populi, tamen nequaquam tantum capio voluptatis, quantum sollicitudinis et laboris, ut haec ipsa aedilitas, non quia necesse fuerit, alicui candidato data, sed, quia sic oportuerit, recte collocata, et iudicio populi in loco posita esse videatur.

XV. Tu, quum esses praetor renuntiatus, quoquo modo (mitto enim et praetereo, quid tum sit actum) sed quum esses renuntiatus, ut dixi, non ipsa praeconis voce excitatus es, qui te toties seniorum iuniorumque centuriis illo honore affici pronuntiavit, ut hoc putares, aliquam reipublicae partem tibi creditam? annum tibi illum unum domo carendum esse meretricis? Quum tibi sorte obtigisset, ut ius diceres, quantum negotii, quid oneris haberes, nunquam cogitasti, neque illud rationis habuisti, si forte expergefacere te posses, eam provinciam, quam tueri singulari sapientia atque integritate difficile esset, ad summam stultitiam nequitiamque venisse? Itaque non modo domo tua Chelidonem in praetura extrudere noluisti, sed in Chelidonis domum praeturam tuam totam detulisti. Sequuta provincia est, in qua tibi nunquam venit in mentem, non tibi idcirco fasces et secures, et tantam imperii vim, tantamque ornamentorum omnium dignitatem datam, ut earum rerum vi et auctoritate omnia repagula iuris, pudoris, et officii perfringeres, ut omnium bona praedam tuam duceres, ut nullius res tuta, nullius domus clausa,

Eam provinciam) Eam procurationem, eam iuris administrationem, cuius administrationis onus sustinere vix posset homo omnium sapientissimus, atque integerrimus, ad te, omnium stultissimum nequissimumque pervenisse. HOBT.

Extrudere) Lambini codd. *excludere.*

nullius vita septa, nullius pudicitia munita contra tuam cupiditatem et audaciam posset esse; in qua tu te ita gessisti, ut, quum omnibus teneare rebus, ad bellum fugitivorum confugias. Ex quo iam intelligis, non modo tibi nullam defensionem, sed maximam vim criminum exortam; nisi forte Italici belli fugitivorum reliquias, atque illud Tempsanum incommodum proferes, ad quod recens quum te peropportune fortuna obtulisset, si quid in te virtutis atque industriae fuisset, idem, qui semper fueras, inventus es. Quum ad te Valentini venissent, et pro his homo disertus et nobilis, M. Marius, loqueretur, ut negotium susciperes, ut quum penes te praetorium imperium ac nomen esset, ad illam parvam manum exstinguendam ducem te principemque praeberes: non modo id refugisti, sed eo ipso tempore, quum esses in litore, Tertia illa tua, quam tecum deportabas, erat in omnium conspectu; ipsis autem Valentinis, ex tam illustri nobilique municipio, tantis de rebus responsum nullum dedisti, quum esses cum tunica pulla et pallio. Quid hunc proficiscentem, quid in ipsa provincia fecisse existimatis, qui quum iam ex provincia, non ad triumphum, sed ad iudicium decederet, ne illam quidem infamiam fugerit, quam sine ulla voluptate capiebat? O divina senatus frequentis in aede Bellonae admurmuratio! Memoria tenetis, iudices, quum advesperasceret, et paulo ante esset de hoc

Vt nullius res) *Vt* e cod. Lamb. addidit Beckius. Vulgo omissum.

Tempsanum) Quum Tempsam oppidum in Bruttiis residua Spartaci manus occupavit. MANVT.

Ad quod recens — obtulisset) *Id quod recens quum peropportune fortuna attulisset* cod. Lamb. unde Garat. coni. *id quod recens quum tibi peropportune fortuna obtulisset.* Vulgatum tamen mutari non est opus.

Valentini) Incolae urbis Vibonis Valentiae in extrema Italia Tempsanorum vicini.

Tempsano incommodo nuntiatum, quum inveniretur nemo, qui in illa loca cum imperio mitteretur, dixissetque quidam, Verrem esse non longe a Tempsa: quam valde universi admurmurarint, quam palam principes contradixerint. Et is tot criminibus testimoniisque convictus, in eorum tabellis spem sibi aliquam ponit, quorum omnium palam, causa incognita, voce damnatus est?

XVII. Esto: nihil ex fugitivorum bello, aut suspicione belli, laudis adeptus est, quod neque bellum eiusmodi, neque belli periculum fuit in Sicilia, neque ab isto provisum est, ne quod esset. At vero contra bellum praedonum, classem habuit ornatam, diligentiamque in eo singularem. Itaque, isto praetore, praeclare defensa provincia est. Sic de bello praedonum, sic de classe siciliensi, iudices, dicam, ut hoc iam ante confirmem, in hoc uno genere omnes inesse culpas istius maximas, avaritiae, maiestatis,

Quum inveniretur nemo) Non quod ire nemo vellet, sed quod in Italia cum imperio tunc nemo esset: extra ordinem autem decerni, qui contra fugitivorum reliquias cum imperio mitteretur, dignitatis publicae non esse videretur. Quam ob causam facta Verris mentio est, quod is et cum imperio esset, nec longe a Tempsa, iam e provincia decedens. In quo senatus universus, quid de Verre sentiret, admurmuratione ostendit: senatus vero principes, ut consulares, et praetorii, quique magistratum gerebant, palam contradixerunt. MANVT.

Dixissetque quidam) Sic emendandum recte censuit Ernestius. Nam in vulgato, *dixisse quendam* laborat constructio verborum.

Diligentiamque) Lambin. ex uno codice addidit *adhibuit*, in quod Hotom. coniectura inciderat.

Maiestatis) Significatur imperii magnitudo, quam quis laedere indicatur, ubi quid in populum, vel in rempublicam, vel in magistratus committit. HORT.

Maiestatis, dementiae) Lambinus e coniectura Hotomanni recepit *maiestatis deminutae*; etsi Cicero solet potius dicere *maiestatis minutae*, *vel imminutae*. Omnino haec duo *maiestas* et *dementia* non bene coëunt cum tribus reliquis *avaritia*, *libidine*, *crudelitate*. Haec enim sunt animi vitia: *maiestas minuta* est crimen: *dementia* est mentis depravatio. Nec bene dicitur *culpa maiestatis*. Itaque haud scio an ista duo insititia sint. — *Dementia* non est crimen: esto. Sed

dementiae, libidinis, crudelitatis. Haec dum breviter expono, quaeso, ut fecistis adhuc, diligenter attendite.

Rem navalem primum ita dico esse administratam, non uti provincia defenderetur, sed ut classis nomine pecunia quaereretur. Superiorum praetorum consuetudo quum haec fuisset, ut naves civitatibus certusque numerus nautarum militumque imperaretur, maximae et locupletissimae civitati Mamertinae nihil horum imperavisti; ob quam rem quid tibi Mamertini clam dederint pecuniae, post videbitur; ex ipsorum literis et testibus quaeremus. Navem vero Cybeam maximam, triremis instar, pulcherrimam atque ornatissimam, palam aedificatam sumptu publico, sciente Sicilia, per magistratumque mamertinum tibi datam donatamque esse dico. Haec navis, onusta praeda siciliensi, quum ipsa quoque esset ex praeda, simul quum iste decederet, appulsa Veliam est cum plurimis rebus iis, quas ante Romam mittere cum ceteris furtis noluit, quod erant carissimae, maximeque eum delectabant. Eam navem nuper egomet vidi Veliae, multique alii viderunt, iudices, quae quidem omnibus, qui eam adspexerant, prospectare iam exsilium, atque explorare fugam domini videbatur.

criminum, ubi praesertim de imperatore agitur, fons et origo est. Peccare potest, non tantum quia avarus, quia legum contemptor, quia libidinosus, aut crudelis, sed etiam quia demens. Itaque nihil muto. Facc.

Sciente Sicilia) Hoc suspectum fuit Ernestio; quia ista navis non aedificata sit sciente Sicilia, etsi ea rem post cognoverit per famam, quia res palam facta esset. Graevius e MSS. recepit *sciente tota Sicilia* idque imitatus est Beckius.

Magistratumque Mamertinum) Sic Ern. e MS. Guelf. et Reg. apud Graev. Plerique autem codd. et edd. vett. habent *per magistratum senatumque*. Graev. e cod. Franc. dedit *per magistratus senatumque Mam.*

Rebus iis) Sic Lambin. Vulgo *rebus, et iis.*

Multique alii viderunt) Inepte hic repetebantur verba *pulcherrimam atque ornatissimam*, iam ab Ernestio uncis inclusa.

Domini) Verris, qui iudicio damnatus in exilium ibit, avectus ipsa navi. Manvt.

XVIII. Quid mihi hoc loco respondebis? nisi forte id, quod, tametsi probari nullo modo potest, tamen dici quidem in iudicio de pecuniis repetundis necesse est, de tua pecunia aedificatam esse eam navim. Aude hoc saltem dicere, quod necesse est. Noli metuere, Hortensi, ne quaeram, qui licuerit aedificare navem senatori. Antiquae sunt istae leges, et mortuae, quemadmodum tu soles dicere, quae vetant. Fuit ista respublica quondam, fuit ista severitas in iudiciis, ut istam rem accusator in magnis criminibus obiiciendam putaret. Quid enim tibi nave opus fuit? qui si quo publice proficiscereris, et praesidii et vecturae causa, sumptu publico navigia praeberentur, privatim autem nec proficisci quoquam posses, nec arcessere res transmarinas ex iis locis, in quibus tibi mercari nihil liceret. Deinde cur quidquam contra leges parasti? Valeret hoc crimen in illa veteri severitate ac dignitate reipublicae. Nunc non modo te hoc crimine non arguo, sed ne illa quidem communi vituperatione reprehendo. Postremo tu tibi hoc nunquam turpe, nunquam criminosum, nunquam invidiosum fore putasti, celeberrimo loco palam tibi aedificari onerariam navem in ea provincia, quam tu cum imperio obtinebas? Quid eos loqui, qui videbant, quid existimare eos, qui audiebant, arbitrabare? inanem te navem illam esse in Italiam deducturum? navicula-

De tua pecunia) Olim addebatur *constare*, quod Graev. et Ern. deleverunt. Et abest codd. Lamb. Franc. Guelf.

Ista severitas in iudiciis) Memmius coni. *ista rei publ. religio vel ratio*: Lambinus: *ista rei publ. dignitas.*

Quid enim tibi nave opus fuit?) Cod. Cuiac. *quid enim tibi navim?* Graev. coni. *quo enim tibi navim.*

Posses — liceret) Sic Ern. correxit pro vulg. *potes — licet.*

In quibus tibi) Vulgo additur *habere.*

Inanem te navem illam) *Illam* Lambinus addidit e duobus codd. Vulgo omissum.

riam te, quum Romam venisses, esse facturum? Ne illud quidem quisquam poterat suspicari, te habere in Italia maritimum fundum, et ad fructus deportandos onerariam navem comparare. Eiusmodi de te voluisti sermonem esse omnium, palam ut loquerentur, te illam navem parare, quae praedam ex Sicilia deportaret, et quae ad ea furta, quae reliquisses, commearet. Verum haec omnia, si doces navem de tua pecunia aedificatam, remitto atque concedo. Sed hoc, homo amentissime, non intelligis priore actione ab ipsis istis Mamertinis, tuis laudatoribus, esse sublatum? Nam dixit Heius, princeps civitatis, princeps istius legationis, quae ad tuam laudationem missa est, navem tibi operis publicis Mamertinorum esse aedificatam, eique faciendae senatorem mamertinum publice praefuisse. Reliqua est materies. Hanc Rheginis, ut ipsi dicunt (tametsi tu negare non potes) publice, quod Mamertini materiem non habent, imperavisti. Si et ex quo fit navis, et qui faciunt, imperio tibi tuo, non pretio, praesto fuerunt, ubi tandem istuc latet, quod tu de tua pecunia dicis impensum? At Mamertini in tabulis nihil habent. Primum video, potuisse fieri, ut ex aerario nihil darent; — etenim vel Capitolium, sicut apud maiores nostros factum est, publice, coactis fabris, operisque imperatis, gratis exaedificari atque effici potuit; — deinde id quoque perspicio (quod et ostendam, quum istos produxero) ipsorum ex literis, multas pecunias isti erogatas, in operum locationes falsas atque inanes

Tuis laudatoribus) Sic Hotom. Vulgo *ab ipsis istis tuis Mamertinis laudatoribus*.

Vel Capitolium) Id est: etiam Capitolium, quod longe operosius aedificatum est quam una navis. Haec enim vis est hoc loco τοῦ *vel*. Argumentum a maiori. Hort.

Id quoque perspicio) Ita cod. Lambin. Hotom. et Iannoct. quod cum

Mamertinis Cybea, quam Taurominitanis foedus opitulatum sit? Recitentur foedera. MAMERTINORVM ET TAVROMINITANORVM CVM POPVLO ROMANO FOEDERA.

XX. Isto igitur tuo, quemadmodum ipse praedicas, beneficio, ut res indicat, pretio atque mercede, minuisti maiestatem reipublicae, minuisti auxilia populi romani, minuisti copias, maiorum virtute ac sapientia comparatas, sustulisti ius imperii, conditionem sociorum, memoriam foederis. Qui ex foedere ipso navem vel usque ad oceanum, si imperassemus, sumptu periculoque suo armatam atque ornatam mittere debuerunt, hi, ne in freto ante sua tecta et domos navigarent, ne sua moenia portusque defenderent, pretio abs te ius foederis et imperii conditionem redemerunt. Quid censetis in hoc foedere faciundo voluisse Mamertinos impendere laboris, operae, pecuniae, ne haec biremis adscriberetur, si id ullo modo possent a nostris maioribus impetrare? Nam, quum hoc munus imponebatur tam grave civitati, inerat, nescio quo modo, in illo foedere societatis quasi quaedam nota servitutis. Quod tum recentibus suis officiis, integra re, nullis populi romani difficultatibus, a maioribus nostris foedere assequi non potuerunt, id nunc, nullo novo officio suo, tot annis post, iure imperii nostri quotannis usurpatum ac semper retentum, summa in difficultate navium, a C. Verre pretio assequuti sunt.

Ius foederis) Legendum putarem *contra ius foederis:* non enim ius foederis emerunt, sed ne in naves sumptus facerent pretium dederunt. HOT.

Redemerunt) Ita Lamb. e cod. Vulgo *emerunt.*—Etiam Muretus *redemerunt* censuit legendum, et ita interpretatur: dederunt tibi pecuniam, ut ne tenerentur ex lege seu conditione foederis navigare. TYP.

Imponebatur) Sic Lamb. e duobus codd. Idem habet Reg. ap. Graev. Vulgo *imperaretur*: edd. vett. *imperabatur.*

XXI. At hoc solum sunt assequuti, ne navem darent? Ecquem nautam, ecquem militem, qui aut in classe, aut in praesidio esset, te praetore, per triennium Mamertini dederunt? Denique quum ex senatusconsulto, itemque ex lege Terentia et Cassia frumentum aequabiliter emi ab omnibus Siciliae civitatibus oporteret, id quoque munus leve atque commune Mamertinis remisisti. Dices, frumentum Mamertinos non debere. Quomodo non debere? an, ut ne venderent? non enim erat hoc genus frumenti ex eo genere, quod exigeretur, sed ex eo, quod emeretur. Te igitur auctore et interprete, ne foro quidem et commeatu Mamertini populum romanum iuvare debuerunt. Quae tandem civitas fuit, quae deberet? Qui publicos agros arant, certum est, quid ex lege censoria dare debeant. Cur iis quidquam praeterea ex alio genere imperavisti? Quid? decumani num quid praeter singulas decumas ex lege Hieronica debent? cur iis quoque statuisti, quantum ex hoc genere frumenti empti darent? Quid? (1) qui sunt immunes, ii certe nihil debent. At his non modo imperasti, verum etiam, quo plus darent, quam poterant, haec sexagena millia modium, quae Mamertinis remiseras, addidisti. Neque hoc dico, ceteris non recte imperatum esse. Mamertinis, qui erant in eadem causa, quibus supe-

Navem darent?) Hanc interrogandi formam induxit Lambinus eamque servavit Ern. ut h. l. efficaciorem vulgata *At non hoc solum sunt assequuti ne navem darent.*

Ex eo genere) Ex genere decumani, quod ab aratoribus sine pretio exigebatur. Hotom.

Quod emeretur) Siciliae civitates ea conditione in foedus receptae fuerant, ut quum usus ferret, frumentum populo Romano certo pretio darent. Quod genus *emptum* vocabatur, pro quo ex S. C. pecunia solvebatur. Id.

(1) Vulgo abest *Quid?* Lamb. e cod. *Quid immunes? hi certe —*. Aptius visum est addere *quid?* quod facile potuit excidere.

Mamertinis) Cod. Vrs. et Lamb. *Sed Mamertinis.*

flores omnes praetores, item ut ceteris, imperarant, pecuniamque ex senatusconsulto et ex lege dissolverant, his dico non recte remissum. Et, ut hoc beneficium, quemadmodum dicitur, trabali clavo figeret, cum consilio causam Mamertinorum cognoscit, et de consilii sententia Mamertinis se frumentum non imperare pronuntiat. Audite decretum mercenarii praetoris ex ipsius commentario; cognoscite, quanta in scribendo gravitas, quanta in constituendo iure sit auctoritas. Recita commentarium. DECRETVM EX COMMENTARIO. *Libenter* ait se *facere:* itaque perscribit. Quid, si hoc verbo non esses usus, *Libenter?* nos videlicet invitum te quaestum facere putaremus? *Ac de consilii sententia.* Praeclarum recitari consilium, iudices, audistis. Vtrum vobis consilium recitari tandem praetoris videbatur, quum audiebatis nomina, an praedonis improbissimi societas atque comitatus? En foederum interpretes, societatis pactores, religionis auctores. Nunquam in Sicilia frumentum publice est emptum, quin Mamertinis pro portione imperaretur, antequam hoc delectum praeclarumque consilium iste dedit, ut ab his nummos acciperet, ac sui similis esset. Itaque tantum valuit istius decreti auctoritas, quantum debuit eius hominis, qui, a quibus frumentum emere debuisset, iis decretum vendidisset. Nam statim L. Metellus, ut isti successit, ex C. Sacerdotis, et Sex. Peducaei instituto ac literis, frumentum Mamertinis imperavit. Tum illi intellexerunt, se id, quod a malo auctore emissent,

Imperarant) Scil. frumentum quod certo pretio populo Romano venderent.

Audistis) Nempe nomina eorum recitari audierunt, quos ex impura sua cohorte Verres in illud consilium allegerat.

A malo auctore) *Auctor* dicitur is, a quo quis ius in rem quampiam titulo aliquo nactus est, ut pro empto,

diutius obtinere non posse. Age porro, tu, qui te tam religiosum existimari voluisti interpretem foederum, cur Taurominitanis frumentum, cur Netinis imperasti? quarum civitatum utraque foederata est. Ac Netini quidem sibi non defuerunt. Nam simul ac pronuntiasti, libenter te Mamertinis quiddam remittere, te adierunt, et eandem suam causam foederis esse docuerunt. Tu aliter decernere in eadem causa non potuisti. Pronuntias, Netinos frumentum dare non oportere, et ab his tamen exigis. Cedo mihi eiusdem praetoris literas et rerum decretarum, et frumenti imperati. LITERAE PRAETORIS RERVM DECRETARVM, ET FRVMENTI IMPERATI. Quid potius in hac tanta ac tam turpi inconstantia suspicari possumus, iudices, quam id, quod necesse est, aut isti a Netinis pecuniam, quum posceret, non datam, aut id esse actum, ut intelligerent Mamertini, bene se apud istum tam multa pretia ac munera collocasse, quum idem alii iuris ex eadem causa non obtinerent?

XXII. Hic mihi etiam audebit mentionem facere mamertinae laudationis? in qua quam multa sint

pro donato, et si qui sunt generis eiusdem. Quod nomen ab *auctionibus* deductum opinor, in quibus is rem aufert, qui maxime pretium auxit. Vnde et *auctoritas* verbum declinatum est: de quo in orat. pro Caecina explicavimus . . . . . Hoc igitur orator dixit ἀλληγορικῶς. Quae res a malo auctore accepta est, ea iure civili per verum dominum nullo negotio aufertur. Hot. Auctor proprie dicebatur, qui aliquid nexu mancupioque vendebat, periculumque evictionis in se recipiebat: si et fideiussor addebatur, is dicebatur auctor secundus, ut ex lib. IV. D. de evictionibus patet, quod alibi pluribus notamus. Hinc vides, cur hic Verres *malus auctor* appelletur; quia praestare non poterat, quod ius Mamertinis, accepto pretio, vendiderat. Graev.

Et frumenti imperati) Vulgo additur *et tritici empti*. Id abest cod. Reg. it. uno Ox. et recte iudicavit Garaton. e glossemate natum.

FRVMENTI IMPERATI) Titulos hos etsi codd. non agnoscunt, tamen quum in aliis locis haud omittantur, servavi. Potuerunt enim facile a librariis omitti. Graevius delevit. Beckius una cum verbis *et tritici empti* uncis inclusit.

vulnera, quis est vestrum, iudices, quin intelligat? Primum, in iudiciis qui decem laudatores dare non potest, honestius est ei, nullum dare, quam illum quasi legitimum numerum consuetudinis non explere. Tot in Sicilia civitates sunt, quibus tu per triennium praefuisti; arguunt ceterae; paucae et parvae, metu repressae, silent; una laudat. Hoc quid est, nisi intelligere, quid habeat utilitatis vera laudatio; sed tamen ita provinciae praefuisse, ut hac utilitate necessario sit carendum? Deinde, id quod alio loco ante dixi, quae est ista tandem laudatio, cuius laudationis legati principes, et publice tibi navem aedificatam, et privatim se ipsos abs te spoliatos expilatosque esse dixerunt? Postremo quid aliud isti faciunt, quum te soli ex Sicilia laudant, nisi testimonio nobis sunt, te omnia sibi esse largitum, quae tu de republica nostra detraxeris? Quae colonia est in Italia tam bono iure, quod tam immune municipium, quod per hosce annos tam commoda vacatione sit usum

In iudiciis) In codd. MSS. et edd. vett. it. ap. Priscian. pag. 1195 edit. Putsch. legitur *ut in iudiciis* cui quum nihil respondeat, recte particulam *ut* delendam esse censuerunt Hotom. Lamb. Ern. Cicero enim non poterat comparandi causa dicere *ut in iudiciis*, propterea quod hi quoque Verris laudatores in iudicio Verri aderant.

Vt in iudiciis) Defendebant reos patroni; laudabant viri nobiles, vel voce, si adessent, vel literis, si abessent; ut eorum auctoritas ac testimonium quasi commendaret illos iudicibus. *Cic. ad Famil.* lib. I, Ep. 9. *Dio* lib. 40. Scaurum, quem Cicero defendit, laudatum a novem consularibus, quorum magna pars laudavit per tabulas, quia aberant, scribit Asconius. Istiusmodi autem laudatorum numerus, ut patet ex hoc loco, erat, si non lege, at consuetudine, certus et definitus: decem ut essent laudatores, consuetudo obtinuerat. Quod confirmat idem Asconius, ubi novem illis Scauri laudatoribus Faustum eius fratrem adiungit. Sensus est igitur: Primum vulnus Verrinae laudationis illud est, quod decem ex civitatibus laudatores dare Verres non potuit; imo una tantum laudat. Porro, ut in iudiciis, sic in his rebus honestius est nullum dare, quam illum etc. Hort.

Nisi intelligere) F rtasse orator scripserat: *nisi intelli[illegible] te quidem, quid* —.

omnium rerum, quam mamertina civitas per triennium? Soli, ex foedere quod debuerunt, non dederunt; soli, isto praetore, omnium rerum immunes fuerunt; soli in istius imperio ea conditione fuerunt, ut populo romano nihil darent, Verri nihil denegarent.

XXIII. Verum, ut ad classem, quo ex loco sum degressus, revertar, accepisti a Mamertinis navem contra leges; remisisti contra foedera. Ita in una civitate bis improbus fuisti, quum et remisisti, quod non oportebat, et accepisti, quod non licebat. Exigere te oportuit navem, quae contra praedones, non quae cum praeda navigaret; quae defenderet, ne provincia spoliaretur, non quae provinciae spolia portaret. Mamertini tibi et urbem, quo furta undique deportares, et navem, qua exportares, praebuerunt. Illud tibi oppidum receptaculum praedae fuit; illi homines testes custodesque furtorum; illi tibi et locum furtis et furtorum vehiculum comparaverunt. Itaque ne tum quidem, quum classem avaritia ac nequitia tua perdidisti, navem Mamertinis imperare ausus es; quo tempore in tanta inopia navium, tantaque calamitate provinciae, etiamsi precario essent rogandi, tamen ab his impetraretur. Reprimebat enim tibi et imperandi vim et rogandi

Ea conditione fuerunt) Vulg. *ea conditione vitae fuerunt.* Cod. Cuiac. et Reg. *ea conditione vitae vixerunt.* Lamb. et Beck. dederunt *ea conditione vixerunt.* Ego satius arbitratus sum *vitae* deleri. Nonnulli, teste Lambino, egerunt: *ea conditione usi fuerunt.*

1 *Contra leges*) Sic Graev. Ern. e codd. Memm. Reg. Guelf. Vulgo *legem.*

Non quae) Vulgo *non quae nova.* Sed *nova* melius abest codd. Reg. Guelf. tribus Pariss. et deleverunt Lamb. Graev. Beck.

Etiamsi precario) Non ausus sum voc. *precario* reiicere, quod Ern., ut e glossemate ortum, uncinis inclusit. H. l. enim vim addit orationi; nec ob insolentiam aspernanda est formula *precario rogare*, qua usi sunt Vlpianus aliique ICti.

conatum praeclara illa, non populo romano reddita biremis, sed praetori donata Cybea. Ea fuit merces imperii, auxilii, iuris, consuetudinis, foederis.

XXIV. Habetis unius civitatis firmum auxilium amissum ac venditum pretio. Cognoscite nunc novam praedandi rationem, ab hoc primum excogitatam. Sumptum omnem in classem frumento, stipendio, ceterisque rebus suo quaeque navarcho civitas semper dare solebat. Is neque, ut accusaretur a nautis, committere audebat, et civibus suis rationem referre debebat; in illo omni negotio, non modo labore, sed etiam periculo suo versabatur. Erat hoc, ut dico, factitatum semper, nec solum in Sicilia, sed in omnibus provinciis; etiam in sociorum Latinorum stipendio ac sumptu, tum quum illorum auxiliis uti solebamus. Verres post imperium constitutum primus imperavit, ut ea pecunia omnis a civitatibus sibi adnumeraretur, ut is eam pecuniam tractaret, quem ipse praefecisset. Cui potest esse dubium, quamobrem et omnium consuetudinem veterem primus immutaris, et tantam utilitatem per alios tractandae pecuniae neglexeris, et tantam difficultatem cum crimine, molestiam cum suspicione susceperis? Deinde alii quaestus instituuntur, ex uno genere navali, videte quam multi. Accipere a civitatibus pecunias, ne nautas darent; pretio certo missos facere nautas; missorum omne stipendium lucrari; reliquis, quod deberet, non dare. Haec omnia ex civitatum testimoniis cognoscite. Recita testimonia civitatum. TESTIMONIA CIVITATVM. Hunccine hominem? hanccine impudentiam, iudices? hanccine audaciam? civitatibus pro

Rationem referre) Cod. Reg. ap. Graev. et Guelf. *rationes ferre.*

Vti solebamus) Antequam post bellum sociale civitatem Romanam obtinuissent.

numero militum pecuniarum summas describere? certum pretium, sexcenos nummos, nautarum missioni constituere? quos qui dederat, commeatum totius aestatis abstulerat: iste, quod nautae nomine pro stipendio frumentoque acceperat, lucrabatur. Ita quaestus duplex unius missione fiebat. Atque haec homo amentissimus in tanto praedonum impetu, tantoque periculo provinciae, sic palam faciebat, ut et ipsi praedones scirent, et tota provincia testis esset.

XXV. Quum, propter istius hanc tantam avaritiam, nomine classis esset in Sicilia, re quidem vera naves inanes, quae praedam praetori, non quae praedonibus metum afferrent: tamen, quum P. Caesetius et P. Tadius decem navibus his semiplenis navigarent, navem quandam, piratarum praeda refertam, non ceperunt, sed abduxerunt, onere suo plane captam atque depressam. Erat ea navis plena iuventutis formosissimae, plena argenti facti atque signati, multa cum stragula veste. Haec una navis a classe nostra non capta est, sed inventa ad Megaridem; qui locus est non longe a Syracusis. Quod ubi isti nuntiatum est, tametsi in acta cum mulierculis iacebat ebrius, erexit se tamen, et statim quaestori legatoque suo custodes misit complures, ut omnia sibi integra quam primum exhiberentur. Appellitur navis Syracusas: exspectatur ab omnibus supplicium de captivis. Iste,

Quod nautae) Vulgo *quod et nautae*. Delevi particulam *et*, quae abest cod. Cuiac.

Quaestus duplex unius missione fiebat) Recte; nam lucrabatur sexcentenos nummos pro nautae uniuscuiusq. missione, et is erat primus quaestus. Lucrabatur deinde quod acceperat a civitatibus pro stipendio, et frumento eius nautae, quem dimiserat. Ita quaestum in nauta uno dimittendo duplicem faciebat. HORT.

Supplicium de captivis) Plerique codd. et edd. *exspectatur ab omnibus supplicium sumi de captivis putatur*. In cod. Reg. absunt verba *sumi* et *putatur*. Itaque Ern. omisit. Beckio etiam verba *de captivis* insititia videbantur, quae codd. Guelf. et Leid. omittunt.

quasi praeda sibi advecta, non praedonibus captis, si qui senes aut deformes erant, eos in hostium numero ducit; qui aliquid formae, aetatis, artificiique habebant, abducit omnes, nonnullos scribis suis, filio cohortique distribuit; symphoniacos homines sex cuidam amico suo Romam muneri misit. Nox illa tota exinaniunda navi consumitur. Archipiratam ipsum videt nemo, de quo supplicium sumi oportuit. Hodieque omnes sic habent (quid eius sit, vos coniectura quoque assequi debetis) istum clam a piratis ob hunc archipiratam pecuniam accepisse.

XXVI. (Coniectura bona est.) [1] Iudex esse bonus nemo potest, qui suspicione certa non movetur. Hominem nostis; consuetudinem omnium tenetis: qui ducem praedonum aut hostium ceperit, quam libenter eum palam ante oculos omnium esse patiatur. Hominem in tanto conventu Syracusis vidi neminem, iudices, qui archipiratam captum vidisse se diceret, quum omnes, ut mos est, concurrerent, quaererent, videre cuperent. Quid accidit, cur tantopere iste homo occultaretur, ut eum ne casu quidem quisquam adspicere posset? Homines maritimi Syracusis, qui saepe

Sic habent) Vulgo addebatur *persuasum*, quod auctoritate aliquot codd. MSS. omiserunt Graev. Lall. Beck.

Quid eius sit) *quid eius sit*, valet, quid eius rei sit, vera ne sit ea res, an falsa. *Idem* in ep. ad Attic. 16: *Non video sciturum me, quid eius sit, ni statim aliquid litterarum etc.* MANVT.

(1) Parenthesi inclusa spuria mihi videntur. In codd. Reg. apud Graev. aberat *bona*. Ac fortasse inter *accepisse* et *Iudex* collocanda sunt verba: *quid eius sit, vos coniectura quoque assequi debetis.*

Vt mos est) Vulgo additur: *ut solet fieri.* Id iam Graev. e margine sumptum et ab indoctis librariis cum veris germanisque verbis contextum esse indicavit.

Homines maritimi) Sic pro *Mamertini* bene edidere Hervag. et Victor. ut capite sequente, ubi clare *maritimi homines* sunt; sic MS. Guelf. habet. Opponuntur mediterraneis, qui sunt a rebus maritimis alieni. ERN.

istius ducis nomen audissent, quum eum saepe timuissent, quum eius cruciatu atque supplicio pascere oculos, animumque exsaturare vellent, potestas adspiciendi nemini facta est. Vnus plures praedonum duces vivos cepit P. Servilius, quam omnes antea. Ecquando igitur isto fructu quisquam caruit, ut videre piratam captum non liceret? At contra, quacumque iter fecit, hoc iucundissimum spectaculum omnibus vinctorum captorumque hostium praebebat. Itaque ei concursus undique fiebant, ut non modo ex his oppidis, qua ducebantur, sed etiam ex finitimis, visendi causa, convenirent. Ipse autem triumphus quamobrem omnium triumphorum gratissimus populo romano fuit atque iucundissimus? Quia nihil est victoria dulcius; nullum est autem testimonium victoriae certius, quam, quos saepe metueris, eos te vinctos ad supplicium duci videre. Hoc tu quamobrem non fecisti? quamobrem ita iste pirata celatus est, quasi eum adspicere nefas esset? quamobrem supplicium non sumpsisti? quam ob causam hominem reservasti? ecquem audisti in Sicilia antea captum archipiratam, qui non securi percussus sit? Vnum cedo auctorem tui facti; unius profer exemplum. Vivum tu archipiratam servabas, quem per triumphum, credo, quem ante currum tuum duceres. Neque enim quidquam erat iam reliquum, nisi ut, classe populi romani pulcherrima amissa, provinciaque lacerata, triumphus navalis tibi decerneretur.

XXVII. Age porro, custodiri ducem praedonum novo more, quam securi feriri omnium exemplo, magis placuit. Quae sunt istae custodiae? apud quos homines? quemadmodum est asservatus? Lautumias

Ipse autem triumphus) Triumphavit P. Servilius Isauricus A. V. C. 678, L. Octavio C. Aurelio Cotta coss.

Lautumias) Sic vulgo scribitur.

Syracusanas omnes audistis; plerique nostis. Opus est ingens, magnificum, regum ac tyrannorum. Totum est ex saxo in mirandam altitudinem depresso, et multorum operis penitus exciso. Nihil tam clausum ad exitus, nihil tam septum undique, nihil tam tutum ad custodias, nec fieri, nec cogitari potest. In has lautumias, si qui publice custodiendi sunt, etiam ex ceteris oppidis Siciliae deduci imperantur. Eò quod multos captivos cives romanos coniecerat, et quod eodem ceteros piratas contrudi imperarat, intellexit, si hunc subditicium archipiratam in eandem custodiam dedisset, fore, ut a multis verus ille dux quaereretur. Itaque hominem huic optimae tutissimaeque custodiae non audet committere. Denique Syracusas totas timet; amandat hominem. Quo? Lilybaeum fortasse. Video: tamen homines maritimos non plane reformidat. Minime, iudices. Panormum igitur? Audio; quamquam Syracusis, quoniam in Syracusano captus erat, maxime, si minus supplicio affici, at custodiri oportebat. Ne Panormum quidem. Quid igitur? quo putatis? Ad homines a piratarum metu et suspicione alienissimos, a navigando rebusque maritimis remotissimos, ad Centuripinos, homines maxime mediterraneos, summos aratores, qui nomen nunquam timuissent maritimi praedonis, unum, te praetore, horruissent Apronium, terrestrem archipiratam. Et,

Verum aliis, et doctissimis quidem, *lautumiae* dicuntur. Alii, originem sequuti, praeferunt *latomiae*. Fit, inquit Hortensius, a Graeco λᾶς, lapis, et τέτομα, praet. med. verbi τέμνειν caedere. Quasi vero Siculi Graeca non corruperint persaepe. Carcerem hunc Thucydides, habita ratione originis, λιθοτομίαν appellat, l. VII.

Fore, ut a multis) Vulgo additur *illis in lautumiis*, quod Beckius recte spurium esse iudicavit. Abest etiam cod. Reg. ap. Graev.

Non plane) Non omnes. Hort.

Audio) Verbum assentientis, ut supra, *video*. Id.

Quid igitur?) Graev. e cod. Reg. *quo igitur?*

Mediterraneos) In media Sicilia longe a mari positos. Hort.

ut quivis facile perspiceret, id ab isto actum esse, ut ille suppositus facile et libenter, se illum, qui non erat, esse simularet, imperat Centuripinis, ut is victu ceterisque rebus quam liberalissime commodissimeque habeatur.

XXVIII. Interea Syracusani, homines periti et humani, qui non modo ea, quae perspicua essent, videre, verum etiam occulta suspicari possent, habebant rationem omnes quotidie piratarum, qui securi ferirentur; quam multos esse oporteret, ex ipso navigio, quod erat captum, et ex remorum numero coniiciebant. Iste, quod omnes, qui artificii aliquid habuerant aut formae, removerat atque abduxerat, reliquos si, ut consuetudo est, universos ad palum alligasset, clamorem populi fore suspicabatur, quum tanto plures abducti essent, quam relicti; propter hanc causam, quum instituisset alios alio tempore producere, tamen in tanto conventu nemo erat, quin rationem numerumque haberet, et reliquos non desideraret solum, sed etiam posceret et flagitaret. Quum maximus numerus deesset, tum iste homo nefarius in eorum locum, quos domum suam de piratis abduxerat, substituere et supponere coepit cives romanos, quos in carcerem antea coniecerat: quorum alios Sertorianos milites fuisse insimulabat, et ex Hispania fugientes ad Siciliam appulsos esse dicebat; alios, qui a praedonibus erant capti, quum mercaturas facerent, aut aliquam ob causam navigarent, sua volun-

Omnes quotidie piratarum) Ern. coni. *omnium*. Sed mutatione nihil opus. Postea quoque dicitur *in tanto conventu nemo erat quin rationem numerumque haberet*.

Quum tanto plures) Cod. Urs. *altero tanto plures*; quod placuit Hotomanno et Grutero.

Aut aliquam) Hotom. ex uno cod. dedit *aliquam aliam*. Sed bene monuit Ern. *aliquam* hic esse ut saepe i. q. *aliam quam*.

tate cum piratis fuisse arguebat. Itaque alii cives romani, ne cognoscerentur, capitibus obvolutis e carcere ad palum atque ad necem rapiebantur; alii, quum a multis civibus romanis recognoscerentur, ab omnibus defenderentur, securi feriebantur. Quorum ego de acerbissima morte crudelissimoque cruciatu dicam, quum eum locum tractare coepero; et ita dicam, ut, si me in ea querimonia, quam sum habiturus de istius crudelitate, et de civium romanorum indignissima morte, non modo vires, verum etiam vita deficiat, id mihi praeclarum et iucundum putem. Haec igitur est gesta res, haec victoria praeclara: myoparone piratico capto, dux liberatus, symphoniaci Romam missi; formosi homines, et adolescentes, et artifices domum abducti; in eorum locum, et ad eorum numerum cives romani hostilem in modum cruciati et necati; omnis vestis ablata; omne aurum et argentum ablatum et aversum.

XXIX. At quemadmodum ipse sese induit priore actione? qui tot dies tacuisset, repente in M. Annii, hominis splendidissimi, testimonio, quum is civem romanum dixisset, archipiratam negasset securi esse percussum, exsiluit; conscientia sceleris, et furore ex maleficiis concepto excitatus dixit, se, quod sciret sibi crimini datum iri, pecuniam accepisse, neque de vero archipirata sumpsisse supplicium, ideo securi non percussisse: domi esse apud sese archipiratas dixit duos. O clementiam populi romani, seu potius patientiam miram ac singularem! Civem romanum securi esse percussum, Annius, eques romanus dicit; taces. Archi-

Recognoscerentur) *Cognoscerentur* MS. Lamb. et Car. Steph.

Induit) Id est, irretivit, illaqueavit: usitata Ciceroni metaphora, sumpta de feris, quae in plagas sibi a venatoribus positas stulte incurrunt; et quibus se, quo magis expedire conantur, eo magis impediunt. Hoat.

piratam negat; fateris. Fit in eo gemitus omnium et clamor, quum tamen a praesenti supplicio tuo se continuit populus romanus et repressit, et salutis tuae rationem iudicum severitati reservavit. Qui sciebas tibi crimini datum iri? quamobrem sciebas? quamobrem etiam suspicabare? Inimicum habebas neminem. Si haberes, tamen non ita vixeras, ut metum iudicii propositum habere deberes. An te, id quod fieri solet, conscientia timidum suspiciosumque faciebat? Qui igitur, quum esses in imperio, iam tum iudicium et crimen horrebas, reus quum tot testibus coarguare, potes de damnatione dubitare? Verum, si crimen hoc metuebas, ne quis abs te suppositum esse diceret, qui pro archipirata securi feriretur, utrum tandem tibi ad defensionem firmius fore putasti, in iudicio, coactu atque efflagitatu meo, producere ad ignotos tanto post eum, quem archipiratam esse diceres, an recenti re, Syracusis, apud notos, inspectante Sicilia paene tota, securi ferire? Vide, quid intersit, utrum faciendum fuerit. In illo reprehensio nulla esse potuit; hic defensio nulla est. Itaque illud semper omnes fecerunt; hoc quis ante te, quis praeter te fecerit, quaero. Piratam vivum tenuisti. Quem ad finem? dum cum imperio fuisti. Quamobrem? quam ob causam? quo exemplo? cur tamdiu? cur, inquam, civibus romanis, quos piratae coeperant, securi statim percussis, ipsis piratis lucis usuram tam diuturnam de-

Salutis tuae rationem) Si hoc verum est, significet necesse est, *populus Romanus iudicum severitati hoc reservavit, ut statuerent, utrum ad perniciem an ad salutem vocandus esses*. Ern. cum Graev. e cod. Reg. recepit *salutis suae* hoc sensu: *Continuit se populus Romanus et te non puniit, qui civem Romanum pro archipirata percussisti securi, in quo sua salus agitur, quem commisit iudicibus vindicandam*. Facillimum esset *ultionis tuae rationem*, quod, si vel unius MS. auctoritas accederet, praeferrem.

Non ita vixeras) Ironia.

disti? Verum esto: sit tibi illud liberum omne tempus, quod cum imperio fuisti. Etiamne privatus? etiamne reus? etiamne paene damnatus, hostium duces privata in domo retinuisti? Vnum, alterum mensem, prope annum denique, domi tuae piratae, a quo tempore capti sunt, quoad per me licitum est, fuerunt; hoc est, quoad per M' Acilium Glabrionem licitum est; qui, postulante me, produci atque in carcerem condi imperavit.

XXX. Quod est huiusce rei ius? quae consuetudo? quod exemplum? Hostem acerrimum atque infestissimum populi romani, seu potius communem hostem gentium nationumque omnium, quisquam omnium mortalium privatus intra moenia domi suae retinere poterit? Quid? si pridie, quam a me tu coactus es confiteri, civibus romanis securi percussis, praedonum ducem vivere, apud te habitare: si, inquam, pridie domo tua profugisset, si aliquam manum contra populum romanum facere potuisset, quid diceres? Apud me habitavit; mecum fuit; ego illum ad iudicium meum, quo facilius crimen inimicorum diluere possem, vivum atque incolumem reservavi. Itane vero? tu tua pericula communi periculo defendes? tu supplicia, quae debentur hostibus victis, ad tuum, non ad populi romani tempus conferes? populi romani hostis privatis custodiis asservabitur? At etiam qui triumphant, eoque diutius vivos hostium duces servant, ut, his per triumphum ductis, pulcherrimum spectaculum, fructumque victoriae populus romanus percipere possit, tamen quum de foro in Capitolium currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem

Contra populum Romanum) Cod. Lamb. *contra rem publicam*.

Eoque diutius) Graev. e cod. Franc. post Victor. Lambin. *eo diutius*.

Servant) Lamb. Graev. e codd. MSS. *reservant*.

iubent; idemque dies et victoribus imperii, et victis vitae finem facit. Et nunc cuiquam, credo, est dubium, quin tu id commissurus non fueris, praesertim quum statuisses, ut ais, tibi causam esse dicendam, ut ille archipirata non potius securi feriretur, quam, quod erat ante oculos positum, tuo periculo viveret. Si enim esset mortuus, tu, qui crimen ais te metuisse, quaero, cui probares? Quum constaret, istum Syracusis ab nullo visum esse archipiratam, ab omnibus desideratum; quum dubitaret nemo, quin abs te pecunia liberatus esset; quum vulgo loquerentur, suppositum in eius locum, quem pro illo probare velles; quum tute fassus esses, te id crimen tanto ante metuisse: si eum diceres esse mortuum, quis te audiret? nunc, quum vivum istum nescio quem produces, tamenne id credi voles? Quid, si aufugisset? si vincla rupisset ita, ut Nico ille nobilissimus pirata fecit, quem P. Servilius, qua felicitate ceperat, eadem recuperavit? quid diceres? Verum hoc erat. Si ille semel verus archipirata securi percussus esset, pecuniam illam non haberes. Si hic falsus esset mortuus, aut profugisset, non esset difficile alium in suppositi locum supponere. Plura dixi, quam volui, de illo archipirata, et tamen ea, quae certissima sunt huius criminis argumenta, praetermisi. Volo enim mihi totum esse crimen hoc integrum. Est certus locus, certa lex, certum tribunal, quo hoc reservetur.

XXXI. Hac tanta praeda auctus, mancipiis, argento, veste locupletatus, nihilo diligentior ad classem ornandam, milites revocandos alendosque esse coepit;

Et nunc cuiquam credo, est dubium) vulgo *et nunc cuiquam credo esse dubium.* Receptae lectioni favet P. Manut. ed. 1540: *est nunc, credo, cuiquam dubium.*

Tamenne id credi voles?) *Tamen te derideri vides* edd. pr. codd. complures.

quum ea res non solum provinciae saluti, verum etiam ipsi praedae esse posset. Nam aestate summa, quo tempore ceteri praetores obire provinciam, et concursare consueverunt, aut etiam in tanto praedonum metu et periculo ipsi navigare, eo tempore ad luxuriam libidinesque suas, domo sua regia contentus non fuit; tabernacula, quemadmodum consueverat temporibus aestivis, quod antea iam demonstravi, carbaseis intenta velis, collocari iussit in litore: quod est litus in Insula Syracusis post Arethusae fontem, propter ipsum introitum atque ostium portus, amoeno sane et ab arbitris remoto loco. Hic dies aestivos sexaginta praetor, populi romani custos, defensorque provinciae, sic vixit, ut muliebria quotidie convivia essent, vir accumberet nemo praeter ipsum et praetextatum filium. Tametsi recte sine exceptione dixeram, virum, quum isti essent, neminem fuisse. Nonnunquam etiam libertus Timarchides adhibebatur, mulieres autem nuptae nobiles, praeter unam mimi Isidori filiam, quam iste, propter amorem, ab Rhodio tibicine abduxerat. Erat Pippa quaedam, uxor Aeschrionis syracusani: de qua muliere plurimi versus, qui in istius cupiditatem facti sunt, tota Sicilia percelebrantur. Erat et Nice, facie eximia, ut praedicatur, uxor Cleomenis syracusani. Hanc Cleomenes vir amabat; verumtamen huius libidini adversari nec poterat, nec audebat; et simul ab isto donis beneficiisque plurimis devinciebatur. Illo autem tempore iste, tametsi ea est hominis impudentia, quam nostis,

Domo sua regia) Vulgo addebantur ista: *quae regis Hieronis fuit, qua praetores uti solent*; ea hic temere e lib. IV, 53 assuta iudicavit Ern.

Tametsi — dixeram) I. e. recte sine exceptione dicere potuissem.

Erat Pippa quaedam) Inserui *Erat*, et post *abduxerat* plene distinxi. Vulgo *abduxerat, Pippa quaedam*, in quo laborat constructio verborum.

ipse tamen, quum vir esset Syracusis, uxorem eius parum poterat animo soluto ac libero tot in acta dies secum habere. Itaque excogitat rem singularem. Naves, quibus legatus praefuerat, Cleomeni tradit; classi populi romani Cleomenem syracusanum praeesse iubet, atque imperare. Hoc eo facit, ut ille non solum abesset a domo tum, quum navigaret, sed etiam libenter cum magno honore beneficioque abesset; ipse autem, remoto atque ablegato viro, non liberius, quam ante (quis enim unquam istius libidini obstitit?) sed paulo solutiore tamen animo secum illam haberet, si non tanquam virum, at tanquam aemulum removisset. Accipit navem sociorum atque amicorum Cleomenes syracusanus.

XXXII. Quid primum aut accusem, aut querar, iudices? Siculone homini, legati, quaestoris, praetoris denique potestatem, honorem, auctoritatem dari? Si te impediebat ista conviviorum mulierumque occupatio, ubi quaestores? ubi legati? (ubi ternis denariis aestimatum frumentum? ubi muli? ubi tabernacula? ubi tot tantaque ornamenta magistratibus et legatis a senatu populoque romano permissa et data?) [1] denique ubi praefecti et tribuni tui? Si cives romanus

Legatus) P. Tadius.

Imperare) Ita Graev. et Ern. e MSS. Et iam probaverat Lambinus. Vulgo olim *imperat*.

Vbi ternis denariis aestimatum frumentum?) Cur enim tibi in cellam datum est frumentum illud, quod tu, quum esset HS binis, ternis denariis in singulos modios aestimasti, nisi, ut opera tua, tuorumque populus Romanus pro salute sociorum uteretur? MANVT.

Vbi muli?) Magistratus euntes in provincias *mulis*, *tabernaculisque*, et omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent sociis. HORT.

(1) Parenthesi inclusa Ern. aliunde huc immigrasse censuit. Sane melius abessent; nam nexum orationis moleste turbant. Si tamen genuina sint, alia ratione explicari non possunt, quam ea, quam Manutius in verbis *ubi — frumentum* sequutus est, ut scil. Cicero quaerat, cur quaestoribus et legatis frumentum, muli, tabernacula aliaque ornamenta publica praebeau-

dignus isto negotio nemo fuit: quid civitates, quae in amicitia fideque populi romani perpetuo manserunt? ubi Segestana? ubi Centuripina civitas? quae tum officiis, fide, vetustate, tum etiam cognatione populi romani nomen attingunt. O dii immortales! Quid, si harum ipsarum civitatum militibus, navibus, navarchis, syracusanus Cleomenes iussus est imperare? non omnis honos ab isto dignitatis, aequitatis, officiique sublatus est? Ecquod in Sicilia bellum gessimus, quin Centuripinis sociis, Syracusanis hostibus uteremur? atque haec ego ad memoriam vetustatis, non ad contumeliam civitatis referri volo. Itaque ille vir clarissimus, summusque imperator, M. Marcellus, cuius virtute captae, misericordia conservatae sunt Syracusae, habitare in ea parte urbis, quae insula est, syracusanum neminem voluit. Est enim locus, quem vel pauci possint defendere. Committere igitur eum non fidelissimis hominibus noluit; simul quod ab illa parte urbis navibus aditus ex alto est. Quamobrem qui nostros exercitus saepe excluserant, iis claustra loci committenda non existimavit. Vide, quid intersit inter tuam libidinem maiorumque auctoritatem; inter amorem furoremque tuum, et illo-

tur, si non adhibeantur publicis negotiis.

Dignitatis) Indignum est enim classi populi Romani Siculum hominem praeesse. *Aequitatis*, nam si homini Siculo, certe Segestano potius, aut Centuripino, quam Syracusano, mandandus honos fuit, quia eae civitates, quae in amicitia fideque populi Romani perpetuo manserunt, iis, quae armis victae fuerunt, omnino praeferendae videntur. *Officii*, nam referri gratiam decebat his ipsis civitatibus, quibus in omni bello, quod in Sicilia gestum est, sociis populus Romanus usus est. MANVT.

Atque haec ego) Sic cod. Lamb. Reg. ap. Graev. et Leid. quod Beckius auctore Garatono recte recepit pro vulg. *atque haec omnia.* Nam de uno tantum agitur.

Syracusanum neminem voluit) Delevi verba, quae hic inepte adduntur, *hodie, inquam, Syracusanum in ea parte habitare non licet.* Merito iam Beckio fuerunt suspecta.

rum consilium atque prudentiam. Illi aditum litoris Syracusanis ademerunt; tu maritimum imperium concessisti. Illi habitare in eo loco syracusanum, quo naves accedere possent, noluerunt; tu classi et navibus syracusanum praeesse voluisti. Quibus illi urbis suae partem ademerunt, iis tu nostri imperii partem dedisti: et, quorum sociorum opera Syracusani nobis dicto audientes sunt, eos Syracusanis dicto audientes esse iussisti.

XXXIII. Egreditur centuripina quadriremi Cleomenes e portu; sequitur segestana navis, tyndaritana, herbitensis, heracliensis, apolloniensis, haluntina; praeclara classis in speciem, sed inops et infirma, propter dimissionem propugnatorum atque remigum. Tamdiu in imperio suo classem iste praetor diligens vidit, quamdiu convivium eius flagitiosissimum praetervecta est. Ipse autem, qui visus multis diebus non esset, tum se tamen in conspectum nautis paulisper dedit. Stetit soleatus praetor populi romani cum pallio purpureo, tunicaque talari, muliercula nixus in litore. Nam hoc ipso istum vestitu Siculi civesque romani permulti saepe viderunt. Posteaquam paulum provecta classis est, et Pachynum quinto die denique appulsa est, nautae fame coacti, radices palmarum agrestium, quarum erat in illis locis, sicut in magna parte Siciliae, multitudo, colligebant, et his miseri perditique alebantur. Cleomenes autem, qui alterum se Verrem tum luxuria atque nequitia, tum etiam imperio putaret, similiter totos dies, in litore tabernaculo posito, perpotabat.

XXXIV. Ecce autem repente, ebrio Cleomene, esurientibus ceteris, nuntiatur piratarum naves esse

Nam hoc ipso) *Nam* pro *iam* reponendum esse post Ern. monuit Goerenzius ad Cic. Acadd. I, 5.

in portu Odysseae. Nam ita is locus nominatur. Nostra autem classis erat in portu Pachyni. Cleomenes autem, quod erat terrestre praesidium non re, sed nomine, sperabat, iis militibus, quos ex eo loco deduxisset, explere se numerum nautarum et remigum posse. Reperta est eadem istius hominis avarissimi ratio in praesidiis, quae in classibus. Nam erant perpauci reliqui, ceterique dimissi. Princeps Cleomenes in quadriremi centuripina malum erigi, vela fieri, praecidi ancoras imperavit; et simul, ut se ceteri sequerentur, signum dari iussit. Haec centuripina navis erat incredibili celeritate velis. Nam scire isto praetore nemo poterat, quid quaeque navis remis facere posset: etsi in hac quadriremi, propter honorem et gratiam Cleomenis, minime multi remiges et milites deerant. Evolarat iam e conspectu fere fugiens quadriremis, quum etiam tunc ceterae naves suo in loco moliebantur. Erat animus in reliquis. Quamquam erant pauci, quoquo modo sese res habebat, pugnare tamen se velle clamabant: et, quod reliquum vitae viriumque fames fecerat, id ferro potissimum reddere volebant. Quod si Cleomenes non tanto ante fugisset, aliqua ad resistendum ratio fuisset. Erat enim sola illa navis constrata, et ita magna, ut propugnaculo ceteris posset esse. Quae, si in praedonum pugna versaretur, urbis instar habere inter illos piraticos myoparones videretur: sed tunc inopes relicti a duce,

Odysseae) Sic pro vulg. *Edissae*, cuius nemo veterum facit mentionem, legendum esse coniecit Cluverius Sic. Ant. I, 14, eamque scripturam Graevius recepit, confirmatam vestigiis cod. Franc. et Reg. Eo spectare quoque videtur quod Cicero addit, *nam ita is locus nominatur*, quasi dicere voluerit: *nam ab Vlysse is locus est nominatus.*

Navis constrata) Constratae naves, quae et tectae dicuntur, sunt quae in superiori parte tabulatum habent, ubi consistere, et unde pugnare milites possint; quo si careant, apertae vocantur.

praefectoque classis, eundem necessario cursum tenere coeperunt. Elorum versus, ut ipse Cleomenes, ita ceteri navigabant; neque hi tamen tam praedonum fugiebant impetum, quam imperatorem sequebantur. Tum ut quisque in fuga postremus, ita periculo princeps erat; postremam enim quamque navem piratae primam adoriebantur. Ita prima Haluntinorum navis capitur, cui praeerat haluntinus, homo nobilis, Philarchus; quem ab illis praedonibus Locrenses postea publice redemerunt: ex quo vos priore actione iurato rem omnem causamque cognostis. Deinde apolloniensis navis capitur, et eius praefectus Anthropinus occiditur.

XXXV. Haec dum aguntur, interea Cleomenes iam ad Elori litus pervenerat: iam sese in terram e navi eiecerat, quadriremem que in salo fluctuantem reliquerat. Reliqui praefecti navium, quum in terram imperator exisset, quum ipsi neque repugnare, neque mari effugere ullo modo possent, appulsis ad Elorum navibus, Cleomenem persequuti sunt. Tunc praedonum dux Heracleo, repente, praeter spem, non sua virtute, sed istius avaritia nequitiaque victor, classem pulcherrimam populi romani, in litus expulsam et eiectam, quum primum advesperasceret, inflammari incendique iussit. O tempus miserum, atque acerbum provinciae Siciliae! o casum illum multis innocentibus calamitosum atque funestum! o istius nequitiam ac turpitudinem singularem! Vna atque eadem nox erat,

Elorum versus) Vulgo h. l. *Pelorum*, et paulo post *Pelori litus* et *ad Pelorum* legitur. Sed iam Ant. Augustinus ad Fr. Vrsinum scripserat, *Pelorum* hic verum esse non posse. Nam quum ad Pachynum esset Cleomenes et Syracusas praedones fugiens veniret, non potuisse eadem nocte terrâ Syracusas venire. Itaque Elorum scribendum esse, quod est oppidum in eo litore, quod est inter Syracusas et Pachynum.

Advesperasceret) *Invesperasceret* MS. Cuiac. et Leid.

qua praetor amoris turpissimi flamma, ac classis populi romani praedonum incendio flagrabat. Affertur nocte intempesta gravis huiusce mali nuntius Syracusas; curritur ad praetorium, quo istum e convivio illo praeclaro reduxerant paulo ante mulieres cum cantu atque symphonia. Cleomenes, quamquam nox erat, tamen in publico esse non audet; includit se domi; neque aderat uxor, quae consolari hominem in malis posset. Huius autem praeclari imperatoris ita erat severa domi disciplina, ut in re tanta, in tam gravi nuntio nemo admitteretur, nemo esset, qui auderet aut dormientem excitare, aut interpellare vigilantem. Iam vero, re ab omnibus cognita, concursabat urbe tota maxima multitudo. Non enim, sicut antea consuetudo erat, praedonum adventum significabat ignis e specula sublatus aut tumulo, sed flamma ex ipso incendio navium et calamitatem acceptam et periculum reliquum nuntiabat.

XXXVI. Quum praetor quaereretur, et constaret, ei neminem nuntiasse, fit ad domum eius cum clamore concursus atque impetus. Tum iste excitatus audit rem omnem ex Timarchide; sagum sumit. Lucebat iam fere; procedit in medium, vini, somni, stupri plenus. Excipitur ab omnibus eiusmodi clamore, ut ei lampsaceni periculi similitudo versaretur ante oculos. Hoc etiam maius hoc videbatur, quod in odio simili multitudo hominum haec erat maxima. Tum istius acta commemorabatur; tum flagitiosa illa convivia; tum appellabantur a multitudine mulieres

Flagrabat) Ita cod. Hnyd. aptius vulgato *conflagrabat.*

Excitatus) Vulg. additur *exit.* Recte Graevius hoc auctoritate cod. Reg. delevit; quem sequutus est Lallem. qui idem in tribus codd. Pariss. omissum vidit.

Acta commemorabatur) H. e. litus illud amoenum de quo supra cap. 31. Vulgo *acta commemorabantur.* Melio-

nominatim; tum quaerebatur ex ipso palam, tot dies continuos, per quos nunquam visus esset, ubi fuisset, quid egisset; tum imperator ab isto praepositus Cleomenes flagitabatur; neque quidquam propius est factum, quam ut illud uticense exemplum de Hadriano transferretur Syracusas, ut duo sepulcra duorum praetorum improborum, duabusque in provinciis constituerentur. Verum habita est a multitudine ratio temporis, habita est tumultus, habita etiam dignitatis existimationisque communis, quod is est conventus Syracusis civium romanorum, ut non modo illa provincia, verum etiam hac republica dignissimus existimetur. Confirmant ipsi se, quum iste etiam tum semisomnus stuperet; arma capiunt; totum forum atque insulam, quae est urbis magna pars, complent. Vnam illam solam noctem praedones ad Elorum commorati, quum fumantes etiam nostras naves reliquissent, accedere incipiunt ad Syracusas. Qui videlicet saepe audissent, nihil esse pulcrius, quam Syracusarum moenia ac portus, statuerant, sese, si ea Verre praetore non vidissent, nunquam esse visuros.

XXXVII. Ac primo ad illa aestiva praetoris accedunt, ipsam illam ad partem litoris, ubi iste per eos dies, tabernaculis positis, castra luxuriae collocarat. Quem posteaquam inanem locum offenderunt, et praetorem commovisse ex eo loco castra senserunt, statim sine ullo metu in portum ipsum penetrare coeperunt. Quum in portum dico, iudices, (explanandum est enim diligentius, eorum causa, qui locum ignorant) in urbem dico, atque in urbis intimam partem venisse piratas. Non enim portu illud

rem lectionem e coniectura Erici Memmii primus reposuit Lambinus.

Vticense exemplum) Vide lib. I, cap. 27.

Quum iste etiam) Sic Ern. ex emendatione Lamb. Vulgo *quum is etiam.*

oppidum clauditur, sed urbe portus ipse cingitur et concluditur: non ut alluantur a mari moenia extrema, sed ut influat in urbis sinum portus. Hic, te praetore, Heracleo archipirata cum quatuor myoparonibus parvis ad arbitrium suum navigavit. Pro dii immortales! piraticus myoparo, quum imperium populi romani, nomen ac fasces essent Syracusis, usque ad forum, et ad omnes urbis crepidines accessit; quo neque Carthaginiensium gloriosissimae classes, quum mari plurimum poterant, multis bellis saepe conatae, unquam adspirare potuerunt; neque populi romani invicta ante te praetorem gloria illa navalis, unquam, tot punicis siciliensibusque bellis, penetrare potuit; qui locus eiusmodi est, ut ante Syracusani in moenibus suis, in urbe, in foro hostem armatum ac victorem, quam in portu ullam hostium navem viderent.

XXXVIII. Hic, te praetore, praedonum naviculae pervagatae sunt, quo Atheniensium classis sola post hominum memoriam ccc navibus vi ac multitudine invasit; quae in eo ipso portu, loci ipsius portusque natura, victa atque superata est. Hic primum opes illius civitatis victae, comminutae, depressaeque sunt; in hoc portu Atheniensium nobilitatis, imperii, gloriae naufragium factum existimatur. Eone pirata penetravit, quo simul atque adisset, non modo a latere, sed etiam a tergo magnam partem urbis relinqueret? Insulam totam praetervectus est; quo in loco

Sed ut influat) De sententia Lambini addidi *ut*, quod abest in MSS. et edd.

Crepidines) Sunt aggeres saxo quadrato, ad fluminis ripam aedificati, quibus fluctus coërcentur, et in alveo continentur. Hort.

Victa) Anno 19 belli Peloponnes. ante Christum 413. Vide Thucyd. l. VI. Id.

Insulam totam praetervectus est) Vulgo hic adduntur ista: *quae est urbis magna pars Syracusis suo nomine ac moenibus*; sed haec spuria et e glossemate in contextum illata esse Ernestius vidit.

maiores (ut ante dixi) syracusanum quemquam habitare vetuerunt; quod, qui illam partem urbis tenerent, in eorum potestatem portum futurum intelligebant. At quemadmodum est pervagatus? radices palmarum agrestium, quas in nostris navibus invenerant, iactabat, ut omnes istius improbitatem et calamitatem Siciliae possent cognoscere. Siculosne milites, aratorumne liberos, quorum patres tantum labore suo frumenti exarabant, ut populo romano totique Italiae suppeditare possent, eosne, in insula Cereris natos, ubi primum fruges inventae esse dicuntur, eo cibo esse usos, a quo maiores eorum ceteros quoque, frugibus inventis, removerunt? Te praetore, siculi milites palmarum stirpibus, praedones siculo frumento alebantur. O spectaculum miserum atque acerbum! Ludibrio esse urbis gloriam et populi romani nomen in hominum conventu atque multitudine? piratico myoparone, in portu syracusano, de classe populi romani triumphum agere piratam, quum praetoris nequissimi inertissimique oculos praedonum remi respergerent?

XXXIX. Posteaquam e portu piratae non metu aliquo affecti, sed satietate exierant, tum coeperunt quaerere homines causam illius tantae calamitatis. Dicere omnes, et palam disputare, minime esse mirandum, si, militibus remigibusque dimissis, reliquis egestate et fame perditis, praetore tot dies cum mulierculis perpotante, tanta ignominia et calamitas esset accepta. Haec autem istius vituperatio atque

Iactabat) Ita cod. Reg. ap. Graev. Guelf. Leid. quod cum Lamb. et Beck. recepi pro vulg. *iaciebant*.

Multitudine) Lambin. et Grut. e MS. Cuiac. dederunt *populi Romani nomen, hominum conventum atque multitudinem*. Vulgo *p. R. n. hominum conventu atque multitudine*; praepositionem *in* ante *hominum*, inserui, quam Ernestius quoque excidisse putabat.

infamia confirmabatur eorum sermone, qui a suis civitatibus illis navibus praepositi fuerant; qui ex illo numero reliqui Syracusas, classe amissa, refugerant. Dicebant, quos ex sua quisque navi missos sciret esse. Res erat clara; neque solum argumentis, sed etiam certis testibus istius avaritia tenebatur. Homo certior fit, agi nihil in foro et conventu tota die, nisi hoc quaeri a navarchis, quemadmodum classis sit amissa. Illos respondere, et docere unumquemque, missione remigum, fame reliquorum, Cleomenis timore et fuga. Quod posteaquam iste cognovit, hanc rationem habere coepit. Causam sibi dicendam esse statuerat iam ante, quam hoc usuveniret, ita ut ipsum priore actione dicere audistis. Videbat, illis navarchis testibus, tantum hoc crimen sustinere se nullo modo posse. Consilium capit primo stultum, verumtamen clemens. Navarchos ad se vocari iubet. Veniunt. Accusat eos, quod huiusmodi de se sermones habuerint; rogat, ut id facere desistant, et in sua quisque navi dicat se tantum habuisse nautarum, quantum oportuerit, neque quemquam esse dimissum. Illi enimvero se ostendunt, quod vellet, esse facturos. Iste non procrastinat; advocat amicos statim; quaerit ex illis singillatim, quot quisque nautas habuerit. Respondet unusquisque, ut erat praeceptum. Iste in tabulas refert; obsignat signis amicorum providens homo; ut contra hoc crimen, si quando opus esset, hac videlicet testificatione uteretur. Derisum credo esse hominem amentem a suis consiliariis, et admonitum,

Avaritia) Primus hoc Graevius e cod. Reg. recte reposuit pro vulg. *audacia.*

Navarchos ad se vocari iubet) Sic cod. Leid. et Reg. ap. Graev. Vulgo *Cleomenem et navarchos.* Sed de Cleomene hic non agitur.

Respondet) Vulgo *respondit.* Sed causa non erat cur in hoc verbo praesens historicum, quod est in ceteris omnibus, mutaretur.

hasce ei tabulas nihil profuturas; etiam plus ex nimia praetoris diligentia suspicionis in eo crimine futurum. Iam iste erat hac stultitia multis in rebus usus, ut publice quoque, quae vellet, in civitatum literis et tolli et referri iuberet; quae omnia nunc intelligit sibi nihil prodesse, posteaquam certis literis, testibus, auctoritatibusque convincitur.

XL. Vbi hoc videt, illorum confessionem, testificationem suam, tabulas, sibi nullo adiumento futuras, init consilium, non improbi praetoris (nam id quidem esset ferendum) sed importuni atque amentis tyranni. Statuit, si hoc crimen extenuare vellet (nam omnino tolli posse non arbitrabatur), navarchos omnes, testes sui sceleris, vita esse privandos. Occurrebat illa ratio: « Quid Cleomene fiet? poterone animadvertere in eos, quos dicto audientes esse iussi? missum facere eum, cui imperium potestatemque permisi? poterone eos afficere supplicio, qui Cleomenem sequuti sunt; ignoscere Cleomeni, qui secum fugere et se consequi iussit? poterone in eos esse vehemens, qui naves inanes non modo habuerunt, sed etiam apertas: in eum dissolutus, qui solus habuerit constratam navem et minus exinanitam? Pereat Cleomenes una. Vbi fides? ubi exsecrationes? ubi dextrae complexusque? ubi illud contubernium muliebris militiae illo delicatissimo litore? » Fieri nullo modo poterat, quin Cleomeni parceretur. Cleomenem vocat. Dicit ei, se statuisse animadvertere in omnes navarchos; ita sui

Illorum confessionem — futuras: Graevio suspecta fuerunt verba *illorum confessionem, testificationem suam*, praesertim quum *testificatio sua* dici recte non posset, quae non erat Verris, sed amicorum testificatio. Itaque Lallemandus ea delevit; cuius exemplum et ipse sequerer, nisi fieri posset ut Cicero scripserit *illorum confessionem, testificationem amicorum, suas tabulas.*

Inanes non modo habuerunt) Forsan legendum: *qui naves non modo inanes habuerunt.*

periculi rationes ferre ac postulare. « Tibi uni parcam, et totius istius culpae crimen vituperationemque inconstantiae potius suscipiam, quam aut in te sim crudelis, aut tot tam graves testes vivos incolumesque esse patiar. » Agit gratias Cleomenes, approbat consilium; dicit, ita fieri oportere. Admonet tamen illud, quod istum fugerat, in Phalargum centuripinum, navarchum, non posse animadverti, propterea quod secum fuisset una in centuripina quadriremi. « Quid? ergo iste homo ex eiusmodi civitate, adolescens nobilissimus, testis relinquetur? » In praesentia, inquit Cleomenes, quoniam ita necesse est; sed post aliquid videbimus, ne iste nobis obstare possit.

XLI. Haec posteaquam acta et constituta sunt, procedit iste repente e praetorio, inflammatus scelere, furore, crudelitate. In forum venit, navarchos vocari iubet. Qui nihil metuerent, nihil suspicarentur, statim accurrunt. Iste hominibus miseris innocentibusque iniici catenas imperat. Implorare illi fidem praetoris, et, quare id faceret, rogare. Tunc iste hoc causae dicit, quod classem praedonibus prodidissent. Fit clamor et admiratio populi, tantam esse in homine impudentiam atque audaciam, ut aliis causam calamitatis attribueret, quae omnis propter avaritiam ipsius accidisset; aut, quum ipse praedonum socius putaretur, aliis proditionis crimen inferret; deinde, hoc quintodecimo die crimen esse natum, postquam classis esset amissa. Quum haec fierent, quaerebatur, ubi esset Cleomenes? non quo illum ipsum, cuicuimodi esset, quisquam supplicio, propter

In praesentia) Lamb. maluit *in praesenti*; sed mutatione nihil opus.

Fidem praetoris) Sic Lall. Ern. Beck. e cod. Cuiac. quatuor Pariss. Guelf. aliis recte ediderunt pro vulg. *populi Romani*.

Cuicuimodi) Recte sic Lambin. pro vulg. *cuiusmodi*.

illud incommodum, dignum putaret: nam quid Cleomenes facere potuit? (non enim possum quemquam insimulare falso) quid, inquam, magnopere Cleomenes facere potuit, istius avaritia navibus exinanitis? Atque eum vident sedere ad latus praetoris, et ad aurem familiariter, ut solitus erat, insusurrare. Tum vero omnibus indignissimum visum est, homines honestissimos, electos ex suis civitatibus, in ferrum atque in vincula coniectos: Cleomenem, propter flagitiorum ac turpitudinis societatem, familiarissimum esse praetoris. Apponitur his tamen accusator Naevius Turpio quidam (qui, C. Sacerdote praetore, iniuriarum damnatus est) [1] homo bene appositus ad istius audaciam, quem iste in decumis, in rebus capitalibus, in omni calumnia, praecursorem habere solebat et emissarium.

XLII. Veniunt Syracusas parentes propinquique miserorum adolescentium, hoc repentino calamitatis suae commoti nuntio; vinctos adspiciunt catenis liberos suos, quum istius avaritiae poenam collo et cervicibus suis sustinerent. Adsunt, defendunt, proclamant: fidem tuam, quae nusquam erat, nec unquam fuit, implorant. Pater aderat Dexio tyndaritanus, homo nobilissimus, hospes tuus, cuius tu domi fueras, quem hospitem appellaras; eum quum, illa aetate, miseria videres perditum, non te eius lacrymae, non

Magnopere Cleomenes) *Cleomenes magnopere* Quintil. Inst. Or. IX, 3, 43.

Exinanitis?) In *non quo — exinanitis* oratio est ἀνακόλουθος, sive Cicero ipse talem esse voluit, sive aliquid excidit. Ern. Mihi verba quaedam excidisse videntur in hanc sententiam, *sed quod cum eo de periculo navarchorum agere volebant.*

(1) Haec verba uncinis inclusit Ern. ut insititia et ex Verr. II, 8 huc translata.

Iniuriarum damnatus est) Significat illum infamem fuisse; ac propterea ad accusationem non admittendum. Hotom.

Eum quum — perditum) Vulgo: *eum quum illa auctoritate et miseria videres praeditum.* Lambinus e con-

senectus, non hospitii ius atque nomen a scelere aliquam ad partem humanitatis revocare potuit? Sed quid ego hospitii iura in hac tam immani bellua commemoro? Qui Sthenium thermitanum, hospitem suum, cuius domum per hospitium exhausit et exinanivit, absentem in reos retulerit, causa indicta, capite damnarit, ab eo nunc hospitiorum iura atque officia quaeramus? cum homine enim crudeli nobis res est, an cum fera atque immani bellua? Te patris lacrymae de innocentis filii periculo non movebant? Quum patrem domi reliquisses, filium tecum haberes, te neque praesens filius de liberorum caritate, neque absens pater de indulgentia patria commonebat? Catenas habebat hospes tuus Aristeus, Dexionis filius. Quid ita? « Prodiderat classem. » Quod ob praemium? « Deseruerat exercitum. » Quid Cleomenes? « Ignavus fuerat. » At eum tu ob virtutem corona aurea donaras. « Dimiserat nautas. » At ab omnibus tu mercedem missionis acceperas. Alter parens ex altera parte erat herbitensis Eubulida, homo domi suae clarus et nobilis, qui, quia Cleomenem in defendendo filio laeserat, nudus paene est destitutus. Quid erat autem, quod quisquam diceret, aut defenderet? « Cleomenem nominare non licet. » At causa cogit.

iectura: *auctoritate, aetate, miseria videres praeditum.* Ern. maluit, *illa auctoritate praeditum, aetate et miseria perditum.* Ego vero vocabulum *auctoritate* ex *aetate* natum arbitratus lectionem ita constitui, *eum quum, illa aetate, miseria videres perditum.* Sic suavi regressione, *lacrymae* ad *miseriam*, *senectus* ad verba *illa aetate*, *hospitii ius* ad verba *hospes tuus — appellaras* referuntur.

Quid Cleomenes?) Hoc opponitur Aristei rei nomine q. d. *quid dicis de turpi Cleomenis fuga?*

Ignavus fuerat) Nempe Aristeus; non enim, quod Garatono in mentem venit, ad Cleomenem haec spectant.

Mercedem missionis acceperas) Sic edd. Naug. Man. Camerar. At Lambin. edidit, *tu ab omnibus mercedem.*

Destitutus) Id est constitutus, et subaud. *in foro*, ad virgarum nimiarum poenam. Hort.

« Moriere, si appellaris. » Nunquam enim iste est cuiquam mediocriter minatus. At remiges non erant. « Praetorem tu accusas? frange cervicem. » Si neque praetorem, neque praetoris aemulum appellare licebit, quum in his duobus tota causa sit, quid futurum est?

XLIII. Dicit etiam causam Heraclius segestanus, homo domi suae summo loco natus. Audite, ut vestra humanitas postulat, iudices. Audietis enim de magnis incommodis iniuriisque sociorum. Hunc scitote fuisse Heraclium in ea causa, qui propter gravem morbum oculorum tum non navigarit, et iussu eius, qui potestatem habuit, cum commeatu, Syracusis remanserit. Is certe neque prodidit classem, neque metu perterritus fugit, neque exercitum deseruit. Etenim tunc esset hoc animadversum, quum classis Syracusis proficiscebatur. Is tamen in eadem causa fuit, quasi esset in aliquo manifesto scelere deprehensus; in quem ne falso quidem causa conferri criminis potuit. Fuit in illis navarchis heracliensis quidam Furius, homo, quamdiu vixit, domi suae, post mortem tota

Qui potestatem habuit) Scil. Cleomenis.

Cum commeatu) *In commeatu* edd. vett. it. aliquot codd. MSS. ut Cuiac. idque Beckius revocavit.

Is certe) Sic Lamb. e MS. Vulgo *iste certe*.

Etenim tunc esset hoc animadversum) Locum hunc obscurant primo, periodus, quae sedem mutavit; secundo, ellipsis aliquot verborum. Ordo est, et sensus: Scitote Heraclium, quum ceteri navigarent, Syracusis remansisse. Qua de remansione non est quod quisquam dubitet. Si enim in aliqua navi fuisset, tunc esset hoc facile animadversum ab omnibus, quum classis proficiscebatur, Heraclium una cum ceteris navarchis proficisci. HORT.

Quidam Furius) In codd. et edd. addebantur ista, quae iam Ernestius spuria iudicavit: *nam habent illi nonnulla huiuscemodi Latina nomina;* nam nihil opus erat hoc commemorare, quod nemo Romae ignorabat, et ipsa horum verborum compositio glossatorem sapit.

Post mortem) Vulgo legitur *non solum post mortem*. Sed *non solum* hic turbat orationis nexum; itaque Graevio et Ern. auctoribus delendum putavi.

Sicilia clarus et nobilis. In quo homine tantum animi fuit, non solum ut istum libere laederet; nam id quidem, quoniam moriendum videbat, sine periculo se facere intelligebat; verum, morte proposita, quum lacrymans in carcere mater noctes diesque assideret, defensionem causae suae scripsit; quam nunc nemo est in Sicilia, quin habeat, quin legat, quin tui sceleris et crudelitatis ex illa oratione commonefiat. In qua docet, quot a civitate sua nautas acceperit; quot et quanti quemque dimiserit; quot secum habuerit: item de ceteris navibus dicit; quae quum apud te diceret, virgis oculi verberabantur. Ille morte proposita facile dolorem corporis patiebatur: clamabat, id quod scriptum reliquit, *Facinus esse indignum, plus impudicissimae mulieris apud te de Cleomenis salute, quam de sua vita lacrymas matris valere.* Deinde etiam illud video esse dictum, quod, si recte vos populus romanus cognovit, non falso ille iam in ipsa morte de vobis praedicavit: *Non posse Verrem, testes interficiendo, crimina sua exstinguere; graviorem apud sapientes iudices se fore ab inferis testem, quam si vivus in iudicium produceretur; tum, avaritiae solum, si viveret, nunc, quum ita esset necatus, sceleris, audaciae, crudelitatis testem fore.* Iam illa praeclara: *Non testium modo catervas, quum tua res ageretur, sed a diis manibus innocentium poenas, sceleratorumque Furias in tuum iudicium esse venturas: sese ideo leviorem casum suum fingere, quod iam ante aciem securium tuarum, Sestiique, tui carnificis, vultum et manum vidisset, quum in conventu civium romanorum iussu tuo securi cives romani*

Sceleratorumque Furias) Lambin. coni. *scelerumque tuorum Furias.* Eodem teste vir doctus corrigendum opinabatur: *sed etiam a diis manibus innocentium, Poenas scelerum tuorum atque Furias.*

Sceleratorumque Furias) Quibus

ferirentur. Ne multa, iudices; libertate, quam vos sociis dedistis, hac ille in acerbissimo supplicio miserrimae servitutis abusus est.

XLIV. Condemnat omnes de consilii sententia: tamen neque iste in tanta re, tot hominum totque civium causa, P. Vettium ad se arcessit, quaestorem suum, cuius consilio uteretur; neque P. Cervium; talem virum, legatum, qui, quia legatus isto praetore in Sicilia fuit, primus ab isto iudex reiectus est: sed de latronum, hoc est de comitum suorum sententia condemnat omnes. Hic cuncti Siculi, fidelissimi atque antiquissimi socii, plurimis affecti beneficiis a maioribus nostris, graviter commoventur, et de suis periculis fortunisque omnibus pertimescunt. Illam clementiam mansuetudinemque nostri imperii in tantam crudelitatem inhumanitatemque esse conversam? Condemnari tot homines uno tempore, nullo crimine? defensionem suorum furtorum praetorem improbum ex indignissima morte innocentium quaerere? Nihil addi iam videtur, iudices, ad hanc improbitatem, amentiam crudelitatemque posse. Nam si cum aliorum improbitate certet, longe omnes multumque superabit. Sed secum ipse certat: id agit, ut semper superius suum facinus novo scelere vincat. Phalargum centuripinum dixeram exceptum esse a Cleomene, quod in eius quadriremi Cleomenes vectus esset: tamen quia pertimuerat adolescens, quod eandem suam causam videbat esse, quam illorum, qui innocentes peribant, ad hominem accedit Timarchides; a securi negat ei esse periculum; virgis ne caederetur, monet ut caveat. Ne multa, ipsum dicere adolescentem au-

Verres pepercerat, nisi forte *scelerum* potius legendum sit. Hotom.

Inhumanitatemque) Graevius maluit *immanitatemque* et sic edidit Lallem.

Crudelitatemque posse) Vulg. ad-

distis, se ob hunc virgarum metum pecuniam Timarchidi numerasse. Levia sunt haec in hoc reo crimina. Metum virgarum navarchus nobilissimae civitatis pretio redemit. Humanum est. Alius, ne condemnaretur, pecuniam dedit. Vsitatum est. Non vult populus romanus obsoletis criminibus accusari Verrem; nova postulat, inaudita desiderat; non de praetore Siciliae, sed de crudelissimo tyranno fieri iudicium arbitratur.

XLV. Includuntur in carcerem condemnati; supplicium constituitur in illos; sumitur de miseris parentibus [navarchorum]; prohibentur adire ad filios; prohibentur liberis suis cibum vestitumque ferre. Patres hi, quos videtis, iacebant in limine, matresque miserae pernoctabant ad ostium carceris, ab extremo complexu liberum exclusae; quae nihil aliud orabant, nisi ut filiorum extremum spiritum ore excipere sibi liceret. Aderat ianitor carceris, carnifex praetoris, mors terrorque sociorum et civium, lictor Sestius; cui ex omni gemitu doloreque certa merces comparabatur. Vt adeas, tantum dabis; ut cibum tibi intro ferre liceat, tantum. Nemo recusabat. Quid? ut uno ictu securis afferam mortem filio tuo, quid dabis? ne diu crucietur? ne saepius feriatur? ne cum sensu

ditur *et recte nihil videtur*; quod iam Ernestius uncis inclusit, ut spurium.

Navarchus nobilissimae civitatis) Lamb. edidit e Memmii coniectura *homo navarchus nobilissimus suae civitatis*. Vulgatum tuetur Quintil. Inst. Or. VIII, 4; IX, 2.

Navarchorum) Hoc Memmius, Lambin. Ern. e glossa natum censuerunt.

Ferre) *Introferre* ed. Ven. Naug. Man. Lamb. it. codd. aliquot et Non. Marcell. At Beckius recte iudicavit hoc e sequentibus repetitum.

Ore excipere sibi liceret) Quintilian. IX, 4, 108: «Sicut illud: *ore spiritum excipere liceret*, si iungas, lascivi carminis est; sed interpunctis quibusdam et tribus quasi initiis fit plenum auctoritatis.» Ex hoc loco primus Lambinus recte recepit *ore* quod abest in edd. vett. Idem habet Serv. ad Virg. Aen. IV, 615.

Vt adeas — recusabat) Quintil. IX, 4, 71 ita citat: *ut adeas, tantum dabis; ut cibum vestitumque introferre liceat, tantum; recusabat nemo.*

doloris aliquo aut cruciatu spiritus auferatur? Etiam ob hanc causam pecunia lictori dabatur. O magnum atque intolerandum dolorem! o gravem acerbamque fortunam! Non vitam liberum, sed mortis celeritatem pretio redimere cogebantur parentes. Atque ipsi etiam adolescentes cum Sestio de eadem plaga et de uno illo ictu loquebantur. Idque postremum parentes suos liberi orabant, ut levandi cruciatus sui gratia lictori pecunia daretur. Multi et graves dolores inventi parentibus et propinquis; multi: verumtamen mors sit extrema. Non erit. Estne aliquid ultra, quo progredi crudelitas possit? Reperietur. Nam, illorum liberi quum erunt securi percussi ac necati, corpora feris obiicientur. Hoc si luctuosum est parenti, redimat pretio sepeliendi potestatem. Onasum segestanum, hominem nobilem, dicere audistis, se ob sepulturam Heraclii navarchi pecuniam Timarchidi numerasse. Hoc (ne possis dicere: patres enim veniunt, amissis filiis, irati) vir primarius, homo nobilissimus, dicit; neque de filio dicit. Iam hoc, quis tum fuit Syracusis, quin audierit, quin sciat, has per Timarchidem pactiones sepulturae cum vivis etiam illis esse factas? Non palam cum Timarchide loquebantur? non omnes omnium propinqui adhibebantur? non palam vivorum funera locabantur? Quibus rebus omnibus actis atque decisis, producuntur e carcere, et deligantur ad palum.

XLVI. Quis tam fuit illo tempore ferreus, quis tam

Numerasse) Edd. recentiores fere *dinumerasse*. At recte monuit Ern. *dinumerare* pro *numerare* insolens et parum accuratum esse. Itaque restituit *numerasse* ex edd. pr. et MS. Guelf.

Patres enim veniunt) Sensus est: Dico de eo qui non filii, sed alieni corporis sepeliendi potestatem redemit pretio. Praecisa tibi cavillandi occasione, ac dicendi, credendum patribus non esse, quasi huc testes veniant irati propter amissos filios. Hot.

Ferreus) Vulgo olim *durus et fer-*

inhumanus, praeter unum te, quin illorum aetate, nobilitate, miseria commoveretur? ecquis fuit, quin lacrymaretur? quin ita calamitatem putaret illorum, ut fortunam tamen non alienam, periculum autem commune arbitraretur? Feriuntur securi. Laetaris tu in omnium gemitu, et triumphas; testes avaritiae tuae gaudes esse sublatos. Errabas, Verres, et vehementer errabas, quum te maculas furtorum et flagitiorum tuorum, sociorum innocentium sanguine eluere arbitrabare; praeceps amentia ferebare, qui te existimares avaritiae vulnera crudelitatis remediis posse sanare. Etenim quamquam illi sunt mortui sceleris tui testes, tamen eorum propinqui neque tibi, neque illis desunt; tamen ex illo ipso numero navarchorum aliqui vivunt et adsunt; quos, ut mihi videtur, ab illorum innocentium poena fortuna ad hanc causam reservavit. Adest Philarchus haluntinus, qui, quia cum Cleomene non fugit, oppressus a praedonibus et captus est; cui calamitas saluti fuit; qui, nisi captus a piratis esset, in hunc praedonem sociorum incidisset. Dicet is pro testimonio, de missione nautarum, de fame, de Cleomenis fuga. Adest centuripinus Phalargus, in amplissima civitate, amplissimo loco natus: eadem dicit: nulla in re discrepat.

XLVII. Per deos immortales! iudices, quo tandem animo sedetis? aut haec quemadmodum auditis? Vtrum ego desipio, et plus quam satis est doleo in tanta calamitate miseriaque sociorum? an vos quoque

reus. Sed verba *durus et* absunt codd. Lamb. Reg. ap. Graev. Guelf. Leid. Et alibi quoque *ferreus* simpliciter ponitur.

Commune arbitraretur) Vulgo olim *commune agi arbitraretur*. Sed *agi* delevit Ern. auctoritate Guelf. Leid. Nec illud aptum est ad *calamitatem* et *fortunam*.

Plus quam satis est) In edd. vett. *plus quam satis opus est*. Recte Lambin. delevit *opus*, quem sequuti sunt alii.

hic acerbissimus innocentium cruciatus et moeror pari sensu doloris afficit? Ego enim quum Herbitensem, quum Heracliensem securi esse percussum dico, versatur mihi ante oculos indignitas calamitatis. Eorumne populorum cives, eorumne agrorum alumnos, ex quibus maxima vis frumenti quotannis plebi romanae, illorum operis ac laboribus quaeritur, qui a parentibus, spe nostri imperii, nostraeque aequitatis, suscepti educatique sunt, ad C. Verris nefariam immanitatem, et ad eius securem funestam esse servatos? Quum mihi Tyndaritani illius venit in mentem, quum Segestani, tum iura simul civitatum atque officia considero. Quas urbes P. Africanus etiam ornandas esse spoliis hostium arbitratus est, eas C. Verres non solum illis ornamentis, sed etiam viris nobilissimis nefario scelere privavit. En quod Tyndaritani libenter praedicent: *Nos in septemdecim populis Siciliae non eramus; nos semper in omnibus punicis siciliensibusque bellis amicitiam fidemque populi romani sequuti sumus; a nobis omnia populo romano semper et belli adiumenta et pacis ornamenta ministrata sunt.* Multum vero haec his iura profuerunt in istius imperio ac potestate. Vestros quondam nautas contra Carthaginem Scipio duxit; at nunc naves contra praedones paene inanes Cleomenes ducit. Vobiscum Africanus

Alumnos) Ita Gruter. e codd. duobus Pall. Olim edebatur *colonos*.

Non eramus) Hanc lectionem recte restituit Beckius post Lallem. et Oxx. ex ed. Ven. 1483. Naug. Herv. P. Manut. pro *numeramur* quod e Lamb. venit in seqq. edd. Nam Tyndaritani gloriantur se non fuisse in XVII populis Siciliae qui a fide et amicitia populi Romani defecerant, et arma pro Carthaginiensibus tulerant.

Ministrata sunt) Sic Lamb. e cod. suo, Graev. e cod. Reg. Lallem. e tribus Pariss. it. Beck. Alii *administrata*.

Vestros quondam nautas) Hotomannus putavit verba *Vestros quondam — ducimini* e Verris persona dici; idem vero suspicatus est deesse hic quaedam, in quibus Verrem hoc modo respondere orator admonuerit.

hostium spolia, et praemia laudis communicavit; at nunc praetore Verre spoliati, nave a praedonibus abducta, ipsi in hostium numero locoque ducimini. Quid vero? illa Segestanorum non solum literis tradita, neque commemorata verbis, sed multis officiis illorum usurpata et comprobata cognatio, quos tandem fructus huiusce necessitudinis in istius imperio tulit? Nempe hoc fuit iure, iudices, ut ex sinu patris nobilissimus adolescens, et e complexu matris ereptus innocens filius, istius carnifici Sestio dederetur. Cui civitati maiores nostri maximos agros atque optimos concesserunt, quam immunem esse voluerunt, haec tanta apud te cognationis, fidelitatis, vetustatis auctoritate, ne hoc quidem iuris obtinuit, ut unius honestissimi atque innocentissimi civis mortem et sanguinem deprecaretur.

XLVIII. Quo confugient socii? quem implorabunt? qua spe denique, ut vivere velint, tenebuntur, si vos eos deseritis? Ad senatum devenient, qui de Verre supplicium sumat? non est usitatum, non senatorium.

Praetore Verre) Sic emendavit Herel. Vulg. *per me*.

Ducimini) Sic reposui e cod. Reg. ap. Graevium, pro vulg. *ducemini*. Non enim agitur de re futura, et *ducimini* iam Lambinus edidit.

Cognatio) Propter tuam, eandem cum Romanis, ab Aenēa ductam originem. Supra lib. IV, cap. 33. Hort.

Innocens filius) Gronovius diatr. in Stat. cap. 60 observat h. l. quia matris affectus mollior, patris generosior, nomini *patris nobilissimi adolescentis*, *matris* vero filii, et quidem innocentis nomen respondere, eoque argumento prorsus elevari auctoritatem cod. Leid. in quo verba *et e complexu — filius* desunt, bene nuper monuit Handius, qui hanc diatriben utili consilio nuper typis repetendam curavit, et in Statii carminibus denuo edendis quum maxime feliciter elaborat.

Devenient) *Venient* Lambin. it. Graev. e cod. Reg. Idem habet cod. Guelf.

Non senatorium) Non pertinet ad senatores, reos nocentes punire. Audit senatus sociorum querelas; crimina vero iudicibus committuntur, qui reorum causas cognoscunt; non in curia, sed in foro, ubi iudicia exercentur; neque ex S. C. sed ex populi lege. Hort.

Ad populum romanum confugient? facilis est causa populi; legem enim se sociorum causa iussisse, et vos ei legi custodes ac vindices praeposuisse dicet. Hic locus est igitur unus, quo perfugiant; hic portus, haec arx, haec ara sociorum; quo quidem nunc non ita confugiunt, ut antea in suis repetendis rebus solebant. Non argentum, non aurum, non vestem, non mancipia repetunt; non ornamenta, quae ex urbibus fanisque erepta sunt. Metuunt homines imperiti, ne iam haec populus romanus concedat, et iam fieri velit. Patimur enim iam multos annos, et silemus, quum videamus, ad paucos homines omnes omnium nationum pecunias pervenisse. Quod eo magis ferre aequo animo, atque concedere videmur, quia nemo istorum dissimulat, nemo laborat, ut obscura sua cupiditas esse videatur. In urbe nostra pulcherrima atque ornatissima, quod signum, quae tabula picta est, quae non ab hostibus victis capta atque apportata sit? At istorum villae, sociorum fidelissimorum et plurimis et pulcherrimis spoliis ornatae refertaeque sunt. Vbi pecunias exterarum nationum esse arbitramini, quibus nunc omnes egent, quum Athenas, Pergamum, Cyzicum, Miletum, Chium, Samum, totam denique Asiam, Achaiam, Graeciam, Siciliam in paucis villis inclusas esse videatis? Sed haec, ut dico, omnia iam socii vestri relinquunt et negligunt, iudices. Ne publice a populo romano spoliarentur, officiis ac fide providerunt; paucorum cupiditati tum, quum obsistere non poterant, tamen sufficere aliquo modo poterant; nunc vero iam adempta est non modo resistendi, verum etiam suppeditandi

Quum videamus) *Quum videmus* coni. Ern.

Graeciam, *Siciliam*) Vulgo additur *iam*. In MS. Reg. et Guelf. est *tam*. Vtrumque melius omissum a Lambino et Grutero.

facultas. Itaque res suas negligunt; pecunias, quo nomine iudicium hoc appellatur, non repetunt; hoc iam ornatu ad vos confugiunt.

XLIX. Adspicite, adspicite, iudices, squalorem sordesque sociorum. Sthenius hic thermitanus cum hoc capillo atque veste, domo sua tota expilata, mentionem tuorum furtorum non facit; sese ipsum abs te repetit, nihil amplius. Totum enim tua libidine et scelere ex sua patria (in qua multis virtutibus et beneficiis floruit princeps) sustulisti. Dexio hic, quem videtis, non quae publice Tyndari, non quae privatim sibi eripuisti, sed unicum miser abs te filium optimum atque innocentissimum flagitat. Non ex litibus aestimatis tuis pecuniam domum, sed ex tua calamitate cineri atque ossibus filii sui solatium vult aliquod reportare. Hic tam grandis natu Eubulida, hoc tantum, exacta aetate, laboris itinerisque suscepit, non ut aliquid ex suis bonis recuperaret, sed ut, quibus oculis cruentas cervices filii sui viderat, iisdem te condemnatum videret. Si per L. Metellum licitum esset, iudices, matres illorum, uxores sororesque veniebant; quarum una, quum ego ad Heracliam noctu accederem, cum omnibus matronis eius civitatis, et cum multis facibus mihi obviam venit, et ita, me suam salutem appellans, te suum carnificem nominans, filii nomen implorans, mihi ad pedes misera iacuit, quasi ego excitare filium eius ab inferis possem. Faciebant hoc idem in ceteris civitatibus grandes natu matres, et item parvuli liberi miserorum: quorum utrorumque aetas laborem et industriam meam,

Non repetunt) Vulgo addebatur *relinquunt et negligunt*. Id Gruterus recte intellexit e superioribus male repetitum; praesertim quum statim praecesserit *res suas negligunt*.

Aliquid ex suis bonis) *Aliquid de suis bonis* cod. Cuiac. Leid. ed. Lamb.

fidem et misericordiam vestram requirebat. Itaque ad me, iudices, praeter ceteras hanc querimoniam Sicilia detulit. Lacrymis ego ad hoc, non gloria inductus accessi: ne falsa damnatio, ne carcer, ne catenae, ne verbera, ne secures, ne cruciatus sociorum, ne sanguis innocentium, ne denique etiam exsanguium corpora mortuorum, ne moeror parentum ac propinquorum, magistratibus nostris quaestui posset esse. Hunc ego si metum Siciliae, damnatione istius, per vestram fidem et severitatem deiecero, iudices, satis officio meo, satis illorum voluntati, qui a me hoc petiverunt, factum esse arbitrabor.

L. Quapropter si quem forte inveneris, qui hoc navale crimen conetur defendere, is ita defendat, ut illa communia, quae ad causam nihil pertinent, praetermittat; me culpam fortunae assignare, calamitatem crimini dare; me amissionem classis obiicere; quum multi viri fortes in communi incertoque periculo belli, et terra et mari saepe offenderint. Nullam tibi obiicio fortunam. Nihil est, quod ceterorum res minus commode gestas proferas; nihil est, quod multorum naufragia colligas. Ego naves inanes fuisse dico; remiges nautasque dimissos; reliquos stirpibus vixisse palmarum; praefuisse classi populi romani Siculum, sociis atque amicis Syracusanum; te illo tem-

Is ita defendat, ut) Sic legendum esse vidit Hotom. Vulgo abest *ut*. In edd. vett. erat *is ista defendat*.

Culpam fortunae assignare) Lambinus dedit: *culpam fortunae tibi assignare*. Ern. maluit: *culpae fortunam assignare*, *s. fortunam culpae assignare*. Vulgatum bene explicavit Beckius ut sit i. q. fortunae tribuere culpam, s. fortunam alicui tanquam culpam obiicere. Fortasse tamen aptius esset verba sic transponere *fortunae culpam assignare*.

Naufragia) Vulgo male additur *fortunae*, quod locum hic habere non posse vidit Ernestius; agitur enim de veris naufragiis non de iacturis rei familiaris, quae tropice dicuntur *naufragia fortunae*.

Sociis) In MSS. et edd. legebatur *perpetuo sociis*. Expunxi autem voc. *perpetuo*, iam ab Ern. uncis inclusum.

pore ipso, superioribusque diebus omnibus, in litore cum mulierculis perpotasse dico; harum rerum omnium auctores testesque produco. Num tibi insultare in calamitate, num intercludere perfugium fortunae, num casus bellicos exprobrare aut obiicere videor? tametsi solent hi fortunam sibi obiici nolle, qui se fortunae commiserunt, qui in eius periculis sunt ac varietate versati. Istius quidem calamitatis tuae fortuna particeps non fuit. Homines enim in proeliis, non in conviviis, belli fortunam tentare, periclitari solent. In illa autem calamitate non Martem fuisse communem, sed Venerem possumus dicere. Quod si fortunam obiici tibi non oportet, cur tu fortunae illorum innocentium veniam ac locum non dedisti?

LI. Etiam illud praecidas licet, te quod supplicium more maiorum sumpseris, securique percusseris, idcirco a me in crimen et invidiam vocari. Non in supplicio crimen meum vertitur; non ego securi nego quemquam feriri debere; non ego metum ex re militari, non severitatem imperii, non poenam flagitii, tolli dico oportere. Fateor non modo in socios, sed etiam in cives militesque nostros, persaepe esse severe ac vehementer vindicatum. Quare haec quoque praetermittas licet. Ego culpam non in navarchis, sed in te fuisse demonstro: te pretio milites remigesque dimisisse arguo. Hoc navarchi reliqui dicunt; hoc Netinorum foederata civitas publice dicit; hoc Herbitenses, hoc Amestratini, hoc Ennenses, Agyrinenses, Tyndaritani publice dicunt; tuus denique testis,

Pro eo in cod. Vrsin. legebatur *praefectum*, quod est melius, neque tamen necessarium. — *Sociis*) Centuripinis, *Syracusanum*, id est, ex urbe quae semper hostis fuit. Hort.

Tyndaritani) Vulgo additur *Locrenses*, recte omissum in cod. Reg. Graev. Guelf. et tribus ap. Lallem.

tuus imperator, tuus hospes Cleomenes hoc dicit, sese in terram esse egressum, uti Pachyno, e terrestri praesidio, milites colligeret, quos in navibus collocaret. Quod certe non fecisset, si suum numerum naves haberent. Ea est enim ratio instructarum ornatarumque navium, ut non modo plures, sed ne singuli quidem possint accedere. Dico praeterea, illos ipsos reliquos nautas, fame atque inopia rerum omnium confectos fuisse ac perditos. Dico, aut omnes extra culpam fuisse, aut, si uni attribuenda culpa sit, in eo maximam fuisse, qui optimam navem, plurimos nautas haberet, summum imperium obtineret: aut, si omnes in culpa fuerint, non oportuisse Cleomenem constitui spectatorem illorum mortis atque cruciatus. Dico etiam, in illo supplicio mercedem lacrymarum, mercedem vulneris atque plagae, mercedem funeris ac sepulturae constitui nefas fuisse. Quapropter si mihi respondere voles, haec dicito: classem instructam atque ornatam fuisse, nullum propugnatorem afuisse, nullum vacuum transtrum fuisse remige, rem frumentariam esse suppeditatam, mentiri navarchos, mentiri tot et tam graves civitates, mentiri etiam Siciliam totam; proditum te esse a Cleomene, qui se dixerit exisse in terram, ut Pachyno deduceret milites; animum illis, non copias defuisse; Cleomenem acerrime pugnantem ab his relictum esse atque desertum; nummum ob sepulturam datum nemini.

qui illud iure delevit. Nulli enim sunt Locrenses in Sicilia, quod Graevius iam et Ern. monuerunt. Itaque hoc eiecto, delendum etiam fuit, ut in ed. Graevii, *hoc* ante *Agyrinenses.*

Tuus hospes) Lambin. edidit, *tuus imperator, tuus aemulus, tuus hospes.*

Sed ne singuli) Ne unus quidem ultra hunc numerum, qui in illis navibus est. HORT.

Fuisse remige) Vulgo *fuisse, remigi rem frumentariam.* At iam Garatonus animadvertit rem frumentariam non remigibus solum, sed etiam nautis, i. e. militibus classiariis suppeditandam fuisse.

Quae si dices, tenebere; sin alia dices, quae a me dicta sunt, non refutabis.

LII. Hic tu etiam dicere audebis: *Est in iudicibus ille familiaris meus, est paternus amicus ille....?* Non, ut quisque maxime est, quicum tibi aliquid sit, ita tui huiuscemodi criminis maxime eum pudet? «Paternus amicus est.» Ipse pater si iudicaret, per deos immortales! quid facere posses, quum tibi haec diceret? «Tu in provincia populi romani praetor, quum tibi maritimum bellum esset administrandum, Mamertinis, ex foedere quam deberent navem, per triennium remisisti! Tibi apud eosdem privata navis oneraria maxima publice est aedificata! Tu a civitatibus pecunias classis nomine coëgisti! Tu pretio remiges dimisisti! Tu, quum navis esset a quaestore et ab legato capta praedonum, archipiratam ab omnium oculis removisti! Tu, qui cives romani esse dicerentur, qui a multis cognoscerentur, securi ferire potuisti! Tu tuam domum piratas abducere, in iudicium archipiratam domo producere ausus es! Tu in provincia tam splendida, apud socios fidelissimos, cives romanos honestissimos, in metu periculoque provinciae, dies continuos complures in litore conviviisque iacuisti! Te per eos dies nemo domi tuae convenire, nemo in foro videre potuit! Tu sociorum

Tenebere) Multorum enim testimonio convincem, crimina haec omnia perperam a te negari. HORT.

Tu in provincia) In sequente, quae Verris patri tribuitur, oratione Graevius singulas sententias maluit interrogative enuntiari: ideoque post singula membra Ernestius signa interrogandi posuit. At si hoc voluisset Cicero, infra non dixisset: *Haec si tibi tuus parens diceret, posses ab eo veniam petere?* sed potius *possesne horum aliquid negare?* Ergo recte editores ante Ernestium haec Verri a patre exprobrari, non de iis Verrem interrogari censuerunt. Itaque pro interrogandi signis signa exclamandi posui.

Privata navis oneraria) Hoc auctoritate usus cod. Reg. recte Graevius praeferendum censuit vulgato *privatim*.

atque amicorum ad ea convivia matresfamilias adhibuisti! Tu inter eiusmodi mulieres praetextatum tuum filium, nepotem meum, collocavisti, ut aetati maxime lubricae atque incertae exempla nequitiae parentis vita praeberet! Tu praetor in provincia cum tunica pallioque purpureo visus es! Tu propter amorem libidinemque tuam, imperium navium legato populi romani ademisti, Syracusano tradidisti! Tui milites in provincia Sicilia frugibus frumentoque caruere! Tua luxuria atque avaritia classis populi romani a praedonibus capta et incensa est! Post Syracusas conditas, quem in portum nunquam hostis accesserat, in eo, te praetore, primum piratae navigaverunt! Neque haec tot tantaque dedecora dissimulatione tua, neque oblivione hominum ac taciturnitate tegere voluisti, sed etiam navium praefectos sine ulla causa de complexu parentium suorum, hospitum tuorum, ad mortem cruciatumque rapuisti! Neque in parentum luctu atque lacrymis, te mei nominis commemoratio mitigavit! Tibi hominum innocentium sanguis non modo voluptati, sed etiam quaestui fuit!» Haec si tibi tuus parens diceret, posses ab eo veniam petere? posses, ut tibi ignosceret postulare?

LIII. Satis est factum Siculis, satis officio ac necessitudini, iudices, satis promisso nostro ac muneri recepto. Reliqua est ea causa, iudices, quae non iam recepta, sed innata, neque delata ad me, sed in animo

Parentium) Ita dederunt Lamb. et Graev. e Prisciani lib. VIII. Vulgo *parentum*.

Promisso nostro ac muneri recepto) Hanc lectionem ab Hotom. et Lambino e codd. laudatam cum Beckio recepi. Vulg. *promisso nostro ac recepto*, quod Ern. retinere non debebat, quia *receptum* simpliciter sic non dicitur. Nonnullae edd. vett. et Lamb. Graev. aliae habent *promisso muneri ac recepto*.

In animo) Sic edd. Lamb. et recepit Ern. e cod. Guelf. In plerisque est *anima*.

sensuque meo penitus affixa atque insita est; quae non ad sociorum salutem, sed ad civium romanorum, hoc est, ad uniuscuiusque nostrum vitam et sanguinem pertinet. In qua nolite a me, quasi dubium sit aliquid, argumenta, iudices, exspectare. Omnia, quae dicam de supplicio civium romanorum, sic erunt clara et illustria, ut ad ea probanda totam Siciliam testem adhibere possim. Furor enim quidam, sceleris et audaciae comes, istius effrenatum animum importunamque naturam tanta oppressit amentia, ut nunquam dubitaret in conventu palam supplicia, quae in convictos maleficii servos constituta sunt, ea in cives romanos expromere.

LIV. Virgis quam multos ceciderit, quid ego commemorem? Tantum brevissime dico, iudices: nullum fuit omnino, isto praetore, in hoc genere discrimen. Itaque iam consuetudine ad corpora civium romanorum, etiam sine istius nutu, ferebatur manus ipsa lictoris. Num potes hoc negare, Verres, in foro Lilybaei, maximo conventu, C. Servilium, civem romanum, in conventu panormitano veterem negotiatorem, ad tribunal, ante pedes tuos, ad terram virgis et verberibus abiectum? Aude hoc primum negare, si potes. Nemo Lilybaei fuit, quin viderit; nemo in Sicilia, quin audierit. Plagis confectum dico a lictoribus tuis civem romanum ante oculos tuos concidisse. At quam ob causam? dii immortales! tametsi iniuriam facio communi causae et iuri civitatis. Quasi enim possit esse ulla causa, cur hoc cuiquam civi romano iure accidat, ita quaero, quae in Servilio causa fuerit. Ignoscite in hoc uno, iudices. In ceteris enim non

At quam ob causam) Cod. Reg. ap. Graev. *ad quam ob causam*. Inde Graevius legi voluit: *At quam ob causam*. Et sic edidit Lamb. Vulgo *ob quam causam?*

magnopere causas requiram. — Loquutus erat liberius de istius improbitate atque nequitia. Quod isti simulac renuntiatum est, hominem iubet Lilybaeum vadimonium Venerio servo promittere. Promittit. Lilybaeum venitur. Cogere eum coepit, quum ageret nemo, nemo postularet, HS duobus millibus sponsionem facere cum lictore suo, NI FVRTIS QVAESTVM FACERET. Recuperatores de cohorte sua dicit daturum. Servilius et recusare et deprecari, ne iniquis iudicibus, nullo adversario, iudicium capitis in se constitueretur. Haec quum maxime loqueretur, sex lictores eum circumsistunt valentissimi, et ad pulsandos verberandosque homines exercitatissimi; caedunt acerrime virgis; denique proximus lictor (de quo saepe iam dixi) Sestius, converso bacillo, oculos misero tundere vehementissime coepit. Itaque illi quum sanguis os oculosque complesset, concidit; quum illi nihilo minus iacenti latera tunderentur, ut aliquando spondere se diceret. Sic ille affectus, illinc tum pro mortuo sublatus, brevi postea est mortuus. Iste autem homo Venerius, et affluens omni lepore et venustate,

NI FVRTIS) Praecisa locutio, pro, *Ni dixisset Verrem furtis quaestum facere.* Porro sensus est: Servilio crimen hoc Verres affingebat; quasi dixisset ille, Verrem *furtis suis ditescere.* Id a se dictum fuisse negabat Servilius. Nemo eum accusabat. Tamen opponit Servilio adversarium praetor lictorem suum, quicum sponsionem facere cogitur Servilius in hanc formulam: Spondeo, aiebat lictor, me duo sestertium millia daturum, ni planum fecero dictum a Servilio fuisse, *Verrem furtis quaestum facere.* Qua sponsione provocatus Servilius restipulari cogebatur his verbis: Spondeo itidem me duo sestertia daturum, si planum fecerit adversarius a me dictum fuisse, *Verrem furtis quaestum facere.* Eiusmodi sponsionum hic erat exitus: Si iudicatum esset id, verbi gratia, a Servilio dictum fuisse, duo sestertium millia, quibus sponsionem fecerat, Servilius primo amittere debebat; deinde pati sententiam iudicis. HOTT.

Converso bacillo) I. e. ut Manutius interpretatur, *conversa virga*, ut a qua parte firmior erat, gravius perculeret. Ita nihil opus est, quod Lambino in mentem venit, reponere *contorto.*

de bonis illius in aede Veneris argenteum Cupidinem posuit. Sic etiam fortunis hominum abutebatur ad nocturna vota cupiditatum suarum.

LV. Nam quid ego de ceteris civium romanorum suppliciis singillatim potius, quam generatim atque universe loquar? Carcer ille, qui est a crudelissimo tyranno Dionysio factus Syracusis, in istius imperio domicilium civium romanorum fuit. Vt quisque istius animum aut oculos offenderat, in lautumias statim coniiciebatur. Indignum hoc video videri omnibus, iudices; et id iam priore actione, quum haec testes dicerent, intellexi. Retineri enim putatis oportere iura libertatis non modo hic, ubi tribuni plebis sunt, ubi ceteri magistratus, ubi plenum forum iudiciorum, ubi senatus auctoritas, ubi existimatio populi romani et frequentia: sed, ubicumque terrarum et gentium violatum ius civium romanorum sit, statuistis id pertinere ad communem causam libertatis et dignitatis. In externorum hominum, et maleficorum sceleratorumque, in praedonum hostiumque custodias tu tantum numerum civium romanorum includere ausus es? nunquamne tibi iudicii, nunquam concionis, nunquam huius tantae frequentiae, quae nunc animo te iniquissimo infestissimoque intuetur, venit in mentem? nunquam tibi populi romani absentis dignitas, nunquam species ipsa huiuscemodi multitudinis, in oculis animoque versata est? nunquam te in horum conspectum rediturum, nunquam in forum populi romani venturum, nunquam sub legum et iudiciorum potestatem casurum esse putasti?

LVI. At quae erat ista libido crudelitatis exercen-

Syracusis) Vulgo addebatur: *quae Latumiae vocantur*, in quo iam Ernestius glossam agnovit e c. 27 hic additum. Itaque delevi.

dae? quae tot scelerum suscipiendorum causa? Nulla, iudices, praeter praedandi novam singularemque rationem. Nam ut illi, quos a poëtis accepimus, sinus quosdam obsedisse maritimos, aut aliqua promontoria, aut praerupta saxa tenuisse dicuntur, ut eos, qui essent appulsi navigiis, interficere possent: sic iste in omnia maria infestus ex omnibus Siciliae partibus imminebat. Quaecumque navis ex Asia, quae ex Syria, quae Tyro, quae Alexandria venerat, statim certis indicibus et custodibus tenebatur; vectores omnes in lautumias coniiciebantur; onera atque merces in praetoriam domum deferebantur; versabatur in Sicilia longo intervallo alter, non Dionysius ille, nec Phalaris (tulit enim illa quondam insula multos et crudeles tyrannos), sed novum quoddam monstrum, ex vetere illa immanitate, quae in iisdem locis versata esse dicitur. Non enim Charybdim tam infestam, neque Scyllam nautis, quam istum in eodem freto fuisse arbitror. Hoc etiam iste infestior, quod multo se pluribus et immanioribus canibus succinxerat. Cyclops alter, multo importunior; hic enim totam insulam obtinebat: ille Aetnam solam, et eam Siciliae partem tenuisse dicitur. At quae causa tum subiiciebatur ab ipso, iudices, huius tam nefariae crudelitatis? eadem, quae nunc in defensione commemorabitur. Quicumque accesserant ad Siciliam paulo pleniores, eos Sertorianos milites esse, atque

Nam ut illi) Vt Laestrygones Hom. Odyss. III, 81 sqq. itemque postea memorati Cyclops, Scylla, Charybdis.

Interficere) *Intercipere* Lamb. e coniectura.

Longo intervallo alter) *Alter* male abest apud Quintil. VIII, 6, 72, ubi hunc locum exscripsit.

Novum quoddam monstrum) Sic est ap. Quintil. l. l. Vulgo *quoddam novum monstrum*.

Et immanioribus) Cod. Lamb. et Reg. ap. Graev. *et in maioribus*. Vnde Memmius coniecit legendum *immanioribus*, quod praeeunte Lambino recepi. Vulgo *et maioribus*.

a Dianio fugere dicebat. Illi ad deprecandum periculum proferebant, alii purpuram Tyriam; tus alii atque odores vestemque linteam; gemmas alii et margaritas; vina nonnulli graeca, venalesque Asiaticos: ut intelligeretur ex mercibus, quibus ex locis navigarent. Non providerant, eas ipsas sibi causas esse periculi, quibus adiumentis se ad salutem uti arbitrabantur. Iste enim haec eos ex piratarum societate adeptos esse dicebat; ipsos in lautumias abduci imperabat; naves eorum atque onera diligenter asservanda curabat.

LVII. His institutis quum completus iam mercatorum carcer esset, tum illa fiebant, quae L. Suetium, equitem romanum, lectissimum virum, dicere audistis, quae ceteros audietis. Cervices in carcere frangebantur indignissime civium romanorum, ut iam illa vox et imploratio, CIVIS ROMANVS SVM, quae saepe multis, in ultimis terris, opem inter barbaros et salutem tulit, ea mortem illis acerbiorem et supplicium maturius ferret. Quid est, Verres? quid ad haec cogitas respondere? num mentiri me? num fingere aliquid? num augere crimen? num quid horum dicere istis defensoribus tuis audes? Cedo mihi, quaeso, ex ipsius sinu literas Syracusanorum, quas iste ad arbitrium suum confectas esse arbitratur; cedo rationem carceris, quae diligentissime conficitur, quo quisque die datus in custodiam, quo mortuus, quo necatus sit. LITERAE SYRACVSANORVM. Videtis cives romanos gregatim coniectos in lautumias; videtis indignissimo in loco coacervatam multitudinem vestrorum civium.

Dianio) Hispaniae Tarraconensis oppido, quod Sertorius tenebat. HOTENS.

Venalesque) Servos.

Non providerant) *Non intelligebant* cod. Huyd. edd. aliquot ut Ven. Herv. Naug. Lamb.

Quaerite nunc vestigia, quibus exitus illorum ex illo loco compareant. Nulla sunt. Omnesne mortui? Si ita posset defendere, tamen fides huic defensioni non haberetur. Sed scriptum exstat in iisdem literis, quod iste homo barbarus ac dissolutus neque attendere unquam, neque intelligere potuit. ΕΔΙΚΩΘΗΣΑΝ, inquit, ut Siculi loquuntur, hoc est, supplicio affecti ac necati sunt.

LVIII. Si quis rex, si qua civitas exterarum gentium, si qua natio fecisset aliquid in civem romanum eiusmodi, nonne publice vindicaremus? non bello persequeremur? possemus hanc iniuriam, ignominiamque nominis romani inultam impunitamque dimittere? Quot bella maiores nostros, et quanta suscepisse arbitramini, quod cives romani iniuria affecti, quod navicularii retenti, quod mercatores spoliati dicerentur? At ego retentos non queror; spoliatos ferendum puto; navibus, mancipiis, mercibus ademptis, in vincula coniectos esse mercatores, et in vinculis cives romanos necatos esse arguo. Si haec apud Scythas dicerem, non hic in tanta multitudine civium romanorum, non apud senatores lectissimos civitatis, non in foro populi romani, de tot et tam acerbis suppliciis civium romanorum: tamen animos etiam barbarorum hominum permoverem. Tanta enim huius imperii amplitudo, tanta nominis romani dignitas est apud omnes nationes, ut ista in nostros homines crudelitas nemini concessa videatur. Num ego tibi ullam salutem, ullum perfugium putem, quum te implicatum severitate iudicum, circumretitum frequentia populi romani esse videam? Si mehercules

Vt Siculi loquuntur) Nempe Siculorum dialecto, ἐδικώθησαν a verbo δικόω — Lambin. e duobus codd. edidit ἐδικαιώθησαν.

(id quod fieri non posse intelligo) ex his laqueis te exueris, ac te aliqua via ac ratione explicaris, in illas tibi maiores plagas incidendum est, in quibus te ab eodem me, superiore ex loco, confici et concidi necesse est. Cui si etiam id, quod defendit, velim concedere, tamen illa ipsa defensio non minus esse ei perniciosa, quam mea vera accusatio debeat. Quid enim defendit? ex Hispania fugientes se excepisse et supplicio affecisse dicit. Quis tibi id permisit? quo id iure fecisti? quis idem fecit? qui tibi id facere licuit? Forum plenum et basilicas istorum hominum videmus, et animo aequo videmus. Civilis enim dissensionis, et sive amentiae, sive fati, seu calamitatis, non est iste molestus exitus, in quo non reliquos saltem cives incolumes liceat conservare. Verres ille, vetus proditor consulis, translator quaesturae, aversor pecuniae publicae, tantum sibi auctoritatis in republica suscepit, ut, quibus hominibus per senatum, per populum romanum, per omnes magistratus, in foro, in suffragiis, in hac urbe, in republica versari liceret, iis omnibus mortem acerbam crudelemque proponeret, si fortuna eos ad aliquam partem Siciliae detulisset. Ad Cn. Pompeium, clarissimum virum et fortissimum, permulti, occiso Perperna, ex illo Sertoriano numero militum confugerunt. Quem non ille summo cum studio salvum incolumemque servavit? cui civi supplici non illa dextera invicta et fidem porrexit, et spem salutis ostendit? Itane vero? quibus fuit portus apud eum, contra quem arma

Via ac ratione) Recte sic Lamb. e MS. olim *vi ac ratione.*

Superiore ex loco) Concione ad populum pro Rostris habenda.

In quo — conservare) Sic Ernestius correxit vulgatum: *in quo reliquos — licet conservare.* Praeterea suspectum est Ernestio *molestius.* Sane aptius esset *funestus exitus.*

Translator quaesturae) Forsan legendum: *transfuga et violator quaesturae.*

tulerunt, iis apud te, cuius nullum in republica unquam momentum fuit, mors et cruciatus erat constitutus?

LIX. Vide, quam commodam defensionem excogitaris. Malo, malo mehercule, id, quod tu defendis, his iudicibus populoque romano, quam id, quod ego insimulo, probari. Malo, inquam, te isti generi hominum, quam mercatoribus et naviculariis inimicum atque infestum putari. Meum enim crimen avaritiae te nimiae coarguit: tua defensio furoris cuiusdam, et immanitatis, et inauditae crudelitatis, et paene novae proscriptionis. Sed non licet me isto tanto bono, iudices, uti; non licet. Adsunt enim Puteoli toti; frequentissimi venerunt ad hoc iudicium mercatores, homines locupletes atque honesti, qui partim socios suos, partim libertos ab isto spoliatos, in vincula coniectos, partim securi percussos esse dicent. Hic vide, quam me sis usurus aequo. Quum ego P. Granium testem produxero, qui suos libertos a te securi percussos esse dicat, qui a te navem suam mercesque repetat, refellito, si poteris; meum testem deseram, tibi favebo, te, inquam, adiuvabo; ostendito, illos cum Sertorio fuisse, a Dianio fugientes ad Siciliam esse delatos. Nihil est, quod te malim probare. Nullum enim facinus, quod maiore supplicio dignum sit, reperiri neque proferri potest. Reducam iterum equitem romanum, L. Flavium, si voles; quoniam priore actione, ut patroni tui dictitant, nova quadam sapientia, ut omnes intelligunt, conscientia

Momentum) Sic e coniectura Lambinus; quem sequuti sunt Ern. Beck. Vulgo minus apte *monumentum*.

In vincula coniectos) Vulgo addebatur *partim in vinculis necatos*; quod iam Ernestius uncis inclusit, ut spurium. Abest etiam cod. Lamb. Guelf. Beckio etiam *partim* ante *securi percussos* delendum videtur.

tua, atque auctoritate meorum testium, testem nullum interrogasti. Interrogetur Flavius, si voles, quinam fuerit L. Herennius, is, quem ille argentariam Lepti fecisse dicit; qui quum amplius centum cives romanos haberet ex conventu Syracusarum, qui eum non solum cognoscerent, sed etiam lacrymantes ac te implorantes defenderent, tamen a te, inspectantibus omnibus Syracusanis, securi percussus est. Hunc quoque testem meum refelli, et illum Herennium Sertorianum fuisse abs te demonstrari et probari volo.

LX. Quid de illa multitudine dicemus eorum, qui, capitibus involutis, in piratarum captivorumque numero producebantur, ut securi ferirentur? Quae ista nova diligentia, quam ob causam abs te excogitata? An te L. Flavii ceterorumque de L. Herennio vociferatio commovebat? An M. Annii, gravissimi atque honestissimi viri, summa auctoritas paulo te diligentiorem timidioremque fecerat? qui nuper pro testimonio, non advenam nescio quem, nec alienum, sed eum civem romanum, qui omnibus in illo conventu notus, qui Syracusis natus esset, a te securi percussum esse dixit. Post hanc illorum vociferationem, post hanc communem famam atque querimoniam, non mitior in supplicio, sed diligentior esse coepit. Capitibus involutis cives romanos ad necem producere instituit: quos tamen idcirco necabat palam, quod homines in conventu (id quod antea diximus) nimium diligenter praedonum numerum requirebant. Haeccine plebi romanae, te praetore, est constituta conditio? haec negotii gerendi spes? hoc

Syracusarum) Hoc recte restituit Beck. auctore Garatono ex edd. vett. Ven. 1483, Herv. Naug. etc. pro *Syracusanorum*, quod habent Lamb. et seq.

Excogitata?) Sic codd. Reg. apud Graev. Guelf. et receperunt Lamb. Graev. Ern. Olim *cogitata*.

Negotii gerendi spes?) In cod. Ve-

capitis vitaeque discrimen? Parumne multa mercatoribus sunt necessario pericula subeunda fortunae, nisi etiam hae formidines ab nostris magistratibus atque in nostris provinciis impendebunt? Ad eamne rem fuit haec suburbana ac fidelis provincia, plena optimorum sociorum honestissimorumque civium, quae cives romanos omnes suis ipsa sedibus libentissime semper accepit, ut, qui usque ex ultima Syria atque Aegypto navigarent, qui apud barbaros, propter togae nomen, in honore aliquo fuissent, qui ex praedonum insidiis, qui ex tempestatum periculis profugissent, in Sicilia securi ferirentur, quum se iam domum venisse arbitrarentur?

LXI. Nam quid ego de P. Gavio, cosano municipe, dicam, iudices? aut qua vi vocis, qua gravitate verborum, quo dolore animi dicam? tametsi dolor me non deficit. Vt cetera mihi in dicendo digna re, digna dolore meo suppetant, magis elaborandum est; quod crimen eiusmodi est, ut, quum primum ad me delatum est, usurum me illo non putarem. Tametsi enim verissimum esse intelligebam, tamen credibile fore non arbitrabar. Coactus lacrymis omnium civium romanorum, qui in Sicilia negotiantur, adductus Va-

sin. *species*; quod cur praetulerit Vrsinus haud assequor.

Fidelis provincia) Vulgo addebatur *Sicilia* quod aberat a cod. Hot. idque ille e glossa irrepsisse recte iudicavit.

Togae nomen) Cives Romanos togam in provinciis gestare leges iubebant: qui non gestabant, civitatis ius imminuebant, ut ex Orat. pro Posthumo intelligitur. Hot.

In Sicilia) Hic quoque malim *in ea*, quod iam Ernestio in mentem venit.

Nam quid ego de P. Gavio) Gavii suppliciorum narratio. Locus centies legendus, in quo totas suas eloquentiae vires explicat. Orditur Orator pathetica dubitatione, qua mire praeparantur animi iudicum ad criminis atrocitatem. Porro, *nam*, hoc loco est interrogativum, et iungitur pronomini sequenti per anastrophen, pro *quidnam!* ut in illo Virgilii Georg.

lentinorum, hominum honestissimorum, omniumque Rheginorum, multorumque equitum romanorum, qui casu tum Messanae fuerunt, testimoniis, dedi tantum priore actione testium, res ut nemini dubia esse posset. Quid nunc agam? Quum iam tot horas de uno genere, ac de istius nefaria crudelitate dicam; quum prope omnem vim verborum eiusmodi, quae scelere istius digna sint, aliis in rebus consumpserim, neque hoc providerim, ut varietate criminum vos attentos tenerem: quemadmodum de tanta re dicam? Opinor, unus modus atque una ratio est. Rem in medio ponam: quae tantum habet ipsa gravitatis, ut neque mea, quae nulla est, neque cuiusquam, ad inflammandos vestros animos eloquentia requiratur.

LXII. Gavius hic, quem dico, cosanus, quum illo in numero ab isto in vincula coniectus esset, et nescio qua ratione clam e lautumiis profugisset, Messanamque venisset, qui prope iam Italiam et moenia Rheginorum videret, et ex illo metu mortis ac tenebris, quasi luce libertatis, et odore aliquo legum recreatus, revixisset: loqui Messanae coepit, et queri, se civem romanum in vincula esse coniectum; sibi recta iter esse Romam; Verri se praesto advenienti futurum. Non intelligebat miser, nihil interesse, utrum haec Messanae, an apud ipsum in praetorio loqueretur. Nam, ut ante vos docui, hanc sibi iste urbem delegerat, quam haberet adiutricem scelerum, furtorum receptricem, flagitiorum omnium sociam.

IV, 445: *Nam quis te etc.* pro quisnam te etc. HORT.

Hominum honestissimorum) Hic in edd. antiquioribus addebatur *testimoniis*, quod inde a Lambino transpositum est post *Messanae fuerunt*.

Digna sint) Sic Ern. e cod. Guelf. Vulgo *sunt*.

Verri se praesto) Ad eum accusandum maiestatis, propter ius violatum civitatis, et ad ulciscendum iniurias suas apud iudices ope et auxilio legum. HORT.

Receptricem) Memmius coniecit

Itaque ad magistratum Mamertinum statim deducitur Gavius; eoque ipso die casu Messanam venit Verres. Res ad eum defertur; esse civem romanum, qui se Syracusis in lautumiis fuisse quereretur. Quem, iam ingredientem navem, et Verri nimis atrociter minitantem, a se retractum esse, et asservatum, ut ipse in eum statueret, quod videretur. Agit hominibus gratias, et eorum erga se benivolentiam diligentiamque collaudat. Ipse inflammatus scelere et furore in forum venit. Ardebant oculi; toto ex ore crudelitas emicabat. Exspectabant omnes, quo tandem progressurus, aut quidnam acturus esset; quum repente hominem proripi, atque in foro medio nudari ac deligari, et virgas expediri iubet. Clamabat ille miser, se civem esse romanum, municipem cosanum; meruisse se cum L. Pretio, splendidissimo equite romano, qui Panormi negotiaretur, ex quo haec Verres scire posset. Tum iste se comperisse ait, eum speculandi causa in Siciliam ab ducibus fugitivorum esse missum; cuius rei neque index, neque vestigium aliquod, neque suspicio cuiquam esset ulla. Deinde iubet undique hominem vehementissime verberari. Caedebatur virgis in medio foro Messanae civis romanus, iudices; quum interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri inter dolorem crepitumque plagarum audiebatur, nisi haec, CIVIS ROMANVS SVM. Hac se commemoratione

legendum esse *receptatricem*; idque affertur e cod. Huyd.

Toto ex ore crudelitas emicabat) Sic legitur ap. Quintil. IX, 2, 40, idque aptius est antecedenti *ardebant oculi*, quam vulgatum *eminebant*, quod tamen etiam in aliquot codd. MSS. Quintiliani legitur. Apud Gellium Noct. Att. X, 3, ubi hic locus laudatur in codd. nonnullis est *emanabat*, male.

Hominem vehementissime verberari) Olim edebatur *hominem proripi vehementissimeque verberari*. Correxit e cod. Reg. Graevius, quicum consentit Guelf.

Alia illius) Sic est ap. Gell. l. l. ubi tamen omissum *alia*. Vulg. *istius*.

civitatis omnia verbera depulsurum, cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur. Is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, quum imploraret saepius, usurparetque nomen civitatis, crux, crux inquam, infelici et aerumnoso, qui nunquam istam potestatem viderat, comparabatur.

LXIII. O nomen dulce libertatis! o ius eximium nostrae civitatis! o lex Porcia, legesque Semproniae! o graviter desiderata, et aliquando reddita plebi romanae tribunicia potestas! Huccine tandem haec omnia reciderunt, ut civis romanus in provincia populi romani, in oppido foederatorum, ab eo, qui beneficio populi romani fasces et secures haberet, deligatus in foro virgis caederetur? Quid, quum ignes ardentesque laminae, ceterique cruciatus admovebantur? Si te acerba illius imploratio et vox miserabilis non inhibebat, ne civium quidem romanorum, qui tum aderant, fletu et gemitu maximo commovebare? In crucem tu agere ausus es quemquam, qui se civem

Istam potestatem) Vt cives Rom. praesertim indemnati, ad solum praetoris nutum atque arbitrium securi ferirentur. Hot.

Lex Porcia) Tulit, non M. Porcius Cato, sed Porcius Laeca, tribunus plebis, anno 454: Ne quis magistratus civem Romanum virgis caederet, necaretve; sed damnato exsilium permitteret. Nulla lex etenim damnatis civibus exsilium diserte irrogavit. Interdicebatur iis tecto, aqua, et igni; quam interdictionem necessario sequebatur exsilium, sive ex Vrbe discessio, quum in ea rebus iis, quae maxime sunt ad vitam, privarentur. Ante legem Porciam nudorum cervix inserebatur furcae, corpus vero virgis ad necem caedebatur. Hoc erat, uti postea dicetur, puniri *more maiorum*. Hort.

Semproniae) Plures leges C. Sempronius Gracchus pro libertate civium Romanorum tulit in tribunatu, anno 630. Sed ea hic intelligenda est praecipue, qua cavebatur ne de capite civis Romani iniussu populi iudicaretur: et, ut qui indicta causa in civem Romanum animadvertisset, de eo populi quaestio constitueretur. Id.

Haec omnia) Pronomen *haec* e Gellio h. l. supplevi, vulgo omissum.

Acerba illius imploratio) Ita legitur ap. Gellium h. l. Vulgo *illius acerba imploratio.*

Non inhibebat) Lambin. e Gellio h. l. reposuit *non leniebat.*

Inhibebat) Metaphora est a re nau-

romanum esse diceret? Nolui tam vehementer agere hoc prima actione, iudices; nolui. Vidistis enim, ut animi multitudinis in istum dolore et odio et communis periculi metu concitarentur. Statui egomet mihi tum modum orationi meae, et C. Numitorio, equiti romano, primario homini, testi meo: et Glabrionem, id quod sapientissime fecit, facere laetatus sum, ut repente, consilio in medio, testem dimitteret. Etenim verebatur, ne populus romanus ab isto eas poenas vi repetisse videretur, quas veritus esset, ne iste legibus et vestro iudicio non esset persoluturus. Nunc, quoniam iam exploratum est omnibus, quo loco causa tua sit, et quid de te futurum sit, sic tecum agam. Gavium istum, quem repentinum speculatorem fuisse dicis, ostendam in lautumias Syracusis a te esse coniectum; neque id solum ex literis ostendam Syracusanorum, ne possis dicere, me, quia sit aliquis in literis Gavius, hoc fingere et eligere nomen, ut hunc illum esse possim dicere, sed secundum arbitrium tuum testes dabo, qui istum ipsum Syracusis abs te in lautumias coniectum esse dicant. Producam etiam Cosanos, municipes illius ac necessarios, qui te nunc sero doceant, iudices non sero, illum P. Gavium, quem tu in crucem egisti, civem romanum, et municipem cosanum, non speculatorem fugitivorum fuisse.

tica. Remos inhibent quum inflectunt, ut aliter navigent. GAVT.

Consilio in (medio) Quum staret Numitorius medio iudicum in coetu, et iam testimonium diceret, repente praetor, pro suo iure eum dimisit. Etenim veritus est, ne populus tot Verris sceleribus incitatus, suis eum manibus statim discerperet, quod imperiti statim ita interpretati essent, quasi populus metuisset, ne pro tot scelerum atrocitate, non satis severe iudicaretis. Itaque hanc suspicionem a se, et a vobis, iudices, amovendam existimavit, testemque dimisit; et reum a multitudinis iracundia vindicatum, legibus et iudicio reservavit. Vide quot modis iudices Orator ad severitatem acuat, nunc prece,

LXIV. Quum haec omnia, quae polliceor, cumulate tuis proximis plana fecero, tum istuc ipsum tenebo, quod abs te mihi datur. Eo contentum me esse dicam. Quid enim nuper tu ipse, quum populi romani clamore atque impetu perturbatus exsiluisti, quid, inquam, loquutus es? Illum, quod moram supplicio quaereret, ideo clamitasse, se esse civem romanum; sed speculatorem fuisse. Iam mei testes veri sunt. Quid enim dicit aliud C. Numitorius? quid M. et P. Cottii, nobilissimi homines, ex agro taurominitano? quid Q. Lucceius, qui argentariam Rhegii maximam fecit? quid ceteri? Adhuc enim testes ex eo genere a me sunt dati, non qui novisse Gavium, sed qui se vidisse dicerent, quum is, qui se civem romanum esse clamaret, in crucem ageretur. Hoc tu, Verres, idem dicis; hoc tu confiteris illum clamitasse, se civem esse romanum; apud te nomen civitatis ne tantum quidem valuisse, ut dubitationem aliquam, ut crudelissimi teterrimique supplicii aliquam parvam moram saltem posset afferre. Hoc teneo, hic haereo, iudices, hoc sum contentus uno; omitto ac negligo cetera; sua confessione induatur ac iuguletur necesse est. Qui esset, ignorabas? speculatorem esse suspicabare? non quaero, qua suspicione: tua te accuso oratione. Civem se romanum esse dicebat. Si tu apud Persas aut in extrema India deprehensus, Verres, ad supplicium ducerere, quid aliud clamitares, nisi te

nunc minis; hic vero, quod iam saepe, existimationis suae gratia. Hort.

Tuis proximis) Frustra hic Lambinus haeret; frustra Lipsius (Var. lect. II, 19) corrigit *diebus proximis plana fecero.* Nam *proximi* sunt advocati et studiosi Verris, qui in iudicio aderant, qui in rei subselliis, ut recte cepit Hotomanus. Gron. Obss. I, 24.

Dubitationem aliquam) Id est, ut tibi adferret dubitationem, an crucis illum supplicio statim afficere velles. Alii legunt, *dilationem aliquam crucis.* Facc.

civem esse romanum? Et, si tibi ignoto apud ignotos, apud barbaros, apud homines in extremis atque ultimis gentibus positos, nobile et illustre apud omnes nomen tuae civitatis profuisset: ille, quisquis erat, quem tu in crucem rapiebas, qui tibi esset ignotus, quum civem se romanum esse diceret, apud te praetorem, si non effugium, ne moram quidem mortis, mentione atque usurpatione civitatis, assequi potuit?

LXV. Homines tenues, obscuro loco nati, navigant; adeunt ad ea loca, quae nunquam antea viderunt; ubi neque noti esse iis, quo venerunt, neque semper cum cognitoribus esse possunt. Hac una tamen fiducia civitatis non modo apud nostros magistratus, qui et legum et existimationis periculo continentur; neque apud cives solum romanos, qui et sermonis et iuris et multarum rerum societate iuncti sunt, fore se tutos arbitrantur: sed, quocumque venerint, hanc sibi rem praesidio sperant futurum. Tolle hanc spem, tolle hoc praesidium civibus romanis: constitue nihil esse opis in hac voce, CIVIS ROMANVS SVM: posse impune praetorem, aut alium quemlibet, supplicium, quod velit, in eum constituere, qui se civem romanum esse dicat, quod quis ignoret: iam omnes provincias, iam omnia regna, iam omnes liberas civitates, iam omnem orbem terrarum, qui semper nostris hominibus maxime patuit, civibus romanis ista defensione praecluseris. Quid, si L. Pretium, equitem

Adeunt) Lambin. e Gell. N. A. I, 7, edidit *adeuntque*. Melius tamen abest copula, quae in Gellii quoque codd. optimis omittitur.

Futurum) Hanc lectionem pro vulg. *futuram* defendit Gellius, eamque restituerunt Lamb. Graev. Beck.

Futurum) De hac locutione, *hanc rem praesidio futurum*, vide Gellium lib. VII, Vossium de Analogia III, 16, Sanctii Minervam lib. IV, et quae ibi notavit vir politissimus et mei amantissimus Iacobus Perizonius. GRAEV.

Quod quis ignoret) Scilicet, an verum sit, necne. GRVT.

romanum, qui tum in Sicilia negotiabatur, nominabat? Etiamne id magnum fuit, Panormum literas mittere? asservasse hominem? custodiis Mamertinorum tuorum vinctum, clausum habuisse, dum Panormo Pretius veniret? Si cognosceret hominem, aliquid de summo supplicio remitteres; si ignoraret, tum, si ita tibi videretur, hoc iuris in omnes constitueres, ut, qui neque tibi notus esset, neque cognitorem locupletem daret, quamvis civis romanus esset, in crucem tolleretur.

LXVI. Sed quid ego plura de Gavio? quasi tu Gavio tum fueris infestus, ac non nomini, generi, iuri civium hostis. Non illi, inquam, homini, sed causae communi libertatis inimicus fuisti. Quid enim attinuit, quum Mamertini, more atque instituto suo, crucem fixissent post urbem, in via Pompeia, te iubere in ea parte figere, quae ad fretum spectaret, et hoc addere, quod negare nullo modo potes, quod omnibus audientibus dixisti palam, te idcirco illum locum deligere, ut ille, qui se civem romanum esse diceret, ex cruce Italiam cernere, ac domum suam prospicere posset? Itaque illa crux sola, iudices, post conditam Messanam illo loco fixa est. Italiae conspectus ad eam rem ab isto delectus est, ut ille in dolore cruciatuque moriens, perangusto fretu divisa servitutis ac libertatis iura cognosceret; Italia autem alumnum suum, servitutis extremo summoque supplicio affixum vide-

Si cognosceret) Vulgo abest particula *si*, quam Lambino auctore inserui, quia paulo post sequitur *si ignoraret*. Certe aut utroque loco ponenda erat haec particula, aut utroque loco, quod placebat Manutio, omittenda.

Perangusto fretu) *Fretu* dedit Lambinus auctoritate Gellii N. A. XIII, 19, et Prisciani. Affert etiam Lucret. I. Antea edebatur *freto*.

Supplicio affixum) Sic edd. vett. Victor. et habet Nonius Marcellus v. *alumnus*. Recentiores quaedam, *affectum*.

ret. Facinus est, vinciri civem romanum; scelus, verberari; prope parricidium, necari; quid dicam in crucem tolli? Verbo satis digno tam nefaria res appellari nullo modo potest. Non fuit his omnibus iste contentus. Spectet, inquit, patriam; in conspectu legum libertatisque moriatur. Non tu hoc loco Gavium, non unum hominem, nescio quem, civem romanum, sed communem libertatis et civitatis causam in illum cruciatum et crucem egisti. Iam vero videte hominis audaciam! Nonne eum graviter tulisse arbitramini, quod illam civibus romanis crucem non posset in foro, non in comitio, non in rostris defigere? Quod enim his locis in provincia sua, celebritate simillimum, regione proximum potuit, elegit. Monumentum sceleris audaciaeque suae voluit esse in conspectu Italiae, vestibulo Siciliae, praetervectione omnium, qui ultro citroque navigarent.

LXVII. Si haec non ad cives romanos, non ad aliquos amicos nostrae civitatis, non ad eos, qui populi romani nomen audissent, denique, si non ad homines, verum ad bestias, aut etiam, ut longius progrediar, si in aliqua desertissima solitudine, ad saxa et ad scopulos haec conqueri et deplorare vellem: tamen omnia muta atque inanima, tanta et tam indigna rerum atrocitate commoverentur. Nunc vero quum loquar apud senatores populi romani, legum, iudiciorumque, et iuris auctores, timere non debeo, ne non unus iste civis romanus illa cruce dignus, ceteri omnes simili periculo indignissimi iudicentur. Paulo ante, iudices, lacrymas in morte misera atque indignissima navarchorum non tenebamus; et recte ac merito sociorum innocentium miseria commovebamur; quid nunc in nostro sanguine tandem facere debemus?

Nam civium romanorum sanguis coniunctus existimandus est; quoniam id et salutis omnium ratio, et veritas postulat. Omnes hoc loco cives romani, et qui adsunt, et qui ubicumque sunt, vestram severitatem desiderant, vestram fidem implorant, vestrum auxilium requirunt; omnia sua iura, commoda, totam denique libertatem in vestris sententiis versari arbitrantur. A me, tametsi satis habent, tamen, si res aliter acciderit, plus habebunt fortasse, quam postulant. Nam etsi qua vis istum de vestra severitate eripuerit, id quod neque metuo, iudices, neque ullo modo fieri posse video: sed si in hoc me ratio fefellerit, Siculi causam suam perisse querentur, et mecum pariter moleste ferent; populus quidem romanus brevi, quoniam mihi potestatem apud se agendi dedit, ius suum, me agente, suis suffragiis ante Kal. Februarias recuperabit. Ac, si de mea gloria et amplitudine quaeritis, iudices, non est alienum meis rationibus, istum, mihi ex hoc iudicio ereptum, ad illud populi romani iudicium reservari. Splendida est illa causa; probabilis mihi et facilis; populo grata atque iucunda. Denique, si videor hic, id quod ego non quaesivi, de uno isto voluisse crescere: isto absoluto, quod

Civium Romanorum) Cod. Reg. addit *omnium*, probante Graevio.

Et veritas) Lamb. sine libris edidit *et securitas*. Clericus quoque art. crit. P. III, p. 249 legendum putabat *securitas omnium*. At *veritas* h. l. significat id quod iustum et aequum est.

Omnia sua iura, commoda) Vulgo *auxilia* additur. Id auctore Beckio delevi. Herelius pro eo *praesidia* vel simile aliquod substituendum censebat.

Quoniam mihi potestatem apud se agendi dedit) Nemini enim, nisi qui magistratum gereret, concionem advocandi, et cum populo agendi potestas erat. Aedilis autem Cicero proximis comitiis aedilitiis designatus erat, ut iam saepe diximus. Significat igitur (id quod saepe iam ante dixit) Verrem a se perduellionis arcessitum iri: quod iudicium centuriatis comitiis apud populum universum exercebatur. Perduellionis autem, propter ius civitatis violatum. Hot.

Crescere) absolute, eleganter; di-

sine multorum scelere fieri non potest, de multis mihi crescere licebit.

LXVIII. Sed mehercules, vestra reique publicae causa, iudices, nolo in hoc delecto consilio tantum flagitium esse commissum; nolo eos iudices, quos ego probarim atque delegerim, sic in hac urbe notatos, isto absoluto, ambulare, ut non cera, sed coeno obliti esse videantur. Quamobrem te quoque, Hortensi, si qui monendi locus est, ex hoc loco moneo: videas etiam atque etiam, et consideres, quid agas, quo progrediare; quem hominem et qua ratione defendas. Neque de illo quidquam tibi praefinio, quo minus ingenio mecum, atque omni dicendi facultate contendas. Cetera, si qua putas te occultius extra iudicium, quae ad iudicium pertineant, facere posse; si quid artificio, consilio, potentia, gratia, copiis istius moliri cogitas, magnopere censeo desistas; et illa, quae tentata iam et coepta ab isto sunt, a me autem pervestigata et cognita, moneo ut exstinguas, et longius progredi ne sinas. Magno tuo periculo peccabitur in hoc iudicio; maiore, quam putas. Quod enim te liberatum iam existimationis metu, defunctum honoribus, designatum consulem cogites, mihi crede, ornamenta ista et beneficia populi romani non minore negotio retinentur, quam comparantur. Tulit haec civitas, quoad

gnitate, auctoritate, vel opibus ad ampliorem statum ascendere.

De multis mihi crescere licebit) Amare, nec tamen obscure, iudicibus qui se Verris largitione corrumpi sinent, minitatur. Hot.

Vt non cera) Iudices corrupti pecunia ut reum absolverent utebantur tabellis ceratis, in quibus cera certis coloribus notata erat, quam ceram Div. in Caecil. c. 7, infamem ac nefariam dicit. Itaque istos iudices, qui ausuri essent turpissimum hunc reum absolvere, non ista tantum *cera* notatum iri ait, sed tam insigni infamia laboraturos, ut quasi coeno obliti esse videantur.

Extinguas) Lambin. coni. *restinguas*.

potuit, quoad necesse fuit, regiam istam vestram dominationem in iudiciis et in omni republica tulit. Sed quo die populo romano tribuni plebis restituti sunt, omnia ista vobis (si forte nondum intelligitis) adempta atque erepta sunt. Omnium nunc oculi coniecti sunt hoc ipso tempore in unumquemque nostrum, qua fide ego accusem, qua religione hi iudicent, qua tu ratione defendas. De omnibus nobis, si quis tantulum de recta regione deflexerit, non illa tacita existimatio, quam antea contemnere solebatis, sed vehemens ac liberum populi romani iudicium consequetur. Nulla tibi, Quinte, cum isto cognatio est, nulla necessitudo: quibus excusationibus antea nimium in aliquo iudicio studium tuum defendere solebas, earum habere in hoc homine nullam potes. Quae iste in provincia palam dictitabat, quum ea, quae faciebat, tua se fiducia facere dicebat, ea ne vera putentur, tibi maxime est providendum.

LXIX. Ego mei iam rationem officii confido esse omnibus iniquissimis meis persolutam. Nam istum, paucis horis primae actionis, omnium mortalium sententiis, condemnavi. Reliquum iudicium non iam de mea fide, quae perspecta est, neque de istius vita, quae damnata est, sed de iudicibus, et, vere ut dicam, de te futurum est. At quo tempore futurum est? (nam id maxime providendum est: etenim quum omnibus in rebus, tum in republica permagni momenti est ratio atque inclinatio temporum) nempe eo, quum populus romanus aliud genus hominum, atque alium ordinem ad res iudicandas requiret;

In aliquo iudicio) In defensione Varronis qui erat Hortensii consobrinus.

Omnibus iniquissimis meis) Significat se vel iniquissimis arbitris satisfactum esse putare. Ergo nihil opus est *inimicissimis* ex coniectura Lambini reponere.

nempe ea lege de iudiciis iudicibusque novis promulgata, quam non is promulgavit, cuius nomine proscriptam videtis, sed hic reus; hic, inquam, sua spe atque opinione, quam de vobis habet, legem illam scribendam promulgandamque curavit. Itaque quum primo agere coepimus, lex non erat promulgata: quum iste, vestra severitate permotus, multa signa dederat, quamobrem responsurus non videretur, mentio de lege nulla fiebat. Posteaquam iste recreari et confirmari visus est, lex statim promulgata est. Cui legi quum vestra dignitas vehementer adversetur, istius spes falsa et insignis impudentia maxime suffragatur. Hic si quid erit commissum a quoquam vestrum quod reprehendatur, aut populus romanus iudicabit

Ea lege) Id est, eo temporis articulo, quo suam legem promulgavit Cotta, de iudiciis cum equestri ordine, et tribunis aerariis communicandis. De ea re vide Divin. cap. 3. Facc.

Cuius nomine proscriptam videtis) Scil. *L. Aurelius Cotta*, qui legem novam iudiciariam tulit hoc ipsò anno V. C. 683. — *Proscriptae* autem *leges* dicuntur, dum in foro spectandae ac legendae proponuntur. Hot.

Quum iste) Scil. Verres.

Suffragatur) Legem Aureliam, qua senatus dignitas infringebatur, quia indicia, quae nunc lege Cornelia penes ordinem senatorium erant, cum aliis ordinibus communicari iubebat, eam spes Verris, qua sibi persuaserat iudices corrumpi posse ut ipsum absolverent, maxime adiuvabat. Ita Act. I in Verr. c. 8 narrat Cicero, quum Verres ex eo, quod Hortensius consul esset designatus, maximam salutis suae spem concepisset, optimum quemque sic loquutum esse: *iste quidem tibi eripietur, sed nos non tenebimus iudicia diutius. Etenim quis poterit Verre absoluto de iudiciis transferendis recusare?*

Iudicabit de eo homine) Sensus est: *Si quisquam vestrum* hoc in se admiserit, ut vel se corrumpi pateretur, vel alios corrumperet, *aut populus Romanus*, quicum ipse anno proximo de loco superiore, h. e. pro Rostris agam, (Verr. Act. I, c. 12) *de eo homine iudicabit*, cui disceptante populo Romano mecum rem futuram denuntio (*huius Orat. c.* 71) *quem iam antea* (tacita existimatione c. 68) *indignum iudicavit*, qui in *iudiciis* assideret, praesertim quum de toto ordine senatorio propter iudicia male existimet: *aut* si minus universus *populus* iudicare noluerit, certe, populi nomine, *ii de isto iudicabunt*, *qui* lege Aurelia perlata *propter offensionem iudiciorum* et infamiam *novi iudices erunt constituti*, qui *de ipsis illis veteribus iudicibus* ex ordine senatorio iudicent. Iusto calidius igitur

de eo homine, quem iam antea iudiciis indignum putavit; aut ii, qui, propter offensionem iudiciorum, de veteribus iudicibus lege nova novi iudices erunt constituti.

LXX. Mihi porro, ut ego non dicam, quis omnium mortalium non intelligit, quam longe progredi sit necesse? Potero silere, Hortensi? potero dissimulare, quum tantum respublica vulnus acceperit, ut expilatae provinciae, vexati socii, dii immortales

Ernestius pro *eo homine*, qua in lectione omnes MSS. consentiunt, Manutii coniecturae obsequutus reposuit *eo ordine*. Nam si tantum aliquot iudices in hoc Verris iudicio aliquid commisissent, quod iure reprehenderetur, non propterea de toto ordine iudicasset populus; tum enim, Verre, etsi non omnibus, plurimis tamen sententiis condemnato, factum potius esset, ut invidia ordinis senatorii et infamia iudiciorum sedaretur. Aliud esset si Cicero scripsisset: *Hic si a vobis iudices, Verres absolutus fuerit, populus Romanus iudicabit de eo ordine etc.* Deinde hoc quoque repugnat huic lectioni, quod intelligi nequit, cur ista duo membra *aut populus Romanus, aut ii qui — iudices erunt constituti* sibi opponantur, quae potius coniungenda erant, si de toto ordine senatorio ageretur. Optimo igitur iure Beckius lectionem *eo homine* adversus Ernestium defendit; cui tamen haud assentior, quod verba *de eo homine* ad *Verrem* pertinere censuit. Quum enim non de omnibus, aut plurimis Cicero loquatur, qui de Verre iudicaturi erant, sed tantum dicat *si quid erit commissum a quoquam vestrum, h. e. ab uno vel altero*, ideoque hoc non necessario absolutionem Verris involvat, qui condemnari poterat etiamsi vel decem iudices pecunia corrupti eum absolvissent, non poterat dici, Verrem vel a populo, vel a novis iudicibus iudicatum iri. Denique totus contextus docet hic non quaeri quid de Verre, sed quid de iudicibus futurum esset, qui forte pecunia corrupti Verrem absolvere voluissent.

Indignum putavit) Priore actione, quum tam apertus perduellio ei visus est, ut in praesentia mactandum existimaret. Hot.

Aut) Hic non est disiunctivum, uti nec membro superiore, sed vim habet coniunctionis etc. *Ii*, subaud. iudicia exercebunt, qui, quia iudicia turpiter a senatoribus administrata fuerunt, de equitibus, qui olim, hoc est ante hosce annos decem, iudicabant, nova Cottae lege novi iudices erunt constituti. Ergo duplici terrore iudices Orator ad severitatem excitat. Alterum Verri iudicium minatur, si eum absolvant; illis metum legis Aureliae, quod iam saepe iniicit. Hotr.

De veteribus iudicibus) Hoc non est *e numero veterum iudicum*, sed potius est i. q. in *veteres iudices*.

Expilatae provinciae) Cod. Lamb. *expilata provincia*.

spoliati, cives romani cruciati et necati impune, me actore, esse videantur? Potero hoc ego onus tantum aut in hoc iudicio deponere, aut diutius tacitus sustinere? non agitanda res erit? non in medium proferenda? non populi romani fides imploranda? non omnes, qui tanto se scelere obstrinxerint, ut aut fidem suam corrumpi paterentur, aut iudicium corrumperent, in discrimen ac iudicium vocandi? Quaeret aliquis fortasse: tantumne igitur laborem, tantas inimicitias tot hominum suscepturus es? Non studio quidem hercule ullo, neque voluntate; sed non idem mihi licet, quod iis, qui nobili genere nati sunt, quibus omnia populi romani beneficia dormientibus deferuntur. Longe alia mihi lege in hac civitate et conditione vivendum est. Venit enim mihi in mentem M. Catonis, hominis sapientissimi et vigilantissimi; qui quum se virtute, non genere, populo romano commendari putaret, quum ipse sui generis initium ac nominis ab se gigni et propagari vellet, hominum potentissimorum suscepit inimicitias, et maximis in laboribus usque ad summam senectutem, summa cum gloria vixit. Postea Q. Pompeius, humili atque obscuro loco natus, nonne plurimis inimicitiis, maximisque suis periculis ac laboribus amplissimos honores est adeptus? Modo C. Fimbriam, C. Marium, C. Caelium vidimus, non mediocribus inimicitiis ac laboribus contendere, ut ad istos honores pervenirent, ad

M. Catonis) Maioris, seu Censorii. FACC.

Q. Pompeius) Est Q. Pompeius cos. *A. V. C.* 612 cum Cn. Servilio Caepione. Eum in orat. pro Murena c. 7, *hominem novum, sed fortissimum*, et in Bruto c. 25, *hominem per se cognitum, sine ulla commendatione maiorum summos honores adeptum* dicit.

C. Fimbriam) Sic recte Beckius correxit vulg. *L. Fimbriam*. Etiam Manutius monuerat in praenomine *L.* vitium esse. Agitur enim de C. Flavio Fimbria qui cos. fuit cum C. Mario A. V. C. 649.

quos vos per ludum et per negligentiam pervenistis. Haec eadem est nostrae rationis regio et via; horum nos hominum sectam atque instituta persequimur.

LXXI. Videmus, quanta sit in invidia, quantoque in odio apud quosdam homines nobiles novorum hominum virtus et industria; si tantulum oculos deiecerimus, praesto esse insidias; si ullum locum aperuerimus suspicioni aut crimini, accipiendum esse statim vulnus; esse nobis semper vigilandum, semper laborandum videmus. Inimicitiae sunt? subeantur. Labores? suscipiantur. Etenim tacitae magis et occultae inimicitiae timendae sunt, quam indictae et apertae. Hominum nobilium non fere quisquam nostrae industriae favet; nullis nostris officiis benivolentiam illorum allicere possumus; quasi natura et genere disiuncti sint, ita dissident a nobis animo ac voluntate. Quare quid habent eorum inimicitiae periculi, quorum animos iam ante habueris inimicos et invidos, quam ullas inimicitias susceperis? Quamobrem mihi, iudices, optatum illud est, in hoc reo finem accusandi facere, quum et populo romano satisfactum, et receptum officium Siculis, necessariis meis, erit persolutum. Deliberatum autem est, si res opinionem meam, quam de vobis habeo, fefellerit, non modo eos persequi, ad quos maxime culpa corrumpendi iudicii, sed etiam illos, ad quos conscientiae contagio pertinebit. Proinde si qui sunt, qui in hoc reo aut potentes, aut audaces, aut artifices ad corrumpendum iudicium velint esse, ita sint parati, ut, disceptante populo romano, mecum sibi rem

Optatum illud est) Sic Ern. e cod. Guelf. Vulgo *optandum illud est*.

Corrumpendi iudicii) Manut. Lamb. Graev. e MSS. *corrupti iudicii*. At *culpa corrumpendi iudicii* est i. q. culpa quae *iudicio corrumpendo* contrahitur.

videant futuram: et, si me in hoc reo, quem mihi inimicum Siculi dederunt, satis vehementem, satis perseverantem, satis vigilantem esse cognorunt, existiment, in his hominibus, quorum ego inimicitias, populi romani salutis causa, suscepero, multo graviorem atque acriorem futurum.

LXXII. Nunc te, Iupiter Optime Maxime, cuius iste donum regale, dignum tuo pulcherrimo templo, dignum Capitolio atque ista arce omnium nationum, dignum regio munere, tibi factum ab regibus, tibi dicatum atque promissum, per nefarium scelus de regiis manibus extorsit, cuiusque sanctissimum et pulcherrimum simulacrum Syracusis sustulit; teque, Iuno regina, cuius duo fana duabus in insulis posita sociorum, Melitae et Sami, sanctissima et antiquissima, simili scelere idem iste omnibus donis ornamentisque nudavit; teque, Minerva, quam item iste duobus in clarissimis et religiosissimis templis expilavit, Athenis, quum auri grande pondus, Syracusis, quum omnia, praeter tectum et parietes, abstulit; teque, Latona, et Apollo, et Diana, quorum iste Deli non fanum, sed ut hominum opinio et religio fert, sedem antiquam, divinumque domicilium nocturno latrocinio atque impetu compilavit; etiam te, Apollo, quem iste Chio sustulit; teque etiam atque etiam, Diana, quam Pergae spoliavit; cuius simulacrum sanctissimum Segestae, bis apud Segestanos consecratum, semel ipsorum religione, iterum P. Africani victoria, tollendum asportandumque curavit; teque, Mercuri, quem Verres in villa, et in privata aliqua palaestra posuit, P. Africanus in urbe sociorum, et in gymnasio Tyndaritanorum, iuventutis illorum custodem

De regiis manibus) Lamb. e MS. *de manibus regiis.*

ac praesidem voluit esse; teque, Hercules, quem iste Agrigenti, nocte intempesta, servorum instructa et comparata manu, convellere ex suis sedibus, atque auferre conatus est; teque, sanctissima mater Idaea, quam apud Enguinos, augustissimo et religiosissimo in templo, sic spoliatam reliquit, ut nunc nomen modo Africani, et vestigia violatae religionis maneant, monumenta victoriae, fanique ornamenta non exstent; vosque, omnium rerum forensium, consiliorum maximorum, legum, iudiciorumque arbitri et testes, celeberrimo in loco populi romani locati, Castor et Pollux, quorum e templo quaestum sibi iste et praedam maximam improbissime comparavit; omnesque dii, qui vehiculis thensarum solemnes coetus ludorum initis, quorum iter iste ad suum quaestum, non ad religionum dignitatem, faciendum exigendumque curavit; teque, Ceres, et Libera, quarum sacra, sicut opiniones hominum ac religiones ferunt, longe maximis atque occultissimis caerimoniis continentur, a quibus initia vitae atque victus, legum, morum, mansuetudinis, humanitatis exempla hominibus et civitatibus data ac dispertita esse dicuntur; quarum sacra populus romanus a Graecis ascita et accepta, tanta religione et publice et privatim tuetur, non ut ab aliis huc allata, sed ut ceteris hinc tradita esse videantur; quae ab isto uno sic polluta et violata sunt, ut simulacrum Cereris unum, quod a viro non modi tangi, sed ne adspici quidem fas fuit, e sacrario Catinae convellendum avertendumque curaverit, alterum autem Ennae ex sua sede ac domo sustulerit, quod erat tale, ut homines, quum viderent, aut

In loco populi Rom.) Sic Ern. e MS. Guelf. itemque habent cod. Leid. et duo codd. ap. Lallem. Vulgo *in loco praetorii locati.*

Avertendumque) Graev. e cod Reg. *conferendumque.*

ipsam videre se Cererem, aut effigiem Cereris, non humana manu factam, sed caelo delapsam arbitrarentur; vos etiam atque etiam imploro et appello, sanctissimae deae, quae illos Ennenses lacus lucosque colitis, cunctaeque Siciliae, quae mihi defendenda tradita est, praesidetis, a quibus, inventis frugibus, et in orbem terrarum distributis, omnes gentes ac nationes vestri religione numinis continentur; ceteros item deos, deasque omnes imploro atque obtestor, quorum templis et religionibus iste, nefario quodam furore et audacia instinctus, bellum sacrilegum semper impiumque habuit indictum: ut, si in hoc reo, atque in hac causa, omnia mea consilia ad salutem sociorum, dignitatem, populi romani, fidem meam spectaverunt; si nullam ad rem, nisi ad officium et veritatem omnes meae curae, vigiliae, cogitationesque elaborarunt: quae mea mens in suscipienda causa fuit, fides in agenda, eadem vestra, iudices, in iudicanda sit; denique uti C. Verrem, si eius omnia sunt inaudita et singularia facinora sceleris, audaciae, perfidiae, libidinis, avaritiae, crudelitatis, dignus exitus eiusmodi vita atque factis, vestro iudicio consequatur: utque respublica una hac accusatione mea contenta sit, mihique posthac bonos potius defendere liceat, quam improbos accusare necesse sit.

Colitis) Lamb. e MS. *incolitis.*

Si nullam) Grut. et Graev. male *si ullam.*

Eadem vestra) Notandum ἀνακόλουθον, seu inconsequens: sermonem ad iudices convertit, quamquam Deorum imploratione sententiam sit exorsus, his verbis; *Vos — imploro, et appello, sanctissimae Deae etc.* Hort.

Vtque respublica) Vulgo addebatur *meaque fides* quod recte iam Ern. uncis inclusit. Ceterum hic locus varie interpolatus est in codd. MSS. unde tamen nihil opus est assumere ad clausulam orationis augendam.

ORATIO

PRO

M' FONTEIO

ORATIO

PRO

M' FONTEIO

SVMMARIVM

M' Fonteius * C. F. M' N. Capito perfunctus quaestura (A. V. C. 664), aedilitate plebis (A. V. C. 671), legatione in Macedonia et Hispania (annis 673 sq.) ex praetura urbana quam A. V. 675 gessit, provinciam Galliam Narbonensem obtinuit, eamque per triennium (c. 10) A. V. 676-678 rexit, quo tempore Cn. Pompeius bellum hispaniense adversus Sertorium administravit. Romam reversus repetundarum reus factus est, postulantibus Gallis, in his Induciomaro Allobrogum duce, claro et nobili. Accusator fuit M. Plaetorius, subscriptor M. Fabius. Defendit Fonteium altera actione Cicero. Initium orationis periit. In iis, quae supersunt capitibus, tria crimina Cicero pertractat, unum de Gallia aere alieno oppressa, alterum de quaestu e viarum munitione, tertium de portorio vini.

De primo Cicero negat ullum esse vestigium, quod significet Fonteio pecuniam datam; Fonteium Gallis odio esse, quod alios bello subegerit, alios ex agris, quibus essent multati, decedere coëgerit, aliis stipendium, equitatus, frumentum imperaverit. A colonis romanis inprimis Narbonensibus et Massiliensibus, a negotiatoribus et sociis laudari Fonteium, ut optime de provincia, de imperio, de sociis, et civibus meritum. His accedere multorum equitum, tribunorum, legatorum qui in exercitu fuerint testimonia, c. 1-3.

* Vulgo scribitur *M. Fonteius*. At iam Vrsinus monuit Fonteios praenomine *M'* usos, h. e. *Manios* appellatos esse, non *Marcos*. Id confirmant numismata. Cf. Eckhel doctrina Num. Vet. *T. II. P. V. p.* 214. — Adversatur huic scripturae Palimps. codicis Vaticani, qui *M.* constanter exhibet. Vid. Fragmenta huius orationis a Niebuhrio V. Cl. edita, quae hanc ipsam orationem sequuntur. Typ.

De viarum munitione, quod erat alterum, Cicero ostendit eius rationem nihil ad M' Fonteium pertinere, sed ab eius legatis C. Annio et C. Fonteio tractatam esse, quos nemo possit reprehendere, c. 4.

Sequitur locus de portorio vini a Fonteio in Gallia instituto, cuius tamen maxima pars intercidit, c. 5.

In extrema parte orationis Cicero testimonia Gallorum infirmat, ita ut primum testibus iratis et cupidis temere credendum esse neget, atque fidei eiusmodi testibus in iudiciis non habitae exemplis confirmet, c. 6–8; praeterea Gallos, inprimis Induciomarum, homines esse, qui in testimoniis dicendis nec religione iurisiurandi nec metu deorum commoveantur, c. 9, 10. Praeterea periculosum esse, si Fonteius Gallorum libidini dedatur, quod videri possent iudices eorum minis potius quam testimoniis esse commoti, c. 11, 12.

Tum ostendit Fonteio nullum probrum, nullum facinus, nullam turpitudinem, quae a libidine, aut a petulantia, aut ab audacia nata esset, ab accusatoribus obiectam esse, c. 13: innocentem igitur Fonteium retinendum esse in republica, praesertim, quum multae res sint, quae iudicum animis pro eius salute supplicent; generis antiquitas, continuae praeturae, recens memoria parentis, ipse autem quum in omnibus vitae partibus honestus atque integer, tum in re militari, consilio, animo, usu, clarissimus, c. 14, 15. Denique contra impetus Gallorum multa praesidia esse Fonteio in laudibus ac testimoniis Macedoniae, ulterioris Hispaniae, civitatis Massiliensium, coloniae Narbonensis, omnium civium romanorum in Gallia viventium, publicanorum, agricolarum, pecuariorum, ceterorumque negotiatorum, c. 16. Quae quum ita sint, iudices etiam matris Fonteii, inprimis autem sororis, virginis Vestalis, lacrymis et precibus commoveri debere, c. 17.

Quo anno haec oratio habita sit, etsi ex ipsis eius reliquiis haud definiri potest, quippe quum nec quaesitor, nec consules nominentur, tamen e c. 12. intelligitur senatores una cum equitibus iudicasse; unde patet, eam post perlatam A. V. C. 683 legem iudiciariam Aurelii Cottae, qua iudicia cum senatoribus, equitibus et tribunis aerariis communicata sunt, habitam fuisse; ut nisi in ipsum annum 683 inciderit, tamen anno sequenti V. C. 684 assignanda esse videatur.

Ceterum in tribus aliorum scriptorum locis quaedam ex oratione pro Fonteio afferuntur, quae fuerunt in partibus hodie deperditis.

Ammianus Marcellinus, lib. 15, c. 29, *de Gallis agens*, vini, *inquit*, avidum genus, affectans ad vini similitudinem multiplices potus; et inter eos humiles quidam obtusis ebrietate continua sensibus, quam furoris voluntariam speciem esse catoniana sententia definivit, raptantur discursibus vagis; ut verum illud videatur, quod ait defendens Fonteium Tullius, *Gallos post haec dilutius esse poturos*, quod illi venenum esse arbitrabantur.

Aquila Romanus de figuris sententiarum et elocutionis, c. 35, *ex oratione pro Fonteio haec laudat*: « Frumenti maximus numerus e Gallia, peditatus amplissimae copiae e Gallia, equites numero plurimi e Gallia. »

Quintilian. Inst. Or. VI, 3, 51: « Pervenit res usque ad aenigma; quale est Ciceronis in Plaetorium Fonteii accusatorem, *cuius matrem*, dixit, *dum vixisset*, *ludum*, *postquam mortua esset*, *magistros habuisse*. Dicebantur autem, dum vixit, infames feminae ad eam convenire solitae, post mortem eius bona venibant.

(De levitate et negligentia Freinshemii in rebus ad M' Fonteium pertinentibus digerendis, vid. fragmenta a Cl. Niebuhrio Roma edita, 1820, pag. 45, ubi acriter Freinshemius carpitur. *Typ.*).

I.

Desunt permulta.

* * * hoc praetore oppressam esse aere alieno Galliam. A quibus versuras tantarum pecuniarum factas esse dicunt? A Gallis? nihil minus. A quibus igitur? a civibus romanis, qui negotiantur in Gallia. Cur eorum

Aere alieno) Cuius aeris alieni causam in Fonteii rapinas Galli conferebant: unde orta repetundarum accusatio. MAN.

Versuras) *Versuras facere*, est pecuniam sub usuris mutuam accipere: sive alteri des, sive impendas aliis usibus. Aliud est *versura solvere*, quod est, *versura facta solvere*, pecuniam ab aliis mutuari ad debitum expungendum, sive quam alteri debitori des. Haec duo a doctissimis quoque confunduntur. GRAEV.

Nihil minus) Quare? quia scilicet *nemo Gallorum sine cive Romano quidquam negotii gerit.* Infra. FERR.

Qui negotiantur in Gallia) Non a mercatoribus. Aliud est enim *mercatorem* esse, aliud *negotiatorem*: quod tamen hodie vulgo ignoratur. *A negotiatoribus* ergo, id est, a publicanis aratoribus, pecuariis, ut infra: *Omnes illius provinciae publicani, agricolae, pecuarii, ceteri negotiatores etc.* HOTOM.

verba non audimus? cur eorum tabulae nullae proferuntur? Insector ultro, atque insto accusatori, iudices; insector, inquam, et flagito testes. Plus ego in hac causa laboris et operae consumo in poscendis testibus, quam ceteri defensores in refutandis. Audacter hoc dico, iudices; non temere confirmo. Referta Gallia negotiatorum est, plena civium romanorum. Nemo Gallorum sine cive romano quidquam negotii gerit: nummus in Gallia nullus sine civium romanorum tabulis commovetur. Videte, quo descendam, iudices, quam longe videar ab consuetudine mea et cautione ac diligentia discedere. Vnae tabulae proferantur, in quibus vestigium sit aliquod, quod significet, pecuniam Fonteio datam; unum ex toto negotiatorum, colonorum, publicanorum, aratorum, pecuariorum numero testem producant; vere accusatum esse concedam.

II. Pro dii immortales! quae est haec causa? quae defensio? Provinciae Galliae M' Fonteius praefuit, quae constat ex iis generibus hominum et civitatum, qui (ut vetera mittam) partim nostra memoria bella cum populo romano acerba ac diuturna gesserunt; partim modo ab nostris imperatoribus subacti, modo bello domiti, modo triumphis ac monumentis notati,

Audacter) Sic Grut. e MS. Faërni et Pal. Et sequutus est Ern.; alii *audaciter*, quod Quintilianus Inst. Or. I, 6, 17 negat ab ullo oratore usurpatum esse.

Ex toto) *Ex tot* coni. Gulielm.

Nostra memoria) Eorum memoria, qui tum senes vivebant, de Gallis triumphaverat M. Fulvius Flaccus, anno Vrbis 630, C. Sextius Calvinus, et Cn. Domitius Ahenobarbus 631, Q. Fabius Max. 632, C. Marius, Q. Catulus 652. Max.

Monumentis notati) Intelligitur fornix Fabianus, a Q. Fabio Maximo allobrogico e manubiis Allobrogum quos viceret exstructus, itemque turres Saxeae ab illo et Cn. Domitio Cn. F. Aënobarbo, quum Arvernos et Allobroges vicissent, ipsis locis, quibus dimicaverant, exstructae. Flor. III, 2.

modo ab senatu agris urbibusque multati sunt; partim, qui cum ipso M' Fonteio ferrum ac manus contulerunt, multoque eius sudore ac labore sub populi romani imperium ditionemque ceciderunt. Est in eadem provincia Narbo Marcius, colonia nostrorum civium, specula populi romani ac propugnaculum, istis ipsis nationibus oppositum et obiectum: est item urbs Massilia, de qua ante dixi, fortissimorum fidelissimorumque sociorum, qui gallicorum bellorum pericula, populo romano copiis armisque compensarunt; est praeterea numerus civium romanorum atque hominum honestissimorum. Huic provinciae, quae ex

Agris, urbibusque multati) Colonis in Galliam deductis. MAN.

Ceciderunt) Cod. Pal. *reciderunt*.

Copiis armisque compensarunt) Sic cod. Faërn. unus Paris. Receperunt Graev. Oliv. Lall. Oxx. *p. R. copiis armisque propulsarunt* Iunt. Victor. Rob. Steph. *a populo Romano copiis armisque propulsarunt* P. Manut. Camerar. In edd. vett. *copiis remisque*. Gruterus *coriis* e MS. Pal. assumpsit. Ei vehementer obloquutus est Graevius. Iam etsi *coriis remisque* hactenus commode explicari potest, quod *coria* ad usum scutorum, et clypeorum, *remi* ad navigationis usum a Massiliensibus praeberi poterant, tamen quia *pericula bellorum* his rebus *compensata* fuisse dicuntur, aptius est *copiis armisque*: praesertim quum *arma* omnis generis armamenta significare possint, ut in his etiam *coria remique* comprehendantur. Appositus est locus Strabonis Geogr. IV, 1, 5 de Massiliensibus: *Εἰσὶ δὲ καὶ νεωςοίκοι παρ' αὐτοῖς καὶ ὁπλοθήκη. πρότερον δὲ καὶ πλοίων εὐπορία καὶ ὅπλων, καὶ ὀργάνων, τῶν τε πρὸς τὰς ναυτιλίας χρησίμων, καὶ τῶν πρὸς πολιορκίας, ἀφ' ὧν τε τοὺς βαρβάρους ἀντέσχον καὶ Ῥωμαίους ἐκτήσαντο φίλους, καὶ πολλὰ καὶ αὐτοὶ χρήσιμοι κατέστησαν ἐκείνοις, κἀκεῖνοι προςέλαβον τὸ τῆς αὐξήσεως αὐτῶν.* Itaque quamquam Ern. et Beckius lectionem Gruterianam *coriis remisque* tenuerunt; mihi tamen antiquior illa *copiis armisque* et auctoritatibus codicum et ipso sensu probabilior est visa. Significatur enim, ut Lambinus ait, Massilienses suis armis et copiis ita populo Romano profuisse, ut cum Gallis a populo Romano alienis comparati et quadam quasi bilance ponderati tanti ponderis ac momenti essent populo Romano ad eum tuendum, quanti hostes ad oppugnandum.

Civium — honestissimorum) Hotomannus corrigebat *civium Romanorum maximus, hominum honestissimorum*.

Atque) Non abundat haec copula, sed civibus Romanis honestatem ad-

hac gentium varietate constaret, M' Fonteius (ut dixi) praefuit: qui erant hostes, subegit: qui proxime fuerant, eos ex iis agris, quibus erant multati, decedere coëgit; ceteris, qui idcirco magnis saepe erant bellis superati, ut semper populo romano parerent, magnos equitatus ad ea bella, quae tum in toto orbe terrarum a populo romano gerebantur, magnas pecunias ad eorum stipendium, maximum frumenti numerum ad Hispaniense bellum tolerandum, imperavit. Is, haec qui gessit, in iudicium vocatur: vos, qui in re non interfuistis, causam una cum populo romano cognoscitis. Dicunt contra, quibus invitissimis imperatum est; dicunt, qui agris ex Cn. Pompeii decreto decedere sunt coacti; dicunt, qui ex bello, caede et fuga nunc primum audent contra M' Fonteium inermem consistere. Quid? coloni Narbonenses,

dit. Non enim sequitur, ut, quicumque sit civis Romanus, idem sit honestissimus. MANUT.

Qui proxime) Qui proxime domiti fuerant, et occasione belli agros rursus occupaverant, quibus multati fuerant a senatu, ex iis decedere coacti sunt ex M. Fonteii decreto. FERR.

In toto orbe terrarum) Bellum hoc tempore populus Romanus gerebat cum Sertorio in Hispania, duce Pompeio, cum Isauris et piratis in Cilicia, duce Servilio, cum Dardanis in Thracia, duce Curione, cum Mithridate in Asia, duce Lucullo, cum Spartaco in Italia, duce Vareno. HOT.

Is, haec qui gessit) *Is qui gessit* edd. pr. codd. Pall. Franc. *Haec qui gessit* Vict. Herv. P. Manut. *Is qui haec gessit* Iunt. quod Ern. et Beck. receperunt.

Cum populo Romano cognoscitis) Faërn. male *cum praetore cognoscitis*.

Cn. Pompeii) Hoc est in omnibus MSS. et edd. vett. idque Beckius recte restituit. Hotomannus correxerat: *M. Fonteii*, quod Lambin. Graev. Ern. receperunt. At ex orat. pro lege Manilia c. 10 constat Pompeium etiam in Gallia Transalpina bellum gessisse. Eius igitur decreto quidam Galliae populi agris multati sunt, eique quum non statim paruissent, a M' Fonteio coacti sunt agris illis decedere. Ceterum quum vulgo legeretur *ex agris*, delevi praepositionem quae hic superflua est, efficitque ut male sonet *ex agris ex* — Itaque Ernestius alterum *ex* ante *decreto* delendum putabat: ubi tamen minus commode abest, quia *ex decreto* Pompeii Fonteius istos iussit agris decedere.

quid volunt? quid existimant? Hunc per vos volunt, se per hunc incolumes existimant esse. Quid Massiliensium civitas? hunc praesentem iis affecit honoribus, quos habuit amplissimos: vos autem absens orat atque obsecrat, ut sua religio, laudatio, auctoritas, aliquid apud vestros animos momenti habuisse videatur. Quid? civium romanorum quae voluntas est? Nemo est ex tanto numero, quin hunc optime de provincia, de imperio, de sociis et civibus meritum esse arbitretur.

III. Quoniam igitur videtis, qui oppugnent M' Fonteium; cognostis, qui defensum velint: statuite nunc, quid vestra aequitas, quid populi romani dignitas postulet; utrum colonis vestris, negotiatoribus vestris, amicissimis atque antiquissimis sociis, et credere et consulere malitis; an iis, quibus neque propter iracundiam, fidem, neque propter infidelitatem, honorem habere debetis. Quid, si maiorem hominum etiam honestissimorum copiam affero, qui huius virtuti atque innocentiae testimonio possint esse; tamenne plus Gallorum consensio valebit, quam summae auctoritatis hominum? Quum Galliae Fonteius praeesset, scitis, iudices, maximos populi romani exercitus in duabus Hispaniis, clarissimosque imperatores fuisse. Quam multi equites romani, quam multi tribuni militum, quales et quot et quoties legati ad eos? Exercitus praeterea Cn. Pompeii maximus atque ornatissimus hiemavit in Gallia, M' Fonteio

Oppugnent) Sic edd. vett. idque restituerunt Ern. Beck. Vulgo *oppugnatum*.

Cognostis) Ita Camerar.

Summae auctoritatis hominum?) Olim edebatur: *summa auctoritas omnium*. Postea ediderunt e libro Faërni *summae auctoritatis hominum*. Lambinus dubitabat an legendum esset: *summae auctoritates hominum*.

Legati ad eos?) Assentior Ernestio, qui hic verbum excidisse censet. Sensus certe postulat: *ad eos per Galliam profecti sunt*.

imperante. Satisne vobis multos, satis idoneos testes et conscios videtur ipsa fortuna esse voluisse earum rerum, quae M' Fonteio praetore gererentur in Gallia? [Quem ex tanto hominum numero testem in hac causa producere potestis?] [1] Quis est ex eo numero, qui vobis auctor placeat? eo nos iam laudatore et teste utemur. Dubitabitis etiam diutius, iudices, quin illud, quod initio vobis proposui, verissimum sit, aliud per hoc iudicium nihil agi, nisi ut M' Fonteio oppresso testimoniis eorum, quibus multa reipublicae causa invitissimis imperata sunt, segniores posthac ad imperandum ceteri sint, quum videant eos oppugnari, quibus oppressis populi romani imperium incolume esse non possit?

IV. Obiectum est etiam, quaestum M' Fonteium ex viarum munitione fecisse: ut aut ne cogeret munire, aut id, quod munitum esset, ne improbaret. Si et coacti sunt munire omnes, et multorum opera improbata sunt, certe utrumque falsum est, et ob vacationem pretium datum, quum immunis nemo fuerit, et ob probationem, quum multa improbata sint. Quid, si hoc crimen optimis nominibus delegare possimus,

(1) Uncis inclusa videntur glossatoris esse, qui verba sequentia *quis est — placeat?* interpretari vellet.

Auctor placeat) Cuius testimonio fidem habere velitis? FERRAT.

Ob vacationem) Ne munire cogerentur. MAN.

Optimis nominibus delegare) Dictum est per translationem ductam ab iis, qui, quod suo creditori debent, transcribunt in suum debitorem, ut id dissolvat: verbi causa, mihi, qui debeo Maevio centum, debentur totidem a Sempronio. Ea igitur centum, quae Maevio debeo, delego Sempronio, id est scribo, aut mitto ad Sempronium, debitorem meum, ut quae centum mihi debet, ea Maevio, creditori meo, numeret. *Optima* autem *nomina* dicuntur, debitores, qui sunt solvendo, debitores locupletes, et qui aes alienum dissolvere et possunt, et non nolunt. *Delegare* igitur *crimen optimis nominibus*, hoc loco dictum est, pro eo, quod est, Transferre crimen in eos, qui facile possunt probare se omni culpa vacare: qui possunt criminis sibi illati onus sustinere, aut refellere. LAMB.

et ita, ut non culpam in alios transferamus, sed uti doceamus, eos isti munitioni praefuisse, qui facile officium suum et praestare et probare possent; tamenne vos omnia in M' Fonteium, iratis testibus freti, conferetis? Quum maioribus reipublicae negotiis M' Fonteius impediretur, et quum ad rempublicam pertineret, viam Domitiam muniri, legatis suis, primariis viris, C. Annio Bellieno et C. Fonteio negotium dedit. Itaque praefuerunt: imperaverunt pro dignitate sua, quod visum est, et probaverunt. Quod vos, si nulla alia ex re, ex literis quidem [vestris, quas scripsistis] et missis et allatis, certe scire potuistis. Quas si antea non legistis, nunc ex nobis, quid de iis rebus Fonteius ad legatos suos scripserit, quid ad eum illi

Muniri) Hoc e coniectura Faërni receperunt Lamb. Ern. Vulgo erat *munire*.

Quod visum est) P. Sylvius coni. *imperaverunt pro dignitate sua cuique quod visum est*, ad eam sententiam, ut unicuique imperaverint, ut munirent quantum digni essent, ut opulentiores tenuioribus plus munirent.

Ex literis quidem vestris quas scripsistis) Legendum ex fide antiqui libri, *ex literis quidem nostris, quas exscripsistis*. Haec enim verba directa sunt ad adversarios: qui, quum Fonteius literas, quas ipse ad legatos suos, quasque legati sui ad se de munitione viae Domitiae miserant, in iudicio produxisset, ex quibus purgatus de eo crimine remanebat, eas ad considerandum exscripserunt, ut quotidie fit ab litigantibus, qui iura alterius partis in iudicio producta exscribunt, id est, exemplum eorum sumunt. G. Fabr.

Ex literis quidem (vestris quas scripsistis) Olim hic legebatur: *ex literis quidem vestris, quas scripsistis*. Prorsus absurde. Nam quomodo ex literis ad Fonteium a senatu scriptis potuisset intelligi, quod ille de via Domitia legatis suis mandasset, quidve hi ex praetoris mandato egissent? Et quomodo, quum dictum esset *literis vestris quas scripsistis*, deinde posset adiici, *quas si antea non legistis?* Eodem incommodo premitur lectio Faërni: *ex literis quidem nostris, quas exscripsistis*, quam Manut. Graev. Lall. receperunt. Nam si *exscripserunt* iudices literas, eas certe legerunt. Nec si de literis in iudicio productis ageretur, aptum esset *et missis, et allatis*. Itaque certum est mihi hic agi de literis quas Fonteius de negotio munitionis viae Domitiae ad senatum publice scripserat; ac suspicor scriptum fuisse sic: *ex literis quidem praetoris ad nos et missis et allatis*; aut *ex literis quidem praetoris, quas publice scripsit is, et missis et allatis*.

rescripserint, cognoscite. LITERAE AD C. ANNIVM LEG. AD C. FONTEIVM LEG. LITERAE A C. ANNIO LEG. A C. FONTEIO LEG.

V. Satis opinor esse perspicuum, iudices, hanc rationem munitionis neque ad M' Fonteium pertinere, et ab iis esse tractatam, quos nemo possit reprehendere. Cognoscite nunc de crimine vinario, quod illi invidiosissimum et maximum esse voluerunt. Crimen a Plaetorio, iudices, ita constitutum est: Fonteio non in Gallia primum venisse in mentem, ut portorium vini institueret, sed hac in Italia proposita ratione, Roma profectum. Itaque Titurium Tolosae quaternos denarios in singulas vini amphoras portorii nomine exegisse: Croduni Porcium et Numium ternos victoriatos: Vulchalone Servaeum binos victoriatos. Atque in his locis ab his portorium esse exactum, si qui Cobiamacho, qui vicus inter Tolosam et Narbonem est, deverterentur, neque Tolosam ire vellent: Elesiodolum tantum senos denarios ab his, qui ad hostem portarent, exegisse. Video, iudices, esse cri-

Portorium vini) *Portorium*, vectigal quod in portu pro exportandis mercibus solvitur. Vnde qui hoc vectigal publicani redemerunt, *Portitores* dicuntur. HOTOM.

Ternos victoriatos) De victoriatis Plinius lib. XXXIII scribit his verbis: *Qui nunc victoriatus appellatur, lege Clodia percussus est. Antea enim hic numus ex Illyrico advectus, mercis loco habebatur: est autem signatus Victoria, et inde nomen.* Est autem victoriatus semis denarii: et nunc, inquit Volusius Metianus, tantumdem valet quantum olim quinarius. HOTOM.

Binos victoriatos) Sic Ern. cum P. Manutio, quod absurdum est, secundum vulgatam *binos HS et victoriatos mille*, in singulas amphoras exactos esse.

Atque in his locis ab his) Graev. *atque in his locis Servaeum Croduni et Vulchalone ab his etc.* Oliv. Lall. Oxx. sic: *atque in his locis Croduni et Vulchalone ab his* — Ernestius delevit verba: *Servaeum, Croduni et Vulchalone*, utpote ex glossemate nata. Nam in edd. pr. est *se Croduni et Vulchalone*, unde patet glossatorem scripsisse *sc.* (i. e. *scilicet*) *Croduni et Vulchalone.* Ed. Iunt. sic habet: *ternos victoriatos in his locis et Vulchalone ab his portorium esse exactum.*

Elesiodolum — exegisse) Sic Ern.

men, et genere ipso magnum (vectigal enim esse impositum fructibus nostris dicitur, et pecuniam permagnam ista ratione cogi potuisse confiteor) et invidia; vel maxime enim inimici hanc rem sermonibus divulgare voluerunt. Sed ego ita existimo, quo maius crimen sit id, quod ostendatur esse falsum, hoc maiorem ab eo iniuriam fieri, qui id confingat. Vult enim magnitudine rei sic occupare animos eorum, qui audiunt, ut difficilis aditus veritati relinquatur.

Omnia de crimine vinario, de bello Vocontiorum, de dispositione hibernorum desiderantur.

VI. At hoc Galli negant: at ratio rerum et vis argumentorum coarguit. Potest igitur testibus iudex non credere? Cupidis et iratis et coniuratis et ab religione remotis, non solum potest, sed etiam debet. Etenim si, quia Galli dicunt, idcirco M' Fonteius nocens existimandus est, quid mihi opus est sapiente iudice? quid aequo quaesitore? quid oratore non stulto? Dicunt enim Galli. Negare non possumus. Hic si ingeniosi et periti et aequi iudicis has partes esse existimatis, ut, quoniam quidem testes dicunt, sine ulla dubitatione credendum sit, Salus ipsa virorum

auctore Manutio. Vulgo *Elesiodolus — exegisset.* Totum hunc locum Octavius Pantagathus ita constituit: *Crodimi M. Porcium et Numium ternos victoriatos Narbone; Serveum binos victoriatos Massiliae; atque in his locis Crodimi scilicet et Narbone — Elisiodilis T. Annium senos denarios ab his, qui ad hostem portarent exegisse.*

Fructibus nostris) Reipublicae quippe sociorum. FERRAT. Lambin. et Grut. *frugibus nostris;* alii *fratribus nostris.*

Et invidia) Sic Ern. recte. Vulgo *et invidiam;* Lamb. corr. *et, invidiosam* ut referatur ad *pecuniam.*

Ratio rerum et vis argumentorum coarguit) Sic Faërn. e cod. Vatic. Vulgo erat: *actio rerum et vis argumentorum coargui potest.* Vrsinus malebat. *Quid enim negent? quum actio rerum et vis argumentorum coargui non possit.*

Quaesitore?) Praetore, qui quaerit de repetundis. FERRAT.

Salus) Sic erat scribendum, non ut vulgo *salus;* intelligitur enim *dea*

fortium innocentiam tueri non potest; sin autem in rebus iudicandis non minimam partem ad unamquamque rem aestimandam, momentoque suo ponderandam, sapientia iudicis tenet, nae multo vestrae maiores gravioresque partes sunt ad cogitandum, quam ad dicendum meae. Mihi enim semper unaquaque de re testis non solum semel, verum etiam breviter interrogandus, et saepe etiam non interrogandus; ne aut irato facultas ad dicendum data, aut cupido auctoritas attributa esse videatur. Vos et saepius eandem rem animis agitare, et diutius uno de teste cogitare potestis: et, si quem nos interrogare noluimus, quae causa nobis tacendi fuerit, existimare debetis. Quamobrem, si hoc iudici praescriptum lege aut officio putatis, testibus credere, nihil est, cur alius alio iudice melior aut sapientior existimetur. Vnum est enim et simplex aurium iudicium, et promiscue et communiter stultis ac sapientibus ab natura datum. Quid est igitur, ubi elucere possit prudentia? ubi discerni stultus auditor et credulus ab religioso et sapienti iudice? Nimirum illud, in quo ea, quae dicuntur a testibus, coniecturae et cogitationi traduntur, quanta auctori-

Salus quod vidit Hotom. qui apte comparavit Terentianum illud (Adelph. IV, 7, 43) *ipsa si cupiat Salus servare prorsus non potest hanc familiam.* Hoc si in mentem venisset P. Sylvio, facile se abstinuisset hac correctione: *salutem ipsam virorum fortium innocentia tueri non potest.*

Tenet) Recte verbum *tenet* Ern. defendit adversus Lambinum, cui placebat *confert*, s. *valet*, s. *pertinet.*

Nae multo — sunt) Lambin. dedit *videte ne multo — sint.* Eum sequuti sunt Grut. Graev. Oliv. alii.

Semel) Non licebat iterum interrogare semel interrogatum; idque fieri solebat, antequam causa ageretur. Ferr.

Vno de teste) Sic restituit Ern. ex edd. vett. et MSS. Vulgo *unoquoque de teste.*

Noluimus) Sic Faërn. Graev. Ern. vulgo *nolumus.*

Coniecturae et cogitationi traduntur) Sic cod. Franc. ed. Faërn. quod recepere Lambin. Graev. cum aliis plurimis. Vulgo *coniectura et cogitatione traduntur*, quod Ern. servavit, nisi quod *tractantur* legendum putabat.

tate, quanta animi aequitate, quanto pudore, quanta fide, quanta religione, quanto studio existimationis bonae, quanta cura, quanto timore dicantur.

VII. An vero vos id in testimoniis hominum barbarorum dubitabitis, quod persaepe et nostra et patrum memoria sapientissimi iudices de clarissimis nostrae civitatis viris dubitandum non putaverunt? qui Cn. et Q. Caepionibus, L. et Q. Metellis testibus in Q. Pompeium, hominem novum, non crediderunt: quorum virtuti, generi, rebus gestis, fidem, et auctoritatem in testimonio, cupiditatis atque inimicitiarum suspicio derogavit. Ecquem hominem vidimus, ecquem vero commemorare possumus parem consilio, gravitate, constantia, ceteris virtutibus, honoris, ingenii, rerum gestarum ornamentis, M. Aemilio Scauro fuisse? Tamen huius, cuius iniurati nutu prope terrarum orbis regebatur, iurati testimonio, neque in C. Fimbriam, neque in C. Memmium creditum est. Noluerunt ii, qui iudicabant, hanc patere inimicitiis viam, quem quisque odisset, ut eum testimonio posset tollere. Quantus in L. Crasso pudor fuerit, quod ingenium, quanta auctoritas, quis ignorat? Tamen is,

Q. Pompeium, hominem novum) In Verr. V, cap. 70: *Q. Pompeius, humili atque obscuro loco natus*. Is igitur Pompeius, gesto iam consulatu, accusatus repetundarum, quum in eo duo Caepiones fratres, consulares, et duo item Metelli fratres, consulares, acerrime testimonium dixissent, absolutus est. Valer. Max. lib. VIII, cap. 5. MAN.

Tamen huius) Ernestio transponendum videbatur *huius* ante *iurati testimonio*. Certe non bene sonat *huius cuius*, ac fortasse fuit scriptum *eius cuius* sicut postea *tamen is cuius*.

Iniurati) Suspicor *iniurati* insertum esse ab aliquo qui hoc sequenti *iurati* opponere vellet. Certe hic ista oppositio friget.

Neque in C. Fimbriam, neque in C. Memmium) Vtrumque de repetundis accusatum, auctore Val. Maxim. *Ibid.* Fimbria cum C. Mario consulatum gessit. MANVT.

Quantus in L. Crasso pudor) Lib. I de Orat. *Fuit enim mirificus quidam in Crasso pudor: qui tamen non modo non obesset eius orationi, sed etiam probitatis commendatione prodesset*. ID.

cuius etiam sermo testimonii auctoritatem habebat, testimonio ipso, quae in M. Marcellum inimico animo dixit, probare non potuit.

VIII. Fuit, fuit illis iudicibus divinum ac singulare, iudices, consilium, qui se non solum de reo, sed etiam de accusatore, de teste iudicare arbitrabantur, quid fictum, quid a fortuna ac tempore allatum, quid pretio corruptum, quid spe aut metu depravatum, quid a cupiditate aliqua aut inimicitiis profectum videretur. Quae si iudex non amplectetur omnia consilio, non animo ac mente circumspiciet; si, ut quidque ex illo loco dicetur, ex oraculo aliquo dici arbitrabitur: profecto satis erit, id quod dixi antea, non surdum iudicem huic muneri atque officio praeesse; nihil erit, quamobrem ille, nescio quis, sapiens homo, ac multarum rerum peritus, ad res iudicandas requiratur. An vero illi equites romani, quos nos vidimus, qui nuper in republica iudiciisque maximis floruerunt, habuerunt tantum animi, tantum roboris, ut M. Scauro testi non crederent: vos Volcarum atque Allobrogum testimoniis non credere timetis? Si inimico testi credi non oportuit, inimicior

In M. Marcellum) Vid. Valerius Maximus lib. VIII, cap. 5.

De teste) Graevius maluit *et de teste*, probante Ernestio. Beckio tamen omissio copulae celeritati dicendi tribuenda videtur.

Ex illo loco) Scil. a testibus contra reum. — Ab adversariis: ad quos, haec dicens, digitum intendebat. MAN.

Equites Romani) Qui lege Sempronia C. Gracchi iudicaverant usque ad L. Sullae dictaturam. FERR.

Volcarum) Allobrogibus vicinorum. Vulgo olim *Belgarum*; quam lectionem frustra defendit Ferratius, quia Induciomarus Trevirorum princeps fuerit, adeoque Belgarum. Bene autem monuit Ernestius Induciomarum Caesaris, qui de principatu in civitate Trevirorum cum Cingetorige contendebat (Bell. Gall. V, 3 huc) non pertinere, nec illo tempore Treviros partem provinciae Romanae fuisse.

Volcarum) Volcas, populus Galliae, Allobrogibus finitimos, Caesar

Marcello Crassus, aut Fimbriae Scaurus ex civilibus studiis, atque obtrectatione domestica, quam huic Galli? quorum, qui optima in causa sunt, equites, frumentum, pecuniam semel atque iterum, ac saepius invitissimi, dare coacti sunt; ceteri, partim ex veteribus bellis agro multati, partim ab hoc ipso bello superati et oppressi. Si, qui ob aliquod emolumentum suum cupidius aliquid dicere videntur, iis credi non convenit: credo maius emolumentum Caepionibus et Metellis propositum fuisse ex Q. Pompeii damnatione, quum studiorum suorum obtrectatorem sustulissent, quam cunctae Galliae ex M' Fonteii calamitate; in qua illa provincia prope suam immunitatem ac libertatem positam esse arbitratur.

IX. An, si homines ipsos spectare convenit (id quod in teste profecto valere plurimum debet) non modo cum summis civitatis nostrae viris, sed cum infimo cive romano quisquam amplissimus Galliae comparandus est? Scit Induciomarus, quid sit testimonium dicere? movetur eo timore, quo nostrum unusquisque, quum in eum locum productus est? Recordamini, iudices, quantopere laborare soleatis, non modo quid dicatis pro testimonio, sed etiam, quibus verbis utamini, ne quod minus moderate positum, ne quod ab aliqua cupiditate prolapsum verbum esse videatur. Vultu denique laboratis, ne qua significari possit suspicio cupiditatis: ut et quum

commemorat lib. I de Bello Gallico: Belgas autem constat longe esse ab his remotos: neque quidquam ad Fonteii provinciam pertinuisse. Lam.

Volcae, hodie superior et inferior Languedocia. Graev.

Qui optima in causa sunt) Qui leviores habent causas, cur Fonteio inimici sint. Man.

Immunitatem) Quaeritur enim, praeter cetera, vini portorium a Fonteio primum institutum. Id.

Quum proditis) Proprie dicuntur *produci* testes, et *prodire*. Fac.

proditis, existimatio sit quaedam tacita de vobis pudoris ac religionis, et quum disceditis, ea diligenter conservata ac retenta videatur. Credo, haec eadem Induciomarum in testimonio timuisse aut cogitasse: qui primum illud verbum consideratissimum nostrae consuetudinis, ARBITROR, quo nos etiam tunc utimur, quum ea dicimus iurati, quae comperta habemus, quae ipsi vidimus, ex toto testimonio suo sustulit, atque omnia se scire dixit. Verebatur enim videlicet, ne quid apud vos populumque romanum de existimatione sua deperderet: ne qua fama consequeretur eiusmodi, Induciomarum, talem virum, tam cupide, tam temere dixisse. Non intelligebat, se in testimonio nihil praeter vocem et os et audaciam neque civibus suis, neque accusatoribus nostris praestare debere.

X. An vero istas nationes religione iurisiurandi ac metu deorum immortalium in testimoniis dicendis commoveri arbitramini, quae tantum a ceterarum gentium more ac natura dissentiunt? Quod ceterae pro religionibus suis bella suscipiunt, istae contra omnium religiones: illae in bellis gerendis ab diis immortalibus pacem ac veniam petunt; istae cum ipsis diis immortalibus bella gesserunt. Hae sunt nationes, quae quondam tam longe ab suis sedibus, Delphos usque, ad Apollinem Pythium atque ad oraculum orbis terrae vexandum ac spoliandum profectae sunt. Ab iisdem gentibus sanctis, et in testimonio religiosis, obsessum Capitolium est, atque ille Iupiter, cuius nomine maiores nostri vinctam testimoniorum fidem

ARBITROR) Testes, licet iurati, nihil tamen affirmabant: arbitrari se dicebant. Id Cicero plane docet in Lucullo in extremo. MAN.

Verebatur — intelligebat) Vtrumque ironice.

Delphos usque, ad Apollinem Pythium) Nota est historia ex Pausania in Phocicis, et Iustini lib. XXIV extremo: quam et Strabo attigit lib. IV, et Livius XLIX. HOT.

Vinctam) « Edd. vett. *sanctam*;

esse voluerunt. Postremo his quidquam sanctum ac religiosum videri potest, qui etiam, si quando aliquo metu adducti deos placandos esse arbitrantur, humanis hostiis eorum aras ac templa funestant? ut ne religionem quidem colere possint, nisi eam ipsam prius scelere violarint. Quis enim ignorat, eos usque ad hanc diem retinere illam immanem ac barbaram consuetudinem hominum immolandorum? Quamobrem, quali fide, quali pietate existimatis esse eos, qui etiam deos immortales arbitrentur hominum scelere et sanguine facillime posse placari? Cum his vos testibus vestram religionem coniungetis? ab his quidquam sancte aut moderate dictum putabitis? hoc vestrae mentes tam castae, tam integrae sibi suscipient, ut, quum omnes legati nostri, qui illo triennio in Galliam venerunt, omnes equites romani, qui in illa provincia fuerunt, omnes negotiatores eius provinciae, denique omnes, in Gallia qui sunt, socii populi romani atque amici, M' Fonteium incolumem esse cupiant, iurati privatim et publice laudent, vos tamen Gallis credere malitis? Quid ut sequuti esse videamini? voluntatemne hominum? gravior igitur vo-

et est ea lectio valde bona, i. e. *inviolabilem* esse voluerunt per nomen Iovis interpositum, in iure iurando. E libro MS. Vatic. quo Faërnus usus est, inductum est *vinctam*; bene; nam et *fides* eleganter dicitur vinciri, devinciri, obligari. Accessit tandem Graevius, qui vellet corrigere *numine*, sine causa idonea; nec id verbo *vinctam* bene convenit. » Hactenus Ernestius, quem sequor. Beckius autem cum Lallem. dedit *cuius numine — sanctam*.

Humanis hostiis) Hunc Gallorum morem cognosce ex Comment. Caesaris lib. de bello Gall. VI. Vide et Plin. lib. XXX. Hot.

Eam ipsam) *Ipsam* revocavi ex edit. Camerar. Gothofr. in multis edd. id excidit.

Illo triennio) quo Fonteius Galliae praefuit. Praetoriae provinciae annum unum obtinebantur: sed plerumque prorogabantur, ut Verri, ut Pisoni, ut aliis innumeris. Hot.

Vos tamen Gallis credere malitis?) Male Faërn. Lamb. Grut. receperunt e codd. Vatic. et Franc. *vos tamen cum Gallis iurare malitis*.

bis erit hostium voluntas, quam civium? An dignitatem testium? potestis igitur ignotos notis, iniquos aequis, alienigenas domesticis, cupidos moderatis, mercenarios gratuitis, impios religiosis, inimicissimos huic imperio ac nomini, bonis ac fidelibus et sociis et civibus anteferre?

XI. An vero dubitatis, iudices, quin insitas inimicitias istae gentes omnes et habeant et gerant cum populi romani nomine? Sic existimatis eos hic sagatos bracatosque versari, animo demisso atque humili, ut solent ii, qui affecti iniuriis ad opem iudicum supplices inferioresque confugiunt? Nihil vero minus. Hi contra vagantur laeti atque erecti passim toto foro, cum quibusdam minis et barbaro atque immani terrore verborum; quod ego profecto non crederem, nisi aliquoties ex ipsis accusatoribus vobiscum simul, iudices, audissem, quum praeciperent, ut caveretis, ne, hoc absoluto, novum aliquod bellum gallicum concitaretur. Si M' Fonteium, iudices, in causa deficerent omnia; si turpi adolescentia, vita infami,

Sagatos bracatosque) *Sagum*, opinor, non militarem vestem Romanorum similem significat, sed stragulae vestis genus, non absimile cilicio. Suetonius in Othone illiusmodi *sagi* mentionem facit his verbis: *Ferebatur et vagari noctibus solitus, et invalidum quemque obviorum vel potulentum corripere, ac distento sago impositum in sublime iactare.* Tacitus de moribus Germanorum: *Nudi, aut sagulo leves, nulla cultus iactatio.* Et paulo post: *Tegumen omnibus sagum, fibula, aut si paulo post, spina consertum.* De bracis autem et sagis Diodorus lib. VI sic scribit: *Vestes autem ad terrorem intonsas, ac coloris varii ferunt, quos illi vocant bracas. Sagula gerunt virgata: hyeme quidem crassiora, aestate subtilia.* Hotom.

Cum quibusdam minis) Fortasse Cicero scripsit, *cum vanis quibusdam minis et barbaro atque immani terrore verborum.* Sic de Harusp. resp. c. 1 dicitur *cum quibusdam fractis iam atque inanibus minis.* Praeterea pro *immani* in cod. H. legitur *inani.* Vulgata tamen sic defendi potest, ut *quibusdam minis* sit i. q. certis quibusdam minis; et *immanis terror verborum*, sit importunus, ferus, qualis exspectari potest ab hominibus barbaris nullaque disciplina excultis. Eodem modo dicitur Stoica sententia, quae dolorem malum esse negat, *im-*

magistratibus, quos ante oculos vestros gessit, convictus virorum bonorum testimoniis, legationibus flagitiose obitis invisus sociis omnibus, in iudicium vocaretur; si in eo iudicio colonorum populi romani Narbonensium, fidelissimorum sociorum Massiliensium, civium romanorum omnium testimoniis tabulisque premeretur: tamen esset vobis magnopere providendum, ne, quos ita afflictos a vestris patribus maioribusque accepissetis, ut contemnendi essent, eos pertimuisse et eorum minis et terrore commoti esse videremini. Nunc vero, quum laedat nemo bonus, laudent omnes vestri cives atque socii, oppugnent ii, qui saepissime hanc urbem et hoc imperium oppugnarunt; quumque inimici M' Fonteii vobis ac populo romano minentur; amici ac propinqui supplicent vobis: dubitabitis, non modo vestris civibus, qui maxime gloria ac laude ducuntur, verum etiam exteris nationibus ac gentibus ostendere, vos in sententiis ferendis civi parcere, quam hosti cedere maluisse?

XII. Magna mehercule causa, iudices, absolutionis

manitas verborum; de Fin. IV: ubi haec lectio bene a Goërenzio defenditur.

Magistratibus — invisus sociis omnibus) Pleraeque edd. ex antiquis libris h. l. sic exhibent: *magistratibus quos ante oculos vestros gessit convictis virorum bonorum testimoniis legationibus flagitiose obitis invisus etc.* eamque lectionem Graevius defendit adversus Lambinum, qui rescripserat: *magistratibus quos — gessit pessime gestis, legationibus flagitiose obitis, convictus virorum bonorum testimoniis, invisus etc.* transpositione quam Hotomannus suaserat admissa. Male Ernestius verba *legationibus flagitiose obitis*, eiecit, quasi haec quoque essent a Lambini coniectura. Equidem nihil in antiqua lectione mutandum putavi, quam vocabulum *suis* post *invisus*, pro quo rescripsi *sociis*; hi enim maxime poterant legationibus flagitiose obitis offendi; cf. Verr. Act. I, lib. I, c. 31, et sic paulo post *cives* et *socii* componuntur.

Cedere) Fr. Sylvius in MS. invenit *credere*, quod ille negat aspernandum esse. Sed unice verum est *cedere*, quoniam et antea Gallorum accusatio oppugnationi comparatur, et paulo post arrogantia eorum quasi bella minantium ridetur.

cum ceteris causis haec est, ne qua insignis huic imperio macula atque ignominia suscipiatur, si hoc ita perlatum erit in Galliam, senatum, equitesque populi romani, non testimoniis Gallorum, sed minis commotos, rem ad illorum libidinem iudicasse. Ita vero, si illi bellum facere conabuntur, excitandus nobis erit ab inferis C. Marius, qui Induciomaro isti, minaci atque arroganti, par in belligerando esse possit; excitandus Cn. Domitius et Q. Maximus, qui nationem Allobrogum et reliquas suis iterum armis conficiat atque opprimat; aut, quoniam id quidem non potest, orandus erit nobis amicus meus, M. Plaetorius, ut suos novos clientes a bello faciendo deterreat, ut eorum iratos animos atque horribiles impetus deprecetur; aut, si non poterit, M. Fabium subscriptorem eius rogabimus, ut Allobrogum animos mitiget, quoniam apud illos Fabiorum nomen est amplissimum; ut velint isti aut quiescere, id quod victi ac subacti solent; aut quum minantur, intelligere, se populo romano non metum belli, sed spem triumphi ostendere.

XIII. Quod si in turpi reo patiendum non esset, ut quidquam isti se minis profecisse arbitrarentur, quid faciendum vobis in M' Fonteio arbitramini? de

Ita vero) Fortasse legendum *ita credo*, qua formula saepius utitur Tullius in dictione ironica.

C. Marius) IV. Cos. Ambronum Teutonumque gentem ferocissimam, quae cum exercitu numerosissimo in Italiam invaserat, proelio vicit: qua victoria Romam nuntiata, V. Cos. absens creatus est. Quintum Consul Catulo cum Cimbris difficile bellum gerenti praesidio fuit, hostesque superavit. Hot.

Cn. Domitius et Q. Maximus) Q. Fabius Maximus cum Allobrogibus, Cn. Domitius cum Arvernis, acerba et diuturna bella gesserunt. Vt ipse alibi scribit, et Caesar lib. I. De quorum victoriis cognosce ex Floro in Epit. lib. LXI. Id.

Reliquas) Vetus est lectio *reliquas*, quam Lambinus defendi posse negabat, nisi adderetur *belli*. Interim ipse edidit *reliquas*. Recte. Nam infra etiam Induciomarus dicitur *dux Allobrogum* ceterorumque *Gallorum*.

M. Plaetorius) Fonteii accusator.

quo homine, iudices (iam enim mihi videor hoc, prope causa duabus actionibus perorata, debere dicere), de quo vos homine, ne ab inimicis quidem ullum non modo fictum probrosum crimen, sed ne maledictum quidem audistis. Ecquis unquam reus, praesertim in hac vitae ratione versatus, in honoribus petendis, in potestatibus, in imperiis gerendis, sic accusatus est, ut nullum probrum, nullum facinus, nulla turpitudo, quae a libidine, aut a petulantia, aut ab audacia nata esset, ab accusatore obiiceretur, si non vera, attamen ficta cum aliqua ratione ac suspicione? M. Aemilium Scaurum, summum nostrae civitatis virum, scimus accusatum a M. Bruto. Exstant orationes, ex quibus intelligi potest, multa in illum ipsum Scaurum esse dicta; falso; quis negat? verumtamen ab inimico dicta et obiecta. Quam multa M' Aquillius audivit in suo iudicio? quam multa L. Cotta? denique P. Rutilius? — qui, etsi damnatus est,

Sed) Ita concinnius ordinavi verba quae vulgo sic procedunt: *de quo vos homine ne ab inimicis quidem ullum fictum probrosum non modo crimen, sed etc.*

Ficta cum aliqua ratione) Cod. Vatic. *at deficta.* Lambin. *at conficta.*

M. Aemilium Scaurum — accusatum a M. Bruto) Ter accusatum Scaurum reperio. Primum a Cn. Domitio tribuno plebis, quod eius opera sacra multa pop. Rom. diminuta esse diceret. Iterum a Q. Servilio Caepione lege Servilia repetundarum. Tertio a Q. Vario trib. pl. lege Varia proditionis. Quae omnia ex Asconio dicimus. Sed M. Bruti qualis accusatio fuerit, legisse non memini. Hot.

M' Aquillius) Accusatus de repetundis a P. Lentulo, eo, qui senatus princeps fuit: ut in Divin. Fuit alter M'. Aquilius ipse de repetundis sed post multos annos, accusatus, nec a P. Lentulo, sed a L. Fusio, ut libro II Offic. et in Bruto. Atque hic posterior Aquilius is est, quem quum defenderet orator ille summus M. Antonius, causa prope perorata, tunicam eius a pectore abscidit, ut cicatrices populus Romanus iudicesque adspicerent adverso corpore exceptas. Qua de re lib. V in Verr. Man.

L. Cotta) De repetundis accusatus ab Africano minore. Vide Valer. Maxim. lib. VIII, cap. 1. Id.

P. Rutilius) Rufus, qui consul fuit cum Cn. Mallio. Is quum in Asia quaestor Q. Mucii Scaevolae provinciam ab iniuriis publicanorum defendisset, invisus equestri ordini, penes quem iudicia erant, repetundarum damnatus in exsilium missus est;

mihi videtur tamen inter viros optimos atque innocentissimos esse numerandus; — ille igitur ipse homo sanctissimus ac temperantissimus multa audivit in sua causa, quae ad suspicionem stuprorum, ac libidinum pertinerent. Exstat oratio hominis (ut opinio mea fert) nostrorum hominum longe ingeniosissimi atque eloquentissimi, C. Gracchi; qua in oratione permulta in L. Pisonem turpia ac flagitiosa dicuntur. At in quem virum? qui tanta virtute atque integritate fuit, ut etiam illis optimis temporibus, quum hominem invenire nequam neminem posses, solus tamen Frugi nominaretur. Quem quum in concionem Gracchus vocari iuberet, et viator quaereret, quem Pisonem? quod erant plures: « cogis me, inquit, dicere inimicum meum Frugi. » Is igitur vir, quem ne inimicus quidem satis in appellando significare poterat, nisi ante laudasset; qui uno cognomine declarabatur, non modo quis esset, sed etiam qualis esset; tamen in falsam atque iniquam probrorum insimulationem vocabatur. M' Fonteius ita duabus actionibus accusatus est, ut obiectum nihil sit, quo significari vestigium libidinis, petulantiae, crudelitatis, audaciae possit. Non modo nullum facinus huius protulerunt, sed ne dictum quidem aliquod reprehenderunt. Quod si, aut quantam voluntatem habent ad hunc opprimendum, aut quantam ad maledicendum licentiam, tan-

et, quum redire posset, victore Sulla equitibus inimico, exsulare maluit, ne contra leges fecisse videretur. Val. Max. II, 10; VI, 4. Ascon. in Divin. et pro Scauro. Id.

Stuprorum, ac libidinum) *Stuprorum ad libidinem* cod. Vatic. Franc. edd. vett. *stuprorum ac libidinem* Manut. Lall. Concinnius tamen est, quod cum Faërno et Graevio edidi *ac libidinum*.

L. Pisonem) Qui quum consul fuisset quo anno Tib. Gracchus occisus est, postea C. Gracchi legem frumentariam dissuasit. Tuscul. III. Hot.

Viator quaereret) *Viatoribus* enim tribuni plebis utebantur: consules et praetores *lictoribus*. Hot.

tum haberent aut ad ementiendum animi, aut ad fingendum ingenii, non meliore fortuna ad probra non audienda Fonteius, quam illi, de quibus antea commemoravi, fuisset. Frugi igitur hominem, iudices, frugi inquam, et in omnibus vitae partibus moderatum ac temperantem, plenum pudoris, plenum officii, plenum religionis, videtis positum in vestra fide ac potestate: atque ita, ut commissus sit fidei, permissus potestati.

XIV. Videte igitur, utrum sit aequius, hominem honestissimum, virum fortissimum, civem optimum, dedi inimicissimis atque immanissimis nationibus, an reddi amicis; praesertim quum tot res sint, quae vestris animis pro huius innocentis salute supplicent: primum generis antiquitas, quam Tusculo, ex clarissimo municipio profectam, in monumentis rerum gestarum incisam ac notatam videmus: tum autem continuae praeturae, quae et ceteris ornamentis, et existimatione innocentiae maxime floruerunt: deinde recens memoria parentis, cuius sanguine non solum Asculanorum manus, a qua interfectus est, sed totum illud sociale bellum macula sceleris imbutum est: postremo ipse, quum in omnibus vitae partibus honestus atque integer, tum in re militari quum summi consilii et maximi animi, tum vero usu quoque bel-

Non audienda) *Nunc audienda* Camerar.

In monumentis) In marmoribus incisam, in quibus, et rerum a Fonteiis gestarum, et antiqui generis memoria exstaret. MAN.

Continuae praeturae) Nimirum A. V. C. 587 praetor fuit M' Fonteius. A. V. C. 653 C. Fonteius M' F. M' N.

Continuae praeturae) In Fonteiorum familia. Sed oratorie dictum *continuae*, pro fere continuae. Nam huius Fonteii pater in legatione obiit, praeturam nondum adeptus. MAN.

Memoria parentis) Belli socialis initio Q. Servilius proconsul ad sedandos motus Asculum profectus; cum legato Fonteio, omnibusque Romanis civibus est interemptus. Epitome lib. LXXII. ID.

lorum gerendorum in primis eorum hominum, qui nunc sunt, exercitatus.

XV. Quare, si etiam monendi estis a me, quod non estis, iudices, videor hoc leviter pro mea auctoritate vobis praecipere posse, ut ex eo genere homines, quorum cognita virtus, industria, felicitas in re militari sit, diligenter vobis retinendos existimetis. Fuit enim maior talium virorum in hac republica copia: quae quum esset, tamen eorum non modo saluti, sed etiam honori consulebatur. Quid nunc vobis faciendum est, studiis militaribus apud iuventutem obsoletis; hominibus autem ac summis ducibus partim aetate, partim civitatis discordiis ac reipublicae calamitate consumptis? Quum tot bella aut a nobis necessario suscipiantur, aut subito atque improvisa nascantur, nonne et hominem ipsum ad dubia reipublicae tempora reservandum, et ceteros studio laudis ac virtutis inflammandos putatis? Recordamini, quos legatos nuper in bello L. Iulius, quos P. Rutilius, quos L. Cato, quos Cn. Pompeius habuerit. Scietis fuisse tum M. Cornutum, L. Cinnam, L. Sullam, praetorios homines, belli gerendi peritissimos, praeterea C. Marium, P. Didium, Q. Catulum, P. Crassum, non literis homines ad rei militaris scientiam, sed rebus gestis ac victoriis eruditos. Age vero, nunc inserite oculos in curiam, introspicite penitus in omnes

Exercitatus) Ita codd. Franc. Vatic. Olim legebatur *exercitus*.

Quare — non estis) Vulgo *quare si etiam monendi estis iudices, a me quod non estis.* Beckius cum codd. Vatic. Faërn. Graev. Oliv. Lall. *quare si etiam monendi estis a me iudices, quod non estis.* Ego vocabulum *iudices* post *quod non estis* posui; sic oppositio inter *estis* et *non estis* melius elucescit.

Hominibus autem) Codex Francii, teste Graevio, *aut claris hominibus, ac summis ducibus.* Vnde aliquid desiderari eidem Graevio videbatur, legendumque censebat: *claris autem hominibus, ac summis ducibus.* Typ.

Nuper in bello) Sociali, quod Hotomannus addendum putabat.

Inserite) *Inferte* Camerar.

reipublicae partes. Vtrum videtis nihil posse accidere, ut tales viri desiderandi sint? an, si acciderit, eorum hominum copia populum romanum abundare? Quae si diligenter attendetis, profecto, iudices, virum ad labores belli impigrum, ad pericula fortem, ad usum ac disciplinam peritum, ad consilia prudentem, ad casum fortunamque felicem, domi vobis ac liberis vestris retinere, quam inimicissimis populi romani nationibus et crudelissimis tradere et condonare maletis.

XVI. At infestis prope signis inferuntur Galli in Fonteium, et instant atque urgent summo cum studio, summa cum audacia. Video, iudices. Nos vero et multis et firmis praesidiis, vobis adiutoribus, isti immani atque intolerandae barbariae resistemus. Primum obiicitur contra istorum impetus Macedonia, fidelis et amica populo romano provincia: quae quum se ac suas urbes non solum consilio, sed etiam manu Fonteii conservatam esse dicat, ut illa per hunc a Thracum adventu ac depopulatione defensa est, sic ab huius nunc capite Gallorum impetus terroresque depellit. Constituitur ex altera parte ulterior Hispania,

Condonare) Vulgo *condemnare*. Faërnus recte emendavit *condonare*, quod est in gratiam alicuius condemnare, ut pro Cael. I.

Nos vero, iudices) Ita Graev. e MSS. nisi quod particulam *vero* omisit. Vulgo *Nos vero, iudices, non et multis — resistemus?* Sensus tamen asseverationem potius, quam huiusmodi interrogationem requirit. — *Video, iudices. Nos vero et multis et firmis praesidiis — resistemus.* Sic edidi; atque hanc esse germanam Graevii lectionem, quam Schützius tenere in animo habuit, aliunde potius, quam ex ipsius editione coniicio. Incohaerentiam enim facile quisque deprehenderit, modo textus et nota inter se conferantur. Schützius edidit: *Video. Nos vero, iudices, non et multis et firmis — resistemus?* A Graevio tantummodo τὸ *Video* assumpsit, in reliquis vulgatam servavit. Quae autem in notis scripserit, modo vidimus. Typ.

A Thracum adventu) Cicero hanc vocem generatim ad hostilem irruptionem innuendam adhibet. Sic infra in fragm. huius orationis III. 6: *quum adventu L. Sullae in Italiam* etc. Typ.

quae profecto non modo religione sua resistere istorum cupiditati potest, sed etiam sceleratorum hominum periuria testimoniis ac laudationibus suis refutare. Atque ex ipsa etiam Gallia fidelissima et gravissima auxilia sumuntur. Venit huic subsidio, misero atque innocenti, Massiliensium cuncta civitas, quae non solum ob eam causam laborat, ut huic, a quo ipsa servata est, parem gratiam referre videatur: sed etiam, quod ea conditione atque eo fato se in his terris collocatam esse arbitratur, ne quid nostris hominibus illae gentes nocere possint. Propugnat pariter pro salute M' Fonteii Narbonensis colonia, quae per hunc ipsa nuper obsidione hostium liberata, nunc eiusdem miseriis ac periculis commovetur. Denique, ut oportet bello Gallico, ut maiorum iura moresque praescribunt, nemo est civis romanus, qui sibi ulla excusatione utendum putet. Omnes illius provinciae publicani, agricolae, pecuarii, ceteri negotiatores, uno animo M' Fonteium atque una voce defendunt.

XVII. Quod si tantas auxiliorum nostrorum copias Induciomarus ipse despexerit, dux Allobrogum ceterorumque Gallorum, num etiam de matris hunc complexu, lectissimae miserrimaeque feminae, vobis inspectantibus, avellet atque abstrahet? praesertim quum virgo Vestalis ex altera parte germanum fratrem complexa teneat, vestramque, iudices, ac populi romani fidem imploret: quae pro vobis liberisque

Propugnat) Vulgo *pugnat*. Sed codd. Vatic. et aliquot alii, it. ed. Ven. *propugnat*, quod cum Beckio praetuli.

Bello Gallico) Quum bellum Gallicum ingruebat, non dabantur Romae vacationes. Philipp. VIII, cap. 1. Ita nunc omnes Romam venerant, quum a Gallis Fonteius oppugnaretur. Ferr.

De matris) Quae supplex aderat in iudicio, ex altera parte soror Fonteji, Virgo Vestalis. Manut.

vestris tot annos in diis immortalibus placandis occupata est, ut ea nunc pro salute sua fratrisque sui animos vestros placare possit. Cui miserae quod praesidium, quod solatium reliquum est, hoc amisso? Nam ceterae feminae gignere ipsae sibi praesidia, et habere domi fortunarum omnium socium participemque possunt: huic vero virgini, quid est, praeter fratrem, quod aut iucundum aut carum esse possit? Nolite pati, iudices, aras deorum immortalium, Vestaeque matris, quotidianis virginis lamentationibus de vestro iudicio commoneri. Prospicite, ne ille ignis aeternus, nocturnis Fonteiae laboribus vigiliisque servatus, sacerdotis vestrae lacrymis exstinctus esse dicatur. Tendit ad vos virgo Vestalis manus supplices, easdem, quas pro vobis diis immortalibus tendere consuevit. Cavete, ne periculosum superbumque sit, eius vos obsecrationem repudiare, cuius preces si dii aspernarentur, haec salva esse non possent. Videtisne subito, iudices, virum fortissimum, M' Fonteium, parentis et sororis commemoratione lacrymas profudisse? Qui nunquam in acie pertimuerit, qui se armatus saepe in hostium manum multitudinemque immiserit, quum in eiusmodi periculis eadem se solatia suis relinquere arbitraretur, quae suus pater sibi reliquisset: idem nunc perturbato animo pertimescit, ne non modo ornamento et adiumento non sit suis, sed etiam cum acerbissimo luctu dedecus aeternum miseris atque ignominiam relinquat. O fortunam longe disparem, M' Fontei, si deligere potuisses, ut potius telis tibi Gallorum, quam periuriis intereundum esset! Tum enim vitae socia virtus,

Commoneri) Sic Faërnus dedit e MS. Vatic. Antea *commoveri*.

Solatia) Cum Manutio interpretandum est, decus et honestae mortis memoriam.

Tum enim) *Tunc enim* cod. Franc.

mortis comes gloria fuisset : nunc vero qui est dolor, victoriae te atque imperii poenas ad eorum arbitrium sufferre, qui aut victi armis sunt, aut invitissimi paruerunt? A quo periculo defendite, iudices, civem fortem atque innocentem; curate, ut nostris testibus plus, quam alienigenis credidisse videamini; plus saluti civium, quam hostium libidini consuluisse; graviorem duxisse eius obsecrationem, quae vestris sacris praesit, quam eorum audaciam, qui cum omnium sacris delubrisque bella gesserunt. Postremo prospicite, iudices, id quod ad dignitatem populi romani maxime pertinet, ut plus apud vos preces virginis Vestalis, quam minae Gallorum valuisse videantur.

ORATIONIS

PRO M. FONTEIO

FRAGMENTVM

ex editione B. G. Niebvhrii V. Cl.
Romae 1820 (*)

I. 1. oportuisse; an ita dissolvit, ut omnes alii dissolverint? Nam ita ego defendo M. Fonteium, iudices, itáque contendo, post legem Valeriam latam,

(*) Fragmentum hoc eruit idem Vir clarissimus supra laudatus e codice palimpsesto in Bibliotheca Pontificia Vaticana servato. Romae primum prodiit, anno 1820, forma octona, praefatione animadversionibusque instructum. Attamen monere debeo, ab orthographia Palimpsesti me recessisse, et ex animadversionibus ea tantum selegisse, quae magis lectoribus prodesse viderentur, modo verbis meis, modo verbis doctissimi Editoris concepta. Caeterum omnia fere quae docte de varia scripturae ratione disputantur, omisi. De loco vero huic fragmento adsignando quum nondum viri docti inter se consentiant, statim post maius fragmentum hoc parvum ac recens inventum collocavi. Typ.

Dissolverint) probabili coniectura Niebuhr *dissolverunt*. Alio quoque loco in modo peccatum esse in schedis, monet idem Vir Cl.

Legem Valeriam) Haec est illa lex Valeria turpissima, quae creditoribus quadrantem solvi iussit, lata a L. Valerio Flacco, consule suffecto a. 666: de qua vide Velleium Paterculum II. c. 23. et Cortium ad Sallustii Catil. c. 33: quam per aliquot annos valuisse ex hoc fragmento constat: mansisse autem donec lege Cornelia unciaria haud paulo mitius rei foenerariae remedium adhiberetur, coniicio. Huius vero generis leges in iis tantum debitis valere possunt, quae ante eas latas contracta fuerint; nemo enim pecuniam crederet nisi lege illis negotiis cautum esset quaecumque in posterum fierent: nisi forte acriore quadam improbitate haec lex eas quoque solutiones comprehenderit, quae, nulla ad aes creditum relatione, in subsequens tempus stipulatae antea fuerant; ex locationibus censoriis, verbi gratia. Utut hoc fuerit, quum aerarium P. R. per quaestores, haud secus quam privati, quadrante dis-

a Marco Fonteio quaestore usque ad Titum Crispinum quaestorem aliter neminem solvisse: hunc omnium superiorum, huius autem omnes qui postea fuerint auctoritatem dico sequutos. Quid accusas? quid reprehendis?

2. Nam quod in tabulis dodrantariis et quadrantariis, quas ait ab Hirtuleio institutas, Fonteii officium desiderat, non possum existimare utrum ipse erret, an vos in errorem ducere velit. Quaero enim abs te, M. Plaetori, possit ne tibi ipsi probata esse nostra causa, si, qua in re abs te M. Fonteius accu-

solveret, eique pariter solveretur, apparet quam ampla furto materies data fuerit, praesertim quum iisdem tabulis aes novum contineretur quod ex asse, et vetus, quod quadrante solveretur. Sane igitur optimo consilio L. Hirtuleius, quaestor, ut puto, eius anni, quo lex Valeria lata est, duorum generum tabulas instituerat, et dodrantarias et quadrantarias: quoties enim quadrante dissolveret, assem quidem nomini expensum ferebat, dodrantem autem eius in lucris ponebat: sin aliter, nihil in lucro: atque contraria ratione in illis utebatur quae populo deberentur, et tum damnum dodrantis factum esse scribebat. Iam qui tabularum conficiendarum rationem tenet quas duplices vocant, Transalpini Italicas vocamus, is perspiciet hoc nihil aliud esse quam quod in re simili argentarii et negotiatores facturi essent: atque hinc apparet harum tabularum usum minime, ut ferunt, septingentis vel octingentis annis abhinc invectum esse, sed ab antiquissimis Romanorum temporibus in Italia perdurasse. Quod quidem eo quoque confirmatur, quod nulla fere res in hoc toto negotio occurrit quae non proprio suo vocabulo ex optimorum scriptorum usu latine dici possit; in quo tamen attenta lectio meliora suppeditabit quam lexica. NIEB.

A Marco Fonteio) Ita coniecit Niebuhr a nomine quaestoris proxime sequentis, adiuvante etiam syllaba *TE*, quae unica superest in lacuna ex agglutinatione plicatae paginae orta.

Quaestorem) Sic interpretatur Niebuhr siglam *que* in palimpsesto exstantem.

Omnes) Palimps. *omnis*, et ita scribendum esse in omnibus Ciceronis operibus censet Vir cl. Niebuhr, quomodo Lambino etiam placebat, nisi quod iste hunc sonum minus recte per *ei* exprimit.

Quid accusas? Duplici *ss* scribitur hoc verbum in Palimpsesto. Plura de huius literae duplicatione vel omissione in hoc et aliis verbis affert Niebuhr ex M. Annaeo Cornuto, Quintiliano, et Mario Victorino.

Quid accusas? quid reprehendis?) Has interrogationes cum iis quae praecedunt nulla ratione coniungi merito censet Niebuhrius, ac nescio quid inconcinnum habent.

satur, auctorem habet eum quem tu maxime laudas, Hirtuleium: qua in re autem laudas Hirtuleium, Fonteius idem fecisse reperitur? Reprehendis solutionis genus: eodem modo Hirtuleium dissolvisse publicae tabulae coarguunt. Laudas illum quod dodrantarias tabulas instituerit: easdem Fonteius instituit, et eodem genere pecuniae. Nam, ne forte sis nescius, et istas tabulas existimes *ad diversam veter*is aeris alieni rationem pertinere, ob unam causam et in uno genere sunt institutae. Nam cum publicanis qui Africam, qui Aquiliense por*torium conducta habebant*.....

II. 3. *re*cite....

Nemo, nemo inquam, iudices, reperietur qui unum se in quaestura M. Fonteio nummum dedisse, aut illum ex ea pecunia, quae pro aerario solveretur, detraxisse dicat: nullius in tabulis ulla huius furti significatio, nullum in iis nominibus intertrimenti aut deminutionis vestigium reperietur. Atqui omnes ii quos in hoc genere quaestionis accusatos et reprehensos videmus, premuntur testibus; difficile est enim, eum qui magistratui pecuniam dederit, non aut induci odio ut dicat, aut cogi religione: deinde si qua gratia testes deterrentur, tabulae quidem certe incorruptae atque integrae manent. Fac omnes amicissimos Fonteio fuisse: tantum hominum numerum ignotissimorum atque alienissimorum pepercisse huius capiti, consuluisse famae; res ipsa tamen ac ratio literarum, confectioque tabularum, habet hanc vim, ut ex acceptis et datis quidquid fingatur, aut surri-

Ad diversam veteris) Ita supplevi lacunam ubi nihil exstat praeter *d*.. ......*e*..*ris*: in quo spatii exactissima ratio habita est: eadem lege alii coniecturas tentent. Nieb.

Nummum) Ita constanter duplici *mm* in his fragmentis, quum aliàs praestantiores Ciceroniani codices in hac voce plerumque unum *m* exhibeant. Nieb.

Difficile 'st) Sic Palimps. hoc loco et infra fr. 3 *consecuta 'st.*

piatur, aut non constet, appareat. Acceptas populo romano pecunias omnes isti retulerunt: si protinus aliis aeque magnas aut solverunt aut dederunt, ut, quod acceptum populo romano est, id expensum cuipiam sit, certe nihil potest esse detractum. Sin aliqui domum tulerunt, ex eorum arca, e ra.....

III. 4. Deorum hominumque fidem! testis non invenitur in ducentis et triciens sestertio. Quam multorum hominum? sexcentorum amplius. Quibus in terris gestum negotium est? illo, illo inquam, loco quem videtis. Extra ordinem ne pecunia est data?

Expensum cuipiam) Magnam hic locus vim habet ad probandum id, quod dixi, tabularum apud Romanos eandem fuisse indolem quam earum quas Italicas vocamus Germani. Fac enim illo modo institutas fuisse quo eae quas in Germania *nostrates tabulas* nuucupamus, iam minime verum erit quod hic ait Cicero. At in Italicis nihil cuiquam acceptum referri potest quod non alii expensum referatur; quae quidem propria earum vis est. Negotia enim ipsa haud secus quam homines nomina in iis sunt, tam in adversariis quam in codice: ut si quis a populo Romano opus redemtum habebat, opus illud in quaestoriis tabulis nomen erat, et quodcunque eo nomine solveretur, id illi quaestor expensum ferebat. Possumus igitur suspicari quid hoc loco intersit inter *solvere* et *dare*, modo eorum memores simus quae in hac re aut ipsi facimus aut ab aliis fieri quotidie videmus. Modo enim *solvitur*, quum de homine sermo est cui debetur, modo *datur*, negotio scilicet. Neque tamen contendam reiiciendam esse horum vocabulorum significationem consuetam. Id certe verissimum est, rite institutis tabulis nullo modo fieri potuisse, ut lateret si quid *detractum* fuisset: omnis autem interpolatio, comparatione instituta, evidentissime arguebatur: quapropter rite confici tabulas ad communem utilitatem pertinebat. Nieb.

Testis) Pro Fonteio c. 1: *Plus ego in hac causa laboris et operae consumo in poscendis testibus, quam ceteri defensores in refutandis.* N.

Ducentis et triciens) Vt alibi *sestertium vicies, quingenta millia*, sic hoc loco ita protulit pro *bis et tricies.* — Numerorum adverbialium terminatio in *ens* quam Marius Victorinus p. 2469 tenere iubet, in optimis quibusque orationum codicibus servatur. N.

Quem videtis) Scilicet in foro atque aerario. Nam ex hoc loco, et illo qui paulo infra est, atque alio quem ibi afferam ex cap. 11 Orationis, colligo Romae quaesturam gessisse Fonteium, cuius rationes accusator in aerario excutere poterat. N.

Extra ordinem) Extra ordinem pecunia datur quae non a mensa numeratur: etenim a mensa publica solvebat quaestor (pro Flacco c. 19); et ita rationes exigebantur ut demonstraretur a Senatu, consulibus, prae-

immo vero nummus nullus sine literis multis commotus est. Quae est igitur ista accusatio, quae facilius possit Alpes quam paucos aerarii gradus ascendere: diligentius Rutenorum, quam populi romani, defendat aerarium: lubentius ignotis quam notis utatur, alienigenis quam domesticis testibus: planius se confirmare crimen lubidine barbarorum, quam nostrorum hominum literis arbitretur?

5. Duorum magistratuum, quorum uterque in pecunia maxima tractanda procurandaque versatus est, triumviratus et quaesturae, ratio sic redditur, iudices, ut in iis rebus quae ante oculos gestae sunt, ad multos pertinuerunt, confectae publicis privatisque tabulis sunt, nulla significatio furti, nulla alicuius delicti suspicio referatur.

6. Hispaniensis legatio consecuta est, turbulentis-

toribus, solvere iussum esse quaestorem, a quaestore mensam: in qua re, sicut hodie, multis literis opus erat. Similiter autem, quando privati extra ordinem pecuniam dare dicuntur (pro Cluentio c. 31: *Iudicem pecuniam ab reo clam atque extra ordinem accepisse*), id ita intelligendum est, eum qui daret, fiscos domo sua misisse, non per argentarium solvisse. N.

Commotus) Pro Fonteio c. 1: *Nummus in Gallia nullus sine civium Romanorum tabulis commovetur.* Pro Flacco l. c. *Vbi nummus nullus commovetur sine praetoribus etc.* N.

Paucos aerarii gradus) Nemini quidem qui Romae versatur dubium esse potest, aerarium supra forum eminuisse, atque ad id per gradus ascensum fuisse: horum tamen graduum Nardinius certe nullam ex antiquis mentionem affert. Obiter moneo, cryptas quae tam vastae sub monte Capitolino actae sunt, partim ad templum Iovis pertinuisse videri, quae favissae erant: partim ad tabularium, partim ad aerarium, ubi infiniti illi thesauri reponerentur. Sic intelligitur quid significet *cuniculos ad aerarium agere* de Officiis III, c. 25. N.

Rutenorum) Dixi quaesturam a Fonteio Romae gestam videri: igitur hoc intelligendum est, quaestore Fonteio Rutenorum civitati ab aerario romano solvendum fuisse; nisi tamen haec ad praeturam Gallicam referenda sunt. N.

Alienigenis) Pro Fonteio c. 17: *Curate ut nostris testibus plus quam alienigenis credidisse videamini.* N.

Ante oculos) Pro Fonteio c. 11: *Magistratibus quos ante oculos vestros gessit.* N.

Hispaniensis legatio) In ulteriorem provinciam, quam Cicero, orationis c. 16, inter Fonteii defensores constituit. N.

simo reipublicae tempore, quum adventu L. Sullae in Italiam maximi exercitus civium dissiderent de iudiciis ac legibus: atque hoc reipublicae statu desperato qualis.......

Adventu L. Sullae ... de iudiciis ac legibus) Membr. *cum adventu L. Sullae maximi exercitus in Italiam civium dissiderent iudiciis ac legibus.* Quae quum manifesto corrupta sint, duplex emendandi ratio erat; altera, quam ut lenissimam elegi; altera ut scriberetur *c. adv. L. S. maximi exercitus civium in Italia dis.* Ante *iudiciis* praepositionem addidi, quae abesse nullo modo potest. — De expeditione L. Sullae contra patriam, ad mitigationem rei dirae, solemnis quodammodo usus est vocabuli *adventus*; neque is apud Ciceronem tantum, sed apud Velleium quoque, quod mireris, valet. Et Cicero quidem hanc vocem generatim de hostili irruptione ponit, quum hac ipsa oratione, c. 16, de *Thracum adventu in Macedoniam* loquitur. — *Exercitus dissidere* eiusdem euphemismi est, ut in Marcelliana *armis et castris dissidere* legimus — aliaque similia apud alios auctores. N.

ORATIO

PRO

A. CAECINA

ORATIO

PRO

A. CAECINA

SVMMARIVM

M. Fulcinius e municipio Tarquiniensi, domi honestus, Romae argentariam non ignobilem fecit. Is habuit in matrimonio Caesenniam, cui fundum in agro Tarquiniensi vendidit, temporibus Sullanis, quibus aes alienum summa difficultate dissolvebatur, et quum uteretur dote mulieris numerata, quo mulieri res esset cautior, curavit ut dos in illo fundo collocaretur. Aliquanto post Fulcinius praedia quaedam mercatur, huic fundo continentia. Inde quum mors ei instaret, testamento fecit heredem filium, quem ex Caesennia habebat; uxori autem usumfructum omnium bonorum legavit, ut frueretur una cum filio. Brevi tempore hic M. Fulcinius filius adolescens mortuus est; heredem fecit P. Caesennium, uxori grande pondus argenti, matri partem bonorum maiorem legavit. Quum igitur auctio hereditaria Romae esset instituta, Caesennia, cui amici et cognati suaserant, ut fundum illum antiquo suo fundo continentem emeret, mandat hoc negotium Sex. Aebutio, qui se in eius familiaritatem insinuaverat, quoque mulier iam cognitore utebatur, ut fundum istum emeret. Adest ad tabulam Aebutius, licetur, addicitur ei fundus, pecunia a Caesennia solvitur. Ita Caesennia fundum hunc possedit locavitque, neque ita multo post A. Licinio Caecinae Volaterrano nupsit. Aliquanto post facto testamento moritur; facit heredem Caecinam ex deunce et semuncia ($= 11\frac{1}{2}$ duodecimas sive $\frac{11}{12} + \frac{1}{24}$ totius hereditatis), ex duabus sextulis (h. e. $\frac{2}{6}$ unciae $= \frac{2}{72}$) M. Fulcinium libertum superioris mariti, Aebutio sextulam ($\frac{1}{72}$) legat mercedem assiduitatis et molestiae sua causa susceptae. Is primum calumniatus

est Caecinam heredem esse non posse, ob civitatem Volaterranis ademptam, deinde fundum quem Caesenniae mandato huic mulieri emerat, suum esse, seque sibi emisse dixit. Itaque placuit Caecinae constituere, quo die in rem praesentem veniretur, ut de fundo Caecina moribus deduceretur. Mos enim erat in possessionum controversiis, ut uterque litigantium in fundum controversum advocatis testibus conveniret, alter autem qui eum naturaliter possidebat, alterum de fundo deduceret, moribus, i. e. vi civili, quae etiam quotidiana s. festucaria dicebatur. Is igitur qui fundo, quem vindicabat, deductus esset, praetorem adibat, petebatque ut restitueretur. Caecina, quum dies ex utriusque commodo sumptus esset, venit in castellum Axiam, ex quo loco fundus ille non longe aberat. Aebutius Caecinae denuntiat se armatos habere, abiturum eum non esse, si accederet. Caecinae tamen placuit experiri. Itaque quum primum in antiquum fundum ingredi vellet, frequentes armati obstiterunt. Tum ad eum fundum, de quo agebatur, profectus una cum amicis et advocatis ab armatis hominibus aditu prohibetur. Haec erat vis vera vel solida. Itaque, ut consuetudo erat, ex lege de vi hominibus armatis praetor P. Dolabella interdixit, ut Aebutius: unde Caecinam deiecisset, eo restitueret, sine ulla exceptione: cuiusmodi exceptio interdum addi solebat: extra quam si deiecisset ex eo loco, quem ipse possideret. Aebutius restituisse se dixit, quod ut Hotomannus recte exposuit, non sic accipiendum est, quasi revera se in fundum litigiosum reduxisse Caecinam contenderet. Sed hoc eam vim habebat, quasi diceret, se restituere non debere. Itaque lis omnis versabatur in verbis interdicti Praetoris interpretandis. Cicero ipse orat. c. 19: « Tota mihi, inquit, causa pro Caecina de verbis interdicti fuit. Res involutas definiendo explicavimus, ius civile laudavimus, verba ambigua distinximus. »

In exordio Cicero Aebutium perstringit, qui ut audax fuerit in convocandis hominibus et armandis, sic impudens in iudicio c. 1; simul iudices (qui ubi de possessione certabatur *recuperatores* appellari solebant) monet, ne impudentia Aebutii decipiantur, ut constituta iam re, quid agi potuerit, aut quid possit, non quid actum sit, quaerant, ideoque iniquam iudicandi moram ac religionem sibi iniici patiantur, c. 1—3.

Sequitur narratio rei gestae, c. 4—8.

Iam confirmationem aggreditur Cicero sic, ut doceat Caecinam non minus a stultitia Aebutii sublevari, quam eius impro-

bitate laedi. Improbum fuisse, quod coactis armatisque hominibus vim fecerit; stultum, quod id se fecisse confessus sit, et testes eius rei adduxerit; qua re se eius confessione et testimoniis usurum c. 9 ostendit, simulque testes ipsos, inprimis Fidiculanium Falculam perstringit, c. 10. Certum igitur esse demonstrat vim factam esse ab Aebutio; non enim illam defensionem valere: *Non deieci*, *sed obstiti*, c. 11. Itaque Caecinae actionem ex praetoris interdicto competere; in quo defensor Aebutii C. Piso refutatur, qui in hac causa nullam esse ex praetoris interdicto actionem contenderat, c. 12—14.

Iam accedit ad aliud defensoris Aebutii argumentum, quo vim Caecinae factam esse negaverat. Id igitur Cicero refutat explicando, quid communi usu dicatur vim facere, idque tum more maiorum, tum ipsius Aebutii iudicio confirmat, c. 15—17. Praeterea quum voluntas et consilium et sententia interdicti intelligatur, aut impudentiam summam, aut stultitiam singularem esse, in verborum errore versari, et sensu verborum praetoris cognito, singula verba subtiliter exquirendo in frigida et ieiuna calumnia delitescere, c. 18—22. Nihili igitur illud Pisonis esse: *non deieci*, *si non sivi accedere*, c. 23. Et quia Piso dixerat interdum Iurisconsultis non esse obtemperandum, iuris civilis auctoritas a Cicerone defenditur, c. 24 seqq. Multum vero populi romani interesse docetur, iuris sententiam et aequitatem plurimum valere, non verbo et litera torqueri. Quod autem adversarii dicant, C. Aquillium ICtum auctorem esse defensionis, qua Cicero pro Caecina utatur, in eo propter summam hominis dignitatem magnam a se gratiam inire. Mirum autem esse cur suum auctorem non nominent, quem dicant contra Caecinam sentire, c. 27. Iam Cicero narrat se aliquem ICtum convenisse, ut opinatur, illum ipsum, quo Aebutius et Piso auctore utantur. Eum sibi respondisse rem et sententiam interdicti praetoris cum Caecinae causa facere; verbo autem eum excludi: a verbo autem non posse recedi. Adiecisse tamen eum, quasi consolandi sui causa, nihil esse, quod Caecinae causa laboraret; quia enim praetor interdixerit, ut Caecina unde deiectus esset, eo restitueretur, Aebutium qui fateatur aliquo ex loco deiectum esse Caecinam, non potuisse iusta sponsione contendere, se Caecinam restituisse. Ex hac igitur ratione, cuius ipse non modo inventorem, sed ne probatorem quidem esse profitebatur, Cicero contra Aebutium disputat, ostenditque hac quoque ratione Caecinam causam suam obtinere. Si enim non sit ex eo

loco deiectus, quo prohibitus sit accedere; at ex eo esse deiectum, quo accesserit, unde fugerit, et si praetor non distinxerit locum, quo Caecinam restitui iuberet et restitui iusserit, non esse eum ex decreto restitutum, c. 28—31. Iam alia Pisonis ratio refellitur, qua usus dixerat, eum deiici posse, qui tum possideat, qui non possideat nullo modo posse. Cicero ostendit primum in hoc Pisonem sibi ipsi repugnare; deinde in praetoris interdicto additam non esse formulam, *si possederit Caecina*; denique illum ipsum fundum, quo de agatur, Caecinam iure possedisse, c. 32. Postremo argumentum Pisonis, quod Volaterranis civitas lege Cornelia Sullae adempta sit, ita refutat, ut doceat nec civitatem iis iure adimi potuisse, praesertim quum Sulla ipse in legem istam adscripserit: *si quid ius non esset rogari, eius ea lege nihilum rogatum;* et praeterea Sulla hac lege non sustulerit nexa atque hereditates, c. 33—35.

Extrema oratione Caecina iudicibus a dignitate commendatur, et argumenta in confirmatione tractata breviter repetuntur, c. 36.

Ceterum haec oratio habita est actione tertia, posteaquam iudices, quum sibi rem nondum liquere pronuntiassent, bis ampliaverant.

Quo anno habita sit, haud satis constat. Neque vero in quem annum praetura P. Dolabellae inciderit, exploratum habemus. Verisimile tamen est vel A. V. C. 684, vel anno sequenti Caecinam a Cicerone defensum esse.

(Hanc orationem a Poggio *in Lingonum Sylvis* repertam esse, fidem facit unus e codicibus florentinis, cuius Lectiones variae a Lagomarsino descriptae fuerunt in suis schedis ineditae Romae servatae. Typ.)

I.

Si quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro atque in iudiciis impudentia valeret, non minus nunc in causa cederet A. Caecina Sex. Aebutii impudentiae, quam tum in vi faciunda cessit

Non minus nunc) Olim omittebatur *nunc*. Habet autem Quintilian. inst. or. IX, 3, 80. Aquila Roman. c. 18, accedit Marcianus Capella l. V.

Faciunda) Sic Aquila Rom. l. l. et sic Graev. Vulgo *facienda*.

audaciae. Verum et illud considerati hominis esse putavit, qua de re iure decertari oporteret, armis non contendere: et hoc constantis, quicum vi et armis certare noluisset, eum iure iudicioque superare. Ac mihi quidem quum audax praecipue fuisse videtur Aebutius in convocandis hominibus et armandis, tum impudens in iudicio: non solum quod in iudicium venire ausus est (nam id quidem, tametsi improbe fit in aperta re, tamen malitia est iam usitatum), sed quod non dubitavit id ipsum, quod arguitur, confiteri. Nisi forte hoc rationis habuit, quoniam, si facta vis esset moribus, superior in possessione reti-

Decertari) Cod. Erf. *deceptari*, unde Graev. coni. legendum *disceptari*.

Si facta vis esset moribus) Saepe postea in hac ipsa oratione, *de vi quae moribus fiebat*, loquitur. Infra: *Placuit Caecinae de amicorum sententia constituere, quo die in rem praesentem veniretur, et de fundo Caecina moribus deduceretur. Ad eum fundum profectus est, ex quo ex conventu vim fieri oportebat. Quum ad vim faciendam veniretur, ipse porro Caecina cur se moribus deduci volebat?* Quid sit igitur, *vim fieri moribus* videamus. Ex his sane locis, quos commemoravimus, et si qui sunt praeterea similes, illud manifesto intelligitur, moris fuisse, ut quum de agro quopiam controversia instituerctur, quia propter commoda possessionis magna iurgia, et pugnae interdum ac caedes oriebantur; litigatores de amicorum sententia diem inter se sumerent, qua die in rem praesentem, id est, in agrum illum una venirent, et in eo agro vim aliquam alter alteri faceret, non veram et solidam, sed fictam et simulatam. Ex tota autem oratione illud aperte constat, quod is, qui detrusus erat, a praetore ex edicto postulabat, ut *unde vi deiectus esset, quum possideret, eo restitueretur*. Praetor decernebat. Quum restitui iussus ab adversario peteret, ut se restitueret, respondebat adversarius *se restituisse*; altero igitur restitutum se negante, sponsio fiebat. Recuperatores sumebantur, apud quos quaerebatur, restitutusne esset, qui fuerat deiectus, an non, id est, paruissetne deiector edicto atque imperio praetoris, an non. Hoc autem iudicio (ut saepe postea docebimus) revera nihil aliud quaerebatur, quam uter possideret; nam si non possidere adversarium deiector probaret, vincebat, et edicto praetoris paruisse iudicabatur: non enim aliter erat restituere iussus, nisi si possessorem deiecisset. Deiectionis enim invidia probationis onus in deiectorem reiiciebat, ut patet infra: *Ostendo, si sine armatis coactisve hominibus deiectus quisquam sit, eum qui fateatur se deiecisse, vincere sponsionem, si ostendat eum non possedisse.* Atque haec quidem mea quondam fuit propter illum Ciceronis locum sententia; q•

nenda non fuisset; quia contra ius moremque facta sit, A. Caecinam cum amicis metu perterritum pro-

non modo mihi adolescenti ut tum eram, verum etiam cuivis exercitato errorem obiicere facile potuit: quid enim clarius dici potuit, quam *deiectori onus incumbere probandi deiectum non possedisse*? Sed postea partim maiore attentione adhibita, partim aliis Ciceronis locis excitatus, statui *probandae possessionis onus deiecto, non deiectori incumbere*; ut infra docebimus. Haec autem vis est et deiectio, quam moribus fieri dicit; quam infra *vim quotidianam* appellat: quam A. Gell. lib. XX, cap. 10, *vim civilem ac festucariam* appellat, quam verae vi ac solidae opponit; de qua Ennius dixerat, *Non ex iure manu consertum, sed mage ferro Rem repetunt, regnumque petunt, vadunt solida vi.* Vt etiam perspicue apparet *consertionem illam manuum*, de qua toto illo capite disputat, nihil aliud fuisse, quam vim hanc, ac deductionem, *quae moribus* (ut Cicero dicit) *fiebat*, et quam dicit olim praesente praetore fieri solitam, qui ipse in rem praesentem, agrumque litigiosum proficiscebatur. Verba autem Iurisconsulti, quae Gellius protulit, quae in vulgatis libris valde corrupta sunt, sic legenda ac restituenda putamus: *Manum conserere, est qua de re disceptabatur, in re praesenti (sive ager, sive quid aliud est) quum adversarius adversarium simul manu prehenderet, in ea re omnibus verbis vindicare, id est, vindicia correpta (Vindiciam autem hic surculum sive festucam,* opinor, appellat; quae aliter *vindicta* dicitur, ut quum servi *vindicta*, id est virga manumitti dicuntur; propius enim ad *vindicii* nomen, unde *vindicta* deducta est, accedit) *manus in re atque in loco praesenti conserere: quod apud praetorem* (id est, praesente in agro praetore) *ex* XII *tabulis fiebat, in quibus ita scriptum est:* Si qui in iure manum conserunt. *Sed postquam praetores propagatis Italiae finibus, latis iurisdictionibus, negotiis occupati, proficisci vindiciarum dicendarum causa longinquas in res gravabantur, institutum est contra* XII *tabulas tacito consensu, ut litigantes non in iure apud praetorem manum consererent, sed ex iure manu consertum vocarent, id est, alter alterum ex iure ad conserendam manum in rem, de qua ageretur, vocaret; atque profecti simul in agrum, de quo litigabatur, terrae aliquid ex eo, veluti unam glebam, in ius in urbem ad praetorem deferrent, et in ea gleba, tanquam in toto agro, vindicarent.* Haec Gellius. In quibus illud observandum est, hanc manuum consertionem etiam tum fieri solitam, quum de possessore constaret: et actor *vindicatione*, id est, in rem actione uti vellet; quod etiam Cicero demonstrat in orat. pro Muraena, et lib. de Orat. I: *Multisque*, inquit, *praecessem, qui aut interdicto tecum contenderent, aut te ex iure manu consertum vocarent, quod in alienas possessiones tam temere irruisses: agerent enim tecum lege Pythagorei omnes, vindicarentque etc. Interdictum* autem eo in loco non hoc de vi quotidiana et festucaria significat, sed de vi hominibus armatis coactisque, in qua scilicet non ex iure manu consertum vocari solet, sed vis revera adhibita est. Quare duabus de causis *manu consertum* vocabatur: primum quum de possessione agendum esset: et in-

fugisse: nunc quoque in iudicio, si causa more institutoque omnium defendatur, nos inferiores in agendo non futuros: sin a consuetudine recedatur, se, quo impudentius egerit, hoc superiorem discessurum. Quasi vero aut in iudicio possit idem improbitas, quod in vi confidentia; aut nos non eo libentius tum audaciae cesserimus, quo nunc impudentiae facilius obsisteremus. Itaque longe alia ratione, recuperatores, ad agendam causam hac actione venio, atque initio veneram. Tum enim nostrae causae spes erat posita in defensione mea, nunc in confessione adversarii; tum in nostris, nunc vero in illorum testibus; de quibus ego antea laborabam, ne, si improbi essent, falsi aliquid dicerent, si probi existimarentur, quod dixissent, probarent. Nunc sum animo aequissimo. Si enim sunt viri boni, me adiuvant, quum id iurati dicunt, quod ego iniuratus insimulo. Sin autem minus idonei, me non laedunt: quum iis sive creditur, creditur hoc ipsum, quod nos arguimus;

terdictum, *unde vi simplici et civili*, postulandum: deinde quum in rem actione, sive vindicatione utendum esset: eo enim consertio fiebat, ut in re praesenti vindicari posset. Superioris exemplum est in Epistola ad Trebatium lib. 7: *Tantum metuo*, inquit, *ut artificium tuum tibi parum prosit; nam, ut audio, istic non ex iure manu consertum, sed mage ferro rem repetunt. Et tu soles ad vim faciendam adhiberi?* et quae sequuntur. Est autem *manu consertum* confictum vocabulum, coniunctumque ex *manus* et *conserere*, qua de re in Comment. verb. iur. copiose diximus. Hot.

Si causa more institutoque omnium defendatur) Si nobis permittatur uti hoc interdicto, et ex eo restituamur. Dicit hunc esse morem maiorum, ut dominus de suo fundo depulsus, et in eum ingredi prohibitus (quamvis revera deiectus non sit, si verba consectemur) uti possit hoc interdicto. Aebutius, qui Caecinam neque dominum, neque possessorem esse diceret, negabat ei uti hoc interdicto licere, quod dominis aut possessoribus tantum datur. Id.

Aut nos non) Ita Graevius dedit e cod. Erf. Vulgo aberat *nos*.

Hac actione) Nempe tertia; quia bis iudices ampliaverant, quod sibi non liquere dixissent.

Iis sive creditur, creditur hoc ipsum) Olim legebatur *iis sive creditur hoc ipsum*. P. Faber primus vidit repe-

sive fides non habetur, de adversarii testium fide derogatur.

II. Verumtamen quum illorum causae actionem considero, non video, quid impudentius dici possit; quum autem vestram in iudicando dubitationem, vereor, ne id quod videntur impudenter fecisse, astute et callide fecerint. Nam, si negassent vim hominibus armatis esse factam, facile honestissimis testibus in re perspicua tenerentur; sin confessi essent, et id, quod nullo tempore iure fieri potest, tum ab se iure factum esse defenderent: sperarunt, id quod assequuti sunt, se iniecturos vobis causam deliberandi et iudicandi iustam moram ac religionem; simul illud, quod indignissimum est, futurum arbitrati sunt, ut in hac causa non de improbitate Sex. Aebutii, sed de iure civili iudicium fieri videretur. Qua in re, si mihi esset unius A. Caecinae causa agenda, profiterer satis idoneum esse me defensorem, propterea quod fidem meam diligentiamque praestarem: quae quum sunt in actore causae, nihil est, in re praesertim aperta ac simplici, quod excellens ingenium requiratur. Sed quum de eo iure mihi dicendum sit, quod pertineat ad omnes, quod constitutum sit a maioribus, conservatum usque ad hoc tempus, quo sublato non solum pars aliqua iuris deminuta, sed etiam vis ea, quae iuri maxime est adversaria, iudicio confirmata esse videatur; video summi ingenii causam esse, non uti demonstretur quod ante oculos est, sed ne, si quis vobis error in tanta re sit obiectus, omnes potius me

tendum esse verbum *creditur*, ut sensus constet.

De iure civili iudicium fieri) Recte Ernestius intp. non de vi armatis hominibus, de qua est quaestio legibus, sed de iure utriusque in praedium, quae est causa iuris privati et civilis.

Vis ea, quae iuri maxime est adversaria) Nempe vis vera et solida quae fit armatis hominibus.

arbitrentur causae, quam vos religioni vestrae defuisse. Quamquam ego mihi sic persuadeo, recuperatores, non vos tam propter iuris obscuram dubiamque rationem bis iam de eadem causa dubitasse, quam quod videtur ad summam illius existimationem hoc iudicium pertinere, moram ad condemnandum anquisisse, simul et illi spatium ad sese colligendum dedisse. Quod quoniam iam in consuetudinem venit, et id viri boni, vestri similes, in iudicando faciunt, reprehendendum fortasse minus, querendum vero magis etiam videtur; ideo quod omnia iudicia, aut distrahendarum controversiarum, aut puniendorum maleficiorum causa reperta sunt; quorum alterum levius est, propterea quod et minus laedit, et persaepe disceptatore domestico diiudicatur; alterum est vehementissimum, quod et ad graviores res pertinet, et non honorariam operam amici, sed severitatem iudicis ac vim requirit. Quod est gravius, et cuius rei causa maxime iudicia constituta sunt, id iam mala consuetudine dissolutum est. Nam ut quaeque res est tur-

Ad summam illius existimationem) *Summa existimatio* est res, a qua omnis nostra fama et dignitas pendet. Sic *summum bellum*, apud Caesarem, in quo periclitatur res universa. *Summa respublica*, res, a qua pendet salus reipublicae, apud Ciceronem, ut alibi ostendimus. GRAEV.

Moram ad condemnandum acquisisse) Id est, lubentissime arripuisse occasionem differendae et producendae damnationis. Apparet duabus de causis ampliationem interponi solitam; primum quum revera non liquebat iudicibus, et obscura erat causa; deinde quum grave erat iudicium, utpote quod existimationem laedebat. Nam si absolvendus esset reus, prima actione iudicabatur: si videretur condemnandus, *amplius* pronuntiabatur, non ex iure scripto, sed ex consuetudine, ut modo declarat: et in hanc eandem rationem atque sententiam sic loquitur Asconius in III Verrina: *Et omnino*, inquit, *si videbatur iudicibus bona causa, absolvebant reum; si mala, non statim damnabant, sed hac excusatione parcebant.* HOT.

Anquisisse) Ita Gulielm. legendum esse vidit. Vulgo *acquisisse*.

Disceptatore domestico) Intra parietes ab amicis controversia componitur. Cic. 3 de Leg. *Disceptator iuris, qui privata iudicet, iudicarive iubeat, praetor esto.* PASS.

Cuius rei causa) Nempe ut maleficia vindicentur. ID.

pissima, sic maturissime iudicanda est: at ea, in qua existimationis periculum est, tardissime iudicatur. Qui igitur convenit, quae causa fuerit ad constituendum iudicium, eandem moram esse ad iudicandum? Si quis, quod spopondit, qua in re verbo se obligavit uno, id non facit, maturo iudicio, sine ulla religione iudicis condemnatur: qui per tutelam, aut societatem, aut rem mandatam, aut fiduciae rationem, fraudavit quempiam, in eo, quo delictum maius est, eo poena est tardior. « Est enim turpe iudicium; » Ex facto quidem turpi. Videte igitur quam inique accidat, quia res indigna sit, ideo turpem existimationem sequi: quia turpis existimatio sequatur, ideo rem indignam non vindicari.

III. Ac si quis mihi hoc iudex recuperatorve dicat:

Sic maturissime iudicanda) Vulgo *maxime et maturissime iudicanda*. At *maxime* temere ex antecedentibus a librario repetitum; post copula auctum est; pro *iudicanda*, cod. Erf. (et Palimps. Taur.) *vindicanda*, probatum Grutero et Graevio. — Quum Peyronus Vir Cl. de verbo *maxime*, a Schutzio repudiato, reticeat, pro certo habeo, illud extare in Palimpsesto. Typ.

Ad constituendum iudicium) *Constituere iudicium* vel *quaestionem* (utrumque enim dicimus) in publicis dumtaxat iudiciis, dicitur *Quaestor*,* qui iudicum reiectione utrinque facta, certos constituit iudices, qui sibi iurati in consilio adsint, et secum causam cognoscant. In privatis vero iudiciis, quum praetor urbanus iudici aut recuperatoribus a litigatoribus acceptis potestatem de causa cognoscendi et iudicandi facit, dicitur. *Iudicium constituere*. Hot.

Verbo se obligavit uno) Sic edidi e Palimpsesto Taurinensi, nisi quod particula *si* repetitur ante *id non facit*. Vulgo: *verbo se uno obl*. Typ.

Ex facto quidem turpi) Abrupta oratoris responsio, quam exhibet Palimps. Taurinensis, laudata etiam a Peyrono Viro Cl. Defendi tamen potest Schutziana lectio, *et factum quidem turpe*, quam primum Lambinus e coniectura recepit, assentientibus Manutio et Hotom. Typ. — Vulgo: *et facto quidem turpe*. Sed in verbis *est enim turpe iudicium* iudices quasi inducuntur loquentes, ut moram iudicii defendant. Respondit Cicero: *et factum quidem turpe*. Schut.

Vindicari) Ita in aliquot codd. ut Erf. Hoc praetuli vulgato *iudicari*, quia paulo ante dixerat: *eo poena est tardior*. Dixit autem *non vindicari*, pro *non statim vindicari*, seu pro *tardius puniri*. — Palimps. Taurin. etiam *non vindicari*.

Ac si quis) Palimps. Taur. *ac si qui*, et *ac* scribendum esse hoc loco iam

« Potuisti enim leviore actione confligere: potuisti ad tuum ius faciliore et commodiore iudicio pervenire; quare aut muta actionem, aut noli mihi instare, ut iudicem: » tamen is aut timidior videatur, quam fortem, aut cupidior, quam sapientem iudicem esse aequum est, si aut mihi praescribat, quemadmodum meum ius persequar, aut ipse id, quod ad se delatum sit, non audeat iudicare. Etenim si praetor is, qui iudicia dat, nunquam petitori praestituit, qua actione illum uti velit, videte quam iniquum sit, constituta iam re, iudicem, quid agi potuerit, aut quid possit, non quid actum sit, quaerere. Verumtamen nimiae vestrae benignitati pareremus, si alia ratione ius nostrum recuperare possemus. Nunc vero quis est, qui aut vim armatis hominibus factam relinqui putet oportere, aut eius rei leviorem actionem nobis aliquam demonstrare possit? Ex quo genere peccati, ut illi clamitant, vel iniuriarum, vel capitis iudicia constituta sunt, in eo potestis atrocitatem nostram reprehendere, quum videatis nihil aliud actum, nisi possessionem per interdictum esse repetitam?

viderat Ernestius. Vulg. *at si quis*. Non est autem hic oppositioni locus.

Leviore actione) quam hac, quae est de vi armata, et iniuria, unde turpis existimatio sequitur. Hot.

Armatis hominibus) Palimps. Taur. *hominibus armatis*.

Leviorem actionem) Palimps. Taur. *Laeniorem actionem*.

Per interdictum) Decreta quaedam praetoris, quibus ille aliquid fieri iubebat aut vetabat, *interdicta* dicebantur, praesertim in possessionum controversiis. Vnde autem dicta sint, diu quaesitum est: nam ab *interdicere* deductum vocabulum non videtur, quod quum *interdicere* verbum *prohibere* significet, et denuntiare ne quid fiat, pleraque interdicta iubeant, non prohibeant. Ego ex eo derivatam appellationem puto, quod inter hoc praetoris decretum, et principalis negotii controversiaeque disceptationem, aliquid fieri aut iuberetur, aut vetaretur; quasi hoc decretum interea dictum atque interpositum esset, dum actionem principalis causae aliquando litigator postularet; itaque puto sensisse ac disputasse iurisconsultos, quorum obtinuisse sententiam Tribonianus scribit; non autem, quod ille, nescio quo auctore, tradidit, quod inter duos dicantur; nisi forte non *duos*

Verum sive vos existimationis illius periculum, sive iuris dubitatio tardiores fecit adhuc ad iudicandum; alterius rei causam vosmetipsi iam vobis, saepius prolato iudicio, sustulistis: alterius ego vobis hodierno die causam profecto auferam, ne diutius de controversia nostra, ac de communi iure dubitetis. Et, si forte videbor altius initium rei demonstrandae petisse, quam me ratio iuris eius de quo iudicium est, et natura causae coëgerit, quaeso ut ignoscatis. Non enim minus laborat A. Caecina, ne summo iure egisse, quam ne certum ius non obtinuisse videatur.

IV. M. Fulcinius fuit, recuperatores, e municipio Tarquiniensi, qui et domi suae cum primis honestus existimatus est, et Romae argentariam non ignobilem fecit. Is habuit in matrimonio Caesenniam, eodem e municipio, summo loco natam et probatissimam feminam, sicut et vivus multis ipse rebus ostendit, et in morte suo testamento declaravit. Huic Caesenniae

sed *duo* scribendum sit. Exempli causa, quum in fundo essem, deiecisti tu me ex eo, vi, armatis aut non armatis hominibus, quod tuum esse illum fundum diceres. Praetor me per interdictum restitui iubet; hoc est dicere, iubet me possidere interea, dum ille constituto iudicio planum fecerit, ac docuerit, se illius esse fundi dominum. Hoc ita esse, ex iis, quae post dicentur, facile ac dilucide constabit. Sed quoniam ubi non constat, uter possessor sit, petitoria actio institui non potest, *quia et civilis et naturalis ratio postulat* (inquit Iustinianus) *ut alius possideat, alius a possidente petat:* propterea inter hanc de possessione contentionem, et principalis causae disceptationem, haec quasi actio ac iudicium a praetore dabatur, quo uter esset possessor constitueretur. Haec ergo inter *actionem* et *interdictum* similitudo est, quod utrumque a praetore datur, ut lib. XXXV, §. *non solum*, D. *de procur.* utrumque certa conceptaque verborum formula constituitur, in utroque sponsiones fiunt, utroque iudex aut recuperatores dantur. Hot.

Ratio iuris eius) Recte Lallem. et Beck. ita ediderunt e Fabri coniectura, pro vulg. *ratio iuris et ius.*

Summo iure) Summo egisset iure Caecina, si, quum actione leviore confligere potuisset, uti tamen, odio et malevolentia animi inductus, ista actione voluisset. Hot. *Summo iure* est nimis atroci actione. Vrsin.

In morte suo testamento) Ita dedi pro vulg. *in morte sua testamento.* Beckius omisit *sua.*

fundum in agro Tarquiniensi vendidit temporibus illis difficillimis solutionis. Quum uteretur dote uxoris numerata, quo mulieri esset res cautior, curavit, ut in eo fundo dos collocaretur. Aliquanto post, iam argentaria dissoluta, Fulcinius huic fundo uxoris continentia quaedam praedia atque adiuncta mercatur. Moritur Fulcinius (multa enim, quae sunt in re, quia remota sunt a causa, praetermittam): testamento facit heredem, quem habebat e Caesennia filium: usumfructum omnium bonorum suorum Caesenniae legat, ut frueretur una cum filio. Magnus honos viri iucundus mulieri fuisset, si diuturnum esse licuisset. Frueretur enim bonis cum eo, quem suis bonis heredem esse cupiebat, et ex quo maximum fructum ipsa capiebat. Sed hunc fructum mature fortuna ademit. Nam brevi tempore M. Fulcinius adolescens mortuus est; heredem P. Caesennium fecit; uxori grande pondus argenti, matrique partem bonorum maiorem legavit. Itaque in partitionem mulieres vocatae sunt.

V. Quum esset haec auctio hereditaria constituta,

Temporibus illis difficillimis solutionis) Id est, quo tempore argentarii difficultate rei nummariae laborabant, neque sine maxima difficultate aes alienum dissolvere poterant. Tempora autem Sullana significat. HOT.

Temporibus illis difficillimis solutionis) Graecismus; id est quoad solutiones. Genitivi hoc modo adhibiti in Scriptoribus Graecis plurima dabit exempla Grammatica Graeca Matthiae a Peyrono V. Cl. italice translata, pag. 76-81 Tom. II. TYP.— Lamb. malebat *difficillimae solutionis*, Hotom. *difficillimis solutionibus*. Vera autem vulgata, quod vidit Passerat.

Magnus honos viri) Honorificum fuisse aliquid amici testamento accipere, dictum est alias. HOT. Vid. Phil. II, 16.

Mature fortuna ademit) Lambin. coni. *praemature ei fortuna ademit*.

Partitionem) Sic auctore Ernestio rescripsi. Vulgo *in partem*. Agitur autem de partitione s. de communi dividundo inter heredes.

Quum esset haec auctio hereditaria constituta) Quum a communione discedere cuperent, neque facile et commode res inter se partiri possent,

Aebutius iste, qui iamdiu Caesenniae viduitate ac solitudine aleretur, ac se in eius familiaritatem insinuasset hac ratione, ut cum aliquo suo compendio negotia mulieris, si qua acciderent, controversiasque susciperet, versabatur quoque eo tempore in his rationibus auctionis et partitionis; atque etiam se ipse inferebat et intrudebat, et in eam opinionem Caesenniam adducebat, ut mulier imperita nihil putaret agi callide posse, ubi non adesset Aebutius. Quam personam iam ex quotidiana cognoscitis vita, recuperatores, mulierum assentatoris, cognitoris viduarum, defensoris nimium litigiosi, contriti ad Regiam, inepti ac stulti inter viros, inter mulieres periti iuris, et callidi: hanc personam imponite Aebutio. Is enim Caesenniae fuit Aebutius. Ne forte quaeratis, num propinquus? nihil alienius. Amicus, aut a patre, aut a viro traditus? nihil minus. Quid igitur ille? Ille, quem supra deformavi, voluntarius amicus mulieris, non necessitudine aliqua, sed ficto officio simulataque

placuit auctionem constitui, ut pecuniae redactae partitio fieret. Hot.

In eius familiaritatem) Ita Palimps. Taur. alii *eius in familiaritatem*.

Quoque eo tempore) Palimps. Taur. *eo quoque tempore*.

Se ipse inferebat) Guilielm. maluit *ingerebat*. P. Manutius *inserebat*. Sed correctione hic nihil opus.

Et intrudebat) Palimps. Taur. cum codicibus nonnullis atque veteribus editionibus, *et introdabat*.

Ex quotidiana cognoscitis vita) Palimps. Taur. *ex quotidiana vita cognoscitis*.

Mulierum assentatoris) Speciosa Gulielmus coniectura legi voluit *assectatoris*.

Cognitoris viduarum) *Cognitor*, qui praesentis negotium causamque suscipit; *Procurator*, qui absentis. Hot.

Contriti ad Regiam, inepti) Sic edidi e scriptura Palimpsesti Taur. Vulgo: *conciti ad rixam, inepti*. — Licet Romae tot fuerint Regiae, quot enumerat Alex. ab Alex. Genial. Dier. III, 6, magis tamen celebrabatur illa, quae erat in Via Sacra. Vide Asconium ad Milon. 14. Haec vero in Epist. ad Attic. x, 3, accipitur pro publico ac frequenti loco. Quare otiosus quisque audiebat *contritus ad Regiam*. Peyr.

Aut a patre) Abest *aut* a Palimps. Taur.

Quis igitur ille? Ille quem) Sic edidi e coniectura Peyroni Viri Cl., firmata a Palimps. in quo legitur *quis igitur ille ille quem*. Typ.

sedulitate coniunctus, magis opportuna opera nonnunquam, quam aliquando fideli.

VI. Quum esset, ut dicere institueram, constituta auctio Romae, suadebant amici cognatique Caesenniae, id quod ipsi quoque mulieri in mentem veniebat; quoniam potestas esset emendi fundum Fulcinianum, qui fundo eius antiquo continens esset, nullam esse rationem, amittere eiusmodi occasionem; quum praesertim pecunia ex partitione deberetur, nusquam eam posse melius collocari. Itaque hoc mulier facere constituit; mandat ut fundum sibi emat — cui tandem? cui putatis? An non in mentem vobis venit omnibus, illius hoc munus esse ad omnia mulieris negotia parati, sine quo nihil satis caute, nihil satis callide posset agi? Recte attenditis. Aebutio negotium datur. Adest ad tabulam. Licetur Aebutius. Deterrentur emptores multi, partim gratia Caesenniae, partim etiam pretio. Fundus addicitur Aebutio; pecuniam argentario promittit Aebutius. Quo testi-

In mentem veniebat) Palimps. Taur. *veniebat in mentem.*

Amittere) Frustra Lambinus offensus constructione verbi *suadere*, cum sequente infinitivo, legendum opinabatur: *ne ulla ratione amitteret.* Nam et alibi *suadere* sic ponitur ut pro Arch. c. 6, et h. l. infinitivus *nullam esse rationem* proxime pendet a verbis *in mentem venit.*

Eam posse melius) Palimps. Taur. *posse eam melius.*

Itaque hoc mulier) Ita Palimps. Taur. Antea *Itaque mulier*, omisso *hoc.*

Cui tandem? cui putatis? Palimps. Taur. *qui tandem? qui putatis?* si hoc verius, subintelligendum *emisse.* In vulgata lectione dativus *cui* regi a praecedenti *mandat*, vix opus est monere. Ceterum codex Palimps. alibi scribit *qui* pro *cui.* Typ.

An non in mentem vobis venit omnibus, illius hoc munus esse ad omnia mulieris negotia parati) Sic edidi e scriptura Palimpsesti. Codex Erfurt. *An non in mentem venit omnibus illius hoc munus esse ad o. m. n. parati;* quod probavit Graevius; idque nuper Beckius servavit, addito tamen *hominis* ante *illius.* Schutzius vero cum P. Victor. P. Manut. Ern. aliisque: *An non in mentem venit omnibus hominis illius, ad hoc munus et ad omnia mulieris negotia parati.* Typ.

Posset agi) Sic Palimps. Taur. Alii *agi posset.*

Ad tabulam) Olim ad argentariorum tabernas auctiones fieri in foro solebant, ut cui quaeque res addicta

monio nunc vir optimus utitur, sibi emptum esse. Quasi vero aut nos ei negemus addictum, aut tum quisquam fuerit, qui dubitarit, quin emeretur Caesenniae; quum id plerique scirent, omnes fere audissent, hi coniectura assequi possent, quum pecunia Caesenniae ex illa hereditate deberetur, eam porro in praediis collocari maxime expediret; essent autem praedia, quae mulieri maxime convenirent; ea venirent; liceretur is, quem Caesenniae dare operam nemo miraretur, sibi emere nemo posset suspicari. Hac emptione facta, pecunia solvitur a Caesennia; cuius rei putat iste rationem reddi non posse, quod ipse tabulas averterit; se autem habere argentarii tabulas, in quibus sibi expensa pecunia lata sit, acceptaque relata; quasi id aliter fieri oportuerit. Quum omnia ita facta essent, quemadmodum nos defendimus, Caesennia fundum possedit locavitque: neque ita multo post A. Caecinae nupsit. Vt in pauca conferam, testamento facto mulier moritur. Facit heredem ex deunce et semuncia Caecinam; ex duabus sextulis M. Fulcinium, libertum superioris viri; Aebutio sextulam aspergit. Hanc sextulam illa mercedem isti esse

esset, ei argentarius expensam pecuniam in tabulas referret. Hot.

A Caesennia) I. e. ex arca vel e nummis Caesenniae per Aebutium.

Quod ipse tabulas averterit) Vel suas vel Caesenniae. Magis tamen placet Caesenniae, quia dicitur tabulas avertisse, quod aptius dicitur de alienis.

Tabulas averterit) Caesenniae: in quibus expensa Aebutio pecunia relata erat, quam ipse Caesenniae nomine argentario solverat. Hotom.

Sibi expensa) *Expensa pecunia refertur* etiam quae adnumerata non est; ut quum alicui res addicta est certo pretio, argentarius expensam illi tantam pecuniam refert; quum hoc tantum significet, ab illo deberi. Sensus nunc qui sit, opinor non obscurum est. Id.

Expensa — relata) In quibus erat scriptum primum illam pecuniam pro fundo empto ab Aebutio deberi, deinde eam solutam esse.

Ex duabus sextulis M. Fulcinium) Sextula est sexta pars unciae. Dividitur hereditas in duodecim uncias, quae sunt partes hereditatis: unaquaeque uncia in sex sextulas. De hoc loco multis Budaeus lib. I de asse. Passerat.

voluit assiduitatis et molestiae, si quam susceperat. Iste autem hac sextula se ansam retinere omnium controversiarum putat.

VII. Iam principio ausus est dicere, non posse heredem esse Caesenniae Caecinam, quod is deteriore iure esset, quam ceteri cives, propter incommodum Volaterranorum calamitatemque civilem. Itaque homo timidus imperitusque, qui neque animi, neque consilii satis haberet, non putavit esse tanti hereditatem, ut de civitate in dubium veniret. Concessit, credo, Aebutio, quantum vellet, de Caesenniae bonis ut haberet; immo, ut viro forti ac sapienti dignum fuit, ita calumniam stultitiamque obtrivit ac contudit. In possessione bonorum quum esset, et quum iste sextulam suam nimium exaggeraret, nomine heredis arbitrum familiae erciscundae postulavit. Atque iste paucis diebus, posteaquam videt nihil se ab A. Caecina posse litium terrore abradere,

Propter incommodum Volaterranorum) L. Sulla rerum potitus Italiae municipiis civitatem ademit. Cic. in Oratione *pro Domo*. Livius. Appianus. Hoc praeter alia eam vim habebat, ut nemo ex iis municipiis hereditatem a populo Romano posset accipere. Volaterras autem biennium obsessas, et omnibus iniuriis a Sulla dictatore affectas, notum est ex historia. Sed huic loco respondet postea Cicero copiose. Hot.

Itaque homo timidus — veniret. Concessit — haberet;) Hanc interpunctionem cum aliis probo prae illa, quam Schutzius invexit: *Itaque homo timidus veniret, concessit — haberet?* Typ.

Calumniam) Improbae litis terrorem et stultitiam prostravit. Pass.

In possessione — quum esset) Scil. Caecina, non, ut Manutius putabat, Aebutius.

In possessione bonorum quum esset) Mortua igitur fructuaria, confestim, tanquam consolidatione facta, et pleno iure dominus eius fundi possessionem naturalem apprehenderat. Nam antea civiliter tantum possidebat, *quum ususfructus possessionem non impediat* l. pen. D. acq. poss. Hot.

Et quum iste sextulam — exaggeraret) Vulgo *et quum ipse sextulam*. Pantagathus emendavit *quum istam;* verum est *quum iste.*

Nomine heredis) I. e. pro suo iure, ut heres.

Atque iste paucis diebus) Vulgo *atque illis paucis diebus.* Sed *illis* prorsus hic otiosum est. Et *iste* necessarium est, ut ad Aebutium redeat oratio.

homini Romae in foro denuntiat, fundum illum, de quo ante dixi, cuius istum emptorem demonstravi fuisse mandatu Caesenniae, suum esse, seque sibi emisse. Quid ais? Tuus ille fundus est, quem sine ulla controversia quadriennium, hoc est, ex quo tempore fundus veniit, quoad vixit, possedit Caesennia? Vsus enim, inquit, eius, et fructus fundi, testamento viri, fuerat Caesenniae.

VIII. Quum hoc novae litis genus tam malitiose intenderet, placuit Caecinae, de amicorum sententia, constituere, quo die in rem praesentem veniretur, et de fundo Caecina moribus deduceretur. Colloquuntur. Dies ex utriusque commodo sumitur. Caecina cum amicis ad diem venit in castellum Axiam: ex quo loco fundus is, de quo agitur, non longe abest. Ibi certior fit a pluribus, homines permultos, liberos atque servos, coëgisse et armasse Aebutium. Quum id partim mirarentur, partim non crederent, ecce ipse Aebutius in castellum venit. Denuntiat Caecinae, se armatos habere: abiturum eum non esse, si accessisset. Caecinae placuit et amicis, quoad videretur salvo capite fieri posse, experiri. Tum de castello descendunt; in fundum proficiscuntur. Videtur te-

Mandatu) Sic Lambin. Olim erat *mandato.*

Tuus) Sic recte correxit Hotomannus vulgatum *istius*, probantibus P. Manutio, Lambino, Ern.

Inquit) Nihil opus corrigere *inquis*, nam haec pars orationis convertitur ad iudices.

In rem praesentem veniretur) Dictum est iam antea, moris fuisse, ut in possessionum controversiis uterque adversarius aliquot homines advocaret, cum quibus in fundum, de quo controversia esset, proficisceretur, ibique illis praesentibus vis sine armis per simulationem fieret: ut alter ex iis, qui scilicet naturaliter non possidebat, ipsis postea testibus uti posset de fundo se deiectum, et interdictum postularet. Hot. Budaeus in Pandectis exponit, locum oculo ac digito designare, id veteribus esse *in rem praesentem perduci.*

Moribus deduceretur) Nempe *vi festucaria s. quotidiana*, quae dicebatur. Cf. Gell. Noct. Att. IX, 20. Vid. supra, huius orationis cap. 1.

mere commissum; verum, ut opinor, hoc fuit causae. Tam temere istum re commissurum, quam verbis minitabatur, nemo putavit. Atque iste ad omnes introitus, qua adiri poterat non modo in eum fundum, de quo controversia erat, sed etiam in illum proximum, de quo nihil ambigebatur, armatos homines opponit. Itaque primo quum in antiquum fundum ingredi vellet, quod ea proxime accedi poterat, frequentes armati obstiterunt. Quo loco depulsus Caecina, tamen, qua potuit, ad eum fundum profectus, ex quo, ex conventu, vim fieri oportebat. Eius autem fundi extremam partem oleae directo ordine definiunt. Ad eas quum accederetur, iste cum omnibus copiis praesto fuit, servumque suum, nomine Antiochum, ad se vocavit, et clara voce imperavit, ut eum, qui illum olearum ordinem intrasset, occideret. Homo, mea sententia, prudentissimus Caecina, tamen in hac re plus mihi animi, quam consilii videtur habuisse. Nam quum et armatorum multitudinem videret, et eam vocem Aebutii, quam commemoravi, audisset, tamen accessit propius, et iam ingrediens intra finem eius loci, quem oleae terminabant, impetum armati Antiochi, ceterorumque tela atque incursus refugit. Eodem tempore se in fugam conferunt una amici advocatique eius, metu perterriti, quemadmodum illorum testem dicere audistis. His rebus ita gestis, P. Dolabella praetor interdixit, ut est consuetudo,

Minitabatur) Sic Graev. aliique e cod. Erf. idque iam P. Faber coniectura erat assequutus. Olim erat *nuntiabatur*. Vnus cod. MS. *denuntiabatur*. Hotomanno placebat: *nuntiabat*, Lambino *denuntiabat*.

Vim fieri oportebat) I. e. ex quo ut convenerat Caecina moribus vi festucaria de fundo deducendus erat.

Eam vocem) Quum dixisset Caecinam non abiturum si accessisset.

Refugit) Lamb. coni. *effugit*.

Se in fugam conferunt una) *Vna* videbatur Ernestio redundare, quia ante sit *eodem tempore*, quod ab *una* nihil differat. Recte autem Beckius *una* refert ad amicos et advocatos, ut sit i. q. omnes coniunctim.

DE VI, HOMINIBVS ARMATIS, sine ulla exceptione, tantum, ut, unde deiecisset, restitueret. Restituisse dixit. Sponsio facta est. Hac de sponsione vobis iudicandum est.

IX. Maxime fuit optandum Caecinae, recuperatores, primum, ut controversiae nihil haberet; secundo loco, ut ne cum tam improbo homine; tertio, ut cum tam stulto haberet. Etenim non minus nos stultitia illius sublevat, quam laedit improbitas. Improbus fuit, quod homines coëgit, armavit, coactis armatisque vim fecit. Laesit in eo Caecinam. Sublevavit ibidem. Nam in eas ipsas res, quas improbissime fecit, testimonia sumpsit, et eis in causa testimoniis utitur. Itaque mihi certum est, recuperatores, antequam ad meam defensionem meosque testes venio, illius uti confessione et testimoniis. Quid confitetur, atque ita libenter confitetur, ut non solum fateri, sed etiam

Sine ulla exceptione) Id est, pure ac simpliciter decrevit ut restitueret, neque addidit, *Quum Caecina possideret*. Sed sive possideret, sive non possideret, restitui iussit. Quod planum erit infra. HOT.

Restituisse dixit) Quod *restituisse se dixit*, non sic accipiendum est, quasi revera se in fundum litigiosum reduxisse Caecinam contenderet. Hoc enim falsum esse ex oratione intelligitur. Sed hoc eam vim habet, quasi diceret *restituere non debere*. Hic enim mos fuit in istis sponsionibus, ut restituere iussus statim se restituisse diceret. Quod ita intelligi volebat, quasi edicto atque imperio praetoris, cui civem modeste parere oportebat, paruisset. Quum enim sub ea conditione esset restituere iussus, *si deiecisset*, non deiecisse se contendebat: eoque praetoris imperio et interdicto morem gessisse. ID.

Sponsio facta est) A Caecina: Si restitutus sum ex edicto praetoris. Ab Aebutio: Nisi ex edicto Caecinam restitui. Recuperatores iudicare debebant, fueritne restitutus Caecina, an non. Quae est constitutio causae. FERRAT.

Sponsio facta est) A Caecina sic: *Ni hominibus armatis deiectus sum*; ab Aebutio sic: *Si hominibus armatis Caecinam deieci*.

Recuperatores, primum, ut — secundo — tertio) Abest τὸ *primum* ab Ernestina et Schutziana. Quum nihil notatum videam, dubius pendeo, utrum consulto hoc factum sit, an oscitantia operarum exciderit. Vtut se res habeat, illud ex editione Patavina in textum revocavi; potest tamen abesse. TYP.

profiteri videatur, recuperatores? Convocavi homines, coëgi, armavi; terrore mortis ac periculo capitis, ne accederes, obstiti; ferro, inquit, ferro (et hoc dicit in iudicio) te reieci atque perterrui. Quid? testes quid aiunt? P. Vetilius, propinquus Aebutii, se Aebutio cum armatis servis venisse advocatum. Quid praeterea? Fuisse complures armatos. Quid aliud? Minatum esse Aebutium Caecinae. Quid ego de hoc teste dicam, nisi hoc, recuperatores, ut ne idcirco minus ei credatis, quod homo minus idoneus habetur, sed ideo credatis, quod ex illa parte id dicit, quod illi causae maxime est alienum? A. Terentius, alter testis, non modo Aebutium, sed etiam se ipsum arguit. In Aebutium hoc dicit: armatos homines fuisse; de se autem hoc praedicat: Antiocho, Aebutii servo, imperasse, ut in Caecinam advenientem cum ferro invaderet. Quid loquar amplius hoc de homine? in quem ego dicere, quum rogarer a Caecina, nunquam volui, ne arguere illum rei capitalis viderer; de eo dubito nunc, quomodo aut loquar aut taceam, quum ipse hoc de se iuratus praedicet. Deinde L. Caelius non solum Aebutium cum armatis dixit fuisse compluribus, verum etiam cum advocatis perpaucis eo venisse Caecinam. De hoc ego teste detraham, cui aeque atque meo testi ut credatis, postulo? P. Memmius sequutus est, qui suum non parvum beneficium commemoravit in amicos Caecinae, quibus sese viam per fratris sui fundum dedisse dixit, qua effugere

Perterrui) Lambin. coni. *proterrui.*

Vetilius) Vrsin. scribi maluit *Vettilius.*

Vt ne idcirco minus) Ita cod. Erf. probantibus Graevio et Ern. Et recepit Beck. Vulgo *ut idcirco non minus.*

Sed etiam se ipsum arguit) In sex codd. Oxx. est *sed etiam saepissime.* In cod. Erf. legitur: *sed etiam saepissimi facinoris arguit.* Graev. edidit *se ipsum facinoris arguit.*

possent, quum essent metu omnes perterriti. Huic ego testi gratias agam, quod et in re misericordem se praebuit, et in testimonio religiosum. A. Atilius, et eius filius L. Atilius, et armatos ibi fuisse, et se servos armatos adduxisse dixerunt. Etiam hoc amplius: quum Aebutius Caecinae malum minaretur, ibi tum Caecinam postulasse, ut moribus deductio fieret. Hoc idem P. Rutilius dixit, et eo libentius dixit, ut aliquo in iudicio eius testimonio creditum putaretur. Duo praeterea testes nihil de vi, sed de re ipsa atque emptione fundi dixerunt. P. Caesennius, auctor fundi, non tam auctoritate gravi, quam corpore, et argentarius Sex. Clodius, cui nomen est Phormio, nec minus niger, nec minus confidens, quam ille Terentianus est Phormio, nihil de vi dixerunt, nihil praeterea, quod ad vestrum iudicium pertineret.

X. Decimo vero loco testis exspectatus, et ad extremum reservatus, dixit, senator populi romani, splendor ordinis, decus atque ornamentum iudiciorum, exemplar antiquae religionis, Fidiculanius Falcula: qui quum ita vehemens acerque venisset, ut non

Et se servos armatos) *Servos* est ex correctione Graevii, iam Ernestio probatum, et e Lallem. receptum. Vulgo *et se suos armatos*.

Malum minaretur) Codd. Erf. et Franc. addunt *hoc est mortem minaretur* sine dubio e glossemate.

Auctor fundi) Pantagatho placebat *auctionator fundi*. Verum Caesennius dicitur auctor illius fundi, quia eum hereditate acceperat eiusque auctoritas sive dominium venditione ad Caesenniam, deinde eius testamento ad Caecinam transierat.

Nec minus niger) Ernestius verba haec uncis incluserat in ed. Waldarf. omissa eique propterea suspecta, quod apud Terent. Phorm. I, 2, 72 parasitus Phormio confidens tantum, non *niger* appellatur. Idem tamen alibi *homo impurus* vocatur, quod idem est ac *niger*, si hoc *de animo* intelligas. Bene autem Hotomannus ad h. l. et ante eum P. Victorius V. L. VI, 23, monuit, his verbis respici ad scenam, in qua parasiti fere sic inducebantur, ut atris vestibus atrisque personis uterentur.

Splendor ordinis) Salse perstringit hominem obscurum et ignobilem qui fortasse Sullae beneficio in senatum venerat.

modo Caecinam periurio suo laederet, sed etiam mihi videretur irasci, ita eum placidum mollemque reddidi, ut non auderet, sicut meministis, iterum dicere, quot millia fundus suus abesset ab urbe. Nam quum dixisset, minus XL, populus cum risu acclamavit, *ipsa esse*. Meminerant enim omnes, quantum in Albiano iudicio accepisset. In eum quid dicam, nisi id, quod negare non possit? venisse in consilium publicae quaestionis, quum eius consilii iudex non esset; et in eo consilio, quum causam non audisset, et potestas esset ampliandi, dixisse, SIBI LIQVERE; quum dein incognita re iudicare voluisset, maluisse condemnare, quam absolvere; quum, si uno minus damnarent, condemnari reus non posset, non ad cognoscendam causam, sed ad explendam damnationem praesto fuisse. Vtrum gravius aliquid in quempiam dici potest, quam ad hominem condemnandum, quem nunquam vidisset, neque audisset, adductum pretio esse? An certius quidquam obiici potest, quam quod is, cui obiicitur, ne nutu quidem infirmare conatur? Verumtamen is testis, ut facile intelligeretis, eum non adfuisse animo, quum

Minus XL) In hoc numero variant codd. Nam duo Palat. aliique habent *LIII*, *Cod. X*, *LVI*, *cod. ψ LM*. Quum autem ex orat. pro Cluent. c. 27, pateat singulos iudices in Albiano iudicio *HS* quadragena millia accepisse, Lambinus recte collegit h. l. scribendum esse *XL*. Post *minus* vulgo additur *abesse;* in Palatt. duobus et aliquot aliis *habere*. Vtrumque autem glossatoribus deberi recte iudicavit Ern.

Ipsa esse) I. e. tot plane esse, non minus *XL*, sed ipsa *XL* millia.

In Albiano iudicio) In iudicio Statii Albiani Oppianici, quem A. Cluentius veneficii accusabat. HOT.

In consilium publicae quaestionis) In consilium iudicum. PASSER.

Si uno minus damnarent) Erant iudices XXXII, ut ex Cluentiana intelligitur: et sexdecim corrumpendos Aelius Stalenus iudex ipse decimus septimus susceperat: quum unus deesset, C. Fidiculanius Falcula ad complendam Oppianici damnationem dicebatur esse suppositus. HOT.

Vt facile intelligeretis — cogitasse) Haec in aliis editionibus parenthesibus inclusa leguntur; ad sensum celerius

ab illis causa ageretur, testesque dicerent, sed tantisper de aliquo reo cogitasse: quum omnes ante eum dixissent testes, armatos cum Aebutio fuisse complures, solus dixit non fuisse. Visus est mihi primo veterator intelligere praeclare, quid causa optaret; tantummodo errare, quod omnes testes infirmaret, qui ante eum dixissent: quum subito ecce idem, qui solet, suos solos servos armatos fuisse dixit. Quid huic tu homini facias? nonne concedas interdum, ut excusatione summae stultitiae, summae improbitatis odium deprecetur?

XI. Vtrum, recuperatores, his testibus non credidistis, quum, quod liqueret, non habuistis? At controversia non erat, quin verum dicerent. An in coacta multitudine, in armis, in telis, in praesenti metu mortis, perspicuoque periculo caedis, dubium vobis fuit, utrum esse vis aliqua videretur, necne? Quibus igitur in rebus vis intelligi potest, si in his non intelligetur? An vero illa defensio vobis praeclara visa est? « Non deieci, sed obstiti. Non enim te sum passus in fundum ingredi; sed armatos homines opposui; ut intelligeres, si in fundo pedem posuisses, statim tibi esse pereundum. » Quid ais? is, qui armis perterritus, fugatus, pulsus est, non videtur esse deiectus? Posterius de verbo videbimus; nunc rem ipsam ponamus, quam illi non negant, et eius rei ius actionemque quaeramus.

assequendam magis perspicue, ut mihi videtur. Typ.

Tantisper de aliquo reo cogitasse) Facete dictum. Non attendebat, inquit, dum alii testimonium dicerent, sed interea cogitabat, an unquam simili fortuna uti posset, quali in Oppianici iudicio usus erat. Hot.

Quid causa optaret) *Quid causae* cod. Erf. aliique edd. Ven. aliaeque vett. quod tamen non convenit antecedentibus *visus est intelligere*. Ante *tantummodo* Ernestio auctore delevi particulam *et*.

Quod liqueret) Vulgo *quid liqueret*. Sed reponendum censui *quod liqueret* ut et de Natura deor. I, 12.

Perspicuoque) Sic Graev. e MS. Erf. Vulgo *perspicuo*.

Eius rei ius) Passerat. coni. *eius*

XII. Est haec res posita, quae ab adversario non negatur: Caecinam, quum ad constitutam diem tempusque venisset, ut vis ac deductio moribus fieret, pulsum prohibitumque esse vi, coactis hominibus et armatis. Quum hoc constet, ego homo imperitus iuris, ignarus negotiorum ac litium, hanc puto me habere actionem, ut per interdictum meum ius teneam, atque iniuriam tuam persequar. Fac in hoc errare me, nec ullo modo posse per hoc interdictum id assequi, quod velim: te uti in hac re magistro volo. Quaero, sitne aliqua huius rei actio, an nulla. Convocari homines propter possessionis controversiam non oportet; armari multitudinem, iuris retinendi causa, non convenit; nec iuri quidquam tam inimicum, quam vis; nec aequitati quidquam tam infestum est, quam convocati homines et armati. Quod quum ita sit, resque eiusmodi sit, ut in primis magistratibus animadvertenda esse videatur, iterum quaero, sitne eius rei aliqua actio, an nulla. Nullam esse dices? Audire cupio: qui in pace et otio, quum manum fecerit, copias pararit, multitudinem hominum coëgerit, armarit, instruxerit, homines inermes, qui ad constitutum experiundi iuris gratia venissent, armis, viris, terrore, periculoque mortis repulerit, fugarit, averterit, hoc dicat: Feci equidem, quae dicis, omnia: et ea sunt et turbulenta et temeraria et periculosa. Quid ergo est? impune feci. Nam, quod agas mecum ex iure civili ac praetorio, non habes. Itane vero,

rei vim idemque Lambin. invenit in MS.

Vt vis) Sic Ern. cum Lambino et Graevio. Vulgo *ut ius*.

Convocati — armati) Ed. 1480 et Herv. *convocari — armari*.

Quod agas) Sic Ern. recte pro vulg. *quid agas*.

Ex iure civili ac praetorio) *Actiones* primum a iurisconsultis ex legibus XII tabularum constitutae sunt, quae *civiles* idcirco in libris Pandectarum appellantur, quod iure civili comparatae sint: sed quum multis in causis deesse actiones praetores animadverterent, alias item pro suo ipsi

recuperatores? hoc vos audietis? et apud vos dici patiemini saepius? quum maiores nostri tanta diligentia prudentiaque fuerint, ut omnia omnium non modo tantarum rerum, sed etiam tenuissimarum iura statuerint persequutique sint, ut hoc genus unum vel maximum praetermitterent: ut, si qui me exire domo mea coëgissent armis, haberem actionem; si qui introire prohibuissent, non haberem?

XIII. Nondum de Caecinae causa disputo, nondum de iure possessionis nostrae loquor: tantum de tua defensione, C. Piso, queror. Quando ita dicis, et ita constituis: « Si Caecina, quum in fundo esset, inde deiectus esset, tum per hoc interdictum eum restitui oportuisse; nunc vero deiectum nullo modo esse inde, ubi non fuerit; hoc interdicto nihil nos assequutos esse; » quaero, si te hodie domum tuam redeuntem coacti homines et armati, non modo limine tectoque aedium tuarum, sed primo aditu vestibuloque prohibuerint, quid acturus sis. Monet amicus meus te, L. Calpurnius, ut idem dicas, quod ipse antea dixit, iniuriarum. Quid id ad causam possessionis? quid ad restituendum eum, quem oportet restitui? quid denique ad ius civile, aut ad praetoris notionem et animadversionem? Ages iniuriarum. Plus tibi ego

iure atque imperio constituerunt, quae ideo *praetoriae* in iisdem libris nominantur. Hot. Vid. Toboni Elem. iur. civ., lib. IV, tit. VI, *de actionibus*, et ea quae in notis ad hunc titulum doctissimus explanator, urbis nostrae decus, in medium protulit. Typ.

Iniuriarum) Scil. *te acturum.*

Quid id ad causam possessionis) Sic Ern. Vulgo *quid ad c. p.*

Ages iniuriarum) Vulgo sic legebatur: *Quid? ad causam possessionis? quid ad restituendum eum, quem oportet restitui? quid denique ad ius civile aut ad actoris notionem et ad animadversionem ages? iniuriarum?* Hotom. ultima verba sic corrigebat: *quid denique ad ius civile? quum ad actoris ultionem et animadversionem agatur iniuriarum.* Lambinus vero: *quid denique? ad ius civile ages iniuriarum?* P. Faber denique sic: *quid denique ad ius civile, aut ad praetoris notionem et ad animadversionem? Ages iniuriarum.*

largiar. Non solum egeris, verum etiam condemnaris licet: numquid magis possidebis? Actio enim iniuriarum non ius possessionis assequitur, sed dolorem imminutae libertatis iudicio poenaque mitigat. Praetor interea, Piso, tanta de re tacebit? quemadmodum te restituat in aedes tuas, non habebit? Qui dies totos aut vim fieri vetat, aut restitui factam iubet, qui de fossis, de cloacis, de minimis aquarum itinerumque controversiis interdicit, is repente obmutescet? in atrocissima re quod faciat non habebit? et, C. Pisone domo tectisque suis prohibito, prohibito inquam, per homines coactos et armatos, praetor quemadmodum more et exemplo opitulari possit, non habebit? Quid enim dicet? aut quid tu, tam insigni accepta iniuria, postulabis? Vnde vi prohibitus? Sic nemo unquam interdixit. Novum est, non dico inusitatum, verum omnino inauditum. Vnde deiectus? Quid proficies, quum illi hoc respondebunt tibi, quod tu nunc mihi: armatos tibi obstitisse, ne in aedes accederes; deiici porro nullo modo potuisse, qui non accesseris? Deiicior ego, inquis, si quis meorum deiicitur omnino. Iam bene agis, a verbis enim recedis, et aequitate uteris. Nam verba ipsa si sequi volumus, quomodo tu deiiceris, quum servus tuus deiicitur? Verum ita est, uti dicis. Te deiectum debeo intelli-

Ages iniuriarum) Sententia est: Quum ages iniuriarum, poenam, non rem ipsam repetes, ut magistratus et quaesitor ea de re cognoscat, et animadvertat in eum, qui te affecit iniuria. Paulo post dicit, *iudicio poenaque*, quod hic notionem et animadversionem. Pass.

Vnde vi prohibitus?) Ita Garat. Vulgo: *unde vi prohibitus sis? nemo etc.*

Vnde vi prohibitus) Vt eo restituare, si ingressu aedium te armati prohibuerint. *Sic nemo unquam interdixit*, nullo hoc fieret exemplo et more. Passerat.

Armatos tibi) Bene sic Ern. Vulgo: *armatos se tibi.*

Accesseris?) Sic e coni. Ernestii rescripsi. Vulg. *accesserit.*

Deiicitur omnino. Iam) Vulgo *deiicitur. Omnino iam.* Correxit Ern.

gere, etiamsi tactus non fueris. Nonne? Age nunc, si ne tuorum quidem quisquam loco motus erit, atque omnes in aedibus adservati ac retenti, tu solus prohibitus, et a tuis aedibus vi atque armis perterritus: utrum hanc actionem habebis, qua nos usi sumus, an aliam quampiam, an omnino nullam? Nullam esse actionem dicere in re tam insigni, tamque atroci, neque prudentiae, neque auctoritatis tuae est. Alia si qua forte est, quae nos fugerit, dic, quae sit; cupio discere. Haec si est, qua nos usi sumus, te iudice vincamus necesse est. Non enim vereor, ne hoc dicas, in eadem causa, eodem interdicto, te oportere restitui, Caecinam non oportere. Etenim cui non perspicuum est, ad incertum revocari bona, fortunas, possessiones omnium, si ulla ex parte sententia huius interdicti deminuta aut infirmata sit? si auctoritate virorum talium vis armatorum hominum iudicio approbata videatur, in quo iudicio non de armis dubitatum, sed de verbis quaesitum esse dicatur? Isne apud vos obtinebit causam suam, qui se ita defenderit: «Eieci ego te armatis hominibus, non deieci;» ut tantum facinus non in aequitate defensionis, sed in una litera latuisse videatur? Huiusce rei vos statuetis nullam esse actionem, nullum experiundi

Perterritus) Lambin. malebat *proterritus.*

Etenim cui non perspicuum est, ad incertum r. b.) Ita edidi, suadente Peyrono V. Cl., ex reliquiis Palimpsesti; in hoc enim tantum superest .....*um est ad incertum.* Viderat Ernestius nullam esse coniunctivi causam, quare ex coniectura reponebat *non fit ad.* Contrariam sententiam tuentur Beckius et Schutzius: ideoque iste vulgatam retinuit: *Etenim cui perspicuum non sit.* Typ.

Vis armatorum hominum — approbata) Sic Palimps. Taur. Et ita iam correxerant Hotom. et Lamb., ac ediderunt Ernest. Graevius et Schutz. Vulgo *ius armatorum hom. iudicio approbatum.* Graevius volebat inserta copula *et iudicio.* At sensus est, interprete Ernestio: *si talium virorum auctoritas effecerit ut vis iudicio probetur;* quod vix opus erat innuere. Typ.

Nullam) Ita codd. Pall. 2. Erf. duob. Pariss. idque recte probarunt

ius constitutum, qui obstiterit armatis hominibus? qui multitudine coacta, non introitu, sed omnino aditu quempiam prohibuerit?

XIV. Quid ergo? quam habet vim, ut distare aliquid, aut ex aliqua parte differre videatur, utrum, pedem quum intulero, atque in possessione vestigium fecero, tum expellar ac deiiciar: an, quum eadem vi, et iisdem armis, mihi ante occurratur, ne non modo intrare, verum etiam adspicere, aut adspirare possim? quid hoc ab illo differt? ut ille cogatur restituere, qui ingressum expulerit, qui ingredientem repulerit, non cogatur? Videte, per deos immortales! quod ius nobis, quam conditionem vobismetipsis, quam denique civitati legem constituere velitis. Huiusce generis una est actio per hoc interdictum, quo nos usi sumus, constituta. Ea si nihil valet, aut si ad hanc

Grut. Gron. Graev. Ern. alii. Olim edebatur *nulli*.

Ius constitutum) Post haec verba Hotomannus monet intelligendum esse *adversus eum;* nisi forte excidit *cum eo*.

Qui obstiterit) Ita Palimps. cum optimis editionibus. Alii *quod obstiterit*. TYP.

Quid ergo? quam habet vim, ut distare aliquid, aut ex aliqua parte) Ita hunc locum supplevit Peyronus e scriptura Palimpsesti; probabiliter, quum una vel altera tantum litera evanida appareat. Vulgo: *Quid ergo? hoc quam habet vim? ut illa res aliquid aliqua ex parte diff. vid.* Schutzius vero ex correctione P. Fabri edidit: *Q. e.? h. q. h. v.? ut in iure aliquid differre videatur.* TYP. — *Quam habet vim*. Sententia est aperta. Hoc nempe quod dicis, eie i ego te, non deieci, quam habet im? An eam vim habet, ut illae duae res differre aliquid inter se videantur, utrum tum armis expellar, quum intravero, pedemque aliquo intulero, an antequam ingrediar, mihi ab armatis hominibus occurratur, et obviam eatur, ne possim intrare? Proinde quasi dicat, nihil differre debet, utrum mihi iam ingresso vis afferatur, ut exeam, an ingredi volenti obstetur, ne ingrediar. LAMB.

Atque in possessione) Ita Palimps. Taur. Antea *in possessionem*. Similiter paulo post ex cod. Palimps. *ac deiiciar — et iisdem* praetuli vulgato *atque deiiciar — atque iisdem*. TYP.

Verum etiam adspicere) Abest *etiam* a Palimps. Taur.

Quid hoc ab illo differt) Sic Palimps. Antea *qui hoc*.

Qui ingressum expulerit) Vulgo additur *ille*, quod melius abesse vidit Ern. — Vulgatum *ille* confirmat antiquissimus codex Palimps. Taur.

rem non pertinet, quid negligentius, aut quid stultius maioribus nostris dici potest, qui aut tantae rei praetermiserint actionem, aut eam constituerint, quae nequaquam satis verbis causam et rationem iuris amplecteretur? Periculosum est dissolvi hoc interdictum; est captiosum omnibus, rem ullam constitui eiusmodi, quae, quum armis gesta sit, rescindi iure non possit. Verumtamen est turpissimum illud, tantae stultitiae prudentissimos homines condemnari, ut vos iudicetis, huius rei ius atque actionem in mentem maioribus nostris non venisse.

XV. Queramur, inquit, licet: tamen hoc interdicto Aebutius non tenetur. Quid ita? Quod vis Caecinae facta non est. Dici in hac causa potest, ubi arma fuerint, ubi coacta hominum multitudo, ubi instructi et certis locis cum ferro homines collocati, ubi minae, pericula terroresque mortis, ibi vim non fuisse? Nemo, inquit, occisus est, neque sauciatus. Quid ais? Quum de possessionis controversia, et de privatorum hominum contentione iuris loquamur, tu vim negabis esse factam, si caedes et occisio facta non erit? Ego exercitus maximos, saepe pulsos et fugatos esse dico, terrore ipso, impetuque hostium, sine cuiusquam non modo morte, verum etiam vulnere. Etenim, recuperatores, non ea sola vis est, quae ad corpus nostrum vitamque pervenit, sed etiam multo

Huius rei ius atque actionem) Sic cod. Erf. quod iam Graevio placuit. Alii *huius rei atque actionis*. Hoc Ern. restituit ex edit Waldarf. Vulgo *huius rei interdictum atque actionem*. (etiam Palimps. Taur. *interdictum*)

Quod vis Caecinae facta non est) Quippe qui non possidebat. Hoc enim est Aebutii causae firmamentum, ut infra ostendam. Scribit autem Labeo, *eum qui per vim possessionem suam retinuit, vi non possidere*, L. 1, D. de vi et vi arm. Quare haec mihi Aebutii defensio probatur, ut in possessione retinenda non videatur esse vis facta, si, qui non possidebat, prohibitus est introitu. Hot.

Sanciatus) Sic Ern. pro vulg. *saucius*: quod non bene coit cum *occisus est*.

maior ea, quae, periculo mortis iniecto, formidine animum perterritum, loco saepe et certo de statu demovet. Itaque saucii saepe homines, quum corpore debilitantur, animo tamen non cedunt, neque eum relinquunt locum, quem statuerint defendere; at alii pelluntur integri; ut non dubium sit, quin maior adhibita vis ei sit, cuius animus sit perterritus, quam illi, cuius corpus vulneratum sit. Quod si vi pulsos dicimus exercitus esse eos, qui metu ac tenui saepe suspicione periculi fugerunt; et, si non solum impulsu scutorum, neque conflictu corporum, neque ictu cominus, neque coniectione telorum, sed saepe clamore ipso militum, aut instructione adspectuque signorum magnas copias pulsas esse et vidimus et audivimus; quae vis in bello appellatur, ea in otio non appellabitur? et, quod vehemens in re militari putatur, id leve in iure civili iudicabitur? et, quod exercitus armatos movet, id advocationem togatorum non videbitur movisse? et vulnus corporis magis istam vim, quam terror animi declarabit? et sauciatio quaeretur, quum fugam factam esse constabit? Tuus enim testis hoc dixit, metu perterritis nostris advocatis, locum se qua effugerent, demonstrasse. Qui non modo ut fugerent, sed etiam ipsius fugae tutam viam quaesierunt, his vis adhibita non videbitur? Quid igitur fugiebant? propter metum. Quid metuebant? vim videlicet. Potestis igitur principia negare, quum extrema conceditis? Fugisse perterritos confitemini: causam fugae dicitis eandem, quam omnes intelligimus, arma, multitudinem hominum, incur-

Demovet) *Dimovet* aliquot codd. item edd. ante Lambin.

Locum se qua effugerent) Vulgo abest *se*, additum ab Ern. e cod. Erf.

Quid igitur fugiebant?) Lambin. malebat *cur igitur fugiebant*.

sionem atque impetum armatorum: haec ubi conceduntur esse facta, ibi vis facta negabitur?

XVI. At vero hoc quidem iam vetus est, et maiorum exemplo multis in rebus usitatum, quum ad vim faciundam veniretur, si quos armatos, quamvis procul, conspexissent, ut statim testificati discederent, optime sponsionem facere possent, NI ADVERSVS EDICTVM PRAETORIS VIS FACTA ESSET. Itane vero? scire esse armatos, satis est, ut vim factam probes; in manus eorum incidere, non est satis? Adspectus armatorum ad vim probandam valebit, incursus et impetus non valebit? Qui abierit, facilius sibi vim factam probabit, quam qui effugerit? At ego hoc dico: si, ut primo in castello Caecinae dixit Aebutius, se homines coëgisse et armasse, neque illum, si eo accessisset, abiturum, statim Caecina discessisset; dubitare vos non debuisse, quin Caecinae facta vis esset. Si vero, simulac procul conspexit armatos, recessisset, eo minus dubitaretis. Omnis enim vis est, quae periculo aut decedere nos alicunde cogit, aut prohibet accedere. Quod si aliter statuetis, videte, ne hoc vos statuatis, qui vivus discesserit, ei vim non esse factam; ne hoc omnibus, in possessionum controversiis, praescribatis, ut confligendum sibi et armis decertandum putent; ne, quemadmodum in bello poena ignavis ab imperatoribus constituitur, sic in iudiciis deterior causa sit eorum, qui fugerint, quam qui ad extremum usque contenderint. Quum de iure et legitimis hominum controversiis loquimur, et in his rebus vim

Impetum armatorum) Ita Lamb. pro vulg. *armorum*. Et sic Pal. 2.

Ad vim faciundam) Nempe vim illam quotidianam, quae moribus, non armis fiebat; de qua supra cap. 1. Ac fortasse scripsit Cicero *ad vim moribus faciundam*.

Discederent) Beckio copula excidisse videtur ante *optime*. Sane molestum est hoc asyndeton.

nominamus, pertenuis vis intelligi debet. Vidi armatos, quamvis paucos; facta vis est. Decessi unius hominis telo perterritus; deiectus detrususque sum. Hoc si ita statuetis, non modo non erit, cur depugnare quisquam posthac, possessionis causa, velit; sed ne illud quidem, cur repugnare. Sin autem vim sine caede, sine vulneratione, sine sanguine, nullam intelligetis: statuetis, homines possessionis cupidiores, quam vitae, esse oportere.

XVII. Age vero, de vi te ipsum habeo iudicem, Aebuti. Responde, si tibi videtur. In fundum Caecina utrum tandem noluit, an non potuit accedere? Quum te obstitisse et repulisse dicis, certe hunc voluisse concedis. Potes igitur dicere, non ei vim fuisse impedimento, cui, quum cuperet, eoque consilio venisset, per homines coactos licitum non sit accedere? Si enim id, quod maxime voluit, nullo modo potuit, vis profecto quaedam obstiterit necesse est; aut tu dic, quamobrem, quum vellet accedere, non accesserit. Iam vim factam negare non potes; deiectus quemadmodum sit, qui non accesserit, id quaeritur.

Legitimis hominum controversiis) Quae legum interdictorumque praeceptis disceptantur. Passer.

Facta vis est) Vulgo *magna vis est.* At hoc est absurdum, non solum, quia statim dictum erat pertenuem in his rebus vim intelligi debere; sed etiam quia nullo modo magna vis dici potest, si quis tantum conspexerit armatos, eosque paucos. Itaque reposui *facta vis est*, quod totius huius loci contextus verum esse docet.

Repugnare) *Depugnare* est ad extremum usque contendere. *Repugnare*, quod si vis facta est, vis vi repelli potest. Ita in vitae discrimine. Sed hic vi facta adeundus praetor. Nam vis est, quum quis, quod debetur, non per iudicem reposcit. Pass.

Intelligetis — statuetis) Palimps. Taur. *intelligitis — statuitis.*

Vtrum tandem noluit) Sic Palimps. Taur. Antea *utrum noluit tandem.*

Repulisse) Ita Graev. e cod. Erf. et Pal. 2. Vulg. *repudiasse.* Lambin. et Vrsin. malebant *repugnasse.*(Palimps. Taur. etiam *repulisse.*)

Licitum non sit accedere?) Sic Palimps. Taur. Antea *non sit licitum accedere?* Typ.

Demoveri enim et depelli loco necesse est eum, qui deiiciatur; id autem accidere ei qui potest, qui omnino in eo loco, unde se deiectum esse dicit, nunquam fuit? Quid si fuisset, et ex eo loco, metu permotus, fugisset, quum armatos vidisset: diceresne esse deiectum? Opinor. An tu, qui tam diligenter et tam callide verbis controversias, non aequitate, diiudicas, et iura non utilitate communi, sed literis exprimis, poterisne dicere, deiectum esse eum, qui tactus non erit? Quid? detrusum dices? Nam eo verbo antea praetores in hoc interdicto uti solebant. Quid ais? potestne detrudi quisquam, qui non attingitur? Nonne, si verbum sequi volumus, hoc intelligamus necesse est, eum detrudi, cui manus afferantur? Necesse est, inquam, si ad verbum rem volumus adiungere, neminem statui detrusum, qui non, adhibita vi, manu demotus et actus praeceps intelligatur. Deiectus vero qui potest esse quisquam, nisi in inferiorem locum de superiore motus? Potest pulsus, fugatus, eiectus denique: illud vero nullo modo potest, deiectus esse quisquam, non modo qui tactus non sit, sed ne aequo quidem et plano loco. Quid

Demoveri enim et depelli loco) Sic Palimps. Taur. Vulgo *demoveri* vel *dimoveri . . . depelli de loco.* Typ.

Quid si fuisset) Ita Hotom. in libris quibusdam MSS. fuisse testatur, idque P. Faber recte praetulit. Pleraeque edd. *quod si.* — Etiam Palimps. Taur. *Quid si.*

Detrusum dices?) Palimps. *detrusum dicesne?*

Cui manus) Palimps. Taur. *cui iam manus.*

Volumus adiungere) Ita Palimps. Taur. Egregia lectio. Recole Ciceronem de Invent. II, 17: *definitionem adiungere ad factum*; pro Roscio Amer. 31: *crimen et suspicionem potius ad praedam adiungerent, quam ad egestatem.* Peyr. Vulgo *attingere.* Hotom. Passer. Lamb. *adstringere.* Schutz. *alligare.* Typ.

Neminem statu detrusum) Vulgo *neminem statu detrusum.* Manutius correxit: *neminem statuere detrusum.* Lambin. *neminem statui detrusum* idque post alios recepimus. — Correctio Lambini confirmatur a Palimps. Taur.

Deiectus vero qui potest) Palimps. Taur. *Deiectus verbo qui potest.*

Ne aequo quidem) Palimps. Taur. *ne in aequo quidem.*

ergo? hoc interdictum putamus eorum esse causa compositum, qui se praecipitatos ex locis superioribus dicerent? Eos enim vere possumus dicere esse deiectos.

XVIII. An non, quum voluntas et consilium et sententia interdicti intelligatur, impudentiam summam, aut stultitiam singularem putabimus, in verborum errore versari, rem et causam et utilitatem communem non relinquere solum, sed etiam prodere? An hoc dubium est, quin neque verborum tanta copia sit, non modo in nostra lingua, quae dicitur esse inops, sed ne in alia quidem ulla, res ut omnes suis certis ac propriis vocabulis nominentur; neque vero quidquam opus sit verbis, quum ea res, cuius causa verba quaesita sint, intelligatur? Quae lex, quod senatusconsultum, quod magistratus edictum, quod foedus, aut pactio, quod (ut ad privatas res redeam) testamentum, quae iudicia, aut stipulationes, aut pacti et conventi formula non infirmari ac convelli potest, si ad verba rem deflectere velimus, consilium autem eorum, qui scripserunt, et rationem et auctoritatem relinquamus? Sermo mehercule et familiaris et quotidianus non cohaerebit, si verba inter nos aucupabimur. Denique imperium domesticum nullum erit, si servulis hoc nostris concesserimus, ut ad verba nobis obediant, non ad id, quod ex verbis intelligi possit, obtemperent. Exemplis nunc uti videlicet mihi necesse est harum rerum omnium? Non occurrit unicuique vestrum aliud alii in omni genere exemplum, quod testimonio sit, non ex verbis aptum pendere ius, sed verba servire hominum consiliis et

In verborum errore) Haud satis hic aptum est *errore*. An scripsit Cicero *verborum tenore?*

Convelli) Ita cod. Erf. aliisque. Vulgo *aut convelli*. Illud cum Graevio et Beckio praetuli ne saepius recurrat *aut*. Et *ac convelli* est idem quod *atque adeo convelli*.

auctoritatibus? Ornate et copiose L. Crassus, homo longe eloquentissimus, paulo ante, quam nos in forum venimus, iudicio centumvirali hanc sententiam defendit, et facile, quum contra eum prudentissimus homo, Q. Mucius, diceret, probavit omnibus, M' Curium, qui heres institutus esset ita, *mortuo postumo filio*, quum filius non modo non mortuus, sed ne natus quidem esset, heredem esse oportere. Quid? verbis satis hoc cautum erat? minime. Quae res igitur valuit? voluntas; quae si tacitis nobis intelligi posset, verbis omnino non uteremur; quia non potest, verba reperta sunt, non quae impedirent, sed quae indicarent voluntatem. Lex usum auctoritatem fundi iubet esse biennium. At utimur eodem iure in aedibus, quae in lege non appellantur. Si via sit immunita, iubet, qua velit, agere iumentum. Potest hoc ex verbis intelligi, licere, si via sit in Brutiis immunita, agere, si velit, iumentum per M. Scauri Tuscu-

Vsum auctoritatem) Olim vulgabatur *usum et auctoritatem*. Copulam vero delendam esse viderunt Hotom. et Graev. quem sequuti sunt Ern. Beck. Sensus est: Lex praecepit ut usus per biennium sit auctoritas fundi, h. e. ut si quis fundum per biennium nemine repugnante possederit, nulla eius postea detur evictio. Cf. Topic. c. 4.

Si via sit in Brutiis immunita) *Brutii*, Italiae populi, ad fretum Siculum siti. Tusculum vero oppidum proxime urbem, atque, ut Strabo scribit, *in ipsius urbis conspectu*. Eius ager, *Tusculanus:* in quo Romani cives villas habebant amoenissimas. In his M. Scaurus, M. Cicero, Q. Hortensius, L. Lucullus, et alii quam multi. Porro autem qui viam, hoc est, servitutem debet, munire viam debet, munitamque et paratam praebere. Quod si non fecerit, tum ei, cui servitus debetur, lex XII tabular. potestatem facit, qua velit iumentum, quod vehiculum trahit, agere. Sensus ergo est apertissimus: Si verba, inquit, sequeremur, quae potestatem faciunt, ut qua velit is cui servitus debetur, si via ubi illa debetur immunita est, iumentum agat: agere liceret vel per amenissimum quemvis agrum, qualis est ager M. Scauri: quam ille gravissimam contumeliam sibi factam interpretaretur, quum agro illo suo nihil neque iucundius neque suavius quidquam habeat. Quum autem id lex dicit, de eius solius agro sentit, qui servitutem viae debebat, quam non muniverat. Hot.

lanum. Actio est in auctorem praesentem his verbis, QVANDOQVIDEM TE IN IVRE CONSPICIO. Hac actione Appius ille Caecus uti non posset, si tam severe homines verba consectarentur, ut rem, cuius causa verba sunt, non considerarent. Testamento si recitatus heres esset pupillus Cornelius, isque iam annos XX haberet, vobis interpretibus amitteret hereditatem. Veniunt in mentem mihi permulta: vobis plura, certo scio.

XIX. Verum, ne nimium multa complectamur, atque ab eo, quod propositum est, longius aberret oratio, hoc ipsum interdictum, de quo agitur, consideremus. Intelligetis enim in eo ipso, si in verbis ius constituamus, omnem utilitatem nos huius interdicti, dum versuti et callidi volumus esse, amissuros. VNDE TV, AVT FAMILIA, AVT PROCVRATOR TVVS. Si me villicus tuus solus deiecisset, non familia deiecisset, ut opinor, sed aliquis de familia. Recte igitur diceres

In auctorem) Ita codd. Erf. Franc. al. item edd. Mediol. Ascens. al.; *actorem* ed. Manut. 1540 et Gruter.

Hac actione Appius ille Caecus uti non posset) Quod caecus in iure non posset conspicere adversarium. PAS.

Severe) Hoc Lambin. in marg. notavit: idque probavit Graev. recepit Lallem. Plerique *vere*, quod Ern. hactenus defendit, ut sit i. q. subtiliter.

Vt rem) Sic recte e cod. Erf. edidit Graev. sequentibus aliis. Vulgo *quam rem.*

Pupillus Cornelius) Quum testamenti scripti tempore pupillus esset, adeundae hereditatis tempore pubes esset. HOT.

Isque iam annos XX) P. Faber coni. *isque iam annos XV haberet;* quia pubertas incipiat annis *XIV* absolutis.

Vobis interpretibus) Legendum arbitror *istis interpretibus*, scil. iis, qui verba consectantur, non rem considerant.

Complectamur) Ern. coni. *complectatur*, quia sequitur *atque—aberret.*

Recte igitur diceres te restituisse?) Notetur locus, cui similes sunt alii quam multi: ex quibus verum esse intelligitur, quod antea diximus, sponsionis verbis, quibus quis *restituisse se dicit*, non factum ipsum comprehendi: hoc est, non facto ipso ac revera dicere sponsorem se restituisse, quippequi nullo modo restituerit. Nam hoc ipso in loco qui restituisse se dicit, non restituit. Et si hoc aliis

te restituisse? quippe. Quid enim facilius est, quam probari iis, qui Latine sciant, in uno servulo familiae nomen non valere? Si vero ne habeas quidem servum, praeter eum, qui me deiecerit, clames videlicet: si habeo familiam, a familia mea fateor te esse deiectum. Neque dubium est, quin, si ad rem iudicandam verbo ducimur, non re, familiam intelligamus, quae constet ex servis pluribus, quin unus homo familia non sit. Verbum certe hoc non modo postulat, sed etiam cogit. At vero ratio iuris, interdictique vis, et praetorum voluntas, et hominum prudentium consilium et auctoritas respuat hanc defensionem, et pro nihilo putet.

XX. «Quid? ergo isti homines Latine non loquuntur?» Immo vero tantum loquuntur, quantum est satis ad intelligendam voluntatem, quum sibi hoc proposuerint, ut restituas, sive me tu deieceris, sive tuorum quispiam, sive servorum, sive amicorum; ut servos non numero distinguant, sed appellent uno familiae nomine; de liberis autem quisquis est, procuratoris nomine appelletur: non quo omnes sint aut appellentur procuratores, qui negotii nostri aliquid gerant; sed in hac re, cognita sententia interdicti,

verbis efferret, sic diceret: *Restituere non debeo, quippe qui non deiecerim.* Sed quod magistratus imperio parere civem necesse est, uti hac illi oratione non licet, *Non restituam*, aut *restituere non debeo.* Quocirca restituisse se contendit, id est, magistratus edicto atque imperio morem gessisse; sed sub ea tamen conditione, qua et restituere iubebat. Iubebat autem restituere, si deiecisset. Non deiecerat, quare magistratus imperio paruerat: et hoc modo restituerat. Similis locus infra, *Si glebis aliquem deieceris, iussusque sis, quem hominibus armatis deieceris, restituere: restituisse te dices?* Hot.

Sive me tu deieceris) Sic Lambin. ope veteris cod. edidit. Vulgo legitur *ut sive me tu deieceris.* At in hac lectione hoc incommodum est, quod inepte iungitur, *ut servos non numero distinguant etc. sive me tu deieceris etc.*

Vt servos n. n. distinguant) Est i. q. *ita ut servos.* Ergo non opus est illud *ut* delere, quod P. Fabro in mentem venerat.

verba subtiliter exquiri omnia noluerunt. Non enim alia causa est aequitatis in uno servo, et in pluribus: non alia ratio iuris in hoc genere dumtaxat, utrum me tuus procurator deiecerit is, qui legitime procurator dicitur omnium rerum eius, qui in Italia non sit, absitve reipublicae causa, quasi quidam paene dominus, hoc est, alieni iuris vicarius: an tuus colonus, aut vicinus, aut cliens, aut libertus, aut quivis, qui illam vim deiectionemque tuo rogatu aut tuo nomine fecerit. Quare, si ad eum restituendum, qui vi deiectus est, eandem vim habet aequitatis ratio; ea intellecta, certe nihil ad rem pertinet, quae verborum vis sit ac nominum. Tam restitues, si tuus me libertus deiecerit, nulli tuo praepositus negotio, quam si procurator deiecerit; non quo omnes sint procuratores, qui aliquid nostri negotii gerunt; sed quod in hac re id quaeri nihil attinet. Tam restitues, si unus servulus, quam si familia deiecerit universa; non quo idem sit servulus, quod familia; verum quia non, quibus verbis quidque dicatur, quaeritur, sed quae res agatur. Etiam, ut iam longius a verbo recedamus, ab aequitate ne tantulum quidem, si tuus servus nullus fuerit, sed omnes alieni, ac mercenarii, tamen et ipsi tuae familiae genere et nomine continebuntur.

XXI. Perge porro hoc idem interdictum sequi: HOMINIBVS COACTIS. Neminem coëgeris: ipsi convenerint sua sponte. Certe cogit is, qui congregat homines

Deiecerit) *Fecerit* e cod. Erf. sex. codd. Oxx. et binis Venett. edd. reposuit Beckius.

In hac re id quaeri) Vulgo abest *id*, quod tamen addendum fuit, ne *quaeri* infinite ponatur.

Servulus) Gruterus dedit *servulus unus*, auctoritate cod. Erf. quem deinde Graev. aliique sequuti sunt. Recte autem Beckius h. l. *unus* delevit quod in quinque Oxx. et edd. vett. abest.

Quidque dicatur) Alii *quidquid dicatur*.

et convocat. Coacti sunt ii, qui ab aliquo sunt unum in locum congregati. Si non modo convocati non sunt, sed ne convenerunt quidem; sed ii modo fuerunt, qui etiam antea, non, vis ut fieret, verum colendi aut pascendi causa esse in agro consueverant, defendes, homines coactos non fuisse; et verbo quidem superabis, me ipso iudice; re autem, ne consistes quidem ullo iudice. Vim enim multitudinis restitui voluerunt, non solum convocatae multitudinis: sed, quia plerumque, ubi multitudine opus est, homines cogi solent, ideo de coactis compositum interdictum est, quod, etiamsi verbo differre videbitur, re tamen erit unum, et omnibus in causis idem valebit, in quibus perspicitur una atque eadem causa aequitatis. ARMATISVE. Quid dicemus? armatos, si latine loqui volumus, quos appellare vere possumus? opinor eos, qui scutis telisque parati ornatique sunt. Quid igitur? si glebis, aut saxis, aut fustibus aliquem de fundo praecipitem egeris, iussusque sis, quem hominibus armatis deieceris, restituere: restituisse te dices? Verba si valent, si causae non ratione, sed vocibus ponderantur, me auctore dicito. Vinces profecto, non fuisse armatos eos, qui saxa iacerent, quae de terra ipsi tollerent: non esse arma cespites, neque glebas; non fuisse armatos eos, qui praetereuntes ramum defringerent arboris; arma esse suis nominibus, alia ad tegendum, alia ad nocendum, quae qui non habuerint, eos inermes fuisse vinces. Verum, si quidem erit armorum iudicium, tum ista dicito; iuris iudicium quum erit et aequitatis, cave in ista tam frigida,

Restitui) Pantagathus coni. *respici*: recte autem Passeratius monuit *vim restitui* esse vim a multitudine factam reparari, ut supra c. 13 praetor dicebatur *vim factam restitui iubere.*

ARMATISVE) Hotom. coni. *armatisque*, quod recepit Lambin.

tam ieiuna calumnia delitescas. Non enim reperies quemquam iudicem, aut recuperatorem, qui, tanquam si arma militis inspiciunda sint, ita probet armatum: sed perinde valebit, quasi armatissimi fuerint, si reperientur ita parati fuisse, ut vim vitae aut corpori potuerint afferre.

XXII. Atque, ut magis intelligas, quam verba nihil valeant: si tu solus, aut quivis unus cum scuto, cum gladio, impetum in me fecisset, atque ego ita deiectus essem, auderesne dicere, interdictum esse de armatis hominibus, hic autem hominem armatum unum fuisse? Non, opinor, tam impudens esses. Atqui vide, ne multo nunc sis impudentior. Nam tum quidem omnes mortales implorare posses, quod homines in tuo negotio latine loqui obliviscerentur; quod inermes armati iudicarentur; quod, quum interdictum esset de pluribus, commissa res esset ab uno, unus homo plures esse homines iudicaretur. Verum in his causis non verba veniunt in iudicium, sed ea res, cuius causa verba haec in interdictum coniecta sunt. Vim, quae ad caput et ad vitam pertinet, restitui sine ulla exceptione voluerunt. Ea fit

Armatissimi) Ita cum cod. Erf. Franc. et edd. Iunt. Naug. Man. Lamb. aliisque recte edidit Beckius. Ern. ex edd. Rom. Br. Med. 1483 dedit *paratissimi*. Gruter. *ornatissimi*.

Loqui obliviscerentur) In sex codd. Oxx. et Erf. (et in Palimps. Taur.) omissum est *loqui*. Itaque id eiecit Beckius. (Pro glossemate habetur etiam a Peyrono V. Cl.) Comparavit quidem Graevius locutionem *Latine scire*; an autem eodem modo dicere liceat *Latine oblivisci*, valde dubitandum videtur.

Inermes armati iudicarentur) Beckius e Pal. sec. Erf. et edd. Ven. dedit *inermi*, forma rariore, sed tamen haud inusitata. (Palimps. Taur. etiam *inermi*.) Male vero Lambin. *quod armatus armati iudicarentur*.

Iudicaretur) Sic Ern. ex ed. Waldarf. Vulg. *iudicarentur*.

Verba haec in interdictum) Palimps. Taur. *verba haec ad interdictum*

Ad caput et ad vitam pertinet) Palimps Taur. *ad caput ac vitam pertineret*.

plerumque per homines coactos armatosque; si alio consilio, eodem periculo facta sit, eodem iure esse voluerunt. Non enim maior est iniuria, si tua familia quam si tuus villicus; non si tui servi, quam si alieni ac mercenarii; non, si tuus procurator, quam si vicinus aut libertus tuus; non, si coactis hominibus, quam si voluntariis aut etiam assiduis ac domesticis; non, si armatis, quam si inermibus, qui vim haberent armatorum ad nocendum; non, si pluribus, quam si uno armato. Quibus enim rebus plerumque vis fit, eiusmodi hae res appellantur interdicto. Si per alias res eadem facta vis est, ea, tametsi verbis interdicti non concluditur, tamen sententia iuris atque auctoritate retinetur.

XXIII. Venio nunc ad illud tuum: *Non deieci, si non sivi accedere.* Puto te ipsum, Piso, perspicere, quanto ista sit angustior iniquiorque defensio, quam si illa uterere: *Non fuerunt armati: cum fustibus et saxis fuerunt.* Si mehercule mihi, non copioso homini ad dicendum, optio detur, utrum malim defendere, non esse deiectum eum, cui vi et armis ingredienti sit occursum, an, armatos non fuisse eos, qui sine scutis ac sine ferro fuerint: omnino, ad probandum utramque rem videam infirmam nugatoriamque esse; ad dicendum autem, in altera videar mihi aliquid reperire posse, non fuisse armatos eos, qui neque ferri quidquam, neque scutum ullum habuerint; hic

Si alio) Vulgo *quae si alio.* Sed *quae* melius abest sex codd. Oxx. Erf. ortum esse videtur ex praecedente *que.*

Qui vim haberent armatorum) Palimps. Taur. *qui vim armatorum haberent.*

Quam si uno armato) Abest *uno* a Palimps. Taur.; glossema sapere putat Peyronus. Typ.

Eiusmodi hae res appellantur interdicto) Palimps. Taur. *eiusmodi eae res appellantur in interdicto.*

Iniquiorque) Lambin. maluit *inaniorque.*

vero haeream, si mihi defendendum sit, eum, qui pulsus fugatusque sit, non esse deiectum.

XXIV. Atque illud in tota defensione tua mihi maxime mirum videbatur, te dicere, iurisconsultorum auctoritati obtemperari non oportere. Quod ego, tametsi non nunc primum, neque in hac causa solum audio, tamen admodum mirabar, abs te quam ob rem diceretur. Nam ceteri tum ad istam hortationem decurrunt, quum se in causa putant habere aequum et bonum, quod defendant. Si contra verbis et literis, et (ut dici solet) summo iure contenditur, solent eiusmodi iniquitati boni et aequi nomen dignitatemque opponere. Tum illud, quod dicitur, SIVE NIVE, irrident; tum aucupia verborum, et literarum tendiculas in invidiam vocant; tum vociferantur, ex aequo et bono, non ex callido versutoque iure, rem iudicari oportere; scriptum sequi, calumniatoris esse; boni iudicis, voluntatem scriptoris auctoritatemque defendere. In ista vero causa quum tu sis is, qui te verbo literaque defendas; quum tuae sint hae partes: « Vnde deiectus es? an inde, quo prohibitus es accedere? Eiectus es, non deiectus! » quum tua sit haec oratio: « Fateor, me homines coëgisse; fateor, armasse; fateor, tibi mortem esse minitatum; fateor, hoc interdicto praetoris vindicari, si voluntas et aequitas valeat: sed ego invenio in interdicto verbum

Hortationem) Mich. Brutus *rationem*. Lambin. *orationem* legi voluit.

SIVE NIVE) Hanc lectionem e codd. vestigiis primus eruit Gulielm. Pro ea Manutius stellulam quae lacunam indicaret, posuit, eamque sic explendam esse Lambinus putabat, ut insereretur formula: *VTI LINGVA NVNCVPASSIT*. — Respicit ad formulam sponsionum, quarum initium, *si*, *sive*, *ni*, *nive*. Quod infinitis exemplis palam fecit Barnabas ille Brissonius lib. 5 de Formulis, qui consulatur. GAVT.

Vnde — deiectus!) Veram hanc interpunctionem nonnulli iniuria deseruerunt, post *accedere*, commatis, post *non deiectus* interrogandi signo posito.

unum, ubi delitescam; non deieci te ex eo loco, quem in locum prohibui ne venires;» in ista defensione accusas eos, qui consuluntur, quod aequitatis censeant rationem, non verbi, haberi oportere. Et hoc loco Scaevolam dixisti causam apud centumviros non tenuisse; quem ego antea commemoravi, quum idem faceret, quod tu nunc (tametsi ille in aliqua causa faciebat, tu in nulla facis), tamen probasse nemini, quod defendit, quia verbis oppugnare aequitatem videbatur. Quum id miror, te hoc in hac re, alieno tempore, et contra quam ista causa postulasset, defendisse: tum illud vulgo in iudiciis, et nonnunquam ab ingeniosis hominibus defendi, mihi mirum videri solet, nec iurisconsultis concedi, nec ius civile in causis semper valere oportere. Nam qui hoc disputant, si id dicunt, non recte aliquid statuere eos, qui consulantur; non hoc debent dicere, iuri civili, sed hominibus stultis obtemperari non oportere: sin illos recte respondere concedunt, et aliter iudicari dicunt oportere; male iudicari oportere dicunt. Neque enim fieri potest, ut aliud iudicari de iure, aliud responderi oporteat; nec ut quisquam iuris numeretur peritus, qui id statuat esse ius, quod non oporteat iudicari. At est aliquando contra iudicatum. Primum utrum recte, an perperam? Si recte, id fuit ius, quod iudicatum est; sin aliter, non dubium est, utrum iudices an iurisconsulti vituperandi sint. Deinde, si de iure vario quippiam iudicatum est, non potius contra iurisconsultos statuunt, si aliter pro-

Quum idem faceret) Recepi *quum*, auctore Hotomanno. Vulg. *quod*.

Defendit) *Defendis* aliquot codd. MSS. et recepit Lallem.

Non recte aliquid) *Non ratione aliquid* ed. 1480.

Stultis) i. q. *imperitis*.

Sin illos) Schütz. *si illos*. T.

De iure vario) seu controverso, quum pro utraque parte sentit aliquis iurisconsultus. FERRAT.

nuntiatum est, ac Mucio placuit, quam ex eorum auctoritate, si, ut Manilius statuebat, sic est iudicatum. Etenim ipse Crassus non ita causam apud centumviros egit, ut contra iurisconsultos diceret; sed ut hoc doceret, illud, quod Scaevola defendebat, non esse iuris; et in eam rem non solum rationes afferret, sed etiam Q. Mucio, socero suo, multisque peritissimis hominibus auctoribus uteretur.

XXV. Nam qui ius civile contemnendum putat, is vincula revellit non modo iudiciorum, sed etiam utilitatis vitaeque communis; qui autem interpretes iuris vituperat, si imperitos iuris esse dicit, de hominibus, non de iure civili detrahit; sin peritis non putat esse obtemperandum, non homines laedit, sed leges ac iura labefactat. Quod vobis venire in mentem profecto necesse est: nihil esse in civitate tam diligenter, quam ius civile, retinendum. Etenim hoc sublato, nihil est, quare exploratum cuiquam possit esse, quid suum, aut quid alienum sit; nihil est, quod aequabile inter omnes, atque unum omnibus esse possit. Itaque in ceteris controversiis atque iudiciis, quum quaeritur, aliquid factum necne sit, verum an falsum proferatur, et fictus testis subornari solet, et interponi falsae tabulae: nonnunquam, honesto ac probabili nomine, bono viro iudici error obiici, improbo facultas dari, ut quum sciens perperam iudicarit, testimonium aut tabulas sequutus esse videatur. In iure nihil est eiusmodi, recuperatores; non tabulae falsae, non testis improbus; denique nimia ista, quae dominatur in civitate, potentia, in hoc

Interponi) Vulgo *imponi*. Holomannus autem recte intellexit verum esse *interponi* quod Lamb. Ern. Beck. receperunt.

Testimonium) Sic optime correxit Holom. vulg. *testamentum*; eique Lamb. Ern. Beck. paruerunt.

solo genere quiescit; quid agat, quomodo aggrediatur iudicem, qua denique digitum proferat, non habet. Illud enim potest dici iudici ab aliquo non tam verecundo homine, quam gratioso: «Iudica hoc factum esse, aut nunquam esse factum vel cogitatum; crede huic testi; has comproba tabulas;» hoc non potest: «Cui filius agnatus sit, eius testamentum non esse ruptum, iudica; quod mulier sine tutore auctore promiserit, deberi.» Non est aditus ad huiusmodi res, neque potentiae cuiusquam, neque gratiae: denique, quo maius hoc sanctiusque videatur, ne pretio quidem corrumpi iudex in eiusmodi causa potest. Iste vester testis, qui ausus est dicere, FECISSE VIDERI EVM, de quo ne cuius rei argueretur quidem scire potuisset, ipse nunquam auderet iudicare, deberi viro dotem, quam mulier nullo auctore dixisset. O rem praeclaram, vobisque ob hoc retinendam, recuperatores!

XXVI. Quod enim est ius civile? quod neque inflecti gratia, neque perfringi potentia, neque adulterari pecunia possit; quod si non modo oppressum, sed etiam desertum, aut negligentius adservatum erit, nihil est, quod quisquam sese habere certum, aut a patre accepturum, aut relicturum liberis arbitre-

Qua denique digitum proferat) Haec significant verba, ne tantillum quidem habet, quod moliatur, aut agere possit. Nam *digitum proferre*, *exserere*, *porrigere*, dicitur de actione minima, ut patet ex loco illo III de Finib. *Chrysippus ne digitum quidem eius causa porrigendum dicebat.* GRAEV.

Cui filius agnatus sit) Cui testatori natus est filius post mortem, nec exheredatus nominatim, eius testamentum est vitiatum et irritum. Agnata dicuntur quae praeter spem aut post mortem nascuntur. Rumpitur autem testamentum, quum permanente in suo statu testatore casu aliquo evertitur, l. 2, ff. de iustr. rupto, ut agnatione postumi, adoptione vel arrogatione filii et filiae. Iustin. in instit. et Isidor. lib. V, cap. 24. PASSER.

Sine tutore auctore) Mulier ita erat sub tutoribus, ut nihil, quod illa promisisset, insciis tutoribus, ratum esset. *Orat. pro Flacco; et pro Muraena.* FERRAT.

tur. Quid enim refert, aedes, aut fundum relictum a patre, aut aliqua ratione habere bene partum, si incertum sit, quae tua iure mancipii sint, ea possisne retinere? si parum sit communitum ius? si civili ac publica lege contra alicuius gratiam tenere non possit? Quid, inquam, prodest, fundum habere, si, quae decentissime descripta a maioribus iura finium, possessionum, aquarum, itinerumque sunt, haec perturbari aliqua ratione commutarique possunt? Mihi credite: maior hereditas venit unicuique vestrum in iisdem bonis, a iure et a legibus, quam ab iis, a quibus illa ipsa bona relicta sunt. Nam, ut perveniat ad me fundus, testamento alicuius fieri potest: ut retineam, quod meum factum sit, sine iure civili non potest. Fundus a patre relinqui potest; at usucapio fundi, hoc est, finis sollicitudinis ac periculi litium, non a patre relinquitur, sed a legibus. Aquaeductus, haustus, iter, actus, a patre; sed rata auctoritas harum rerum omnium a iure civili sumitur. Quapropter non minus diligenter ea, quae a maioribus accepistis, publica patrimonia iuris, quam privatae rei vestrae retinere debetis; non solum, quod haec iure civili septa sunt, sed etiam quod patrimonium unius incommodo dimittitur, ius amitti non potest sine magno incommodo civitatis.

Quae tua iure mancipii sint) Vulgo legebatur *quae quum omnia tua iure mancipii sint*. Hotom. corrigebat: *quae tua communi iure mancipii sint*. Lambinus: *omnia quaecumque tua iure mancipii sint*. P. Faber: *quae communita iure mancipii sint*. Graevius delenda putabat verba *quum omnia tua*; ego vero Beckio assentior *tua* commode servari posse. Ceterum Cicero fortasse plenius scripsit *quae tua iure hereditatis aut mancipii sint*.

Possit?) Sic Lambin. recte. Vulgo *potest*.

Actus) Genus servitutis in praediis rusticis, quum vicino per fundum vicini agere iumentum licet. Hinc Modestinus: *Iter est, qua quis pedes, aut eques commeari potest: actus vero, ubi et armenta traiicere, et vehiculum ducere liceat*. Ferrat.

Publica patrimonia iuris) Iura universo populo data. Passer.

XXVII. In hac ipsa causa, recuperatores, si hoc nos non obtinebimus, vi, armatis hominibus deiectum esse eum, quem vi, armatis hominibus pulsum fugatumque esse constet: Caecina rem non amittet, quam ipsam animo forti, si tempus ita ferret, amitteret; in possessionem in praesentia non restituetur; nihil amplius: populi romani causa, civitatis ius, bona, fortunae possessionesque in dubium incertumque revocabuntur; vestra auctoritate hoc constituetur, hoc praescribetur: quicum tu posthac de possessione contendes, eum, si ingressum modo deieceris, in praedium restituas oportebit; sin autem ingredienti cum armata multitudine obvius fueris, et ita venientem repuleris, fugaris, averteris, non restitues: tum ius et aequum vos statuetis esse, vim in caede solum esse, non etiam in animo et libidine; nisi cruor appareat, vim non esse factam; iniuria eum dici deiectum esse, qui prohibitus sit; nisi ex eo loco, ubi vestigium impresserit, deiici neminem posse. Iuris igitur retineri

Deieceris) *Delegeris* codd. Erf. et VI Oxx. item aliquot edd. vett. ut Med. quod restituerunt Graev. Beck. ut exquisitius dictum pro *deieceris*.

Tum ius et aequum vos statuetis esse) Mire corruptus hic locus est in MSS. — Cod. Ox. *C*. et *X*. Ψ. *tu res si equos vestes si vim non in caede*. Cod. ox. H. *Tu res equos vestes si vim non in caede*. Cod. Ox. S. *tu res aequos vestes si vim non in caede*. Aliquot edd. pr. *tum res si equos vestes, si vim non in caede*. Inde vulgata lectio maximam partem a Victorio sic constituta: *tum statueritis vim in caede solum*. Ego vero ex vestigiis corruptae in istis codd. scripturae hanc lectionem erui: *tum ius et aequum vos statuetis esse, vim in caede solum esse*. Sic in orat. pro domo c. 40: *Ius igitur statuetis esse, uniuscuiusque vestrum sedes — deos penates subiectos esse libidini tribunitiae*.

In animo et libidine) Sic Lambinus. In MSS. plerisque est *in animo libidinis*, quod verbum *libidinis* in MS. Franc. quinque Oxx. temere etiam post *prohibitus est*, et post *oportere* repetitur. Vnde illud a glossatore profectum P. Faber, Graevius aliique arbitrati sunt.

Iniuria eum dici deiectum) Ita correxi vulgatum *iniuriarum delictum esse*. Multi codd. et edd. vett. *in iuris*. Victor: *in iure parum delictum esse*. P. Faber *in iure parum deiectum esse*. Lambin. *sed iniuriam tantum*.

Iuris igitur) *Igitur* addidit Lamb. et servavit Grut. Ern. improbantibus aliis.

sententiam, et aequitatem plurimum valere oportere, an verbo ac litera ius omne torqueri, vos statuite, recuperatores, utrum utilius esse videatur.

Hoc loco percommode accidit, quod non adest is, qui paulo ante affuit, et adesse nobis frequenter in hac causa solet, vir ornatissimus, C. Aquillius (nam ipso praesente, de virtute eius et prudentia timidius dicerem, quod et ipse pudore quodam afficeretur ex sua laude, et me similis ratio pudoris a praesentis laude tardaret); cuius auctoritati dictum est ab illa causa concedi nimium non oportere. Non vereor, de tali viro ne plus dicam, quam vos aut sentiatis, aut apud vos commemorari velitis. Quapropter hoc dicam, nunquam eius auctoritatem nimium valere, cuius prudentiam populus romanus in cavendo, non in decipiendo perspexerit; qui iuris civilis rationem nunquam ab aequitate seiunxerit; qui tot annos ingenium, laborem, fidem suam populo romano promptam expositamque praebuerit; qui ita iustus et bonus vir est, ut natura, non disciplina consultus esse videatur; ita peritus ac prudens, ut ex iure civili, non scientia solum quaedam, verum etiam bonitas nata videatur; cuius tantum est ingenium, ita prompta fides, ut, quidquid inde haurias, purum liquidumque te haurire sentias. Quare permagnam initis a nobis gratiam, quum eum auctorem nostrae defensionis esse dicitis.

Ab illa causa) Scil. ab adversariis Caecinae. Supra enim c. 23 mirabatur Cicero Pisonem dicere iurisconsultorum auctoritati obtemperari non oportere.

Non vereor) Ita Victor. Manut. Graev. Lallem. Beck. sententia iubente ediderunt. Vulgo abest particula *non*, quam tamen Lallemandi codd. ostendunt.

In cavendo) Solet enim respondere non quibus malum aliis importetur, sed quibus iniustae litis periculum a suis clientibus depellatur. Ferrat.

Nostrae defensionis) Victor. Lamb. Oliv. *vestrae* quod sententiam Ciceronis prorsus pervertit.

XXVIII. Illud autem miror, quum eum auctorem vos pro me appelletis, cur vestrum non nominetis, quem vos aliquid contra me sentire dicatis. Verumtamen quid ait iste vester auctor? Omnibus, ut quidque verbis actum pronuntiatumque sit, ita ius esse. Conveni ego ex isto genere consultorum non neminem, ut opinor, istum ipsum, quo vos auctore rem istam agere, et defensionem causae constituere dicitis. Qui quum istam disputationem mecum ingressus esset, non posse probari, quemquam esse deiectum, nisi ex eo loco, in quo fuisset: rem et sententiam interdicti mecum facere fatebatur; verbo me excludi dicebat; a verbo autem posse recedi non arbitrabatur. Quum exemplis uterer multis ex omni memoria antiquitatis, ab verbo et ab scripto, plurimis saepe in rebus, ius et aequi bonique rationem esse seiunctam; semperque id valuisse plurimum, quod in se auctori-

Illud — dicatis) Ita sensu postulante h. l. constitui. Vulgo: *illud autem miror, cur vos aliquid contra me sentire dicatis; quum eum auctorem vos pro me appelletis, nostrum nominetis.* Lambinus reposuit: *illud autem miror, cur vos, quem aliquid contra me sentire praedicetis quum pro me sentire dicatis, cur, quem auctorem meum appelletis, vestrum nominetis.* Lallemandus affert hanc e cod. lectionem: *illud autem miror, cur aliquem contra me sentire dicatis, quum eum auctorem* (scil. Aquillium) *vos pro me appelletis, nostrum nominetis.*

Verumtamen — et defensionem causae constituere dicitis) Vulgo: *Verumtamen quid ait iste noster auctor? Omnibus quidquid verbis actum pronuntiatumque sit, convenit. Ego ex isto genere consultorum non nominem, ut opinor, istum ipsum, quo nos auctore rem istam agere et defensionem causae constituere vos dicitis.* Qua in lectione totus Ciceronis sensus perturbatus est. Optime Paulus Manutius intellexit, *Conveni — non neminem* legendum esse. In reliquis *vos auctore — vos dicitis* scribendum esse viderunt MSS. Pal. I, Franc. aliorum auctoritate Victor. Car. Steph. Lamb. Graev. Lall. Beck.

Ex omni memoria antiquitatis) Sic optime correxit Pantaguthus teste F. Vrsino; nam vulgatum *etiam illa materia aequitatis* ineptum est, quia dici non potest *materia aequitatis* aliquem demonstrare, *aequitatem saepe contra scriptum valere debere.* — Passeratius *materia aequitatis* de loco communi accipit, et exemplum affert e capite 29, ubi *campum* Cicero vocat. Trr.

tatis habuisset aequitatisque plurimum: consolatus est me, et ostendit, in hac ipsa causa nihil esse, quod laborarem. Nam verba ipsa sponsionis facere mecum, si vellem diligenter attendere. Quonam, inquam, modo? Quia certe, inquit, deiectus est Caecina vi hominibus armatis, aliquo ex loco: si non ex eo loco, quem in locum venire voluit, at ex eo certe, unde fugit. Quid tum? Praetor, inquit, interdixit, ut, unde deiectus esset, eo restitueretur; hoc est, quicumque is locus esset, unde deiectus esset. Aebutius autem, qui fatetur, aliquo ex loco deiectum esse Caecinam, is, quo modo restituisse dixit, necesse est male fecerit sponsionem. Quid est, Piso? placet tibi pugnare verbis? placet causam iuris et aequitatis, et, non nostrae possessionis, sed omnino possessionum omnium, constituere in verbo? Ego, quod mihi videretur, quod a maioribus factitatum, quod horum auctoritate, quibus iudicandum est, dignum esset, ostendi; id verum, id aequum, id utile omnibus esse, spectari, quo consilio et qua sententia, non quibus quidque verbis esset actum. Tu me ad verbum vocas; non ante venio, quam recusaro. Nego oportere, nego obtineri posse, nego ullam rem esse, quae aut comprehendi satis, aut caveri, aut excipi possit, si aut praeterito aliquo verbo, aut ambigue posito, sententia et re cognita, non id, quod intelligitur, sed id, quod dicitur, valebit.

XXIX. Quoniam satis recusavi, venio iam quo vocas. Quaero abs te, simne deiectus, non de Fulciniano fundo: neque enim praetor, si ex eo fundo essem deiectus, ita me restitui iussit, sed eo, unde deiectus essem. Sum ex proximo vicini fundo deiectus, qua adibam ad istum fundum; sum de via; sum certe alicunde, sive de privato, sive de publico. Eo restitui

sum iussus. Restituisse te dixti. Nego me ex decreto praetoris restitutum esse. Quid ad haec dicimus? aut tuo, quemadmodum dicitur, gladio, aut nostro, defensio tua conficiatur, necesse est. Si ad interdicti sententiam confugis, et de quo fundo actum sit tum, quum Aebutius restituere iubebatur, id quaerendum esse dicis, neque aequitatem rei verbi laqueo capi putas oportere, in meis castris praesidiisque versaris. Mea, mea est ista defensio; ego hoc vociferor; ego omnes homines deosque testor; quum maiores vim armatam nulla iuris defensione texerint, non vestigium eius, qui deiectus sit, sed factum illius, qui deiecerit, in iudicium venire; deiectum esse, qui fugatus sit; vim esse factam, cui periculum mortis sit iniectum. Istum locum fugis et reformidas, et me ex hoc, ut ita dicam, campo aequitatis ad istas verborum angustias et ad omnes literarum angulos revocas: in iis ipsis includere vis insidiis, quas mihi conaris opponere. Non deieci, sed eieci. Peracutum hoc tibi videtur: hic est mucro defensionis tuae. In eum ipsum causa tua incurrat, necesse est. Ego enim tibi refero: Si non sum ex eo loco deiectus, quo prohibitus sum accedere, at ex eo sum deiectus, quo accessi, unde fugi. Si praetor non distinxit locum, quo me restitui iuberet et restitui iussit, non sum ex decreto restitutus. Velim, recuperatores, hoc totum, si vobis versutius, quam mea consuetudo defendendi fert, videbitur, sic

Restituisse te dixti) *Dixti* h. l. a Cicerone scriptum esse testatur Quintil. IX, 3, 22. Vulgo *dixisti*.

Ex decreto) Nonnulli codd. et edd. habent *ex edicto*. Quintilian. l. c. *nego me edicto*.

Aut tuo — gladio) Respicit ad locutionem: *suo sibi hunc gladio iugulo* Terent. Adelph. V, 8, 35, quae in proverbium abierat.

Includere) Edd. aliquot vett. *intercludere*. Quod sequitur *vis*, addidit Ern. ex ed. Iunt. aliisque prioribus.

Ex decreto) *Ex edicto* Manut. Graev.

existimetis: primum alium, non me, excogitasse; deinde huius rationis non modo non inventorem, sed ne probatorem quidem esse me: idque me non ad meam defensionem attulisse, sed illorum defensioni retulisse; me posse pro meo iure dicere; neque in hac re, quam ego protuli, quaeri oportere, quibus verbis praetor interdixerit, sed de quo loco sit actum, quum interdixit: neque in vi armatorum spectari oportere, in quo loco sit facta vis, verum sitne facta; te vero nullo modo posse defendere, in qua re tu velis, verba spectari oportere: in qua re nolis, non oportere.

XXX. Verumtamen, ecquid mihi respondetur ad illud, quod antea dixi, non solum re et sententia, sed verbis quoque hoc interdictum ita esse compositum, ut nihil commutandum videretur? Attendite diligenter, quaeso, recuperatores. Est enim vestri ingenii, non meam, sed maiorum prudentiam cognoscere: non enim sum id dicturus, quod ego invenerim, sed quod illos non fugerit. Quum de vi interdicitur, duo genera causarum esse intelligebant, ad quae interdictum pertineret: unum, si qui ex eo loco, in quo esset: alterum, si ab eo loco, quo veniret, vi deiectus esset: et horum utrumque, neque praeterea quidquam, potest accidere, recuperatores. Id adeo, si placet, considerate. Si qui meam familiam de meo fundo deiecerit, *ex* eo me loco deiecerit. Si qui mihi praesto fuerit cum armatis hominibus extra meum fundum, et me introire prohibuerit: non *ex* eo, sed *ab* eo loco me deiecerit. Ad haec duo genera rerum, unum verbum, quod satis declararet utrasque res, invenerunt; ut

Primum alium) Nempe iurisconsultum illum, quem supra convenisse se dixerat, nomine tamen haud indicato.

Interdixerit) Recte sic Ern. quia sequitur *actum sit*. Vulgo *interdixit*.

Deiecerit) *Delegerit* cod. Erf. et Ox. S. F. 7, quod receperunt Graev. et Beck.

sive *ex* fundo, sive *a* fundo deiectus essem, uno atque eodem interdicto restituerer, VNDE TV. Hoc verbum, VNDE, utrumque declarat, et *ex* quo loco, et *a* quo loco. Vnde deiectus est Cinna? *ex* urbe. Vnde deiectus * ? *ab* urbe. Vnde deiecti Galli? *a* Capitolio. Vnde, qui cum Graccho fuerunt? *ex* Capitolio?

XXXI. Videtis igitur, hoc uno verbo significari res duas, et *ex* quo, et *a* quo loco. Quum autem eo restitui iubet, ita iubet, ut, si Galli a maioribus nostris postularent, ut eo restituerentur, unde deiecti essent, et aliqua vi hoc assequi possent, non, opinor, eos in cuniculum, qua aggressi erant, sed in Capitolium restitui oporteret. Hoc enim intelligitur: VNDE TV DEIECISTI, sive *ex* quo loco, sive *a* quo loco, EO RESTITVAS. Hoc iam simplex est, in eum locum restituas; sive *ex* hoc loco deiecisti, restitue in hunc locum; sive *ab* hoc loco, restitue in eum locum, non *ex* quo, sed *a* quo deiectus est. Vt si qui ex alto, quum ad patriam accessisset, tempestate subito reiectus optaret, ut quum esset a patria deiectus, eo restitueretur; hoc, opinor, optaret, ut a quo loco depulsus esset, in eum se fortuna restitueret, non in salum, sed in ipsam urbem, quam petebat: sic (quoniam vim verborum necessario similitudine rerum aucupamur) qui postulat, ut, a quo loco deiectus est, hoc est, unde deiectus est, eo restituatur; hoc postulat, ut in eum

*Vnde deiectus * ?*) Excidit nomen eius, quem ab urbe deiectum dixerat. P. Manutius coni. *unde deiectus Corbo.* P. Faber *unde deiectus Tarquinius.* Lambin. *unde deiecti Poeni.* Beckius probabiliter coniicit M. Lepidi nomen excidisse, qui a. V. C. 676 post Sullae mortem cum exercitu ad urbem accessit.

Cuniculum) Gronov. ad Liv. V, 47, quia non *per cuniculos* aggressi Romam traduntur Galli, corrigit *colliculum.* Ernestius vero monuit etiam Philipp. III, 8, *cuniculi* mentionem fieri in oppugnatione Gallorum.

Hoc postulat — restituatur) Haec in edd. omissa e cod. Erf. addidit Graevius; eumque sequuti sunt Ern. Lall. Aliter lacunam expleverunt Hotom. et Lambinus, Beck.

ipsum locum restituatur. Quum verba nos eo ducunt, tum res ipsa hoc sentire atque intelligere cogit. Etenim, Piso, (redeo nunc ad illa principia defensionis meae) si quis te ex aedibus tuis vi hominibus armatis deiecerit, quid ages? opinor, hoc interdicto, quo nos usi sumus, persequêre.[1] Quid? si qui iam de foro redeuntem, armatis hominibus domum tuam te introire prohibuerit, quid ages? utêre eodem interdicto. Quum igitur praetor interdixerit, unde deiectus es, ut eo restituaris, tu hoc idem, quod ego dico, et quod perspicuum est, interpretabere: quum illud verbum, VNDE, in utramque rem valeat, eoque tu restitui sis iussus, tam te in aedes restitui oportere, si e vestibulo, quam si ex interiore aedium parte deiectus sis.

XXXII. Vt vero iam, recuperatores, nulla dubitatio sit, sive rem, sive verba spectare vultis, quin secundum nos iudicetis, exoritur hic iam, obrutis rebus omnibus et perditis, illa defensio, eum deiici posse, qui tum possideat; qui non possideat, nullo modo posse: itaque, si ego sim a tuis aedibus deiectus, restitui non oportere; si ipse sis, oportere. Numera, quam multa in ista defensione falsa sint, Piso. Ac primum illud attende, te iam ex illa ratione esse depulsum, quod negabas quemquam deiici posse, nisi qui in eo loco fuerit: nunc, qui possideat, eum, etiamsi

(1) *Quid ages? — persequere — Quid ages? utere*) Vulgo *quid ageres? — persequerere — quid ageres? uterere.* Correxit Ern. ut temporum consecutio postulabat. — Erunt fortasse, quibus vulgata magis arrideat, quos inter et ego adnumerari velim. TYP.

Quod negabas, quemquam deiici posse, nisi qui in eo loco fuerit) Non hoc praecise Piso negabat, quod plane frigidum ac nugatorium fuisset, sed hoc defendebat, si in fundum Caecina ingressus postea vi armatis hominibus deiectus esset, hoc quidem illum uti potuisse interdicto; quia vero tantum prohibitus est ingredi, deiectum nullo modo fuisse, id quod sine controversia verum est. HOTOM.

Nunc qui possideat — concedis) Sic cum nonnullis edd. vett. Lamb. Grut. Oliv. Lall. Ern. ediderunt. Sequentia verba *eum qui non possideat negas de-*

non fuerit in eo loco, deiici posse concedis. Cur ergo aut in illud quotidianum interdictum VNDE ILLE ME VI DEIECIT, additur, QVVM EGO POSSIDEREM, si deiici nemo potest, qui non possidet; aut in hoc interdictum, DE HOMINIBVS ARMATIS, non additur, si oportet quaeri, possederit, necne? Negas deiici, nisi qui possideat. Ostendo, si sine armatis coactisve hominibus deiectus quisquam sit, eum, qui fateatur se deiecisse, vincere sponsionem, si ostendat, eum non possedisse. Negas deiici, nisi qui possideat. Ostendo ex hoc interdicto, DE ARMATIS HOMINIBVS, qui possit ostendere non possedisse eum, qui deiectus sit, condemnari tamen sponsionis necesse esse, si fateatur esse deiectum. Dupliciter homines deiiciuntur: aut sine coactis armatisve hominibus, aut per eiusmodi rationem, atque vim.

iici posse e codd. Ox. S. et T. Ψ addidit Beckius: quem sequor; diversas aliorum rationes, consulto praetereo.

Deiici posse concedis) Sensus est: Antea semper negavit Aebutius deiectum Caecinam ex fundo Fulciniano, quod in eo non fuisset: nunc hoc dicit, deiectum tantum qui possidet. Cui Cicero sic refert: possessio duplex est; aut animi scilicet, aut corporis. Absens enim corpore, animo tamen retinere possessionem potest. Finge nunc eius, qui animo tantum possidebat, familiam deiectam esse: si nemo potest deiici, nisi qui in loco est, deiectus non dicetur; itaque sentire antea videbatur Aebutius. Sin deiicitur quicumque possidet, ut modo defendit, deiectum quoque hunc dici necesse est: quare pugnantia loquitur Aebutius. Sed huic calumniae facillime respondetur. Nam quae antea dixit Aebutius, de eo qui non possidet intelligenda sunt. Si quis enim quamvis non possideret, quum tamen in loco esset, ex eo vi armatis hominibus deiectus est, decreto praetoris restituendus est. Hot.

Cur ergo) Summa haec est. Hoc interdictum datur ei, qui armatis hominibus depulsus est, quamvis non possideat; ergo etiam is, qui non possidet, deiectus dicitur. Sed facile responderi poterat, tenere saltem eum debuisse, qui deiectus dicatur, si non possideret: id est, in loco esse debuisse: alioqui deiectum eum non dici posse. Id.

Sponsionem) Sic cum plerisque codd. MSS. ediderunt Graev. Ern. alii. Ed. Iunt. Grut. *sponsione*.

Qui possit ostendere) Id est, eum qui vi armata deiecit, etiam si probare possit se possedisse, tamen propter odium armorum condemnari. Hotom.

Atque vim) Sic Graev. e cod. Erf. At MS. Franc. ed. Waldarf. *aut per vim* quod Ern. revocavit, recte improbante Beckio.

Ad duas dissimiles res duo diiuncta interdicta sunt. In illa vi quotidiana non satis est, posse docere se deiectum, nisi ostendere possit, quum possideret, tum deiectum. Ne id quidem satis est, nisi docet, ita se possedisse, ut nec vi, nec clam, nec precario possederit. Itaque is, qui se restituisse dixit, magna voce saepe confiteri solet, se vi deiecisse: verum illud addit, Non possidebat: vel etiam quum hoc ipsum concessit, vincit tamen sponsionem, si planum facit, ab se illum aut vi, aut clam, aut precario possedisse. Videtisne, quot defensionibus eum, qui sine armis ac multitudine vim fecerit, uti posse maiores voluerunt? hunc vero, qui ab iure, officio, bonis moribus, ad ferrum, ad arma, ad caedem confugerit, nudum in causa destitutum videtis: ut, qui armatus de possessione contendisset, inermis plane de sponsione certaret. Ecquid igitur interest, Piso, inter haec interdicta? ecquid interest, utrum hoc additum, *quum A. Caecina possederit*, necne? Ecquid te ratio iuris,

Diiuncta) Ita Beckius rescripsit auctoritate cod. Ox. H. pro vulg. *deiuncta.*

In illa vi quotidiana) *Vim quotidianam* appellat, quam supra multis in locis, *Quae moribus fit*, et *deiectionem*, vel *deductionem moribus*, vel *quae ex conventu fit*, nominavit. Gellius *civilem* et *festucariam*, ex festuca, opinor, qua in conflictione utebantur, appellat. HOTOM.

Nec vi, nec clam, nec precario) *Vi possidere* quis dicatur facile ex superioribus intelligitur. *Clam possidere*, Vlpianus sic definit in l. VI, D. de acquirend. possess. *Clam possidere eum dicimus, qui furtive ingressus est possessionem eo ignorante, quem sibi controversiam facturum suspicabatur, et ne faceret, timebat.* Et paulo post: *Itaque clam nanciscitur possessionem qui futuram controversiam metuens, ignorante eo, quem metuit, furtive possessionem ingreditur.* Precario *vero possidet*, ait Vlpianus, *quod precibus petenti utendum conceditur tam diu, quam diu is, qui concesserit, patitur.* ID.

Sponsionem) Sic edd. W. et P. Manut. Ern. Vulgo ut est in MSS. *sponsione.*

Qui sine armis ac multitudine) Lambinus e MSS. enotavit lectiones *qui sine armatis ac multitudine*, et *qui sine armata multitudine.*

Destitutum) Ita complures MSS. et edd. vett. Iunta et P. Manut. *destitutumque* quod recte Ern. deseruit, quia sic oritur clausula hexametri.

ecquid interdictorum dissimilitudo, ecquid auctoritas maiorum commovet? Si esset additum, de eo quaeri oporteret. Additum non est, tamen oportebit? Atque ego in hoc Caecinam non defendo. Possedit enim Caecina, recuperatores: et id, tametsi extra causam est, percurram tamen brevi, ut non minus hominem ipsum, quam ius commune defensum velitis. Caeseniam possedisse propter usumfructum,

Caesenniam possedisse propter usumfructum) Respicitur ad cap. 7, ubi postquam Cicero narraverat, Aebutium Caecinae denuntiasse, fundum illum, quem Caesenniae, mandatu eius emerat, suum esse, quaerit: *quid ais? tuus ille fundus est, quem quadriennium — possedit Caesennia?* et respondet Aebutius *possedisse; sed quia usum et fructum habuerit.* Itaque nihil utimur correctione Lambini *propter colonum.* Fieri tamen potest ut verba *propter usum fructum* a glossatore adiecta sint.

Caesenniam possedisse propter usumfructum non negas) Quis in iure civili romano mediocriter versatus, non videt, hunc locum esse mendosum, neque dubium esse, quin, mortuo usufructuario, qui rem, cuius habebat usumfructum, vivus locaverat, heres fructuarii nihil iuris in ea re habeat, quum ad dominum, seu (ut appellant) proprietarium, reverterit? Nam quod quidam dicunt, causae servisse Ciceronem: quid minus credibile, quam ita causae servisse, ut impudentissime mentiretur? Hunc igitur locum mendosum esse contendo, atque ita legendum: *Caesenniam possedisse per colonum non negas.* Cui coniecturae argumento sunt illa, quae sunt supra non longe a principio in ipsa narratione: *Caesenniae fundum possedit, locavitque*, et quae proxime sequuntur, *qui colonus* etc. Ante *qui*, debet scribi comma, hoc pacto: *Caesenniam possedisse per colonum non negas, qui colonus habuit conductum de Caesennia fundum.* Unde igitur haec verba *propter usumfructum* nata sunt? ex annotatiuncula hominis semidocti: quae tandem a scriptore librario in contextum orationis relata sunt, iis reiectis, quae Ciceronis erant. Lamb. *Propter usumfructum:* rectissime. Naturaliter enim usufructuarius possidet, si quidem corpore fundo incumbat. Si per colonum, civiliter, vel potius quasi civiliter, l. XII, l. penult. D. de acquir. poss. Quod quum Lambinus non intelligeret, reponendum putavit, *per colonum.* Hotom. Hoc *propter usumfructum* reiicit merito Lambinus. Falsum est enim hac defensione Ciceronem unquam hic usum, qui tam multis supra disseruit, Caesenniam post filii mortem hunc fundum in auctione emisse. Sed quod in horum trium verborum locum haec duo *per colonum* sufficit, nihil id facere necesse habuit: satis id e sequentibus intelligitur. Sic igitur lego, et distinguo: *Caesenniam possedisse non negas: quia colonus habuit conductum de Caesennia fundum, quum idem ex eadem conductione fuerit in fundo. Dubium est, quin, si Caesennia tum pos-*

non negas. Qui colonus habuit conductum de Caesennia fundum, quum idem ex eadem conductione fuerit in fundo, dubium est, quin, si Caesennia tum possidebat, quum erat colonus in fundo, post eius mortem heres eodem iure possederit? Deinde ipse Caecina, quum circuiret praedia, venit in istum fundum; rationes a colono accepit. Sunt in eam rem testimonia. Postea cur, Aebuti, de isto potius fundo, quam de alio, si quem habes, Caecinae denuntiabas, si non possidebat? Ipse porro Caecina cur se moribus deduci volebat, idque tibi de amicorum, etiam de ipsius C. Aquilli sententia responderat?

XXXIII. At enim Sulla legem tulit. Vt nihil de illo tempore, nihil de calamitate reipublicae querar, hoc tibi respondeo: adscripsisse eundem Sullam in eandem legem, SI QVID IVS NON ESSET ROGARIER, EIVS EA

sidebat, quum erat colonus in fundo, heres post eius mortem eodem iure possederit? Paulus iurisconsultus, *Quod per colonum*, inquit, *possideo, heres meus, nisi ipse nactus possessionem, non poterit possidere.* At mihi non magis necesse est, qui huic velut αντινομίᾳ occurram, laborare, quam in tam multis illis, in quibus iurisconsulti, non magis a Cicerone, quam ipsi inter se dissentiebant. FABER.

Possederit?) Ex hac Ciceronis argumentatione plane intelligitur supra cap. 7, verba *in possessione bonorum quum esset*, non posse de Aebutio, quod Manutius putabat, accipi, sed ad Caecinam pertinere.

Caecina denuntiabas) *Denuntiare* aliud nihil est, quam litem et iudicium ostentare, nisi petitioni satisfiat. Quum igitur *denuntiare* sit petitoris, possessori autem, ut scribit Vlpianus, satis sit quod possidet, recte et probabiliter concludit, quia denuntiavit Aebutius, possessorem fateri fuisse Caecinam. Quid ad haec respondere potuit Aebutius? *Denuntiatione non amitti ius possessionis, item ut actione.* HOTOM.

At enim Sulla legem tulit) Nempe legem, qua Volaterranis civitatem ademit.

Si quid ius non esset rogari) Legum principium hoc erat: *Consul, vel praetor, vel alius magistratus, qui cum populo egerat, populum iure rogavit, populusque scivit.* Extremum illud: *Si quis ius non fuit rogari, eius ea lege nihilum rogatum:* constat ex prima in Antonium, et lege quadam apud Frontinum, de aquaeductibus, et libro Valerii Probi, de notis antiquis. HOT.

ROGARIER) Sic Graev. e cod. Erf. antiqua forma in legibus usitata.

LEGE NIHILVM ROGATVM. Quid est, quod ius non sit, quod populus iubere aut vetare non possit? Vt ne longius abeam, declarat ista adscriptio, esse aliquid; nam, nisi esset, hoc in omnibus legibus non adscriberetur. Sed quaero abs te, putesne, si populus iusserit, me tuum, aut item, te meum servum esse, id iussum ratum atque firmum futurum? Perspicis hoc nihil esse, et fateris quae inter *** (1). Primum illud concedis, non, quidquid populus iusserit, ratum esse oportere; deinde nihil rationis affers, quamobrem, si libertas adimi nullo modo possit, civitas possit. Nam et eodem modo de utraque re traditum nobis est: et si semel civitas adimi potest, retineri libertas non potest. Qui enim potest iure Quiritium liber esse is, qui in numero Quiritium non est? Atque ego hanc adolescentulus causam, quum agerem contra hominem disertissimum nostrae civitatis, Cottam, probavi. Quum Arretinae mulieris libertatem defenderem, et Cotta decemviris religionem iniecisset, non posse sacramentum nostrum iustum iudicari, quod Arretinis adempta civitas esset, et ego vehementius contendis-

Quid est, quod ius non sit) Lamb. *quid est quod rogari ius non sit.*

(1) Hic interciderunt quaedam et pauca quidem verba, etsi Hotomannus maiorem esse lacunam putabat. Reddidi cum Graevio, quae sunt in plurimis MSS. nisi quod pro *fateris* scribitur *ceteris.*

Adolescentulus) XXVIII annos natus. A. V. C. 674.

Decemviris) Ex hoc loco, et alio praeterea simillimo, in oratione pro Domo sua, coniectura capio, *Decemviros* Romae creatos fuisse, qui de causis civitatis ac libertatis cognoscerent; item ut de causis capitalibus *Triumviros*, et de ceteris item causis *Centumviros*. Verba illius orat. haec sunt: *Si Decemviri sacramentum in libertatem iniustum iudicassent, tamen quotiescumque vellet quis, hoc in genere se rem iudicatam referre posse voluerunt.* Hot.

Non posse sacramentum nostrum iustum iudicari) Non posse nos contendere sacramento, litem nostram iniquam esse. I. de Orat. *Iniusto sacramento contendere.* Pro Milon. *Iniustis sacramentis fundos alienos petere,* Festus: *Sacramenti nomine id omne dici coeptum est, quod poenae nomine petebatur, propter aerarii inopiam.* Differt a sponsione: quod in sponsione non deponitur proprie pe-

sem, civitatem adimi non potuisse: decemviri prima actione non iudicaverunt; postea, re quaesita et deliberata, sacramentum nostrum iustum iudicaverunt. Atque hoc, et contra dicente Cotta, et Sulla vivo, iudicatum est. Iam vero in ceteris, ut omnes, qui in eadem causa sunt, et lege agant, et suum ius persequantur, et omnes iure civili, sine cuiusquam aut magistratus, aut iudicis, aut periti hominis, aut imperiti dubitatione, utantur, quid ego commemorem? Dubium nemini vestrum est. Ceterum quaeri hoc solere me non praeterit (ut ex me ea, quae tibi in mentem non veniunt, audias) quemadmodum, si civitas adimi non possit, in colonias Latinas saepe nostri cives profecti sint. Aut sua voluntate, aut legis multa profecti sunt: quam multam si sufferre voluissent, tum manere in civitate potuissent.

XXXIV. Quid? quem pater patratus dedidit, aut suus pater populusve vendidit, quo is iure amittit civi-

cunia, sed promittitur tantum, nec quidquam de ea ad aerarium perveniebat. Pass.

Ceterum quaeri) Cod. Erf. *dubium nemini vestrum esse. Certo. Quaeri.* — Graev. coni. *dubium nemini vestrum esse potest. Certo. Quaeri.* — Vulgatum *certe quaeri*, Ernestio auctore, mutavi in *ceterum quaeri*. Nam particulae *certe* nullus hic locus est.

Pater patratus) Fetialium princeps, qui, si quid cum hostibus patrandum, id est, aut belli aut pacis causa transigendum esset, populi Romani nomine patrabat. Dedebatur autem hostibus, qui cum eis pacem fecerat, quam populus Romanus ratam habere nollet. Eam deditionem *pater patratus*, ex Fetialium collegio creatus, patrabat. De deditione exemplum est notum omnibus de T. Veturio, et Sp. Posthumio, qui a Samnitibus dediti repudiati sunt. Id autem maxime quaesitum est in Hostilio Mancino, quem Numantini sibi deditum non acceperunt. De quo tamen lex postea lata est, ut esset civis Romanus: et praeturam quoque gessisse dicitur. Hotom.

Populusve vendidit) Haec erat non vera, sed simulata, et ficta venditio. Nam venditionem in emancipationibus aut adoptionibus fieri solitam significat. De quo Caius sic scribit libro Inst. 1: *Emancipatio autem, non est, manus traditio, quaedam similitudo venditionis est: quia et in emancipationibus praeter certum patrem alius pater adhibetur, qui fiduciarius nominatur.* Ergo iste *naturalis pater filium suum fiduciario patri mancipat*, hoc est, manu tradit: a

tatem? Vt religione civitas solvatur, civis romanus traditur: qui quum est acceptus, est eorum, quibus est deditus: si non accipiunt, ut Mancinum Numantini, retinet integram causam et ius civitatis. Si pater vendidit eum, quem in suam potestatem susceperat, ex potestate dimittit. Iam populus quum eum vendidit, qui miles factus non est, non adimit ei libertatem, sed iudicat, non esse eum liberum, qui, ut liber sit, adire periculum noluit: quum autem incensum vendit, hoc iudicat: quum is, qui in servitute iusta fuerit, censu liberetur, eum, qui, quum liber esset, censeri noluerit, ipsum sibi libertatem abiudicasse. Quod si maxime iisce rebus adimi libertas aut civitas potest, non intelligunt, qui haec commemorant, si per has rationes adimi maiores posse voluerunt, alio

quo fiduciario patre *naturalis pater unum aut duos nummos quasi in similitudinem pretii accipit, et iterum cum acceptis nummis fiduciario patri tradit. Hoc secundo et tertio fit, quum fiduciario patri mancipat ac tradit; et sic de patris potestate exit. Tamen quum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut ei a fiduciario patre mancipetur, et a naturali patre manumittatur: ut si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius succedat.* Id.

Quum eum vendidit, qui miles factus non est) Moris erat, ut conscripto exercitu, qui citatus non responderet, una cum bonis suis omnibus venderetur. Valer. Max. lib. sexto exemplum de C. Vorieno protulit, qui, quod sinistrae manus digitos, ne bello Italico militaret, absciderat, publicatis eius bonis, in perpetua vincula damnatus est. Et de alio rursus, quem M. Curius consul una cum omnibus eius bonis vendidit. De quo etiam meminit Florus in Epit. lib. XIV. Suetonius in Augusto, quum eum in re militari multa ad antiquum morem revocasse dixisset, *Equitem*, inquit, *Romanum quod duobus filiis adolescentibus causa detrectandi sacramenti pollices amputasset, ipsum bonaque subiecit hastae.* Idem.

Qui miles factus non est) H. e. qui sine causa iusta militiam detrectavit, qui delectum fugit.

Quum autem incensum vendit) Dionysius Halicar. lib. IV Antiquit. poenam incensis constitutam scribit, ut bona primum eorum publicarentur, deinde virgis caesi venderentur. Vlpianus autem in Vitulis sic scribit: *Maxima capitis diminutio est, per quam et civitas et libertas amittitur: veluti quum incensus aliquis venierit* cc. Hotom.

modo noluisse? Nam, ut haec ex iure civili protulerunt, sic afferant velim, quibus lege aut romana civitas aut libertas erepta sit. Nam quod ad exsilium attinet, perspicue intelligi potest, quale sit. Exsilium enim, non supplicium est, sed perfugium portusque supplicii. Nam qui volunt poenam aliquam subterfugere, aut calamitatem, eo solum vertunt, hoc est, sedem ac locum mutant. Itaque nulla in lege nostra reperietur, ut apud ceteras civitates, maleficium ullum exsilio esse multatum; sed quum homines, vincula, neces, ignominiasque vitant, quae sunt legibus constitutae, confugiunt, quasi ad aram, in exsilium: qui si in civitate legis vim subire vellent, non prius civitatem, quam vitam amitterent; quia nolunt, non adimitur his civitas, sed ab his relinquitur atque deponitur. Nam, quum ex nostro iure duarum civitatum nemo esse possit, tum amittitur haec civitas denique, quum is, qui profugit, receptus est in exsilium, hoc est, in aliam civitatem.

Quibus lege aut Romana civitas, aut libertas erepta sit) Cur ergo privilegia de Cicerone et Clodio lata sunt, ut exularent? Responsio ex more et instituto intelligitur. Nam primum reo dies a tribuno plebis ad populum dicebatur: deinde citabatur, et ter ante intermissa die accusabatur, quam multa irrogaretur. Itaque trinundino accusatus a populo aut morte, aut alia poena damnabatur, cum eo tamen ut ne poena capitis cum pecunia coniungeretur, id est, ne simul pecuniae et capitis multa ei a Tribuno diceretur. Magistratus autem sic populum rogabat: *Velitis, iubeatis, Quirites, ut Clodio, puta, aut M. Tullio, aqua et igni interdicatur.* Si populus iuberet, poena etiam sanciebatur, si quis M. Tullium tecto recepisset, et aqua aut igni, ceterisve rebus, quibus vita continetur, iuvaret. Non ergo ferebatur ut exirent, sed tantum, ne quis reciperet. Quod si minus verbo esset civitatem adimere, re quidem vera nihil aliud erat. Hoc autem primum in eam rem valebat, ut ipsis manere in civitate liceret, si quidem aëre solo vivere ac tegi vellent. Deinde ut ne prius civitatem Roman. amisisse viderentur, quam essent in eam recepti, quo *vertendi*, hoc est, *mutandi* soli causa venerant. Haec Cicero disperse in Oratione pro Domo sua. IDEM.

Perfugium) *Profugium* aliquot codd. Oxx. edd. Ven. 1483, et Nauger.

XXXV. Non me praeterit, recuperatores, tametsi de hoc iure multa praetereo, tamen me longius prolapsum esse, quam ratio vestri iudicii postularit. Verum id feci, non quod vos in hac causa hanc defensionem desiderare arbitrarer, sed ut omnes intelligerent, nec ademptam cuiquam civitatem esse, nec adimi posse. Hoc quum eos scire volui, quibus Sulla voluit iniuriam facere, tum omnes ceteros novos veteresque cives. Neque enim ratio afferri potest, cur, si cuiquam novo civi potuerit adimi civitas, non omnibus patriciis, omnibus antiquissimis civibus possit. Nam ad hanc quidem causam nihil hoc pertinuisse, primum ex eo intelligi potest, quod vos ea de re iudicare non debetis: deinde quod Sulla ipse ita tulit de civitate, ut non sustulerit horum nexa atque hereditates. Iubet enim eodem iure esse, quo fuerint Ariminenses: quos quis ignorat duodecim coloniarum fuisse, et a civibus romanis hereditates capere potuisse?

XXXVI. Quod si adimi civitas A. Caecinae lege potuisset, magis illam rationem tamen omnes boni quaereremus, quemadmodum spectatissimum prudentissimumque hominem, summo consilio, summa virtute, summa auctoritate domestica praeditum, levatum in-

Ea de re iudicare non debetis) Privatis enim iudicibus iudicare, nisi ea de re, de qua definire iudicandi potestatem a praetore acceperant, licebat. HOTOM.

Horum nexa) Quamvis iis civitatem Sulla ademerit, non tamen tulit, ne possent se pro altero obligare, aut heredes instituere, et institui. FERR.

Duodecim) Ius obtinuisse, quod habebant duodecim Coloniae deductae in Italia a M. Livio Druso. De Arimino Velleius lib. I. ID.

A civibus Romanis) Vulgo edebatur *a populo Romano*. In quinque codd. Oxx. est *a c. R.* h. e. vel *a cive Romano*, vel *a civibus Romanis*. Et hoc quidem cum Beckio praetuli; quod habent cod. Iannoct. unusque Lall.

Pudentissimumque) Sic e coniectura Lambini edidit Ern. Vulgo *prudentissimumque*.

iuria, civem retinere possemus, quam uti nunc, quum de iure civitatis nihil potuerit deperdere, quisquam exsistat, nisi tui, Sexte, similis et stultitia et impudentia, qui huic civitatem ademptam esse dicat. Qui quoniam, recuperatores, suum ius non deseruit, neque quicquam illius audaciae petulantiaeque concessit, derelinquo iam communem causam, populique romani ius in vestra fide ac religione depono. Is homo ita se probatum vobis vestrique similibus semper voluit; ut id non minus in hac causa laborarit, nec contenderit aliud, quam ne ius suum dissolute relinquere videretur, nec minus vereretur, ne contemnere Aebutium, quam ne ab eo contemptus esse existimaretur.

Quapropter si quid extra iudicium est, quod homini tribuendum sit, habetis hominem singulari pudore, virtute cognita, et spectata fide, amplissimis viris Etruriae totius in utraque fortuna cognitum multis signis et virtutis et humanitatis. Si quid in contraria parte in homine offendendum sit, habetis eum, ut nihil dicam amplius, qui se homines coëgisse fateatur. Sin, hominibus remotis, de causa quaeritis; quum iudicium de vi sit; is, qui arguitur, vim se hominibus armatis fecisse fateatur; verbo se, non aequitate defendere conetur; id quoque ei verbum ipsum ereptum esse videatis; auctoritatem sapientissimorum hominum facere nobiscum; in iudicium non venire, utrum Caecina possederit, necne; tamen doceri possedisse; multo etiam minus quaeri, A. Caecinae fundus sit, necne; me tamen id ipsum docuisse,

In vestra fide ac religione) *In vestram fidem ac religionem* cod. Franc.

Amplissimis viris Etruriae) *Amplissimum Etruriae nomine totius.* Ald. et alii. Hotom. maluit *amplissimum Etruriae totius hominem.* Lambin. *amplissimum virum Etruriae totius.*

fundum esse Caecinae : quum haec ita sint, statuite quid vos tempora reipublicae de armatis hominibus, quid illius confessio de vi, quid nostra decisio de aequitate, quid ratio interdicti de iure admoneant, ut iudicetis.

ORATIO
PRO
LEGE MANILIA

ORATIO

PRO

LEGE MANILIA

SVMMARIVM

Cn. Pompeius Cn. F. Sex. N. cognomine Magnus natus A. V. 647, C. Atilio Serrano Q. Servilio Caepione coss. postquam in exercitu patris Cn. Pompeii Strabonis tirocinia posuerat, A. V. 670 cum tribus legionibus suo aere conductis L. Cornelii Sullae partes sequutus est, resque adversus eius hostes in Italia feliciter gessit, a Sulla honorifice exceptus et Imperator salutatus. Anno sequenti in Siciliam cum imperio missus Sullae adversarios devicit, insulam recepit, Cn. Carbonem consulem, qui ex Africa redierat, captum interfecit. A. 672 iussu Sullae e Sicilia cum quinque legionibus in Africam traiecit, ibique Cn. Domitium Ahenobarbum Marii propinquum, Cinnae generum, proelio victum interfecit, victoremque exercitum in Italiam reportavit; et quum ad urbem accessisset, a Sulla cognomine Magni ornatus est, triumphum quoque, quamvis renitente aliquantulum dictatore, antequam in senatum venisset, eques impetravit, A. V. 675, post Sullae mortem, consul M. Aemilius Lepidus, cui consulatus maxime Pompeii auctoritate obtigerat, quum acta Sullae rescindere vellet, in quo Catulum collegam nactus est sibi adversantem, coactus est in provinciam Galliam discedere. Neque tamen in Galliam pervenit, sed in Etruria mansit, et cum exercitu ad urbem rediit, a Catulo autem et Pompeio repulsus est. Tum Pompeius M. Iunium Brutum qui Lepidi partibus se adiunxerat, Mutinae obsedit, eumque cum exercitu in deditionem acceptum interficiendum curavit. A. 676 Pompeius etsi privatus, tamen suasu L. Philippi pro consule missus est in Hispaniam ad bellum adversus Sertorium, quicum se Perperna coniunxerat, gerendum. Itaque cum exercitu per Alpes in Galliam, deinde in Hispaniam pervenit, ubi aliquoties a Ser-

torio victus, tandem hoc imperatore scelesta Perpernae proditione inter scyphos interfecto, bellum composuit Perpernam persequutus, eumque captum interfecit. Ex Hispania quum exercitum in Italiam reduceret, quinque millia fugitivorum, qui e proelio, quo Crassus Spartacum devicerat, aufugerant, interfecit, et hac ratione belli servilis reliquias sustulit. Extremo anno quum ad urbem accessisset, iterum eques romanus ex SCto triumphavit. A. V. 683 cum M. Licinio Crasso consulatum gessit; anno autem 686 imperator adversus piratas, qui maria et oras maritimas infestas reddebant constitutus, bellum hoc piraticum hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit. A. V. C. 687, quum etiamnum Pompeius in Cilicia versaretur ad reliquias belli piratici extinguendas, M. Aemilio Lepido, L. Volcatio Tullo Coss. Cicerone praeturam agente, C. Manilius trib. plebis legem tulit, ut Pompeio Bithynia, Phrygia, Lycaonia, Galatia, Cappadocia, Cilicia, Colchis, Armenia minor cum omni apparatu belli piratici, et copiis, quae sub Lucullo militaverant, bellumque adversus Mithridatium gerendum committeretur.

Mithridates nimirum (Eupator) Mithridatis Evergetae F., qui A. V. C. 634 in Ponti regno patri successerat, inita cum Nicomede Bithyniae rege societate Paphlagoniam invasit, eamque cum socio divisit; nec legationibus ac minis Romanorum absterritus Galatiam occupavit. Deinde Nicomedem Bithyniae, et Ariobarzanem Cappadociae regem, regnis suis non sine Mithridatis consilio exactos, senatus populi romani quum restitui iussisset, missi sunt eius rei causa legati in Asiam, quorum princeps erat M' Aquillius. Is una cum L. Cassio qui Asiam Pergamenam obtinebat, reges illos in regna reduxit; uterque autem iis persuasit, ut incursionibus in Mithridatis regnum belli materiam quaererent. Nicomedes ei consilio paruit, et magna cum praeda domum rediit. Mithridates ad Romanorum duces Pelopidam legatum misit, qui de ea re quereretur. Eorum responso, quum iis neo Mithridatem a Nicomede oppugnari, nec bellum ab illo Nicomedi inferri placeret, Ponti rex minime laetatus, iterum Cappadociae regnum pulso Ariobarzane occupavit. Quo facto L. Cassius, M' Aquillius, Q. Oppius exercitu celeriter contracto, adiunctis etiam Nicomedis copiis, bellum adversus Mithridatem susceperunt. Ac Nicomedes quidem apud Anniam fluvium cum Mithridatis ducibus conflixit, proelioque superatus, post magnam suorum stragem fugit in Paphlagoniam: M' Aquil-

lius castris amissis primum in Pergamum, deinde in Rhodum evasit; Cassius Apameam, Oppius Laodiceam petiit. Mithridates Phrygiam, Mysiam, Asiam, Lyciam, Pamphyliam subegit, ipsumque M' Aquillium captum vinctumque, atque omni supplicio excruciatum necavit. Idem quum Ephesum venisset uno nuntio atque una literarum significatione cives romanos in Asia negotiantes necandos trucidandosque denotavit. Ita secundum Valerium Max. octoginta millia, secundum Plutarchum in Sulla, centum quinquaginta millia civium perierunt. Tum L. Cornelio Sullae demandatum est bellum adversus Mithridatem gerendum. Qui postquam in urbe C. Marii et P. Sulpicii factionem sibi adversantem oppresserat, profectus est in Graeciam, in quam Archelaus a Mithridate cum classe et exercitu missus Athenienses aliosque Graeciae populos ut regis partibus faverent, compulerat, Athenis autem Aristionem tyrannum constituerat. Sulla A. V. 667 Athenas diuturna obsidione et fame domitas in suam potestatem redegit, Aristionem supplicio affecit, Archelaum anno sequenti apud Chaeroneam ingenti proelio vicit, iterumque apud Orchomenum eum superavit, totum paene exercitum delevit, castraque eius expugnavit. Itaque tandem Mithridates pacem duris conditionibus sibi a victore impositis facere coactus est. Bellum tamen L. Licinius Murena sed parum felici successu renovavit, non ita multa post a Sulla revocatus. Idem deinde aeque ac Sulla de Mithridate triumphavit. Postea quum testamento regis Nicomedis Bithynia in ditionem Romanorum venisset, Mithridates tertium adversus eos bellum suscepit A. V. 678: foedusque cum Sertorio, tum cum iis in Hispania bellum gerente iniit. L. Licinius Lucullus initio cum consule collega M. Aurelio Cotta, postea solus bellum cum Mithridate feliciter gessit, regno eum expulit, socerumque eius Tigranem Armeniae regem aliquot proeliis vicit. Nihilo secius Mithridates novis copiis contractis Pontum recuperavit, L. Flaccum, quem Lucullus in Ponto reliquerat, fugavit, C. Triarium Luculli legatum proelio vicit. Itaque A. V. C. 686 imperium proconsulare Lucullo, quod per septem annos gesserat, abrogatum est, missusque est, qui ei succederet, M' Acilius Glabrio, qui eo anno cum C. Calpurnio Pisone consulatum gerebat. Qui quum huic imperio parum aptus videretur, A. V. C. 687, ut supra dictum est, Manilius tribunus plebis legem tulit, ut Pompeio imperium prorogaretur, bellique Mithridatici administratio committeretur.

Illam igitur legem suasurus Cicero hanc orationem ad populum habuit.

In exordio causas exponit, quae eum quo minus adhuc cum populo pro Rostris ageret, prohibuerint, c. 1.

Deinde orationis argumentum ita partitur, ut primum de *genere* belli, deinde de *magnitudine*, postremo de *imperatore* deligendo sibi dicendum esse demonstret.

Ac *genus* quidem belli eiusmodi esse dicit, ut in eo 1. gloria populi romani ac dignitas imperiii c. 3-5; deinde 2. salus sociorum; 3. vectigalia populi romani certissima c. 6; denique 4. bona publicanorum, negotiatorum et aliorum civium romanorum in Asia viventium agantur c. 7.

In *magnitudine* belli declaranda primum quidem agnoscit multas Lucullo laudes fortis viri, sapientis hominis et magni imperatoris deberi, tamen superesse bellum, ut genere necessarium, sic magnitudine periculosum, quippe quod coniungant reges potentissimi Mithridates ac Tigranes, renovent agitatae nationes, suscipiant integrae gentes, nondum bello lacessitae, novus imperator romanus accipiat, vetere pulso exercitu, c. 8, 9.

Iam accedit orator ad quaestionem de imperatore, ad hoc bellum deligendo. Quatuor res quum in imperatore requirantur: scientia rei militaris, virtus, auctoritas, felicitas; eas omnes in Pompeio esse ostendit.

1. *Scientiam rei militaris;* ab ineunte enim aetate Pompeium non alienis praeceptis, sed suis imperiis ad eam scientiam eruditum esse, et varia ac diversa genera bellorum ab eo gesta nullam rem esse declarare in usu militari positam, quae huius viri scientiam fugere possit; cap. 10.

2. *virtuti* autem Pompeii parem non posse orationem inveniri; non enim solum egregium in eo esse laborem in negotio, fortitudinem in periculis, industriam in agendo, celeritatem in conficiendo, consilium in providendo, c. 11, 12, sed etiam summam innocentiam, temperantiam, fidem, felicitatem, ingenium, id est dicendi gravitatem et copiam, humanitatem; c. 13, 14.

3. Summam eius *auctoritatem* esse multis rebus gestis magnisque populi romani iudiciis amplificatam, quae apud reges et exteras nationes praecipue sit valitura; cap. 15.

4. Denique *felicitatem* eius tantam adhuc fuisse, rebus domi militiaeque, terra marique gestis, ut eius semper voluntatibus cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint; cap. 16.

Denique ad ceteras utilitates a Pompeio exspectandas hanc

quoque opportunitatem accedere, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit; cap. 17.

Iam sequitur refutatio eorum, qui legi Maniliae adversabantur:

1. Q. *Hortensii*, qui negabat ad unum omnia esse referenda; ubi Cicero docet hoc argumentum esse obsoletum, et iam tum improbatum, quum Hortensius contra A. Gabinium dixisset, qui de uno imperatore contra praedones constituendo legem promulgaverat. Iniquius etiam fuisse Pompeio et A. Gabinio obtrectatum, ne legaretur Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti. Itaque sua quidem sententia unum Gabinium, belli maritimi rerumque gestarum auctorem, comitem Cn. Pompeio adscribendum esse; cap. 18, 19.

2. Q. *Catuli*, qui quaesierat, si populus romanus in uno Cn. Pompeio omnia poneret, si quid eo factum esset, in quo spem esset habiturus; negaratque novi aliquid fieri debere contra exempla atque instituta maiorum. Cicero contra docet, multa iam in Pompeio nova et inusitata cum summo populi romani bono facta esse; c. 20, 21: iniquum igitur esse, eius de Pompeio iudicium et auctoritatem nunc improbari, c. 22: praesertim quum eum propter animi continentiam socii expetant. Denique haec causa auctoritatibus clarissimorum virorum P. Servilii, C. Curionis, Cn. Lentuli, C. Cassii confirmatur; cap. 23.

In extrema oratione Cicero C. Manilium hortatur, ut in sententia maneat, neve cuiusquam vim aut minas pertimescat; et quidquid ipse auctoritate, fide, constantia possit, id omne ad hanc rem conficiendam tribuno et populo romano pollicetur; denique, se quidquid in hac causa egerit, unius reipublicae, non suorum commodorum causa suscepisse confirmat c. 24.

I.

Quamquam mihi semper frequens conspectus vester multo iucundissimus, hic autem locus ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites: tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas, sed meae vitae rationes, ab ineunte aetate susceptae, prohibuerunt. Nam, quum antea per aetatem nondum huius auctoritatem loci attingere auderem, statueremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industria, afferri oportere, omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi. Ita ne-

Frequens conspectus vester) Magistratus, quibus solis cum populo agendi ius erat, legem trinundino per praeconem promulgari in foro iubebant, ut tertia die comitia haberentur, et populus suffragia ferret, id est, legem latam aut iuberet, aut antiquaret. Eam, ut scribit Quintilianus lib. II, pro concione suadere, aut dissuadere, moris fuit. L. ergo Manilius, tribunus plebis, comitia in foro habebat convocatis tribubus, legemque ferebat, quam Cicero praetor frequenti populo hac oratione suadet. Hotom.

Hic autem locus) Templum in foro, rostris, ut Livius scribit, navium Antiatium exornatum. Id.

Ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus) Gellius Noct. Att. XIII, 15 docet aliud esse, *Agere cum populo*, aliud *concionem habere. Nam, cum populo agere*, inquit, *est rogare quid populum, quod suffragiis suis aut iubeat, aut vetet. Concionem autem habere, est verba facere ad populum, sine ulla rogatione.* Ergo *ad agendum amplissimum* appellat, quod nullis nisi amplitudine praeditis viris, magistratum scilicet gerentibus, agere cum populo liceret: *ad concionandum* autem, sive *ad dicendum ornatissimum*, quod ornamento esset iis, qui concionabantur, ut adolescentibus, qui de laude alicuius pro Rostris orationes ad populum habebant. Id.

Attingere) In codd. Pall. aliisque et edd. vett. est *contingere*, quod defendit Heumannus, quia hoc de loco dicatur. At hic *auctoritas loci* dicitur, significatque Cicero antea se per aetatem ausum non esse *ex hoc loco* i. e. pro Rostris ad populum dicere, quum auctoritas nondum esset in adolescente hoc loco digna.

Amicorum temporibus) *Tempora*, negotia, pericula, necessitates ut vulgus loquitur, significat. Vt lib. de Offi. II, cap. 1: *Tantum erat philosophiae loci, quantum superfuerat amicorum et reipublicae temporibus*: i. e.,

que hic locus vacuus unquam fuit ab iis, qui vestram causam defenderent; et meus labor, in privatorum periculis caste integreque versatus, ex vestro iudicio fructum est amplissimum consequutus. Nam quum, propter dilationem comitiorum, ter praetor primus centuriis cunctis renuntiatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me iudicaretis, et quid aliis praescriberetis. Nunc quum et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis; et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre: certe et, si quid auctoritatis in me est, ea apud eos utar, qui eam mihi dederunt; et, si quid etiam dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo iudicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in primis mihi laetandum iure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in qua oratio deesse nemini potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque virtute: huius autem orationis difficilius est exitum,

negotiis, necessitatibus. Transmittendum, i. e. *tribuendum*, *addicendum*. Hotom.

Propter dilationem comitiorum) Differebantur plerumque propter obnuntiationes. Nam si, dum comitia haberentur, augur aliquis de caelo servasset, magistratus obnuntiare poterat, et comitia in alium diem differre. Differebantur praeterea per tribunorum intercessionem. Has autem obnuntiationes, dilationesque comitiorum, candidatorum scilicet gratia faciebant, quum aliqui sibi paratam repulsam videbant. Id.

Renuntiatus sum) Bene Hotomanus et Ernestius monuerunt his verbis innui comitia praetoria aliquoties obnuntiationibus dirempta esse, antequam ceteri praetores renuntiarentur. Itaque poterat Cicero ter praetor primus renuntiari.

Quantum vos honoribus mandandis esse voluistis) Hoc est, quantum mihi (*auctoritatis* scilicet) esse voluistis, in eo, quod honores mihi mandavistis; vel, dum honores mihi mandatis. Fabrit.

Certe et) Particulam *et* Manutius deleri volebat, recte improbante Heumanno.

quam principium invenire. Ita mihi non tam copia, quam modus in dicendo quaerendus est.

II. Atque, ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec omnis causa ducitur: bellum grave et periculosum vestris vectigalibus atque sociis a duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate et Tigrane; quorum alter relictus, alter lacessitus, occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitratur. Equitibus romanis, honestissimis viris, afferuntur ex Asia quotidie literae, quorum magnae res aguntur, in vestris vectigalibus exercendis occupatae: qui ad me, pro necessitudine, quae mihi est cum illo ordine, causam reipublicae periculaque rerum suarum detulerunt: Bithyniae, quae nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complures; regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate; Lucullum, magnis rebus gestis, ab eo bello discedere; huic qui successerit, non satis

Quorum alter relictus) Lucullus Mithridatem persequutus, a militibus desertus est: qui, quum nihil propius esset, quam ut rex caperetur, effusis de ipsius regis sententia thesauris et pecuniis omnibus, in eas sese, relicto rege, proiecerunt. Ita rex in Armeniam ad socerum Tigranem profugit. HOTOM.

Ad occupandam Asiam) Asia, anno Vrbis 620, Attali testamento, populum Romanum instituentis heredem sui regni, provincia est Romanorum facta. GRAEV.

In vestris vectigalibus exercendis) Quid est *exercere vectigalia?* decumas ab aratoribus exigere, scripturam a pecuariis, portorium a mercatoribus. Haec enim populi Romani vectigalia. HOTOM.

Quae nunc vestra provincia est) Nicomedes cognomento Philopator, Nicomedis filius, qui, patre Prusia necato, Bithyniae regnum occuparat, regno a Mithridate pulsus, a Sulla restitutus est. Hac de causa paucis post annis, h. e. Octavio et Cotta coss. moriens, populum Romanum regni sui heredem fecit, regnumque eius in provinciae formam redactum est. Eutrop. App. Flor. ID.

Regnum Ariobarzanis) Cappadociam, ex qua ipsum bis antea pulsum, et bis a Romanis restitutum Mithridates, Lucullo a senatu revocato, tertio deiecit: et tamdiu eo regno potitus est, dum Pompeius, ipso et Tigrane devictis, Ariobarzanem tertio loco restituit. ID.

Successerit) *succurrerit* codd. Pall. oxx. quod recepit Gruter.

esse paratum ad tantum bellum administrandum: unum ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeti; eundem hunc unum ab hostibus metui, praeterea neminem.

III. Causa quae sit, videtis: nunc, quid agendum sit, considerate. Primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum. Genus est belli eiusmodi, quod maxime vestros animos excitare atque inflammare ad studium persequendi debeat. Agitur enim populi romani gloria, quae vobis a maioribus, quum magna in rebus omnibus, tum summa in re militari tradita est; agitur salus sociorum atque amicorum, pro qua multa maiores vestri magna et gravia bella gesserunt; aguntur certissima populi romani vectigalia et maxima; quibus amissis, et pacis ornamenta, et subsidia belli requiretis; aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis et ipsorum et reipublicae causa consulendum. Et quoniam semper appetentes gloriae praeter ceteras gentes, atque avidi laudis fuistis, delenda vobis est illa macula, Mithridatico bello superiore

Deposci atque expeti) Non opus est, quod Graevius putabat, addi *Pompeium.* Ante Lambinum erat in edd. nonnullis *frustra requiretis*; abest *frustra* ab edd. pr. et MSS. et recte delevit Lambin.

Genus est belli eiusmodi) Sic Graev. Ern. e cod. Werd. Erf. Vulgo olim *Genus est enim eiusmodi.*

Ad studium persequendi) Haec vulgo omissa Graev. et Ern. e codd. Colon. et Erf. suppleverunt.

A vobis et ipsorum, et reipublicae causa consulendum) In edd. pr. et plerisque MSS. legitur *a vobis et imperatoribus reip. consulendum.* I. Fr. Gronov. Obss. IV, 14 scribi voluit *quibus est vobis et ab imperatoribus P. R. consulendum.* Meliorem lectionem e tribus codd. eruit Lambinus, quam Graev. aliique sequuti sunt.

Mithridatico bello superiore) Quod instauratum est Q. Pompeio, L. Sulla coss. Nam initio eius belli Mithridates Q. Oppium, ut Florus appellat, *Proconsulem*, ut Appianus, cui potius assentior, *Propraetorem*, cepit, et in vincula coniecit; Manium Attilium asino insidentem Pergamum usque deduci iussit, praeeunte praecone, et proclamante adesse Manium Attilium; eique ut Pergamum venit, aurum liquefactum in os iufundi iussit: praefectis deinde Asiae universis

suscepta, quae penitus iam insedit atque inveteravit in populi romani nomine; quod is, qui uno die, tota Asia, tot in civitatibus, uno nuntio, atque una literarum significatione cives romanos necandos trucidandosque denotavit, non modo adhuc poenam nullam, suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum iam tertium et vicesimum regnat, et ita regnat, ut se non Ponto, neque Cappadociae latebris occultare velit, sed emergere e patrio regno, atque in vestris vectigalibus, hoc est in Asiae luce versari. Etenim adhuc ita vestri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia victoriae, non victoriam reportarent. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortissimi viri, et summi imperatores; sed ita triumpharunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Verumtamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quod egerunt; venia danda, quod reliquerunt; propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam respublica, Murenam Sulla revocavit.

IV. Mithridates autem omne reliquum tempus, non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit; qui posteaquam maximas aedificasset ornassetque classes, exercitusque permagnos, quibuscumque ex gentibus potuisset, comparasset, et se Bosporanis, finitimis suis, bellum inferre simulas-

mandavit, ut intra diem trigesimum Romanos et Italos omnes ad unum, viros, mulieres, pueros, qui in Asia essent, trucidarent, et necatos, ne sepelirent, sed eorum corpora feris obiicerent: ut auctor est Appianus. Occisa autem civium Romanorum centum quinquaginta millia, Plutarchus in vita Sullae scribit: Val. Max. octoginta millia. HOTOM.

Vestri) Edd. vett. et codd. nonnulli *nostri*.

Sullam — resp.) Oppressa a Mario, et Cinna, et Carbone. HOTOM.

Murenam Sulla revocavit) Propter pacem, quam ipse cum Mithridate fecerat: nam ille in Asia legatus a Sulla relictus cum duabus legionibus, ut Asiae negotia constitueret, triumphi cupiditate incensus regi

set, usque in Hispaniam legatos Ecbatanis misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus; ut, quum duobus in locis disiunctissimis maximeque diversis, uno consilio a binis hostium copiis bellum terra marique gereretur, vos ancipiti contentione districti, de imperio dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum (Sertorianae atque Hispaniensis) quae multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio ac singulari virtute depulsum est: in altera parte ita res a L. Lucullo, summo viro, est administrata, ut initia illa gestarum rerum magna atque praeclara, non felicitati eius, sed virtuti; haec autem extrema, quae nuper acciderunt, non culpae, sed fortunae tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione nostra, neque falsa afficta esse videatur. De vestri imperii dignitate atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meae, videte, quem vobis animum suscipiendum putetis.

V. Maiores vestri saepe, mercatoribus ac naviculariis iniuriosius tractatis, bella gesserunt; vos tot

bellum facere non desistebat, usque dum revocatus est. Id.

Legatos Ecbatanis misit) Lambin. c. aliis e codd. Fabr. Colon. Werd. Erf. *legatos et literas misit.*

Vno consilio, a binis hostium copiis) Sertorii enim copias cum suis coniuncturum se putabat, ut scribit hic ipse in Mureniana cap. 15. Hot.

De imperio dimicaretis) Id est, non de aliqua imperii parte, sed in totius imperii certamen et discrimen deveniretis; et *ancipiti:* quoniam utrinque bellum inferebatur, ab Asia scilicet, et Hispania. Id.

Sertorianae atque Hispaniensis) Haec Manutio videbantur interpolata esse, cui una cum Heum. assentior.

Initia illa gestarum rerum) Mithridatem enim proelio fudit in Ponto, ut ille in extremam Armeniam profugerit ad Tigranem. Hotom.

Haec autem extrema) Clades accepta primum a Fabio, deinde a L. Triario; Mithridatis reditus in Pontum, et magnam sui regni partem: multarum nationum contracta belli societas cum Tigrane et Mithridate adversus populum Rom. Id.

Naviculariis) Sic Lambin. e cod. Fabr. In multis codd. MSS et edd. vett. *naviculatoribus.*

Iniuriosius tractatis) Leviter of-

civium romanorum millibus uno nuntio atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati quod erant appellati superbius, Corinthum patres vestri, totius Graeciae lumen, exstinctum esse voluerunt; vos eum regem inultum esse patiemini, qui legatum populi romani consularem, vinculis ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium romanorum imminutam non tulerunt; vos vitam ereptam negligetis? Ius legationis verbo violatum illi persequuti sunt; vos legatum, omni supplicio interfectum, relinquetis? Videte, ne, ut illis pulcherrimum fuit, tantam vobis imperii gloriam relinquere, sic vobis turpissimum sit, id, quod accepistis, tueri et conservare non posse. Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur? Regno expulsus est Ariobarzanes, rex, socius populi romani atque amicus; imminent duo reges toti Asiae, non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis; civitates autem omnes, cuncta Asia atque Graecia vestrum auxilium exspectare, propter periculi magnitudinem, coguntur; imperatorem a vobis certum deposcere, quum praesertim vos alium miseritis, neque audent, neque id

fensis. Nam *iniuriosius* minus est, quam *iniuriose*. Manut.

Appellati superbius) Sordes in eos de tectis iniectas, ait Strabo: pulsatos, Livius et Asconius. Cicero neutrum dicit, sed *appellati superbius*, ut oratorie rem minuat: quo magis populus Romanus in Mithridatem incendatur, qui legatum consularem vinculis ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necaverat. Legatorum autem, item ut tribunorum plebis sacrosancta corpora putabantur. Id.

Legatum — relinquetis?) Vulgo edebatur: *legatum populi Rom. omni supplicio interfectum inultum relinquetis?* Meliorem lectionem codd. MSS. partim adiuvantibus dedit Gr.

Id, quod accepistis) Sic codd. Dresd. Erf. Franc. I al. At Lambin. Graev. *illud quod*. Beck. *illud* uncinis inclusit.

Alium miseritis) scil. M' Glabrionem.

se facere summo sine periculo posse arbitrantur. Vident et sentiunt hoc idem, quod vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum prope esse (quo etiam carent aegrius); cuius adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut ceterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis: atque hoc etiam magis, quod eiusmodi in provinciam homines cum imperio mittimus, ut, etiamsi ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbes sociorum non multum ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc praesentem vident, tanta temperantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoretur.

VI. Quare, si propter socios, nulla ipsi iniuria lacessiti, maiores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Aetolis, cum Poenis bella gesserunt: quanto vos studio convenit, iniuriis provocatos, sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere; praesertim quum de vestris maximis vectigalibus agatur? Nam ceterarum provinciarum vectigalia, Quirites,

Sine periculo) nempe ex offensione Glabrionis.

Et eum prope esse) In bello maritimo adversus praedones et piratas, quos toto mari mediterraneo persequebatur. Ergo maris mediterranei partem significat Asiae finitimam: illud enim ad usque Ciliciae fines et Amanum montem diffunditur. Hot.

Hoc etiam magis) Vulgo additur *quam ceteros*; quod Grut. Heum. Beck. recte spurium esse censuerunt.

Commoretur) Vulgo *commoratur*. Edd. vett. nonnullae *commoraretur*. Verum esse Ern. vidit *commoretur*, quod ex uno cod. enotavit Olivetus.

Propter socios) Cum Antiocho et Aetolis propter foederatas Graeciae civitates: cum Philippo propter Athenienses: cum Poenis primo bello propter Messanam; altero propter Saguntum. Manut.

Maiores vestri) *nostri* Grut. et Gr. e MSS. Werd. Franc. I. Erf.

tanta sunt, ut iis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus; Asia vero tam opima est et fertilis, ut et ubertate agrorum, et varietate fructuum, et magnitudine pastionis, et multitudine earum rerum, quae exportantur, facile omnibus terris antecellat. Itaque haec vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem et pacis dignitatem sustinere vultis, non modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis est defendenda. Nam ceteris in rebus, quum venit calamitas, tum detrimentum accipitur. At in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Nam quum hostium copiae non longe absunt, etiamsi irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit. Ita neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scriptura vectigal conservari potest. Quare saepe totius anni fructus uno rumore periculi atque uno belli terrore amittitur. Quo tandem animo esse existimatis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui exercent atque exigunt, quum duo reges cum maximis copiis prope adsint? quum una excursio equitatus perbrevi tempore totius anni vectigal auferre possit? quum publicani familias maximas, quas in saltibus habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatisne vos

Sustinere) Gulielm. et Graev. e cod. Werd. *retinere.*

Pecora) Serv. ad Virgil. Georg. III, 64, *pecua.*

Neque ex scriptura vectigal conservari potest) *Ex scriptura*, id est, ex publicis pascuis. Vnde *scriptuarius ager*, ut scribit Festus, *in quo ut pecora pascantur, certum aes est, quod publicanus scribendo conficit rationem cum pastore.* Hotom.

Saltibus) In codd. MSS. est *salinis.* Ex uno cod. Lamb. laudat *silvis.* Hotoman. placuit *salictis* aut *saltibus.* Equidem *saltibus* praetuli, auctoribus Lipsio, Gronovio, Burmanno, Ern.

illis rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructuosi sunt, conservaveritis, non solum (ut antea dixi) calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos?

VII. Ac ne illud quidem vobis negligendum est (quod mihi ego extremum proposueram, quum essem de belli genere dicturus), quod ad multorum bona civium romanorum pertinet; quorum vobis, pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et publicani, homines et honestissimi et ornatissimi, suas rationes et copias in illam provinciam contulerunt; quorum ipsorum per se res et fortunae curae vobis esse debent. Etenim si vectigalia nervos esse reipublicae semper duximus, eum certe ordinem, qui exercet illa, firmamentum ceterorum ordinum recte esse dicemus. Deinde ceteris ex ordinibus homines gnavi et industrii partim ipsi in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis; partim suas et suorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis vestrae, magnum eorum civium numerum calamitate prohibere; sapientiae, videre, multorum civium calamitatem a republica seiunctam esse non posse. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amissa vectigalia postea victoria recuperare. Neque enim iisdem redimendi facultas erit, propter calamitatem, neque aliis voluntas, propter timorem. Deinde, quod nos eadem Asia, atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, id quidem certe calamitate docti

Fructuosi sunt) Lambin. e cod. Fabr. *fructui sunt.*

Suas et suorum in ea provincia) Plerique codd. *partim eorum in ea provincia.* Alteram lectionem Iunta, Victor. P. Manutius etc. tuentur.

Redimendi facultas erit) *Redimere* conducere est. Vnde redemptores, publicani, mancipes, qui auctione constituta vectigalia redemerunt, et pecuniam pro iis repraesentarunt. HOTOM.

memoria retinere debemus. Nam tum, quum in Asia res magnas permulti amiserant, scimus Romae, solutione impedita, fidem concidisse. Non enim possunt una in civitate multi rem atque fortunas amittere, ut non plures secum in eandem calamitatem trahant. A quo periculo prohibete rempublicam, et mihi credite, id quod ipsi videtis: haec fides, atque haec ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro versatur, implicita est cum illis pecuniis asiaticis et cohaeret. Ruere illa non possunt, ut haec non eodem labefactata motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit, omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium cum re publica defendantur.

VIII. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici: belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum, non esse ita magnum, ut sit pertimescendum. In quo maxime laborandum est, ne fortean vobis, quae diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum impertire laudis, quantum forti viro, sapienti homini, et magno imperatori debeatur: dico, eius adventu maximas Mithridatis [1] copias, omnibus rebus ornatas

Amiserant) edd. aliquot, ut Oliv. Lall., *amiserunt*.

Fidem concidisse) *Fidei* anceps est ambiguumque vocabulum. Tam enim ad eum, qui fidem habet, refertur, quam ad eum, qui fidem servat pecuniamque dissolvit. Hotom.

Labefactata) Cod. ox. *C. T. labefacta*.

Defendantur) *defenduntur* Grut. Graev. alii. Codd. Werd. Hitt. Erf. *cum republ. coniunctae defendantur*.

Ne fortean vobis) Sic in Pall. 2 recte. Vulgo *ne forte à vobis*.

Impertire) Sic Franc. 1, 2, edd. vett. item Grut. Ern. At Nauger. Graev. aliae, *impertiri*.

Sapienti homini) Hoc Graevio auctore ex optimo cod. Erf. ex Colon. restitui pro vulg. *et sapientissimo homini*.

1 Schutz. *Mithridati*.

atque instructas fuisse; urbemque Asiae clarissimam nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso rege maxima multitudine, et oppugnatam vehementissime, quam L. Lucullus virtute, assiduitate, consilio summis obsidionis periculis liberavit; ab eodem imperatore classem magnam et ornatam, quae ducibus Sertorianis ad Italiam studio inflammato raperetur, superatam esse atque depressam; magnas hostium praeterea copias multis proeliis esse deletas; patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui ante populo romano ex omni aditu clausus esset; Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornata atque referta, ceterasque urbes Ponti et Cappadociae permultas, uno aditu atque adventu esse captas; regem spoliatum regno patrio atque avito, ad alios se reges atque alias gentes supplicem contulisse; atque haec omnia, salvis populi romani sociis, atque integris vectigalibus, esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis; atque ita, Quirites, ut hoc vos intelligatis a nullo istorum, qui huic obtrectant legi atque causae, L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum.

IX. Requiretur fortasse nunc, quemadmodum, quum haec ita sint, reliquum possit esse magnum bellum. Cognoscite, Quirites; non enim hoc sine causa quaeri videtur. Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur; quam praedicant in fuga, fratris sui membra in iis locis, qua se parens persequeretur,

Instructas fuisse) ed. Iunt. P. Vict. P. Manut. Lamb. *instructas*, *deletas esse*. Heumann. coni. *instructas fugisse*. Neutrum verum.

Studio inflammato) Codd. Colon. Hittorp. *studio atque odio inflammata*. Erf. *studio inflammato*.

Ornata atque referta) cod. Erf. Pal. 2, *ornatas et refertas*.

dissipavisse, ut eorum collectio dispersorum, moerorque patrius, celeritatem persequendi retardaret. Sic Mithridates fugiens, maximam vim auri atque argenti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a maioribus acceperat, et ipse bello superiore ex tota Asia direptas in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. Haec dum nostri colligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit. Ita illum in persequendi studio moeror, hos laetitia retardavit. Hunc in illo timore et fuga Tigranes, rex armenius, excepit, diffidentemque rebus suis confirmavit, et afflictum erexit, perditumque recreavit. Cujus in regnum posteaquam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt. Erat enim metus iniectus iis nationibus, quas nunquam populus romanus neque lacessendas bello, neque tentandas putavit. Erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quae per animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi causa in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multae atque magnae novo quodam errore ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem ex Tigranis regno ceperat, et

Collectio dispersorum) Sic verissime Goërenzius emendavit ad Cic. de Fin. III, 4. Vulgo absurde *collectio dispersa.*

Timore et fuga) Cod. Erf. *tempora et fuga*, quod non erat cur placeret Gulielmo.

Excepit) *recepit* Oliv. Lall. oxx.

Fani locupletissimi) Comana, Bellonae templum, significat, cuius sacerdos maiestate, imperio, potentia, secundus a rege, consensu illius gentis habebatur, ut ait Hirtius de bello Alexandrino, Appianus in fine Mithridatici: quod Cic. etiam ostendit epist. ad Catonem. Manut.

Quodam errore) Sic Goërenzius ad Cic. Fin. I recte correxit. Vulg. *terrore.*

Etsi urbem ex Tigranis regno ceperat) *Tigranocertam*, quam Tigranes ex suo nomine appellarat, in quam copiosissimos quosque et locupletissimos totius imperii sui cives quasi in coloniam deduxerat: quam omnes, ut regi gratificarentur, certatim donis ac muneribus, pretiosissimisque quibusque rebus ornarant

proeliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum ac desiderio suorum commovebatur. Hic iam plura non dicam. Fuit enim illud extremum, ut ex iis locis a militibus nostris reditus magis maturus, quam processio longior quaereretur. Mithridates autem et suam manum iam confirmarat, et eorum, qui se ex eius regno collegerant, et magnis adventitiis multorum regum et nationum copiis iuvabatur. Hoc iam fere sic fieri solere accepimus, ut regum afflictae fortunae facile multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt, aut vivunt in regno; quod regale iis nomen, magnum et sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis nunquam est ausus optare. Nam quum se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei praeter spem acciderat, ut illam, posteaquam pulsus erat, terram unquam attingeret; sed in exercitum vestrum, clarum atque victorem, impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites, (sicut poëtae solent, qui res romanas scribunt) praeterire me nostram calamitatem: quae tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex proelio nuntius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso illo malo, gravissimaque belli offensione, L. Lucullus, qui tamen aliqua ex

atque instruxerant: in qua (inquit Plutarchus) praeter alias opes immensas, talentorum octo millia Lucullum reperisse constat. HOTOM.

Processio) *processus* Naug. et al. it. Heumann.

Adventitiis —— *copiis iuvabatur*) *adventitiis auxiliis — et nationum iuvabatur* codd. Fabric. Werd. Hitt. Erf. In multis codd. ut sex Pall. Franc. 1, 2, octo oxx. nec *auxiliis* legitur nec *copiis*. Equidem servandum censui *copiis*, quod Beckius uncinis inclusit.

In exercitum vestrum) Primum in L. Flaccum, quem in Ponto Lucullus reliquerat: deinde in C. Triarium Luculli legatum, qui in Flacci locum cum exercitu novo missus est. Nam hic Lucullum adventare sentiens, triumphi cupiditate impulsus proelium cum Mithridate commisit: quo in proelio caesi sunt tribuni 24, centuriones 150, civium supra 7000. HOT.

parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro iussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum veteri exemplo putavistis, partem militum, qui iam stipendiis confectis erant, dimisit, partem Glabrioni tradidit. Multa praetereo consulto; sed ea vos coniectura perspicitis. Quantum illud bellum factum putatis, quod coniungant reges potentissimi, renovent agitatae nationes, suscipiant integrae gentes, novus imperator vester accipiat, vetere pulso exercitu?

X. Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset, genere ipso necessarium, magnitudine periculosum: restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo, ac tantis rebus praeficiendo, dicendum esse videatur.

Vtinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut haec vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello praeficiendum putaretis! Nunc vero quum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit: quae res est, quae cuiusquam animum in hac causa dubium facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur

Stipendiis confectis) Codd. Pall. MS. Franc. edd. vett. Grut. *confecti*. Verum est *confectis*; sic esse dicuntur milites veterani.

Quantum — factum putatis) Sic plerique codd. et edd. vett.; *quantum — factum putetis* alii ut Oliv.; oxx. ediderunt *quantum illud bellum futurum putetis*. Optimum est quod recepit Beckius *quantum — factum putatis*. Fortasse tamen *Iam* ante *quantum* excidit. — Compendiaria scribendi ratio, defectusque interpunctionis efficit interdum, ut de varietate lectionis, a quo quaeque profecta ac proposita sit, parum liqueat: ut hoc loco mihi usuvenit. Equidem parum assequebar, quid Schütz. sibi vellet; postea, re attentius considerata, intellexi, interpunctione, quae semicolon dicitur, locum esse sublevandum; quod feci. Tyr.

hoc homine scientior unquam aut fuit, aut esse debuit? qui e ludo atque pueritiae disciplina, bello maximo, atque acerrimis hostibus, ad patris exercitum, atque in militiae disciplinam profectus est; qui extrema pueritia miles fuit summi imperatoris, ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator; qui saepius cum hoste conflixit, quam quisquam cum inimico concertavit; plura bella gessit, quam ceteri legerunt; plures provincias confecit, quam alii concupiverunt; cuius adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis, sed suis imperiis, non offensionibus belli, sed victoriis, non stipendiis, sed triumphis est erudita! Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuerit fortuna reipublicae? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mixtum ex civitatibus atque ex bellicosissimis

Pueritiae disciplina) *Pueritiae disciplinis* Graev. e codd. Colon. Werd. Erf.

Ad patris exercitum) Cn. Pompeii Strabonis, Catonis in consulatu collegae. Is bello italico proconsul, quum satis feliciter rempublicam gessisset, anno insequenti Q. Pompeium Sullae in consulatu collegam, qui ad capiendum iussu populi a Cn. Pompeio exercitum profectus erat, in tribunali interficiendum curavit. Itaque in Italia Cinnano bello exercitum habuit, in quo exercitu hunc quoque Cn. Pompeium ipsius filium adolescentem fuisse Plutarchus auctor est. Hotom.

Miles fuit summi imperatoris) Patris eius, non Sullae. Dux enim, non miles, ad Sullam profectus est. Man.

Maximi ipse exercitus imperator) Plutarchus et Florus, eum in agro Piceno privatum hominem, annos tres et viginti natum, voluntariam exercitum conscripsisse tradunt, et cum tribus legionibus ad L. Sullam venisse, ad eumque se nobilitatem omnem contulisse: ut deserta urbe ad castra veniretur, complures in itinere Italiae civitates sollicitasse, Scipionem et Carbonem adversae partis duces proelio lacessisse: mox ad Sullam cum exercitu instructissimo et paratissimo profectum, *Imperatorem* ab ipso Sulla salutatum, statimque in Celtiberiam missum esse. Hotom.

Est erudita!) Ita codd. Fabr. Hitt. Werd. Erf. idque receperunt Lamb. et seqq. At codd. Pall. Franc. alii habent *est tradita;* inde Victor. et Manut. ediderunt *est traducta.*

Civitatibus) Recte iam Manutius interpretatus est de urbibus Hispaniae qui a populo Romano ad Sertorium defecerant. In cod. Colon. mendose *et civilibus.* Graevio place-

nationibus, servile, navale bellum, varia et diversa genera, et bellorum et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu militari positam, quae huius viri scientiam fugere possit.

XI. Iam vero virtuti Cn. Pompeii quae potest par oratio inveniri? Quid est, quod quisquam aut dignum illo, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit afferre? Neque enim illae sunt solae virtutes imperatoriae, quae vulgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo: quae tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus, aut audivimus, non fuerunt. Testis est Italia, quam ille ipse victor, L. Sulla, huius virtute et subsidio confessus est liberatam. Testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii, explicavit. Testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis,

bat *ex civibus*. Verum autem est *civitatibus*.

Servile) A Spartaco gladiatore excitatum: cuius tamen confecti laus ad M. Crassum proprie pertinet. Et hic Pompeio gratificatur, Crassi laudem cum eo communicans. Manut.

Negotiis) Bene hoc Beckius e novem codd. oxx. reposuit pro vulg. *negotio*.

Testis est Italia) Italico bello extremo, civile exortum est: quo tempore divisa Italia diversas partas sequuta est. In eo bello iam supra dictum est Cn. Pompeium voluntarium exercitum conscripsisse, et prospere rem gessisse. Hotom.

Subsidio) Sic est in codd. optimis. Quaedam edd. vett. *consilio*.

Testis est Sicilia) Quam Perpenna et Carbo, ex Italia pulsi, vi occuparant, ea spe, ut hoc propugnaculo adversus Sullam uterentur. Ergo Senatusconsultum factum est, ut Pompeius eo cum imperio proficisceretur. Cuius audito adventu Perpenna profugit: at Carbo captus, et a Pompeio damnatus, interfectus est. Hotom.

Testis est Africa) In quam postea missus est adversus Cn. Domitium proscriptum, et Hiarbam Numidiae regem, bellum adversus Sullam molientes, quos, occisis XVII millibus hostium, debellavit. Quo bello intra dies XL confecto, Romam rediit, et quatuor ac viginti annos natus, adhuc eques romanus, quod quidem nemini antea contigerat, ex Africa triumphavit, Magnusque a L. Sulla appellatus est. Id.

eorum ipsorum sanguine redundavit. Testis est Gallia, per quam legionibus nostris in Hispaniam iter, Gallorum internecione, patefactum est. Testis est Hispania, quae saepissime plurimos hostes ab hoc superatos prostratosque conspexit. Testis est iterum et saepius Italia, quae quum servili bello tetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit: quod bellum exspectatione Pompeii attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac sepultum. Testes vero iam omnes orae, atque omnes exterae gentes ac nationes, denique maria omnia, tum universa, tum in singulis omnes sinus atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos aut tam firmum habuit praesidium, ut tutus esset, aut tam fuit abditus, ut lateret? Quis navigavit, qui non se aut mortis aut servitutis periculo committeret, quum aut hieme, aut referto praedonum mari navigaretur? Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late divisum atque dispersum, quis unquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab

Per quam — iter — patefactum est) Inter Padi et Rhodani fontes, Romanis opportunius, quam quod Annibal aperuerat. MANUT.

Testis est Hispania) In qua Sertorium octavum iam annum cum populo Rom. bellum gerentem devicit. HOTOM.

Conspexit) Callide et oratorie dissimulat Sertorii victorias.

Bellum — attenuatum atque imminutum) Quum Spartacus mallet cum Crasso solo decertare, quam Pompeii adventum exspectare in eoque proelio victus esset.

Sepultum) V millibus fugitivorum, qui proelio effugerant, caesis.

In singulis) Male in multis edd. legitur *in singulis oris*. Sed quod iam Graevius vidit, *singulis* refertur ad maria singula, ut Siculum, Ligusticum, alia.

Navigaretur?) Sic edd. vett. Vulgo *navigaret*. Illud cum Heumanno restitui. Est enim h. l. infinite dictum pro *navigandum esset*.

Tam turpe, tam vetus) Man. Octavio et Cinna coss. coeptum est, ut ex Appiano intelligitur, qui proconsule Sulla in Asiam misso, hoc bellum initium habuisse scribit. Confectum est autem hoc ipso anno, Lepido et Tullio coss. Vetus ergo, ab hinc annis videlicet tribus et viginti, exortis e Cilicia praedonibus. HOT.

uno imperatore confici posse? Quam provinciam tenuistis a praedonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui praesidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas? quam multas aut metu relictas, aut a praedonibus captas urbes esse sociorum?

XII. Sed quid ego longinqua commemoro? Fuit hoc quondam, fuit proprium populi romani longe a domo bellare, et propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere. Sociis ego vestris mare clausum per hosce annos dicam fuisse, quum exercitus nostri a Brundisio nunquam, nisi summa hieme, transmiserint? Qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar, quum legati populi romani redempti sint? Mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, quum duodecim secures in praedonum potestatem pervenerint? Cnidum aut Colophonem, aut Samum, nobilissimas urbes, innumerabilesque alias, captas esse commemorem, quum vestros portus, atque eos portus, quibus vitam et spiritum ducitis, in praedonum fuisse potestatem sciatis? An vero ignoratis, portum Caietae celeberrimum, atque plenissimum navium, inspectante praetore, a praedonibus esse direptum? Ex Miseno autem, eius ipsius liberos, qui cum praedonibus antea ibi bellum gesserat, a praedonibus esse sublatos? Nam quid ego Ostiense incom-

Propugnaculis imperii) Classes et exercitus intelligi patet ex antecedentibus et sequentibus. Frustra Ernest. intelligi *colonias* voluit.

Duodecim secures) Duorum praetorum Sextilii et Belleni in provinciam euntium. Nam senis fascibus in provinciis praetores utebantur, binis in urbe. Manut.

Vitam) Propter ea, quae victus gratia in urbem assidue invehuntur. Id.

Potestatem) Grut. et Ern. *potestate*

Praetore) M. Antonium intelligit Heumannus.

modum, atque illam labem atque ignominiam reipublicae querar, quum, prope inspectantibus vobis, classis ea, cui consul populi romani praepositus esset, a praedonibus capta atque oppressa est? Proh dii immortales! tantamne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre reipublicae potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium praedonum navem esse audiatis? Atque haec, qua celeritate gesta sint, quamquam videtis, tamen a me in dicendo praetereunda non sunt. Quis enim unquam, aut obeundi negotii, aut consequendi quaestus studio, tam brevi tempore, tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter, Cn. Pompeio duce, belli impetus navigavit? Qui nondum tempestivo ad navigandum mari Siciliam adiit, Africam exploravit; inde Sardiniam cum classe venit, atque haec tria frumentaria subsidia reipublicae firmissimis praesidiis classibusque munivit. Inde se quum in Italiam recepisset, duabus Hispaniis et Gallia Cisalpina praesidiis ac navibus confirmata, missis item

Oppressa) Ita plerique codd. Guilielm. e lectione unius codicis, in quo erat *deprehensa*, legi voluit *depressa*.

Intra Oceani ostium) A freto Herculeo, unde Oceanus in mediam terram influit. Hotom.

Belli impetus navigavit) *Navigavit* librario deberi suspicor, qui oculis ad sequens verbum *navigandum* aberrasset. Durissimum est *belli impetus navigavit*, etsi Manutius poëticum esse dicit (vide infra). Ciceronem scripsisse puto *evolavit*. Sic Ennius ap. Macrob. Sat. I *volat impetus undas*.

Belli impetus navigavit) Poëtice, ut illud infra: *Venti tempestatesque obsecundarint*. Quibus in locis, quum sensus tribuatur inanimis rebus, existit quidam orationis decor, et quaedam poëtarum propria venustas, oratori nonnunquam, praesertim in laudando, concessa. Man.

Gallia Cisalpina) Italiae parte, ab Alpibus ad Rubiconem flumen, quae Gallia dicta est ab iis Gallis, qui Tarquinio Prisco (ut Livius V, 33 demonstrat) regnante, ducentis ante urbem captam annis, Alpes transgressi, medium prope Italiam occuparunt. Hanc igitur Romani *Cisalpinam*, alteram vero, unde venerant, *Transalpinam* vocarunt. Caesar hanc *Ulte-*

in oram Illyrici maris, et in Achaiam omnemque Graeciam navibus, Italiae duo maria maximis classibus firmissimisque praesidiis adornavit; ipse autem, ut a Brundisio profectus est, undequinquagesimo die totam ad imperium populi romani Ciliciam adiunxit; omnes, qui ubique praedones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius huius imperio ac potestati se dediderunt. Idem Cretensibus, quum ad eum usque in Pamphyliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit, obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit.

XIII. Est haec divina atque incredibilis virtus imperatoris. Quid ceterae, quas paulo ante commemorare coeperam, quantae atque quam multae sunt? non enim solum bellandi virtus in summo atque perfecto imperatore quaerenda est; sed multae sunt artes eximiae, huius administrae comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse imperatores? quanta deinde omnibus in rebus temperantia? quanta fide? quanta facilitate? quanto ingenio? quanta humanitate? Quae breviter, qualia sint in Cn. Pompeio, consideremus. Summa enim omnia sunt, Quirites: sed ea magis ex aliorum contentione, quam ipsa per sese cognosci atque intelligi possunt. Quem enim possumus imperatorem aliquo in numero putare, cuius in

riorem, illam *Citeriorem* perpetuo appellat. Hotom.

Quanta facilitate) *Facilitate* respicit ad faciles aditus Pompeii quos infra c. 14 laudat; male igitur in edd. nonnullis *felicitate*.

Quanto ingenio?) refertur, ut saepius, ad eloquentiam. Infra enim c. 14 laudatur in Pompeio *dicendi gravitas et copia*.

Contentione) Comparatione. Nam *contendere*, interdum est comparare. Man. Vide off. I, 17.

Aliquo in numero) Graev. e cod. Hittorp. et Erf. *ullo in numero*.

exercitu veneant centuriatus, atque venierint? quid hunc hominem magnum aut amplum de republica cogitare, qui pecuniam, ex aerario depromptam ad bellum administrandum, aut propter cupiditatem provinciae magistratibus diviserit, aut propter avaritiam Romae in quaestu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui haeç fecerint: ego autem neminem nomino. Quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque, propter hanc avaritiam imperatorum, quantas calamitates, quocumque ventum sit, nostri exercitus ferant, quis ignorat? Itinera, quae per hosce annos in Italia per agros atque oppida civium romanorum nostri imperatores fecerunt, recordamini: tum facilius statuetis, quid apud exteras nationes fieri existimetis. Vtrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbes, an hibernis, sociorum civitates esse deletas? Neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipsum non continet; neque severus esse in iudicando, qui alios in se severos esse iudices non vult. Hic miramur, hunc hominem tantum excellere ceteris, cuius legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modo manus tanti exer-

Centuriatus) Ordo militiae fuit, quo centuriones meritis insignes ornabantur. ID. Vide in Pison. 36.

Propter cupiditatem provinciae) Non ut provinciam decernerent, sed ut impedirent, ne anno exacto decedere de provincia iuberetur.

Magistratibus) Faërn. legit *magistris*.

Magistratibus diviserit) Quo diutius, ipsis concedentibus, administrare provinciam posset. MAN.

Romae in quaestu reliquerit?) Apud argentarios. HOT.

Ferant) *Adferant* cod. Colon.

Per hosce annos) Recte Hotomanus: quum adversus Mithridatem Cilices, Sertorium, Spartacum exercitus ducebant. Addere poterat bellum Marsicum et civile.

Se ipsum) Sic recte Ern. quia opponitur *alios*. Graevius e cod. Erf. edidit *se ipse*.

Non modo manus) Non modo nihil rapuisse, sed ne pedem quidem, ubi non licebat, posuisse dicatur. HOT.

citus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Iam vero, quemadmodum milites hibernent, quotidie sermones ac literae perferuntur. Non modo, ut sumptum faciat in militem, nemini vis affertur, sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. Hiemis enim, non avaritiae perfugium maiores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt.

XIV. Age vero ceteris in rebus qualis sit temperantia, considerate. Vnde illam tantam celeritatem, et tam incredibilem cursum inventum putatis? Non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quaedam gubernandi, aut venti aliqui novi, tam celeriter in ultimas terras pertulerunt: sed hae res, quae ceteros remorari solent, non retardarunt; non avaritia ab instituto cursu ad praedam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem. Postremo signa et tabulas ceteraque ornamenta graecorum oppidorum, quae ceteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium, sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de caelo delapsum, intuentur: nunc denique incipiunt credere, fuisse homines romanos hac quondam abstinentia; quod iam nationibus exteris incredibile ac falso memoriae proditum videbatur.

Cuiquam pacato nocuisse) i. e. Non modo nihil rapuisse, sed ne pedem quidem, ubi non licebat, posuisse. Id.

Qualis) *Quali* edd. vett. Nauger. Camerar.

Inventum) Iunta, Victor. *initum*. Verum autem est *inventum*, quod plurimi codd. MSS. tuentur, Lambin. e coniectura dedit *natum*.

Inventum) Sensus: quanam arte tanta celeritas reperta est; quae res tantae celeritati causam praebuit? Hot.

Devocavit) Sic plurimi codd. recte. Ed. Ald. al. *revocavit*.

Omnes quidem nunc) Palimps. Taur. omittit *quidem*.

Hac quondam abstinentia) Palimps. Taur. *continentia*.

Nunc imperii vestri splendor illis gentibus lucem adferre coepit; nunc intelligunt, non sine causa maiores suos tum, quum hac temperantia magistratus habebamus, servire populo romano, quam imperare aliis, maluisse. Iam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberae querimoniae de aliorum iniuriis esse dicuntur, ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate infimis par esse videatur. Iam quantum consilio, quantum dicendi gravitate et copia valeat, in quo ipso inest quaedam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso in loco saepe cognostis. Fidem vero eius inter socios quantam existimari putatis, quam hostes omnium gentium sanctissimam iudicarint? Humanitate iam tanta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem eius pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitabit, quin huic hoc tantum bellum transmittendum sit, qui ad omnia nostrae memoriae bella conficienda divino quodam consilio natus esse videatur?

Imperii vestri) Ita codd. Fabr. Pall. plerique, Franc. 1, alii, (et Palimps. Taur.). Vulgo *nostri*.

Gentibus lucem adferre coepit; nunc) Sic Palimps. Taur. Vulgo *gentibus lucet; nunc*.

Quum hac temperantia) Palimps. Taur. *cum ea temperantia*.

Facilitate infimis par esse videatur) Ita Palimps. Taur. Vulgo: *facilitate par infimis esse videatur*.

Ipso in loco) Palimps. Taur. *ipso ex loco*.

Fidem vero eius inter socios quantam) Palimps. Taur. *Fidem uero eius quantam inter socios*.

Quam hostes omnium gentium) Palimps. Taur. *qua hostes omnes omium* (sic) *generum*. Lambinus et Graev. e MSS. iam dederant *hostes omnes omnium generum*. — *Hostes omnium gentium*, id est piratae, qui se Pompeii fidei dediderunt; quique cum omnibus gentibus bellum gerunt, praedam undecunque capientes. Itaque paulo post, *commune omnium gentium* bellum appellat. MANVT.

Et quisquam dubitabit) Palimps. Taur. *et quis umquam dubitavit*. Affines literae B et V facile permutantur. PEYR.

Huic hoc tantum bellum) Sic Palimps. Taur. Vulgo: *huic tantum bellum hoc*. Schütz. omisit *hoc*. TYP.

Transmittendum) In cod. Colon. *permittendum*. F. Vrsini amicus quidam coni. *committendum*. — Verum puto *transmittend.* quum legatur in Palimps. Taur. TYP.

XV. Et, quoniam auctoritas multum in bellis quoque administrandis atque imperio militari valet, certe nemini dubium est, quin ea re idem ille imperator plurimum possit. Vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de imperatoribus vestris existiment, quis ignorat, quum sciamus, homines in tantis rebus, ut aut contemnant, aut metuant, aut oderint, aut ament, opinione non minus et fama, quam aliqua certa ratione commoveri? Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clarius fuit? cuius res gestae pares? de quo homine vos, id quod maxime facit auctoritatem, tanta et tam praeclara iudicia fecistis? An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis, quo non illius diei fama pervaserit, quum universus populus romanus referto foro, repletisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantum auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur; qui quo die a vobis maritimo bello praepositus est imperator, tanta repente vilitas annonae ex summa inopia et caritate rei fru-

Et, quoniam auctoritas multum in bellis quoque administrandis atque imperio) Palimps. Taur. *Et quoniam auctoritas quoque in bellis administrandis multum atque in imperio.*

De imperatoribus vestris) Palimps. Taur. *de imperatoribus nostris.*

Opinione non minus et fama) Sic Palimps. Taur. quod recte coniecerat Schützius. Antea *op. non minus famae.* Typ.

Certa ratione) Palimps. Taur. *ratione certa.*

Quantum auctoritas) In Grut. Graev. aliisque edd. *quantum huius auctoritas.* Sed hic universe, non de solo Pompeio loquitur. Viderunt Ern. Beck.

Tanta repente vilitas) Quippe mercatores simul ut Pompeium maritimo bello praepositum audierunt, confisi fore ut praedones ex maritimis locis profugerent, et libera esset navigatio, magnum frumenti numerum Romam adduxerunt. Appian. Plutarch. Hot.

mentariae consequuta est, unius hominis spe et nomine, quantam vix ex summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. Iam, accepta in Ponto calamitate, ex eo proelio, de quo vos paulo ante invitus admonui, quum socii pertimuissent, hostium opes animique crevissent, satis firmum praesidium provincia non haberet: amisissetis Asiam, Quirites, nisi ad id ipsum eius tempus divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi romani attulisset. Huius adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit, et Tigranem magnis copiis minitantem Asiae retardavit. Et quisquam dubitabit, quid virtute profecturus sit, qui tantum auctoritate profecerit? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defenderit? Age vero, illa res quantam declarat eiusdem hominis apud hostes populi romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis, tamque diversis, tam brevi tempore omnes uni huic se dediderunt? quod Cretensium legati, quum in eorum insula noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt, eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem iste Mithridates, nonne ad eundem Cn. Pompeium, legatum usque in Hispaniam misit? eumque Pompeius legatum semper iudicavit; ii, quibus erat molestum, ad eum potissimum esse missum, spe-

Vnius hominis spe) *Hominis* recte restituit Beckius ab Ernestio omissum.

Ad id ipsum eius tempus) Sic rescripsi pro vulg. *ad id ipsum eius temporis*. Scil. *eius tempus* est Asiae discrimen periculosum. Lambin. e codd. *nisi ad ipsum temporis*. Graev. et Lallem. *nisi ad ipsum discrimen eius temporis* e MS. Colon. et Erf. Beckius edidit *nisi id ipsum temporis*.

Profecturus — profecerit) Sic Graev. Ern. ex edd. vett. etiam Victor. Manut. In multis aliis *perfecturus — perfecerit*.

Quibus erat molestum) *Semper* post *quibus* male repetitum delevi. Et abest cod. Col. Erf.

culatorem, quam legatum iudicari maluerunt. Potestis igitur iam constituere, Quirites, hanc auctoritatem, multis postea rebus gestis, magnisque vestris iudiciis amplificatam, quantum apud exteras nationes valituram esse existimetis.

XVI. Reliquum est, ut de felicitate, quam praestare de se ipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus, sicut aequum est homini de potestate deorum, timide et pauca dicamus. Ego enim sic existimo: Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, et ceteris magnis imperatoribus, non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam, saepius imperia, mandata, atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quaedam ad amplitudinem et gloriam, et ad res magnas bene gerendas divinitus adiuncta fortuna: de huius autem hominis felicitate, quo de nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut praeterita meminisse, reliqua sperare videamur; ne aut invisa diis immortalibus oratio nostra, aut ingrata esse videatur. Itaque non sum praedicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiaeque terra marique, quantaque felicitate gesserit; ut eius semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti

Homini) Nonnullis placet *hominem* quod est in Lambin.

Maximo, Marcello, Scipioni) Q. Fabio Maximo Cunctatori: M. Claudio Marcello, qui primus docuit Annibalem posse vinci: P. Cornelio Scipioni, Pauli filio: hunc enim potius quam superiorem, significari puto. Man.

Et gloriam) Graev. e cod. Erf. et Dresd. *et ad gloriam*. Melius hic praepositionem omitti vidit Ern. quia duo sunt membra, 1 *ad amplitudinem et gloriam*, 2 *ad res magnas bene gerendas*.

Aut ingrata esse videatur) *Invisa diis immortalibus* videretur oratio, si omnino in Pompeii potestate fortunam positam esse diceret; *ingrata diis* videretur, si felicitas Pompeii divinitus ei adiuncta non agnosceretur. Ergo nihili est Heumanni coniectura *vobis ingrata*.

tempestatesque obsecundarint. Hoc brevissime dicam, neminem unquam tam impudentem fuisse, qui a diis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet optare, quot et quantas dii immortales ad Cn. Pompeium detulerunt. Quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, quum communis salutis atque imperii, tum ipsius hominis causa (sicuti facitis) velle et optare debetis.

XVII. Quare quum et bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit; ita magnum, ut accuratissime sit administrandum; et quum ei imperatorem praeficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna: dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis a diis immortalibus oblatum et datum est, in rempublicam conservandam atque amplificandam conferatis? Quod si Romae Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore, tamen ad tantum bellum is erat deligendus atque mittendus. Nunc, quum ad ceteras summas utilitates haec quoque opportunitas adiungatur, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit, quid exspectamus? aut cur non, ducibus diis immortalibus, eidem, cui cetera summa cum salute reipublicae commissa sunt, hoc quoque bellum regium committimus?

XVIII. At enim vir clarissimus, amantissimus reipublicae, vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus, itemque summis ornamentis honoris, fortu-

Detulerunt) In compluribus codd. et edd vett. est *contulerunt*.

Dubitabitis) IX codd. Oxx. *dubitatis*.

Vobis) e codd. Hitt. Werd. et Erf. addidit Graev. quod sine causa idonea repudiavit Ern. in notis.

Committimus) In aliquot MSS. est *committamus*. In MS. Hitt. *commendamus*, quod cur Grutero praeplacuerit non assequor.

nae, virtutis, ingenii praeditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt: quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse, et valere oportere confiteor; sed in hac causa, tametsi cognoscitis auctoritates contrarias virorum fortissimorum et clarissimorum, tamen, omissis auctoritatibus, ipsa re et ratione exquirere possumus veritatem: atque hoc facilius, quod ea omnia, quae adhuc a me dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse, et magnum, et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. Quid igitur ait Hortensius? Si uni omnia tribuenda sint, unum dignissimum esse Pompeium: sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. Obsolevit iam ista oratio, re multo magis quam verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa, pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi, et in senatu contra virum fortem A. Gabinium, graviter ornateque dixisti, quum is de uno imperatore contra praedones constituendo legem promulgasset: et ex hoc ipso loco permulta item contra legem eam verba fecisti. Quid? tum, per deos immortales! si plus apud populum romanum auctoritas tua, quam ipsius populi romani salus et vera causa valuisset, hodie hanc gloriam atque hoc orbis terrae imperium teneremus? An tibi tum imperium esse hoc videbatur, quum populi romani legati, praetores, quaestoresque capie-

Tribuenda sint) *Sint* ex tribus MSS. quia hic oratio obliqua est bene reposuit Beck. pro vulg. *sunt*.

A. Gabinium) Tribunum pleb. qui legem tulit de administratione belli maritimi Pompeio mandanda. Extant apud Dionem Gabinii et Catuli orationes contrariae: idemque Dion, et praeterea Plutarchus, auctores sunt, legem magna senatus dissensione latam esse: et alterum consulem, quum vehementius legi refragaretur, prope a plebe discerptum fuisse. Catulum quidem summa contentione primum repugnasse: sed postea, cognito tanto populi studio atque voluntate, destitisse. Vide Asconium in orat. pro Cornelio, ubi de L. Trebellio. Hot.

bantur? quum ex omnibus provinciis commeatu et privato et publico prohibebamur? quum ita clausa erant nobis omnia maria, ut neque privatam rem transmarinam, neque publicam iam obire possemus? Quae civitas antea unquam fuit, non dico Atheniensium, quae satis late quondam mare tenuisse dicitur, non Carthaginiensium, qui permultum classe maritimisque rebus valuerunt, non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et gloria remansit: quae civitas unquam antea tam tenuis, quae tam parva insula fuit, quae non portus suos, et agros, et aliquam partem regionis atque orae maritimae per se ipsa defenderet? At hercle aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus romanus, cuius, usque ad nostram memoriam, nomen invictum in navalibus pugnis permanserat, magna ac multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis atque imperii caruit. Nos, quorum maiores Antiochum regem classe Persenque superarunt, omnibusque navalibus pugnis Carthaginienses, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque vicerunt, ii nullo in loco iam praedonibus pares esse poteramus. Nos, qui antea non modo Italiam tutam habebamus, sed omnes socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos praestare poteramus, tum, quum insula Delos, tam procul a nobis in Aegeo mari posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro, nihil ti-

Transmarinam) In nonnullis codd. est *maritimam*. In aliis *marinam*. Verum est quod Lambin. invenit, *transmarinam*, idque tuentur codd. Hitt. Werd. Erf. *Res transmarina privata* refertur ad negotia mercatorum et negotiatorum, *publica* ad vectigalia populi romani in provinciis transmarinis.

Nos, qui antea) Vulgo post *nos* additur *quoque*; quod recte displicuit Ernestio. Nam et hic otiosum est, et male sonat ante *qui* positum. Goerenzius ad Cic. de fin. II, 9, scribendum censet *nosque*.

Nihil timebat) Propter populi rom. societatem. Hot.

mebat; iidem non modo provinciis, atque oris Italiae maritimis, ac portubus nostris, sed etiam Appia iam via carebamus; et his temporibus non pudebat magistratus populi romani in hunc ipsum locum escendere, quum eum vobis maiores vestri exuviis nauticis et classium spoliis ornatum reliquissent.

XIX. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus romanus, et ceteros, qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quae sentiebatis: sed tamen in salute communi idem populus romanus dolori suo maluit, quam auctoritati vestrae obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus, non modo nos illa miseria ac turpitudine liberavit, sed etiam effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terra marique imperare. Quo mihi etiam indignius videtur obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam, anne Pompeio, an utrique? (id quod est verius) ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti. Vtrum ille, qui postulat legatum ad tantum bellum, quem velit, idoneus non est, qui impetret, quum ceteri ad expilandos socios diripiendasque provincias, quos voluerunt, legatos eduxerint? an ipse, cuius lege salus ac dignitas populo romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriae eius imperatoris atque eius exercitus, qui consilio ipsius atque periculo est constitutus? An

Appia iam via) Quae quum sit propinqua mari, per eam (ab urbe ad Capuam) iter habere, piratis mare tenentibus, sine periculo non licebat. MAN.

In hunc ipsum locum (Rostra) *ascendere*) Vt vos revocarent a iubenda lege illa, quae maritimi vobis imperii decus asseruit. Hos dumtaxat ferit haec indignatio, non alios, qui pro lege Gabinia et Pompeio dicebant. ANON.

Escendere) Sic Graev. et post eum alii e MS. Colon. Vulg. *ascendere.*

Gabinio) Lambin. e codd. suis attulit lectionem *Gabinio-ne.*

Atque periculo) Nempe, quia si quid sinistri accidisset Pompeio, id Gabinio suasori exprobrandum esset.

C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Caelius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causa nomino, quum tribuni plebis fuissent, anno proximo legati esse potuerunt, in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in hoc imperatore atque exercitu, quem per vos ipse constituit, etiam praecipuo iure esse deberet? De quo legando spero consules ad senatum relaturos. Qui si dubitabunt, aut gravabuntur, ego memet profiteor relaturum: neque me impediet cuiusquam, Quirites, inimicum edictum, quo minus, fretus vobis, vestrum ius beneficiumque defendam; neque, praeter intercessionem, quidquam audiam; de qua (ut arbitror) isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam, quid liceat, considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius, belli maritimi rerumque gestarum auctor, comes Cn. Pompeio adscribitur; propterea quod alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit; alter delatum susceptumque confecit.

XX. Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate et sententia dicendum esse videatur; qui quum ex vobis quaereret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid eo factum esset, in quo spem essetis habituri:

Per vos ipse) Ita Grutero auctore e codd. Colon. et Werd. ediderunt Graev. Beck. quo significatur idem quod antea dictum erat *consilio ipsius*. Vulgo *per se ipse*; quod sic defendi poterat, *ipse sua lege*, *suopte consilio*. Praeferendum tamen est *per vos*; sicut postea de Gabinio dicitur: *uni id bellum — vestris suffragiis dedidit.*

Memet profiteor) Sic Goërenz. ad Cic. Acad. II. 16. Vulgo *me profiteor*.

Inimicum edictum) Indicat edicturos consules Gabinio inimicos, ne quis referre ad senatum posset, praesentibus consulibus: cui se, quum praetor esset, non cessurum profitetur, nisi tribuni intercedant. Ferr.

Vestrum ius) Non ius praeturae hic intelligit: Praetor enim secundum leges non poterat referre ad senatum, consulibus invitis: sed innuit scriptum fuisse in lege Gabinia, ut Pompeius, quos ipse vellet, legatos eligeret. Id.

Si quid eo factum esset) Si obiisset. Ominis causa mentio mortis omittitur. Vide Schotti Nod. Cic. I. 2.

cepit magnum suae virtutis fructum, ac dignitatis, quum omnes prope una voce « in eo ipso vos spem habituros esse » dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere, et integritate tueri, et virtute conficere possit. Sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod, quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis respublica, dum per deos immortales licet, frui debet summi hominis vita atque virtute. « At enim nihil novi fiat contra exempla atque instituta maiorum. » Non dico hoc loco, maiores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse, semper ad novos casus temporum, novorum consiliorum rationes accommodasse; non dicam, duo bella maxima, Punicum et Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta; duasque urbes potentissimas, quae huic imperio maxime minabantur, Carthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas; non commemorabo, nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut idem cum Iugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Theutonis bellum administraret. In ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova, summa Q. Catuli voluntate, constituta, recordamini.

XXI. Quid enim tam novum, quam adolescentulum, privatum, exercitum difficili reipublicae tem-

Ab uno imperatore) P. Scipione Aemiliano. Vide somn. Scip.

Duasque urbes potentissimas) Ita Graev. e cod. Erf. idque alii quoque codd. Oxx. habent. Vulgo *duas*. Hotomannus quidem asyndeton maiorem vim habere contendit, quod audirem si duo ista membra ad diversos homines pertinerent. Quum autem in utroque agatur de uno P. Scipione Aemiliano, copulam addi praestat.

Summa) Ita recte Graev. e cod. Erf. Vulgo *summaque*.

Adolescentulum privatum) Annos tres et viginti natus. Vide supra cap. 10 et mox infra.

pore conficere? confecit. Huic praeesse? praefuit. Rem optime ductu suo gerere? gessit. Quid tam praeter consuetudinem, quam homini peradolescenti, cuius a senatorio gradu aetas longe abesset, imperium atque exercitum dari, Siciliam permitti, atque Africam, bellumque in ea administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid vero tam inauditum, quam equitem romanum triumphare? at eam quoque rem populus romanus non modo vidit, sed etiam omni studio visendam et concelebrandam putavit. Quid tam inusitatum, quam ut, quum duo consules clarissimi fortissimique essent, eques romanus ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? missus est. Quo quidem tempore, quum esset nonnemo in senatu, qui diceret, *non oportere mitti hominem privatum pro consule;* L. Philippus dixisse dicitur, *non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere.* Tanta in eo reipublicae bene gerendae spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis vir-

A senatorio gradu) Senatores tunc erant, quum quaesturam gesserant, quam obtinere non poterant, nisi post decem annua stipendia, adeoque post 27 annum, a quo aberat Pompeii aetas, qui 25 anno suae aetatis triumphavit. FERR.

Eam rem populus romanus — concelebrandam putavit) Agitur de triumpho ex bello africano A. V. C. 672, quum Pompeius XXVI annos natus esset. In huius triumphi commemoratione, nulla fit senatus mentio, et populo id unum datur, ut accurrat visendi studio, et pompam acclamationibus honestet. Quippe Sulla, quum dictator publicas res privatasque haberet in sua potestate, Pompeium, quem in Siciliam miserat, ipse inconsulto senatu, et absque ulla rogatione populi triumphare iussit. Alterum triumphum, ait orator, ductum esse *ex senatusconsulto*, nulla populi mentione, propterea quod, sublata per Sullam tribunitia potestate, universa reipublicae administratio ad senatum fuerat translata; ita ut populus, neque in ferendis legibus, neque in decernendis triumphis ullam partem haberet. Pompeius consul tribunitiam potestatem restituit: Cornelius tribunus plebis legem tulit, ne quis legibus solveretur, sine populi rogatione. FERR.

tuti committeretur. Quid tam singulare, quam ut ex senatusconsulto legibus solutus, consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? Quid tam incredibile, quam ut iterum eques romanus ex senatusconsulto triumpharet? Quae in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quam haec, quae in hoc uno homine vidimus. Atque haec tot exempla, tanta ac tam nova, profecta sunt in eundem hominem a Q. Catuli atque a ceterorum eiusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate.

XXII. Quare videant, ne sit periniquum et non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate a vobis comprobatam semper esse; vestrum ab illis de eodem homine iudicium, populique romani auctoritatem improbari: praesertim quum iam suo iure populus romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes, qui dissentiunt, possit defendere; propterea quod, istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello praedonum praeponeretis. Hoc si vos temere fecistis, et reipublicae

Quid tam singulare — per leges capere licuisset?) Quum post Sullae dictaturam, et usque ad tribunatum C. Cornelii, senatus legibus solveret, sine populi rogatione, bene de Pompeio dicitur: *Ex senatusconsulto legibus solutus.* At quibusnam legibus? Lege Villia, qua prohibebatur petitio consulatus ante annum 42 aliisque duabus Corneliis legibus, quae ad consularem dignitatem eos non admittebant, qui quaestores praetoresque non fuissent. Pompeius autem annum XXXV agebat, et neque quaestor fuerat, neque praetor. Cur autem Pompeio annos nato triginta non licebat ullum magistratum capere, nedum consulatum? Quoniam lex erat, aut vetus restituta a L. Sulla, aut ab ipso primum lata, ne quisquam, omissa quaestura, ullum alium petere magistratum posset. At Pompeius quaestor non fuerat: et quoniam quaestor non fuerat, non erat in ordine senatorio, sed equestri duntaxat. Aditum in curiam dabat quaestura, ex lege per L. Sullam dictatorem lata. Id.

Eques romanus) Non enim fuerat Pompeius quaestor, proindeque nondum erat senator. Id.

A Q. Catuli) Ita Lamb. it. Graev. e cod. Erf. olim edebatur *a Q. Catulo.*

Dissentiunt) Ern. coni. *dissentiant.*

parum consuluistis, recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur; sin autem vos plus tum in republica vidistis; vos, his repugnantibus, per vosmet ipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis: aliquando isti principes, et sibi, et ceteris, populi romani universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico et regio non solum militaris illa virtus, quae est in Cn. Pompeio singularis, sed aliae quoque virtutes animi multae et magnae requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria, regnisque interiorum nationum ita versari vestrum imperatorem, ut nihil aliud, quam de hoste ac de laude cogitet. Deinde etiamsi qui sunt pudore ac temperantia moderatiores, tamen eos esse tales, propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exteras nationes, propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, iniurias ac libidines. Quod enim fanum putatis in illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? Vrbes iam locupletes ac copiosae requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Libenter haec coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio disputarem, summis et clarissimis viris; noverunt enim sociorum vulnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione, contra socios atque amicos? Quae civitas est in Asia, quae non modo imperatoris, aut legati, sed unius tribuni militum animos ac spiritus capere possit?

XXIII. Quare, etiamsi quem habetis, qui collatis

Interiorum) Naug. et al. *exterarum*. *Cupiditatem*) *Facultatem* cod. Hitt.

signis exercitus regios superare posse videatur tamen, nisi erit idem, qui se a pecuniis sociorum, qui ab eorum coniugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum, qui ab auro gazaque regia, manus, oculos, animum cohibere possit, non erit idoneus, qui ad bellum asiaticum regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quae locuples sit? ecquam esse locupletem, quae istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. Videbat enim populum romanum non locupletari quotannis pecunia publica, praeter paucos; neque nos quidquam aliud assequi classium nomine, nisi ut, detrimentis accipiendis, maiore affici turpitudine videremur. Nunc, qua cupiditate homines in provincias, quibus iacturis, quibus conditionibus proficiscantur, ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur? quasi vero Cn. Pompeium non quum suis virtutibus, tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. Quare nolite dubitare, quin huic uni credatis omnia, qui inter annos tot unus inventus sit, quem socii in urbes suas cum exercitu venisse gau-

Populum R. non locupletari) Edd. vett. *populus R. non locupletari* quae lectio placuit Gronovio de Pec. vet. IV, 4, et servata est a Graevio. Postea multi, in his Gruterus, ediderunt *praetores locupletari*. Recte autem de Hotomanni et Lambini sententia Ern. dedit *populum Romanum*.

Quibus iacturis) *Iacturae* Latinis sunt largitiones, pecuniae datae corrumpendi causa, pronuntiati per tribus nummi, aut, ut ipse supra dixit, divisi magistratibus et hominibus gratiosis, quorum suffragatione potestates et provincias acceperant. Cic. pro Cluentio: *Primum quidem illum iudicem pecunia corrupit, deinde ipsum Aurium, non magna iactura facta, tollendum curavit.* Pro Flacco: *quae iacturae? quanta largitio?* Gronov. lib. IV. de Pec. vet. cap. 4, ubi vide plura.

Inter annos tot unus) Schottus coni. *inter tot* (scil. *imperatores*) *unus*; idque Graevio placebat. Recte Ern. post alios vulgatam defendit: *inter tot annos* enim est *per tot annos*.

deant. Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis, est vobis auctor, vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius; cuius tantae res gestae terra marique exstiterunt, ut quum de bello deliberetis, auctor vobis gravior esse nemo debeat; est C. Curio, summis vestris beneficiis maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentia praeditus; est Cn. Lentulus, in quo omnes, pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem esse cognoscitis; est C. Cassius, integritate, virtute, constantia singulari. Quare videte, num horum auctoritatibus, illorum orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur.

XXIV. Quae quum ita sint, C. Manili, primum istam tuam et legem et voluntatem et sententiam laudo, vehementissimeque comprobo; deinde te hortor, ut, auctore populo romano, maneas in sententia, neve cuiusquam vim aut minas pertimescas. Primum in te satis esse animi perseverantiaeque arbitror: deinde quum tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, quantam nunc iterum in eodem homine praeficiendo videmus: quid est, quod aut de re, aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quid-

P. Servilius) Isauricus ab Isauris in *Cilicia* devictis. Consul fuit cum App. Claudio. *C. Curio*, qui de Macedonia triumphavit, cum Cn. Octavio. *Cn. Lentulus* Clodianus, cum L. Gellio. *C. Cassius*, fortasse ille est, qui consul fuit cum Marco Lucullo. FERRAT.

Quare videte num — videamur) Sic est in Med. Iunt. Vict. Contra Grut. ex aliquot codd. Pall. aliisque et edd. vett. nonnullis edidit *quare videte — ut videamur*. Hoc tamen incommodum est et alienum. Sensus est cum ironia: cogitate, quaeso, num horum auctoritates recte illis opponere posse videamur; h. e. sine dubio possumus.

Perseverantiaeque) Ita Grut. e MSS. Olim *constantiaeque*.

Quantam nunc iterum — videmus) Sic edidit Graev. e MSS. Olim legebatur *quantam non iterum — vidimus*. Vel sic tamen superest aliquid incommodi. Itaque quum in Franc. 2 absint ista *quantam — videmus*, interpolata haec esse probabiliter coniecit Graevius.

quid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi romani, atque hac potestate praetoria, quidquid auctoritate, fide, constantia possum, id omne ad hanc rem conficiendam, tibi et populo romano polliceor ac defero. Testorque omnes deos, et eos maxime, qui huic loco temploque praesident, qui omnium mentes eorum, qui ad rempublicam adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cuiusquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo mihi ex cuiusquam amplitudine, aut praesidia periculis, aut adiumenta honoribus quaeram: propterea quod pericula facile, ut hominem praestare oportet, innocentia tecti repellemus; honores autem neque ab uno, neque ex hoc loco, sed eadem nostra illa laboriosissima ratione vitae, si vestra voluntas feret, consequemur. Quamobrem, quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id omne me reipublicae causa suscepisse confirmo: tantumque abest, ut aliquam bonam gratiam mihi quaesisse videar, ut multas etiam simultates partim obscuras, partim apertas intelligam, mihi non necessarias, vobis non inutiles, suscepisse. Sed ego me hoc honore praeditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem, et reipublicae dignitatem, et salutem provinciarum atque sociorum, meis omnibus commodis et rationibus praeferre oportere.

Repellemus) Ita primus Graev. e cod. Erf. edidit. Olim erat *pellemus*.

Honores) Hoc ex antiquioribus edd. restituit Ern. pro *honorem* quod est in codd. Pall. Erf. al. receptum a Grut. Graev.

Vobis non inutiles) Simultates enim inter principes viros utiles erant tum legibus, tum libertati. FERRAT.

ORATIO

PRO

A. CLVENTIO AVITO

ORATIO

PRO

A. CLVENTIO AVITO

SVMMARIVM

A. Cluentius Avitus, pater eius, quem Cicero hac oratione defendit, municeps fuit Larinas, virtute, existimatione, nobilitate eius municipii et vicinitatis facile princeps. Is quum esset mortuus A. V. C. 666, L. Cornelio Sulla, Q. Pompeio Rufo coss. reliquit hunc Cluentium filium annos XV natum; grandem autem et nubilem filiam Cluentiam, quae brevi tempore post patris mortem nupsit A. Aurio Melino consobrino suo. Sassia autem Cluentii eiusque sororis mater, mulier importuna et nefariae libidinis in amorem pellexit animum adolescentis Melini; quem matris pellicatum quum ferre non posset Cluentia, discedit a marito, ut in tantis iniuriis, non invita, ut a viro non libenter. Quo divortio facto Sassia genero suo A. Aurio Melino nubit. (A. V. 668). Tulit hoc commune dedecus graviter filius, tamen in tantis iniuriis, ac tanto scelere matris statuit nihil sibi gravius faciendum, quam ut illa matre ne uteretur. Paulo post A. Aurium Melinum Statius Albius Oppianicus eques romanus ex municipio Larinato interfecit. Eius fuit socrus Dinaea quaedam, Larinas, quae filios habuit M. et Numerium Aurios, et Cn. Magium, et filiam Magiam nuptam Oppianico. M. Aurius adolescentulus bello italico captus apud Q. Sergium senatorem in servitute fuit. Numerius autem Aurius eius frater mortuus est, heredemque Cn. Magium fratrem suum reliquit. Postea Magia uxor Oppianici decessit; postremo unus qui reliquus erat Dinaeae filius Cn. Magius mortuus est. Is fecit heredem adolescentulum Oppianicum sororis suae Magiae et Oppianici filium, eumque partiri cum matre sua Dinaea iussit. Interea Dinaea ex indice quodam compererat filium suum M. Aurium vivere, et in agro gallico esse in servitute. Itaque propinquis quibusdam convo-

catis negotium dat, ut hunc filium investigarent sibique restituendum curarent. Haec quum agere instituisset, moritur Dinaea, testamento facto, quo illi filio certam pecuniae summam legaret, heredemque Oppianicum adolescentem nepotem suum institueret. Propinqui illi ad investigandum M. Aurium illum cum eodem illo indice in agrum gallicum proficiscuntur. Indicem Oppianicus pater per quendam Gallicanum familiarem suum pecunia corrupit, ut, ne facile investigaretur M. Aurius, impediret, deinde ipsum Aurium tollendum interficiendumque curavit. Quamobrem quum A. Aurius Melinus illius M. Aurii propinquus Oppianico delationem nominis et capitis periculum minaretur, hic Larino perfugit in castra Q. Metelli, postea autem per L. Sullae vim atque victoriam Larinum cum armatis advolavit, quatuor viros a municipibus creatos sustulit, se et tres alios a Sulla factos esse dixit; praeterea ab eodem sibi imperatum, ut A. Aurium Melinum, et alterum Aurium, et eius C. filium et Sex. Virbium, quo sequestre in illo indice corrumpendo dicebatur esse usus, proscribendos interficiendosque curaret.

Aliquanto post Oppianicus Sassiam in matrimonium ducere concupivit, Cluentii Aviti matrem, cuius virum A. Aurium occiderat. Sassia, quod haberet tres ille filios, idcirco se ab his nuptiis abhorrere respondit. Oppianicus igitur primum filium Papia natum, deinde infantem filium, quem ex Novia habebat, necat; Sassia ei nubit. Iam ut ad hanc hereditas filii Cluentii perveniret, Oppianicus eum veneno interimere constituit. Vsus est ad eam rem Fabricio, homine scelesto et impuro. Is Scamandro liberto venenum dedit: quum aegrotaret Cluentius, medici Cleophanti servum Diogenem Fabricius spe et pretio sollicitavit, ut venenum a Scamandro acceptum Cluentio daret. Servus frugi atque integer rem ad dominum detulit; Cleophantus de facinore intentato cum Cluentio est loquutus. Is Diogenem emit a Cleophanto; venenum diebus paucis, multi viri boni quum ex occulto intervenissent, in manibus Scamandri deprehenditur. Cluentius nomen eius defert; accusatore utitur P. Canutio. Cicero eum a Metrinatibus rogatus defendit. Scamander omnibus sententiis praeter unam damnatus est. Tum Fabricius reus factus, accusatus ab eodem Canutio, defensus a fratribus Cepasiis, iudicum omnium sententiis damnatur. Apud eosdem iudices Oppianicus reus est factus, quum iam illis duobus praeiudiciis damnatus esset. Accusavit eum Canutius; de-

fendit L. Quintius tribunus plebis. Quaesitor fuit C. Iunius. Oppianicus, quamquam Staieno pecuniam dederat, ad corrumpendos iudices, tamen ea pecunia per Staieni fraudem et malitiam suppressa, a plurimis iudicibus condemnatur; quinque fuerunt qui sibi non liquere dicerent, quinque qui absolverent. Condemnato Oppianico L. Quintius iudicium Iunianum in invidiam turbulentis concionibus adducit, clamitans accepisse pecuniam iudices, ut innocentem reum condemnarent; quibus concionibus effectum est, ut Iunius praetor damnaretur, et falsa opinione, Cluentius in suspicionem veniret, se iudices pecunia corrupisse. Quinto anno post damnationem Oppianicus in exsilio moritur. Sassia filium acerbissimo odio persequuta calumniatur, eius consilio per Asuvium marito suo venenum in pane datum esse. Quaestione de servis habita nihil criminis repertum. Tandem privigno suo Oppianico persuasit, ut Cluentii nomen deferret, quod Oppianicum patrem suum exsulem veneno interemisset. Accusavit eum nomine Oppianici L. Attius; defendit hac oratione Cicero praetor. Acta est causa apud Q. Voconium Nasonem, cui praetori quaestio de veneficiis obtigerat A. V. C. 687, M. Aemilio Lepido, L. Volcatio Tullo coss.

Quum igitur Cicero animadvertisset accusatorem Cluentii omnem orationem in duas partes divisisse, quarum altera niteretur invidia iam inveterata iudicii Iuniani, qua Cluentius errore quodam populi in suspicionem venerat, iudices a se pecunia corruptos, ut Oppianicum condemnarent, altera vero ad crimen veneficii pertineret, ipse quoque orationem suam sic partitur, ut primum se demonstraturum ostendat, culpam iudicii corrupti a Cluentio prorsus alienam esse, deinde in diluendo veneficii crimine se versaturum esse dicat, c. 1-4.

In *prima* igitur orationis parte, qua negatur Cluentium pecunia iudicium corrupisse, quo inimicum suum innocentem Statium Albium Oppianicum condemnaret,

I. docetur Oppianicum, maximis criminibus et gravissimis testibus in iudicium vocatum esse. Itaque multae caedes et parricidia ab eo commissa, aliaque nefaria facinora enarrantur c. 5-16, ex quibus intelligi posset, eum in iudicio non esse pecunia circumventum; sed potius honeste absolvi nullo modo potuisse.

Deinde II. ostenditur praeiudiciis in Scamandro c. 17-20, et in Fabricio factas c. 21, 22, necesse fuisse Oppianicum reum condemnari, praesertim ab iisdem iudicibus, qui duo illa praeiudicia fecissent.

Denique III demonstratur iudicium non a Cluentio, sed contra Cluentium pecunia esse tentatum, cap. 23-27; in quo simul exponitur, unde suspicio orta sit, Cluentium pecunia iudices corrupisse. Id enim accidisse turbulentis Quintii concionibus, quae effecerint, ut quaesitor Iunius et iudices aliquot condemnarentur; c. 28–41. Neque vero falsam illam de Cluentio opinionem eo confirmari quod censores (Gellius et Lentulus) in iudices quosdam illius consilii Iuniani animadverterint; c. 42 sqq. Denique respondetur tribus adversarii argumentis, primo quod Cn. Egnatius in testamento scripserit, idcirco se exheredasse filium, quod is ob Oppianici damnationem pecuniam accepisset; c. 48; secundo quod senatus universus iudicaverit corruptum esse iudicium, c. 49; tertio quod ipse Cicero (Act. I in Verr. c. 13) confessus sit, in iudicio illo pecuniam esse versatam; c. 50, 51.

In *secunda* parte orationis demonstratur crimen veneficii Cluentio obiectum ab eo prorsus alienum esse. In quo primum ostendit se nolle praesidio legis Semproniae (C. Gracchi) *ne quis iudicio circumveniretur* in defensione Cluentii uti, quamquam haec lex ad senatores non ad equites pertineat, sed potius ipso etiam Cluentio rogante, eum facto, non lege illa, defensurum esse; c. 52 sqq. Itaque primum praeter alia quaedam leviora c. 59 refutat falsa duorum veneficiorum, antea quae commissa dicebantur, crimina Cluentio obiecta; c. 60; deinde accedit ad illud, quo de agebatur, ostenditque Cluentium Oppianico venenum parare nec voluisse nec potuisse; in quo praecipue Sassiae matris eius scelera exponuntur; c. 61-68. Postremo iudices rogantur, ut Cluentium innocentem, tot annos in falsa invidia periculisque versatum sublevent, eumque incolumem municipio, amicis, vicinis, hostibus restituant; c. 69-71.

Ceterum Quintilianus Inst. Or. II, 17, et Rufinianus de fig. c. 13 narrant, Ciceronem gloriatum esse se tenebras iudicibus in causa Cluentii offudisse, idque Rufinianus l. l. pluribus explicat, in eoque exemplum figurae ἀποπλανήσεως esse ostendit.

I.

Animadverti, iudices, omnem accusatoris orationem in duas divisam esse partes: quarum altera mihi niti et magnopere confidere videbatur invidia iam invete-

rata iudicii Iuniani: altera tantummodo consuetudinis causa timide et diffidenter attingere rationem veneficii criminum; qua de re lege est haec quaestio constituta. Itaque mihi certum est, hanc eandem distributionem, invidiae et criminum, sic in defensione servare, ut omnes intelligant, nihil me nec subterfugere voluisse reticendo, nec obscurare dicendo. Sed quum considero, quomodo mihi in utraque re sit elaborandum, altera pars, ea quae propria est iudicii vestri et legitimae veneficii quaestionis, per mihi brevis et non magnae in dicendo contentionis fore videtur: altera autem, quae procul a iudicio remota est, quae concionibus seditiose concitatis accommodatior est, quam tranquillis moderatisque iudiciis, perspicio, quantum in agendo difficultatis, et quantum laboris sit habitura. Sed in hac tanta difficultate illa me res tamen, iudices, consolatur, quod vos de criminibus sic audire consuestis, ut eorum omnem dis-

Iudicii Iuniani: altera) Sine causa idonea Gulielm. legi voluit *alteram* (et ita legit Palimps. Taur.) Vulgatam tuetur Quintilian. Inst. or. IV, 1, 36.

Iudicii Iuniani) C. Iunius quaesitor fuerat in causa Oppianici; ideo iudicium de Oppianico factum, appellat *Iunianum*. C. autem Iunius postea damnatus est, quod in Oppianici causa corruptus fuisse dictus sit. SYLVIVS.

Rationem veneficii criminum) Cod. Franc. *rationem veneficii et criminum*.

Lege est haec quaestio constituta) Lege Cornelia constitutus est praetor, qui quaereret de veneficio. Vide Sigonium, lib. 2 de iudiciis, cap. 30. *Quaestio* est iudicium publicum. GRAEV.

Ea quae propria est iudicii vestri) Id est, de qua quaestio constituta est, ideoque de qua sententiam laturi estis. Quamvis enim accusator multa crimina reo obiiciat, ut id quod causae proprium est, sit magis credibile, iudices tamen de eo solo pronuntiant, de quo quaestio constituta est: id igitur iudicii proprium est. SYLV.

Perspicio) Sic MS. Lamb. (et Palimpsest. Taurin.); et hoc praetulerat iam Ernestius vulgato *prospicio*. TYP.

In hac tanta difficultate) Abest *tanta* a Palimps. Taur.

Vt eorum omnem dissolutionem) Palimps. Taur. *ut eorum omnium dissolutionem*.

Vt eorum omnem dissolutionem) id est, excusationem, negationem, purgationem, vel refutationem. Illa autem sententia est: quum accusator

solutionem ab oratore quaeratis: ut non existimetis, plus vos ad salutem reo largiri oportere, quam quantum defensor purgandis criminibus consequi, et dicendo probare potuerit. De invidia autem sic inter vos disceptare debetis, ut non, quid dicatur a nobis, sed quid oporteat dici, consideretis. Agitur enim in criminibus, A. Cluentii proprium periculum; in invidia, causa communis. Quamobrem alteram partem causae sic agemus, ut vos doceamus; alteram sic, ut oremus. In altera, diligentia vestra nobis adiungenda est; in altera, fides imploranda. Nemo est enim, qui invidiae sine vestro ac sine talium virorum subsidio possit resistere. Equidem quod ad me attinet, quo me vertam, nescio. Negem fuisse illam infamiam iudicii corrupti? Negem esse illam rem agitatam in concionibus? iactatam in iudiciis? commemoratam in senatu? Evellam ex animis hominum tantam opinionem? tam penitus insitam? tam vetustam? Non est nostri ingenii; vestri auxilii est, iudices, huius innocentiae sic in hac calamitosa fama, quasi in aliqua perniciosissima flamma, atque in communi incendio subvenire.

II. Etenim sicut aliis in locis parum firmamenti et parum virium veritas habet, sic in hoc loco falsa invidia imbecilla esse debet. Dominetur in concionibus, iaceat in iudiciis; valeat in opinionibus ac sermoni-

intendit, vel probat crimina reo obiecta, non continuo creditis, sed exspectatis eius, qui reo patrocinatur, dissolutionem. Ideo spero fore, ut refutationem meam horum veneficii criminum exspectetis. Id si feceritis, nihil dixerit accusator, quod reum laedat. SYLV.

In invidia causa communis) Nam si propter invidiam condemnetur Cluentius, quis est, cui non idem periculum impendeat? Paulo post subiungitur, *in communi incendio.* MANVT.

Negem fuisse illam infamiam) Ap. Quintil. Inst. or. IX, 2, omittitur *illam*.

Negem esse illam rem) Ita Palimps. Taur. Vulgo abest *esse*; aeque bona lectio. TYP.

Parum virium veritas habet) Lectionem *veritas* e MSS. eruit Victor.,

bus imperitorum, ab ingeniis prudentium repudietur; vehementes habeat repentinos impetus, spatio interposito et causa cognita consenescat. Denique illa definitio iudiciorum aequorum, quae nobis a maioribus tradita est, retineatur: ut in iudiciis et sine invidia culpa plectatur, et sine culpa invidia ponatur. Quamobrem a vobis, iudices, antequam de ipsa causa dicere incipio, haec postulo: primum id, quod aequissimum est, ut ne quid huc praeiudicati afferatis. Etenim non modo auctoritatem, sed etiam nomen iudicum amittemus, nisi hic ex ipsis causis iudicabimus, ac si ad causas iudicia iam facta domo deferemus. Deinde si quam opinionem iam vestris mentibus comprehendistis, si eam ratio convellet, si oratio labefactabit, si denique veritas extorquebit, ne repugnetis, eamque animis vestris aut libentibus aut aequis remittatis. Tum autem, quum ego unaquaque de re dicam et diluam, ne ipsi, quae contraria sunt, taciti cogitationi vestrae subiiciatis; sed ad extremum exspectetis, et me meum dicendi ordinem servare patiamini; quum peroraro, tum, si quid erit praeteritum, animo requiratis.

defendit Lamb. novis codd. auctoritatibus firmarunt Gruter. et Graev. Alteram lectionem *falsitas* frustra commendavit F. Vrsinus.

Ne quid huc praeiudicati) Ita Palimps. Taur. et multae editiones: alii minus bene: *ne quid praeiudicati.* Typ.

Praeiudicati) Praeiudicatum hic appellat, quod paulo post *praeiudicium:* id autem est, quod ante in iudiciis ad causam ipsam pertinentibus pronuntiatum est. Sylv.

Si oratio labefactabit) Sic Lamb. e codd. Vulgo repetebatur *ratio*, quod iure Ernestius repudiavit; in ed. Herv. est *si oratio convellet, si ratio labefactabit.* — Etiam Palimps. Taur. *oratio.*

Contraria sunt) Palimps. Taur. *contraria sint.*

Et me meum) Palimps. Taur. *meque meum.*

Si quid erit praeteritum, animo requiratis) Ita Palimps. Taur. Optima, quantum ego video, lectio quae exstat in utraque veneta. Peyr. — Et eam in textum recepi. Erunt fortasse, qui vulgatam *a me requiratis* tuebuntur. Sed veniam ab illis deprecor, si post tanti Viri iudicium, a vulgata recessi. Typ.

III. Ego me, iudices, ad eam causam accedere, quae iam per annos octo continuos ex contraria parte audiatur, atque ipsa opinione hominum tacita prope convicta atque damnata sit, facile intelligo: sed, si quis mihi deus vestram ad me audiendum benivolentiam conciliarit, efficiam profecto, ut intelligatis, nihil esse homini tam timendum, quam invidiam; nihil innocenti, suscepta invidia, tam optandum, quam aequum iudicium, quod in hoc uno denique falsae infamiae finis aliquis atque exitus reperiatur. Quamobrem magna me spes tenet, si ea, quae sunt in causa, explicare, atque omnia dicendo consequi potuero, hunc locum consessumque vestrum, quem illi horribilem A. Cluentio ac formidolosum fore putaverunt, eum tandem eius fortunae miserae multumque iactatae portum ac perfugium futurum. Tametsi permulta sunt, quae mihi, antequam de causa dicam, de communibus invidiae periculis dicenda esse videantur: tamen, ne diutius oratione mea suspensa exspectatio vestra teneatur, aggrediar ad crimen cum illa deprecatione, iudices, qua mihi saepius utendum esse intelligo, sic ut me audiatis, quasi hoc tempore haec causa primum dicatur, sicuti dicitur, non quasi saepe iam dicta et nunquam probata sit. Hodierno enim die

Si quis mihi) Palimps. Taur. *si qui mihi.* Codex scribit etiam *qui* pro *quis* in Orat. pro Caecina (III. princ.) Parem etiam varietatem exhibent Schedae rescriptae Vaticanae ad Orat. pro Sex. Roscio (vid. Niebuhr pag. 83), ut liceat asserere hanc veram fuisse Tullii scripturam. Peyr.

Quam invidiam) *Invidia* hic est odium e sinistro rumore vel calumnia susceptum, quod deinde dicit *falsam infamiam.*

Non quasi saepe iam dicta et nunquam probata sit) *Dicere causam* defensor dicitur, non accusator. Sic in Orat. pro Sext. Roscio Amerino, cap. 3: *Accusant ii, qui in fortunas huius invaserunt: causam dicit is, cui praeter calamitatem nihil reliquerunt. Accusant ii, quibus occidi patrem Sex. Roscii bono fuit: causam dicit is* etc. *Probare causam* apud Ciceronem non est demonstrare et confirmare argumentis, sed efficere, ut iudicibus reipsa probetur. Cicero innocentiam Milonis demonstravit evidenter, non

primum veteris istius criminis diluendi potestas est data: ante hoc tempus error in hac causa atque invidia versata est. Quamobrem dum multorum annorum accusationi breviter dilucideque respondeo, quaeso, ut me, iudices, sicuti facere instituistis, benigne attenteque audiatis.

IV. Corrupisse dicitur A. Cluentius iudicium pecunia, quo inimicum suum innocentem, Statium Albium, condemnaret. Ostendam iudices, primum, quoniam caput illius atrocitatis atque invidiae fuit, innocentem pecunia circumventum, neminem unquam maioribus criminibus, gravioribus testibus esse in iudicium vocatum; deinde ea de eo praeiudicia esse facta ab ipsis iudicibus, a quibus condemnatus est, ut non modo ab iisdem, sed ne ab aliis quidem ullis, absolvi ullo modo posset. Quum haec docuero, tum illud ostendam, quod maxime requiri intelligo, iudicium illud pecunia esse tentatum, non a Cluentio, sed contra Cluentium: faciamque, ut intelligatis, in tota illa causa quid res ipsa tulerit, quid error affinxerit, quid invidia conflarit.

Primum igitur illud est, ex quo intelligi possit, debuisse Cluentium magnopere causae confidere, quod certissimis criminibus et testibus fretus ad accusandum descenderit. Hoc loco faciendum mihi, iudices, est, ut vobis breviter illa, quibus Albius condemnatus est, crimina exponam. Abs te peto, Oppianice, ut

tamen probavit iudicibus, qui eum damnarunt. Quamobrem illud unum contendit orator hoc loco, defensam antea non fuisse causam illam, aut iniuria Quintii tribuni plebis, aut quia non de illo crimine accusationes reliquae constitutae sunt, ut probari potuerit, et palam fieri, nullam a Cluentio, pro condemnando vitrico, datam fuisse pecuniam. FERRAT.

Contra Cluentium) De hac partitione vide Quintil. lib. 4, cap. 5.

Quid invidia conflarit) Quintil. IV, 5, 11, memorat fuisse qui hanc partitionem reprehenderent. Sed iniustam hanc reprehensionem fuisse iam Gesnerus ad h. l. monuit.

me invitum de patris tui causa dicere existimes, adductum fide atque officio defensionis. Etenim tibi si in praesentia satisfacere non potuero, tamen multae mihi ad satisfaciendum reliquo tempore facultates dabuntur: Cluentio nisi nunc satisfecero, postea mihi satisfaciendi potestas non erit. Simul et illud, quis est qui dubitare debeat, contra damnatum et mortuum, pro incolumi et vivo dicere? quum illi, in quem dicitur, damnatio omne ignominiae periculum iam abstulerit, mors vero etiam doloris; huic autem, pro quo dicitur, nihil possit offensionis accedere sine acerbissimo animi sensu ac dolore, et sine summo dedecore vitae ac turpitudine? Atque, ut intelligatis, Cluentium non accusatorio animo, non ostentatione aliqua aut gloria adductum, sed nefariis iniuriis, quotidianis insidiis, proposito ante oculos vitae periculo, nomen Oppianici detulisse, paulo longius exordium rei demonstrandae repetam: quod quaeso, iudices, ne moleste patiamini. Principiis enim cognitis, multo facilius extrema intelligetis.

V. A. Cluentius Avitus fuit, pater huiusce, iudices, homo non solum municipii Larinatis, ex quo erat, sed etiam regionis illius et vicinitatis virtute, existimatione, nobilitate facile princeps. Is quum esset mor-

Paulo longius) Quintil. IV, cap. 1 extremo. Quum a prooemio ad narrationem vel ad refutationem transitus est, id debet in prooemio postremum esse, cui commodissime iungi initium sequentium poterit: id est, cadere non oportet abrupte ex prooemio in narrationem vel refutationem, sed ita coniungenda est, ut ex prooemio duci videatur. Huius tamen transitus admonendi sunt auditores; nec in his partibus solum, sed in aliis etiam, et plerumque in quaestionibus. Quoniam tamen narratio brevis esse debet, si ea futura sit longior, ad eam ipsam praeparandum esse iudicem idem praecipit, ut Cicero (*inquit*) saepius, sed hoc praecipue loco fecit: *Paulo longius exordium rei demonstrandae gratia repetam* etc. Sylvius.

Repetam) *Petam* codd. aliquot item Quintil. IV, 2.

tuus, Sulla et Pompeio consulibus, reliquit hunc annos XV natum, grandem autem et nubilem filiam, quae brevi tempore post patris mortem nupsit A. Aurio Melino, consobrino suo, adolescenti in primis, ut tum habebatur, inter suos et honesto et nobili. Quum essent hae nuptiae plenae dignitatis, plenae concordiae, repente est exorta mulieris importunae nefaria libido, non solum dedecore, verum etiam scelere coniuncta. Nam Sassia, mater huius Aviti, — (mater enim a me, tametsi in hunc hostili odio et crudelitate est, mater, inquam, appellabitur; neque unquam illa ita de suo scelere et immanitate audiet, ut naturae nomen amittat; quo enim ipsum nomen amantius indulgentiusque maternum, hoc illius matris, quae multos iam annos, et nunc quum maxime filium interfectum cupit, singulare scelus, maiore odio dignum esse ducetis). Ea igitur mater Aviti, Melini illius adolescentis, generi sui, contra quam fas erat, amore capta, primo, neque id ipsum diu, quoquo modo poterat, in illa cupiditate continebatur: deinde ita flagrare coepit amentia, sic inflammata ferri libidine, ut eam non pudor, non pudicitia, non pietas, non macula familiae, non hominum fama, non filii dolor, non filiae moeror a cupiditate revocaret. Animum adolescentis, nondum consilio ac ratione firmatum, pellexit iis omnibus rebus, quibus illa aetas capi ac deliniri potest. Filia, quae non solum illo communi dolore muliebri in eiusmodi viri iniuriis angeretur, sed nefarium matris pellicatum ferre non posset, de quo ne queri quidem sine scelere se posse arbitraretur, ceteros sui tanti

Coniuncta) *Convicta* Victor. Man. Lamb. *convincta* Gruter. MSS. Graev. *Mater enim a me*) Vulg. additur *nominis causa*, quod recte Ern. insititium iudicavit. Pro eo Lamb. e MSS. edidit *in omni causa*, quod illo non est melius. — *Quo enim ipsum*. Alii *quo enim est ipsum*.

mali ignaros esse cupiebat; in huius amantissimi sui fratris manibus et gremio, moerore et lacrymis consenescebat. Ecce autem subitum divortium, quod solatium malorum omnium fore videbatur. Discedit a Melino Cluentia; ut in tantis iniuriis, non invita; ut a viro, non libenter. Tum vero illa egregia ac praeclara mater palam exsultare laetitia ac triumphare gaudio coepit, victrix filiae, non libidinis. Itaque diutius suspicionibus obscuris laedi famam suam noluit; lectum illum genialem, quem biennio ante filiae suae nubenti straverat, in eadem domo sibi ornari et sterni, expulsa atque exturbata filia, iubet. Nubit genero socrus, nullis auspicibus, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium.

VI. O mulieris scelus incredibile, et, praeter hanc unam, in omni vita inauditum! o libidinem effrenatam et indomitam! o audaciam singularem! non timuisse, si minus vim deorum, hominumque famam, at illam ipsam noctem facesque illas nuptiales? non limen cubiculi? non cubile filiae? non parietes denique ipsos, superiorum testes nuptiarum? perfregit ac prostravit omnia cupiditate ac furore: vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia. Tulit hoc commune dedecus familiae, cognationis,

Cluentia) Romanarum mulierum nomina ex nominibus iis, quae prima sequerentur, praenomina sumi mos erat: ut P. Cornelius Scipio, A. Licinius Crassus, Cn. Papirius Carbo, C. Iulius Caesar, M. Tullius Cicero. Harum familiarum feminae, Cornelia, Licinia, Papiria, Iulia, Tullia appellabantur. Haec igitur A. Cluentii Aviti soror, Cluentia appellata est. SYLV.

Nullis auspicibus) *Auspiciis* Ald. Auspices nuptiis adhibitos esse constat; *auctores* autem sunt cognati, necessarii, tutores, aliique amici.

Funestis ominibus omnium) Cod. Franc. ed. 1471 Med. *funestis ominibus* idque Graev. Lallem. Beckius receperunt. At ed. R. et Br. *funestis ominibus omnium omnibus*, quod placuit Ernestio.

Commune dedecus) Vulgo additur *iam*, quod Graev. auctoritate cod. Franc. delevit. Et sane friget. Ernestius tamen restituit q. d. *dedecus quod iam commune esset* etc.

nominis, graviter filius; augebatur autem eius molestia quotidianis querimoniis et assiduo fletu sororis; statuit tamen nihil sibi in tantis iniuriis ac tanto scelere matris, gravius faciendum, quam ut illa matre ne uteretur; ne, quae videre sine summo animi dolore non poterat, ea, si matre uteretur, non solum videre, sed etiam probare suo iudicio putaretur.

Initium quod huic cum matre fuerit simultatis, audistis. Pertinuisse hoc ad causam, tunc, quum reliqua cognoveritis, intelligetis. Nam illud me non praeterit, cuiusmodicumque mater sit, tamen in iudicio filii de turpitudine parentis dici vix oportere. Non essem ad ullam causam idoneus, iudices, si hoc, quod in communibus hominum sensibus atque in ipsa natura positum atque infixum est, id ego, quum ad amici pericula depellenda adhiberer, non viderem. Facile intelligo, non modo reticere homines parentum iniurias, sed etiam animo aequo ferre oportere. Sed ego ea, quae ferri possunt, ferenda; quae taceri, tacenda esse arbitror. Nihil in vita vidit calamitatis A. Cluentius, nullum periculum mortis adiit, nihil mali timuit, quod non totum a matre esset conflatum et perfectum. Quae hoc tempore sileret omnia, atque ea, si oblivione non posset, tamen taciturnitate sua tecta esse pateretur: sed ea vero sic agit, ut prorsus reticere nullo modo possit. Hoc enim ipsum iudicium, hoc periculum, illa accusatio, omnis testium

Illa matre ne uteretur) *Vti aliquo* Ciceroni est id, quod frequentius dicitur, uti aliquo familiariter. Exempla non pauca sunt obvia, in primis in epistolis, et dudum a doctis animadversa. SYLV.

Ne, quae videre — ea, si matre uteretur) Sic optime emendavit h. l. Garatonus. Vulgo *ne quam videre — ea si matre uteretur.*

Perfectum) Aliquot codd. et edd. *profectum* quod Graevius post Gruterum retinuit.

Illa accusatio) Haec Gulielmus pro glossa habebat, probantibus Grutero et Ernestio. At *periculum* h. l.

copia, quae futura est, a matre initio est adornata, a matre hoc tempore instruitur, atque omnibus eius opibus et copiis comparatur: ipsa denique nuper Larino, huius opprimendi causa, Romam advolavit. Praesto est mulier audax, pecuniosa, crudelis; instruit accusatores, instituit testes; squalore huius et sordibus laetatur; exitium exoptat: sanguinem suum profundere omnem cupit, dummodo profusum huius ante videat. Haec nisi omnia perspexeritis in causa, temere a nobis illam appellari putatote; sin autem erunt et aperta et nefaria, Cluentio ignoscere debetis, quod haec a me dici patiatur; mihi ignoscere non deberetis, si tacerem.

VII. Nunc iam summatim exponam, quibus criminibus Oppianicus damnatus sit: ut et constantiam A. Cluentii, et rationem accusationis perspicere possitis. Ac primum causa accusandi quae fuerit, ostendam: ut id ipsum A. Cluentium vi ac necessitate coactum fecisse videatis.

Quum manifesto venenum deprehendisset, quod vir matris Oppianicus ei paravisset; et res non coniectura, sed oculis et manibus teneretur, neque in causa ulla dubitatio posset esse: accusavit Oppiani-

est vocabulum generis; *illa accusatio* refertur ad illos ipsos qui nunc accusabant; ut orator quasi digito demonstret accusatores, quod bene monuit Manutius. Sic postea *instituit accusatores, instruit testes.*

Instituit testes) Vulgo *instituit accusatores, instruit testes.* Sylvio placebat: *instruit accusatores, instruit testes.* Lambino: *instruit accusatores, instituit testes.* Graevius e duobus codd. Franc. et ed. 1472 praeferebat: *instituit accusatores, instituit testes.* Infra c. 67. mater dicitur *accusatorem instruxisse, testes* autem *acquisivisse et conduxisse.* Ergo Lambino assentior, ita tamen ut *instituere testes* non sit *docere quid dicant*, sed omnino *eos sibi pecunia parare.*

Sin autem erunt) Palimps. Taur. *Sin erunt.*

Cluentio ignoscere debetis) Pal. Taur. *Cluentio ignoscere debebitis.*

Vi ac necessitate) Ita Palimps. Taur. Vulgo *vi et necessitate.*

cum. Quam constanter, et quam diligenter, postea dicam: nunc hoc scire vos volui, nullam huic aliam accusandi causam fuisse, nisi uti propositum vitae periculum et quotidianas capitis insidias hac una ratione vitaret. Atque, ut intelligatis, his accusatum esse criminibus Oppianicum, ut neque accusator timere, neque reus sperare debuerit, pauca vobis illius iudicii crimina exponam; quibus cognitis, nemo vestrum mirabitur, illum, diffidentem rebus suis, ad Staienum atque ad pecuniam confugisse.

Larinas quaedam fuit Dinaea, socrus Oppianici, quae filios habuit M. et Numerium Aurios, et Cn. Magium, et filiam Magiam, nuptam Oppianico. M. Aurius adolescentulus, bello Italico captus apud Asculum, in Q. Sergii senatoris, eius, qui inter sicarios damnatus est, manus incidit, et apud eum fuit in ergastulo. Numerius autem Aurius, frater eius, mortuus est, heredemque Cn. Magium, fratrem suum, reliquit. Postea Magia, uxor Oppianici, mortua est: postremo unus, qui reliquus erat Dinaeae filius, Cn. Magius, est mortuus. Is heredem fecit illum adolescentem Oppianicum, sororis suae filium, eumque partiri cum Dinaea matre iussit. Interim venit index ad Dinaeam, neque obscurus, neque incertus, qui

Hac una ratione) *Vna* hic Ernestio nullam vim habere videbatur. Quidni habeat? Est i. q. ut hac ratione insidias vitaret, quae erat *unica* ratio vitandi.

Sperare debuerit) Lambin. in duobus cod. reperit *sperare potuerit* unde suspicabatur scribendum esse *timere debuerit* — *sperare potuerit*.—Vulgata confirmatur a Palimps. Taur.

Fuit Dinaea) Ita h. l. et deinceps edidi, suadente Peyrono V. Cl., quae est scriptura Palimpsesti. Vulgo *Dinea*. Typ.

Fuit in ergastulo) Palimps. *in ergastulo fuit*.

Frater eius mortuus) Deest *eius* in plerisque editionibus, iure receptum a Schutzio, nam legitur in Palimps. Taur. Typ.

Fratrem suum reliquit) Abest *suum* a Palimpsesto. Admissa superiore lectione *eius*, incommodum est pronomen *suum*. Peyr.

Is heredem fecit) Sic Palimps. Taur. Vulgo *Is fecit heredem*.

nuntiaret ei, filium eius, M. Aurium, vivere, et in agro Gallico esse in servitute. Mulier amissis liberis, quum unius filii recuperandi spes esset ostentata, omnes suos propinquos, filiique sui necessarios convocavit, et ab iis flens petivit, ut negotium susciperent, adolescentem investigarent, sibi restituerent eum filium, quem tamen unum ex multis fortuna reliquum esse voluisset. Haec quum agere instituisset, oppressa morbo est. Itaque testamentum fecit eiusmodi, ut illi filio HS ccccıↄↄↄↄ legaret, heredem institueret eundem illum Oppianicum, nepotem suum. Atque his diebus paucis est mortua. Propinqui tamen illi, quemadmodum viva Dinaea instituerant, ita, mortua illa, ad investigandum Aurium cum eodem illo indice in agrum Gallicum profecti sunt.

VIII. Interim Oppianicus, ut erat, siculi multis ex rebus reperietis, singulari scelere et audacia, per quendam Gallicanum, familiarem suum, primum illum indicem pecunia corrupit: deinde ipsum Aurium, non magna iactura facta, tollendum interfi-

Vnius filii recuperandi) Palimps. Taur. *unius reciperandi filii*; elegantius, ut mihi videtur. Typ.

Et ab iis) Palimps. *et ab eis*.

Quem tamen unum) Sic Palimps. Taur. iam probatum Beck. et Schützio e cod. C. T. Franc. 1. Alii *quem tantum unum*. Typ.

ıↄↄↄↄ) Vulgo inepte additur *millia*; iam enim satis magnum est legatum, quod notis illis numeralibus exprimitur, sed est magna varietas in codd. Nonnulli tantum habent *CCCCLIII*

HS ccccıↄↄↄↄ *legaret*) Palimps. Taur. HS cccc *milia*. Probabilis; nam teste Plinio xxxiii, 10, *non erat apud antiquos numerus ultra centum millia; itaque et hodie multiplicantur haec ut decies centena millia*. Peyr.

His) Ernestio suspectum fuit *his*, quod Beckius unciuis inclusit ut spurium. — Non est cur spurium aut suspectum τὸ *his* videri debeat, quum in antiquissimo codice Palimps. Taur. legatur. Typ.

Multis ex rebus) Palimps Taur. *ex multis rebus*.

Gallicanum) Qui primum Gallus fuerat, deinde, quum in Italiam habitatum venisset, non amplius Gallus, sed Gallicanus esse coepit: quemadmodum de avo Pisonis materno dixit Cicero. Prius enim Gallus, dein Gallicanus, extremo Semiplacentinus haberi coeptus est. Manut.

ciendumque curavit. Illi autem, qui erant ad propinquum investigandum et recuperandum profecti, literas Larinum ad Aurios, illius adolescentis propinquos, suosque necessarios mittunt; sibi difficilem esse investigandi rationem, quod intelligerent indicem ab Oppianico esse corruptum. Quas literas A. Aurius, vir fortis et experiens, et domi nobilis, et M. illius Aurii propinquus, in foro, palam, multis audientibus, quum adesset Oppianicus, recitat, et clarissima voce, se nomen Oppianici, si interfectum M. Aurium compérisset, delaturum esse testatur. Interim brevi tempore illi, qui erant in agrum Gallicum profecti, Larinum revertuntur: interfectum esse M. Aurium renuntiant. Animi non solum propinquorum, sed etiam omnium Larinatium odio Oppianici, et illius adolescentis misericordia, commoventur. Itaque quum A. Aurius, qui antea denuntiarat, clamore hominem ac minis insequi coepisset, Larino profugit, et se in castra clarissimi viri, Q. Metelli, contulit. Post illam fugam, et sceleris et conscientiae testem, nunquam se iudiciis, nunquam legibus, nunquam inermem inimicis committere ausus est; sed per illam L. Sullae vim atque victoriam, Larinum in summo timore omnium cum armatis advolavit; quatuorviros, quos municipes fecerant, sustulit; se a Sulla, et alios praeterea tres, factos esse dixit; et ab eodem sibi esse imperatum, ut Aurium illum, qui sibi delationem nominis, et

Et M. illius Aurii propinquus) Assumpsi coniunct. *et* e Palimps. Taur., probante Peyrono. Typ.

Si interfectum M. Aurium compérisset) Palimps. addit *esse* post *M. Aurium*.

Quum A. Aurius, qui antea) Palimps. Taur. *cum M. Aurius, is qui antea*.

Quatuorviros) Sic dicebantur, qui summa cum potestate municipiis et coloniis praeerant, sive annuam in iis iurisdictionem exercerent, ut Romae consules, quamvis in aliis essent duumviri, in aliis seviri. Vide de his quum alios, tum Reinesium in epistolis ad Rupertum, et Norisium ad Cenotaphia Pisana, cap. 3. Graev.

capitis periculum ostentarat, et alterum Aurium, et eius C. filium, et Sex. Virbium, quo sequestre in illo indice corrumpendo dicebatur esse usus, proscribendos interficiendosque curaret. Itaque, illis crudelissime interfectis, non mediocri ab eo ceteri proscriptionis et mortis metu non terrebantur. His rebus in causa iudicioque patefactis, quis est, qui illum absolvi potuisse arbitraretur? Atque haec parva sunt: cognoscite reliqua; ut non aliquando condemnatum esse Oppianicum, sed aliquandiu incolumem fuisse miremini.

IX. Primum videte hominis audaciam. Sassiam in matrimonium ducere, Aviti matrem, illam, cuius virum A. Aurium occiderat, concupivit. Vtrum impudentior hic, qui postulet, an crudelior illa, si nubat, difficile dictu est. Sed tamen utriusque humanitatem constantiamque cognoscite. Petit Oppianicus, ut sibi Sassia nubat, et id magnopere contendit. Illa autem non admiratur audaciam, non impudentiam aspernatur, non denique illam Oppianici domum, viri sui sanguine redundantem, reformidat: sed quod haberet tres ille filios, idcirco se ab his nuptiis abhorrere respondit. Oppianicus, qui pecuniam Sassiae concupivisset, domo sibi quaerendum remedium existimavit ad eam moram, quae nuptiis afferebatur. Nam, quum haberet ex Novia infantem filium, alter autem eius filius, Papia natus, Teani Apuli, quod

Quo sequestre) *Sequestres*, ut ait Asconius, *sunt apud quos deponitur pecunia*. Quum enim testes, iudices, aliive qui corrumpuntur, iis non prius datur pecunia, quam quod promiserunt executi sunt: ideoque apud sequestres, ut et vulgo dicunt, in manu tertia, pecunia deponitur. *Sequestri* autem, non *sequestre*, ex praecepto Prisciani lib. VI, legendum esset. SYLV.

Oppianici domum) Codd. Pall. 6, et 7, *Oppianici dexteram*.

Tres ille filios) Quorum duos pater Oppianicus necavit, tertium sibi servavit, eum, qui nunc, a socru Sassia impulsus, Cluentium accusat. MANVT.

abest a Larino XVIII millia passuum, apud matrem educaretur, arcessit subito sine causa puerum Teano; quod facere, nisi ludis publicis aut festis diebus, antea non solebat. Mater nihil mali misera suspicans, mittit. Ille se Tarentum proficisci quum simulasset, eo ipso die puer, quum hora undecima in publico valens visus esset, ante noctem mortuus, et postridie, antequam luceret, combustus est. Atque hunc tantum moerorem matri prius hominum rumor, quam quisquam ex Oppianici familia renuntiavit. Illa quum uno tempore audisset, sibi non solum filium, sed etiam exsequiarum munus ereptum, Larinum confestim exanimata venit, et ibi de integro funus iam sepulto filio fecit. Dies nondum decem intercesserant, quum ille alter filius infans necatur. Itaque nubit Oppianico continuo Sassia, laetanti iam animo, et spe optima confirmato. Nec mirum, quae se non nuptialibus donis, sed filiorum funeribus delinitam videret. Ita, quum ceteri propter liberos pecuniae cupidiores soleant esse, ille propter pecuniam liberos amittere iucundius esse duxit.

X. Sentio, iudices, vos pro vestra humanitate, his tantis sceleribus breviter a me demonstratis, vehementer esse commotos. Quo tandem igitur animo fuisse illos arbitramini, quibus his de rebus non modo audiendum fuit, verum etiam iudicandum? Vos auditis de eo, in quem iudices non estis; de eo, quem non videtis; de eo, quem odisse iam non potestis; de eo, qui et naturae et legibus satisfecit;

Necatur) Ita Graev. Ern. alii ex edd. vett.; multi *necaretur*.

Confirmatio) Sic Grut. et seqq. editores, quod habent aliquot MSS. et edd. vett. Antea edebatur *confirmata*.

Quum — soleant esse) Hoc ex Gulielmi et Ernestii coniectura reposui pro vulg. *quod ceteri — solent esse*.

quem leges exsilio, natura morte multavit. Auditis non ab inimico; auditis sine testibus; auditis, quum ea, quae copiosissime dici possunt, breviter a me strictimque dicuntur. Illi audiebant de eo, de quo iurati sententias ferre debebant; de eo, cuius praesentis nefarium et consceleratum vultum intuebantur; de eo, quem oderant propter audaciam; de eo, quem omni supplicio dignum esse ducebant. Audiebant ab accusatoribus; audiebant verba multorum testium; audiebant, quum unaquaque de re a P. Canutio, homine eloquentissimo, graviter et diu diceretur. Et est quisquam, qui, quum haec cognoverit, suspicari possit, Oppianicum iudicio oppressum et circumventum esse innocentem? Acervatim iam reliqua, iudices, dicam, ut ad ea, quae propiora huius causae et adiunctiora sunt, perveniam.

XI. Vos, quaeso, memoria teneatis, non mihi hoc esse propositum, ut accusem Oppianicum mortuum: sed, quum hoc persuadere vobis velim, iudicium ab hoc non esse corruptum, hoc uti initio ac fundamento defensionis: Oppianicum hominem sceleratissimum et nocentissimum esse damnatum; qui uxori suae Cluentiae, quae amita huius Aviti fuit, quum ipse poculum dedisset, subito illa in media potione exclamavit, se maximo cum dolore mori; nec diutius vixit, quam loquuta est. Nam in ipso sermone hoc et vociferatione mortua est. Et ad hanc mortem tam repentinam, vocemque morientis, omnia praeterea, quae solent esse indicia et vestigia veneni, in illius mortuae corpore fuerunt. Eodemque veneno C. Oppianicum, fratrem, necavit. Neque est hoc satis; tametsi in ipso fraterno parricidio nullum scelus

* *ropiora huius causae*) Sensus est: quae propius ad huius (Cluentii) causam pertinent.

praetermissum videtur, tamen, ut ad hoc nefarium facinus accederet, aditum sibi aliis sceleribus ante munivit. Nam quum esset gravida Auria, fratris uxor, et iam appropinquare partus videretur, mulierem veneno interfecit, ut una illud quod erat ex fratre conceptum, necaretur. Postea fratrem aggressus est: qui sero, iam exhausto illo poculo, quum et de suo et de uxoris interitu clamaret, testamentumque mutare cuperet, in ipsa significatione huius voluntatis est mortuus. Ita mulierem, ne partu eius ab hereditate fraterna excluderetur, necavit; fratris autem liberos prius vita privavit, quam illi hanc ab natura lucem accipere potuerunt; ut omnes intelligerent, nihil ei clausum, nihil sanctum esse posse, cuius ab audacia fratris liberos ne materni quidem corporis custodia tegere potuisset. Memoria teneo, Milesiam quandam mulierem, quum essem in Asia, quod ab heredibus secundis accepta pecunia, partum sibi ipsa medicamentis abegisset, rei capitalis esse damnatam; neque iniuria; quae spem parentis, memoriam nominis, subsidium generis, heredem familiae, designatum reipublicae civem, sustulisset. Quanto est Oppianicus

Vna illud quod) Ita edd. pr. et aliquot codd. MSS. Vulgo: *una illa et quod*. Ern. malebat *ipsa et illa*.

Illo poculo) Vulgo addebatur *mortis*. Gulielm. corrigebat *mortifero*. Sed assentior Grutero, Ernestio, aliis, qui *mortis* e glossemate inculcatum esse indicaverunt.

Hanc ab natura lucem accipere potuerunt) Vulgo *hanc ab natura propriam lucem accipere potuerunt*. *Propriam* vitiosum esse nec sensum commodum habere vidit Ernestius. Cicero alias dicit *hanc lucem*, *hanc suavissimam lucem*, item *communem lucem*; sed *propriam* nusquam. Nec audiendus est Schellerus *propriam lucem* opponi vitae infantum in utero materno opinatus.

Liberos) *Liberos* pro *unico filio*, *unicave filia* dici, A. Gellius lib. II, cap. 13, scribit. Sylv.

Ab heredibus secundis) Secundus heres dicitur, ut ait Boëtius lib. Comment. in Top. Cic. 2, *qui heredi instituto substituitur: veluti si quis filium instituat heredem, scribatque, si is filius intra pubertatem decesserit, nepotem vel quemlibet alium heredem esse oportere*. Id.

Quanto est Oppianicus) Sic Palimps. Taur. Edd. quaedam omittunt *est*.

in eadem iniuria maiore supplicio dignus? Siquidem illa, quum suo corpori vim attulisset, se ipsam cruciavit; hic autem idem illud effecit per alieni corporis mortem atque cruciatum. Ceteri non videntur in singulis hominibus multa parricidia suscipere posse: Oppianicus inventus est, qui in uno corpore plures necaret.

XII. Itaque, quum hanc eius consuetudinem audaciamque cognosceret avunculus illius adolescentis, Oppianici, Cn. Magius, isque gravi morbo affectus esset, et heredem illum sororis suae filium faceret: amicis adhibitis, praesente matre sua Dinaea, uxorem suam interrogavit, essetne praegnans: quae quum se esse respondisset, ab ea petivit, ut, se mortuo, apud Dinaeam, quae tum ei mulieri socrus erat, quoad pareret, habitaret, diligentiamque adhiberet, ut id, quod conceperat, servare, et salvum parere posset. Itaque ei testamento legat grandem pecuniam

Se ipsam) Sic legitur in edd. Ven. Naug. et codd. nonnullis; *se ipsa* e cod. Franc. aliisque dederunt Graev. Ern. Beck. — Palimps. Taur. *se ipsa.*

Per alieni corporis mortem atque cruciatum) Quintilianus legit, *per alieni corporis vim atque cruciatum.* Quae lectio magis placet ne sit ordo rerum perversus. Id. Quasi vero non frequens esset ὑστερολογία illa. Burm. *in Quintil.*

Eius consuetudinem) *Eius* quod vulgo omittitur, cum Oliv. et Oxx. addidit Beck.

Cognosceret) Palimps. Taur. *cognosset.*

Isque gravi morbo affectus esset) Palimps. *isque cum gravi morbo a. e.* Probabilis; nam librarius, incerta orthographia modo *cum* scribit, modo *quum*, vel *quom.* Peyr. — Tò *quum* melius abesse mihi videtur, quum proxime praecedat, et facillime subintelligi queat. Typ.

Heredem illum) secundum. Nam primus in utero matris erat. Manut.

Amicis adhibitis) Palimps. Taur. *adibitis amicis.*

Praegnans) Cod. Lamb. *praegnas.*

Servare et salvum parere posset) Sic edidi e codice Palimps. nisi quod praetermisi cop. *et*, male ut videtur a librario ante *posset* repetita. Vulgo: *servaret, ut salvum parere posset.* Lectio aeque bona. Typ.

Legat grandem pecuniam a filio) Id est, si filius ex ea nascatur, qui heres testamento instituitur. Sylv. Modus loquendi, ut in Topicis: *Pater familias uxori ancillarum usumfructum legavit a filio.* Similiter, *solvere ab aliquo* dicebant, ut ep. 17,

a filio, si qui natus esset; ab secundo herede nihil legat. Quid de Oppianico suspicatus sit, videtis; quid iudicarit, obscurum non est. Nam, quum eius filium faceret heredem, eum tutorem liberis non adscripsit. Quid Oppianicus fecerit, cognoscite: ut illum Magium intelligatis longe animo prospexisse morientem. Quae pecunia mulieri legata erat a filio, si qui natus esset, eam praesentem Oppianicus non debitam mulieri solvit: si haec solutio legatorum, et non merces abortionis appellanda est. Quo illa pretio accepto, multisque praeterea muneribus, quae tum ex tabulis Oppianici recitabantur, spem illam, quam in alvo commendatam a viro continebat, victa avaritia sceleri Oppianici vendidit. Nihil posse iam ad hanc improbitatem addi videtur. Attendite exitum. Quae mulier obtestatione viri decem illis mensibus ne domum quidem ullam, nisi socrus suae, nosse debuit, haec quinto mense post viri mortem ipsi Oppianico nupsit. Quae nuptiae non diuturnae fuerunt: erant enim non matrimonii dignitate, sed sceleris societate coniunctae.

XIII. Quid? illa caedes Asuvii Larinatis, adolescentis pecuniosi, quam clara tum, recenti re, et quam omnium sermone celebrata? Fuit Avillius

lib. VII: *Quinctus frater laborat, ut tibi, quod debet, ab Egnatio solvat.* Manvt.

Ab secundo) Palimps. Taur. *et secundo* a prima manu, teste eodem, qui semper, nempe Peyrono V. Cl. Typ.

Nihil legat) Ne sibi ipsa fortasse partum medicamentis abigeret, ab Oppianico corrupta. Manvt.

Nam, quum eius filium) Palimps. Taur. *nam cuius filium.*

Caedes Asuvii Larinatis) Ita edidi e sententia Peyroni V. Cl. cuius sunt verba: « Membranae ita hoc nomen declinant: Asuvius vel Asuius; Asuvi vel Asui; Asuvium vel Asuium. Quae vera nominis scriptura est.» Ceterum h. l. scriptura Palimps. est *Asui.* Typ.

Recenti re et quam omnium) Palimps. Taur. *recenti re fuit et quam omnium.* Retineo *et*, reiicio *fuit*, forte anticipatum e sequenti *fuit.* Vulgo: *recenti re? quam omn.* Typ.

Avillius) Ita Palimps. duplici *L*, quod malebat Vrsinus.

quidam Larinas perdita nequitia, et summa egestate, arte quadam praeditus ad libidines adolescentulorum excitandas accommodata: qui, ut se blanditiis et assentationibus in Asuvii consuetudinem penitus immersit, Oppianicus continuo sperare coepit, hoc se Avillio, tanquam aliqua machina admota, capere Asuvii adolescentiam, et fortunas eius patrias expugnare posse. Ratio excogitata Larini est; res translata Romam. Iniri enim id consilium facilius in solitudine, perfici rem eiusmodi commodius in turba posse arbitrati sunt. Asuvius cum Avillio Romam est profectus. Hos vestigiis Oppianicus consequutus est. Iam ut Romae vixerint, quibus flagitiis, quantis et quam profusis sumptibus, non modo conscio, sed etiam conviva et adiutore Oppianico, longum est mihi dicere, praesertim ad alia properanti. Exitum huius assimulatae familiaritatis cognoscite. Quum esset adolescens apud mulierculam quandam, atque ubi pernoctaret, ibi diem posterum commoraretur, Avillius, ut erat constitutum, simulat se aegrotare, et testamentum facere velle. Oppianicus obsignatores ad eum, qui neque Asuvium, neque Avillium nossent, adducit, et illum Asuvium appellat ipse. Testamento Asuvii nomine

Ad libidines — excitandas) Palimps. Taur. *exercitandas.*

Accommodata) Beckius edidit *arte quadam ad libidines — excitandas accomodatus* quod iam Guil. Grutero et Ernestio placuerat. Edd. pr. plerique codd. Pall. Franc. 1, 2, sex Oxx. habent *accommodatus,* servato tamen voc. *praeditus.*

Iniri) Palimps. *inire*, et paulo infra *perficere.*

Mihi dicere, praesertim) Palimps. Taur. *dicere mihi praesertim.*

Atque ubi pernoctaret, ibi diem) Sic edendum censui e Palimps. Taur. probante Peyrono. Vulgo *atque ibi pernoctaret, et ibi diem posterum comm.* Schützius Ernestium sequutus, *et ibidem diem* edidit. In Pall. et quibusdam aliis, *et ibidem posterum.* Facile ex *ibi diem* fieri potuit *ibidem*, atque cop. *et* gigni a postrema syllaba verbi *pernoctaret*, uti quammultis locis factum esse, evincitur ex emendationibus criticorum. Typ.

Et illum Asuvium appellat ipse. Testamento Asuvii nomine obsignato,

obsignato, disceditur. Avillius illico convalescit. Asuvius autem brevi illo tempore, quasi in hortulos iret, in arenarias quasdam extra portam Esquilinam perductus, occiditur. Qui quum unum iam et alterum diem desideraretur, neque in iis locis, ubi ex consuetudine quaerebatur, inveniretur, et Oppianicus in foro Larinatium dictitaret, nuper se et suos amicos testamentum eius obsignasse: liberti Asuvii, et nonnulli amici, quod eo die, quo postremum Asuvius visus erat, Avillium cum eo fuisse, et a multis visum esse constabat, in eum invadunt, et hominem ante pedes Q. Manilii, qui tum erat triumvir, constituunt. Atque ille continuo, nullo teste, nullo indice, recentis maleficii conscientia perterritus, omnia, ut a me paulo ante dicta sunt, exponit, Asuviumque ab se, consilio Oppianici, interfectum fatetur. Extrahitur domo latitans Oppianicus a Manilio; index Avillius ex altera parte coram tenetur. Hic iam quid reliqua quaeritis? Manilium plerique noratis. Non ille honorem a pueritia, non studia virtutis, non ullum existimationis bonae fructum unquam cogitarat; sed ex petulanti atque improbo scurra, in discordiis civitatis, ad eam columnam, ad quam multorum saepe convitiis perductus erat, tum suffragiis populi pervenerat.

disceditur) Ita rescripsi, iubente Peyrono. In Palimps. exorditur novum comma a verbo *Testamento.* Vulgo: *et illum Asinium appellat: ipse testamento Asinii nomine obsignato, discedit.* Typ.

Disceditur) Sic Palimps. Vulgo *discedit.*

Arenarias) Arenariae sunt illa loca subterranea, ex quibus arenas ad substructiones aedium effoderunt Romani, quas arenae fodinas postea Christiani converterunt in sua coemeteria, et loca, in quibus tempore persecutionis, sacra facerent. Facc.

Q. Manilii) Palimps. *Q. Manli.*

Ad eam columnam) Ius dicebat, opinor, ad columnam Maeniam: ad quam debitores, fures, et servi fugitivi accusabantur. Eius mentio fit in Divin. apud Asconium. Facc.

Tum suffragiis) Sic Ern. edidit ex edd. pr. 1480. Med. Iunt. Ald. Vict. itemque MS. Franc. At P. Manut. aliique *cum suffragiis.*

Itaque rem cum Oppianico transigit; pecuniam ab eo accipit; causam et susceptam et manifestam relinquit. Ac tum in Oppianici causa, crimen hoc Asuvianum quum testibus multis, tum vero indicio Avillii probabatur; in quo, inter allegatos, Oppianici nomen primum esse constabat, eius, quem vos miserum atque innocentem, falso iudicio circumventum esse dicitis.

XIV. Quid? aviam tuam, Oppianice, Dinaeam, cui tu es heres, pater tuus non manifesto necavit? ad quam quum adduxisset medicum illum suum, iam cognitum, et saepe victorem, mulier exclamat, se ab eo nullo modo velle curari, quo curante suos omnes perdidisset. Tum repente Anconitanum quendam, L. Clodium, pharmacopolam circumforaneum, qui casu tum Larinum venisset, aggreditur, et cum eo HS quadringentis, id quod ipsius tabulis tum est demonstratum, transigit. L. Clodius, qui properaret, cui fora multa restarent, simul atque introductus est, rem confecit: prima potione mulierem sustulit; neque postea Larini punctum est temporis commoratus. Eadem hac Dinaea testamentum faciente, quum tabulas prehendisset Oppianicus, qui gener eius fuisset, digito legata delevit; et, quum id multis locis fecisset, post mortem eius, ne lituris coargui posset, testamentum, in alias tabulas transscriptum, signis adulterinis obsignavit. Multa praetereo consulto. Etenim vereor, ne haec ipsa nimium multa esse videantur. Vos ta-

Allegatos) Turnebus et Lambinus maluerunt *alligatos*, i. e. crimini obnoxios.

Victorem) Post *victorem* delevi verba *per quem interfecerat plurimos*, quae Lamb. Grut. Ern. recte iudicarunt ex interpretamento in contextum fluxisse.

Quadringentis) Manutius dubitabat Clodium cum Oppianico tam exigua mercede (*h. e. scutatis duodecim*) transegisse, putabatque legi posse *quadraginta*, ut subaudiretur millibus.

men eum similem sui fuisse in ceteris vitae partibus existimare debetis. Illum tabulas publicas Larini censorias corrupisse, decuriones universi iudicaverunt. Cum illo iam nemo rationem, nemo rem ullam contrahebat; nemo illum ex tam multis cognatis et affinibus tutorem unquam liberis suis scripsit; nemo illum aditu, nemo congressione, nemo sermone, nemo convivio dignum iudicabat: omnes aspernabantur, omnes abhorrebant, omnes, ut aliquam immanem ac perniciosam bestiam pestemque fugiebant. Hunc tamen hominem tam audacem, tam nefarium, tam nocentem, nunquam accusasset Avitus, iudices, si id praetermittere, salvo capite suo, potuisset. Erat huic inimicus Oppianicus; sed tamen erat vitricus: crudelis et huic infesta mater; attamen mater. Postremo nihil tam remotum ab accusatione, quam Cluentius, et natura, et voluntate, et instituta ratione vitae. Sed quum esset haec illi proposita conditio, ut aut iuste pieque accusaret, aut acerbe indigneque moreretur; accusare, quoquo modo posset, quam illo modo emori, maluit.

XV. Atque, ut haec ita esse perspicere possitis, exponam vobis Oppianici facinus manifesto compertum atque deprehensum: ex quo simul utrumque, et huic accusare, et illum condemnari necesse fuisse intelligetis. Martiales quidam Larini appellabantur, ministri publici Martis, atque ei deo veteribus institutis religionibusque Larinatium consecrati; quorum quum satis magnus numerus esset, quumque item, ut in Sicilia permulti Venerii sunt, sic illi Larini in Martis familia numerarentur, repente Oppianicus eos omnes liberos esse, civesque romanos coepit defen-

Oppianicus) Vulgo hic repetebatur *erat*, quod Ern. iure delevit.
Familia) i. e. in servis.

dere. Graviter id decuriones Larinatium, cunctique municipes tulerunt. Itaque ab Avito petiverunt, ut eam causam susciperet, publiceque defenderet. Avitus quum se ab omni eiusmodi negotio removisset, tamen pro loco, pro antiquitate generis sui, pro eo, quod se non suis solum commodis, sed etiam suorum municipum ceterorumque necessariorum natum esse arbitrabatur, tantae voluntati universorum Larinatium deesse noluit. Suscepta causa, Romamque delata, magnae quotidie contentiones inter Avitum et Oppianicum ex utriusque studio defensionis excitabantur. Erat ipse immani acerbaque natura Oppianicus; incendebat eius amentiam infesta atque inimica filio mater Aviti. Magni autem illi sua interesse arbitrabantur, hunc a causa Martialium demovere. Suberat etiam alia causa maior, quae Oppianici, hominis avarissimi atque audacissimi, mentem maxime commovebat. Nam Avitus usque ad illius iudicii tempus nullum testamentum unquam fecerat. Neque enim legare eiusmodi matri poterat in animum inducere, neque testamento nomen omnino praetermittere parentis. Id quum Oppianicus sciret (neque enim erat obscurum), intelligebat, Avito mortuo, bona eius omnia ad matrem esse ventura: quae ab sese postea, aucta pecunia, maiore praemio, orbata filio, minore periculo, necaretur. Itaque his rebus incensus, qua ratione Avitum veneno tollere conatus sit, cognoscite.

XVI. C. et L. Fabricii, fratres gemini, fuerunt ex municipio Aletrinate, homines inter se tum forma tum moribus similes, municipum autem suorum dis-

Ex utriusque studio defensionis) Non, utriusque defensionis, sed utriusque Cluentii, et Oppianici: quorum alter Martiales, alter causam publicam defendebat. Manut.

Demovere) Ita Grut. Graev. Ern. alii. In multis legitur *dimovere*.

simillimi; in quibus quantus splendor sit, quam prope aequabilis, quam fere omnium constans et moderata ratio vitae, nemo vestrum, ut mea fert opinio, ignorat. His Fabriciis semper usus est Oppianicus familiarissime. Iam hoc fere scitis omnes, quantam vim habeat ad coniungendas amicitias studiorum ac naturae similitudo. Quum illi ita viverent, ut nullum quaestum turpem esse arbitrarentur; quum omnis ab his fraus, omnes insidiae, circumscriptionesque adolescentium nascerentur; quumque essent vitiis atque improbitate omnibus noti: studiose, ut dixi, ad eorum se familiaritatem multis iam ante annis Oppianicus applicarat. Itaque tum sic statuit, per C. Fabricium (nam L. erat mortuus) insidias Avito comparare. Erat illo tempore infirma valitudine Avitus; utebatur autem medico ignobili, sed spectato homine, Cleophanto: cuius servum Diogenem Fabricius ad venenum Avito dandum spe et pretio sollicitare coepit. Servus non incallidus, sed, ut ipsa res declaravit, frugi atque integer, sermonem Fabricii non est aspernatus; rem ad dominum detulit; Cleophantus autem cum Avito est loquutus. Avitus statim cum M. Bebrio senatore, familiarissimo suo, communicavit; qui qua fide, qua prudentia, qua dignitate fuerit, meminisse vos arbitror. Ei placuit, ut Diogenem Avitus emeret a Cleophanto, quo facilius aut comprehenderetur res eius indicio, aut falsa esse cognosceretur. Ne multis: Diogenes emitur; venenum diebus paucis (multi viri boni quum ex occulto intervenissent), pecuniaque obsignata, quae ad eam rem dabatur, in manibus Scamandri, liberti Fabriciorum, deprehen-

Studiose) *Studio* codd. Pall. Dresd. Franc. 2, aliique MSS.

Avitus statim) Vulgo olim edebatur *autem statim*. Sed rectius abest *autem* codd. Franc. 1, 2, Dresd. edd. pr. idque deleverunt Graev. Ern.

ditur. Pro dii immortales! Oppianicum quisquam his rebus cognitis, circumventum esse dicet? Quis unquam audacior? quis nocentior? quis apertior in iudicium adductus est? Quod ingenium, quae facultas dicendi, quae a quoquam excogitata defensio, huic uni crimini potuit obsistere? simul et illud, quis est qui dubitet, quin hac re comperta manifestoque deprehensa, aut obeunda mors Cluentio, aut suscipienda accusatio fuerit?

XVII. Satis esse arbitror demonstratum, iudices, iis criminibus accusatum esse Oppianicum, ut honeste absolvi nullo modo potuerit. Cognoscite nunc ita reum citatum esse illum, ut, re semel atque iterum praeiudicata, condemnatus in iudicium venerit. Nam Cluentius, iudices, primum nomen eius detulit, cuius in manibus venenum deprehenderat. Is erat libertus Fabriciorum, Scamander. Integrum consilium; iudicii corrupti nulla suspicio; simplex in iudicium causa, certa res, verum crimen allatum est. Hic tum Fabricius, is, de quo ante dixi, qui, liberto damnato, sibi illud impendere periculum videret, quod mihi cum Aletrinatibus vicinitatem, et cum plerisque eorum magnum usum esse sciebat, frequentes eos ad me domum adduxit. Qui quamquam de homine, sicut necesse erat, existimabant, tamen, quod erat ex eodem municipio, suae dignitatis esse arbitrabantur, eum, quibus rebus possent, defendere: idque a me, ut facerem, et ut causam Scamandri susciperem, petebant: in qua causa patroni omne periculum

Integrum consilium) Idest, tum iudices non corrupti fuerunt. Consilium pro iudicum coetu dicit, ut pro Milone: *In iudicio vero, et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri iudicarent.* SYLV.

Vicinitatem) Nimirum Aletrinatibus erant vicini Arpinates; Cicero autem Arpinas fuit et praedium habuit prope Arpinum.

Causa patroni) Nempe Fabricii qui patronus erat liberti Scamandri.

continebatur. Ego, qui neque illis talibus viris, ac tam amantibus mei, rem possem ullam negare; neque illud crimen tantum ac tam manifestum esse arbitrarer, sicut ne illi quidem ipsi, qui mihi tum illam causam commendabant, arbitrabantur: pollicitus iis sum, me omnia, quae vellent, esse facturum.

XVIII. Res agi coepta est; citatus est Scamander reus: accusabat P. Canutius, homo in primis ingeniosus, et in dicendo exercitatus; accusabat autem ille quidem Scamandrum verbis tribus, VENENVM ESSE DEPREHENSVM. Omnia tela totius accusationis in Oppianicum coniiciebantur; aperiebatur causa insidiarum; Fabriciorum familiaritas commemorabatur; hominis vita et audacia proferebatur; denique omnis accusatio varie graviterque tractata, ad extremum manifesta veneni deprehensione conclusa est. Hic ego tum ad respondendum surrexi, qua cura? dii immortales! qua sollicitudine animi? quo timore? Semper equidem magno cum metu incipio dicere. Quotiescumque dico, toties mihi videor in iudicium venire, non ingenii solum, sed etiam virtutis atque officii: ne aut id profiteri videar, quod non possim implere, quod est impudentiae; aut id non efficere, quod possim, quod est aut perfidiae aut negligentiae. Tum vero ita sum perturbatus, ut omnia timerem; si nihil dixissem, ne infantissimus; si multa in eiusmodi causa dixissem, ne impudentissimus existimarer.

XIX. Collegi me aliquando, et ita constitui, fortiter esse agendum; illi aetati, qua tum eram, solere laudi

Causa insidiarum) Id est, cur veneno Cluentium Oppianicus necare voluerit. SYLV.

Magno cum metu incipio dicere) Quod est hominis de ingenii fama, et de officio suo laborantis. MANVT.

Qua tum eram) Octo annis ante, quum Cicero annos 32 natus esset. Hanc enim orationem annis octo post Oppianici damnationem praetor habuit. Oppianici autem iudicium Scamandri Fabritiique damnationem nul-

dari, etiamsi in minus firmis causis hominum periculis non defuissem. Itaque feci: sic pugnavi, sic omni ratione contendi, sic ad omnia confugi, quantum ego assequi potui, remedia ac perfugia causarum, ut hoc, quod timide dicam, consequutus sim, ne quis illi causae patronum defuisse arbitraretur. Sed, ut quidquid ego apprehenderam, statim accusator extorquebat e manibus. Si quaesieram, an quae inimicitiae Scamandro cum Avito: fatebatur, nullas fuisse; sed Oppianicum, cuius ille minister fuisset, huic inimicissimum fuisse atque esse dicebat. Sin autem illud egeram, nullum ad Scamandrum morte Aviti venturum emolumentum fuisse: concedebat; sed ad uxorem Oppianici, hominis in uxoribus necandis exercitati, omnia bona Aviti ventura esse dicebat. Quum illa defensione usus essem, quae in libertinorum causis honestissima semper existimata est, Scamandrum patrono esse probatum: fatebatur; sed quaerebat, cui probatus esset ipse patronus. Quum ego pluribus verbis in eo commoratus essem, Scamandro factas insidias esse per Diogenem, constitutumque inter eos de alia re fuisse, ut medicamentum, non venenum Diogenes afferret: hoc cuivis usuvenire posse; quaerebat, cur in eiusmodi locum, tam abditum, cur solus, cur cum obsignata pecunia venisset. Denique hoc loco causa testibus, honestissimis hominibus, premebatur. M. Bebrius de suo consilio Diogenem emptum: se praesente Scamandrum cum veneno pecuniaque deprehensum esse dicebat. P. Quintilius Varus, homo summa religione et summa auctoritate praeditus, de insidiis, quae fierent Avito, et de sollicitatione Diogenis, recenti re, secum Cleophantum

lo fere temporis intervallo sequutum est, quum L. Quintius, Oppianici defensor, tribunus plebis esset, A. 679, L. Lucullo, M. Cotta Coss. Id.

loquutum esse dicebat. Atque in illo iudicio quum Scamandrum nos defendere videremur, verbo ille reus erat, re quidem vera, et periculo, et tota accusatione Oppianicus. Neque id obscure ferebat, nec dissimulare ullo modo poterat; aderat frequens, advocabat, omni studio gratiaque pugnabat; postremo, id quod maximo malo illi causae fuit, hoc ipso in loco, quasi reus ipse esset, sedebat. Oculi omnium iudicum non in Scamandrum, sed in Oppianicum coniiciebantur: timor eius, perturbatio, suspensus incertusque vultus, crebra coloris mutatio, quae erant antea suspiciosa, haec aperta ac manifesta faciebant. Quum in consilium iri oporteret, quaesivit ab reo C. Iunius quaesitor, ex lege illa Cornelia, quae tum erat, clam, an palam, de se sententiam ferri vellet. De Oppianici sententia responsum est, quod is Aviti familiarem Iunium esse dicebat, clam velle ferri. Itum est in consilium. Omnibus sententiis, praeter unam, quam suam Staienus esse dicebat, Scamander prima actione condemnatus est. Quis tum erat omnium, qui, Scamandro condemnato, non iudicium de Oppianico factum esse arbitraretur? quid est illa damnatione iudicatum, nisi venenum id, quod Avito daretur, esse quaesitum? Quae porro tenuissima suspicio collata in Scamandrum est, aut conferri potuit, ut is sua sponte necare voluisse Avitum putaretur?

Advocabat) *Advocatus*, inquit Manutius, interdum est qui praeseus reo favet, inde *advocare* eodem sensu. Immo barbarum istud *advocare*, sed Latinum pro fautores conquirere, et advocatos colligere. Neque aliter accipiendum apud Ciceronem. Ipse aderat, et alios, qui adessent, cogebat et arcessebat. Pro Quintio: *Par tibi ius cum Alpheno fuisse non putas, quia tamen aliquem contra te advocare poterat.* Gronovius, not. ad I Senec. de Clement. 9; ubi vide plura. GRAEV.

C. Iunius quaesitor) Sic recte interpunxerunt Garat. Beck. Vulgo commate post *Iunius* posito: *C. Iunius, quaesitor ex lege illa Cornelia.*

Prima actione) Ampliandi potestatem lege permittente. MANVT.

XX. Atque, hoc tum iudicio facto, et Oppianico, re et existimatione iam, lege et pronuntiatione nondum condemmato: tamen Avitus Oppianicum reum statim non fecit. Voluit cognoscere, utrum iudices in eos solos essent severi, quos venenum habuisse ipsos comperissent, an etiam consilia consćientiasque eiusmodi facinorum supplicio dignas iudicarent. Itaque C. Fabricium, quem propter familiaritatem Oppianici conscium illi facinori fuisse arbitrabatur, reum statim fecit: utíque ei locus primus constitueretur, propter causae coniunctionem impetravit. Hic tum Fabricius non modo ad me meos vicinos et amicos, Aletrinates, non adduxit, sed ipse iis neque defensoribus uti postea, neque laudatoribus potuit. Rem enim integram hominis non alieni, quamvis suspiciosam, defendere, humanitatis esse putabamus; iudicatam labefactare conari, impudentiae. Itaque tum ille, inopia et necessitate coactus, in causa eiusmodi ad Cepasios fratres confugit, homines industrios, atque eo animo, ut, quaecumque dicendi potestas esset data, in honore atque in beneficio ponerent.

XXI. Iam hoc quoque prope iniquissime comparatum est, quod in morbis corporis, ut quisque est difficillimus, ita medicus nobilissimus atque optimus quaeritur: in periculis capitis, ut quaeque causa difficillima est, ita deterrimus obscurissimusque patronus adhibetur. Citatur reus; agitur causa; paucis

Vtique) Sic Ern. e MSS. aliquot et edd. pr. Vulgo *utque.*

Vtique ei locus primus constitueretur) Vt eius causa, quod cum Scamandri causa coniuncta esset, statim ageretur. MANVT.

Patronus adhibetur) In edd. Iunt. P. Manut. Grut. aliisque sequuntur ista: *nisi forte haec causa est, quod medici nihil, praeter artificium, oratores etiam auctoritatem praestare debent.* Ea deleverunt Graev. et Ern. absunt enim codd. Pall. Dresd. Franc. 1, 2, Pariss. aliquot et sex Oxx. item edd. pr. Neque vero intelligi potest, cur ideo in causis capitis deterrimi

verbis accusat, ut de re iudicata, Canutius. Incipit longo et alte petito prooemio respondere maior Cepasius. Primo attente auditur eius oratio. Erigebat animum, iam demissum et oppressum, Oppianicus. Gaudebat ipse Fabricius. Non intelligebat, animos iudicum, non illius eloquentia, sed defensionis impudentia commoveri. Posteaquam de re coepit dicere, ad ea, quae erant in causa, addebat etiam ipse nova quaedam vulnera. Hoc quamquam sedulo faciebat, tamen interdum non defendere, sed praevaricari videbatur. Itaque quum callidissime se dicere putaret, et quum illa verba gravissima ex intimo artificio deprompsisset: *Respicite, iudices, hominum fortunas, respicite dubios variosque casus, respicite C. Fabricii senectutem;* quum hoc, *Respicite*, ornandae orationis causa saepe dixisset, respexit ipse: at C. Fabricius a subselliis, demisso capite, discesserat. Hic iudices ridere; stomachari atque acerbe ferre patronus, causam sibi eripi, et se cetera de illo loco, *Respicite iudices*, non posse dicere: nec quidquam propius est factum, quam ut illum persequeretur, et collo obtorto ad subsellia reduceret, ut reliqua posset perorare. Ita tum Fabricius, primum suo iudicio, quod est gravissimum, deinde legis vi, et sententiis iudicum est condemnatus.

XXII. Quid est, quod iam de Oppianici causa plura dicamus? Apud eosdem iudices reus est factus, quum is duobus praeiudiciis iam damnatus esset: ab iisdem

saepe patroni adhibeantur, quia oratores praeter artificium etiam auctoritatem praestare debeant.

Praevaricari) Hic in aliis MSS. additur *accusatori*, in aliis *accusationi*, in aliis *defensioni*. Itaque Lambinus recte iudicavit haec omnia glossatoribus deberi. Et monuit Ern. *praevaricari* non dici cum substantivo, sed semper absolute; concinnius etiam *praevaricari* sine adiunctione opponi verbo *defendere*.

Quum is) Graev. e MSS. et ed. 1472 edidit *his*.

autem iudicibus, qui Fabriciorum damnatione de Oppianico iudicarant, locus ei primus est constitutus: accusatus est criminibus gravissimis, et iis, quae a me breviter dicta sunt, et praeterea multis, quae ego omnia nunc omitto: accusatus est apud eos, qui et Scamandrum, ministrum Oppianici, et Fabricium, conscium maleficii, condemnarant. Vtrum, per deos immortales! magis est mirandum, quod is condemnatus est, an quod omnino respondere ausus est? Quid enim illi iudices facere potuerunt? qui si innocentes Fabricios condemnassent, tamen in Oppianico sibi constare, et superioribus consentire iudiciis debuerunt. An vero illi sua per se ipsi iudicia rescinderent, quum ceteri soleant in iudicando, ne ab aliorum iudiciis discrepent, providere? et illi, qui Fabricii libertum, quia minister in maleficio fuerat, patronum, quia conscius, condemnassent, ipsum principem atque architectum sceleris absolverent? et qui ceteros, nullo praeiudicio facto, tamen ex ipsa causa condemnassent, hunc, quem bis condemnatum iam acceperant, liberarent? Tum vero illa iudicia senatoria, non falsa invidia, sed vera atque insigni turpitudine notata, atque cooperta dedecore et infamia, defensioni locum nullum reliquissent. Quid enim tandem illi iudices responderent, si quis ab iis quaereret: Condemnastis Scamandrum, quo crimine?

Fabricios) De uno Fabritio nominatim loquutus est: sed Fabritius quoque Scamander fuit, quum Fabritiorum esset libertus. Patet infra. MANVT.

An vero illi) *Illi* Graev. et Ern. restituerunt pro *illa*, quod ex uno MS. receperat Gruter.

Iudicia senatoria) Tunc enim soli senatores iudicabant per legem Corneliam, quae deinde abrogata est M. Aurelio Cotta praetore, lata altera lege, ut cum senatoribus equites, ac tribuni aerarii iudicarent. FERRAT.

Cooperta) Sic est in MSS. nonnullis teste Graevio, idque probavit Garaton. Vulgo *operta*.

nempe quod Avitum, per servum medici, veneno necare voluisset. Quid Aviti morte Scamander consequebatur? nihil; sed administer erat Oppianici. Condemnastis C. Fabricium; quid ita? quia, quum ipse familiarissime Oppianico usus, libertus autem eius in maleficio deprehensus esset, illum expertem eius consilii fuisse non probabatur. Si igitur ipsum Oppianicum, bis suis iudiciis condemnatum, absolvissent, quis tantam turpitudinem iudiciorum, quis tantam inconstantiam rerum iudicatarum, quis tantam libidinem iudicum ferre potuisset?

XXIII. Quod si hoc videtis, quod iam hac omni oratione patefactum est, illo iudicio reum condemnari, praesertim ab iisdem iudicibus, qui duo praeiudicia fecissent, necesse fuisse: simul illud videatis necesse est, nullam accusatori causam esse potuisse, cur iudicium vellet corrumpere. Quaero enim abs te, T. Atti, relictis iam ceteris argumentis omnibus, num Fabricios quoque innocentes condemnatos existimes? num etiam illa iudicia pecunia corrupta esse dicas? quibus iudiciis alter a Staieno solo absolutus est, alter etiam ipse se condemnavit. Age, si nocentes, cuius maleficii? numquid praeter venenum quaesitum, quo Avitus necaretur, obiectum est? numquid aliud in illis iudiciis versatum est, praeter hasce insidias Avito ab Oppianico per Fabricios factas? nihil, nihil, inquam, aliud, iudices, reperietis. Exstat memoria; sunt tabulae publicae; redargue me, si mentior; testium dicta recita: doce, in illorum iudiciis quid,

Administer) Fr. edd. 1471, 1480, *at minister*; idque placuit Ernestio. Saepius quidem alibi *minister* Oppianici dicitur Scamander. Potuit autem Cicero verbum variare; et alibi quoque in re simili voc. *administer* usus est, quod apte Beckius monuit.

Ipse se condemnavit) Fabritius, a subselliis discedens ante perorationem causae. MANVT.

praeter hoc venenum Oppianici, non modo in criminis, sed in maledicti loco sit obiectum. Multa dici possunt, quare ita necesse fuerit iudicari; sed ego occurram exspectationi vestrae, iudices. Nam, etsi a vobis sic audior, ut nunquam benignius, neque attentius quemquam auditum putem: tamen vocat me alio iamdudum tacita vestra exspectatio, quae mihi obloqui videtur. «Quid ergo? negasne, illud iudicium esse corruptum?» Non nego: sed ab hoc corruptum non esse confirmo. «A quo igitur est corruptum?» Opinor, primum, si incertum fuisset, quisnam exitus illius iudicii futurus esset, verisimilius tamen esset, eum potius corrupisse, qui metuisset, ne ipse condemnaretur, quam illum, qui veritus esset, ne alter absolveretur: deinde, quum esset nemini dubium, quid iudicari necesse esset, eum certe potius, qui sibi aliqua ratione diffideret, quam eum, qui omni ratione confideret: postremo, certe potius illum, qui bis apud eos iudices offendisset, quam eum, qui bis causam iis probavisset. Vnum quidem certe, nemo erit tam iniquus Cluentio, qui mihi non concedat, si constet corruptum illud esse iudicium, aut ab Avito, aut ab Oppianico esse corruptum: si doceo non ab Avito, vinco ab Oppianico: si ostendo ab Oppianico, purgo Avitum. Quare, etsi satis docui, rationem nullam huic corrumpendi fuisse (ex quo intelligitur, ab Oppianico esse corruptum), tamen de illo ipso separatim cognoscite.

XXIV. Atque ego illa non argumentabor, quae sunt gravia vehementer: eum corrupisse, qui in periculo fuerit; eum, qui metuerit; eum, qui spem salutis in alia ratione non habuerit; eum, qui semper singulari fuerit audacia. Multa sunt eiusmodi: verum quum habeam rem non dubiam, sed apertam atque

manifestam, enumeratio singulorum argumentorum non est necessaria. Dico, C. Aelio Staieno, iudici, pecuniam grandem Statium Albium ad corrumpendum iudicium dedisse. Num quis negat? Te appello, Oppianice; te, T. Atti: quorum alter eloquentia damnationem illam, alter tacita pietate deplorat. Audete negare, ab Oppianico Staieno iudici pecuniam datam: negate, negate, inquam, in eo loco. Quid reticetis? At negare non potestis, quod repetistis, quod confessi estis, quod abstulistis. Quo tandem igitur ore mentionem corrupti iudicii facitis, quum ab ista parte iudici pecuniam ante iudicium datam, post iudicium ereptam esse fateamini? Quonam igitur haec modo gesta sunt? Repetam paulo altius, iudices, et omnia, quae in diuturna obscuritate latuerunt, sic aperiam, ut ea cernere oculis videamini. Vos quaeso, ut adhuc me attente audistis, item, quae reliqua sunt, audiatis: profecto nihil a me dicetur, quod non dignum hoc conventu et silentio, dignum vestris studiis atque auribus esse videatur.

XXV. Nam, ut primum Oppianicus, ex eo quod Scamander reus erat factus, quid sibi impenderet, coepit suspicari, statim se ad hominis egentis, audacis, in iudiciis corrumpendis exercitati, tum autem iudicis, Staieni familiaritatem applicavit. Ac primum Scamandro reo, tantum donis, datis, muneribusque

Statium Albium) Oppianicum. Syl.

Quorum alter) Nempe T. Attius accusator Cluentii.

Alter) Scil. Oppianici filius.

In eo loco) Lambinus coni. *in isto loco*, scil. in subselliis, ubi sedebant.

Reticetis) *Tacetis* codd. Dresd. Oxx. sex, ed. Ven. 1483.

Repetistis) Aliquot codd. *recepistis*, male; nam hoc est in *abstulistis*. *Repetere* autem est *reposcere*. Ergo quod post Oppianici damnationem pecunia Staieno data repetita est, eo ipso confessus est Oppianicus datam ei pecuniam ad corrumpendos iudices fuisse.

Muneribusque) Olim interpungebatur: *donis datis, muneribusque perfecerat*. Graevius commate post *donis* et *datis* posito distinxit, ita ut *datum*

perfecerat, ut eo auctore uteretur cupidiore, quam fides iudicis postulabat. Post autem, quum esset Scamander unius Staieni sententia absolutus, patronus autem Scamandri ne sua quidem sententia liberatus, acrioribus saluti suae remediis subveniendum putavit. Tum a Staieno, sicut ab homine ad excogitandum acutissimo, ad audendum impudentissimo, ad efficiendum acerrimo (haec enim ille et aliqua ex parte habebat, et maiore ex parte se habere simulabat), auxilium capiti et fortunis suis petere coepit. Iam hoc non ignoratis, iudices, ut etiam bestiae, fame monitae, plerumque ad eum locum, ubi pastae aliquando sint, revertantur. Staienus ille biennio ante, quum causam bonorum Safinii Atellae recepisset, sexcentis millibus nummum se iudicium corrupturum esse, dixerat. Quae quum accepisset a pupillo, suppressit; iudicioque facto, nec Safinio, nec bonorum emptoribus reddidit. Quam quum pecuniam profudisset, et sibi nihil, non modo ad cupiditates suas, sed ne ad necessitatem quidem reliquisset, statuit ad easdem sibi praedas ac suppressiones iudiciales revertendum. Itaque quum Oppianicum iam perditum, et duobus iugulatum praeiudiciis videret, promissis eum suis excitavit abiectum, et simul saluti desperare vetuit. Oppianicus orare hominem coepit, ut sibi rationem ostenderet iudicii corrumpendi. Ille autem (quemadmodum ex ipso Oppianico postea est auditum) negavit, quemquam esse in civitate, praeter se, qui

substantive accipietur. Eum Ern. et Beck. sequuti sunt.

Eo auctore) Lambin. e cod. S. Victor. recepit *fautore*.

Fame monitae) Vulgo *fame dominante;* ad marg. cod. S. Vict. notatum aliis legi *monitae*, quod recepi ut h. l. aptissimum. Gesnerus in thes. L. L. coni. *domante*.

Safinii Atellae) Quum Safinius Atella pupillus bona sua iudicio repeteret ab iis, qui male empta possidebant. MANVT.

Suppressit) Non dedit iudicibus, ipse clam retinuit. ID.

id efficere posset: sed primo gravari coepit, quod aedilitatem se petere cum hominibus nobilissimis, et invidiam atque offensionem timere dicebat; post exoratus, initio permagnam pecuniam poposcit: deinde ad id pervenit, quod confici potuit, et sestertium sexcenta quadraginta millia deferri ad se domum iussit. Quae pecunia simul atque ad eum delata est, homo impurissimus statim coepit in eiusmodi mente et cogitatione versari: nihil esse suis rationibus utilius, quam Oppianicum condemnari: illo absoluto, pecuniam illam aut iudicibus dispertiendam, aut ipsi esse reddendam; damnato, repetiturum esse neminem. Itaque rem excogitat singularem. Atque haec, iudices, quae vere dicuntur a nobis, facilius credetis, si cum animis vestris longo intervallo recordari C. Staieni vitam et naturam volueritis. Nam perinde ut opinio est de cuiusque moribus, ita, quid ab eo factum et non factum sit, existimari potest.

XXVI. Quum esset egens, sumptuosus, audax, callidus, perfidiosus, et quum domi suae miserrimus et inanissimus tantum nummorum positum videret, ad omnem malitiam et fraudem versare mentem suam coepit: Demne iudicibus? mihi igitur ipsi, praeter periculum et infamiam, quid quaeretur? Nihil excogitem, quamobrem Oppianico damnari necesse sit? quid tandem? nihil enim est, quod fieri non possit. Si quis eum forte casus ex periculo eri-

Posset) Vulgo *possit*. Ern. dedit *posset*, quia praecedit *negavit*.

Quum domi suae — inanissimus) Edd. Iunt. Vict. *quum domi suae miserrimus*. Graevius e Franc. 1, *quum domi suae miserrimus et inanissimus*, quod habent etiam ed. Ald. Mediolan. Ern. *locis* defendit, ut dictum sit pro *thesauris*, nisi forte legendum *loculis*. Gulielmus malebat *miserrimis in locis*. Fortasse tamen verius: *quum, domi suae miserrimus, in loculis inanissimus tantum*, etc.—Graeviana lectio cum aliis potior mihi visa. Schütz. edidit *miserrimis in locis et inanissimis*. Typ.

puerit, nonne reddendum est? Praecipitantem igitur impellamus, inquit, et perditum prosternamus. Capit hoc consilium, ut pecuniam quibusdam iudicibus levissimis polliceatur; deinde eam postea supprimat; ut quoniam graves homines sua sponte severe iudicaturos putabat, hos, qui leviores erant, destitutione iratos Oppianico redderet. Itaque, ut erat semper praeposterus atque perversus, initium facit a Bulbo, et eum, quod iamdiu nihil quaesierat, tristem atque oscitantem, leviter impellit. «Quid tu? inquit; ecquid me adiuvas, Bulbe, ne gratis reipublicae serviamus?» Ille vero, simul atque hoc audivit, «Ne gratis! Quo voles, inquit, sequar: sed quid affers?» Tum ei quadraginta millia, si esset absolutus Oppianicus, pollicetur, et eum, ut ceteros appellet, quibuscum loqui consuesset, rogat; atque etiam ipse conditor totius negotii, Guttam adspergit huic Bulbo. Itaque minime amarus is visus est, qui aliquid ex eius sermone speculae degustarat. Vnus et alter dies intercesserat, quum res parum certa videbatur: sequester et confirmator pecuniae desiderabatur. Tum appellat hilari vultu hominem Bulbus, ut blandissime

Initium facit a Bulbo) Festive admodum. Nam quum initium coenae *a bulbo* fieri non soleat, Staienus tamen *a Bulbo* iudice initium fecit iudicii corrumpendi; ideo vocavit eum Cicero *praeposterum atque perversum, ex ambiguo iocum quaerens.* Manut.

Conditor totius negotii, Guttam aspergit huic Bulbo) A condiendo conditor, media syllaba acuta. Alludit ad bulbum, quod genus quoddam ceparum est. Sylv. Mirum Ciceronis ingenium in lepore dictorum. Iudex est Bulbus, iudex et Gutta. Rursus bulbus est cibus, gutta, liquor quo conditur bulbus. Ex ambiguo igitur sumpsit occasionem iocandi; conditur enim bulbus adspersa gutta. Manut.

Qui aliquid speculae degustaret) Ὑποκοριστικὸν ab integro *spes*, *specula* prima longa, parva spes. Vtitur eodem nomine lib. II epist. ad M. Caelium: *Et eo magis, quod in communibus miseriis hac tamen oblectabar specula.* Lamb.

Degustarat) Bulbus iudex facilem se praebuit adiuncto Gutta iudice, ut *bulbus* cibus adspersa liquoris *gutta* conditur, et amarum saporem amittit. Manut.

potest: «Quid tu, inquit, Paete? (hoc enim sibi Staienus cognomen ex imaginibus Aeliorum delegerat, ne, si se Ligurem fecisset, nationis magis suae, quam generis uti cognomine videretur) qua de re mecum loquutus es, quaerunt a me, ubi sit pecunia.» Hic ille planus improbissimus, quaestu iudiciario pastus, qui illi pecuniae, quam condiderat, spe iam atque animo incubaret, contrahit frontem (recordamini faciem, atque illos eius fictos simulatosque vultus); queritur se ab Oppianico destitutum; et, qui esset totus ex fraude et mendacio factus, quique ea vitia, quae a natura habebat, etiam studio atque artificio quodam malitiae condivisset, pulcre asseverat se ab Oppianico destitutum; atque hoc addit testimonii, sua illum sententia, quam palam omnes laturi essent, condemnatum iri.

XXVII. Manarat sermo in consilio, pecuniae quandam mentionem inter iudices esse versatam. Res neque tam fuerat occulta, quam erat occultanda; neque tam erat aperta, quam reipublicae causa aperienda. In ea obscuritate ac dubitatione omnium, Canutio, perito homini, qui quodam odore suspicionis Staienum corruptum esse sensisset, neque dum rem perfectam arbitraretur, placuit repente pronuntiare iudices. Dixerunt, se id velle. Hic tum Oppianicus non magnopere pertimuit: rem a Staieno perfectam esse arbitrabatur. In consilium erant ituri iudices XXXII;

Si se Ligurem fecisset) Si Liguris cognomen ex imaginibus Aeliorum sumpsisset. Fuerant enim et Aelii Paeti, et Aelii Ligures, ut in Fastis. IDEM.

Planus improbissimus) I. e. sycophanta fraudulentus, deceptor. Graecum verbum. Hoc vocabulo usum esse Ciceronem testatur Gell. N. A. XVI, 7.

Quam palam omnes laturi essent) Ex lege Cornelia; quae potestatem reo dabat, ut sententiae vel clam, vel palam ferrentur. Reus enim Oppianicus, qui Staieno pecuniam ad corrumpendum iudicium dedisset, quin palam sententias ferri vellet, ut in eo Staieni fidem nosset, minime dubium erat. MANYT.

sententiis XVI absolutio confici poterat. HS quadragena in singulos iudices distributa eum numerum sententiarum conficere debebant, ut ad cumulum, spe maiorum praemiorum, ipsius Staieni sententia septimadecima accederet. Atque etiam casu tum, quod illud repente erat factum, Staienus ipse non aderat. Causam nescio quam apud iudicem defendebat. Facile hoc Avitus patiebatur; facile Canutius; at non Oppianicus, neque patronus eius L. Quintius; qui quum esset eo tempore tribunus plebis, convicium C. Iunio iudici quaestionis, maximum fecit, *ut ne sine Staieno in consilium iretur*: quumque id ei per viatores consulto negligentius agi videretur, ipse a publico iudicio ad privatum Staieni iudicium profectus est, et illud pro potestate dimitti iussit; Staienum ipse ad subsellia adduxit. Consurgitur in consilium, quum sententias Oppianicus, quae tum erat potestas, palam ferri velle dixisset, ut Staienus scire posset, quid cuique deberetur. Varia iudicum genera; nummarii pauci; sed omnes irati. Vt qui accipere in campo consuerunt, iis candidatis, quorum nummos suppressos esse putant, inimicissimi solent esse: sic eiusmodi iudices, infesti tum reo venerant. Ceteri nocentissimum esse arbitrabantur; sed exspectabant sententias eorum, quos corruptos putabant, ut ex iis constituerent, a quo iudicium corruptum videretur. Ecce

HS quadragena) Hoc recte Ern. ex edd. pr. restituit pro vulgato *DCXL*; *quadragena* etiam Priscianus habet lib. VII.

Eo tempore) Palimps. Taur. *illo tempore.*

Vt ne sine Staieno in cons. iretur) Palimps. Taur. *ut ne sine illo in cons. iretur.*

Staieni iudicium) Ita Palimpsest. Taur. Et ita perpetuò *Staienus* cum I, atque adeo, suadente Peyrono, nominis scripturam emendavi. Vulg. *Staleni.* Typ.

Expectabant) Sic Palimps. Taur. Schütz. aliique, *spectabant.*

Quos corruptos putabant) Palimps. Taur. *quos corruptos esse putabant.*

tibi eiusmodi sortitio, ut in primis Bulbo, et Staieno, et Guttae esset iudicandum. Summa omnium exspectatio, quidnam sententiae ferrent leves et nummarii iudices. Atque illi omnes sine ulla dubitatione condemnant. Hic tum iniectus est hominibus scrupulus, et quaedam dubitatio, quidnam esset actum. Deinde homines sapientes, et ex vetere illa disciplina iudiciorum, qui neque absolvere hominem nocentissimum possent, neque eum, de quo esset orta suspicio, pecunia oppugnatum, re illa incognita, primo condemnare vellent; non liquere dixerunt. Nonnulli autem severi homines hoc statuerunt, quo quisque animo quid faceret, spectari oportere; et, si alii pecunia accepta verum iudicassent, tamen nihilo minus se superioribus suis iudiciis constare putabant oportere. Itaque damnarunt. Quinque omnino fuerunt, qui illum vestrum innocentem Oppianicum sive imprudentia, sive misericordia, sive aliqua suspicione, sive ambitione adducti, absolverent.

XXVIII. Condemnato Oppianico, statim L. Quintius, homo maxime popularis, qui omnes rumorum et concionum ventos colligere consuesset, oblatam sibi facultatem putavit, ut ex invidia senatoria posset crescere, quod eius ordinis iudicia minus iam probari

Sortitio) Recte Ern. hoc de sortitione accepit, qua ordo iudicum in sententiis dicendis constituebatur. Id ex verbis proxime sequentibus perspicuum est.

Et ex vetere illa disciplina) Copulam *et* addidi e Palimpsesto Taur. TYP.

Non liquere dixerunt) Ii fuere novem iudices, quorum nomina infra ponuntur. Quinque autem Oppianicum absolverunt, reliqui XIX condemnarunt. Omnes enim iudices, adiuncto Staieno, XXXIII fuere. GRVT.

Homines hoc statuerunt) Palimps. Taur. *homines qui hoc statuerunt.*

Iudicassent) Vulgo *iudicabant.* Id verum esse non potest. Itaque auctore Ern. rescripsi *iudicassent.* — Cum vulgata facit Palimps. Taur.

Adducti) *Abducti* MS. S. Vict.

Absolverent) Palimps. Taur. *absolverunt*, probatum Peyrono V. Cl.

L. Quintius) Palimps. *L. Quint* §

populo arbitrabatur. Habetur una atque altera concio vehemens et gravis: accepisse pecuniam iudices, ut innocentem reum condemnarent, tribunus plebis clamitabat; agi fortunas omnium dicebat; nulla esse iudicia; qui pecuniosum inimicum haberet, incolumem esse neminem posse. Homines totius ignari negotii, qui Oppianicum nunquam vidissent, virum optimum, et hominem pudentissimum, pecunia oppressum arbitrarentur, incensi suspicione, rem in medium vocare coeperunt, et causam illam totam deposcere. Atque illo ipso tempore in aedes T. Annii, hominis honestissimi, necessarii et amici mei, noctu Staienus, arcessitus ab Oppianico, venit. Iam cetera nota sunt omnibus: ut cum illo Oppianicus egerit de pecunia; ut ille se redditurum esse dixerit; ut eorum sermonem omnem audierint viri boni, qui tum consulto propter in occulto stetissent; ut res patefacta, atque in forum prolata, et pecunia omnis a Staieno extorta atque erepta sit.

XXIX. Huius Staieni persona, populo iam nota atque perspecta, ab nulla turpi suspicione abhorrebat: suppressam esse ab eo pecuniam, quam pro reo pronuntiasset, qui erant in concione, non intelligebant. Neque enim docebantur. Versatam esse in iudicio mentionem pecuniae sentiebant: innocentem reum

Clamitabat) Palimps. *clamabat*.

Pudentissimum) Ita Palimps. Taur. cum optimis editionibus. Male edd. vett. *prudentissimum*. TYP.

Pecunia oppressum arbitrarentur) Palimps. *pecunia oppressum esse arbitrarentur*.

Vt eorum sermonem omnem audierint viri boni) Palimps. Taur. *ut eum sermonem audierint omnem viri boni*. Proba lectio. PEYR.

Propter in occulto) Ita Palimps.; hanc lectionem iam praetulerant Ernestius et Schützius vulgato *prope*. TYP.

Atque in forum) Palimps. Taur. *et in forum*.

Pronuntiasset) Sylvius legendum putabat *promisisset*. At bene monuit Graevius *pronuntiare* in eiusmodi largitionibus dici pro *promittere*.

condemnatum esse audiebant: Staieni sententia condemnatum videbant: non gratis id ab eo factum esse, quod hominem norant, iudicabant. Similis in Bulbo, in Gutta, in aliis nonnullis suspicio consistebat. Itaque confiteor (licet enim iam impune, hoc praesertim in loco, confiteri) quod Oppianici non modo vita, sed etiam nomen ante illud tempus populo ignotum fuisset; indignissimum porro videretur, circumventum esse innocentem pecunia; hanc deinde suspicionem augeret Staieni improbitas, et nonnullorum eius similium iudicum turpitudo; causam autem ageret L. Quintius, homo quum summa potestate praeditus, tum ad inflammandos animos multitudinis accommodatus: summam illi iudicio invidiam infamiamque esse conflatam. Atque in hanc flammam recentem, C. Iunium, qui illi quaestioni praefuerat, iniectum esse memini, et illum hominem aedilicium, iam praetorem opinionibus hominum constitutum, non disceptatione dicendi, sed clamore hominum, de foro atque adeo de civitate esse sublatum.

XXX. Neque me poenitet hoc potius tempore, quam illo, causam A. Cluentii defendere. Causa enim manet eadem, quae mutari nullo modo potest: temporis iniquitas atque invidia recessit, ut, quod in tempore mali fuit, nihil obsit; quod in causa boni fuit, prosit. Itaque nunc quemadmodum audiar, sentio, non modo ab iis, quorum iudicium atque potestas est, sed etiam ab illis, quorum tantum est existimatio. At tum si dicerem, non audirer; non quod alia res esset, immo eadem, sed tempus aliud. Id adeo sic cognoscite. Quis tum auderet dicere, nocentem condemnatum esse

Condemnatum esse audiebant) Palimps. Taur. *condemnatum audiebant.*
Immo eadem) scil. est.

Oppianicum? quis nunc id audet negare? Quis tum posset arguere, ab Oppianico iudicium tentatum esse pecunia? quis id hoc tempore infitiari potest? Cui tum liceret docere, Oppianicum reum factum esse tum denique, quum duobus proximis praeiudiciis condemnatus esset? quis est, qui id hoc tempore infirmare conetur? Quare, invidia remota, quam dies mitigavit, oratio mea deprecata est, vestra fides atque aequitas a veritatis disceptatione reiecit, quid est praeterea, quod in causa relinquatur?

Versatam esse in iudicio pecuniam, constat: ea quaeritur unde profecta sit, ab accusatore, an ab reo. Accusator dicit haec: Primum, gravissimis criminibus accusabam, ut nihil opus esset pecunia; deinde, condemnatum adducebam, ut ne eripi quidem pecunia posset; postremo, etiamsi absolutus esset, mearum tamen omnium fortunarum status incolumis maneret. Quid contra reus? Primum, ipsam multitudinem et atrocitatem criminum pertimescebam; deinde, Fabriciis propter conscientiam mei sceleris condemnatis, me esse condemnatum sentiebam; postremo, in eum casum veneram, ut omnis mearum fortunarum status unius iudicii periculo contineretur.

Age, quoniam corrumpendi iudicii causas ille multas et graves habuit, hic nullam, profectio ipsius pecuniae requiratur. Confecit tabulas diligentissime Cluentius. Haec autem res habet hoc certe, ut nihil possit neque additum, neque detractum de re familiari latere. Anni sunt octo, quum ista causa in ista meditatione versatur; quum omnia, quae nunc ad

Accusator) nempe Cluentius.

Profectio ipsius pecuniae requiratur) H. e. qua via, quo quasi itinere pecunia ad iudicem aliquem pervenerit.

eam rem pertinent, et ex huius, et ex aliorum tabulis, agitatis, tractatis, inquiritis: quum interea Cluentianae pecuniae vestigium nullum invenitis. Quid? Albiana pecunia vestigiisne nobis odoranda est, an ad ipsum cubile, vobis ducibus, venire possumus? Tenentur uno in loco HS ɪɔcxʟ; tenentur apud hominem audacissimum; tenentur apud iudicem. Quid vultis amplius? At enim Staienus non fuit ab Oppianico, sed a Cluentio ad iudicium corrumpendum constitutus. Cur eum, quum in consilium iretur, Cluentius et Canutius abesse patiebantur? cur quum in consilium mittebant, Staienum iudicem, cui pecuniam dederant, non requirebant? Oppianicus quaerebat? Quintius flagitabat? sine Staieno ne in consilium iretur, tribunicia potestate perfectum est? " At condemnavit. „ Hanc enim damnationem dederat obsidem Bulbo et ceteris, ut destitutus ab Oppianico videretur. Quare si istinc causa corrumpendi iudicii, istinc pecunia, istinc Staienus, istinc denique omnis fraus et audacia est: hinc pudor, honesta vita, et nulla suspicio pecuniae, nulla corrumpendi iudicii causa: patimini, veritate patefacta, atque omni errore sublato, eo transire illius turpitudinis infamiam, ubi cetera maleficia consistunt: ab eo invidiam discedere

Vestigium) A feris facta translatio est, quarum vestigia canes quum invenerunt, ipsas feras ubi iaceant tandem inveniunt. Sylv.

Nobis) Sic Grut. e codd. Pall. Vulgo olim *vobis*.

Mittebant) Nempe Cluentius et Canutius. Ii dicuntur fecisse, quod proprie praetor seu iudex quaestionis facit; quia postularant, ut id fieret, et quomodo fieri vellent: sic et Cicero, ut orator, dicit aliquo loco, *sic eos* (iudices) *in consilium mittam*. MS. Franc. habet *mittebantur*, quod locum non habet. Nam non ad iudices hoc pertinet, ut videtur librarius putasse. Ern.

Oppianicus quaerebat) *Requirebat* Pal. 1; *querebatur* ceteri Pall. Franc. 1, 2, cod. S. Vict. unde Lamb. recepit.

Patimini) In cod. Franc. et edd. ante Grut. *patiamini*.

Consistunt) Sic Lamb. idque con-

aliquando, ad quem nunquam accessisse culpam videtis.

XXXI. At enim pecuniam Staieno dedit Oppianicus, non ad corrumpendum iudicium, sed ad conciliationem gratiae. Tene hoc, Atti, dicere, tali prudentia, etiam usu atque exercitatione praeditum? Sapientissimum esse dicunt eum, cui, quod opus sit, ipsi veniat in mentem: proxime accedere illum, qui alterius bene inventis obtemperet. In stultitia contra est. Minus enim stultus est is, cui nihil in mentem venit, quam ille, qui, quod stulte alteri venit in mentem, comprobat. Istam conciliationem gratiae Staienus tum recenti re, quum faucibus premeretur, excogitavit; sive ut homines tum loquebantur, a P. Cethego admonitus, istam dedit conciliationis et gratiae fabulam. Nam fuisse hunc hominum sermonem, recordari potestis: Cethegum, quod hominem odisset, et quod eius improbitatem versari in republica nollet, et quod videret, eum, qui se ab reo pecuniam, quum iudex esset, clam atque extra ordinem accepisse confessus esset, salvum esse non posse: minus ei fidele consilium dedisse. In hoc si improbus Cethegus fuit, videtur mihi adversarium removere voluisse; sin erat eiusmodi causa, ut Staienus nummos se accepisse negare non posset (nihil autem erat periculosius, nec turpius, quam, ad quam rem accepisset, confi-

venit sequenti *videtis*. Vulgo *consistunt*.

Videtis) Sic in omnibus codd. et edd. Ernesti mutavit in *videatis*; aptiores autem hic sunt indicativi *consistunt — videtis*.

Ad conciliationem gratiae) Id est, ad reconciliandum Cluentium Oppianico. Sylv.

Sapientissimum) Hesiodi sententia, lib. inscripto *Opera, et Dies*. — Hanc Hesiodi sententiam refert etiam Divus Basilius in opere *De legendis Ethnicorum libris*. En illius verba: *ἄριστον μὲν εἶναι τὸν παρ' ἑαυτοῦ τὰ δέοντα ξυνορῶντα· ἐσθλὸν δὲ κἀκεῖνον, τὸν τοῖς παρ' ἑτέρων ὑποδειχθεῖσιν ἑπόμενον.* Typ.

teri), non est consilium Cethegi reprehendendum. Verum alia causa tum Staieni fuit, alia nunc, Atti, tua est. Ille, quum re premeretur, quodcumque diceret, honestius diceret, quam si, quod erat factum, fateretur. Te vero illud idem, quod tum explosum et eiectum est, nunc retulisse demiror. Qui enim poterat tum in gratiam redire cum Oppianico Cluentius, qui cum matre habebat simultates? Haerebat in tabulis publicis reus et accusator; condemnati erant Fabricii; nec elabi alio accusatore poterat Albius, nec sine ignominia calumniae relinquere accusationem Cluentius. An ut praevaricaretur? iam id quoque ad corrumpendum iudicium pertinet. Sed quid opus erat ad eam rem iudice sequestre? et omnino, quamobrem tota ista res per Staienum potius, hominem ab utroque alienissimum, sordidissimum, turpissimum, quam per bonum aliquem virum ageretur, et amicum necessariumque communem? Sed quid ego haec pluribus, quasi de re obscura, disputem, quum ipsa pecunia, quae Staieno data est, numero ac summa sua non modo quanta fuerit, sed etiam ad quam rem data fuerit, ostendat? Sexdecim dico iudices, ut Oppianicus absolveretur, corrumpendos fuisse: ad Staienum sexcenta et quadraginta

Re premeretur) Male codd. nonnulli et ed. Grut. *reprimeretur*. Edd. ante Ald. *reprehenderetur*.

Eiectum) Graevius malebat *reiectum*.

Reus, et accusator) Reus, Oppianicus: accusator, Cluentius: ut nec Oppianicus effugere posset, quin ab aliquo, vel si cum Cluentio in gratiam rediret, accusaretur: (elabi autem quovis accusante non poterat) nec ipse Cluentius ab accusando desistere, quin calumniae subiret infamiam. MANVT.

Praevaricaretur?) An pecunia data est Staieno ut Cluentium adduceret, ut praevaricaretur, h. e. cum reo colluderet, nec verum accusatorem ageret?

Iam id quoque) Pantagathus teste Vrsino maluit, *Nam id quoque*.

Sed quid ego — disputem) Ita Beckius e codd. Oxx. sex Dresd. Franc. 1, 2, dedit. Vulgo *sed quid ego haec pluribus, quasi de re obscura, disputo?*

millia nummum esse delata. Si, ut tu dicis, gratiae conciliandae causa; quadraginta istorum accessio millium quid valet? Si, ut nos dicimus, ut quadragena millia nummum sexdecim iudicibus darentur; non Archimedes melius potuit describere.

XXXII. At enim iudicia facta permulta sunt, a Cluentio iudicium esse corruptum. Imo vero ante hoc tempus omnino ista ipsa res suo nomine in iudicium nunquam est vocata. Ita multum agitata, ita diu iactata ista res est, ut hodierno die primum causa illa defensa sit, hodierno die primum veritas vocem contra invidiam, his iudicibus freta, miserit. Verumtamen multa ista iudicia quae sunt? Ego enim me ad omnia confirmavi, et sic paravi, ut docerem, quae facta postea iudicia de illo iudicio [1] dicerentur, partim ruinae similiora aut tempestati, quam iudicio et disceptationi fuisse, partim nihil contra Avitum valere, partim etiam pro hoc esse, partim esse eiusmodi, ut neque appellata unquam iudicia sint, neque existimata.

XXXIII. Hic ego, magis ut consuetudinem servem, quam quod vos non vestra hoc sponte faciatis, petam a vobis, ut me, dum de his singulis disputo iudiciis, attente audiatis. Condemnatus est C. Iunius, qui ei quaestioni praefuerat; adde etiam illud, si placet: tum est condemnatus, quum esset iudex quaestionis. Non modo causae, sed ne legi quidem quidquam per tribunum plebis laxamenti datum est. Quo tempore illum a quaestione ad nullum aliud reipublicae munus

Describere) Nimirum $40,000 \times 16 = 640,000$.

Suo nomine) Aliis enim criminibus illi iudices et accusati et damnati sunt, non quod pecuniam in iudicio Oppianici accepissent. FERRAT.

1. Alii omittunt *iudicio*.

Non modo causae) Tempus aliquod poscenti. MANVT.

Ne legi quidem) Quae iudicem quaestionis abduci a suo munere vetabat. ID.

abduci licebat, eo tempore ad quaestionem ipse abreptus est. At quam quaestionem? Vultus enim vestri, iudices, me invitant, ut, quae reticenda putaram, libeat iam libere dicere. Quid? illa tandem quaestio, aut disceptatio, aut iudicium fuit? Putabo fuisse. Dicat, qui vult, hodie de illo populo concitato, cui tum mos gestus est, qua de re Iunius causam dixerit. Quemcumque rogaris, hoc respondebit, quod pecuniam acceperit, quod innocentem circumvenerit. Est haec opinio. At, si ita esset, hac lege accusatum esse oportuit, qua accusatur Avitus. At ipse ea lege quaerebat. Paucos dies exspectasset Quintius. At neque privatus accusare, nec, sedata iam invidia, volebat. Videtis igitur non in causa, sed in tempore ac potestate spem omnem accusatoris fuisse. Multam petivit. Qua lege? quod in legem non iurasset; quae res nemini unquam fraudi fuit: et quod C. Verres, praetor urbanus, homo sanctus et diligens, subsortitionem eius in eo codice non haberet, qui tum interlitus proferebatur. His de causis C. Iunius con-

At quam quaestionem?) Quidam libri *ad quam quaestionem* ut MS. Franc. ed. 1471, idque non displicebat Graevio. *At* verum est, ut forma orationis docet. Debebat esse: *At ad quam quaestionem*. Omisit *ad* elegantiae causa, idque intelligi debet. Ern.

Putabo fuisse) Id condonat adversario, ut ad proxima gradum faciat. Sylv.

At ipse ea lege quaerebat) Hic locus dialogo similis est, ut etiam respondentis adversarii personam sustineat. Quae varietas, si rara est, iucunda est. Id.

Paucos dies) Donec Iunius quaerere desiisset. Manvt.

Quintius) Scil. usque ad IV Id. Dec. quo tribuni plebis se abdicare solebant.

Privatus) Id est, postquam esset perfunctus tribunatu plebis. Manvt.

In tempore ac potestate) *In tempore*, propter recentem invidiam; *in potestate*, quod tribunus plebis erat Quintius.

Subsortitionem eius) Scil. quum nomina iudicum sortitione et subsortitione delectorum a Iunio, iudice quaestionis, Verri praetori urbano in codice scripta tradita essent, in eo codice non comparebant nomina iudicum subsortitione electorum, verum iste codex interlitus i. e. litura corruptus proferebatur.

Interlitus) Transfert a Iunio cul-

demnatus est, iudices, levissimis et infirmissimis, quas omnino in iudicium afferri non oportuit. Itaque oppressus est, non causa, sed tempore. Hoc vos Cluentio iudicium putatis obesse oportere? Quam ob causam? Si ex lege subsortitus non erat Iunius, aut si in legem aliquando non iuraverat, idcirco illius damnatione aliquid de Cluentio iudicabatur? « Non, inquit: sed ille idcirco his legibus condemnatus est, quod contra aliam legem commiserat. » Qui hoc confitentur, possunt illud iidem iudicium fuisse defendere? « Ergo idcirco, inquit, infestus tum praetor Iunio fuit, quod illud iudicium corruptum per eum putabatur. » Num igitur hoc tempore causa mutata est? num alia res, alia ratio illius iudicii, alia natura totius negotii nunc est, ac tum fuit? non opinor, ex his rebus, quae gestae sunt, rem ullam potuisse mutari.

XXXIV. Quid ergo est causae, quod nunc nostra

pam in Verrem, qui codicem suum corruperit, ut damnaretur Iunius: quod alii iudices sententiam de Oppianico tulissent, alii scripti essent in suo codice. MANVT.

Idcirco his legibus) Palimps. Taur. *idcirco illis legibus.*

Qui hoc confitentur) Hoc quasi κατὰ παρένθεσιν pronuntiatur. Si qui, inquit, ideo damnatum fatentur Iunium iis legibus, non quod adversus eas, verum quia contra aliam legem, id est, contra legem de corruptis iudiciis, commiserit, iidem quod nos dicimus, possunt defendere, idem illud iudicium, quo damnatus est Iunius, iudicium non fuisse. Ita nostram causam agent. Possunt, inquit; id est, licet eis defendere, id quod a nobis defenditur, iudicium illud non fuisse. MANVT.

Possunt illud iidem iudicium fuisse defendere?) Palimps. Taur. *possunt idem illud iudicium non fuisse d.*

Possunt — defendere?) Victor. et qui eum sequuti sunt: *possunt illud idem iudicium non fuisse defendere.* Sed negandi particula recte abest in codd. Pall. Franc. 1, 2, aliisque. Sensus verborum: *qui hoc — defendere?* hic est: Qui confitentur Cluentium his legibus condemnatum esse, quod contra aliam legem commiserat, quo modo possunt defendere illud iudicium verum et iustum fuisse?

Ergo idcirco, inquit) Palimps. Taur. *Ergo inquid idcirco.*

Praetor Iunio fuit) Palimps. *PR. fuit C. Iunio.*

Alia natura totius negotii) Abest *natura* a Palimps. Taur.

defensio audiatur tanto silentio, tunc Iunio defendendi sui potestas erepta sit? Quia tum in causa nihil erat, praeter invidiam, errorem, suspicionem, conciones quotidianas, seditiose ac populariter concitatas. Accusabat tribunus plebis idem in concionibus, idem ad subsellia: ad iudicium non modo de concione, sed etiam cum ipsa concione veniebat. Gradus illi Aurelii tum novi, quasi pro theatro illi iudicio aedificati videbantur; quos ubi accusator concitatis hominibus complerat, non modo dicendi ab reo, sed ne surgendi quidem potestas erat. Nuper apud C. Orchium, collegam meum, locus ab iudicibus Fausto Sullae de pecuniis residuis non est constitutus, non quod illi aut exlegem esse Sullam, aut causam pecuniae publicae contemptam atque abiectam arbitrarentur: sed quod, accusante tribuno plebis,

Gradus illi Aurelii) Gradus *Aurelii* erant in foro romano haud procul a tribunali et subselliis ubi iudicia habebantur. Ergo dicit *illi*, quia digito monstrari poterant.

Tum novi) Quia *gradus Aurelii* tum novi erant, nempe a. 679; videntur aedificati esse anno superiore, quo *C. Aurelius Cotta* consulatum cum *Octavio* gessit, et ab hoc nomen accepisse.

Ab reo) i. e. *pro reo.*

Ne surgendi quidem) propter turbam.

Apud C. Orchinium) Palimps. Taur. *apud C. Orchium*. In Petit. Consul. 5 commemoratur C. Orcinius amicus Ciceronis, vel, uti habet codex Palatinus, *Corchivius*; hunc Ernestius in *Indice* eundem esse suspicatur ac C. Orchinius. Dissidentibus codicibus, lectio *C. Orchium* praeferenda videtur. PEYR.

Collegam meum) Scil. in praetura A. V. 687.

Fausto Sullae) Sullae dictatoris filio, Pompeii Magni genero. GRAEV.

De pecuniis residuis non est constitutus) Quaestio de pecuniis residuis, h. e. publicis, quas L. Sulla in aerarium non retulisset, quae Fausto parabatur, est quaestio peculatus, quam habebat Orchinius, ut infra dicit Cicero: *Locus ab iudicibus — non est constitutus*, quaestio illa ab iudicibus non est accepta, cognita aut iudicata, Faustum causam dicere noluere. Sed forma loquendi est paulo durior; ducta est inde, quod ordo fit reorum in tabulis praetoris quo causam dicant. Vide supra c. 22 pr. ERN.

Non quod illi) Ita Palimps. Vulgo *quo.*

Contemptam atque abiectam arbitrarentur) Vulgo *putarent*. Sed Priscian. VI, p. 705 habet *arbitrarentur*, quod ille tamen ponit post verba *ex*-

conditione aequa disceptari posse non putabant. Quid? conferam Sullamne cum Iunio? an hunc tribunum plebis cum Quintio? an vero tempus cum tempore? Sulla maximis opibus, cognatis, affinibus, necessariis, clientibus plurimis: haec autem apud Iunium parva, et infirma, et ipsius labore quaesita atque collecta. Hic tribunus plebis, modestus, pudens, non modo non seditiosus, sed etiam seditiosis adversarius: ille autem acerbus, criminosus, popularis homo ac turbulentus. Tempus hoc tranquillum ac pacatum: illud omnibus invidiae tempestatibus concitatum. Quae quum ita essent, in Fausto tamen illi iudices statuerunt, iniqua conditione reum causam dicere, quum adversario eius ad ius accusationis summa vis potestatis accederet.

XXXV. Quam quidem rationem vos, iudices, diligenter, pro vestra sapientia et humanitate, cogitare et penitus perspicere debetis, quid mali, quantum periculi unicuique nostrum inferre possit vis tribunicia, conflata praesertim invidia et concionibus seditiose concitatis. Optimis hercle temporibus, tum, quum homines se non iactatione populari, sed dignitate atque innocentia tuebantur, tamen nec P. Popillius, nec Q. Metellus, clarissimi atque amplissimi viri, vim tribuniciam sustinere potuerunt: nedum his temporibus, his moribus, his magistratibus, sine vestra sapientia, ac sine iudiciorum remediis, salvi esse possimus. Non fuit igitur

legem esse Sullam. — Palimps. Taur. *contemptam abiectum putarent.*

Non putabant) Vulgo *putaverunt* (et Palimps. Taur.). Ern. reposuit *putarent.* Melius est *putabant*; sic Verr. II, 70: *non quo istum ullo honore dignum esse arbitrarentur, sed quod sua interesse putabant.*

Acerbus) Franc. 1, et ed. pr. *acerrimus.*

Ac pacatum) Palimps. *atque pacatum.*

Nec P. Popillius, nec Q. Metellus) Popillium C. Gracchus, Metellum L. Saturninus, tribuni plebis, expulerunt. Graev.

illud iudicium; iudicii simile, iudices, non fuit, in quo non modus est habitus, non mos consuetudoque servata, non causa defensa. Vis illa fuit, et, ut saepe iam dixi, ruina quaedam atque tempestas, et quidvis potius, quam iudicium, aut disceptatio, aut quaestio. Quod si quis est, qui illud iudicium fuisse arbitretur, et qui his rebus iudicatis standum putet, is tamen hanc causam ab illa debet seiungere. Ab illo enim, sive quod in legem non iurasset, sive quod ex lege subsortitus iudicem non esset, multa petita esse dicitur. Cluentii autem ratio cum illis legibus, quibus a Iunio multa petita est, nulla potest ex parte esse coniuncta. « At etiam Bulbus est condemnatus. » Adde, maiestatis: ut intelligas, hoc iudicium cum illo non esse coniunctum. « At est hoc illi crimen obiectum. » Fateor: sed etiam legionem esse ab eo sollicitatam in Illyrico, C. Cosconii literis et multorum testimoniis planum factum est. Quod crimen erat proprium illius quaestionis, et quae res lege maiestatis tenebatur. « At hoc obfuit ei maxime. » Iam ista divinatio est; qua si uti licet, vide, ne mea coniectura multo sit verior. Ego enim sic arbitror, Bulbum, quod homo nequam, turpis, improbus, multis flagitiis contaminatus in iudicium sit adductus, idcirco facilius esse damnatum. Tu mihi ex tota causa Bulbi, quod tibi commodum est, eligis, ut id esse sequutos iudices dicas.

XXXVI. Quapropter hoc Bulbi iudicium non plus obesse huic causae debet, quam illa, quae commemorata sunt ab accusatore, duo iudicia, P. Popillii,

Iudicii simile) Vsus sum Graevii interpunctione. Vulgo sic dirimuntur verba: *non fuit igitur illud iudicium iudicii simile, iudices, non fuit.*

Habitus) Sic plerique codd. et edd. antiquae. At P. Manut. ed. 1540 edidit *adhibitus*. Alterum restituerunt Graev. Ern.

et Ti. Guttae: qui causam de ambitu dixerunt; qui accusati sunt ab iis, qui erant ipsi ambitus condemnati; quos ego non idcirco esse arbitror in integrum restitutos, quod planum fecerint, illos ob rem iudicandam pecuniam accepisse, sed quod iudicibus probarint, quod in eodem genere, in quo ipsi offendissent, alios reprehendissent, se ad praemia legis venire oportere. Quapropter neminem dubitare existimo, quin illa damnatio ambitus nulla ex parte cum causa Cluentii vestroque iudicio coniuncta esse possit. Quid, quod Staienus est condemnatus? non dico hoc tempore, iudices, id quod nescio an dici oporteat, illum maiestatis esse damnatum; non recito testimonia hominum honestissimorum, quae in Staienum sunt dicta ab iis, qui Mam. Aemilio, clarissimo viro, legati, et praefecti, et tribuni militares fuerunt; quorum testimoniis planum factum est, maxime eius opera, quum quaestor esset, in exercitu seditionem esse conflatam. Ne illa quidem testimonia recito, quae dicta sunt, de HS ɪↃc; quae ille quum accepisset nomine iudicii Safiniani, sicut in Oppianici iudicio postea, retinuit atque suppressit. Omitto et haec, et alia permulta, quae illo iudicio in Staienum dicta sunt: hoc dico, eandem tum fuisse P. et L. Cominiis

Ti. Guttae) Ita scripsi, non ut vulgo *T. Guttae*; Quintil. enim Inst. or. V, 10, 108 explanate vocat *Tiberium Guttam*, non *Titum*.

Reprehendisset) *Deprehendisset* habet unus cod. Oxon. quod placuit Garatono.

Praemia legis) Vt in integrum restituerentur: ut quo crimine damnati fuerant, absolverentur, convictis eodem crimine, id est, ambitus, accusatoribus suis. Graev.

Maiestatis) Accusatus quidem est corrupti iudicii nomine, sed ideo damnatus, quia maiestatem laesisset. Id.

Mam. Aemilio) Vulgo *M. Aemilio.* Sed intelligitur *Mamercus Aemilius Mam. F. M. N. Lepidus Livianus*: qui consul fuit A. V. C. 676 cum D. Iunio Bruto; et anno sequente procos. in Italia habuit quaestorem hunc Staienum. Atque sic legendum esse iam Manutius monuit.

equitibus romanis, honestissimis hominibus, et disertis, controversiam cum Staieno, quem accusabant, quae nunc mihi est cum Attio. Cominii dicebant idem, quod ego dico: Staienum ab Oppianico pecuniam accepisse, ut iudicium corrumperet; Staienus conciliandae gratiae causa se accepisse dicebat. Irridebatur haec illius reconciliatio, et persona viri boni suscepta, sicut in statuis inauratis, quas posuit ad Iuturnae: quibus subscripsit, REGES AB SE IN GRATIAM ESSE REDVCTOS. Exagitabantur omnes eius fraudes atque fallaciae; tota vita in eiusmodi ratione versata aperiebatur; egestas domestica, quaestus forensis in medium proferebatur; nummarius interpres pacis et concordiae non probabatur. Itaque tum Staienus, quum idem defenderet, quod Attius, condemnatus est. Cominii quum hoc agerent, quod nos in tota causa egimus, probaverunt. Quamobrem si Staieni damnatione, Oppianicum iudicium corrumpere voluisse, Oppianicum iudici ad emendas sententias dedisse pecuniam, iudicatum est: quum ita constitutum sit, uti in illa culpa aut Cluentius sit, aut Oppianicus; Cluentii nummus nullus iudici datus ullo vestigio reperiatur; Oppianici pecunia post iudicium factum ab iudice ablata sit: potest esse dubium, quin illa da-

Ad Iuturnae) Palimps. Taur. *ad diuturnae.*

Pacis et concordiae) Respicitur ad pecuniam quam conciliandae gratiae se accepisse dicebat.

Vti in illa) Palimps. Taur. *ut in illa.*

Cluentii nummus nullus iudici datus ullo vestigio reperiatur) Retineo vulgatam, cum qua consentit Palimps. Taur. nisi quod iste pro *reperiatur* legit *reperietur*, probabilior e sententia Peyroni; vulgata vero, *reperitur.* Schützius asciverat lectionem a Graevio e vestigiis lectionis cod. Franc. constitutam: *Cluentii nummos ulli datos iudici ullo vestigio reperiatur.* Minus perspicua, ac parum probabilis, quum codex noster antiquissimus ei refragetur. Typ.

Ab iudice) Ita Palimps. Taur. Vulgo *a iudice.* — *Ablata sit.* Sic edd. Lamb. et Schütz. Vulgo *ablata est*, et ita quoque in Palimps. Taur. Contextui orationis aptior, ut mihi videtur, coniunctivus. Typ.

mnatio Staieni, non modo non sit contra Cluentium, sed maxime nostram causam defensionemque confirmet?

XXXVII. Ergo adhuc Iunii iudicium video esse eiusmodi, ut incursionem potius seditionis, vim multitudinis, impetum tribunicium, quam iudicium appellandum putem. Quod si quis illud iudicium appellet, tamen hoc confiteatur necesse est, nullo modo illam multam, quae a Iunio petita sit, cum Cluentii causa posse coniungi. Illud igitur Iunianum per vim factum est; Bulbi, et Popillii, et Guttae, contra Cluentium non est; Staieni, etiam pro Cluentio est. Videamus ecquod aliud iudicium, quod pro Cluentio sit, proferre possimus.

Dixitne tandem causam C. Fidiculanius Falcula, qui Oppianicum condemnarat, quum praesertim, id quod fuit in illo iudicio invidiosissimum, paucos dies ex subsortitione sedisset? Dixit, et bis quidem dixit. In summam enim L. Quintius invidiam concionibus eum quotidianis, seditiosis et turbulentis adduxerat. Vno iudicio multa est ab eo petita, sicut ab Iunio, quod non suae decuriae munere, neque ex lege

A Iunio) Palimps. *ab Iunio.*

Decuriae munere) I. e. ut recte Graevius interpr. quod iudex in hoc iudicio sedisset, etsi eius decuriae in qua Fidiculanius esset, munus non esset sedendi s. in hac causa iudicandi.

Decuriae) Decuria est album iudicum, in quod eiusdem generis et census iudices erant relati, ut dudum Casaubonus ad Suetonium docuit. Et, sicut postea quum ex pluribus ordinibus iudices legerentur, alia erat decuria senatoria, alia equestris, alia tribunorum aerarii, sic tum temporis plures erant decuriae senatoriae. Itaque hic Falculae tribuit decuriam. His decuriis iudicum sua quoque fuerunt assignata munera, ut non ad omnia iudicia legerentur ex omnibus decuriis iudices, sed una aut altera decuria hoc vel illo tempore esset immunis. Munus enim erat, hoc est onus, iudicem sedere. Sueton. Aug. 32: *Plerisque iudicandi munus detrectantibus, vix concessit ut singulis decuriis, per vices annua vacatio esset.* Quamvis vero rationem munerum et immunitatum, quae in decuriis senatoriis Ciceronis temporibus obtinuit, ignoremus, ut alia multa, clare

sedisset. Paulo sedatiore tempore est accusatus, quam Iunius, sed eadem fere lege et crimine. Quia nulla in iudicio seditio, neque vis, neque turba versata est, prima actione facillime est absolutus. Non numero hanc absolutionem. Nihilo minus enim potest, ut illam multam non commiserit, accepisse tamen pecuniam ob rem iudicandam, quam Staienus, qui causam nusquam eadem lege dixit. Proprium crimen illud quaestionis eius non fuit. Fidiculanius quid fecisse dicebatur? Accepisse a Cluentio HS cccc. Cuius erat ordinis? senatorii. Qua lege in eo genere a senatore ratio repeti solet, de pecuniis repetundis, ea lege accusatus, honestissime est absolutus. Acta est enim causa more maiorum, sine vi, sine metu, sine periculo; dicta, et exposita, et demonstrata sunt omnia. Addocti iudices sunt, non modo potuisse honeste ab eo reum condemnari, qui non perpetuo sedisset; sed, si aliud is iudex nihil scisset, nisi

tamen patet ex hoc loco, Falculam sedisse, quum suae decuriae sedendi munus non esset. Itaque quum alienae decuriae munere sederet, cupiditatem aut corruptionem prae se ferre videbatur. Hinc tanquam cupido iudici, et non ex lege sedenti, multa fuit imposita. GRAEV.

Ex lege) Quae sententias ferri, nisi causa prius cognita, vetabat. MAN.

Paulo sedatiore tempore) Quum tribunus plebis non esset L. Quintius. Nam paucis post Iunii condemnationem diebus e tribunatu exivit. ID.

Vt illam multam non commiserit) h. e. *utut* nihil commiserit, qua illam multam mereretur.

Accepisse — eadem lege dixit) Vulgo *accepisse tamen ob rem iudicandam pecuniam, quam captam nusquam Staienus eadem lege dixit.* Ego Lambini emendationem sequutus sum, quae sensum praebet aptissimum (nimirum: Non numero, inquit, absolutionem Fidiculani. Nam, quamvis absolutus sit, nihilo minus tamen, *quam Staienus, pecuniam ob rem iudicandam accipere potuit: qui tamen Staienus, nusquam accusatus est, quod pecuniam ob rem iudicandam accepisset.* LAMB.)

Addocti) Sic cod. Ox. C. ed. pr. et Med idque recepit Ern. Vulgo *adducti.*

Qui non perpetuo sedisset) Quod obiicebatur Falculae. Supra: *Quum praesertim, id quod fuit illo iudicio invidiosissimum, paucos dies ex subsortitione sedisset.* MAN.

quae praeiudicia de eo facta esse constaret, audire praeterea nihil debuisse.

XXXVIII. Tum etiam illi quinque, qui imperitorum hominum rumusculos aucupati, tum illum absolverunt, iam suam clementiam laudari magnopere nolebant. A quibus si qui quaereret, sedissentne iudices in C. Fabricium, sedisse se dicerent; si interrogarentur, num quo crimine is esset accusatus, praeterquam veneni eius, quod quaesitum Avito diceretur, negarent; si deinde essent rogati, quid iudicassent, condemnasse se dicerent. Nemo enim absolvit. Eodem modo quaesitum si esset de Scamandro, certe idem respondissent: tametsi ille una sententia est absolutus; sed illam unam nemo tum istorum suam dici vellet. Vter igitur facilius suae sententiae rationem redderet? isne, qui se et sibi, et rei iudicatae constitisse dicit; an ille, qui se in principem maleficii lenem, in adiutores eius et conscios vehementissimum esse respondet? Quorum ego de sententia non debeo disputare. Neque enim dubito, quin ii tales viri, suspicione aliqua percussi repentina, de statu suo declinarint. Quare eorum, qui absolverunt, misericordiam non reprehendo; eorum, qui in iudicando superiora iudicia sequuti sunt sua sponte, non Staieni fraude, constantiam comprobo; eorum vero, qui sibi non liquere dixerunt, sapientiam laudo; qui absolvere eum, quem nocentissimum cognorant, et quem ipsi bis iam antea condemnarant, nullo modo poterant:

Quae praeiudicia) Vnum in Scamandro, alterum in Fabritio. Id.

Rumusculos aucupati) Ambitione adducti: ne corrupti, ut Bulbus, Staienus, Gutta, qui iam Oppianicum damnaverant, viderentur. Id.

Illum) Oppianicum. Id.

Redderet) Ern. sola auctoritate sua correxit *reddit.* Vulg. bene defendit Goërenz. ad Cic. de Fin. II, 15.

In principem) Oppianicum. *Adiutores*, Scamander et Fabritius.

Percussi) Ita recte Lamb. et Ern. correxerunt vulg. *perculsi.*

condemnare, quum tanta consilii infamia et tam atrocis rei suspicio esset iniecta, paulo posterius patefacta re, maluerunt. Ac ne ex facto solum sapientes illos iudicetis, sed etiam ex nominibus ipsis, quod ii fecerint, rectissime ac sapientissime factum probetis: quis P. Octavio Balbo ingenio prudentior, iure peritior, fide, religione, officio diligentior, aut sanctior commemorari potest? Non absolvit. Quis Q. Considio constantior? quis iudiciorum, atque eius dignitatis, quae in iudiciis publicis versari debet, peritior? quis virtute, consilio, auctoritate praestantior? Ne is quidem absolvit. Longum est de singulorum virtute ita dicere: quae quia cognita sunt ab omnibus, verborum ornamenta non quaerunt. Qualis vir M. Iuventius Pedo fuit ex vetere illa iudicum disciplina? qualis L. Caulius Mergus? M. Basilus? C. Caudinus? qui omnes in iudiciis publicis, iam tum florente republica, floruerunt. Ex eodem numero L. Cassius, Cn. Heius, pari et integritate et prudentia: quorum nullius sententia est Oppianicus absolutus. Atque ex his omnibus, natu minimus, ingenio et diligentia et religione par iis, quos antea commemoravi, P. Saturius, in eadem sententia fuit. O innocentiam Oppianici singularem! quo in reo, qui absolvit, ambitiosus, qui distulit, cautus, qui condemnavit, constans existimatur.

XXXIX. Haec tum agitante Quintio, neque in concione, neque in iudicio demonstrata sunt. Neque enim ipse dici patiebatur, nec per multitudinem concitatam consistere cuiquam in dicendo licebat. Itaque ipse, postquam Iunium pervertit, causam totam

Sed etiam ex nominibus) Sic Victor. Grut. Ern. Edd. vett. Lamb. Graev. *hominibus*.

Cn. Heius) In multis edd. usque ad Grut. est *Naevius*. Lectionem *Cn. Heius* ostendunt codd. Pall. et S. Vict.

reliquit. Paucis enim diebus illis et ipse privatus est factus, et hominum studia deferbuisse intelligebat. Quod si, per quos dies Iunium accusavit, Fidiculanium accusare voluisset, respondendi Fidiculanio potestas facta non esset. Ac primo quidem, omnibus illis iudicibus, qui Oppianicum condemnarant, minabatur. Nam insolentiam noratis hominis; noratis animos eius ac spiritus tribunicios. Quod erat odium, dii immortales! quae superbia! quanta ignoratio sui! quam gravis atque intolerabilis arrogantia! qui illud etiam acerbe tulerit (ex quo illa nata sunt omnia), non sibi ac defensioni suae condonatum esse Oppianicum: proinde quasi non satis signi esse debuerit, ab omnibus eum fuisse desertum, qui se ad patronum illum contulisset. Erat enim Romae summa copia patronorum, hominum eloquentissimorum atque amplissimorum, quorum certe aliquis defendisset equitem romanum, in municipio suo nobilem, si honeste putasset eiusmodi causam posse defendi. Nam Quintius quidem, quam causam unquam antea dixerat, quum annos ad quinquaginta natus esset? quis eum unquam non modo in patroni, sed in laudatoris, aut advocati loco viderat? qui quod Rostra iamdiu vacua, locumque illum, post adventum L. Sullae a tribunicia voce desertum, oppresserat, multitudinemque iam desuefactam a concionibus ad veteris consuetudinis similitudinem revocaverat, idcirco cuidam hominum generi paulisper iucundior fuit. Atque idem quanto in odio postea suis illis ipsis fuit, per quos in altiorem locum adscenderat! Neque iniuria. Facite enim, ut non solum mores eius et arrogantiam, sed etiam vultum atque amictum, atque illam usque ad talos demissam

Nam) Recte Goerenzius hanc particulam substituendam esse vidit vulg. *iam*.

purpuram recordemini. Is, quasi non esset ullo modo ferendum, se ex iudicio discessisse victum, rem ab subselliis in Rostra detulit. Et iam querimur saepe, hominibus novis non satis magnos in hac civitate esse fructus? Nego usquam unquam fuisse maiores: ubi, si quis ignobili loco natus, ita vivat, ut nobilitatis dignitatem virtute tueri posse videatur, usque eo pervenit, quoad eum industria cum innocentia prosequuta est. Si quis autem hoc uno nititur, quod sit ignobilis, procedit saepe longius, quam si idem ille esset cum iisdem suis vitiis nobilissimus. Vt Quintius (nihil enim dicam de ceteris) si fuisset homo nobilis, quis eum cum illa superbia atque intolerantia ferre potuisset? Quod eo loco fuit, ita tulerunt, ut, si quid haberet a natura boni, prodesse ei putarent oportere: superbiam autem atque arrogantiam eius deridendam magis arbitrarentur propter humilitatem hominis, quam pertimescendam.

XL. Sed, ut illuc revertar, quo tempore Fidiculanius est absolutus, tu qui ea iudicia facta commemoras, quaero, quid tum esse existimas iudicatum? certe gratis iudicasse. At condemnarat; at causam totam non audierat; at in concionibus omnibus a L. Quintio vehementer erat et saepe vexatus. Illa igitur omnia Quintiana, iniqua, falsa, turbulenta, popularia, seditiosa iudicia fuerunt. Esto: potuit esse innocens Falcula. Iam ergo aliquis Oppianicum gratis condemnavit; iam non eos Iunius subsortitus est, qui pecunia accepta condemnarent; iam potuit aliquis ab initio non sedisse, et tamen Oppianicum gratis condemnasse. Verum, si innocens Falcula, quaeso, quis

At condemnarat) Dialogo aut altercationi similis hic locus est, ubi personam accusatoris et patroni vicissim agit Cicero. Sylv.

nocens? si hic gratis condemnavit, quis accepit? Nego rem esse ullam in quemquam illorum obiectam, quae Fidiculanio obiecta non sit: nego aliquid fuisse in Fidiculanii causa, quod idem non esset in ceterorum. Aut hoc iudicium reprehendas tu, cuius accusatio rebus iudicatis niti videbatur, necesse est; aut, si hoc verum esse concedis, Oppianicum gratis condemnatum esse fateare.

XLI. Quamquam satis magno argumento esse debet, quod ex tam multis iudicibus, absoluto Falcula, nemo reus factus est. Quid enim mihi damnatos ambitus colligitis, alia lege, certis criminibus, plurimis testibus? quum primum illi ipsi debuerint potius accusari de pecuniis repetundis, quam ambitus. Nam, si in ambitus iudiciis hoc his obfuit, quum alia lege causam dicerent: certe, si propria lege huius peccati adducti essent, multo plus obfuisset. Deinde, si tanta vis fuit istius criminis, ut, qua quisque lege ex illis iudicibus reus factus esset, tamen hac plaga periret: cur, in tanta multitudine accusatorum, tantis praemiis, ceteri rei facti non sunt? Hic profertur id, quod iudicium appellari non oportet, P. Septimio Scaevolae litem eo nomine esse aestimatam. Cuius rei quae consuetudo sit, quoniam apud homines peritissimos dico, pluribus verbis docere non debeo. Nunquam enim ea diligentia, quae solet adhiberi in ceteris iudiciis, eadem, reo damnato, adhibita est. In litibus aestimandis fere iudices, aut, quod sibi eum, quem semel condemnarunt, inimicum putant esse, si qua in eum

Nego) Ita legendum esse pro vulg. *neque* censuit Ern.

Litem eo nomine esse aestimatam) Quid sit *litem aestimare*, iam vidimus in Asconii Commentariis ad Act. II in Verrem. Typ.

Nunquam enim) Sententia est: Si quid aliud in damnatum reum dicatur, iudices ita diligentes non sunt, quam quum reus nondum damnatus est. Sylv.

lis capitis illata est, non admittunt; aut, quod se perfunctos iam esse arbitrantur, quum de reo iudicarunt, negligentius attendunt cetera. Itaque et maiestatis absoluti sunt permulti, quibus damnatis, de pecuniis repetundis, lites essent aestimatae: et hoc quotidie fieri videmus, ut, reo damnato de pecuniis repetundis, ad quos pervenisse pecunias in litibus aestimandis statutum sit, eos illi iudices absolvant: quod quum fit, non iudicia rescinduntur, sed hoc statuitur, aestimationem litium non esse iudicium. Scaevola condemnatus est aliis criminibus, frequentissimis Apuliae testibus. Omni contentione pugnatum est, ut lis haec capitis aestimaretur. Quae res si rei iudicatae pondus habuisset, ille postea vel iisdem, vel aliis inimicis, reus hac lege ipsa factus esset.

XLII. Sequitur id, quod illi iudicium appellant, maiores autem nostri nunquam neque iudicium nominarunt, neque perinde, ut rem iudicatam, observaverunt, animadversio atque auctoritas censoria. Qua de re antequam [1] incipio, perpauca mihi de meo officio verba faciunda sunt: ut a me tum huiusce periculi, tum ceterorum quoque officiorum et amicitiarum ratio conservata esse videatur. Nam mihi cum viris fortibus, qui censores proxime fuerunt, ambobus est amicitia: cum altero vero (sicut et plerique vestrum sciunt) magnus usus et summa utriusque officiis constituta necessitudo est. Quare, quidquid de subscri-

Hac lege ipsa) De repetundis. Nam litis aestimatio ad crimen repetundarum pertinet. Scaevola enim non hac lege, sed aliis criminibus et reus factus est, et condemnatus. Lis autem ei aestimata gratiae causa: ut, quod capitale erat, pecunia aestimaretur. MANVT.

Animadversio atque auctoritas censoria) *Animadversionem atque auctoritatem censoriam*. Ita MSS. plerique, edd. vett. usque ad Vict. it. Grut. Nominativos dederunt Manut. Ern.

1. Alii addunt *dicere*.

Vt a me tum) Sic scribendum esse Goërenzius ad Acad. II, p. 122 vidit. Vulgo *quum*.

ptionibus eorum mihi dicendum erit, eo dicam animo, ut omnem orationem meam non de illorum facto, sed de ratione censoria habitam existimari velim: a Lentulo autem, familiari meo, qui a me pro eximia sua virtute summisque honoribus, quos a populo romano adeptus est, honoris causa nominatur, facile hoc, iudices, impetrabo, ut, quam ipse adhibere consuevit in amicorum periculis fidem et diligentiam, tum vim animi libertatemque dicendi; in hoc mihi concedat, ut tantum mihi sumam, quantum sine huius periculo praeterire non possum. A me tamen, ut aequum est, omnia caute pedetentimque dicentur, ut neque fides huius defensionis relicta, neque cuiusquam aut dignitas laesa, aut amicitia violata esse videatur.

Video igitur, iudices, animadvertisse censores in iudices quosdam illius consilii Iuniani, quum istam ipsam causam subscriberent. Hic primum illud commune proponam, nunquam animadversionibus censoriis hanc civitatem ita contentam, ut rebus iudicatis, fuisse. Neque in re nota consumam tempus exemplis. Ponam illud unum: C. Getam, quum a L. Metello et Cn. Domitio censoribus ex senatu eiectus esset, censorem ipsum postea esse factum: et, cuius mores a censoribus erant reprehensi, hunc postea et populi romani, et eorum, qui in ipsum animadverterant, moribus praefuisse. Quod si illud iudicium putaretur; ut ceteri, turpi iudicio damnati, in perpetuum omni honore ac dignitate privantur: sic hominibus ignominia notatis, neque ad honorem aditus, neque in curiam reditus esset. Nunc, si quem Cn. Lentuli, aut L. Gellii libertus furti condemnarit, is, omnibus

In hoc) Sic MSS. Pall. 4, 5, 7, probantibus Lambino et Goërenzio ad Cic. de legg. p. 88. Vulgo *in hac*.

ornamentis amissis, nunquam illam honestatis suae partem recuperabit: quos autem ipse L. Gellius et Cn. Lentulus, duo censores, clarissimi viri, sapientissimique homines, furti et captarum pecuniarum nomine notaverunt, ii non modo in senatum redierunt, sed etiam illarum ipsarum rerum iudiciis absoluti sunt.

XLIII. Neminem voluerunt maiores nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui inter adversarios convenisset. Quapropter in omnibus legibus, quibus exceptum est, de quibus causis aut magistratum capere non liceat, aut iudicem legi, aut alterum accusare, haec ignominiae causa praetermissa est. Timoris enim causam, non vitae poenam in illa potestate esse voluerunt. Itaque non solum, iudices, illud ostendam, quod iam videtis, populi romani suffragiis saepenumero censorias subscriptiones esse deletas, verum etiam iudiciis eorum, qui iurati statuere cum religione et diligentia debuerunt. Primum iudices senatores equitesque romani in compluribus iam reis, quos contra leges pecunias cepisse subscriptum est, suae potius religioni, quam censorum opinioni, paruerunt. Deinde praetores urbani, qui iurati debent optimum quemque in selectos iudices referre, nunquam sibi ad eam rem censoriam ignominiam impedimento esse oportere duxerunt. Censores denique ipsi saepenumero superiorum censorum iudiciis (si ista iudicia appellari vultis) non steterunt. Atque etiam ipsi inter se censores sua iudicia tanti esse arbitrantur, ut alter alterius iudicium non modo reprehendat, sed etiam rescindat; ut alter de senatu moveri velit, alter retineat, et ordine amplissimo dignum existimet;

Cepisse) Sic MS. Franc. sex Oxx. ed. Lamb. Beck. Vulgo *accepisse*.

Subscriptum est) Nempe a censoribus.

ut alter in aerarios referri, aut tribu moveri iubeat, alter vetet. Quare, qui vobis in mentem venit, haec appellare iudicia, quae a populo romano rescindi, ab iuratis iudicibus repudiari, a magistratibus negligi, ab iis, qui eandem potestatem adepti sunt, commutari, inter collegas discrepare videatis?

XLIV. Quae quum ita sint, videamus, quid tandem censores de illo iudicio corrupto iudicasse dicantur. Ac primum illud statuamus: utrum, quia censores subscripserint, ita sit; an, quia ita fuerit, illi subscripserint. Si ideo, quia subscripserint: videte, quid agatis, ne in unumquemque nostrum censoribus in posterum potestatem regiam permittatis; ne subscriptio censoria non minus calamitatis civibus, quam illa acerbissima proscriptio possit afferre; ne censorium stilum, cuius mucronem multis remediis maiores nostri retuderunt, aeque posthac atque illum dictatorium gladium pertimescamus. Sin autem, quod subscriptum est, quia verum est, idcirco grave debet esse: hoc quaeramus, verum sit, an falsum; removeantur auctoritates censoriae; tollatur id ex causa, quod in causa non est. Doce, quam pecuniam Cluentius dederit, unde dederit, quemadmodum dederit; unum denique aliquod a Cluentio profectae pecuniae vestigium ostende. Vince deinde, virum bonum fuisse Oppianicum, hominem integrum; nihil de illo unquam secus esse existimatum, nihil denique praeiudicatum. Tum auctoritatem censorum amplexato, tum illorum iudicium cum re coniunctum esse defendito. Dum vero eum fuisse Oppianicum constabit, qui tabulas publicas municipii sui corrupisse iudicatus sit; qui testamentum interleverit; qui, supposita

Amplexato) Sic Priscian. lib. VIII, cod. Pal. 1, quatuor Oxx. ed. Lamb. Graev. Ern. Alii *amplexator*.

persona, falsum testamentum obsignandum curarit; qui eum, cuius nomine id obsignatum est, interfecerit; qui avunculum filii sui in servitute ac vinculis necarit; qui municipes suos proscribendos occidendosque curarit; qui eius uxorem, quem occiderat, in matrimonium duxerit; qui pecuniam pro potione dederit; qui socrum, qui uxorem, qui uno tempore fratris uxorem, speratosque liberos fratremque ipsum, qui denique suos liberos interfecerit; qui, quum venenum privigno suo quaereret, manifesto sit deprehensus; cuius ministris consciisque damnatis, ipse adductus in iudicium pecuniam iudici dederit ad sententias iudicum corrumpendas: dum haec, inquam, de Oppianico constabunt, nec ullo argumento Cluentianae pecuniae crimen tenebitur, quid est, quod te ista censoria sive voluntas sive opinio adiuvare, aut hunc innocentem opprimere posse videatur?

XLV. Quid igitur censores sequuti sunt? Ne ipsi quidem, ut gravissime dicant, quidquam aliud dicent, praeter sermonem atque famam. Nihil se testibus, nihil tabulis, nihil gravi aliquo argumento comperisse, nihil denique, causa cognita, statuisse dicent. Quod si ita fecissent, tamen id non ita fixum esse deberet, ut convelli non liceret. Non utar exemplorum copia, quae summa est; non rem veterem, non hominem potentem aliquem, aut gratiosum proferam. Nuper hominem tenuem, scribam aedilicium, D. Matrinium quum defendissem apud M. Iunium, Q. Publicium praetores, et M. Plaetorium, C. Flaminium aediles curules, persuasi, ut scribam iurati legerent

Pro potione) *Pro abortione* Lamb. e cod. S. Vict.

Sive opinio) Vulgo addebatur *fuit*, recte ab Ern. sublatum.

Dicant) Hoc praetulit Beckius auctoritate quinque MSS. Oxx. et edd. Venett. vulgato *dicam*.

eum, quem iidem isti censores aerarium reliquissent. Quum enim in homine nulla culpa reperiretur, quid ille meruisset, non quid de eo statutum esset, quaerendum esse duxerunt. Nam haec quidem, quae de iudicio corrupto subscripserint, quis est, qui ab illis satis cognita et diligenter iudicata arbitretur? In M' Aquillium et in Ti. Guttam video esse subscriptum. Quid est hoc? duos esse corruptos solos pecunia? Quid ceteri? videlicet gratis condemnarunt. Non est igitur circumventus, non est oppressus pecunia, non, ut illae Quintianae conciones habebant, omnes qui Oppianicum condemnarunt, in culpa sunt ac suspicione ponendi. Duos solos video auctoritate censorum affines ei turpitudini iudicari; ut illud afferant, quod de iis duobus habuerint compertum, de ceteris non comperisse.

Censores aerarium reliquissent) Aediles scribam legerunt D. Matrinium, quamvis esset a censoribus notatus, et in aerarios relatus. GRAEV.

Habebant) Sic Ern. Vulgo olim *ut illae Quintianae conciones habebantur*; cod. Franc. *ut illa Quintiana concione habebatur*; unde Graev. coni. *ut in illa Quintiana concione habebatur*.

Ut illud afferant — comperisse) In edd. vett. ut 1498 legebatur: *aut illud afferant aliquid esse, quod de iis duobus habuerint compertum, de ceteris comperisse*. Id retinuit Gruterus. At P. Victor. P. Manut. Lamb. *Nam ut illud afferant nihil est, quod de iis duobus habuerint compertum, de ceteris comperisse*. Ernestius cum aliis lacunam hic esse aliquam putabat eamque Beckius ita fere explendam censet: *aut illud afferant, aliquid esse de omnibus compertum, aut concedant, quod de iis duobus habeant compertum, de ceteris non comperisse*. Mihi vero nihil mutandum videtur, nisi ut pro vulgato *aut illud afferant*, scribatur *ut illud afferant*. Ita sensus exoritur aptissimus. *Duos solos*, ait, *video auctoritate censorum affines ei turpitudini iudicari*, *ut* (eo ipso) *illud afferant* (i. e. doceant, significent) *quod de iis duobus habuerint compertum, de ceteris non comperisse*. (Nam si aliquid de iis comperissent, certe hos quoque, ut illos duo, notassent). Etenim illud profecto non esse a censoribus exspectandum, ut quod in re militari fieri solet, quasi per sortitionem aliquos elegisse, quos notarent, ceteros praetermisisse. Id nimirum sequentibus verbis comprehenditur: *Nam illud quidem minime probandum est*. Ceterum verba *aliquid esse* iam Gruterus, et Ern. spuria iudicarunt.

XLVI. Nam illud quidem minime probandum est, ad notationes auctoritatemque censoriam exemplum illos a consuetudine militari transtulisse. Statuerunt enim ita maiores nostri, ut, si a multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animadverteretur: ut metus videlicet ad omnes, poena ad paucos perveniret. Quod idem facere censores in delectu dignitatis, et in iudicio civium, et in animadversione vitiorum, qui convenit? Nam miles, qui locum non tenuit, qui hostium impetum vimque pertimuit, potest idem postea et miles esse melior, et vir bonus, et civis utilis. Quare, ne in bello, propter hostium metum, delinqueret, amplior ei mortis et supplicii metus est a maioribus constitutus: ne autem nimium multi poenam capitis subirent, idcirco illa sortitio comparata est. Hoc tu idem facies, censor, in senatu legendo? Si erunt plures, qui ob innocentem condemnandum pecuniam acceperint, non animadvertes in omnes, sed carpes, ut voles, et paucos ex multis ad ignominiam sortiere? Habebit igitur, te sciente et vidente, curia senatorem, populus romanus iudicem, respublica civem sine ignominia quemquam, qui ad perniciem innocentis fidem suam et religionem pecunia commutarit? et, qui pretio adductus eripuerit patriam, fortunas, liberos civi innocenti, is censoriae severitatis nota non inuretur? Tu es praefectus moribus, magister veteris disciplinae et severitatis, si aut retines quemquam sciens in senatu, scelere tanto contaminatum, aut statuis,

Notationes) Legendum videtur *notationem* vel *notionem*.

Vt voles — sortiere) Sic Lambin. codd. adiuvantibus, idque probavit Goërenzius ad Cic. Acad. II, 83. Vulgo *pecuniam acceperint, ut non animadvertas in omnes, sed carpas ut velis et — sortiare.*

Inuretur) Palimps. Taur. *uretur.*

Et severitatis) Palimps. *ac severitatis.*

qui in eadem culpa sit, non eadem poena affici convenire? aut quam conditionem supplicii maiores in bello timiditati militis propositam esse voluerunt, eandem in pace constituis improbitati senatoris? Quod si exemplum hoc ex re militari ad animadversionem censoriam transferendum fuit, sortitione id ipsum factum esse oportuit. Sin autem sortiri ad poenam, atque hominum delictum fortunae iudicio committere, minime censorium est: certe in multorum peccato carpi paucos ad ignominiam et turpitudinem non oportet.

XLVII. Verum omnes intelligimus, in istis subscriptionibus ventum quendam popularem esse quaesitum. Iactata res erat in concione a tribuno seditioso; incognita causa, probatum erat illud multitudini, *nemini licitum est contra dicere;* nemo denique, ut defenderet contrariam partem, laborabat. In invidiam porro magnam illa iudicia venerant. Etenim paucis postea mensibus alia vehemens erat in iudiciis ex notatione tabularum invidia versata. Praetermitti a censoribus,

Non eadem poena affici convenire? aut quam conditionem) Ita Palimps. Taur. Vulgo *n. e. p. adf. oportere: et quam c.* Schützius vero *convenire* iam adsciverat e Graevio, qui hunc locum, adhibito cod. Franc. et ed. Mediol., ita constituit: *non eadem poena affici oportere? Convenire et quam — in pace constituas improbitati senatoris.* Ceterum Palimpsesti lectio commendatur etiam a Peyrono V. Cl. Typ.

Atque hominum) Palimps. Taur. *et hominum.*

Et turpitudinem) Desunt haec in Palimps. Taur.

A tribuno seditioso) Haec quoque desunt in Palimps. Taur.

Incognita causa probatum erat illud multitudini, nemini licitum est contra dicere) Sic Palimps. Taur. quod Ant. August. feliciter coniecerat. Schützius, e MSS. compluribus, edidit cum ed. Ven. Naug. Man. Grut. Ern. *inc. causa, probatum illud erat: multitudinem illicitum est contra dicere.* Lambinus vero: *multitudinem illam non licitum est contra dicere.* Graevius: *incognita causa probatum illud erat multitudini: illicitum est contra dicere.* Typ.

Tabularum) Palimps. Taur. *tabellarum.*

Ex notatione tabularum) Discoloribus enim ceris notatae sunt, Hortensii oratoris, ut creditum est, culpa. Quod ei Cicero obiicit in Divinatione, cap. 70. Man.

et negligi macula iudiciorum posse non videbatur. Homines, quos ceteris vitiis atque omni dedecore infames videbant, eos hac quoque subscriptione notare voluerunt, et eo magis, quod illo ipso tempore, illis censoribus, erant iudicia cum equestri ordine communicata; ut viderentur per hominum idoneorum ignominiam sua auctoritate illa iudicia reprehendisse. Quod si hanc apud eosdem ipsos censores mihi aut alii causam agere licuisset, hominibus tali prudentia praeditis certe probavissem (res enim indicat), nihil ipsos habuisse cogniti, nihil comperti; ex tota ista subscriptione rumorem quendam et plausum popularem esse quaesitum. Nam in P. Popillium, qui Oppianicum condemnarat, subscripsit L. Gellius, quod is pecuniam accepisset, quo innocentem condemnaret. Iam id ipsum quantae divinationis est, scire, innocentem fuisse reum quem fortasse nunquam viderat, quum homines sapientissimi, iudices, ut nihil dicam de iis, qui condemnarunt, causa cognita, sibi dixerint non liquere?

Verum esto; condemnat Popillium Gellius: iudicat, accepisse a Cluentio pecuniam. Negat hoc Lentulus. Nam Popillium, quod erat libertini filius, in senatum non legit; locum quidem senatorium ludis et cetera

A censoribus) Palimps. Taur. *ab censoribus*.

Cum equestri ordine) Simul cum equestri ordine, illa iudicia reprehendente: ut legem de communicandis iudiciis necessariam fuisse ostenderet. MANVT.

Sua auctoritate illa iudicia reprehendisse) Abest *illa* a Palimps. Taurinensi. Vulgo: *sua auctoritate illa iudicia cum equestri ordine reprehendisse.* Verba *cum equestri ordine* ex superioribus temere repetita esse censebat Ernestius: adeoque, quum absint quoque a Palimps., ea expunxi, servato tamen *illa* ex vulgata lectione. TYP.

Eosdem ipsos) Ita Palimps. Taur. Vulgo *eos ipsos*.

Tali prudentia praeditis certe probavissem) Ita Palimps. Taur. In lectione vulgata deest *praeditis*.

Ex tota ista) Sic Ern. recte pro vulg. *ipsa*.

ornamenta relinquit, et eum omni ignominia liberat. Quod quum facit, iudicat, eius sententia gratis esse Oppianicum condemnatum. Et eundem Popillium postea Lentulus in ambitus iudicio pro testimonio diligentissime laudat. Quare, si neque L. Gellii iudicio stetit Lentulus, neque Lentuli existimatione contentus fuit Gellius; et, si uterque censor censoris opinione standum non putavit: quid est, quamobrem quisquam nostrum censorias subscriptiones omnes fixas et in perpetuum ratas putet esse oportere?

XLVIII. At in ipsum Avitum animadverterunt. Nullam quidem ob turpitudinem, nullum ob totius vitae, non dicam vitium, sed erratum. Neque enim hoc homine sanctior, neque probior, neque in omnibus officiis retinendis diligentior esse quisquam potest; neque illi aliter dicunt; sed eandem illam famam iudicii corrupti sequuti sunt. Neque ipsi secus existimant, quam nos existimari volumus, de huius pudore, integritate, virtute; sed putarunt praetermitti accusatorem non potuisse, quum animadversum esset in iudices. Qua de re tota si unum factum ex omni antiquitate protulero, plura non dicam. Non enim mihi exemplum summi et clarissimi viri, P. Africani, praetereundum videtur; qui quum esset censor, et in equitum censu C. Licinius Sacerdos prodiisset, clara voce, ut omnis concio audire posset, dixit, se scire, illum verbis conceptis peierasse: si quis contra dicere vellet, usurum esse eum suo testimonio. Deinde quum contra nemo diceret, iussit equum traducere.

Relinquit) Sic Ern. quia in ceteris tempus praesens est. Vulgo *reliquit*.

Si quis contra dicere) Nempe contra Licinium; ei Africanus suum testimonium offerebat.

Equum traducere) Formula solemnis, qua censores in equitum censura utebantur, si nihil haberent, cur eos notarent: seque iis equos non adimere significabant. Res narratur

Itaque is, cuius arbitrio et populus romanus et exterae gentes contentae esse consueverant, ipse sua scientia ad ignominiam alterius contentus non fuit. Quod si hoc Avito facere licuisset, facile, illis ipsis iudicibus, et falsae suspicioni, et invidiae populariter excitatae restitisset.

Vnum etiam est, quod me maxime conturbat, cui loco respondere posse vix videor, quod elogium recitasti de testamento Cn. Egnatii, patris, hominis honestissimi videlicet et sapientissimi: idcirco se exheredasse filium, quod is ob Oppianici damnationem pecuniam accepisset. De cuius hominis levitate et inconstantia plura non dicam. Hoc testamentum ipsum, quod recitas, eiusmodi est, ut ille, quum eum filium exheredaret, quem oderat, ei filio coheredes homines alienissimos coniungeret, quem diligebat. Sed tu, Atti, consideres, censeo, diligenter, utrum censorum iudicium grave velis esse, an Egnatii. Si Egnatii: leve est, quod censores de ceteris subscripserunt; ipsum enim Cn. Egnatium, quem tu gravem esse vis, ex senatu eiecerunt. Sin autem censorum: hunc Egnatium, quem pater censoria subscriptione exheredavit, censores in senatu, quum patrem eiicerent, retinuerunt.

XLIX. « At enim senatus universus iudicavit, illud corruptum esse iudicium. » Quomodo? Suscepit causam. An potuit rem delatam eiusmodi repudiare?

apud Valerium Max. lib. IV. Hunc vero Ciceronis locum laudavit Quintilian. inst. or. V, 11, 13.

Consueverant) Recte sic Ern. pro vulg. *consueverunt*.

Sua scientia) Ita plurimi MSS. et edd. vett. Restituit Ern. At Grut. Graev. alii *conscientia*.

Facere licuisset) Scil. ut eadem conditione, qua Sacerdos uteretur, ne scilicet in eum sine teste aliquo animadverteretur. Man.

Coniungeret) Lamb. e MSS. affert *adiungeret*.

Ex senatu) *De senatu* Quintil. inst. or. V, 13.

Eiicerent) *eiecissent* est ab Quintil. l. l.

quum tribunus plebis, populo concitato, rem paene ad manus revocasset; quum vir optimus, et homo innocentissimus, pecunia circumventus esse diceretur; quum invidia flagraret ordo senatorius: potuit nihil decerni? potuit illa concitatio multitudinis sine summo periculo reipublicae repudiari? At quid est decretum? quam iuste? quam sapienter? quam diligenter? SI QVI SINT, QVORVM OPERA FACTVM SIT, VT IVDICIVM PVBLICVM CORRVMPERETVR. Vtrum videtur senatus id factum iudicare: an, si factum sit, moleste graviterque ferre? Si ipse A. Cluentius sententiam de iudiciis rogaretur, aliam non diceret, atque ii dixerunt, quorum sententiis Cluentium condemnatum esse dicitis. Sed quaero a vobis, num istam legem ex isto senatusconsulto L. Lucullus consul, homo sapientissimus, tulerit? num anno post M. Lucullus et C. Cassius, in quos, tum consules designatos, idem illud senatus decreverit? non tulerunt: et quod tu Aviti pecunia factum esse arguis, neque id ulla vel tenuissima suspicione confirmas, factum est primo illorum aequitate et sapientia consulum, ut id, quod senatus decreverat, ad illud invidiae praesens incendium restinguendum, id postea referendum ad populum non arbitrarentur. Ipse deinde populus romanus, qui L. Quintii tribuni plebis fictis querimoniis antea concitatus, rem illam et rogationem flagitarat, idem C. Iunii filii, pueri parvuli, lacrymis commotus, maximo clamore et concursu totam illam legem et quaestionem repudiavit. Ex quo intelligi potuit id, quod saepe dictum est: ut mare, quod sua natura tranquillum sit, ventorum vi agitari atque turbari: sic et

Cassius) Scil. eandem hanc legem tulerint.

Referendum) I. q. *ferendum*. Olim male *perferendum* quod habent codd. plurimi. At Nauger. in aliis codd. invenit *referendum*.

populum romanum sua sponte placatum, hominum seditiosorum vocibus, ut violentissimis tempestatibus, concitari.

L. Est etiam reliqua permagna auctoritas, quam ego turpiter paene praeterii. Mea enim esse dicitur. Recitavit ex oratione, nescio qua, Attius, quam meam esse dicebat, cohortationem quandam iudicum ad honeste iudicandum, et commemorationem quum aliorum iudiciorum, quae probata non essent, tum illius ipsius iudicii Iuniani; perinde quasi ego non ab initio huius defensionis dixerim, invidiosum illud fuisse iudicium; aut quum de infamia iudiciorum disputarem, potuerim illud, quod tam populare esset, in illo tempore praeterire. Ego vero, si quid eiusmodi dixi, neque cognitum commemoravi, neque pro testimonio dixi: et illa oratio potius temporis mei, quam iudicii et auctoritatis fuit. Quum enim accusarem, et mihi initio proposuissem, ut animos et populi romani et iudicum commoverem; quumque omnes offensiones iudiciorum non ex mea opinione, sed ex hominum rumore proferrem: istam rem, quae tam populariter esset agitata, praeterire non potui. Sed errat vehementer, si quis in orationibus nostris, quas in iudiciis habuimus, auctoritates nostras consignatas se habere arbitratur. Omnes enim illae orationes, causarum et temporum sunt, non hominum ipsorum ac patronorum. Nam, si causae ipsae pro se loqui possent, nemo adhiberet oratorem. Nunc adhibemur, ut ea dicamus, non quae nostra auctoritate constituantur, sed quae ex re ipsa causaque ducantur. Hominem ingeniosum,

Placatum) Vulgo *esse placatum*. Sed delevi illud *esse*, quod non agnovit Marius Victorinus in Cic. de inv. I, 43, qui locum hunc sic laudat: *sic rempublicam sua sponte placatam hominum — concitari.*

Ducantur) Lamb. praeferebat lectionem cod. MS. *dicantur*.

M. Antonium, aiunt solitum esse dicere, " idcirco se nullam unquam orationem scripsisse, ut, si quid aliquando, quod non opus esset, ab se esset dictum, posset se negare dixisse :„ perinde quasi, quid a nobis dictum aut actum sit, id nisi literis mandaverimus, hominum memoria non comprehendatur.

LI. Ego vero in isto genere libentius quum multorum, tum hominis eloquentissimi et sapientissimi, L. Crassi, auctoritatem sequor, qui quum Cn. Plancum defenderet, accusante M. Bruto, homine in dicendo vehementi et calido, quum Brutus, duobus recitatoribus constitutis, ex duabus eius orationibus capita alterna, inter se contraria, recitanda curasset; quod in dissuasione rogationis eius, quae contra coloniam Narbonensem ferebatur, quantum potest, de auctoritate senatus detrahit; in suasione legis Serviliae summis ornat senatum laudibus; et multa in equites romanos quum ex ea oratione asperius dicta recitasset, quo animi illorum iudicum in Crassum incenderentur, aliquantum esse commotus dicitur. Itaque in respondendo primum exposuit utriusque rationem temporis, ut oratio ex re et causa habita videretur: deinde, ut intelligere posset Brutus, quem hominem, et non solum qua eloquentia, verum etiam quo lepore et quibus facetiis praeditum lacessisset, tres et ipse excitavit recitatores cum singulis libellis, quos M. Brutus, pater illius accusatoris, de iure civili reliquit. Eorum initia quum recitarentur, ea, quae vobis nota esse arbitror : *Forte evenit, ut ruri in Privernati esse-*

Cn. Plancum) Vulgo *L. Plancium.* At in libro II de Orat. c. 54, et ap. Quintil. inst. or. VI, 3, 44 est *Cn. Plancum.*

Calido) Hoc Ern. Victorii iudicium secutus reposuit, pro vulg. *callido*; nam in Bruto c. 34 Cicero huic M. Bruto vehementiam tantum tribuit, non calliditatem.

mus, ego et Brutus filius; fundum Privernatem flagitabat. *In Albano eramus ego et Brutus filius;* Albanum poscebat. *In Tiburti forte cum assedissemus, ego et Brutus filius;* Tiburtem fundum requirebat: Brutum autem, hominem sapientem, quod filii nequitiam videret, quae praedia ei relinqueret, testificari dicebat voluisse. Quod si potuisset honeste scribere, se in balneis cum id aetatis filio fuisse, non praeterisset: eas se tamen ab eo balneas non ex libris patris, sed ex tabulis et ex censu quaerere. Crassus tum ita Brutum ultus est, ut illum recitationis suae poeniteret. Moleste enim fortasse tulerat, se in iis orationibus reprehensum, quas de republica habuisset: in quibus forsitan magis requiratur constantia. Ego autem illa recitata esse non moleste fero. Neque enim ab illo tempore, quod tum erat, neque ab ea causa, quae tum agebatur, aliena fuerunt; neque mihi quidquam oneris suscepi, quum ista dixi, quo minus honeste hanc causam et libere possem defendere. Quod si velim confiteri, me causam A. Cluentii nunc cognoscere, antea fuisse in illa opinione populari, quis tandem id possit reprehendere? Praesertim, iudices, quum a vobis quoque ipsis hoc impetrare sit aequissimum, quod ego et ab initio petivi, et nunc peto, ut, si quam huc graviorem de illo iudicio opinionem attulistis, hanc, causa perspecta, atque omni veritate cognita, deponatis.

LII. Nunc, quoniam ad omnia, quae abs te dicta

Brutum autem) Bruto obiicit prodigalitatem, qui paternum patrimonium dissipaverat. FERR.

Se in balneis cum id aetatis filio) In Franc. I est: *se in balneis id aetatis cum filio fuisse;* quod significaret se quum tam grandi aetati esset. At hoc incommodum est, et repugnat Crassi verbis a Cicerone de Orat. II, 54 laudatis: *quod nisi te puberem iam haberet — se etiam in balneis lotum cum filio, scriptum reliquisset.*

sunt, T. Atti, de Oppianici damnatione respondi, confiteare necesse est, te opinionem multum fefellisse, quod existimaris, me causam A. Cluentii non facto eius, sed lege defensurum. Nam hoc persaepe dixisti, tibi sic renuntiari, me habere in animo causam hanc praesidio legis defendere. Itane est? Ab amicis videlicet imprudentes prodimur; et est nescio quis de iis, quos amicos nobis arbitramur, qui nostra consilia ad adversarios deferat. Quisnam tibi hoc renuntiavit? quis tam improbus fuit? cui ego autem narravi? Nemo, ut opinor, in culpa est: sed nimirum tibi istuc lex ipsa renuntiavit. Sed num tibi ita defendisse videor, ut tota in causa mentionem ullam fecerim legis? Num secus hanc causam defendissem, hac si lege Avitus teneretur? certe, ut hominem confirmare oportet, nullus est locus a me purgandi istius invidiosi criminis praetermissus. Quid ergo est? quaeret fortasse quispiam, displiceatne mihi, legum praesidio a capite periculum propulsare. Mihi vero, iudices, non displicet; sed utor instituto meo. In hominis honesti prudentisque iudicio, non solum meo consilio uti con-

Lege defensurum) Qua soli senatores tenebantur. Avitus autem senator non erat. Man.

Ab amicis videlicet imprudentes) Ap. Quintil. V, 13, 47 legitur *ab amicis imprudentes videlicet prodimur.*

Sed nimirum) Ap. Quintil. l. l. *nimirum*, omisso *sed.*

Sed num tibi — legis) Lambin. et Memmius coniecerunt legendum: *sed non tibi — mentionem nullam fecerim legis.* Mihi vero vulgata bene se habere videtur. Sensus est: quoniam tibi renuntiatum esse ais, me velle hanc causam praesidio legis defendere, quaero ex te, num in tota defensione memineris ullam me mentionem legis fecisse.

Vt hominem confirmare oportet) Negat Graevius haec se intelligere, malitque eiici. Sensus est: quoad licet homini confirmari in tali re, sine iactatione et conservata modestia. Simile est illud pro lege Manilia c. 16: *sicut aequum est homini de potestate deorum timide et pauca dicamus.* Ern.

Prudentisque) Mich. Brutus et Ern. recte iudicarunt ita legendum esse pro vulg. *pudentisque.* Refertur enim ad *consilium.* Itaque illud cum Beckio recepi.

suevi, sed multum etiam eius, quem defendo, et consilio et voluntati obtempero. Nam, ut haec ad me causa delata est, qui leges eas, ad quas adhibemur, et in quibus versamur, nosse deberem, dixi Avito statim, de eo, QVI COISSET, QVO QVIS CONDEMNARETVR, illum esse liberum: teneri autem nostrum ordinem. Atque ille me orare et obsecrare coepit, ut ne sese lege defenderem. Quum ego, quae mihi viderentur, dicerem, traduxit me ad suam sententiam. Affirmabat enim lacrymans, non se cupidiorem esse civitatis retinendae, quam existimationis. Morem homini gessi; et tamen idcirco feci (neque enim id semper facere debemus), quod videbam, per se ipsam causam copiosissime sine lege posse defendi. Videbam, in hac defensione, qua iam sum usus, plus dignitatis; in illa, qua me hic uti noluit, minus laboris futurum. Quod si nihil aliud esset actum, nisi ut hanc causam obtinerem, lege recitata, perorassem.

LIII. Neque me illa oratio commovet, quod ait Attius, indignum esse facinus, si senator iudicio quemquam circumvenerit, legibus eum teneri; si eques romanus hoc idem fecerit, non teneri. Vt tibi concedam, hoc indignum esse (quod cuiusmodi sit, iam videro), tu mihi concedas necesse est, multo esse indignius, in ea civitate, quae legibus contineatur, discedi a legibus. Hoc enim vinculum est huius dignitatis, qua fruimur in republica, hoc fundamentum

Qui coisset) Qui conspirasset cum aliis in alicuius caput, ut condemnaretur. *Coire* semper fere accipitur in malam partem. Hinc *coitiones*, sunt seditiosa conventicula. GRAEV.

Copiosissime sine lege posse d.) Palimps. Taur. *sine lege cop. posse d.*

Obtinerem) Palimps. Taur. *obtineremus*, scilicet Cicero et Avitus.

Commovet) Ita Palimps. cum pluribus edd. Alii *commoveret*.

Contineatur) Vulgatam retineo, firmatam a Palimps. Taur. Schützius cum Grut. et Ern. e codd. Pall. Franc. 1, 2, Dresd. it. edd. pr. edidit *teneatur*. TYP.

libertatis, hic fons aequitatis. Mens et animus et consilium et sententia civitatis posita est in legibus. Vt corpora nostra sine mente, sic civitas sine lege, suis partibus, ut nervis, ac sanguine, et membris, uti non potest. Legum ministri, magistratus; legum interpretes, iudices: legum denique idcirco omnes servi sumus, ut liberi esse possimus. Quid est, Q. Naso, cur tu in isto loco sedeas? quae vis est, qua abs te hi iudices, tali dignitate praediti, coërceantur? Vos autem, iudices, quamobrem ex tanta multitudine civium tam pauci de hominum fortunis sententiam fertis? Quo iure Attius, quae voluit, dixit? cur mihi tamdiu potestas dicendi datur? quid sibi autem illi scribae, quid lictores, quid ceteri; quos apparere huic quaestioni video, volunt? Opinor haec omnia lege fieri, totumque hoc iudicium (ut antea dixi) quasi mente quadam, regi lege et administrari. Quid ergo est? haec quaestio sola ita gubernatur? quid M. Plaetorii et C. Flaminii inter sicarios? quid C. Orchivii peculatus? quid mea de pecuniis repe-

Ac sanguine) Palimps. *et sanguine.*

Sic civitas — uti non potest) Hunc locum plane sic citat Quintilian. V, 11, 25, nisi quod pro *sic civitas* habet *ita civitas.* Suspicor tamen Ciceronem brevius ita scripsisse: *Vt corpora nostra sine mente, sic civitas sine lege suis nervis et membris uti non potest.* Certe *ac sanguine* videtur alienum esse; eo enim non dicimur uti sic ut *nervis et membris.* — Probabilis sane; refragatur tamen huic coniecturae Palimps. Taur. qui vulgatam confirmat. In hac vero parum acquiesco, et aliquid melioris desidero. Tyr.

Legum denique idcirco omnes servi sumus ut) Palimps. Taur. *legib. niq. idcirco omnes servimus ut.*

Quid est) Palimps. Taur. *quod est.*

Cur tu in isto loco) Ita Palimps. quod iam Ernestius et Schützius praetulerant vulgato *in hoc sexto loco.*

Ex tanta multitudine) Ita Palimps. Taur. probante Peyrono V.Cl. Vulgo: *ex tam magna multitudine.*

Dicendi datur) Palimps. Taur. *dicundi datur.*

Vt antea dixi) Palimps. *ut ante dixi.*

Regi lege et administrari) *Lege* rescripsi auctoribus Lamb. et Ern. pro vulg. *legis.* — Palimps. *legis.*

Quid ergo est? haec) Palimps. Taur. *quid ergo? haec.*

Quid C. Orchivi) Ita hoc nomen scribitur in Palimps. Taur.; antea *Or-*

tundis? quid C. Aquillii, apud quem nunc de ambitu causa dicitur? quid reliquae quaestiones. Circumspicite omnes reipublicae partes: omnia legum imperio et praescripto fieri videbitis. Si quis apud me te, T. Atti, reum velit facere, clames, te lege pecuniarum repetundarum non teneri. Neque haec tua recusatio confessio sit captae pecuniae, sed laboris, sed periculi non legitimi declinatio.

LIV. Nunc, quid agatur, et quid abs te iuris constituatur, vide. Iubet lex ea, qua lege haec quaestio constituta est, iudicem quaestionis, hoc est Q. Voconium, cum iis iudicibus, qui ei obvenerint (vos appellat, iudices) quaerere de veneno. In quem quaerere? infinitum est. QVICVNQVE FECERIT, VENDIDERIT, EMERIT, HABVERIT, DEDERIT. Quid eadem lex statim adiungit? Recita. DEQVE EIVS CAPITE QVAERITO. Cuius? qui coierit? convenerit? non ita est. Quid ergo est? dic. QVI TRIBVNVS MILITVM LEGIONIBVS QVATVOR PRIMIS, QVIVE QVAESTOR TRIBVNVS PLEBIS. Deinceps omnes magistratus nominavit. QVIVE IN SENATV SENTENTIAM DIXIT, DIXERIT. Quid tum? QVI EORVM COIIT, COIERIT, CONVENIT, CONVENERIT, QVO QVIS IVDICIO PVBLICO CONDEMNARETVR. — QVI EORVM; quorum? videlicet, qui supra scripti sunt. Quid interest, utro modo scriptum sit? Etsi est apertum, tamen ipsa lex docet. Vbi enim omnes mortales alligat, ita loquitur:

chinii. — Quemadmodum duplex erat orthographia *Asuvius* et *Asuius*, ita *Orchius* et *Orchivius*. PEYR. (vid. sup. pag. 551).

Nunc de ambitu causa) *Nunc ambitus causa* Grut. Graev.

Iubet lex ea) Scil. lex Cornelia A. V. C. 671 a L. Cornelio Sulla lata, de sicariis, veneficiis, parricidio et falso, quae lex igitur plura capita comprehendit, in his etiam illud, quod iam lege Sempronia C. Gracchi sancitum erat, ne quis iudicio circumveniretur. Cicero autem hoc agit, ut neget illud legis Corneliae caput, e lege Sempronia repetitum ad equestrem ordinem pertinere; ideoque Cluentium ea lege non teneri.

Iudicem quaestionis, hoc est) Desunt haec in quatuor codd. Oxx. At

QVI VENENVM MALVM FECIT, FECERIT. Omnes viri, mulieres, liberi, servi in iudicium vocantur. Si item de coitione voluisset, adiunxisset, QVIVE COIERIT. Nunc ita est, DEQVE EIVS CAPITE QVAERITO, QVI MAGISTRATVM HABVERIT, QVIVE IN SENATV SENTENTIAM DIXERIT: QVI EORVM COIIT, COIERIT. Num is est Cluentius? certe non est. Quis ergo est Cluentius? qui tamen defendi causam suam lege nolit. Itaque abiicio legem; morem Cluentio gero; tibi tamen, Atti, pauca, quae ab huius causa seiuncta sunt, respondebo. Est enim quiddam in hac causa, quod Cluentius ad se; est aliquid, quod ego ad me putem pertinere. Hic sua putat interesse, se re ipsa, et gesto negotio, non lege defendi: ego autem mea existimo interesse, me nulla in disputatione ab Attio videri esse superatum. Non enim mihi haec causa sola dicenda est. Omnibus hic labor meus propositus est, quicumque hac facultate defensionis contenti esse possunt. Nolo quemquam eorum, qui adsunt, existimare, me, quae de lege ab Attio dicta sunt, si reticuerim, comprobare. Quamobrem, Cluenti, de te tibi obsequor; neque ego legem recito, neque hoc loco pro te dico; sed ea, quae a me desiderari arbitror, non relinquam.

LV. Iniquum tibi videtur, Atti, esse, non iisdem legibus omnes teneri. Primum (ut id iniquissimum esse confitear), huiusmodi est, ut commutatis eis opus sit legibus, non ut iis, quae sunt, non pareamus.

priora duo genuina esse nullus dubito. Idem tamen suspicor verba *hoc est Q. Voconium*, et *vos appellat iudices* a glossatore interpolata esse.

Defendi causam suam lege noluit) i. e. qui nolit causam suam sic defendi, ut orator neget hanc legem de coitionibus, quo quis publico iudicio condemnaretur, ad se pertinere, ut qua tantum senatores et magistratus tenerentur.

Abiicio legem) h. e. hac exceptione non utor *legem hanc ad Cluentium non pertinere.*

Iniquissimum esse confitear) h. e. si velim confiteri, quod tamen concedere non possum, id iniquissimum esse.

Deinde quis unquam hoc senator sibi arrogavit, ut quum altiorem gradum dignitatis, beneficio populi romani esset consequutus, eo se putaret durioribus legum conditionibus uti non oportere? Quam multa sunt commoda, quibus caremus? quam multa molesta ac difficilia, quae subimus? Atque haec omnia tantum honoris et amplitudinis commodis compensantur. Converte nunc ad equestrem ordinem, atque in ceteros ordines easdem vitae conditiones: non perferent. Putant enim, minus multos sibi laqueos legum, et conditionum, ac iudiciorum propositos esse oportere, qui in summum locum civitatis aut non potuerint adscendere, aut non petiverint. Atque, ut omittam leges alias omnes, quibus nos tenemur, ceteri autem sunt ordines liberati: hanc ipsam legem, NE QVIS IVDICIO CIRCVMVENIRETVR, C. Gracchus tulit: eam legem pro plebe, non in plebem tulit. Postea L. Sulla homo a populi causa remotissimus, tamen, quum eius rei quaestionem hac ipsa lege constitueret, qua vos hoc tempore iudicatis, populum romanum, quem ab hoc genere liberum acceperat, alligare novo quaestionis genere ausus non est. Quod si fieri posse existimasset, pro illo odio, quod habuit in equestrem ordinem, nihil fecisset libentius, quam omnem illam acerbitatem proscriptionis suae, qua est usus in veteres iudices, in hanc unam quaestionem contulisset. Nec nunc quidquam agitur (mihi credite, iudices, et prospicite id, quod providendum est), nisi ut

Hoc senator sibi arrogavit) Vulgo *hoc senator accusavit*. Sed *accusavit* h. l. prorsus ineptum esse vidit Ern. Neque vero *excusavit*, aut *recusavit* hic aptum esset. Optimum visum est, quod Schellero in mentem venit, reponere, *sibi arrogavit*. Sic pro Rosc. Amerino c. 32: *tametsi nihil* arrogo, *ut te copiosius, quam me* putem posse dicere.

Potuerint — petiverint) Sic Ern. Vulgo *potuerunt — petiverunt*.

Qua est usus) Sic recte Manutius emendavit vulg. *questus*.

equester ordo in huiusce legis periculum includatur. Neque hoc agitur ab omnibus, sed a paucis. Nam ii senatores, qui se facile tuentur integritate et innocentia, quales (ut vere dicam) vos estis, et ceteri, qui sine cupiditate vixerunt, equites ordini senatorio dignitate proximos, concordia coniunctissimos esse cupiunt: sed ii, qui se volunt posse omnia, neque praeterea quidquam esse, aut in homine ullo, aut in ordine, hoc uno metu se putant equites romanos in potestatem suam redacturos, si constitutum esset, ut de iis, qui rem iudicarent, huiusmodi iudicia fieri possent. Vident enim auctoritatem huius ordinis confirmari; vident iudicia comprobari; hoc metu proposito, evellere se aculeum severitatis vestrae posse confidunt. Quis enim de homine audeat, paulo maioribus opibus praedito, vere et fortiter iudicare, quum videat, sibi de eo, quod coierit aut consenserit, causam esse dicendam?

LVI. O viros fortes, equites romanos, qui homini clarissimo ac potentissimo, M. Druso, tribuno plebis restiterunt, quum ille nihil aliud ageret cum illa cuncta, quae tum erat, nobilitate, nisi uti, qui res iudicassent, huiuscemodi quaestionibus in iudicium vocarentur. Tunc C. Flavius Pusio, Cn. Titinnius, C. Maecenas, illa robora populi romani, ceterique huius ordinis, non fecerunt idem, quod nunc Cluentius, ut aliquid culpae suscipere se putarent, recusando; sed apertissime repugnarunt, quum haec

In veteres iudices) i. e. in equestrem ordinem qui ante legem Corneliam iudiciariam lege Sempronia iudicabat.

Vident iudicia comprobari) Nempe tum lata lege Aurelia, ut equites una cum senatoribus et tribunis aerariis iudicia exercerent.

Huius ordinis) Vulg. *huiusce modi*, quod hic aptum non est, ac temere repetitum videtur ex antecedentibus. Gulielmo videbatur *ordinis* delendum esse.

recusarent, et palam fortissime atque honestissime dicerent, se potuisse iudicio populi romani in amplissimum locum pervenire, si sua studia ad honores petendos conferre voluissent; sese vidisse, in ea vita qualis splendor inesset, quanta ornamenta, quae dignitas; quae se non contempsisse, sed ordine suo patrumque suorum contentos fuisse, et vitam illam tranquillam et quietam, remotam a procellis invidiarum, et huiuscemodi iudiciorum anfractu, sequi maluisse. Aut sibi ad honores petendos aetatem integram restitui oportere; aut, quoniam id non posset, eam conditionem vitae, quam sequuti petitionem reliquissent, manere: iniquum esse, eos, qui honorum ornamenta, propter periculorum multitudinem, praetermisissent, populi beneficiis esse privatos, iudiciorum novorum periculis non carere. Senatorem hoc queri non posse, propterea quod ea conditione proposita petere coepisset; quodque permulta essent ornamenta, quibus eam mitigare molestiam posset, locus, auctoritas, domi splendor, apud exteras nationes nomen et gratia, toga praetexta, sella curulis, fasces, exercitus, imperia, provinciae: quibus in rebus tum summum recte factis maiores nostri praemium, tum plura peccatis pericula proposita esse voluerunt. Illi non hoc recusabant, ea ne lege accusarentur, qua nunc Avitus accusatur, quae tunc erat Sempronia, nunc est Cornelia; intelligebant enim, ea lege equestrem ordinem non teneri; sed ne nova lege alligarentur, laborabant. Avitus ne hoc quidem unquam recusavit, quo minus vel ea lege rationem vitae suae

Dicerent) Sylvius malebat *dixerunt*.

Sella curulis) Vulgo hic addebatur *insignia*, quod recte spurium iudicarunt Gulielm. et Ern.

Summum — praemium) Sylvius e quibusdam codd. affert lectionem *summa — praemia*.

redderet, qua non teneretur. Quae si vobis conditio placet, omnes id agamus, ut haec quam primum in omnes ordines quaestio perferatur.

LVII. Interea quidem, per deos immortales! quoniam omnia commoda nostra, iura, libertatem, salutem denique legibus obtinemus, a legibus non recedamus: simul et illud quam sit indignum cogitemus, populum romanum aliud nunc agere; vobis rempublicam et fortunas suas commisisse; ipsum sine cura esse; non metuere, ne lege ea, quam nunquam ipse iusserit, et quaestione, qua se solutum liberumque esse arbitretur, per paucos iudices adstringatur. Agit enim sic causam T. Attius, adolescens bonus et disertus: omnes cives legibus teneri omnibus; vos attenditis et auditis silentio, sicut facere debetis. A. Cluentius, eques romanus, causam dicit ea lege, qua lege senatores, et ii, qui magistratum habuerunt, soli tenentur: mihi per eum recusare, et in arce legis praesidia constituere defensionis meae, non licet. Si obtinuerit causam Cluentius (sicuti vestra aequitate nixi confidimus), existimabunt, id quod erit, obtinuisse propter innocentiam, quoniam ita defensus sit: in lege autem, quam attingere noluerit, praesidii nihil fuisse. Hic nunc est quiddam, quod ad me pertineat, de quo ante dixi, quod ego populo romano praestare debeam, quoniam is meae vitae status est, ut omnis mihi cura atque opera posita sit in omnium periculis defendendis. Video, quanta, et quam periculosa, et quam infinita quaestio tentetur ab accusatoribus,

Indignum) Codd. aliquot Oxx. *iniquum*. Sensus tamen videtur poscere ut legatur: *simul, ut illud quam sit indignum* (scil. a legibus recedere), *magis pateat, cogitemus* etc.

Aliud nunc agere) h. e. parum attendere periculo quod ipsi proponatur ab iis, qui eum volunt nova lege adstringere.

quum eam legem, quae in nostrum ordinem scripta sit, in populum romanum transferre conentur. Qua in lege est, QVI COIERIT; quod quam late pateat, videtis; CONVENERIT; aeque infinitum et incertum est; CONSENSERIT; hoc vero tum incertum et infinitum, tum obscurum et occultum est; FALSVMVE TESTIMONIVM DIXERIT; quis de plebe romana testimonium dixit unquam, cui non hoc periculum, T. Attio auctore, paratum esse videatis? Nam dicturum quidem certe, si hoc iudicium plebi romanae propositum sit, neminem unquam esse confirmo. Sed hoc polliceor omnibus, si cui forte hac lege negotium facessetur, qui lege non teneatur, si is uti me defensore voluerit, me eius causam legis praesidio defensurum; et vel his iudicibus, vel eorum similibus, facile probaturum, et omni me defensione usurum esse legis; qua nunc ut utar, ab eo, cuius voluntati mihi obtemperandum est, non conceditur.

LVIII. Non enim debeo dubitare, iudices, quin, si qua ad vos causa huiusmodi delata sit eius, qui lege non teneatur, etiamsi is invidiosus, aut multis offensus esse videatur, etiamsi eum oderitis, etiamsi inviti absoluturi sitis, tamen absolvatis, et religioni potius vestrae, quam odio pareatis. Est enim sapientis iudicis, cogitare, tantum sibi a populo romano esse permissum, quantum commissum et creditum sit; et non solum sibi potestatem datam, verum etiam fidem habitam esse meminisse; posse, quem oderit, absolvere; quem non oderit, condemnare; et semper, non quid ipse velit, sed quid lex et religio cogat, cogitare; animadvertere, qua lege reus citetur, de quo reo cognoscat, quae res in quaestione versetur.

Est enim sapientis iudicis) In edd. vett. nonnullis additur *meminisse se hominem*.

Quum haec sunt videnda, tum vero illud est hominis magni, iudices, atque sapientis, quum illam iudicandi causa tabellam sumpserit, non se putare esse solum, neque sibi, quodcumque concupierit, licere; sed habere in consilio legem, religionem, aequitatem, fidem; libidinem autem, odium, invidiam, metum, cupiditatesque omnes amovere; maximique aestimare conscientiam mentis suae, quam ab diis immortalibus accepimus, quae a nobis divelli non potest; quae si optimorum consiliorum atque factorum testis in omni vita nobis erit, sine ullo metu, et summa cum honestate vivemus. Haec si T. Attius aut cognovisset, aut cogitasset, profecto ne conatus quidem esset dicere, id quod multis verbis egit, iudicem, quod ei videatur, statuere, et non devinctum legibus esse oportere. Quibus de rebus mihi pro Cluentii voluntate, nimium; pro reipublicae dignitate, parum; pro vestra prudentia, satis dixisse videor. Reliqua perpauca sunt, quae, quia vestrae quaestionis erant, idcirco illi statuerunt sibi fingenda esse, et proferenda, ne omnium turpissimi reperirentur, si in iudicium nihil, praeter invidiam, attulissent. Atque, ut existimetis, necessario me de his rebus, de quibus iam dixerim, pluribus egisse verbis, attendite reliqua. Profecto intelligetis, ea, quae paucis demonstrari potuerunt, brevissime esse defensa.

LIX. Cn. Decio Samniti, ei, qui proscriptus est, iniuriam in calamitate eius ab huius familia factam esse dixistis. Ab nullo ille liberalius, quam a Cluentio, tractatus est. Huius illum opes in rebus eius incommodis sublevarunt. Atque hoc quum ipse, tum

Se putare esse solum) Lamb. reposuit *reputare non se esse solum.*

Maximique aestimare) Sic recte ed. Ven. Camerar. Manut. Lamb. Ern. At Grut. Graev. *maximeque.*

omnes eius amici necessariique cognorunt. « Ancarii et Paceni pastoribus huius villicos vim et manus attulisse. » Quum quaedam in collibus (ut solet) controversia pastorum esset orta, Aviti villici rem domini, et privatam possessionem defenderunt. Quum esset expostulatio facta, causa illis demonstrata, sine iudicio controversiaque discessum est. « P. Aelii testamento propinquus exheredatus quum esset, heres hic alienior institutus est. » P. Aelius Aviti merito fecit: neque hic in testamento faciendo interfuit: idque testamentum ab huius inimico Oppianico est obsignatum. « Florio legatum ex testamento infitiatum esse. » Non est ita, sed quum HS xxx scripta essent, pro HS ccc, neque ei satis cautum videretur, voluit eum aliquid acceptum referre liberalitati suae. Primo deberi negavit: post sine controversia solvit. « Caelii cuiusdam Samnitis uxorem post bellum ab hoc esse repetitam. » Mulierem quum emisset de sectoribus, quo tempore eam primum liberam esse audivit, sine iudicio reddidit Caelio. « Ennium esse quendam, cuius bona teneat Avitus. » Est hic Ennius egens quidam calumniator, mercenarius Oppianici, qui permultos annos quievit; deinde aliquando cum servo Aviti furti egit: nuper ab ipso Avito petere coepit. Hic illo privato iudicio (mihi credite), nobis iisdem fortasse patronis, calumniam non effugiet. Atque etiam, ut nobis renuntiatur, hominem multorum hospitum, A. Binnium quendam, coponem,

Villicos) Hoc pro vulg. *villicum* in antiquo cod. reperit Sylvius, et receperunt Ernestius et Beck.

Heres hic alienior institutus est) Quum in ceteris, quae accusator Cluentio obiecerat, per infinitivos efferuntur, opinor hic quoque Ciceronem scripsisse: *heredem hunc alieniorem institutum esse.*

Deberi negavit) Vulgo erat *debere.* Verum est *deberi* quod habent codd. aliquot et edd. vett. restitutum a Graev. Ern.

Hominem multorum hospitum) Fa-

de via Latina, subornatis, qui sibi a Cluentio servisque eius in taberna sua manus allatas esse dicat. Quo de homine, nihil etiam nunc dicere nobis est necesse. Si invitaverit, id quod solet, sic hominem accipiemus, ut moleste ferat, se de via decessisse. Habetis, iudices, quae in totam vitam de moribus A. Cluentii, quem illi invidiosum reum volunt esse, annos octo meditati accusatores collegerunt. Quam levia, genere ipso! quam falsa, re! quam brevia, responsu!

LX. Cognoscite nunc id, quod ad vestrum iusiurandum pertinet, quod vestri iudicii est, quod vobis oneris imposuit ea lex, qua coacti huc convenistis, de criminibus veneni: ut omnes intelligant, quam paucis verbis haec causa perorari potuerit, et quam multa a me dicta sint, quae ad huius voluntatem maxime, ad vestrum iudicium minime pertinerent.

Obiectum est, C. Vibium Capacem ab hoc A. Cluentio veneno esse sublatum. Opportune adest homo summa fide et omni virtute praeditus, L. Plaetorius, senator, qui illius Capacis hospes fuit et familiaris. Apud hunc ille Romae habitavit, apud hunc aegrotavit, huius domi est mortuus. « At heres est Cluentius. » Intestatum dico esse mortuum, possessionemque eius bonorum, praetoris edicto, huic, illius sororis filio, adolescenti pudentissimo, et in primis honesto, equiti romano datam, Numerio Cluentio, quem videtis.

cete dictum ambiguo sensu. Nam hospitem multorum esse, laus est in nobilibus viris; in copone quaestus est, itaque laude caret. MANVT.

Si invitaverit) More coponum praetereuntes invitantium, ut ad se divertant. GRAEV.

Sed de via decessisse) h. e. si ille caupo, ut solet invitare praetereuntes ut ad se divertant, sic nos invitaverit, ut contra ipsum dicamus, ideoque Romam venerit hominem, sic accipiemus, ut moleste ferat se calumniandi causa de via (*Latina*) decessisse.

Huic) Abest quatuor codd. Oxx.

Alterum veneficii crimen, Oppianico huic adolescenti, quum eius in nuptiis, more Larinatium, multitudo hominum pranderet, venenum Aviti consilio paratum: id quum daretur in mulso, Balbutium quendam, eius familiarem, intercepisse, bibisse, statimque esse mortuum. Hoc ego si sic agerem, tanquam mihi crimen esset diluendum, haec pluribus verbis dicerem, quae nunc paucis percurrit oratio mea. Quid unquam Avitus in se admisit, ut hoc tantum ab eo facinus non abhorrere videatur? Quid autem magnopere Oppianicum metuebat, quum ille verbum omnino in hac ipsa causa nullum facere potuerit; huic autem accusatores, matre viva, deesse non possent? quod iam intelligetis. An ut de causa eius periculi nihil decederet, ad causam novum crimen accederet? Quod autem tempus veneni dandi illo die? in illa frequentia? per quem porro datum? unde sumptum? quae deinde interceptio poculi? cur non de integro autem datum? Multa sunt, quae dici possunt; sed non committam, ut videar non dicendo voluisse dicere. Res enim iam se ipsa defendat. Nego, illum adolescentem, quem statim epoto poculo mortuum esse dixistis, omnino illo die esse mortuum. Magnum et impudens mendacium. Perspicite cetera. Dico, illum, quum ad illud prandium crudior venisset, et, ut aetas illa fert, sibi tamen non pepercisset, aliquot dies aegro-

Hoc ego si sic agerem) *Hoc ego* legitur ap. Quintil. Inst. or. IX, 2, 48, idem e sex codd. Oxx. et ed. 1471 recepit Beck. Vulg. *haec ego.*

Metuebat) Non enim metuebat, ne accusaretur ab eo, cuius infantiam videtis, quum in hac ipsa causa verbum nullum facere potuerit. Eundem tanquam nulla praeditum dicendi facultate supra carpit his verbis (c. 24): *Te appello, Oppianice, te T. Atti, quorum alter eloquentia damnationem illam, alter tacita pietate deplorat.* MANVT.

Quae deinde) Ap. Quintil. Inst. or. IX, 3, 37, *quae porro.*

Sibi tamen) Recte Ern. ex ed. 1471 reposuit *tamen*, pro vulg. *tum.* Nempe sensus est: etsi adolescens iam ante prandium cruditate laborabat,

tasse, et ita esse mortuum. Quis huic rei testis est? Idem, qui sui luctus, pater; pater, inquam, illius adolescentis, quem, propter animi dolorem, pertenuis suspicio potuisset ex illo loco testem in A. Cluentium constituere: is hunc suo testimonio sublevat; quod recita. Tu autem, nisi molestum est, paulisper exsurge, et perfer hunc dolorem commemorationis necessariae; in qua ego diutius non morabor, quoniam, quod fuit viri optimi, fecisti, uti ne cui innocenti moeror tuus calamitatem et falsum crimen affe t TESTIMONIVM BALBVTII PATRIS.

LX. Vnum etiam mihi reliquum eiusmodi crimen est, iudices, ex quo illud perspicere possitis, quod a me initio orationis meae dictum est: quidquid mali per hos annos A. Cluentius viderit, quidquid hoc tempore habeat sollicitudinis ac negotii, id omne a matre esse conflatum. Oppianicum veneno necatum esse, quod ei datum sit in pane per M. Asuvium quendam, familiarem illius; idque Aviti consilio factum esse, dicitis. In quo primum illud quaero, quae causa Avito fuerit, cur interficere Oppianicum vellet. Inimicitias enim inter ipsos fuisse confiteor: sed homines, inimicos suos morte affici volunt, vel quod metuunt, vel quod oderunt. Quo tandem igitur Avitus metu adductus, tantum in se facinus suscipere conatus est? Quid erat, quod iam Oppianicum poena affectum pro maleficiis, eiectum e civitate, quisquam

tamen sibi non pepercit, sed cibis se ingurgitavit.

Ex illo loco) Nempe ex subselliis, ubi accusator, eiusque testes sedere solebant.

Recita) Scribam alloquitur.

Paulisper exsurge) Moris erat, ut, si scriba testimonium aut laudationes recitaret, ipsi testes aut laudatores exsurgerent, ut ab omnibus videri possent. Sic infra ii, qui laudationem Cluentii ex decurionum Larinatium decreto detulerant, iubentur assurgere, dum ea laudatio recitaretur.

timeret? Quid metuebat? ne oppugnaretur a perdito? an ne accusaretur a condemnato? an ne exsulis testimonio laederetur? Sin autem, quod oderat Avitus, idcirco illum vita frui noluit: adeone erat stultus, ut illam, quam tum ille vivebat, vitam esse arbitraretur, damnati, exsulis, deserti ab omnibus? quem propter animi importunitatem, nemo recipere tecto, nemo adire, nemo alloqui, nemo respicere vellet? Huius igitur vitae Avitus invidebat? Hunc si acerbe et penitus oderat, non eum quam diutissime vivere velle debebat? Huic mortem maturabat inimicus, quod illi unum in malis perfugium erat calamitatis? Qui si quid animi ac virtutis habuisset (ut multi saepe fortes viri in eiusmodi dolore), mortem sibi ipse conscisset: huic quamobrem id vellet inimicus offerre, quod ipse sibi optare deberet? Nam nunc quidem quid tandem illi mali mors attulit? nisi forte ineptiis ac fabulis ducimur, ut existimemus, illum apud inferos impiorum supplicia perferre, ac plures illic offendisse inimicos, quam hic reliquisse: a socrus, ab uxorum, a fratris, a liberum Poenis actum esse praecipitem in sceleratorum sedem atque regionem. Quae si falsa sunt, id quod omnes intelligunt, quid ei tandem aliud mors eripuit, praeter sensum doloris?

LXII. Age vero, venenum per quem datum? Per M. Asuvium. Quid huic cum Avito? nihil: atque adeo, quod ille Oppianico familiarissime est usus, potius

Nemo adire) Sic Naug. Camerar. Manut. Car. Steph. Ern. Alteram lectionem *audire*, quae est in MSS. plurimis et edd. vett. retinuerunt Grut. Graev. Beck.

Respicere) *Adspicere* Lamb.

In eiusmodi dolore) Ea erat multorum veterum opinio, ut crederent, ingruente aliqua atrocissima calamitate, licere mortem sibi consciscere. Haec fuit sententia Platonis lib. 9 de leg., Tullii lib. 1 quaest. Tuscul. Senecae et Cornelii Nepotis in vita Pomponii Attici. Facc.

Poenis) i. e. *Furiis*. Recte Beckius litera initiali maiuscula scripsit. Vulgo *poenis*.

etiam simultas. Eine igitur quem sibi offensiorem, Oppianico familiarissimum sciebat esse, potissimum et suum scelus et illius periculum committebat? Cur deinde tu, qui pietate ad accusandum excitatus es, hunc Asuvium esse inultum tamdiu sinis? Cur non Aviti exemplo usus es, ut per illum, qui attulisset venenum, de hoc praeiudicaretur? Iam vero illud quam non probabile, quam inusitatum, iudices, quam novum, in pane datum venenum? Faciliusne potuit, quam in poculo? latius diffundi potuit, abditum aliqua in parte panis, quam si totum colliquefactum in potione esset? celerius potuit comestum quam epotum in venas atque in omnes partes corporis permanare? facilius fallere in pane (si esset animadversum) quam in poculo, quum ita confusum esset, ut secerni nullo modo posset? At repentina morte periit. Quod si esset ita factum, tamen ea res, propter multorum eiusmodi mortem, satis firmam veneni suspicionem non haberet. Si esset suspiciosum, tamen ad alios potius, quam ad Avitum pertineret. Verum in eo ipso homines impudentissime mentiuntur. Id ut intelligatis, et mortem eius, et quemadmodum post mortem in Avitum sit crimen a matre quaesitum, cognoscite.

LXIII. Quum vagus et exsul erraret, atque undique

Latius diffundi) Vnice verum esse *latius* Ernestius vidit; quod est in plurimis MSS. et ap. Priscian. lib. X. Edd. Victor. Man. Graev. habent *latentius*, quod vel propterea admitti nequit, quod de hac re agitur in quarto membro: *facilius fallere* etc. addidi *diffundi*, quod hic exciderit necesse est. Poterat etiam scripsisse *manare*, sed quia deinde utitur verbo *permanare*, melius est h. l. *diffundi*.

Si esset animadversum) Ernestius negavit hoc sensum commodum habere. Quomodo enim potuisset fallere, *si esset animadversum?* At si e. c. mica arsenici in pane esset abdita, poterat aliquis hanc animadvertere, et tamen falli, quum eam pro mica sacchari vel farinae habitam deglutiret. Itaque non opus est quod Ernestius arbitrabatur Ciceronem dedisse: *facilius fallere in pane, si esset additum, quam in poculo.*

exclusus Oppianicus, in Falernum se ad C. Quintilium contulisset, ibi primum in morbum incidit, ac satis vehementer diuque aegrotavit. Quum esset una Sassia, et Statio Albio quodam, colono, homine valente, qui simul esse solebat, familiarius uteretur, quam vir dissolutissimus, incolumi fortuna, pati posset; et ius illud matrimonii castum atque legitimum damnatione viri sublatum arbitraretur: Nicostratus quidam, fidelis Oppianici servulus, percuriosus et minime mendax, multa dicitur renuntiare domino solitus esse. Interea Oppianicus quum iam convalesceret, neque in Falerno improbitatem coloni diutius ferre posset, et huc ad urbem profectus esset (solebat enim extra portam aliquid habere conducti), cecidisse ex equo dicitur, et homo infirma valitudine latus offendisse vehementer, et, posteaquam ad urbem cum febri venerit, paucis diebus esse mortuus. Mortis ratio, iudices, eiusmodi est, ut aut nihil habeat suspicionis, aut, si quid habet, id intra parietes in domestico scelere versetur. Post mortem eius Sassia statim moliri nefaria mulier coepit insidias filio: quaestionem habere de viri morte constituit. Emit de A. Rupilio, quo erat usus Oppianicus medico, Stratonem quendam, quasi ut idem faceret, quod Avitus in emendo Diogene fecerat. De hoc Stratone et de assecla quondam servo suo quaesituram esse dixit. Praeterea servum illum Nicostratum, quem nimium loquacem fuisse, ac nimium domino fidelem arbitrabatur, ab hoc adolescente Oppianico in quaestionem

Statio Albio) Libertus erat Oppianici senis, ut ex praenomine et nomine illius patet. FERRAT.

Posset) Si quis incolumi fortuna esset, quamvis ita dissolutus, ut omnia negligeret, ferre tamen eam familiaritatem non posset. Oppianicus et afflicta fortuna, et aeger, aliquandiu ferre coactus est. MANVT.

Esse dixit) Alii *se esse dixit*.

postulavit. Hic quum esset illo tempore puer, et illa quaestio de patris sui morte constitui diceretur, etsi illum servum, et sibi benivolum esse, et patri fuisse arbitrabatur, nihil tamen est ausus recusare. Advocantur amici et hospites Oppianici, et ipsius mulieris multi, homines honesti, atque omnibus rebus ornati. Tormentis omnibus vehementissimis quaeritur. Quum essent animi servorum et spe et metu et vi tormentorum tentati, ut aliquid in quaestione dicerent, tamen (ut arbitror), auctoritate advocatorum adducti, in veritate manserunt, neque se quidquam scire dixerunt. Quaestio illo die de amicorum sententia dimissa est. Satis longo intervallo post iterum advocantur. Habetur de integro quaestio; nulla vis tormentorum acerrimorum praetermittitur; aversari advocati, et iam vix ferre posse; furere crudelis atque importuna mulier, sibi nequaquam, ut sperasset, ea, quae cogitasset, procedere. Quum iam tortor, atque tormenta essent ipsa defessa, neque tamen illa finem facere vellet, quidam ex advocatis, homo et honoribus populi ornatus, et summa virtute praeditus, intelligere se dixit, non id agi, ut verum inveniretur, sed ut aliquid falsi dicere cogerentur. Hoc postquam ceteri comprobarunt, ex omnium sententia constitutum est, satis videri esse quaesitum.

LXIV. Redditur Oppianico Nicostratus: Larinum

Oppianici) Offendit hoc Sylvium, quia supra Oppianicum patrem desertum ab omnibus dictum esset. Tametsi possunt intelligi amici et hospites, quos ille ante damnationem habuerat, tamen nihil impedit, quo minus hos, qui advocabantur, amici et hospites Oppianici non patris sed filii fuisse intelligamus.

Et vi tormentorum) Haec verba, quae vulgo leguntur post *auctoritate advocatorum*, ubi commode explicari non possunt, ego post *metu* transposui.

Atque tormenta essent ipsa defessa) Ita de Ernestii sententia concinnius verba collocavi. Vulgo *atque essent tormenta ipsa defessa*.

ipsa proficiscitur cum suis, moerens, quod iam certe incolumem filium fore putabat, ad quem non modo verum crimen, sed ne ficta quidem suspicio perveniret; et cui non modo aperta inimicorum oppugnatio, sed ne occultae quidem matris insidiae nocere potuissent. Larinum postquam venit, quae a Stratone illo venenum antea viro suo datum sibi persuasum esse simulasset, instructam ei continuo et ornatam, Larini medicinae exercendae causa, tabernam dedit. Vnum, alterum, tertium annum Sassia quiescebat, ut velle atque optare aliquid calamitatis filio potius, quam id struere et moliri videretur. Tum interim Hortensio, Metello consulibus, ut hunc Oppianicum aliud agentem, ac nihil eiusmodi cogitantem, ad hanc accusationem detraheret, invito despondit ei filiam suam, illam, quam ex genero susceperat, ut eum nuptiis alligatum simul, et testamenti spe devinctum, posset habere in potestate. Hoc ipso fere tempore Strato ille medicus domi furtum fecit et caedem eiusmodi. Quum esset in aedibus armarium, in quo sciret esse nummorum aliquantum et auri, noctu duos conservos dormientes occidit, in piscinamque deiecit: ipse armarii fundum exsecuit, et HS * et auri quinque pondo abstulit, uno ex servis puero non grandi conscio. Furto postridie cognito, omnis suspicio in eos servos, qui non comparebant, commovebatur. Quum exsectio illa fundi in armario animadverteretur, quaerebant homines, quonam modo fieri potuisset. Quidam ex amicis Sassiae recordatus est, se nuper in auctione quadam vidisse in rebus minutis aduncam, ex omni parti dentatam, et tortuosam venire serru-

Posset habere) Sic Lamb. Ern. Vulgo *possit.*

HS *) Hic deest in MSS. summa sestertiorum. Gronov. coni. *HS* CL. Manutius *x millia.*

Dentatam) Hoc recte recepit Ern.

lam, qua illud potuisse ita circumsecari videretur. Ne multa: perquiritur a coactoribus. Invenitur ea serrula ad Stratonem pervenisse. Hoc initio suspicionis orto, et aperte insimulato Stratone, puer ille conscius pertimuit; rem omnem dominae indicavit; homines in piscina inventi sunt; Strato in vincula coniectus est: atque etiam in taberna eius nummi, nequaquam omnes, reperiuntur. Constituitur quaestio de furto. Nam quid quisquam suspicari aliud potest? An hoc dicitis, armario expilato, pecunia ablata, non omni recuperata, occisis hominibus, institutam esse quaestionem de morte Oppianici? cui probatis? quid est, quod minus verisimile proferre potuistis? Deinde, ut omittam cetera, triennio post mortem Oppianici de eius morte quaerebatur? Atque etiam, incensa odio pristino, Nicostratum eundem illum tum sine causa in quaestionem postulavit. Oppianicus primo recusavit. Posteaquam illa, abducturam se filiam, mutaturam esse testamentum minaretur, mulieri crudelissimae servum fidelissimum, non in quaestionem tulit, sed plane ad supplicium dedit.

LXV. Post triennium igitur agitata denique quaestio de viri morte habebatur: et de quibus servis habebatur? Nova, credo, res obiecta, novi quidam homines in suspicionem vocati sunt. De Stratone, et de Nicostrato. Quid? Romae quaesitum de istis hominibus non erat? Ita tandem, mulier, iam non morbo,

auctoritate Prisciani lib. III, p. 617 ed. Putsch. pro vulg. *dentium*.

A coactoribus) Iis, qui cogunt et exigunt pecunias de bonis, quae in auctione venierunt. MANVT.

Abducturam se filiam) Arcessi uxor ad maritum, abduci a marito ad divortium dicitur. SYLV.

Quaestionem tulit) Ern. coni. *obtulit*.

Ita tandem) Sic legendum esse vidit Lambin. idque respondet antecedenti *post triennium — denique*. Vulgo est *itane tandem?* sed hae particulae hic aptae non sunt, quum proxime praecedant interrogationes.

Morbo) animi, ut antea. MANVT.

sed scelere furiosa, quum quaestionem habuisset Romae, quum de T. Annii, L. Rutilii, P. Saturii, et ceterorum honestissimorum virorum sententia constitutum esset, satis quaesitum videri: eadem de re triennio post, iisdem de hominibus, nullo adhibito, non dicam viro (ne colonum forte affuisse dicatis) sed bono viro, in filii caput quaestionem habere conata est. An hoc dicitis (mihi enim venit in mentem, quid dici possit, tametsi adhuc non est dictum): quum haberetur de furto quaestio, Stratonem aliquid de veneno esse confessum? Hoc uno modo, iudices, saepe multorum improbitate depressa veritas emergit, et innocentiae defensio interclusa respirat; quod aut ii, qui ad fraudem callidi sunt, non tantum audent, quantum excogitant; aut illi, quorum eminet audacia, atque proiecta est, a consiliis malitiae deseruntur. Quod si aut confidens astutia, aut callida esset audacia, vix ullo obsisti modo posset. Vtrum furtum factum non est? At nihil clarius Larini fuit. An ad Stratonem suspicio non pertinuit? At is et ex serrula insimulatus, et a puero conscio est indicatus. An id

Affuisse) Si dicam, nullum adhibitum esse virum, vos contra virum eius, quem illa secum habere libidinis causa consuesset, affuisse dicetis, locus est ex amphibolia. Id.

Affuisse) Hanc lectionem edd. vett. quam receperunt Lamb. Lall. Oxx. sensus necessario postulat. Si Cicero dixisset *nullo viro adhibito*, poterant adversarii dicere: *At colonus ille Statius Albius affuit*, quem supra c. 63 *improbum* dixerat. Ergo se ipse corrigit; et dixit: *nullum virum bonum* adhibitum esse. Falsum igitur est *abfuisse* vel *afuisse* quod retinuerunt Graev. Gron. Ern. Beck.

Non est dictum) Vulgo: *quid dici possit, tametsi adhuc non esset dictum*, in quo Ern. ex ed. 1471 rescripsit *posset*, quod Beckius quoque addicentibus codd. Oxx. quatuor recepit. Sic *venit* pro praeterito est accipiendum. Mihi vero aptius videtur Ciceronem fingere, id nunc quum maxime sibi in mentem venire. Ceterum in *tametsi adhuc non est dictum* intelligendum est: ab accusatore in iudicio.

Quum haberetur) In sex codd. Oxx. Pall. Franc. et edd. pr. legitur: *mementote quum haberetur*, quod Beckius recepit.

actum non est in quaerendo? Quae fuit alia igitur causa quaerendi? An id, quod dicendum vobis est, et quod Sassia dictitavit, quum de furto quaereretur, tum Stratonem iisdem in tormentis dixisse de veneno? En hoc illud est, quod ante dixi: mulier, abundans audacia, consilio et ratione deficitur. Nam tabellae quaestionis plures proferuntur, quae recitatae vobisque editae sunt, illae ipsae, quas tum obsignatas esse dixit; in quibus tabellis de furto litera nulla invenitur. Non venit in mentem, primam orationem Stratonis conscribere de furto, post aliquid adiungere dictum de veneno, quod non percontatione quaesitum, sed dolore expressum videretur. Quum quaestio de furto esset, veneni suspicione iam superiore quae-

Quod Sassia dictitavit) Vulgo *et quod tum Sassia dictitabat.* At Beckius recte rescripsit *dictitavit* e MSS. Lamb. et quatuor Oxx. it. ed. Ven. utraque. Eidem tamen haud assentior verba ista sic dirimenti: *an — id quod dicendum vobis est, et quod tum Sassia dictitavit, quum de furto quaereretur — tum Strato* etc. Nam tum quum de furto quaerebatur, nondum poterat Sassia dictitare, aliquid de veneno Stratonem in tormentis dixisse. Id potius dictitare coepit, postquam fictas illas tabellas quaestionis de Stratone habitae comparaverat. Ergo ante verba *Sassia dictitavit* expunxi particulam *tum*, quae hic inculcata est vel a glossatore, vel errore librarii.

Dixisse de veneno) Infinitivos posui ad sublevandam constructionem. Vulgo oratione directa: *quum de furto quaereretur, tum Strato iisdem in tormentis dixit de veneno;* ubi certe *quaerebatur* verius fuisset.

Abundans audacia) Sic Priscianus lib. XVIII, p. 1123. Vulgo *mulier abundat audacia.*

Obsignatas esse dixit) Male olim edebatur *quas tum obsignatas esse dixi.* Nec melius est quod Ern. auctore Sylvio edidit: *quas tum non obsignatas esse dixi.* Vnice verum *q. t. o. esse dixit* scil. Sassia; idque recepit Beckius auctoritatibus usus MS. Lamb. quinque Oxx. ed. Ven. utriusque.

Quaestio de furto esset) Vulgo legitur: *Quaestio de furto est veneni iam suspicione, superiore quaestione sublata*, et post *affeverat* puncto distinguitur. At quum deinde sequatur: *Quum igitur de furto quaereretur*, quomodo hic Cicero de eadem re scribere potuisset: *Quaestio de furto est —?* Est potius hic exemplum particulae *igitur* post parenthesin positae, et sententiam parenthesi interruptam, variata interdum oratione, repetentis, cuius modi alia multa sunt apud Ciceronem exempla. Ergo hic verba *quum quaestio de furto esset* repetuntur post parenthesin his verbis: *quum igitur de furto quaereretur.* Particulam *iam* transposui ante voc.

stione sublata (quod ipsum haec eadem mulier indicarat: quae, ut Romae de amicorum sententia statutum erat satis esse quaesitum, postea per triennium maxime ex omnibus servis Stratonem illum dilexerat, in honore habuerat, commodis omnibus affecerat); quum igitur de furto quaereretur, et eo furto, quod ille sine controversia fecerat: tum ille de eo, quod quaerebatur, verbum nullum fecit? de veneno statim dixit? de furto, si non eo loco, quo debuit, ne in extrema quidem, aut media, aut in aliqua denique parte quaestionis, verbum fecit ullum?

LXVI. Iam videtis, illam nefariam mulierem, iudices, eadem manu, qua, si detur potestas, interficere filium cupiat, hanc fictam quaestionem conscripsisse. Atque istam ipsam quaestionem, dicite, quis obsignavit? Vnum aliquem nominate. Neminem reperietis, nisi forte eiusmodi hominem, quem ego proferri malim, quam neminem nominari. Quid ais, T. Atti? tu periculum capitis, tu indicium sceleris, tu fortunas alterius literis conscriptas in iudicium afferes, neque earum auctoritatem literarum, neque obsignatorem, neque testem ullum nominabis? et, quam tu pestem innocentissimo filio ex matris sinu deprompseris, hanc hi tales viri comprobabunt? Esto: in tabellis nihil est auctoritatis; quid? ipsa quaestio, iudicibus, quid?

superiore, ubi et aptius et ad verborum sonum concinnius ponitur.

Statutum erat) Vulgo *statuerat*. At non ipsa Sassia hoc statuerat, sed ut supra c. 63 legitur, quum Sassia nondum finem facere vellet tormentorum, *ex omnium advocatorum sententia constitutum est, satis videri esse quaesitum*. Ergo facili correctione reposui *statutum erat*.

Commodis omnibus affecerat) Ex quo genere est illud quod c. 63 narratur, Sassiam Stratoni, post illam quaestionem de veneno, quod a Stratone viro suo datam, sibi persuasum esse simulasset, instructam ei continuo et ornatam Larini medicinae exercendae causa tabernam dedisse.

Comprobabunt) Significat tabellas istas a matre confictas, quibus perniciem filio moliebatur.

amicis, hospitibusque Oppianici, quos adhibuerat antea, quid? huic tandem ipsi tempori cur non reservata est? quid istis hominibus factum est, Stratone et Nicostrato? Quaero abs te, Oppianice, servo tuo Nicostrato quid factum esse dicas: quem tu, quum hunc brevi tempore accusaturus esses, Romam deducere, dare potestatem indicandi, incolumem denique servare quaestioni, servare his iudicibus, servare huic tempori debuisti. Nam Stratonem quidem, iudices, in crucem actum esse exsecta scitote lingua; quod nemo est Larinatium qui nesciat. Timuit mulier amens non suam conscientiam, non odium municipum, non famam omnium: sed, quasi non omnes eius sceleris testes essent futuri, sic metuit, ne condemnaretur extrema servuli voce morientis.

LXVII. Quod hoc portentum, dii immortales? quod tantum monstrum in ullis locis, quod tam infestum scelus et immane, aut unde natum esse dicamus? Iam enim videtis profecto, iudices, non sine necessariis me ac maximis caussis, principio orationis meae de matre dixisse. Nihil est enim mali, nihil sceleris, quod illa non ab initio filio voluerit, optaverit, cogitaverit, effecerit. Mitto illam primam libidinis iniuriam; mitto nefarias generi nuptias; mitto cupiditate matris expulsam ex matrimonio filiam; quae nondum ad huiusce vitae periculum, sed ad commune familiae dedecus pertinebant. Nihil de alteris Oppianici nuptiis queror: quarum illa quum obsides filios ab eo mortuos accepisset, tum denique in familiae luctum atque in privignorum funus nupsit. Praetereo, quod Aurium Melinum, cuius illa quondam socrus, paulo ante uxor fuisset, quum Oppianici esse opera proscriptum occisumque cognosceret, eam sibi domum sedemque coniugii delegit, in qua quotidie superioris viri mor-

tis indicia et spolia fortunarum videret. Illud primum queror, de illo scelere, quod nunc denique patefactum est, Fabriciani veneni: quod iam tum recens suspiciosum ceteris, huic incredibile, nunc vero apertum iam omnibus ac manifestum videtur. Non est profecto de illo veneno celata mater; nihil est ab Oppianico sine consilio mulieris cogitatum: quod nisi esset, certe postea, deprehensa re, non illa ut ab improbo viro discessisset, sed ut a crudelissimo hoste fugisset, domumque illam, in perpetuum, scelere omni affluentem, reliquisset. Non modo id non fecit, sed ab illo tempore nullum locum praetermisit, in quo non instrueret insidias aliquas, ac dies omnes ac noctes tota mente mater de pernicie filii cogitaret. Quae primum ut istum confirmaret Oppianicum accusatorem filio suo, donis, muneribus, collocatione filiae, spe hereditatis obstrinxit. Itaque apud ceteros, novis inter propinquos susceptis inimicitiis, saepe fieri divortia atque affinitatum discidia videmus: haec mulier satis firmum accusatorem filio suo fore neminem putavit, nisi qui in matrimonium sororem eius ante duxisset. Ceteri, novis affinitatibus adducti, veteres inimicitias saepe deponunt: illa sibi, ad confirmandas inimicitias, affinitatis coniunctionem pignori fore putavit. Neque in eo solum diligens fuit, ut accusatorem filio suo compararet; sed etiam cogitavit, quibus eum rebus armaret. Hinc enim illae sollicitationes servorum et minis et promissis; hinc illae infinitae

De illo scelere) Lambin. e coniectura reposuit *illud scelus*. Si quid mutandum esset: *illud primum queror scelus*.

Muneribus) Sic codd. Clerici et Memmii, teste Victorio (V. L. XI, 22) it. edd. 1471, 1480, idque recte praelatum alteri lectioni *donis muliebribus*, quam post Victorium tenuit Gruter. in octo Pall. inventam.

Discidia) Sic Lambinus e codd. MSS. correxit lectionem *dissidia*, quae veteres fere editiones obsederat.

crudelissimaeque de morte Oppianici quaestiones; quibus finem aliquando non mulieris modus, sed amicorum auctoritas fecit. Ab eodem scelere illae triennio post habitae Larini quaestiones; eiusdem amentiae falsae conscriptiones quaestionum; ex eodem furore etiam illa conscelerata exsectio linguae; totius denique huius ab illa est et inventa et adornata comparatio criminis. Atque his rebus quum instructum accusatorem filio suo Romam ipsa misisset, paulisper, conquirendorum et conducendorum testium causa, Larini est commorata; postea autem, quum appropinquare huius iudicium ei nuntiatum est, confestim huc advolavit, ne aut accusatoribus diligentia, aut pecunia testibus deesset; aut ne forte mater hoc sibi optatissimum spectaculum huius sordium atque luctus et tanti squaloris amitteret.

LXVIII. Iam vero quod iter Romam eius mulieris fuisse existimatis? quod ego, propter vicinitatem Aquinatium et Venafranorum, ex multis audivi et comperi: quos concursus in his oppidis? quantos et virorum et mulierum gemitus esse factos? Mulierem quandam Larino, atque illam usque a mari supero Romam proficisci, cum magno comitatu et pecunia, quo facilius circumvenire iudicio capitis, atque opprimere filium possit. Nemo erat illorum, paene dicam, quin expiandum illum locum esse arbitraretur, quacumque illa iter fecisset: nemo, quin terram ipsam violari, quae mater est omnium, vestigiis consceleratae matris pu-

Non mulieris modus) I. e. non mulieris moderatio; quippe quae nondum finem fecisset tormentorum, nisi omnium advocatorum sententia constitutum esset, satis videri esse quaesitum c. 63. Ceterum recte Beckius lectionem veterem, *mulieris modus* restituit. Lambin. et seqq. *muliebris modus*.

Venafranorum) Qui vicini scil. erant Arpino Ciceronis patriae.

Possit) Sic Ern. ex ed. 1471. Vulg. *posset*.

taret. Itaque nullo in oppido consistendi potestas ei fuit; nemo ex tot hospitibus inventus est, qui non contagionem adspectus fugeret. Nocti se potius ac solitudini, quam ulli aut urbi aut hospiti committebat. Nunc vero quid agat, quid moliatur, quid denique quotidie cogitet, quem ignorare nostrum putat? Quos appellarit, quibus pecuniam promiserit, quorum fidem pretio labefactare conata sit, tenemus. Quin etiam nocturna sacrificia, quae putat occultiora esse, sceleratasque eius preces, et nefaria vota cognovimus: quibus illa etiam deos immortales de suo scelere testatur, neque intelligit, pietate, et religione, et iustis precibus, deorum mentes, non contaminata superstitione, neque ad scelus perficiendum caesis hostiis posse placari. Cuius ego furorem, atque crudelitatem deos immortales a suis aris atque templis aspernatos esse confido.

LXIX. Vos, iudices, quos huic A. Cluentio quosdam alios deos ad omne vitae tempus fortuna esse voluit, huius importunitatem matris a filii capite depellite. Multi saepe in iudicando peccata liberum parentum misericordiae concesserunt: vos, ne huius honestissime actam vitam matris crudelitati condonetis, rogamus; praesertim quum ex altera parte totum municipium videre possitis. Omnes scitote, iudices (incredibile dictu est, sed a me verissime dicitur), omnes Larinates, qui valuerunt, venisse Romam, ut hunc studio frequentiaque sua, quantum possent, in tanto eius periculo sublevarent: pueris

Vlli aut urbi) Graev. e cod. Franc. edidit *ulli aut turbae.*

Committebat) H. e. quia videbat se ab omnibus abhorreri, interdiu loca potius solitaria quaerebat, ubi cum comitatu subsisteret, noctu autem potius sub dio manebat, quam se urbis celebritati committebat, aut ad hospitem divertebat, apud quem pernoctaret.

illud, hoc tempore, et mulieribus oppidum scitote esse traditum, idque in praesentia, in communi Italiae pace, domesticis copiis esse tutum. Quos tamen ipsos aeque, et eos, quos praesentes videtis, huius exspectatio iudicii dies noctesque sollicitat. Non illi vos de unius municipis fortunis arbitrantur, sed de totius municipii statu, dignitate, commodisque omnibus sententias esse laturos. Summa est enim, iudices, hominis in communem municipii rem diligentia, in singulos municipes benignitas, in omnes homines iustitia et fides. Praeterea nobilitatem illam inter suos, locumque a maioribus traditum, sic tuetur, ut maiorum gravitatem, constantiam, gratiam, liberalitatem assequatur. Itaque iis eum verbis publice laudant, ut non solum testimonium suum iudiciumque significent, verum etiam curam animi ac dolorem. Quae dum laudatio recitatur, vos quaeso, qui eam detulistis, assurgite. LAVDATIO CLVENTII, EX DECVRIONVM LARINATIVM DECRETO. Ex lacrymis horum, iudices, existimare potestis, omnes haec decuriones decrevisse lacrymantes. Age vero, vicinorum quantum studium, quam incredibilis benivolentia, quanta cura est? Non illi in libellis laudationum decreta miserunt, sed homines honestissimos, quos nossemus omnes, huc frequentes adesse, et hunc praesentes laudare voluerunt. Adsunt Ferentani, homines nobilissimi. Marrucini item pari dignitate: Teano Apulo, atque Luceria equites romanos, honestissimos homines, laudatores videtis: Boviano, totoque ex Samnio tum laudationes honestissimae missae sunt, tum homines amplissimi nobilissimique venerunt. Iam qui in agro Larinati praedia, qui negotia, qui res pecuarias habent, honesti homines, et summo splendore praediti, difficile dictu est, quam sint solliciti, quam laborent.

Non multi mihi ab uno sic diligi videntur, ut hic ab his universis. Quam non abesse ab huius iudicio L. Volusienum, summo splendore hominem ac virtute praeditum, vellem! quam vellem praesentem posse P. Helvidium Rufum, equitem romanum, omnium ornatissimum, nominare! qui, quum huius causa dies noctesque vigilaret, et quum me hanc causam doceret, in morbum gravem periculosumque incidit: in quo tamen non minus de capite huius, quam de sua vita laborat. Cn. Tudicii senatoris, viri optimi et honestissimi, par studium et testimonio et laudatione cognoscetis. Eadem spe, sed maiore verecundia, de te, P. Volumni, quoniam iudex es in A. Cluentium, dicimus. Et, ne longum sit, omnium vicinorum summam esse in hunc benivolentiam, confirmamus.

LXX. Horum omnium studium, curam, diligentiam, meumque una laborem, qui totam hanc causam, vetere instituto, solus peroravi, vestramque simul, iudices, aequitatem et mansuetudinem una mater oppugnat. At quae mater? quam caecam crudelitate et scelere ferri videtis; cuius cupiditatem nulla unquam turpitudo retardavit; quae vitiis animi in deterrimas partes iura hominum convertit omnia; cuius ea stultitia est, ut eam nemo hominem, ea vis, ut nemo feminam, ea crudelitas, ut nemo matrem appellare possit. Atque etiam nomina necessitudinum, non solum naturae nomen et iura mutavit: uxor generi, noverca filii, filiae pellex; eo iam denique adducta est, ut sibi, praeter formam, nihil ad similitudinem hominis reservarit.

Vxor generi, noverca filii, filiae pellex) Magna vis eloquentiae: cuius ipse testimonium exstare voluit in eo libro, quem *Orator*, inscripsit. Vid. cap. 30. MANVT.

LXXI. Quare, iudices, si scelus odistis, prohibete aditum matris a filii sanguine; date parenti hunc incredibilem dolorem ex salute, ex victoria liberum; patimini, matrem, ne orbata filio laetetur, victam potius vestra aequitate discedere. Sin autem, id quod vestra natura postulat, pudorem, bonitatem, virtutemque diligitis, levate hunc aliquando supplicem vestrum, iudices, tot annos in falsa invidia periculisque versatum, qui nunc primum post illam flammam, aliorum facto et cupiditate excitatam, spe vestrae aequitatis erigere animum, et paulum respirare a metu coepit; cui posita sunt in vobis omnia; quem servatum esse plurimi cupiunt, servare soli vos potestis. Orat vos Avitus, iudices, et flens obsecrat, ne se invidiae, quae in iudiciis valere non debet; ne matri, cuius vota et preces a vestris mentibus repudiare debetis; ne Oppianico, homini nefario, condemnato iam et mortuo, condonetis. Quod si qua calamitas hunc in hoc iudicio afflixerit innocentem, nae iste miser, iudices, si, id quod difficile factu est, in vita remanebit, saepe et multum queretur, deprehensum esse illud quondam Fabricianum venenum. Quod si tum indicatum non esset, non huic aerumnosissimo venenum illud fuisset, sed multorum medicamentum laborum: postremo etiam fortassis mater exsequias illius funeris prosequuta, mortem se filii lugere simu-

Vestra natura postulat) Scelus enim odisse, magis officii iudicum esse, significat, ad pudorem, bonitatem, virtutem diligendam etiam suapte natura ferri.

Aliorum facto) Ernestius vix credere poterat Ciceronem tam tenuiter scripsisse *facto*; et forsan *fraude* legendum suspicabatur. Sane incommodum est *facto*. *Cupiditas* refertur ad turbulentas Quintii trib. pl. conciones. Itaque pro *facto* aptum esset *errato*. Cicero enim aliquoties significavit in causa Cluentii errorem et invidiam esse versatam; ut c. 3 et 4.

Fabritianum venenum) Quod Scamander Fabritius Diogeni dabat ad necandum Cluentium, quod etiam ante ita appellavit. SYLV.

lasset. Nunc vero quid erit profectum, nisi ut huius ex mediis mortis insidiis vita ad luctum reservata, mors sepulcro patris privata esse videatur? Satis diu fuit in miseriis, iudices; satis multos annos ex invidia laboravit. Nemo huic tam iniquus, praeter parentem, fuit, cuius animum non iam expletum esse putemus: vos, qui aequi estis omnibus, qui, ut quisque crudelissime oppugnatur, eum lenissime sublevatis, conservate A. Cluentium: restituite incolumem municipio: amicis, vicinis, hospitibus, quorum studia videtis, reddite: vobis in perpetuum liberisque vestris obstringite. Vestrum est hoc, iudices, vestrae clementiae: recte hoc repetitur a vobis, ut virum optimum atque innocentissimum, plurimisque mortalibus carum atque iucundissimum, his aliquando calamitatibus liberetis; ut omnes intelligant, in concionibus esse invidiae locum, in iudiciis veritati.

Privata esse videatur?) Scil. si ob falsum veneficii crimen damnato in exsilium eundum esset, utique, si exsul mortuus esset, patris sepulcro privatus esset.

DE RE FRVMENTARIA

ROMANORVM

AD LIBRI TERTII IN VERREM ILLVSTRATIONEM

NIC. HORTENSIO AVCTORE

Liber tertius accusationis totus est de re frumentaria, hoc est de furtis, quibus Verres detraxit *de cibariis*, ut ait Cicero, *de victu, de vita et sanguine populi Romani.* Ista me admonuerunt, ut paulo diligentius in rem frumentariam Romanorum inquirerem; rem cognitione iucundam et utilem, intuenti quibus artibus populo prope immenso victus sine labore compararetur; et quam iustae sint querelae, quas assidue Tullius deplorare solet de averso Siculo frumento, et de remissis Clodia lege semissibus ac trientibus.

In argumento simili versati sunt olim I. Lipsius, et Vincent. Contarenus: quaedam ab illo, ab hoc vero non pauca huc transtuli.

Huiusce disputationis haec erunt capita: I. Populi Romani parsimonia. II. Deinde avaritia. III. Frumento empto et vectigali populus Romanus utebatur. IV. Largitionum frumentariarum origo et causa. V. Primae largitiones. VI. Leges frumentariae: 1. Gracchi; 2. Incerti auctoris; 3. Apuleia; 4. Livia; 5. Terentia-Cassia; 6. Senatusconsultum Catonianum; 7. P. Clodii. VII. Modus frumenti qui dabatur. An viritim? VIII. Qui accipiebant et quomodo. IX. Numerus accipientium. X. Curatores rei frumentariae. XI. Per quos frumentum distribuebatur. XII. Provinciae frumentariae.

I. Primis temporibus summa fuit Romanorum parsimonia. Bina iugera ad alendam familiam erant satis: nulli civi maiorem agrorum modum Romulus attribuit. *M. Curii post triumphos, immensumque terrarum adiectum imperio, nota concio est: perniciosum intelligi civem, cui septem iugera non sufficerent: quae mensura plebi post exactos reges assignata est.* Plin. XVIII,

2 et 3. His moribus non modo sufficiebant fruges domesticae, nulla provinciarum pascente Italiam, verum etiam annonae vilitas incredibilis erat. *Ibid.* Testatur Polybius II, 15, etiam aetate sua medimnum Siculum, non vero *modium*, ut Casaubonus vertit, Budaeum perperam sequutus, venisse obolis quatuor; Gall. *cinq sols.*

II. Sed ubi avaritia et luxuria in rempublicam immigravere, rerum facies immutata est. Nullus agrorum habendorum modus fuit. Leges ferendae fuerunt, quibus cupiditas coërceretur, et modus definiretur agri, quem nobilium quisque possideret. Leges vanae fuerunt. Ipsi earum auctores in eas primi peccaverunt. Adeo freni impatiens flagravit avaritia. *Liv.* VI, 55; *Plin.* ubi supra; *Appian. Civil.* 1.

III. Interea quanto rura potentiorum ampliora in dies fiebant, tanto magis plebi crescebat difficultas frumentaria. Suberat difficultatis istius altera causa, distributiones agrariae, quae tribunitiis factionibus constitutae, aliquantulum opis civibus aliquot afferebant, quum ceteri languerent inopia. Ergo his malis quaerendum fuit remedium. Vt sufficerentur populo cibaria, quae industria sua sibi parare iam amplius non poterat, senatus legatos in feraciores Italiae provincias, ad comparandum frumentum quod plebi viritim daretur, subinde mittendos curavit; maxime vero in Etruriam, quae frumento tantum abundabat, ut magnam eius vim praestare vicinis posset.

Praeterea ut Romanorum ditioni provinciae subiici coeperunt, ager earum, factus publicus iure victoriae, illis quidem redditus est, verum ea conditione, ut decimam partem frugum, quas ex suis arationibus perciperent, tributi nomine penderent. Quod primo quidem in Italia; deinde in Sicilia, Africa, ceterisque provinciis, prout subiiciebantur, factitatum esse constat. Haec est decumarum illarum origo, quarum mentio tam frequens occurrit in Verrinis, et praecipue libro tertio. Quum autem decumanum frumentum alendae plebi, quae in dies crescebat, iam non sufficeret, idem senatus publice ad auxilia domestica coëmendum in provinciis, maxime in Sicilia, frumentum curavit. *Cic. Verr.* III, 69. Frumentum illud omne Romam devectum, plebi levi pretio distribuebatur, in hoc tantum, ut aerario pecunia, quam repraesentaverat, reciperetur.

IV. Verum, ut ex malo malum nascitur, tenuiorum civium multitudinem, quia illi unde solveret, non erat, aere alieno obstringi necesse fuit. Igitur ita rem moderari oportuit, ut

utrique difficultati et annonariae et pecuniariae obviam iretur: neque permittere, ut multitudini, quae satis ipsa per se levis est, ulla paulo iustior ad motus in Vrbe concitandos accederet occasio. Itaque plebi annona menstrua praebita est pretio, non eo, quo publice vendebatur, sed vilissimo, quo et egestas domestica levaretur, nec tamen plebs avocaretur ab industria.

Fontem hic habes et rivulum publicarum largitionum (quippe largiri dicitur non solum qui gratis dat, verum etiam qui ex pretio aliquid detrahit), qui deinceps eundo tantum tribunitiis legibus accrevit, ut earum moli postea sustinendae aerarium impar fuerit.

V. Prima frumenti largitio (illam dico quae retinuit quandam venditionis speciem), quae minime dubia occurrit in romana historia, contingit anno Vrbis conditae 262, quo anno caritas primum annonae fuit ex incultis per secessionem plebis agris, et fame deinde laboratum est. Consules dimiserunt passim ad coëmendum frumentum, non in Etruriam modo, et per Volscos usque ad Cumas, sed in Siciliam quoque: quod Romam advectum populo datum est levi sane pretio; curante senatu, ut frumentum et res omnes ad victum necessariae tanti essent, quanti minimi fuissent ante secessionem. *Liv.* II, 34.

Anno Vrbis 298, quum annona, inquit *Liv.* III, 31, propter aquarum intemperiem, laboraretur, Manius Marcius aedilis pl. primum frumentum, id est, frumentum quod mense primo (singulis enim mensibus dividebatur, et sic interpretor τὸ *primum*, quod mire torsit doctos homines) sui magistratus divisit, populo in modios assibus, Gall. 9 *deniers*, donavit. *Plin. Hard.* XVIII, 4.

Anno Vrbis 315, quum fame plebs urgeretur, L. Minucius Augurinus praefectus annonae creatus, eius levatae gloriam tulit. Nam oppresso Sp. Maelio, omne frumentum, quod hic privata pecunia ad largitiones faciendas coëmerat, una cùm reliquis eius bonis publicatum fuit. Quod frumentum Minucius assibus in modios venale quum proposuisset, ita pretium farris imminuit, ut tribus nundinis tantidem in foro prostaret: qua de causa statua ei a populo stipe collata, statuta est. *Liv.* IV, 12, 16. *Plin.* ubi supra.

Frumentum, commune est nomen. Sed hic et in superioribus accipio pro farre, quo puls illa conficiebatur, qui priscus fuit Romanorum victus; unde *pulti-fagi* Plauto dicuntur. Nam panifici pistores incogniti Quiritibus olim, solique in usu ii, qui

farinam in pistrino pinserent, id est, tunderent, seu molerent. M. Varro apud Non. verbo *pinsere.* Plinius lib. XVIII, cap. 15, *edit. Hard.*

Sequitur apud Plinium XVIII, 3, Trebii largitio. Is in aedilitate, anno 347, populo frumentum et ipse assibus in modios praestitit: quam ob causam ei statuae dicatae sunt, et supremo die populi humeris portatus in rogum est. Postea divisum etiam frumentum est saepius, atque id fere per aediles, sed graviori pretio, etiam in vilitate annonae, quam antea. Testis *Livius* XXX, 26, et XXXI, 4.

Haec antiquitus facta sunt, quum largitio ea omnis voluntaria adhuc, et in arbitrium aut magistratuum esset, aut senatus. Frumentum plebi dabatur non illud quidem gratuitum, sed pretio levissimo. Plebs publico fere sumptu alebatur: ipsa vicissim liberis educandis subministrabat reipublicae milites, et sanguine suo rependebat ei damna pecuniae. Verum hisce temporibus largitiones fuerunt incertae. Aliquanto post annum sexcentesimum leges tum primum latae sunt, quibus perpetua stataque frumentatio facta est. Quamquam his quoque legibus modo fixis, modo refixis, illa etiam fluctuavit: donec venit respublica in unius potestatem, qui gratuita annona bene emi imperium putaret. Leges illae sive *frumentariae*, sive *alimentariae*, sive *annonariae*, nam hisce nominibus appellantur, plurimum a tribunis plebis, aliquando a consulibus latae sunt. Semel ea de re factum est senatusconsultum.

VI. Primus de stata perpetuaque frumentatione legem tulit C. Sempronius Gracchus tribunus plebis, anno Vrbis 630. *Vti semisse atque triente in singulos modios plebi frumentum ex publico singulis mensibus, per singulas tribus divideretur; horreaque, quae ab ipso legislatore* Sempronia *deinde vocata sunt, in Vrbe constituerentur, in quibus frumentum publicum cum legibus frumentariis asservaretur.* Plutar. in Gracch. Epit. Liv. LX. Festus. Pigh. ad ann. 530.

Postea horrea plurima in quatuordecim Vrbis regionibus aedificata sunt. Numerat ad trecenta novem Lipsius *Elect.* I, 8, sortita nomen ab iis, a quibus exstructa fuerunt.

Lege Sempronia duo sanciuntur; pretium largitionis et perpetuitas. Statuit Gracchus uti frumentum populo daretur *singulis mensibus:* uti *semisse atque triente*, vel *semissibus et trientibus*, ut Cicero et alii loquuntur. Primum aperienda est insolens

forma orationis; deinde pretium quod in modium Gracchus statuit, demonstrabo.

Quaerit Contarenus, cur Gracchus *semissis et trientis* nomina usurpare maluerit, quum rem et brevius et planius potuisset exponere: et adductis aliquot rationibus, *amplius* pronuntiat. Abramus, *ad Orat. pro Sext. cap.* 25, censet, quod triticum *semisse*, hordeum, lupinus, et minuta alia legumina *triente* vendebantur, ideo distinctam *semissis et trientis* fieri mentionem. Nos verius, ni fallor, ex Gronovio sic: As in partes secabatur, sive uncias, duodecim. *Semissis* erat assis dimidia pars; *triens* erat tertia pars; hic quatuor, ille sex uncias, capiebat: coniuncti, decem uncias comprehendebant; et decuncem, seu dextantem conficiebant. Cur autem Gracchus semissem et trientem potius, quam dextantem, qui idem est, nominaverit, et cur illa uti circuitione maluerit, causa est, quia semissis et trientis formae publicae percutiebantur: dextantis vero nullae fuerunt; *Gronov. de pecun. vet.* IV, 12. Si Graevio ad *Cic. loc. cit.* credis, haec vera est et unica locutionis istius ratio: quae tamen illius insolentiam non excusat. Quasi quis hodie velit *viginti quatuor*, et *duodecim* asses potius, quam sex et triginta asses rei venali cuipiam pretium statuere, ob id nimirum quod viginti quatuor et duodecim assium nummi apud nos ambulent; triginta vero et sex assium nulli sunt.

Iam ad pretium lege Gracchi constitutum in modios: As Romanus respondet novem denariolis nostratibus, et quod excurrit. Dextantem aequant, semidenario addito, nostrates septem denarii. Hoc erat lege Sempronia pretium in frumenti modios, plebi levissimum sane, sed aerario gravissimum, quod tanto magis premebatur, quanto magis levabatur plebis inopia. Itaque legi senatus diu multumque adversatus est, *quod et ab industria plebem ad desidiam avocari putabat, et aerarium exhauriri videbatur*. Pro Sextio, cap. 48; *de Offic.* II, cap. 21.

Lex nihilominus perlata fuit. Eam stetisse ad tempora Sullae Lipsius existimat; negat Vinc. Contarenus; et, Graccho interfecto, statim abrogatam fuisse contendit. Neuter recte. Abrogatam legem ante Sullana tempora fuisse contra Lipsium ostendunt leges Apuleia et Livia, quibus Sempronia largitio revocatur. Non autem statim ab interfecto Graccho abrogatam, sed Octavia lege temperatam fuisse contra Contarenum Cicero testatur *de Offic.* II, cap. 21 his verbis: *Modica M. Octavii* largitio, *et reipublicae tolerabilis, et plebi necessaria*. Contarenum decepit

illud, quod ait Cicero in Bruto, *M. Octavium auctoritate dicendi tantum valuisse, ut legem Semproniam frequentis populi suffragiis abrogaverit.* Quod non ita accipiendum, quasi abrogata omnino Sempronia lex Octavia lege fuerit. Illam correxit, non sustulit Octavius: verum qua ratione istud praestiterit, quum nullum legis istius exstet caput, obscurum est. Videtur statuisse Octavius vel maius pretium in singulos modios, pro annonae caritate, vel uti, quum populo frumentum venderetur, de pretio quo emptum esset, remitterentur in modium semis et triens. M. Octavius tulit legem suam anno Vrbis 633, quo anno fuit tribunus plebis. *Pighius.*

2. Anno post alia lex frumentaria promulgata, sed non perlata est; eius auctor ignoratur: tribunum plebis fuisse puto: huic Marius, ipse tribunus plebis, intercessit, quod reipublicae damnosa videretur. *Plutarchus in Mario.*

3. L. Apuleius Saturninus, seditiosorum omnium post Gracchos eloquentissimus, qui ab optimatibus defecerat ad plebem, et se ad C. Marium, et alios plebeiae factionis principes applicuerat, tribunus plebis iterum, anno 653, legem frumentariam promulgavit, quae Sempronia lege fuit etiam dissolutior. Haec enim pretium, levissimum quidem, sed pretium tamen frumento dando statuebat; Apuleius vero tulit, ut, *remissis semissibus et trientibus populo frumentum menstruum gratis distribueretur.* Huic legi intercessit Caepio, qui per id temporis quaestor urbanus erat, docuitque senatum, aerarium pati non posse largitionem tantam. Lex non est perlata, et eius auctor Saturninus, ex senatusconsulto iudicatus hostis reipublicae, occisus est. *Rhet. ad Herenn.* lib. I, cap. 12. *Pighius.*

4. Legem Apuleiam Livia sequuta est. M. Livius Drusus tribunus plebis, anno 662, is qui iactabat in tribunatu, *Nihil se ad largitionem ulli reliquisse, nisi si quis aut coenum dividere vellet, aut caelum,* ut plebis gratiam sibi conciliaret, tulit, *ut Sempronia lex frumentaria valeret.* Sed legem hanc, ut Livias omnes alias, latore in magistratu occiso, senatus, Philippo consule referente, abrogavit. *Liv. Epit.* LXXI; *Flor.* III, 17; *Ascon. ad Cornelianam.*

A Drusi morte Sociale bellum statim exarsit. Id excepit civile, immo multa civilia, quae tam occupatum habuere populum Romanum, ut ne iniecta quidem a tribunis fuerit mentio ullius largitionis. Vt autem, rebus compositis, iniici non posset, fecit Sulla, qui quum invasisset rempublicam, tribunis omne ius

legum ferendarum ademit. Eo consilio, turbarum ac seditionum exstinctae sunt faces, quae tamen Sulla mortuo anno 675 revixerunt, quum plebs niti coepit, ut tribunitia potestas in integrum restitueretur. Res fuit per multos annos magnis contentionibus iactata: consulibus strenue tuentibus senatusconsultum, quo acta Sullae confirmabantur, plebe vero summa vi pugnante, ne spoliata praesidio tribunitio, potentium libidini subiiceretur. *Sallust. fragment.* lib. III, 8.

5. Tandem anno 680 tanto impetu plebs coorta est in Patres, ut sustineri amplius non posset. Itaque consules eius anni C. Cassius et M. Terentius Lucullus, ut plebem delinirent, et ut rem integram in adventum Pompeii, qui tum in Hispania bellum cum Sertorio gerebat, si qua possent, reiicerent, frumentariam legem tulere: quo blandimento plebs quietem egit usque ad annum 683, quo anno Pompeius et Crassus coss. tribunitiam potestatem in integrum restituerunt. Haec est illa lex Terentia-Cassia, quam Cicero altero contentus nomine, quandoque *Terentiam* vocat. Frumentariam fuisse intelligitur ex eodem Cicerone *in Verr.* III, 69. Ea lege Siculi dare tenebantur imperati tritici nomine octingenta millia modium, pro quibus sestertios quaternos in modium accipiebant.

Terentiam-Cassiam legis nomine appellari debere negat Hotomannus, et cum eo docti nonnulli, qui, quia sit de frumento ex sola Sicilia exportando, *privilegium*, non *legem* appellari debere contendunt. Affirmat Contarenus: non enim de solo frumento Siculo latam legem putat fuisse. Immo, inquit, illud de Siculo frumento, unum caput legis fuit, qua cautum praeterea est, qui numerus frumenti, et quanti esset in aliis provinciis emendus. Et sane frumentum emptum aliunde oportuit. Quandoquidem illa modiorum Siculi frumenti octingenta millia trium mensium cibariis non satis esse poterant, ut infra declarabitur. Nisi forte praeter emptum frumentum, partem etiam decumani distributam plebi fuisse dixeris: qua de re nihil habeo quod affirmem.

Legem Terentiam praecesserat sive mensibus, sive annis aliquot, mihi enim non liquet, senatusconsultum *de alteris decumis*, quod sic habet: omnis ager Siciliae decumanus iam ante imperium populi Romani ipsorum Siculorum voluntate, et institutis fuerat. *Cic. in Verr.* III, 6. Quumque agrum illum fecisset victoria publicum populi Romani, Siculis est redditus, ita tamen, ut praeter septem civitatum, eadem conditione esset,

qua antea fuerat; id est, ut decumas gratuitas penderet, non, ut olim, regibus suis, qui nulli iam erant, sed reipublicae. Hae sunt primae decumae, quae a Cicerone appellantur. Quum vero annonae difficultate Vrbs premeretur, senatus decreto Siculi tantum frumenti dare coacti sunt, quantum ex primis decumis fuisset.

Hae sunt alterae decumae, quae non erant tamen gratuitae, uti primae: nam pretium his decumis constitutum erat in modios singulos sestertii terni, qui aratoribus persolverentur. *Cic. ibid.* cap. 69. Ceterum videtur senatus non, nisi temporibus reipublicae cogeretur, decrevisse ut alterae decumae exigerentur. *ibid.* cap. 16. Nollem hoc de alteris decumis senatusconsultum omisisset Vinc. Contarenus, scriptor alioquin in hoc argumento de re frumentaria non mediocri diligentia versatus.

6. Legem Terentiam post aliquot annos, id est anno 691, excepit senatusconsultum Catonianum; sic dictum, quia factum est in Catonis sententiam. Suasit vir ille ad disturbanda perniciosa Caesaris consilia, ut, quando superioribus annis frumentariae largitionis beneficio discussae turbae, et tranquillitas reipublicae reddita fuisset, eodem remedio Caesaris conatibus obviam iretur, occupatique animi pauperiorum hoc munere senatui reconciliarentur: quo facto Caesaris spes in ventos abiere, nec moliri quidquam ausus est. Distributum est ergo plebi frumentum menstruum, quae accessio fuit ad reliquos sumptus reipublicae quingentarum quinquaginta myriadum, inquit Plutarchus *in Caesare*, sed ducenties vicies sestertium (Gall. 2200000 *liv.*), vel millium ducentorum quinquaginta talentorum, seu trecenties sestertium (Gall. 3000000 *liv.*) ut idem scribit *in Catone;* nam variat Plutarchus in summa.

Huius rei culpam in librarios derivat Rualdus, *Animad.* XXII, et iubet, ut et Contarenus, illic legi ἑπτακόσιαι, *septingentae*, pro τῷ πεντακόσιαι, *quingentae*, quod est in vulgatis. Idem Rualdus dum Plutarch. *ibid.* criminis unius absolvit, eundem alterius postulat, imperitiae nimirum, vel saltem negligentiae. Ex eo enim quod annonarii huius senatusconsulti plane non meminit Asconius *in Pison.*, sed a Gracchana lege desilit statim ad Clodiam frumentariam, contendit contra Plutarchum vir eruditus illud non viguisse, sed eodem quasi momento et factum et abrogatum fuisse. Respondetur Rualdo, non itidem memorari ab Asconio leges Octaviam, Apuleiam, et alias, quas supra recitavimus, quae nihilominus perlatae sunt. Atque ideo argumentum

ex Asconii silentio contra senatusconsultum Catonianum non recte assumi. Praeterea satis habuit Asconius ad rem praesentem afferre legem principem, hoc est Gracchanam, a qua, ceu fonte, deinceps frumentariae leges maxime populares derivatae sunt, ut ostenderet, quasi facta utriusque comparatione, Gracchum, hominem maxime et popularem et perniciosum, in his ipsis rebus superatum fuisse a P. Clodio. Adstipulatorem habet Rualdus Dacerium, nos Contarenum, qui rebus attente perpensis firmiora esse argumenta pronuntiat, quae pro senatusconsulti diuturnitate afferuntur.

Ex eiusdem Plutarchi verbis alia suboritur quaestio; an, quum senatusconsultum illud factum est, et lege Sempronia frumentum etiam aliquod distribueretur. Sunt qui affirment, sunt qui negent; et graves utroque trahunt auctoritates. Verum eo inclinat animus, ut credam largitionem aliquam antea fieri solitam fuisse, et Catonem voluisse ut illa fieret amplior: hoc est, ut plures e plebe, qui expertes huius erant largitionis (sic enim interpretor ἀνέμητον ὄχλον apud Plutarchum) frumentum menstruum acciperent. Vnde quum augeretur numerus eorum, quibus frumentum daretur, facta fuit illarum 750 myriadum accessio ad alios sumptus: non eos quosvis, qui fiebant in republica, sed privatim ad eos, qui antea fiebant pro largitione frumentaria. Non enim mihi fit verisimile plebeculam hisce largitionibus toties et tamdiu inescatam, iis aequo animo caruisse, quo tempore illi maxime erant necessariae; tum quia prisca illa parsimonia erat obliterata; tum quia ex opulentorum luxu, longe maius erat quam antea, pretium rerum omnium quibus vita retinetur.

7. Venio nunc ad legem Clodiam frumentariam, quam tulit P. Clodius, ille Ciceronis inimicus, in tribunatu anno Vrbis 695. Meminit Dio, lib. 38, his verbis: *Clodius frumentum gratis rursus divisit. Tulit enim, Gabinio iam et Pisone consulibus, ut frumentum pauperibus daretur.* Ex his Dionis verbis contendit Contarenus legem Clodii frumentariam fuisse duplicem. Nam αὖθις, *rursus*, inquit ille, legem posteriorem significat. Ergo alia prior fuit. At docti melius, qui legem Clodii largitricem unicam agnoscunt. In hoc decipitur Contarenus, quod iungit τὸ *rursus* τῷ *divisit*, quod iungendum erat τῷ *gratis*. Gracchus dederat frumentum semissibus et trientibus in modios. Remiserat semisses et trientes Apuleius, et gratis dederat. Apuleia lex perlata, Caepione intercedente, non fuerat. Restituit

eam Clodius, et dedit, id est, dandum tulit *rursus* gratis. Hanc Clodii legem Cicero multis locis impugnat, ut perniciosam, et pestem aerarii, siquidem ea lege quinta prope pars vectigalium tolleretur. *Vide pro Sextio*, cap. 25.

Clodia lex viguit omnium diutissime. Quum enim reliquae ad breve spatium temporis fuerint ratae, haec ad tria saecula fixa et firma perseveravit. Causa fuit ambitio, mater civilium bellorum. Dum nemo principum parem ferret, ne dum priorem, servierunt omnes plebi miseris modis; et populi gratiam, reipublicae incommodis, aucupati sunt. Hinc non ausus est quisquam verbum unum facere de Clodia lege abroganda. Praeterea quum respublica redacta fuit in unius potestatem, Caesar rerum potitus, et qui Caesarem sequuti sunt imperatores, animadverso quantum esset momentum in huiusmodi largitionibus ad plebis animos sibi conciliandos, largiri perseveraverunt. Neque in frumento menstruo dividendo stetit eorum liberalitas, sed certam etiam pecuniam, tunicas, porcinam, oleum, vinum plebeculae diviserunt. Sed ista non sunt huius nostri instituti.

VII. Hactenus de initiis frumentariae largitionis, et de legibus ad eam pertinentibus; sequitur ut disputem *de modo frumenti*, seu de numero modiorum qui dabantur. Gracchus, qui primus de stata ac perpetua frumentatione legem tulit, de modo etiam frumenti quod daretur, cavisse verisimile est: sed quanta fuerit haec menstrua largitio nemo omnium, qui exstant, veterum scriptorum, ut opinor, prodidit. Itaque tentandum an rem assequi coniectura possimus. Servis singulis cibaria per hiemem tritici modios menstruos quatuor attribuit Cato, *de re Rustica* cap. 56, per aestatem, quatuor et semis. *Servi*, inquit Donatus in Phorm. I, 1, 9, *quaternos modios frumenti accipiebant in mensem; et id demensum dicebatur, utrum a mense, an a metiendo incertum.* Non sane a mense, sed a demetiendo fit *demensum.* At illa inconstans, et incerta fuisse videtur attributio. Nam ex Seneca, Epist. 80, *Servus est, qui quinque modios accipit.*

Fuit igitur menstruus servilis canon modiorum quatuor frumenti, aut quinque, si quando liberaliores erant domini: servos vero eos intelligo, qui ruri opus exercebant. Tot modiorum fuisse largitionem plebi factam mihi persuadet Macer, seu Marcius Licinius apud Sallust. Hist. fragm. *lib.* III, cap. 10. Is enim in ea oratione quam in tribunatu habuit ad populum ibi, ubi Terentiam legem frumentariam elevat et explodit, sic ait: *Absit periculum et labor, quibus nulla pars fructus est: nisi*

forte repentina ista frumentaria lege munia vestra pensantur: Qua tamen quinis modiis libertatem omnium aestimavere; qui profecto non amplius possunt, al. prosunt, *alimentis carceris.*

Isthaec commemoratio de alimentis carceris iniicitur oratorie magis ad invidiam, quam ad similitudinem. Nam lege XII tabularum singulae librae farris in singulos dies vincto dabantur. *A. Gellius* XX, 1. Quod *diarium* quia servis etiam in ergastulo aut domo vinctis praebebatur, *alimentum servile* apud Sallustium vocatur, *Fragm. lib.* I, cap. 6. Sed haec exiguitas victus, qua mors tantummodo prohibebatur, nihil facit ad quinos modios, qui modus fuit Terentianae largitionis.

Cogitanti Contareno videtur par fuisse constitutus lege Sempronia, fortasse etiam et senatusconsulto Catoniano, et lege Clodia modus frumenti quod daretur. Hic igitur stamus. Quinos modios singulis mensibus datos fuisse dicimus. Sed viritimne, an per familias? Si viritim, quini modii large praebebant uni homini menstrua cibaria: quandoquidem observatum est modium hominibus octo alendis in diem sufficere. Itaque modii quini victum diurnum dabunt quadraginta hominibus; seu, quod idem est, uni homini per quadraginta dies, at mensis est dierum dumtaxat triginta. Sin autem modii familiis singulis quini assignabantur, ut inde paterfamilias non solum vitam suam, sed et coniugis ac liberum toleraret; fatendum est parce praebitum fuisse ad victum quotidianum, et rem tam parvam non *absolvisse cura familiari*, ut ait Macer, *apud Sallust.* III, 10. Sed ut largitionem per familias factam non credam, facit Sueton. *in Iul.* cap. 41, ubi sic ait: *Caesar rerum potitus, ex viginti trecentisque millibus accipientium frumentum e publico ad centum quinquaginta retraxit.* Enimvero an tot familiarum millia acceperint? non fit verisimile. Neque tamen viritim datum puto, quod largius, quam par est, praebitum fuisset. Si coniectura uti licet, quod tamen in re tam obscura necesse est, credam, feminis exclusis, mares solos, patrem dico, et natos, qui essent aetate militari, admissos ad istam largitionem fuisse, ita ut per capita frumentum quodammodo distribueretur, neque tamen, ut Licinius querebatur, *absolveret cura familiari tam parva res*, quae quia minor erat alendae toti familiae, marito, inquam, et coniugi cum liberis, plebem ab industria ad desidiam non avocaret.

VIII. Ad frumentum publicum admittebantur cives romani tenuiores, sive ingenui essent, sive libertini, sive nobiles, sive

obscuri, dummodo Romae domicilium haberent. De tenuioribus non est quod dubitemus. Accepisse nobiles et consulares discimus ex Cicerone, qui, lege lata Sempronia Pisonem Frugi, consularem hominem, ad accipiendum frumentum venisse ait, *Tuscul.* III, 48. Quod Gracchus quum videret, non obiecit Pisoni avaritiam indignam viro consulari, quod sane fecisset, si a publico frumento civem nobilitas arcuisset. Quaerit ab eo tantum, *qui sibi constet, quum ea lege frumentum petat, quam dissuaserat.*

Eorum, qui frumentum caperent, nomina descripta in *Album* referebantur. *Dio*, *lib.* 39. Et um ne quis se obtruderet, singulis mensibus per eum qui frumento distribuendo praefectus erat, recensio ante largitionem fiebat in campo Martio nominum eorum, quos fas erat capere frumentum. Eius recensionis tabulae conficiebantur, quae in ede Nympharum asservarentur. *Cic. pro Milon.* cap. 27. Sunt qui velint id per censores fieri solitum, et qui tabulas recensionis *Censorias* appellent. *Casaub. ad Suet. Iul.* cap. 41 *Manut. ad Cic. ubi supra.* Sed eos refellit Dio, ubi supra.

Vt fraudibus certius occurreretur, recensitis, et in *album* descriptis singulis dabantur tessere, quas *Tesserario* ostenderent frumentum accepturi. *Tessera* a Graeco τέσσερα, quatuor, quod haberet quatuor latera. Nam ligneum fuit frustillum, oblongum, vel alius cuiusvis figurae. Eius latera inscriptum habebant nomen consulum, et civis eis cui dabatur, diem mensis, et has literas *Sp.* seu *Spect.* id es, *spectata*, quo significabatur eam tesseram spectatam fuisse, veamque eam esse et probatam. Vide *Reines. Inscript.* LX, *class.* I. Sunt tamen qui has literas interpretentur de gladiatoribus, qui spectati satis rude donabantur. *Schot. Nod. Cicer.* II, 6. Tesserarum schemata exhibet Montf. *Antiq. Tom.* 3, *Tab.* 186.

IX. Iam ad numerum accipientium, hoc est ad alias tenebras pergimus. Censet Contarenus, certum et definitum non fuisse ante legem Semproniam; tum quia rarae et incertae erant largitiones, tum quia nunc maior, nunc minor frumenti numerus Romam advehebatur. Lege Gracchi, legibus Apuleia et Livia de hac re cautum fuisse minime est dubitandum: at earundem legum beneficio quot acceperint, nunquam diserte significatum reperi, sed ex Ciceronis presso vestigio rem subodorari posse videor. *Is*, *lib.* III, cap. 30, orationem sic ad Verrem convertit: *Imperas*, inquit, *ut Agyrinenses decumas accipiant*, *Apronio dent lucrum*, *tritici medimnum* XXXIII *millia. Quid est hoc?*

una civitas ex uno agro, *plebis romanae* prope menstrua cibaria *praetoris imperio donare Apronio cogitur?* Sic Tullius. Porro romanae plebis nomine aut intelligenda plebs universa, aut illa solum plebecula, quae frumenti largitionibus alebatur. Plebs universa nullo modo intelligi potest. In Vrbe enim omnium, quas sol aspiceret, maxime frequenti, quis non facile concedat illo aevo fuisse amplius quadringenta millia hominum de plebe?

Huic tantae multitudini ducenta millia medimnum menstrua vix satis fore subducta ratione comperiemus, ut singulis tribuerentur tantum modii terni, seu semimedimnus. Qui numerus frumenti ab his triginta tribus millibus medimnum abest tam longe, ut nullo modo tam impudenti mendacio fucus fieri iudicibus potuerit. Intelligenda igitur est apud Ciceronem plebs illa seu plebecula, cui annona menstrua donata fuit lege Terentia eo triennio, quo Siciliam Verres administravit. Porro Agyrinenses Apronio XXXIII millia medimnum donare coacti sunt *plebis romanae prope menstrua cibaria*, inquit Cicero: sed hoc verbum *prope* quum addit, oratorie imminuit modum frumenti quod donabatur menstruum, ut furtum Verris tanto magis augeat, quo propius ad illum ciborum menstruorum modum accedat. Haec est, ni fallor, mens Contareni, quem Graevius, quia non eam assequutus est, male reprehendit, *ad lib. tert. Accus. pag.* 57.

Ciceronem igitur habemus auctorem triginta tria millia medimnum donata fuisse romanae plebeculae lege Terentia, atque illa *prope* satis fuisse ad cibum plebis menstruum: ita ut si ad illa XXXIII aliquot millium medimnum accessio fiat, numerum medimnum alendae plebi necessarium habituri simus. Hac igitur quasi face praelucente progrediamur coniecturis quam minime audacibus.

Imminuit orator modum frumenti ad crimen augendum, nos eum amplificemus et producamus vel ad L. millia medimnum, ita ut ad illum Ciceronianum numerum fiat tertiae partis, hoc est, septemdecim millium accessio: quae sane gravior ei non videbitur, qui tantisper attenderit ad illud Oratoris artificium quod proposui. Medimna singula modios romanos capiunt sex. Ergo quinquaginta medimnum erunt trecenta modium millia, quae sufficient hominum sexaginta millibus alendis, ut modus frumenti fuerit in singulos modii quini. Aut igitur haec ipsa, aut circiter, mea quidem sententia, hominum multitudo lege Terentia publicum frumentum accepit. At senatusconsulto, cuius

auctor fuit M. Cato, Contarenus admissa ad frumentationem fuisse hominum millia circiter centum, coniicit ex sumtu, quem factum quotannis in eam rem tradit Plutarchus.

Clodia lex remisit semisses et trientes, sed accipientium non auxit numerum, qui postea, quum per seditiones et bella civilia plurimi irrepsissent nullo iure in has largitiones, adeo crevit, ut esset anno Vrbis 707 tercentum viginti millium: quem Caesar, recensione facta, retraxit ad centum quinquaginta millia. *Suet. in Iul.* cap. 41. Hunc numerum Augustus produxit ad ducenta hominum millia. *Ex Monum. Ancyr.*

X. Pulsis regibus, procurationem rei frumentariae, seu annonae, id est, curam emendi frumentum in provinciis et Romam mittendi, suscepit senatus. Mox aedilibus plebis haec reipublicae pars mandata est; semel extra ordinem ad L. Minutium, deinde ad aediles curules translata, diuque gesta praeclare, fortasse ad legem Terentiam. Sane constat ex Asconio, *Argum. in Cornel.* septennio post eam legem praetorem de maiestate curam gessisse frumenti publici.

Lege Clodia Sex. Clodio homini impurissimo procuratio frumenti, quod uspiam fuit, tradita est. *Cic. pro Dom.* cap. 25. Eidem erepta anno sequenti, et Cn. Pompeio extra ordinem toto orbe terrarum in quinquennium est delata. Africa capta anno Vrbis 709, Iulius Caesar iussit viginti myriades, id est, ducenta millia medimnum frumenti ad alendum populum romanum advehi, et olei librarum myriades CCC, id est, tricies centena millia, duosque curatores, et totidem Cereales aediles instituit, qui hoc frumentum Romam advehendi, et populo distribuendi curam haberent. *Dio lib.* 43. Annonae procuratio ad consules etiam pertinuisse videtur ex eo, quod, quum inopia laboraretur anno Vrbis 315, tribuni consulum negligentiam accusarint, quasi eorum culpa accidisset, ut populus fame premeretur. *Liv.* IV, 12.

XI. Dum stetit respublica, iidem ferme, qui annonam procurabant, aediles sive plebis, sive curules, frumentum populo distribuerunt. At Gracchus ipse praefuit, aut saltem adfuit, ut patet ex Cicerone, *Tuscul.* III, 20, quum eius lege frumentum plebi daretur. Post legem Terentiam verisimile est praetorem, ut gerebat curam frumenti advehendi, ita etiam illud distribuendum curasse. Pompeius extraordinaria annonae praefectura ornatus, frumentum etiam donavit.

XII. Iam dixi frumentarias Romanorum provincias fuisse

primum Italiam, maxime vero Etruriam. At anno Vrbis 262, quum annonae caritas esset summa ex incultis agris per secessionem plebis, missi qui frumentum compararent non modo hinc in Etruriam, illinc per Volscos, usque ad Cumas, sed quaesitum in Sicilia quoque: unde vis magna frumenti advecta est, partim coëmpti, partim a Gelone Syracusarum tyranno dono accepti. *Liv.* II, 34; *Dion. Hal.* VII, 1.

Aliquanto post subacta Sicilia, ingentem frumenti numerum aut decumarum, aut emptionis nomine, quotannis Romam misit. Deinceps domita Africa, pendit et ipsa victrici reipub. vectigal annuum frumentum. Denique, ut quaeque provincia ferax frumenti Romanorum ditioni subiecta est, statim nutrix pro sua parte facta est plebis romanae. Harum praecipuae fuerunt Sicilia, Africa, Sardinia, Hispania, Boeotia, Macedonia, Chersonesus, Asia, Syria, Aegyptus, e quibus omnibus, si Aegyptum excipias, quae non, nisi post funus reipublicae, provincia ab Augusto facta est, frumenti maximus numerus Romam advectus est, aut publici ex vectigalibus, aut senatusconsulto empti, aut privatim a mercatoribus. Harum provinciarum meminit Cicero, *lib.* III *in Verr.* passim, et *pro leg. Man.* cap. 12, ubi Siciliam, Africam, Sardiniam, tria fuisse testatur frumentaria subsidia reipublicae.

Diximus quantum frumenti numerum Sicilia suppeditaret. Africani frumenti modum statuere non ita promptum est. Nam quod ait Plutarchus, *in Caesare*, Caesarem Africano bello confecto reversum, in concione fuisse gloriatum, se regionem subegisse tantam, ut ex ea quotannis populus romanus praeter olei pondo tricies centena millia, percepturus esset frumenti ducenta millia medimnum Atticorum, hoc est, duodecies centena millia modiorum romanorum, id nos in eo constituendo leviter adiuvat. Cui enim persuadeatur tam exiguum vectigal ab Africa universa, feracissima regione, exactum fuisse? Aut igitur in referendo dicto Caesaris lapsus est, ut saepe in rebus romanis scribendis, homo Graecus, aut haec de quibusdam tantum Africae civitatibus, ut vult Contarenus, accipienda sunt. Neque nobis praelucet in re tam obscura Iosephi locus ex oratione Agrippae ad Iudaeos (*de bello*, II, 16), qua eos a bello contra Romanos suscipiendo dehortatur. In ea rex ille affirmat Africam octo mensibus populum romanum alere, Aegyptum quaternis. In quo suae causae magis, quam veritati, eum servire apertum est. Si enim ita se res habuerit, nihil frumento

tanto ex tot aliis provinciis importato opus fuerit. Importatum tamen fuisse ex supra memoratis provinciis constat ex Plinio, XVIII, 7. Aliis etiam argumentis refelli posset Agrippa. Sed quia ista magis ad Imperatorum, quam ad reipublicae tempora pertinent, supersedeo de ea re plura loqui.

Addam coronidis vice, largitiones non modo per senatum aut magistratus, sed per privatos etiam homines aliquando, praesertim testamento, factas fuisse: ut suspicari licet ex Horatio, II *Sat.* 3, 84. Neque frumentum solum, sed et oleum etiam populo donatum. Memoratur Ciceroni II *de Offic.* cap. 17. M. Seius aedilis curulis anno Vrbis 679, qui, ad ineundam a populo gratiam, revocavit longo intervallo veterem annonae vilitatem de suo, et asse modium populo dedit. Idem ille M. Seius olei quoque denas libras, rem hoc aevo prope incredibilem, singulis assibus praestitit populo romano, per totum annum. *Plin.* XV, 1.

TYPOGRAPHII MONITVM

Quum primum inedita Ciceronis fragmenta, studio et sedulitate Peyroni V. Cl. e Palimpsesto Taurinensi collecta, mihi innotuerunt, protinus, quo modo ea mihi compararem, coepi cogitare. Exemplar a Germanis, quorum typis eadem prodiere, postulavi; quod, diu desideratum, tandem post quarti voluminis editionem ad me pervenit. Plura complectitur volumen, egregia sane, partim suo loco iam collocata, partim collocanda Quae vero ad orationes iam editas pertinent, pauca admodum sunt; nolui tamen hisce te minimulis frustrari. Nonnulla ergo subiiciam, quae ad sanandum unum vel alterum locum conferre mihi videntur.

VARIANTES EX PALIMPSESTO TAVRINENSI EXCERPTAE.

pro P. Quintio.

Cap. XVI. Mavult enim commemorare) *Mavult commemorare.*

Societatis, affinitatis ageretur) *Societatis ageretur.*

Non modo ad C.) *Non modo non ad C.* Recte.

Lucullum, sed ne ipsum quidem ad te retulisti, ne haec quidem tecum loquutus es: Horae) *Lucilium retulisti, sed ne ipse quidem te consuluisti, ne hoc quidem tecum loquutus: Horae.* Egregia lectio loci vexatissimi. Manutius iam coniecerat *Lucilium* scribendum esse. Peyr. Hinc apparet immerito optim. lectionem *sed ne ipse* etc. auctoritate tanti codicis fultam, utpote interpretamentum, reiectam fuisse ab antiqua vulgata. Equidem doleo quod non citius mihi innotuerint has lucubrationes; non ambiguissem profecto, hanc lectionem postliminio in textum revocare. Typ.

Paululum) *Paulum.*

Cap. XXII. Aquilli) *Aquilii.*

Quintius absens negetur esse) *Quinctius negetur absens esse.*

Quicum experiri posset. Qualis) *Qui quom experiretur qualis.*

Et per magistratum) Sic etiam Palimps. Vulgo omittitur *per.*

Educatus) *Eductus.*

Ne gladiatori quidem faveret. Sicut tu semper) *Ne gladiatori quidem faveret, si quod tu semper.* Egregium sane τὸ *si quod*, probatum viro doctissimo Peyrono, et nonnihil adiumenti affert ad huius loci sententiam interpunctionemque constituendam, quam hactenus vitiosam fuisse, mihi persuadeo. Censeo nunc ita legi posse: *Quidni, qui apud te esset educatus, quem tu a puero sic instituisses, ut nobili, ne gladiatori quidem, faveret, si quod tu semper summe concupisti, idem volebat Alphenus?* Ceterum vulgo pro *quidem faveret* legebatur *quidem cederet.* Lectio *faveret* e veteri libro Schutzius primus recepit. Typ.

Concupisti) *Cupisti.*

Contentio erat) *Contentio non erat.*

Itaque is intercedebat) *Ita quis intercedebat.* Sic verba dirimit Peyronus V. Cl. At quum in Palimpsesto omnia continenter scripta appareant, uti ex scripturae specimine patet, suspicor librarium potius omisisse literam E, et scribere voluisse *itaque is*, quae est lectio vulgata. Typ.

Tum et poterant) *Tum poterant.* Delerem τὸ *et*; elegantius, ut puto. Typ.

Tantopere) *Tanto opere.*

Cap. XXX. Sed his ipsis) *Sed ipsis.*
Ea es enim nunc) *Ea res nunc enim.*
Vtrum possitne se) Ita codices plurimi, et Palimps. Aliae editiones *Vtrumne possit se.*
Luxuriam) *Luxuriem.*
Addicatur) Post hanc vocem nullum est lacunae signum in Palimps.
Quintius, Sex. Naevi) *Quinctius Naevi.*
Non ab afflicta) *Non adflicta.*
Non ornare magnifice splendideque convivium) *Non ornatibus magnificis splendideque convivium.*
Sibi officium) *Sibi ait officium.* Tò *ait* cum Peyrono V. Cl. recipiendum esse censeo.

In Verrem Act. II. Lib. I.

Cap. XVII. Nisi quod) *Nisi id quod.*
Est alius mihi locus) *Est mihi alius locus.*
Ad hanc istius cupiditatem demonstrandam servatus) *Ad hanc eius cupiditatem demonstrandam separatus.*
Dictum hoc est in Cn. Dolabellae) *Dictum est hoc in Dolabellae.*
Non modo participem) *Non participem.*

VARIANTES E SCHEDIS VATICANIS RESCRIPTIS A NIEBVHRIO V. Cl. EXCERPTAE.

Pro Sex. Roscio Amerino

Cap. I. Cum iis) *Cum his;* ita etiam novem codices apud Lagomars. et editiones ante Gruterum omnes.
Omnes enim hi) *Omnes hi*, longe pulcrius e sententia Niebuhrii V. Cl.
Defendere ipsi) *Defendere autem ipsi*; id quoque praeferendum est. Nieb.
Periculum metuunt) *Periculum vitant*, elegantissime, quum praecedat *officium sequuntur.* Id.
Ita sum cupidus) *Ita sim cupidus*, recte. Id.
Roscii) *Rosci*, pro more vetustae orthographiae, cuius tenax fuit amanuensis in describenda hac oratione.
Si quis) Palimps. *si qui*, ita fere semper apud Ciceronem meliores libri habent, teste Niebuhrio, ita etiam Palimps. Taur. Typ.
Ego etiamsi omnia — libere dixero) *Ego autem, si omnia — libere dixero.* Hoc quoque praetulerim. Nieb.
Adolescentiae meae poterit) *Adulescentiae poterit;* ne id quidem male. Id.
Vt utrumvis) *Vtrumvis.*
Officio se facere) *Officio fa....e* abscissis ultimis versus literis, videturque non omissum fuisse pronomen, sed scriptum *facere se*, quod edd. principes exhibent. Id.
Neque) *Nec.* Sic etiam Lambinus.
Possem) *Possim.*

INDEX ORATIONVM

QVAE

IN HOC QVINTO CICERONIS VOLVMINE

CONTINENTVR

Pag. 550, col. 2, lin. 3, expunge, quaeso, part. *non*, quod est peccatum Typographi lectionem Palimpsesti male exscribentis.

QVINTI VOLVMINIS FINIS.

INDEX ORATIONVM

QVAE

IN HOC QVINTO CICERONIS VOLVMINE

CONTINENTVR

Pag. 550, col. 2, lin. 3, expunge, quaeso, part. *non*, quod est peccatum Typographi lectionem Palimpsesti male exscribentis.

QVINTI VOLVMINIS FINIS.